This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

Q
5
H

VERHANDELINGEN,

UITGEGEEVEN DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE

DER

WEETENSCHAPPEN,

TE

HAARLEM.

XVI. DEEL.

ZESTIENDE DEEL

Printed in the Netherlands

VERHANDELINGEN,

UITGEGEEVEN DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE

DER

WEETENSCHAPPEN,

TE

HAARLEM.

XVI. DEEL.

TE HAARLEM,

By *J. BOSCH*,

Drukker van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen, 1775.

Met Privilegie der Ed. Groot Mog. Heeren Staaten van Holland en West-Vriesland.

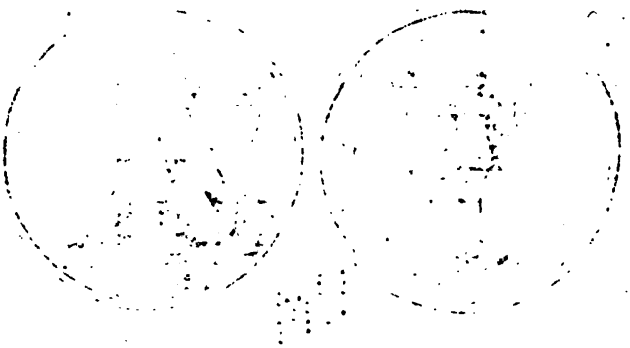

Dunning
Nijhoff
9-17-37
24292

NAAMLYST

DER TEGENWOORDIGE

HEEREN DIRECTEUREN

VAN DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE DER WEETENSCHAPPEN,

GESCHIKT NAAR DE ORDE DES TYDS.

Mr. CORNELIS ASCANIUS VAN SYPESTEYN, *Raad in de Vroedſchap en Burgemeeſter der Stad Haarlem, &c. &c.* den 21. Mey 1752.

Mr. ANTONIS SLICHER, *Raad in de Vroedſchap en Schepen van dezelve Stad, Gecommit. in het Edel Mog. Collegie ter Admiraliteit te Amſterdam enz. enz.* den 21. Mey 1752.

Mr. JOOST HUYGHENS, *Raad in de Vroedſchap, en Schepen der gemelde Stad, enz. enz.* den 21. Mey 1752.

Mr. JAN THEODORUS KOEK, *Raad in de Vroedſchap en Schepen derzelver Stad Haarlem*, den 21. Mey 1752.

Mr. JAN HENDRIK VAN DAM, *Oud-Secretaris der gemelde Stad, enz. enz.* den 10. Jan. 1753.

ZYNE DOORLUCHTIGE HOOGHEID

WILLEM,

PRINS VAN ORANJE EN NASSAU, 's LANDS ERFSTADHOUDER, ETC. ETC. ETC.

Aan wien door de Heeren Directeuren de Tytel van PROTECTOR deezer Maatſchappye *is opgedragen*, den 31. July 1754.

Mr. CORNELIS AARNOUT VAN BRAKEL, *Raad in de Vroedſchap en Schepen der ſtad Haarlem, enz. enz.* den 31. July 1754.

Mr. JAN FREDRIK PARVÉ, *Raad in de Vroedſchap en Hoofd-Officier der voorn. Stad, enz. enz.* den 15. July 1755.

ANTONI KUITS, *Raad in de Vroedſchap en Burgemeeſter der ſtad Haarlem, enz. enz.* den 1. February 1757.

Mr. JAN DIEDERIK PAUW, GEB. HOEUFFT, *Heer van Buttingen en Zandvoort, Heemſtede, Rietwyk en Rietwykeroort, Raad in de Vroedſchap en Schepen der ſtad Haarlem, enz. enz.* den 1. February 1757.

ZYNE DOORLUCHTIGE HOOGHEID

LUDOVICUS ERNESTUS, *Hertog van Brunswyk Wolfenbuttel, Veldmaarſchal van het Roomſche Ryk, en der Vereenigde Nederlanden, Gouverneur van 's Hertogenboſch, &c. &c. &c.* den 22. Mey 1758.

ZYNE DOORLUCHTIGE HOOGHEID

CAREL, *Prins van Naſſau-Weilburg, Generaal en Collonel van een Regiment, ten dienſte deezer Landen, &c. &c. &c.* den 22. Mey 1758.

NICOLAAS WILLEM KOPS, *Koopman te Haarlem*, den 22. Mey 1758.

Mr. ABRAHAM PERRENOT, *Raad der Domeinen van Zyn Hoogheid, enz.* den 20. Juny 1758.

Mr. G. P. BOUDAAN, *Burgemeeſter en Raad der ſtad Amſterdam, &c. &c.* den 21. Mey 1761.

Mr. ISAAK SWEERS, *Raad der ſtad Amſterdam, Bewindhebber der Oost-Indiſche Compagnie, &c. &c.* den 21. Mey 1761.

Mr. PIETER VERMEULEN, *Raad in de Vroedſchap en Schepen der ſtad Haarlem, Gecommitt. ter Vergadering van Hun Hoog Mog.*, den 21. Mey 1761.

OTTO FREDERIK, *Graave van Lynden, Heere van Nederhemert en de Voorst, Amptman van de Overbetuwe, &c. &c.* den 5. February 1765.

ADOLPH JAN HESHUYSEN, *Raad in de Vroedſchap en Schepen der ſtad Haarlem*, den 5. February 1765.

WILLEM KOPS, *Koopman te Haarlem*, den 5. February 1765.

JAN HOPE, *Schepen en Raad der ſtad Amſterdam, Gedeputeerde in het Edel Mogende Collegie van Heeren Gecommitt. Raaden in 's Hage, enz. enz.* den 5. December 1765.

JEAN GYSBERTO DECKER, *Commiſſaris van de Kleine Bank van Juſtitie te Haarlem, &c. &c.* den 21. Mey 1767.

PETRUS ALBERTUS VANDER PARRA, *Gouverneur Generaal van Nederlandſch Indiën, &c. &c.* den 24. Mey 1768.

W. H. BARON VAN ROUWENOORT, *Heer van den Ulenpas, Ridder van de Duitſche Orde, &c. &c.* den 21. Mey 1770.

JOHANNES BACHERACHT, *Secunde op Bengalen, en Opperhoofd van Kasſimbazaar*, den 21. Mey 1770.

Mr. JACOB HOP, *Schepen en Raad der ſtad Amſterdam, Gedeputeerde ter Vergaderinge van Hun Hoog Mog. in 's Hage, enz. enz.* den 21. Mey 1771.

Mr. DANIEL RADERMACHER, *Heer van Nieuwerkerke, Oudraad der ſtad Middelburg, Bewindhebber der Oost-Indiſche Compagnie ter Kamere Zeeland, enz. enz.* den 21. Mey 1771.

Mr. ABRAHAM CALKOEN, *Heer van Kortenhoef, enz. enz.* den 21. Mey 1772.

Mr. JAN VAN LOON, *Secretaris der ſtad Amſterdam, enz. enz.* den 21. Mey 1772.

Mr. RUTGERUS PALUDANUS, *Raad in de Vroedſchap en Oud-Hoofd-Officier der Stad Alkmaar, enz. enz.* den 21. Mey 1772.

JACOB CORNELIS SYLVIUS VAN LENNEP, *Raad in de Vroedſchap en Schepen der Stad Haarlem, enz. enz.* den 21. Mey 1772.

Mr.

Mr. CORNELIS VAN LENNEP, *enz. enz. te Amsterdam*, den 21. Mey 1772.

Mr. PIETER VAN BLEISWYK, *Raadpensionaris en Groot-Zegelbewaarder van Holland en West-Vriesland, Curator van 's Lands Hooge Schoole te Leiden &c. &c. in 's Hage*, den 24. Mey 1773.

Mr. ZACHARIAS HENRIC ALEWYN, *Heer van Mynden en beide de Loosdrechten, Schepen en Raad der stad Amsterdam, &c. &c.* den 24. Mey 1773.

CORNELIS JACOB VAN DER LYN, *enz. enz. te Amsterdam*, den 24. Mey 1773.

Mr. IMAN WILLEM FALCK, *Raad van Nederlands Indiën en Gouverneur van Ceylon*, den 25. Mey 1774.

Mr. JAN JACOB HARTSINCK, *Chartermeester by het Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit te Amsterdam*, den 25. Mey 1774.

ANDREAS EVERARDUS VAN BRAAM HOUCKGEEST, *te Zutphen*, den 25. Mey 1774.

JACOB PHILIP, BARON VAN BOETSELAAR, *Heer van Nieuwveen; beschreeven in de Ridderschap van Holland en West-Vriesland, enz. enz.* den 22. Mey 1775.

Mr. ALEXANDER HIERONYMUS ROYER, *Secretaris van Hun Edele Groot Mog. enz. enz.* den 22. Mey 1775.

NAAMLYST

VAN DE

TEGENWOORDIGE

HEEREN LEDEN,

NAAR ORDE VAN HET INKOMEN.

C. C. H. VANDER AA, *Leeraar der Gemeente, toegedaan de Onveranderde Augsburgſche Confeſſie, binnen deeze ſtad Haarlem, Secretaris deezer Maatſchappye*, den 21. Mey 1752.

JAN ENGELMAN, *Med. Doctor, Opziener van 's Gemeenen-Lands Werken van Rhynland, en Schout van Spárendam*, den 6. Juny 1752.

Mr. A. WEIS, *Profeſſor te Leiden*, den 22. Augustus 1752.

J. D. GAUBIUS, *Profeſſor te Leiden, en Lyf-Medicus van Zyne Doorluchtige Hoogheid, den Heere Prinſe Erfſtadhouder, &c. &c.* den 22. Augustus 1752.

HENRICH FLORENS SYBEL, *Predikant te Kleef*, den 22. Augustus 1752.

Mr. PETRUS BURMAN, *Profeſſor te Amſterdam*, den 21. November 1752.

JOAN-

JOANNES NICOLAUS SEBASTIANUS ALLAMAND, *Profeſſor te Leiden*, den 10. January 1753.

JAN SNELLEN, *te Rotterdam*, den 10. January 1753.

JOAN GEORGE HOLTZHEY, *Munt-Meeſter van de Provinciaale Munt te Utrecht, enz. enz.* den 10. January 1753.

CAROLUS CHAIS, *Predikant in s Hage*, den 10. January 1753.

Mr. P. LYONNET, *Advocaat in 's Hage*, den 10. January 1753.

Mr. JAN FRANCOIS DRYFHOUT, *Advocaat in 's Hage*, den 15. July 1755.

MELCHIOR BOLSTRA, *Landmeeter van Rhynland*, den 15. July 1755.

LEONARDUS OFFERHAUS, *Profeſſor te Groningen*, den 15. July 1755.

JOHANNES DAVID HAHN, *Profeſſor te Utrecht*, den 15. July 1755.

P. DE LAVAUX, *Collonel ten dienſte van deezen Staat, enz. enz.* den 15. July 1755.

JAN SCHIM, *Koopman te Maasſluis*, den 15. July 1755.

LAURENS PRAALDER, *Mathematicus, &c. te Utrecht*, den 15. July 1755.

LUDOVICUS CASPARUS VALCKENAAR, *Profeſſor te Leiden*, den 15. July 1755.

HERMANNUS VENEMA, *Professor te Franeker*, den 22. Mey 1758.

NICOLAUS YPEY, *Professor te Franeker*, den 22. Mey 1758.

DAVID RUHNKENIUS, *Professor te Leiden*, den 22. Mey 1758.

Mr. NICOLAAS BONDT, *Advocaat te Amsterdam*, den 22. Mey 1758.

Mr. JAN DE GROOT, *Advocaat in 's Hage*, den 22. Mey 1758.

DIRK KLINKENBERG, *Ordinaris Klerk ter Secretarye van Holland*, den 22. Mey 1758.

J. FRED. MARTFELDT, *Collonel van de Artillerye, ten dienste van deezen Staat, in 's Hage*, den 20. Juny 1758.

WILLEM ALBERT BACHIENE, JOH. ZOON, JOH. HENDR. BROEDER, *Predikant in de Gereformeerde Nederduitsche Gemeente, en Professor te Maastricht*, den 22. Augustus 1758.

A. V. GHERT, *'s Lands Medicinæ Doctor der Baronnie van Breda*, den 21. Mey 1759.

JOHANNES CASTILLON, *Professor in de Matheſis, enz. enz. te Berlin*, den 21. Mey 1760.

PETRUS CAMPER, *A. L. M. Philos. & Medic. Doctor, & Profess. R. S. Lond. Soc. &c. &c.* den 21. Mey 1760.

MAT-

MATTHEUS MATY, *A. L. M. & Med. Doctor, Bibliothecaris van Zyne Groot-Brittannische Majesteit, Secretaris van de Koninglyke Societeit te Londen*, den 21. Mey 1760.

C. A. KLOEKHOF, *Med. Doctor en Burgemeester der stad Kuilenburg, enz. enz.* den 21. Mey 1760.

SALOMON DE MONCHY, *Med. Doctor en Professor te Rotterdam*, den 21. Mey 1760.

JACOB VAN LIL, *Stads Heelmeester te Rotterdam*, den 21. Mey 1760.

G. TEN HAAFF, *Heelmeester te Rotterdam, en Steensnyder te Delft*, den 21. Mey 1760.

ANTONIUS DE HAAN, *Raad en Geneesmeester van Zyne Roems-Keizerlyke Majesteit, en Eerste Hoog-Leeraar te Weenen, enz. enz.* den 21. Mey 1761.

DAVID DE GORTER, J. Z. *Med. Doctor en Professor, Lyf-Medicus van haare Rus-Keizerlyke Majesteit*, den 21. Mey 1761.

MARTINUS VITRINGA, *Predikant te Arnhem*, den 21. Mey 1761.

JACOBUS HOVIUS, *Medicinæ Doctor te Amsterdam*, den 21. Mey 1761.

JOHANNES FREDERICUS HENNERT, *Professor te Utrecht*, den 21. Mey 1761.

Mr. LAURENT. THEODORUS GRONOVIUS, *Lid der Edele Maatschappy der Weetenschappen te Bazel, Veertig in Raade en Schepen der stad Leiden, enz. enz.* den 21. Mey 1761.

GE-

GERARDUS FRIDERICUS MULLER, *Hiſtoriographus Ruſſicus, Academ. Imper. Scient. Petrop. &c. &c.* den 21. Mey 1762.

JOHN PRINGLE, *Medicinæ Doctor te Londen*, den 21. Mey 1762.

EWALDUS HOLLEBEEK, *Profeſſor te Leiden*, den 24. Mey 1763.

JOHAN MAURITS MOHR, *Bedienaar van Gods Woord in de Portugeeſche Gemeente, en Oudſte Predikant te Batavia*, den 24. Mey 1763.

HERMAN DE GORTER, *Medicinæ Doctor te Amſterdam*, den 24. Mey 1763.

LAMBERTUS BIKKER, *Medicinæ Doctor te Rotterdam*, den 24. Mey 1763.

JOHANNES PETSCH, *te Yſſelſtein*, den 24. Mey 1763.

JACOB VANDER HAAR, *Heel- en Hand-Arts van de ſtad en het Hospitaal der Hoofdſtad 's Hertogenboſch*, den 24. Mey 1763.

ALBERT VAN HALLER, *Lid van den Souvcrainen Raad der Republyk van Bern, Medic. Doctor en Profeſſor, Kancelier der Univerſiteit te Göttingen*, den 21. Mey 1764.

GEORG VAN STENGEL, *Geheime Staats-Raad en Kabinet-Secretaris van Zyne Keurvorſt. Doorl. van de Paltz, enz. enz.* den 21. Mey 1764.

JOHAN DAVID MICHAËLIS, *Philoſ. Profeſſor Ordinarius op de Hooge Schoole te Göttingen, &c. &c.* den 21. Mey 1764.

JO-

JOHANNES OOSTERDYK SCHACHT, *Medic. Doctor en Profeſſor op de Academie te Utrecht*, den 21. Mey 1764.

JAN TAK, *Medicinæ Doctor te Leiden*, den 21. Mey 1764.

SAMUEL GOTTLIEB GMELIN, *Med. Doctor, Lid van de Keizerlyke Academie te Petersburg*, den 21. Mey 1764.

M. MESSIER, *Aſtronome, attaché au depôt des Plans de la Marine de France*, den 21. Mey 1764.

J. J. BLASSIERE, *Philoſ. Doctor, Mathematicus in 's Hage*, den 21. Mey 1764.

CHARLES BONNET, *Lid van den Raad van Geneve, en van verſcheide Geleerde Genootſchappen*, den 5. February 1765.

JOSUA VAN IPEREN, *Predikant te Veere*, den 5. February 1765.

GEORGIUS COOPMANS, *Medicinæ Doctor te Franeker*, den 5. February 1765.

S. C. KRIEL, *Medicinæ Doctor te Batavia*, den 5. February 1765.

M. DE LA LANDE, *Lid van verſcheide Geleerde Genootſchappen, enz. enz. te Parys*, den 3. December 1765.

GUALTHERUS VAN DOEVEREN, *Med. Doct. en Profeſſor te Leiden*, den 3. December 1765.

Mr. PETRUS BONDAM, *J. U. D. & Profeſſor te Utrecht*, den 3. December 1765.

WEN-

WENCESLAUS JOHAN GUSTAV KARSTEN, *Profeſſor in de Matheſis op de Hooge Schoole te Butzow*, den 21. Mey 1767.

JACQUES DE STEHLIN, *Perpetueel Secretaris van de Keizerlyke Academie der Weetenſchappen te Petersburg*, den 21. Mey 1767.

JOHAN CAREL PALIER, *Profeſſor en Predikant in 's Hertogenboſch*, den 21. Mey 1767.

MARTINUS SLABBER, *Bailluw en Secretaris van Baarland en Bakendorp, Secretaris van Oudelande, Lid van de Zeeuwſche en Keurvorſtelyke Saxiſche Phyſicaalſche Maatſchappyen*, den 21. Mey 1767.

JOANNES GEORGIUS MODEL, *Hof-Raad, en Lid van de Academie te Petersburg*, den 24. Mey 1768.

JOANNES NETTIS, *Medicinæ Doctor, enz. enz. te Leiden*, den 24. Mey 1768.

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JACOB CORNELISZ. *Directeur van de Academie der Tekenkonst der ſtad Amſterdam, enz.* den 24. Mey 1768.

DIONYSIUS VAN DE WYNPERSSE, *A. L. M. Profeſſor in de Philoſ. Aſtron. en Matheſis, op de Hooge Schoole te Leiden*, den 22. Mey 1769.

JEAN HENRY VAN SWINDEN, *Philoſ. Doctor en Profeſſor, enz. enz. op de Hooge Schoole te Franeker*, den 22. Mey 1769.

JOHANNES FLORENT. MARTINET, *A. L. M. Phil. Doctor, en Bedienaar des H. Euangeliums te Edam*, den 22. Mey 1769.

CHRIS-

CHRISTIAAN BRUNINGS, *Inſpecteur Generaal der Rivieren van Holland en Weſtvriesland, en Opziener van 's Gemeenen-Lands Werken van Rhynland, enz. enz. op het huis Zwaanenburg*, den 22. Mey 1769.

JOHANNES FRANCISCUS CLEMENS MORAND, *Ridder, Doctor en Profeſſor in de Medicynen enz. enz. te Parys*, den 21. Mey 1770.

ROGERUS JOZEPHUS BOSCOVICH, *Profeſſor in de Matheſis te Milaan*, den 21. Mey 1770.

PAULUS FRISI, *Profeſſor in de Matheſis te Milaan*, den 21. Mey 1770.

A. BRUGMANS, *Philoſoph. & Matheſ. Profeſſor Ordinarius op de Academie te Groningen*, den 21. Mey 1770.

FRIDERICUS ADAMUS WIDDER, *Philoſoph. Doctor en Profeſſor op de Academie te Groningen*, den 21. Mey 1770.

ALLARDUS HULSHOFF, *A. L. M. & Philoſ. Doctor, Leeraar der Doopsgezinden te Amſterdam*, den 21. Mey 1770.

AARNOUD VOSMAER, *Directeur van het Kabinet van Zyne Doorluchtige Hoogheid, den Heere Prince van Oranje, enz.* den 21. Mey 1770.

MATTHIAS VAN GEUNS, *Med. Doctor te Groningen*, den 21. Mey 1770.

BOUDEWYN TIEBOEL, *Apothecar te Groningen*, den 21. Mey 1770.

DAVID VAN GESSCHER, *Heelmeeſter, enz. enz. te Amſterdam*, den 21. Mey 1770.

M. LE MARQUIS DE ST. SIMON, den 21. Mey 1771.

Mr. FREDERIK ADOLPH VANDER MARCK, *J. U. D. Profeſſor te Lingen, &c. &c.* den 21. Mey 1771.

FRIDERICUS BERNARDUS ALBINUS, *Med. Doctor & Profeſſor te Leiden*, den 21. Mey 1771.

EDUARDT SANDIFORT, *Med. Doctor, Anat. & Chirurg. Profeſſor te Leiden*, den 21. Mey 1771.

ENGELBERTUS MATTHÆUS ENGELBERTS, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums te Hoorn*, den 21. Mey 1771.

ALEXANDER PETRUS NAHUYS, *Medic. Doctor en Profeſſor te Harderwyk*, den 21. Mey 1771.

MAXIMILIAAN JACOB DE MAN, *Med. Doctor en Archiater te Nymegen*, den 21. Mey 1771.

JOH. FRED. CLOSSIUS, *Med. Doct. in 's Hage*, den 21. Mey 1771.

PYBO STEENSTRA, *Philoſ. Doctor, Lector in de Wis- Zeevaart- en Sterrekunde te Amſterdam*, den 21. Mey 1771.

Mr. JAN VAN LIER, *Ontvanger Generaal van het Landſchap Drenthe, enz. enz. te Aſſen*, den 31. Mey 1772.

GEORG

GEORG BRUGMANS, *Medicinæ Doctor en Burgemeester, enz. enz. te Dockum*, den 21. Mey 1772.

P. BODDAERT, *Medic. Doctor, Oud-Raad der Stad Vlisſingen, Lid van verſcheide Academien, enz. enz. te Utrecht*, den 21. Mey 1772.

Mr. HENRICUS JOHANNES ARNTZENIUS, *J. U. D. & Profeſſor te Groningen, enz. enz.* den 21. Mey 1772.

Mr. GERARDUS NICOLAUS HEERKENS, *J. U. D. Lid van de Arcaden te Romen, van de Acad. van Cortone, van Vlisſingen, en Correspondent van de Academie des Belles Lettres, te Parys, enz. enz. te Groningen*, den 21. Mey 1772.

C. G. WAGLER, *Med. Doctor, Hofmedicus van Zyne Doorluchtige Hoogheid, den Heere Hertog van Brunswyk Wolffenbuttel, enz. enz.* den 21. Mey 1772.

BENJAMIN CARRARD, *Min. du St. Ev. à Orbe, Cantons de Berne & Fribourg, en Suiſſe*, den 21. Mey 1772.

FRANCOIS HEMSTERHUIS, *Commis van den Raad van Staaten, enz. enz. in 's Hage*, den 21. Mey 1772.

M. A. G. SCHIRACH, *Predikant te Klein-Bautzen, Lid van verſcheide Academien, enz. enz.* den 21. Mey 1772.

JOHANN GOTTLOB WILHELMI, *Predikant te Diebſa in den Opper-Lausnits, Lid van verſcheide Maatſchappyen, enz. enz.* den 21. Mey 1772.

JOH. BURMANNUS, *Medicinæ Doctor, en Botan. Profeſſor, enz. enz. te Amſterdam*, den 24. Mey 1773.

NICOLAUS LAURENTIUS BURMANNUS, *Med. Doctor en Botan. Prof. enz. enz. te Amſterdam*, den 24. Mey 1773.

RUDOLPH ERIC RASPE, *Bibliothecaris, Profeſſor Philoſ. & Hiſtor. Nat., en Directeur van het Vorſtlyk Kabinet te Kaſſel, enz. enz.* den 24. Mey 1773.

PETER JONAS BERGIUS, *Profeſſor Hiſtor. Natur. &c. &c. te Stokholm*, den 24. Mey 1773.

JOHANN ESAIAS SILBERSCHLAG, *Koninglyke Pruiſſiſche Opper-Conſiſtoriaalraad, en Opper-Bouwraad, Directeur der Reaal-Schoole, eerſte Predikant, en Lid van de Koninglyke Pruiſſiſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Berlin, enz. enz.* den 24. Mey 1773.

N. J. DE NECKER, *Botanicus, en Hiſtoriographus van Zyne Keurvorſtl. Doorluchtigheid van de Paltz, Ordinaris Lid van Hoogst-derzelver Academie te Manheim, enz. enz.* den 24 Mey 1773.

HUGO WILLIAMSON, *Medicinæ Doctor, en Profeſſor te Philadelphia, enz. enz.* den 24. Mey 1773.

GEORGE WILLEM STEIN, *Hof-Medicus van Zyne Doorluchtigheid, den Heere Landgraaf van Heſſenkaſſel, enz. enz. te Kaſſel*, den 24. Mey 1773.

WOLTER FORSTEN VERSCHUIR, *Medicinæ Doctor te Amſterdam*, den 25. Mey 1774.

J. F.

J. F. W. JERUSALEM, *Vicepræſident van 't Conſiſt.*, *en Abt van Riddagshauſen*, *enz. enz. te Brunswyk*, den 22. Mey 1775.

JOH. THEOD. ROSSYN, *A. L. M. Phil. Doct. Phil. & Matheſ. Prof. te Harderwyk*, *&c. &c.* den 22. Mey 1775.

ANTONY PORTAL, *Leeraar der Geneeskunde van de Hooge Schoole te Montpellier*, *van het Koninglyke Genootſchap der Weetenſchappen*, *en Voorleezer der Ontleedkunde*, *&c. &c.* den 22. Mey 1775.

. . . . . LOUIS, *Secretaire de l'Academie de Chirurgie*, *&c. &c. à Paris*, den 22. Mey 1775.

ADOLPHUS YPEY, *A. L. M. Phil. & Med. Doctor*, *& Botanices Lector*, *enz. enz. te Franeker*, den 22. Mey 1775.

JACOBUS ROCQUETTE, *Medicin. Doctor*, *en Lector in de Anatomie*, *Chirurgie en Vroedkunde*, *enz. enz. te Haarlem*, den 22. Mey 1775.

JOH. FRED. MIEG, *Ambaſſade-Prediker van de Republycq enz. enz. te Weenen*, den 22. Mey 1775.

C. HOEFMAN, JANSZ. *Med. Doctor*, *en Lector in de Vroedkunde*, *enz. enz. te Alkmaar*, den 22. Mey 1775.

JOHANNES LUBLINK, DE JONGE, *Directeur der Maatſchappye tot redding van Drenkelingen enz. enz. te Amſterdam*, den 22. Mey 1775.

JOHANNIS MUNNIKHOF, *Chirurgyn*, *enz. enz. te Amſterdam*, den 22. Mey 1775.

INHOUD

VAN HET

ZESTIENDE DEEL.

ANTWOORD op de VRAAGE: *Welk is de Grond van Hollands Koopbandel? —— van zynen Aanwas en Bloei? Welke Oorzaaken en Toevallen hebben dien tot heden aan veranderingen en verval bloot geſteld? Welke Middelen zyn best geſchikt en gemaklykst te vinden, om denzelven in zyne tegenwoordige Geſteldheid te bewaaren, zyne Verbetering te bevorderen, en den hoogſten trap van Volkomenheid te doen bereiken?* door Mr. *Hendrik Herman van den Heuvel*, Griffier van het Hof van Juſtitie, enz. enz. te Utrecht, *Bladz.* 1

Tweede ANTWOORD op dezelfde VRAAGE, door *Adriaan Regge*, Koopman te Zaandam. 161

Derde ANTWOORD op dezelfde VRAAGE, door *Cornelis Zilleſen*, Boekhouder der Beſchreevene Gemeene-Lands Middelen, te Schoonhoven. 207

VOOR-

VOORBERICHT

VAN DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE DER *WEETENSCHAPPEN;*

OPGERICHT TE HAARLEM.

Het Verhaal van de voornaamſte byzonderheeden, met opzicht tot deeze Maatſchappye voorgevallen, is in het laatst uitgegeeven Deel tot op den 26. Juny van het voorige jaar gebragt.

Sedert heeft zy, tot haare ſmerte, door den dood verlooren, den Wel Edel. Geſtrengen Heere Mr. WILLEM CORNELIS OCKERSSE, *Heer van 's Gravenpolder, Burgemeester der Stad Zierikzee*, aldaar in den ouderdom van 62 jaaren, den 27. July 1774. — mitsgaders den Hoog-Edel Geborenen Heer JAN DANIEL, BARON D'ABLAING GIESSENBURG, *Preſident van de Ed. Mog. Heeren Staaten van den Lande van Utrecht, enz. enz.* in den ouderdom van 72 jaaren, den 25. Maart 1775. in 's Hage overleeden; beiden *Directeuren* van deeze Maatſchappye.

Ook beweent zy den dood van haar uitmuntend *Mede-Lid*, den naauwkeurigen en vlytigen Natuur-Onderzoeker, den Wel Edelen Heer JOB BASTER, *Medicinæ Doctor, enz. enz. te Zierikzee*, op den 7. Maart 1775., in den ouderdom van byna 64 jaaren, overleeden.

Op

Op den 22. Mey 1775. heeft zy aangeſteld tot DIRECTEUREN:

Den Hoog Ed. Gebor. Heere,

JONKHR. JACOB PHILIP, BARON VAN BOETSELAAR, *Heer van Nieuveen, beſchreeven in de Orde der Ridderſchap en Edelen, en wegens dezelven Seſſie hebbende in het Collegie van de Ed. Mog. Heeren Gecommitteerde Raaden van de Staaten van Holland en West-Vriesland, Curator van 's Lands Hooge Schoole, enz. enz.*

Als mede den Wel Edel. Geſtr. Heere,

Mr. ALEXANDER HIERONYMUS ROYER, *Secretaris van Hun Ed. Groot Mog. de Heeren Staaten van Holland en West-Vriesland, enz. enz.*

Voorts tot LEDEN:

De Wel Edele Heeren,

J. F. W. JERUSALEM, *Vicepræsident van 't Conſiſt., en Abt van Riddagshauſen, enz. te Brunswyk.*

JOH. THEOD. ROSSYN, *A. L. M. Phil. Doctor, Philoſ. & Matheſ. Profeſſor, te Harderwyk, enz. enz.*

ANTONY PORTAL, *Leeraar der Geneeskunde, van de Hooge Schoole te Montpellier, van het Koninglyk Genootſchap der Weetenſchappen, en Voorleezer der Ontleedkunde, &c. &c.*

. . . . . LOUIS, *Secretaire de l'Academie de Chirurgie, &c. &c. à Paris.*

ADOLPHUS YPEY, *A. L. M. Phil. & Med. Doctor & Botanices Lector, &c. &c. op Frieslands Hooge Schoole te Franeker.*

JACO-

JACOBUS ROCQUETTE, *Medic. Doctor, en Lector in de Anatomie, Chirurgie en Vroedkunde te Haarlem.*

JOH. FRED. MIEG, *Ambasſade-Prediker van de Republycq, &c. te Weenen.*

C. HOEFMAN, JANSZ. *Medic. Doctor, en Lector in de Vroedkunde, &c. te Alkmaar.*

JOHANNES LUBLINK, DE JONGE, *Directeur der Maatſchappye tot redding van Drenkelingen &c. te Amſterdam.*

EN

JOHANNES MUNNIKHOF, *Chirurgyn &c. te Amſterdam.*

Voorts

Voorts heeft de Maatſchappy beſloten, op bovengemelden 22. Mey van dit jaar 1775. uit te geeven het volgende *Programma*, waaruit haar oordeel, over de ingekomene Antwoorden op *Vier* Vraagen, beneevens de op nieuws door haar voorgeſtelde en nog loopende Vraagen kunnen gezien worden.

„ De Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchap-
„ pen alhier, heeft in haare Vergaderinge,
„ op den 22. Mey van dit jaar gehouden, beoor-
„ deeld de ANTWOORDEN, ingekoomen op de
„ Vraage: *Welken zyn de Ziekten onder de men-*
„ *ſchen, die uit de natuurlyke geſteldheid van ons*
„ *Vaderland voortvloeijen? Hoe kan men zich te-*
„ *gen dezelven beboeden, en door welke middelen*
„ *kunnen zy geneezen worden?* en den prys van de
„ *Goude Medaille* toegeweezen aan den Schryver van
„ het

„ het Antwoord onder de Zinſpreuke: — *Prodeſſe*
„ *tenemur omnibus, at noſtris potius; Jehovah*
„ *creavit nos, non ut ſolum nobis, noſtrisque pro-*
„ *pinquis, aſt aliis etiam, quam poſſumus, emo-*
„ *lumento ſimus,* — geſchreeven in *Folio*; —
„ en is by de openinge van het Billet bevonden,
„ dat daarvan de Schryver is IMAN JACOB VAN DEN
„ BOSCH, *Med. Doctor in 's Hage, Lid van de Kei-*
„ *zerlyke Academie der Natuur-Onderzoekers, van*
„ *het Keurvorſtlyk Inſtitut te Göttingen, en van de*
„ *Keur-Mentz. Academie der fraaije Weetenſchap-*
„ *pen.*

II. „ Onder de Schriften, dewelken beantwoord
„ hebben de Vraag: (*Welke Boomen, Graanen,*
„ *Wortels, Peulvruchten of Planten, ons nog by*
„ *aankweeking onbekend, zou men met vrucht in*
„ *ons Land kunnen invoeren? En welken van de-*
„ *zelven en van de geenen, die wy bezitten, kun-*
„ *nen naar de geſteldheid der Lucht en Gronden,*
„ *met het meeste voordeel, tot voedſel van Menſchen*
„ *en Dieren, in onze Gewesten geteeld worden?*)
„ is geoordeeld, dat wel ſommigen zeer goede zaa-
„ ken behelsden, die waarlyk aanmerking verdienen;
„ dan dat by derzelver Schryveren niet genoeg in het
„ oog gehouden is, dat de Maatſchappy bedoelde
„ Gewasſchen, die *tot voedſel* van Menſchen en
„ Dieren kunnen verſtrekken, weshalven de Maat-
„ ſchappy dezelve ten tweeden maale opgeeft, om
„ dezelve te beantwoorden voor primo January 1777.
„ met verzoek om *daarop* te letten.

III. „ Op

III. „ Op de Vraage: (*Welke Boomen, Heesters, en Planten zyn 'er, behalven den Helm*, „ (Arundo Arenaria), *en den Sleedoorn* (Prunus „ Silveſtris), *dewelken op de Zandduinen, ter weering der Zandverſtuivingen, kunnen geplant worden? Kan men ook eenige andere Planten aan onze Zeeſtranden met voordeel gebruiken? Zyn daar mede hier te Lande al eenige Proeven gedaan? En welke is de uitkomst daar van geweest?*) zyn wel Antwoorden ingekomen, die aandacht verdienen, en onder dezelven één *zonder Billet*, ondertekend met den eigenen naam des Schryvers, naamlyk van den Heer DAUBENTON, *Maire & Lieutenant General de Police a Montbard en Bourgogne*, en derhalven alleen uit liefde voor het algemeen, en niet om na den Prys te dingen, geſchreeven; waarom de Maatſchappy alleen het zelve kan en zal, wegens zyne waarde, by de eerſtkomende geleegenheid door den druk gemeen maaken. — Maar van de Antwoorden zelven heeft men gedagt, dat zy niet volkomen aan de Vraage voldoen; weshalven dezelve Vraag op nieuw opgegeeven word, om te beantwoorden voor het begin van 1777.

IV. „ De Vraag: *Welken zyn de beste Middelen, om de waare en zuivere Leer van het Euangelie onder de Bewooners der Colonien van den Staat meer te bevestigen, en in die Landſtreeken voort te planten?* op verzoek van zeker Gezelſchap, Beminnaaren van den Christlyken Godsdienst, door deeze Maatſchappy opgegeeven; heeft de Maatſchappy geoordeeld, dat best

„ be-

„ beantwoord is door den Schryver, onder de Zin-
„ ſpreuke, *Magnarum rerum tarda ſunt molimina*;
„ dewelke by de opening van het Billet bevonden is
„ te zyn PETRUS HOFSTEDE, *Profeſſor en Pre-*
„ *dikant te Rotterdam*, waarom ook denzelven de
„ prys van eene *Goude Medaille* is toegeweezen.
„ Dan, de Heeren Opgeevers der Vraage hebben,
„ volgens gemaakt verdrag, goedgevonden, het *Ac-*
„ *ceſſit* toe te wyzen in de eerſte plaatſe aan den
„ Schryver van het Antwoord onder de Zinſpreuke:
„ *Tot Heil van het Menſchdom*; —— als mede
„ één, aan die tot Zinſpreuke gebruikt heeft: *Alle*
„ *Heidenen zullen hem dienen*; welker Verhande-
„ lingen dan ook zullen gedrukt worden, en zal eene
„ *Zilvere Medaille* aan die Schryveren worden ge-
„ geeven, indien gemelde Heeren voor primo July
„ van dit Jaar zich gelieven bekend te maaken aan de
„ Maatſchappy, en vryheid tot het openen van hun
„ Billet te geeven.

„ Belangende de VRAAGEN, zo word 1. om
„ te beantwoorden voor het begin van 1778. voor-
„ geſteld: *Welke is de nuttigheid der Zielkunde*
„ (Pſychologie) *in de opvoeding en beſtieringe van*
„ *den menſch, en met opzicht tot het geluk der*
„ *Maatſchappyen*? *En welke zou de beſte manier*
„ *zyn, om die ſchoone Weetenſchap te volmaaken,*
„ *en haaren voortgang te bevorderen*?

2. „ En

2. „ En uit het byzondere Fonds, gevestigd „ (volgens bekendmaakinge in 't *Programma* 1773) „ door éénen der Heeren *Directeuren*, word, als „ eene *tweede* Vraag, om te beantwoorden voor „ het begin van het jaar 1777. opgegeeven: *Welke* „ *is de waare reden van het verminderen onzer Zee-* „ *Visscheryen voor onze Wal*? *En waar van daan* „ *komt het, dat de Visch van tyd tot tyd hoe langs* „ *hoe verder in Zee loopt*?

„ De VRAAGEN, dewelken de Maatschappy „ noch voorgesteld heeft by voorgaande bekendmaa- „ kingen, en tot welker beantwoordinge zy verder „ uitnoodigt, zyn:

A. „ *Daar het door de ondervindinge bekend is,* „ *dat 'er uit de Natuurlyke Gesteldheid, en andere* „ *omstandigheeden der Rivieren van ons Vaderland,* „ *voornaamlyk van den Neder-Rbyn of Lek, zee-* „ *kere gebreken noodzaaklyk voortvloeijen, waar-* „ *door, aan den eenen kant, derzelver Kanaalen,* „ *tusschen dezelfde of soortgelyke Dyken beslooten,* „ *te eeniger tyd onbekwaam zouden kunnen worden,* „ *om, behoudens de veiligheid der aanpaalende Lan-* „ *den, dezelfde hoeveelheid Waters aftebrengen;* „ *en aan den anderen kant de Dyken, in buitenge-* „ *woone gevallen, zoo van Ts-dammen, als ander-* „ *sints, in gevaar gebragt worden van te bezwy-* „ *ken;* — zoo word gevraagd: — *Kunnen die* „ *gebreken zelven, of ook derzelver gevolgen, door*

„ *en-*

„ *andere middelen, dan door Afleidingen, voorge-*
„ *komen worden? zo ja, welke zyn dan die mid-*
„ *delen?* —— *maar indien één of meer Afleidingen*
„ *de enigſte middelen zyn mogten, waardoor zooda-*
„ *nig oogmerk op eene duurzaame wyze bereikt kan*
„ *worden, zyn dezelven, naar de geleegenheid der*
„ *Landen, mogelyk? zo jaa, waar, en op welke*
„ *wyze moeten zy dan gemaakt worden, en kun-*
„ *nen zy veilig ondernomen worden, zonder de vaar-*
„ *baarheid der Rivieren te benaadeelen?* Men on-
„ derſtelt by deeze Vraage het ſluiten der Bywegen
„ langs den Boven-Rhyn, als het eerſte en natuur-
„ lykſte middel, om niet alleen de vaarbaarheid der
„ Rivieren, bovenwaarts, te behouden; maar ook
„ tevens eene geregelde verdeeling tuſſchen de Tak-
„ ken te weege te brengen; des men by het beant-
„ woorden niet noodig hebbe in aanmerking te nee-
„ men de buitengewoone hoeveelheid van Water,
„ dewelke men, ſedert eenige jaaren, door het open
„ liggen der Bywegen, op den Neder-Rhyn, en
„ Yſſel, ondervonden heeft.

„ Deeze Vraag in 1773. niet voldoende beant-
„ woord zynde, is toen weder voorgeſteld, om daar
„ op te antwoorden *voor* het begin van 1776.

B. „ Ook is in het jaar 1773., mede om te
„ beantwoorden voor den 1. January 1776., ge-
„ vraagd: *Welken zyn de beſte Middelen, om*
„ *voor de Dyken, aan de Zuider-Zee geleegen,*
„ *op de minſt-koſtbaare wyze*, Voorland *aan te*
„ *winnen, of, daar reeds Voorland* is, *het zelve*
„ *te bewaaren?*

C. „ In het voorige jaar 1774. gaf de Maat-
„ ſchappy op, om te beantwoorden voor het begin
„ van 1777:

„ *Welke Boomen en Planten, door ondervinding*
„ *onfeilbaar bevonden ter geneezinge van Ziekten,*
„ *heeft de goede Voorzienigheid, aan onze Zeven*
„ *Vereenigde Gewesten en Geasſocieerde Landſchap-*
„ *pen geſchonken?*

D. „ En *ten laatſten* de Vraag, om te beant-
„ woorden voor het begin van 1776: — *Kan*
„ *men, behalven de Koffy, Suiker, Cacao en Ka-*
„ *toen, in de West-Indiſche Volkplantingen van*
„ *den Staat, ook eenige andere Planten, Boomen,*
„ *ofte Gewasſchen met voordeel aanleggen, welke*
„ *geſchikt zyn tot Leevensmiddelen, ofte van ge-*
„ *bruik kunnen weezen in Manufacturen en Fabri-*
„ *quen van dit Land? De Proeven, eenige jaa-*
„ *ren geleeden met den* Indigo, *hebben in zoo verre*
„ *niet beantwoord, terwyl men deszelfs Culture on-*
„ *dervonden heeft, voor de gezondheid der Negers*
„ *naadeelig te zyn; maar zyn 'er dan niet wel an-*
„ *deren? zo jaa: welken?*

„ Het zal der Maatſchappye aangenaam zyn, wan-
„ neer de Schryvers hunne Antwoorden, zoo veel
„ mogelyk is, bekorten, door alles daar van af te
„ laaten, 't geen niet volſtrekt tot de hoofdzaake,
„ die zy vraagt, behoort.

„ Alle de Antwoorden op de Vraagen moeten niet
„ met den eigenen naam der Schryveren, nogte met
„ meldinge van hunne Woonplaatſe, maar met eene
„ Zinſpreuke getekend, en met een verzegeld Billet,
„ het welke dezelfde Zinſpreuk tot opſchrift heeft,
„ waarin des Schryvers naam en adres gemeld zyn,
„ aan C. C. H. VANDER AA, Secretaris deezer
„ Maatſchappye, zeer leesbaar geſchreeven, in het
„ *Nederduitſch*, *Franſch* ofte *Latyn*, FRANCO
„ gezonden worden.

„ De

„ De Prys, geſteld op ieder van de bovengenoem-
„ de Vraagen voor den geenen, die haars oordeels
„ dezelve best beantwoord, is eene Goude Medaille,
„ op den gewoonen Stempel der Maatſchappye ge-
„ ſlaagen, met den naam van den Schryver, en het
„ jaartal op den rand.

„ Doch zal het den geenen, dewelke den *Prys*
„ behaalen zal, ofte een *Acceſſit* zal bekoomen,
„ niet vry ſtaan, zyne Verhandeling, dewelke zoo-
„ danig gekroond is, het zy in het geheel ofte ten
„ deele; het zy apart, ofte by eenig ander Werk,
„ te doen drukken, zonder de toeſtemming van dee-
„ ze Maatſchpapye daar toe verkreegen te hebben.

Aan de Schryvers der Antwoorden, op de Vraage van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen, wegens *de Voortplantinge van het Chriſtendom in de Colonien van den Staat*, is, in haare Vergaderinge van den 22. Mey laatſtleeden eene *Zilvere Medaille*, ten bewyze van het *Acceſſit*, aangeboden, ingeval dezelven tot het openen van hun Billet verlof wilden geeven. Dit dan veroorloofd zynde, zyn hunne Billetten geopend, en is bevonden, dat de Schryver van het Antwoord onder de Zinſpreuke,

Tot Heil van het Menſchdom, is, CORNELIS VAN VOLLENHOVEN, JANSZ. *Koopman te Rotterdam*, --- en die onder de Zinſpreuke, *Alle Heidenen zullen Hem dienen*, --- JACOB VAN NUYS KLINKENBERGH, *A. L. M. Phiſof. Doctor, Predikant te Overſchie, nu te Oudewater;* aan dewelken derhalven de beloofde Zilvere Medaille zal gegeeven worden.

God en het Vaderland te dienen, blyft onze Zinſpreuk en voornaamſte Wet. Daarby meenen wy altyd te volharden. En daarop belooven wy ons van God en van alle braave menſchen de beste hulp.

Uit naam der Maatſchappye,

C. C. H. VANDER AA.

Haarlem den 9. Juny 1775.

ANT-

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

VOORGESTELD DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM:

Welk is de grond van Hollandſch Koophandel, van zynen aanwas en bloei? Welke oorzaaken en toevallen hebben dien tot heden aan veranderingen en verval bloot geſteld? Welke middelen zyn best geſchikt en gemakkelykst te vinden, om denzelven in zyne tegenwoordige geſteldheid te bewaren, zyne verbetering te bevorderen, en den hoogſten trap van volkomenheid te doen bereiken?

DOOR

MR. HENDRIK HERMAN VAN DEN HEUVEL,
Griffier van het Hof van Juſtitie, enz. enz. te Utrecht.

ONDER DE ZINSPREUK:

In magnis voluiſſe ſat eſt.

Aan den Schryver van het welke de Prys eener Gouden Medaille is toegeweezen.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG:

Welk is de grond van Hollandſch Koophandel, van zynen aanwas en bloei? Welke oorzaaken en toevallen hebben dien tot heden aan veranderingen en verval bloot geſteld? Welke middelen zyn best geſchikt en gemakkelykst te vinden, om denzelven in zyne tegenwoordige geſteltheid te bewaren, zyne verbetering te bevorderen, en den hoogſten trap van volkomenheid te doen bereiken?

VOORGESTELD DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY
DER WEETENSCHAPPEN
TE HAARLEM.

Een ieder, die met een aandachtig oog beſchouwt, eensdeels het gewigt der zaake, waarvan de welvaart van zoo veele Medeburgeren, ja van het gantſche Vaderland afhangt; anderdeels de uitgebreidheid der ſtoffe, en de veelvuldige voorwerpen,

welken dezelve in zig bevat, zal aanſtonds bevinden, hoe moejelyk het in deezen valt, zyne denkbeelden met vereiſchte klaarheid aan anderen mede te deelen, zonder verder uittewyden, dan de aart eener ſoortgelyke verhandelinge toelaat.

Omme deeze paalen, zo min als mogelyk is, te buiten te gaan, zal ik in het onderzoek my voorgeſteld, altyd in het oog houden, dat deeze verhandeling voornamelyk, volgens het loffelyk oogmerk der Maatſchappye, is dienende ten nutte onzer Landgenooten, by welken ik onderſtellen kan eene voldoende kennis van 's Lands geſchiedenisſen, en van den ſtaat des koophandels, zoo in vorige als tegenwoordige tyden; mitsgaders dat ik ſchryve voor verlichte Lezers, voor wien het alleen nodig zyn zal de zaaken als met den vinger aan te wyzen, zonder my intelaten in een breed betoog van grondbeginſelen, welke hunlieden ten vollen bekend, en tegenwoordig door vermaarde Mannen zodanig bewezen zyn, dat niemand van eenige kundigheid aan derzelver onwrikbaarheid twyfelt; welk een en ander het voorgenomen onderzoek veel zal bekorten.

En zal het dus genoeg zyn, vooraf in het algemeen aantemerken, dat de koophandel eigenlyk beſtaat in eene verwisſeling van waaren,

ren, welke, in den zin ten deezen toepaſſelyk geſchied tusſchen het eene volk en het andere; het zy tegen andere waaren, het zy tegen metaalen of geld; het geen, als een verbeelding der Waaren, tot meerder gemak der ruilinge in oude tyden reeds is ingevoerd.

Ten anderen, dat deeze ruiling geſchied of met eigene waaren in het land, uit het welk zy uitgevoerd worden, of in deszelfs volkplantingen gegroeid, immers aldaar bewerkt; of wel in waaren van andere volken, eerst door die Kooplieden van vreemden gekocht om binnen 's lands te ſlyten, of wederom uittevoeren, en ter gelegener tyd aan anderen te verkoopen; waar by men ook, (alſchoon dit in de naauwſte betekenis geen *koop of* koophandel genoemd kan worden,) kan voegen, dat ſoort van handel, welk zig eigenlyk bepaalt tot het verkoopen en vervoeren van waaren aan andere volken, in eigendom toebehorende: Om dan niet telkens genoodzaakt te zyn omſchryvingen te gebruiken, zal ik den handel van de eerſte ſoort den naam van *eigen handel* geven; dien van het tweede ſlag van *handeling in vreemde waaren;* en dien van het derde *vervoering* noemen.

De koophandel dus in deeze drie onderſcheidene afdeelingen beſchouwd wordende, blykt het ontegenzeggelyk, dat de allervoordeeligſte koophandel voor een Land, in den eerſten eigenlyk gezegden eigen handel beſtaat; voornamelyk, indien de ruiling van eigene voortbrengſelen van den grond en de zee, of van de naarſtigheid der Ingezetenen (welke alle manufactuuren bevat) geſchied tegens het geld van vreemde Volken, en deeze manufactuuren gewerkt zyn uit het geen de grond van het land zelf voortbrengt: Hier over verder uittewyden leidt myn beſtek niet; en ik twyffele geenzins, of een ieder zal by naarſtige overdenking der voordeelen, welke uit den bloejenden ſtaat deezes handels voor een Land vloejen, meer en meer van de waarheid van het voorgeſtelde worden overtuigd, en het onnodig oordeelen, eene zaak, in zig zelven zoo klaar, meerder licht by te zetten. Omtrent den handel, welke geſchiet in vreemde waaren, valt meerdere bedenking, en moet daar in vooral in agt genomen worden, het onderſcheid, het geen 'er is tuſſchen den handel, welken een Land, en dien, welken een byzonder Koopman dryft; dewyl het zeker is, dat een byzonder Koopman zyn' van vreemden gekochte waaren, binnen 's lands flytende, en daarop tien van het honderd winnende,

de, te gelyk het Land, waarin hy woont, negentig doet verliezen; neem by voorbeeld *Lyonſche* Stoffen, ter waarde van negentig duizend guldens, deeze ſlyt hy binnen's lands voor honderd duizend guldens; de Koopman wint dus tien duizend, maar hy is wegens voorſchreevene waaren te *Lyons* ſchuldig negentig duizend, welken het Land op hetzelfde tydſtip voor altoos verliest; en by aldien dit Land niet in ſtaat is andere waaren, ter gelyker ſomme, naa *Lyons* te zenden, word deszelfs handel, gelyk men in het gemeen zegt, *lydende*, en die van *Lyons*, *werkende*: Omtrent deezen handel in vreemde waaren zal het dus nodig zyn, vooraf kortelyk op te geeven de grondregelen, welke in aanmerking komen ter beſlisſinge of dezelve voordeelig, dat is *werkende*, dan wel nadeelig, dat is, *lydende*, voor een Land in het algemeen zy, en dienvolgende, of dezelve begunſtigd, of wel beteugelt moet worden.

In de eerſte plaats is het niet dan zuivere winst voor eenig Gemeenebest, wanneer de goederen van vreemden, door deszelfs ingezeetenen gekocht, wederom aan andere vreemden verkocht worden; vooral indien dezelve eerst daar te lande zyn opgeſlagen geweest, wanneer de kosten van het losſen,

van het opſlaan en zoo voorts, boven de winſten van den Koopman, en de vracht van in- en uitvoer, by aldien met eigene ſchepen geſchiet, allen ten voordeele van dat Gemeenebest komen, en door vreemden aan het zelve moeten betaald worden.

Ten tweeden is ten uiterſten voordeelig, het inkoopen van vreemde ruwe Materialen, om binnen 's lands te bewerken; want hier door word, in geval de handwerkſelen binnen 's lands gefleten worden, ten minſten beſpaart het arbeidsloon, 't welk men anderzinds buiten 's lands zoude moeten beſteden, indien men dezelven voor het binnenlandſche vertier niet kan ontbeeren, en aan vreemden verwerkt, verkocht wordende, wind het Land het geheele arbeidsloon, vrachten van in- en uitvoer, en al wat daaraan verknocht is.

Ten derden is de inkoop van buitenlandſche ruwe Materialen voordeelig, al wierden de daar van gemaakte handwerkſelen in het geheel binnen 's lands gefleeten, indien de balans, of het geen men daar door ſchuldig word, kan goed gemaakt worden met eigene waaren, die in dat Land overtollig zyn, en men dus waaren met waaren verruilt, te meer, in geval hetzelve met eigene ſchepen geſchiet, en daar door altyd de vracht enz. gewonnen word.

Veel

Veel werks zal men vinden, om te betogen, dat de handel in vreemde waaren, anders dan in een der drie gevallen boven gemeld, aan een Land eenen werkenden Koophandel verſchaffen, en dus aan het zelve voordeelig zyn kan; maar in tegenoverſtelling blykt het zonneklaar, dat niets nadeeliger is voor een Land, dan het binnenlands ſlyten van vreemde waaren, alleen tot weelde en pracht geſchikt, vooral, indien daar door het vertier van eigene waaren word belet; mitsgaders, dat de ſlytinge van vreemde waaren binnen's lands, welke buiten 's lands met gereed geld betaald moeten worden, ſomtyds wel eens noodzaaklyk kan zyn, wegens het gebrek, welk men aan dezelven heeft, maar dat dezelve nooit eenig voordeel aan de Maatſchappy kan toebrengen.

Deeze gronden vooraf gelegd zynde, volgt ontegenzeggelyk, en wel nopens de eerſte ſoort van handel:

In de eerſte plaatſe, dat een volk, het geen de meeſte waaren bezit, welken het ter ruilinge aan anderen kan aanbieden, noodzakelyk ook het grootſte gedeelte des koophandels aan zich zal trekken.

Ten anderen, dat het zelve Volk, het minſte van anderen behoevende over te neemen, by deezen Koophandel veel zal moe-

ten winnen, alzo het zelve eene meenigte waaren ſlyt, en weinige in ruiling ontvangt, dus dit ſlot niet anders, dan met het geen de waarde der koopmanſchappen verbeeld, namelyk de metalen of het geld daar uit gewrocht, kan worden goed gemaakt.

En nopens de tweede en derde ſoort van handel, dat het aan byzondere oorzaaken is toeteſchryven, wanneer een Volk zyne waaren elders dan ter plaatſe, alwaar die vertierd worden, ter markte zent, ofte wel vreemde ſchepen tot deeze vervoering gebruikt, om dat dezelve doorgaans met minder kosten rechtſtreeks naar de plaats van het vertier, en met meer voordeel, ten minſten voor het Land in het algemeen, in eigene Schepen kunnen worden vervoerd.

Deeze aanmerkingen met oplettendheid nagaande, en de gevolgen van dien gade ſlaande, zal men in verbaasdheid als opgetogen moeten zyn, hoe het ooit ofte ooit heeft kunnen gebeuren, dat een Land, gelyk ons Vaderland, naauwlyks iets van zyne voortbrengſelen, dat noemenswaardig is, op de algemeene markt van *Europa* kunnende veilen, en zelf voor het grootſte gedeelte het levens onderhoud der Ingezetenen, zoo ook de ruwe Materialen van al het geen tot kleedinge en huisvestinge derzelven behoort, van an-

anderen moetende bekomen, tot dien hogen trap van welvaart en geluk heeft kunnen ryzen, dat men zig beroemen mag, een tydperk in de geſchiedeniſſen der Republyk te vinden, wanneer dezelve zig meer dan eenig *Europeeſch* Volk meeſtereſſe zag van het grootſte gedeelte des Koophandels der bekende waereld.

Om dit wonderwerk, gelyk men het met recht noemen mag, te verklaren, en dus het eerſte gedeelte der voorgeſtelde Vraagſtukken in orde te ontvouwen, komt my niets natuurlyker voor, dan gebruik te maken van die onderſcheiding, welke nog laatſtelyk gemaakt is in een welberedeneerd vertoog, nopens de middelen tot verbetering des Koophandels, door zyne Doorluchtige Hoogheid *Willem den IVde*, hoogloffelyker *gedachteniſſe*, met eenen *Vaderlyken* yver voor het welzyn van ons lieve Vaderland, 's Lands Hooge Machten aangepreezen, en waar by de grond van Hollands Koophandel, van zynen aanwas en bloei, gezocht word in driederlei oorzaaken;

Namelyk:

1. In *natuurlyken*, welke door de natuur zelve dusdanig zyn gewrocht, dat een merkelyk gedeelte des Koophandels van *Europa* nood-

noodwendig zig in deeze Landen heeft moeten vestigen.

2. In *toevalligen*, waardoor verstaan word die wonderlyke zamenloop van omstandigheden, welke medegewerkt hebben, om van het begin der oprechtinge van dit Gemeenebest af aan, een gedeelte des Koophandels alhier zynen zetel te doen vestigen, zo wel als zoodanige omstandigheden, welke sedert denzelven meer en meer hebben doen aangroeijen.

3. In *moreele*, of beschikte oorzaaken, met welken naam men bedoelt alle die inrichtingen en schikkingen, welke wy voor het grootste gedeelte aan het verlicht en wys bestuur onzer Hooge Overheden, en andere oorzaaken te danken hebben, waar door deeze Koophandel meer en meer in ons Vaderland is bevestigd, en tot den hoogsten trap van bloei en uitgebreidheid gebragt.

Onder de *natuurlyke* oorzaaken, welke zoo wel den eigen handel van dit Land, als dien in vreemde waaren, het meest van den beginne af aan begunstigd hebben, verdient met recht de eerste plaats, de voordeelige ligging van het zelve aan de Zee, en aan de mond van eene groote rivier, in welke zich eene meenigte andere kleinere of grootere Stroomen ontlasten, welke daar door gelegenheid geeft,

geeft, om de alhier ontſcheepte Waaren wyd en zyd, met minder kosten, dan te land te vervoeren.

Ten tweeden, dat deeze ligging zich juist bevint in het middelpunt tuſſchen het Zuider en Noorder gedeelte van *Europa*, kunnende dus de verſchillende voortbrengſelen van zoo verſcheidene luchtſtreeken, best alhier opgeſtapeld, en met meer gemak onderling verruild worden.

Ten derden, de grond zelf niet anders in overvloed, dan boter en kaas voortbrengende, zyn de ingezetenen altyd genoodzaakt geweest by vreemden, zelfs het noodige koorn, tot levensonderhoud te gaan zoeken, het geen dan aanleiding tot Scheepvaart en Handel heeft gegeeven.

Ten vierden *is de ligging* aan de Zee oorzaak geweest der Viſſcherye, welke wederom heeft uitgeleverd ſtoffe ter verzendinge, en te gelyk een kweekſchool voor zeevarenden, die, wanneer de Koophandel meerder wierd uitgebreid, ook tot het vervoeren der goederen wyd en zyd konden gebruikt worden.

Ten vyfden, *Holland* een laag land zynde, dikwils met zwaare dampen bezet, heeft in vergoedinge daarvan den wind, waardoor een

een oneindig getal molens gedreeven, en duizende handen beſpaard kunnen worden; het geen niet weinig tot het oprechten van verſcheidene fabryken, en dus tot het voortbrengen van ſtoffe tot eigen koophandel heeft medegewerkt.

Ten zesden, de menigte van graften, waar door het zelve geheel is doorſneeden, begunſtigen het vervoer der waaren binnen's lands, alzoo de vracht *te water* doorgaans geen tiende gedeelte van die *per as* bedraagt.

Ten zevenden, brengt de laagte van het land, en doordien het zelve met rivieren omringd is, niet weinig toe tot deszelfs veiligheid, zoo dat men aldaar zich met minder kosten tegen den Vyand beveiligd kan zien, dan wel elders; de ondieptens der ſtroomen, offchoon zy de Vaart moejelyk maken, zyn doch teffens de grootſte beveiliging der havenen, en dit dunkt my de voorname oorzaak geweest te zyn, waarom de ligging van *Amſterdam* boven andere Steden, alſchoon gereeder uitvaart in Zee hebbende, altyd is verkozen geworden.

Ten agtſten, zyn onze Havens van dien aart, dat de ſchepen in dezelven met weinig kosten kunnen worden bewaard, voornamelyk geduurende het Winterſaiſoen.

Onder

Onder de *toevallige* oorzaaken van den aanwas en bloei des Koophandels, kan men met recht den voorrang gunnen aan de algemeene achteloosheid omtrent allen handel; ja zelfs verachtinge zoo van denzelven, als van manufacturen en zeevaart, by de meeſte volken van *Europa*, voornamelyk van het zuider gedeelte, als toen ingeworteld, uit hoofde van het vooroordeel, het geen dezelve van hunne Voorouderen hadden ingezogen, tegen de lieden, welken te dier tyd gewoon waren dezen handel te dryven, zynde meest Jooden, welke in het groot en klein op eene min edelmoedige wyze kochten en verkochten. Inzonderheid was aldaar zodanig gebrek aan kundige Zeelieden, en deeze nuttige wetenſchap in dien graad verwaarloosd, dat men niet zonder de grootſte verwondering *leezen kan*, *hoe* een *Hertog van Medina*, het Opperbevel over de onoverwinnelyke Vloot, door *Koning Philips den Tweeden* uitgerust, voerende, wanneer alles reisvaardig was, aan een loots moest vragen, of de wind dienende was om te zeilen.

Ten tweeden, de vervolging, welke wegens het onderſcheid van Godsdienst, als anderzins, eerst in *Vlaanderen*, *Braband* en *Duitſchland*, naderhand ook in *Frankryk*, voorviel, heeft eene menigte van allerleie Hand-

Handwerksljeden genoodzaakt hunne ſchuilplaats in dit Gemeenebest te zoeken; daar door zyn veele, bevorens alhier onbekende, manufactuuren ingevoerd, die tot vergrooting van eigen handel zeer veel hebben toegebracht.

Ten derden, het Land zelf weinig ſtoffe tot pracht en overdaad verſchaffende, en de Ingezetenen niet ryk genoeg zynde om dezelven van elders te ontbieden, waren, vooral in den tyd van het begin der *Republyk*, gewoon aan eene eenigzins gedwongene zuinige levenswyze; deeze gewoonte hun van kindsbeen aan eigen zynde, deed hen, by het vermeerderen der rykdommen door buitenlandſchen handel, hunne verteeringen niet vergrooten, neen maar alleen de hoofdſomme zelve: naar mate dat deeze vermeerderde, groeide ook de handel aan, terwyl de aanhoudende zuinigheid oorzaak was, dat men geene onbehoorlyke winſten langs min eerlyke wegen zocht, dat alle vreemdelingen beter vertrouwen ſtelden op de goederen, na dat dezelve door handen van Hollandſche Kooplieden gegaan, uitgezocht, en goedgekeurd waren, dan wel, wanneer zy die van de plaatſen, daar de goederen zelve vielen, uit de eerſte hand onmiddelyk ontvingen.

Een

Een ieder zond gaarne zyne goederen ter markt, daar hy wist, dat men hem niets meer wegens inkomende rechten, arbeidsloon, pakhuishuur, kuiploon, en wat dies meer is, in reekening brengen zoude, dan waarlyk betaald was; ja, dat zyn goed zoo voordeelig door zyne last-hebbende zoude verkocht worden, als of hy 't in perſoon zelf deede.

Ten vierden, het gereede geld groeide door deezen weg dagelyks aan, het welk in een land, op wiens vruchtbaarheid in het algemeen niet te roemen valt, en buiten dien in uitgeſtrektheid te naauw bepaald is, om hetzelve in den landbouw te doen gebruiken, noodzakelyk te wege moest brengen eene verlaging van renten, waar door aan kooplieden en last-hebbende beiden het *gemak geboren wierd, om de ontbodene goederen*, alvorens dezelven te ontvangen, tegens eenen geringen intrest voor uit te betalen; het geen vooral invloed had op de werkſtoffen tot manufactuuren dienende, welke gewoonlyk met lang credit aan den handwerksman, inzonderheid in dien tyd, geſleten wierden, tot welk credit de eerſte leveranciers als toen niet in ſtaat waren, en zelfs nog niet zyn; geen wonder derhalven, dat dezelve verkozen hunne goederen voor minder prys, en

voor gereed geld, 't geen zy in hunne landbouw aanſtonds wederom nodig hadden, op eene ſtapel-plaats te verkoopen, dan wel op lang credit langs den kortſten weg te verzenden.

Ja niemand zal twyffelen, of de meenigte van gereed geld, het geen van vroege tyden af in ons Land overtrof de hoeveelheid, welke tot binnenlandſchen handel, zoo wel als tot den handel in eigene waaren, vereiſcht werd, is een voorname grond van den bloei en aanwas van Hollandſch koophandel geweest, zo als hetzelve nu nog het grootſte middel is, waardoor dezelve voor een geheel verval behoed word.

Ten vyfden, de ſtapel van ruwe werkſtoffen tot allerhande manufactuuren, eens in deeze landen gevestigd zynde, zodanig, dat men om de lage renten van het geld, dezelven alhier doorgaans tot lager prys konde inkoopen, dan ter plaatze zelve, daar die gegroeid waren, begunſtigde niet weinig de oprechting van nieuwe handwerken, die uit deeze eerſte ſtoffen gemaakt werden, terwyl dezelve kleine renten den handwerksman mede in ſtaat ſtelden, om met geleend geld zyne fabryk voort te zetten, of wel, om op lang uitſtel van betalinge, waaruit nog de zoogenaamde rabatten oorſpronklyk zyn, de waaren, tot zyne fabryk nodig, intekoopen.

Ten

Ten zesden, deeze manufactuuren, en de markt van eerſte ſtoffen, hadden wederom tot gevolg, dat men alhier, en nergens elders, in ſtaat was, eene lading by elkanderen te zamelen van allerlei verſcheidene waaren, naar mate dat dezelve in de een of andere haven, het zy in het zuiden of noorden van *Europa*, ofte wel in de andere wereld-deelen vereiſcht wierden, en, het geen eene byzondere aanmerking verdient, deeze vaart eens gevestigd zynde, moest natuurlyk aangroeijen, naar mate de wereld meer en meer beſchaafd wordende, de behoeftigheden van de verſcheidene volken meer verſchillende in ſoorten, en grooter in getal wierden; want wy in dien tyd geene mededinging van eenig ander volk, alſchoon met dezelve kosten varende, te vreezen hadden, *alzoo deeze niet in ſtaat waren* eene dergelyke verzameling van koopmanſchappen ter markt te brengen, ofte ook wel in betaling derzelven eene zoo groote menigte van eenerlei ſlag van waaren, welke in die haven vielen, ten hunnent te ſlyten, dus zy zich genoodzaakt vonden, om, of by aankomst, of te rug reize, ballast ſcheeps te varen, waardoor de onkosten van de vaart alleen op de uit- of t'huis-vracht vallende, de prys der waaren in evenredigheid deden ſtygen, en by verder gevolg aan de ſtapelplaats wederom het voor-

deel verſchaften van dezelven beter-koop te kunnen leveren: welke ſtapel-plaats boven dien nog genoot het voordeel van den laagen prys der aſſurantie; een gevolg al mede van het overvloedige geld: buiten en behalven, dat de lading heen en weder altyd veel ſpoediger kan worden afgezonden, wanneer men de verſcheidene ſoorten van waaren, waaruit dezelve moet worden zamengeſteld, gereedelyk by de hand vind, en men niet behoeft te vreezen te veel van eene ſoort in ruilinge t'huis te brengen.

Uit dit alles vloeide voort een zeer aanmerkelyk voordeel, het geen niet weinig tot opbouw van Hollandſch koophandel heeft medegewerkt, en daarom wel mag genoemd worden de zevende oorzaak; namelyk, dat wy in ſtaat waren niet alleen ladingen, naar de gelegenheid van ieder land te verzenden, maar zelfs ſchepen te bouwen, in het byzonder tot den eenen of anderen handel geſchikt, dieper of ondieper gaande, grooter of kleiner, breeder of ſmaller, naar mate der gelegenheid van de verſcheidene havens, en zeën.

Hiervan kwam het ten agtſten, dat wy, naar evenreedigheid dier ſchepen, dezelve met het juiste getal van manſchap konden voorzien, welke tot iedere vaart in het byzon-

zonder vereiſcht werden; waar by dan gevoegd, dat de groote menigte der ruwe materialen, tot den ſcheepsbouw nodig, in de ſtapelplaats altoos ten laagſten pryze, om bovengemelde redenen, by de hand waren, als mede, dat de zuinige levenswys der Hollandſche zeelieden, hun mondkost alhier min kostbaar, dan wel in veele andere landen, deed vallen.

De geduurige vaart had wederom tot gevolg, dat onze zeelieden, door de oeffeninge boven anderen in hunne kunst ervaren, daar by het onderwys genoten van de beste meesters, naar deeze landen om dezelve reden toegevloeid, dus waren zy, by verdere uitbreidinge des koophandels, niet alleen bekwaam, om, hoewel weinig in getal, in *tegenoverſtellinge* van andere volken, de grootſte ſchepen te beſtuuren, maar ook ſtout en teffens voorzichtig, tot het onderneemen van tochten naar verafgelegene landen.

Eene aaneenſchakeling voorwaar van gevolgen, welke men by aandachtige overweeginge, zoo natuurlyk moet keuren, als dezelve in den eerſten opſlag naauwlyks mogelyk ſchynt, doch waar uit zich dan teffens dit noodwendig beſluit zelf opdoet, dat, wanneer aan deezen keten de eene of andere ſchakel

ontbreekt, de val van alle de overigen naauwlyks belet kan worden.

Dus beſchouwd hebbende de natuurlyke en toevallige oorzaaken, aan welken de bloei van Hollandſch koophandel, als eigen, in vreemde waaren, ofte ook als vervoering voornamelyk zy toeteſchryven, komen in deezen niet minder in aanmerkinge die, welke, als gezegd is, *moreele*, of beſchikte oorzaaken genoemd worden.

Ten deezen opzigte nu, vinde ik in de eerſte plaats, voor ieder aandachtig beſchouwer, eene uitgebreide ſtoffe van verwondering, over die wyze ſchikkingen, welken de nooit volpreezen yver der Vaderen des vaderlands van tyd tot tyd ter bevorderinge des koophandels heeft in 't werk geſteld; in zoo verre, dat het optellen derzelven nu ſchynt meerdere moeite in zich te bevatten, dan wel het beramen gekost heeft.

De vryheid van Godsdienst, en de veiligheid van lyf en goed in den burgerſtaat, door eene onbelemmerde en onpartydige rechtsoefening, zyn altyd te recht by 's Lands Hooge Machten als de grondvesten van den Staat aangemerkt; hier van daan dit Gulden opſchrift: *hac nitimur*, *hanc tuemur*: geen wonder derhalven, dat een verdrukt vreem-

de-

deling, onder deeze wyze en zachte regeering, kwam zoeken dien heul en troost, zekerheid van leeven en goederen, welke hem in zyn vaderland geweigerd, en alhier, teffens met alle beſcherming tegen willekeurig geweld gereedelyk vergund werd. Dit was het lokaas, waar door hy teffens genoopt werd, zoo als reeds bevorens is aangemerkt, om tot uitbreiding des koophandels van een zoo gezeegend land zyne goederen, naarſtigheid en kunde toe te brengen.

Slaat men in de tweede plaats het oog op die wyze maatregelen, welken tot oprechtinge en uitbreidinge der manufactuuren, viſcheryen en zeevaart, by 's Lands Hooge Machten van tyd tot tyd zyn genomen, vooral in die vroegere tyden, wanneer andere volken naauwlyks wisten, *dat 'er* een andere koophandel, dan het wiſſelen der Jooden gedreeven konde worden, vindt men zyne verwondering niet weinig vermeerderd, ja moet men bekennen dat dit het menſchelyke ſchier te boven gaat; daar immers andere Vorſten, den koophandel, als een middel om hunne pracht, weelde en hebzucht te voldoen aanmerkende, denzelven met allerlei zwaare belastingen en tollen drukten, vind men alhier, het geen als eene tweede beſchikte oorzaak kan geteld worden, alle

inkomende en uitgaande rechten zeer wyzelyk, en met gepast onderſcheid verordend, en op den laagſten voet geſteld, mitsgaders zoo veele verbonden met verſcheidene Mogendheden tot beveſtiging van dien geſloten.

Ten derden, wierden in andere Ryken de kooplieden, even als voorheen de Jooden, op allerlei wyzen gekneveld, en hunne beurſen, by waare of verzonnene noodwendigheden van den Staat, als eigene aangemerkt? alhier werd in tegendeel een bank opgerecht, waardoor de Regeering zelve bewaarſter werd van het geen de noeste vlyt des koopmans met onvermoeide zorg gewonnen had.

Buiten de zeekerheid en veiligheid zag men hierdoor een gemak in de betalinge aan den koophandel toegebracht, waarvan andere volken geen denkbeeld hadden.

Door het een en ander werden vreemdelingen dus aangeſpoord, om hunne ſchatten mede daar ter plaatſe, als in een heiligdom, ter bewaaringe toetevertrouwen; by verder gevolg zyn ook de betalingen, zelfs van buitenlandſche leveringen, ter zelve plaatze gedaan, waar de kas was; al verder werden de Hollanders eenigzins meeſters van de beſchikkinge over den wiſſel, immers de *courtage*, en alles wat daarvan afhangt, word door hen gewonnen: ook niet weinige vreemdelingen ver-

verkozen vervolgens hunne woonplaats, daar zy hun geld bevorens geplaatst hadden.

Ten vierden, de oprechting der *Oost- en West-Indiſche Maatſchappyen* zoude zekerlyk onder de toevallige oorzaaken, welke Neerlands eigen handel zeer veel begunſtigd hebben, gereekend worden; indien niet de byzondere en byna ongelooflyke vorderingen derzelven, en de behaalde voordeelen op den vyand, beter aan de zoo merkelyk in deezen uitblinkende gunſte des Allerhoogſten te danken waren; zeeker is het, dat daar door de koophandel, vooral in Oost-Indiſche waaren, genoegzaam een eigen handel van *Neerland* is geworden, en de ſpeceryen, in welker bezit wy, met uitſluitinge van alle andere volken, gekomen waren, de ſtoffe verſchaft hebben, om onzen koophandel in het *noorden* van *Europa*, alwaar een merkelyk vertier derzelven valt, met voordeel uittebreiden.

Ten vyfden, het onderhouden van *Conſuls* in de vermaardſte zeeſteden, door het Gemeenebest, en het vestigen van factoryen, welke uit geborene Nederlanders beſtonden, door byzondere kooplieden, heeft Neêrlands handel zoodanig doen aangroeijen, dat dezelve geene andere paalen, dan die der zee, kende.

Tot een beſluit moet ik deeze aanmerking hierby voegen, dat, gelyk bevorens verhaald is, ten tyde der oprechtinge van deeze Republyk, en nog lang daarna, de diepſte onkunde en verachtinge, omtrent alles wat tot den koophandel, manufactuuren of zeevaart betrekking had, by de meeſte volkeren van *Europa* in zwang ging: geen wonder derhalven, dat een volk, het geen de handwerken en zeevaart, als de bron van alle welvaart eerde, genoegzaam in die tyden van onwetendheid, een uitſluitend voorrecht had om voor alle andere volkeren, het geen tot hunne kleedinge, en andere noodwendigheden vereiſcht wierd, te bereiden, mitsgaders daar en boven derzelver ruwe materialen te vervoeren, zonder dat de meerdere of mindere duurte der handwerkzelen, ofte ook inkomende en uitgaande regten, hierin eenige mindering veroorzaakte, in tegendeel mag men veel eer als eene zesde moreele of beſchikte oorzaak van welvaart aanmerken, de zwaarte der Imposten, welke, zoo wel als de toeneemende menigte van gereed geld, de prys der handwerkzelen naar evenredigheid deed ſtygen, gelyk ook de betaalde inkomende rechten de waarde der koopmanſchappen verhoogde; want dezelve by geene andere volkeren in die gulde tyden voor Neêrlands Gemeenebest te bekomen zynde, moesten,

ten, tot wat pryze ook, aldaar worden gezogt; dus, hoe duurder dezelve wierden, hoe meer geld in betaling aan ons gezonden moest worden, en mag men mits dien met recht zeggen, dat de vermeerdering der Imposten op de levensmiddelen in die tyden, verre van den koophandel nadeel toetebrengen, denzelven verrykt heeft; ongelukkig voor *Nederland*, dat door eene telkens aangroejende verhooginge, de zaaken ten laatſten tot dat uiterſte gekomen zyn, dat eindelyk de oogen der vreemdelingen zich hebben geopend, en men, nu de ſtroomen veranderen, naauwlyks kans ziet, om op eene gepaste wyze tot behoud van het overſchot, de bakens te verzetten.

Hier meede koomende tot het tweede gedeelte deezer verhandelinge, om *na te ſpeuren*, welke oorzaaken en toevallen onzen koophandel aan *veranderinge* en *verval* hebben bloot geſteld, zullen dezelve het eerst te vinden zyn in het geheel of gedeeltelyk ophouden en verdroogen dier bronnen, uit welken wy gezien hebben, dat deszelfs bloei en welvaart is voortgevloeid; en of ſchoon men, met opzigt der natuurlyke oorzaaken, geene verandering in de ligging en geſteldheid des lands beſpeurt, kan nogthans niet ontveinsd worden, dat door het verloopen der

ſtroo-

ſtroomen, het gebruik der zeegaten, voor ſchepen van grooter gevaarte, moejelyker is geworden.

Anderzins, alhoewel ook de viſſcheryen, bevorens het erfdeel alleen der Nederlanden, nu onder meerdere volken verdeeld zyn, hebben nogthans de volkplantingen van den Staat in *Amerika*, in bloei merkelyk toegenomen, en ons in ſtaat geſteld, met derzelver ryke voortbrengſelen, in vorige tyden naauwlyks noemenswaardig, eenen voordeeligen eigen handel te voeren, waar van in het vervolg nader: Dit zy genoeg omtrent de natuurlyke: het was in allen opzichte te wenſchen, dat de toevallige bevorens opgetelde oorzaaken, geene meerdere veranderingen hadden ondergaan: Edoch met deezen is het, tot innig leedwezen van alle waare beminnaren des vaderlands, gantſch anders geleegen.

Telden wy in de eerſte plaats, onder de toevallige oorzaaken van den bloei onzes koophandels, de algemeene verachting van denzelven, by de meeste Europeeſche volken heerſchende, zoo vindt men daarentegen thans alles, wat tot deszelfs uitbreiding kan dienen, de eerſte wetenſchap van alle Regeerders geworden: de kooplieden, verre van te moeten ondergaan die minachting, onder welke hunne voorzaaten gezucht hadden, zien

zien zich in erkentenis der dienſten, welken men begrypt dat de Staat van hunlieden ontvangt, met de hoogſte tekenen van Adeldom vereerd, de vervolgingen, ter zaake van den Godsdienst, zyn veranderd in eene algemeene verdraagzaamheid: deeze gebeurteniſſen heeft *Europa* alleen aan eene meerdere beſchaafdheid te danken, en zyn, zonder eenige medewerking van onze zyde, tot ſtand gekomen; edog het natuurlyk gevolg van deeze veranderinge is geweest, dat het grootſte gedeelte der anderen, bevorens opgetelde toevallige en beſchikte oorzaaken van bloei, mede zyn opgehouden, of hunne werking verloren hebben: eene meerdere zeekerheid en veiligheid voor goed en bloed, eene vaardiger toedeeling van het recht, vooral in verſchillen uit den koophandel ontſtaande, *hebben den koopman en handwerksman* ook elders zynen gerusten zetel doen plaatzen; het aanmoedigen van nuttige handwerken, het oprechten van Oost-Indiſche maatſchappyen, wiſſelbanken, aſſurantie-kameren, en wat dies meer is, heeft in denzelven graad Neêrlands koophandel verminderd, als die van anderen is toegenomen.

Beſtond Neêrlands eige handel zoo zeer niet uit voortbrengzelen van het land, dan wel uit manufactuuren ofte bewerkinge van

ruwe

ruwe materialen uit andere landen ingebracht, alhier bewerkt en wederom naar verſcheidene gewesten, zelfs naar de plaatſen van waar de ruwe werkſtoffen oorſpronkelyk waren, toegevoerd, zoo ſpreekt het van zelfs, dat deeze voordeelige tak van koophandel aanſtonds moest verdwynen, zoo dra in de landen, alwaar de eerſte werkſtoffen vielen, dergelyke fabryken werden opgerecht. Ja dit verval moest ook plaats grypen, zoo dra een ander volk door den minderen prys der dagloonen dezelve waaren tot laagere pryzen ter markt konde veilen: dus hebben de oorlogen, tot welken dit Gemeenebest dikwerf genoodzaakt is geweest, veeltyds misſchien ook zich te ligt in begeeven heeft, eene verhooging der Imposten op de levensmiddelen noodzakelyk gemaakt, welke, gelyk bevorens betoogd is, zoo lang wy geene mededingers hadden door de meerdere pryzen der handwerkſelen, de hoeveelheid van geld, eerst vergroot, maar naderhand niet weinig verminderd heeft, en eene der oorzaaken is geweest van het verval. Wel is waar, dat in evenreedigheid met het geld ook doorgaans de pryzen der waaren vermeerderen, en word daarom dikwyls als een grondregel voorgeſteld, en zonder veel onderzoek door verſcheidene landsgenooten als eene onbetwistbaare waarheid aangenomen, dat in een land, waar het geld

tot

tot eenen zekeren graad is vermenigvuldigd, om deeze reden geene handwerken, maar nog wel handel in vreemde waaren kan bloejen: Ik wil gaarne toeſtemmen, dat deeze vermeerdering van pryzen, in opzigt van ſommige waaren, by voorbeeld tot pracht en lekkernyen dienende, waar zy; maar in een land aan zee gelegen, en door deszelfs ſcheepvaart in ſtaat, om zich alle levensmiddelen voor het gemeen uit de eerſte hand in de armſte landen te bezorgen, kan by voorbeeld het koorn nooit hooger in prys worden, of 'er een, dan wel tien millioenen, in omgang zyn, dan de prys van het koorn, zoo als die betaald word, daar het valt, met de onkosten van vervoeringe, en geringe winst des koopmans, bedragen. Deeze prys nu hier door vermeerderd, word rykelyk vergoed *door de* laage renten van het geld en andere voordeelen, in een land van geld overvloejende, gemeenlyk te vinden; dus aan deezen overvloed van geld zeer verkeerdelyk het verval der fabryken word toegeſchreeven, welke aanmerking hier na in het onderzoek van de middelen tot herſtel niet uit het oog zal moeten verloren worden.

Tot beſchaminge nogtans van eenige ontaarde Nederlanders moet ik hier by voegen, dat veelen onzer zelfs meede gewerkt hebben

om

om het verval der eertyds bloèjende fabryken te verhaasten: Een koopman en voornamelyk een winkelier, aan welken het evenveel is hoe hy zyn geld wint, heeft niet zelden een vreemd ſtof, boven het geen in ons land gewerkt was, voorgetrokken, om dat hy bewust was, dat anders hetzelve niet in zyn magaſyn of winkel, maar in de fabryk zelve gezocht zoude worden, ofte wel, dat hy zich vleide, dat deeze fabryk buiten 's lands aan hem en eenige weinigen alleen bekend, hem de macht zoude geven om op de waar met der tyd veel meer te winnen, dan hem mogelyk zoude zyn, indien dezelve binnen 's lands gewerkt was geworden, en men zich gemakkelyk nopens den inkoops-prys konde laten onderrichten: met dit oogmerk heeft men dan zich niet geſchaamd een vreemd handwerk zoo lange beneeden de waare waarde te verkoopen, tot dat de fabryk alhier ten eenemaal te gronde was gegaan, en men zich dus van den prys meeſter zag; onder den dekmantel van vryen handel te willen beweeren, dat de Hooge Regeering diergelyke misbruiken met goede oogen moet aanzien, is eene taal, die eenen vyand des vaderlands alleen past! zoo ooit, is het in zoodanige gevallen de plicht van alle Regeerders, om de hebzucht van ontaarde ingezetenen door gepaste maatregelen tot behoud van eigene fabry-

fabryken te beteugelen, en de winzucht van ieder byzonder lid van het Gemeenebest ten algemeenen nutte van het vaderland te doen uitloopen. Beklaaglyk is het ondertusſchen, dat buiten de bovengemelde van ons niet afhangende oorzaaken, ook door ſoortgelyke misbruiken, om 't geen erger naam te geeven, de handwerken, en daar door de eigene waaren, met welken wy gewoon waren handel te dryven, genoegzaam te niet geloopen zynde, een bron van welvaart is verdroogd, welke niet weinig tot den bloei des koophandels in het algemeen had toegebracht, en wat invloed zulks op den algemeenen handel gehad hebbe, zal de Leezer gemakkelyk uit het gene bevorens by het aanhalen van de zesde der toevallige oorzaaken van bloei betoogd hebbe, kunnen opmaken, zoo wel *als dat de zeevaart, en daaruit* geſproten ſcheepsbouw mede door deeze reden niet minder is afgenomen, ſchoon ook de nyvre vlyt van andere volken, mitsgaders eene meer gegronde kennis in het beſtuur der ſchepen, en daardoor veiligere vaart van het Noorden naar het Zuiden, het natuurlyk voordeel onzer ligginge zeer heeft verminderd, is het nogthans buiten twyffel, dat wanneer de handwerkſelen hier te lande tot het t'zamenſtellen eener uitgezochte ladinge voor verſcheidene havens hebben opgehouden, dit ook voor

vreemden eene reden te minder geweest is om onze havens aan te doen ; en dat dit de vrachten, alleen op de retouren doende vallen, dezelven van zelf veel duurder heeft gemaakt : des onaangezien zyn ſommigen van gedachte, dat de handel in vreemde waaren nog uitgebreid genoeg is om alle deeze verliezen te vergoeden: Ten deezen opzichte moet ik hier nog byvoegen :

Voor eerst dat niet genoeg overwogen word, hoe groot een handel in vreemde waaren moet zyn, om wederom zoo veel geld in een land te brengen, als dagelyks by gemis van handwerkſelen tot betalinge van de kleedinge, huiscieraad en andere noodwendigheden der ingezetenen, zelfs buiten pracht en overdaad leevende, word uitgevoerd : vooral wanneer een land, zoo als met opzicht van ons vaderland, het geval is, zich niet in ſtaat bevindt, zyne ingezeetenen uit deszelfs eigene voortbrengſelen te voeden, en dus het nodige leevens-onderhoud elders gezocht en betaald moet worden. Een koopman voor een millioen vreemde waaren van buiten opſlaande, en dezelven wederom verzendende, mag daarop tien van het honderd winnen, vooronderſteld, dat alle onkosten der verzendinge, pakhuishuur enz. nog belopen vyftien van het honderd, dan bedraagt

de

de winst van het land of wel het geld, het geen door deezen handel in het land gekomen is, twee honderd en vyftig duizend guldens; maar een millioen in eigene handwerkſelen uitgevoerd, ofte wel binnen's lands volgens bevorens gelegde grondregelen gefleten zynde, brengt zulks, afgetrokken de prys der ruwe werkſtoffen op de helfte van de waarde gerekend, vyf honderd duizend guldens winst in een Land, ofte wel deeze vyf honderd duizend guldens worden buiten 's lands beſpaard, het geen op het zelve uitkomt.

Hoe groot moet nu de handel in vreemde waaren zyn om goed te maken, het geen twee millioenen inwooners deezer Republyk jaarlyks tot voedinge, na aftrek van het gene het land zelf opleevert, kleeding, opbouw, en matige vercieringe hunner huizen nodig hebben? waar gaat het heen, indien eene overtollige pracht en welluſtige leevenswys deeze behoeftens verdubbelt? wat handel in vreemde waaren, hoe uitgebreid men denzelven zich ook verbeelde, zal in ſtaat zyn deeze balans goed te maken? alle de mynen van *Potoſi* zyn uit dien hoofde niet voldoende om de ingezetenen van het uitgebreide Spaanſche Ryk, wiens natuurlyke voortbrengſelen van wolle, oly, zyde, yzer, en allerlei vruchten, met de onzen niet te

vergelyken zyn, van de akeligſte armoede te bevryden.

Wat een verſchrikkelyk tafereel doet zich hier voor ons oog op, indien by vervolg de pracht en overdaad der Nederlanderen in den zelven graad blyft vermeerderen, als hun eigen handel, en by noodzakelyk gevolg ook die in vreemde waaren verminderd!

Edoch onderſteld, dat de handel in vreemde waaren voor als nog alleen genoegzaam zy om deeze geſtadige noodzakelyke uitgaaf buiten 's lands goed te maken, hoe lang zal, hoe lang kan dit duuren? nu alle volken meer en meer eenen eigen handel beginnen te dryven? Nu dezelve door het geen zy op deeze wyze, en door het vertier hunner handwerkſelen winnen, langzamer hand in ſtaat komen om het Hollandſche geld tot het voeren van vreemden handel te miſſen; ja, in hoe veele Ryken is naar het voorbeeld van *Engeland* deeze handel in vreemde waaren ons niet reeds belet? en wie zyn 'er thands onkundig genoeg om dit voetſpoor niet te volgen, zoo draa zy hun handel en vaart daar toe genoegzaam gevestigd zien? verre de meeſten immers varen reeds tegenwoordig onze havens voorby, en gebruiken alleen het geld of credit der Hollandſche kooplieden tot betalinge van het geen zy in vreemde landen ſchuldig zyn;

zyn; hoe luttel is nu de winst, welke een koopman by deeze vooruitſchietinge van penningen doet voor het algemeen? kan deeze opwegen tegens het geen bevorens de handel in vreemde waaren voor eigene rekening gedreeven, het land deed winnen?

Maar om een ſtap verder te gaan, eens toegegeeven zynde, dat onze tegenwoordige handel in vreemde waaren nog uitgebreid genoeg ware, om het gemis, welk door deeze noodzakelyke uitgave in de balans ontſtaat, te boeten, dat het land in het gemeen daar door niet armer wierd, dan is het nogthans zeker, dat het geld door dien handel gewonnen, zich niet aanſtonds verſpreit in diervoegen, als noodzakelyk is om het geheele lichaam van den Staat te verleevendigen: neen, dan nog zoude het hoofd, de zeeſteden *namelyk, van voedſel overvloejen*, en de afgelegener ledematen van gebrek vergaan, terwyl dat geld nooit inwendig *circuleeren*, maar alleen dienen zoude tot pracht en overdaad van eenige weinigen, in vreemde waaren handel dryvende, tot welker betalinge dit geld aanſtonds, zoo draa het ontvangen is, wederom moet uitgevoerd worden, en wat moet daar van het gevolg zyn?

Het is een zekere regel, dat alle menſchen door de voortbrengſelen der aarde, ofte der

Zee moeten worden gevoed, gekleed, en in alle opzichten onderhouden; dus komt het levens-onderhoud van allen zonder onderſcheid uit handen der eigenaars van landeryen ofte viſſcheryen; deeze verſchaffen dit in ruilinge tegens andere noodwendigheden; hoe zullen nu in een land, als het onze, naauwlyks in ſtaat om een derde gedeelte der inwooneren, welken een eertyds bloejende koophandel derwaarts gelokt heeft, van het nodige te voorzien, de twee overige derde gedeeltens, of al was het maar een derde gedeelte, het nodige leevens-onderhoud vinden? men zal zeggen: even als zy van ouds gedaan hebben; maar hier zit de knoop; deeze twee of een derde gedeelte dier inwooneren, bewerkten in vorige tyden de ruwe werkſtoffen van vreemde eigenaaren der landeryen, deeze vreemde eigenaars gaven hun in ruilinge de voortbrengſelen der aarde buiten dit gemeenebest gegroeid; nu zyn dezelven niet meer bekwaam deeze handwerkſelen aan hen te verſchaffen; zullen die vreemde eigenaars dan koorn, wolle, en wat dies meer is, aan deeze ingezetenen voor niet geeven? immers neen; dit derde gedeelte der ingezetenen moet derhalven het land, welk tot hun onderhoud niet genoegzaam is, verlaten, ofte wel, zy moeten onderhouden worden door Diaconyen en Aalmoes-

moeſſeniers-kamers, met een woord, uit de vrywillige of opgeſtelde meededeelinge van de twee overige derde gedeeltens; heeft nu eerst de werkeloosheid den arbeid, welke de geringſte dagloonen vereiſchte, doen verdwynen, wel haast zullen ook de nog overigen van meerder waarde te vergeeffch te zoeken zyn; want raakt het land ontvolkt, en blyven de lasten dezelfden buiten oneindige andere redenen bevorens aangehaald, zoo moeten die door een geringer getal gedragen worden; derhalven dit geringer getal der werkende ingezetenen, moet ook zoo veel meer winnen, dat zylieden de mededinging van andere volken in de overige handwerken, zelfs in de zeevaârt niet kunnen wederſtaan: het zelfde heeft plaats, indien dit werklooze gemeen in het land blyft, wyl alsdan de overige handwerken, en middelen *van* beſtaan niet meer het onderhoud aan eenen waarlyk werkenden, maar ook aan eenen tweeden, die ledig zit, verſchaffen moeten; dus by natuurlyk gevolg vlied ten laatſten alle koophandel, manufactuuren en zeevaart naar die plaatzen, daar dezelven beterkoop kunnen worden geoeffend.

Wel nu, Nederlanders, is dit niet juist ons geval? hoe zeer bevestigt niet reeds heden ten dage de droevige ondervinding deeze

waarheid? het vooruitzicht, welk eene oppervlakkige beſchouwing ons voor het toekomende opdoet, is zoo akelig, dat ik liefst alle verdere uitbreiding ten deezen wil vermyden.

Mogt dit flaauwe tafereel, het geen met zyn natuurlyke verwen bekleed zich veel droeviger vertonen zoude, voldoende zyn, om alle Vaderlanders uit eenen diepen ſlaap van zorgeloosheid op te wekken! wy allen hebben in deezen een even gelyk belang!

De koopman word meer en meer gewaar, dat vreemdelingen hun eigen handel voeren, het geen hy bevorens in hunne plaatſe deed; de inkomſten van amptenaren en renteniers zyn in ons land meer, dan ergens elders, beſtaande uit dat gedeelte, het geen het gemeen van zyn werk overhoudende, aan het gemeenebest kan betaalen; waaruit zal dit gevonden worden, indien het werk ophoud? wat merkelyk onderſcheid zal de landbouwer zelf in den prys zyner vruchten ondervinden, wanneer de ontvolking van het land het gemis van het getal der verteerders doet gevoelen?

Het noodlottigſte in deezen is zekerlyk, dat niemand op een tydſtip, zoo merkelyke verandering, welke trapsgewyze aangroeit, ont-

ontwaar word: daarom zyn meer landen door eene dergelyke kwynende teeringe te gronde gegaan, dan wel door het zwaard des oorlogs, het geen zyne vreeſſelyke woede op een oogenblik aan allen oeffenende, ook naderhand allen op middelen van herſtel doet bedacht zyn, daar in tegendeel deeze kwynende, en langzamerhand voorzeker ten grave *ſleepende* ziekte in het algemeen niet word gevoeld; alleen eenige weinige aandachtige, en meer dan het gemeen verlichte beſchouwers, zich het droevig denkbeeld vormende van een akelig, en ſteeds akeliger toekomende, worden dikwyls van het groote gros beſpot, uitgelachen, en de beste ontwerpen, als harsſenſchimmen veracht; het gemeen ondertusſchen, dat is, de grootſte menigte des volks, zucht in de diepſte armoede, terwyl de rykeren, ſchoon door opvoedinge en beſchavinge beter in ſtaat zich een denkbeeld van het nakend gevaar te vormen, hetzelve over het hoofd zien, of in wellusten gedompeld ras vergeeten: de huizen der machtigen ryzen dagelyks in prys, ondertusſchen dat de kameren, ter woninge voor het gemeen geſchikt, nauwlyks geld waardig zyn; deeze, en de prys derzelver zyn nogtans de waare weegſchaal van de welvaart eens volks.

Geen volk is gelukkig, wanneer eenige weinigen van rykdommen overladen in wellusten zich zelven vergeeten, en verre de meesten, ja de nuttigſte leden der maatſchappye aan de eerſte noodwendigheden des leevens gebrek lyden; neen, de waare Staatkunde is de kunst om een volk in het algemeen gelukkig te maken.

Henrik de Vierde, te recht van eeuwiglevende gedachteniſſe, achtte zich zelven niet gelukkig, voor en aleer hy den geringſten daghuurder op het land, naar zynen ſtaat wel geſteld zoude zien.

Dit valt veel gemakkelyker in een land, alwaar bevorens meer armoede, dan wel overvloed van rykdom haren zetel gevestigd had: alles is in het eerſte goedkoop, en daar door word de oprechting van nieuwe manufactuuren, koophandel enz. bevoordeeld; daar in het andere de prys der dagloonen, en met een woord, van alles, naar mate van den vorigen, doch nu vervallen rykdom, geſchikt blyft, en niet in evenredigheid vermindert; buiten en behalven dat vreemdelingen daar heen gevloeid by gebrek van werk dit land veel ligter verlaten, en dus aanſtonds eene ontvolking veroorzaaken zullen.

Het

Het herſtel van zaaken is dus ten uiterſten moejelyk ; evenwel de wanhoop verhaast zekerlyk het verderf. Laten wy den moed in het geheel niet opgeeven , neen , waare vaderlands-minnaars , ſpant toch alle krachten aan , om in beantwoordinge van het loffelyk oogmerk der Maatſchappye geene pogingen onbeproefd te laten , om die middelen van herſtel, welken ons zekerlyk nog overig zyn, met nut in het werk te ſtellen : het is voor een byzonder perzoon onmogelyk om dezelven in alle onderſcheidene takken na te ſpeuren ; een , die alleen de algemeene gronden aanwyst , zal al veel volbracht hebben ; niemand is meer overtuigd dan de Schryver deezes , wat allernauwkeurigst oordeel , en te gelyk wyduitgeſtrekte kennis ook hiertoe vereiſcht worden ; hy is ten vollen overreedt dezelven niet te bezitten ; dit heeft hem een en andermaal doen ſchroomen de pen op te vatten , en opgevat hebbende dezelve weder doen nederleggen , maar eindelyk de liefde tot zyn Vaderland heeft het gevoel van geringere bekwaamheid overwonnen , en hem doen hopen , dat deeze reden ook alle misſlagen , welke in een zoo moejelyk onderzoek hem meer , dan anderen ontvallen , by den goedgunſtigen Leezer verſchoning zal doen vinden.

Uit

Uit dien hoofde vleit hy zich ook dat de Leezer niet zal gebelgd zyn, indien hy het nakend gevaar, misſchien naar deszelfs oordeel te groot heeft voorgeſteld: deeze zelfde liefde tot zyne mede-landgenoten laat hem niet toe, hier omtrent anders te ſchryven, dan hy denkt; te min, daar hy by zich zelven ten vollen overtuigd is, dat het eerſte, en voornaamſte middel tot herſtel hierin beſtaat, dat een ieder ingezeten der Republyk van den grootſten tot den kleinſten, waarlyk overreed zy van het droevige en noodlottige in deezen; en dus met allen yver, al was het met eenig, in ſchyn nadeelig, gevolg, voor zich zelven in het byzonder, hetzelve zoeke afteweeren: van deeze overreedinge zal ten grootſten deele afhangen de voordeelige uitſlag van alle pogingen, welke ten gemeenen nutte kunnen worden aangewend.

Want hebbe ik bevorens aangemerkt, dat alle volken van *Europa* tegenwoordig meer dan ooit te voren verlicht zyn op het ſtuk des koophandels, en met een wangunſtig oog aanzien allen handel, welken wy thans nog in hunne waaren dryven, behoeft 'er niets anders om onzen handel in vreemde waaren van dag tot dag te doen verminderen, en word het hoog tyd om op de uitbreidinge van onzen eigen handel, welke, als bevorens

mede

mede betoogd, alleen bekwaam is tot behoud van het geringe aandeel, het geen ons nog in den vreemden overblyft, by alle mogelyke middelen bedacht te zyn; en hier toe kan zekerlyk de eenparige overeenſtemming van klein en groot het meest toebrengen; een bedelaar bevordert dit heilzaam oogmerk, wanneer *hy* in een eerlyk werk liever dan in de luiheid, zyn beſtaan zoekt, zoo zeer als een ryk man, welke met verachtinge van alles wat vreemd is, zich in eigene manufactuuren kleedt.

Om dan ter zaake toe te treeden, zullen wy in de eerſte plaats beſchouwen, welke middelen in ſtaat zyn om den eigen handel van ons land, ten allervoordeeligſte in het algemeen te herſtellen.

In *de tweede plaats zal ook* de handel in vreemde waaren, en de zeevaart in aanmerking komen, ſchoon wy nogmaals herhalen moeten, dat de uitbreiding van onzen eigen handel de grootſte bron van welvaart voor de twee anderen zal opleveren.

De ſtoffe tot onzen eigen handel word dan verſchaft: Eerſtelyk door voortbrengſelen van de aarde en visſcherye.

Ten tweeden, door de bewerkinge van vreemde ruwe werkſtoffen.

Ten

Ten derden, door het geen onze volkplantingen in *Amerika*, en die der Oost-Indiſche Maatſchappye opleveren.

Een wyduitgeſtrekte koophandel op vreemde landen, en daar door een overvloed ten matigen pryze van koorn, heeft waarſchynlyk, ten tyde van den vorigen bloei van *Nederland* de oplettendheid onzer voorouderen van het bevorderen van den landbouw in hun eigen land afgetrokken; hier van is zekerlyk nog getuige de menigte van onbebouwde heide en driestlanden, welke tot ſchande van onze buiten 's lands zoo zeer gepreezene naarſtigheid in de verſcheidene Provincien van dit Gemeenebest gevonden worden; om hier van nut te trekken, en ten minſten onze uitgave buiten 's lands in betalinge van graanen, welken wy alhier verteeren, te verminderen, behoefde men maar het voorbeeld van nabuurige volken natevolgen, daghuurders en vreemde landbouwers, welke ten tyde van het ſomerſaiſoen, in grooten getale, naar ons toevloejen, door eenig gering voorſchot in ſtaat te ſtellen om zich van meſtinge te voorzien, tot aanlegginge van klaver- en andere weilanden door kunſt, om vervolgens, de ſtoff tot bemeſtinge vermeerderd zynde, te zien, dat de landbouw zich in evenredigheid uitbreidt: dat nu de meesten van

van onze zelfs hooger gelegene heilanden, hier toe bekwaam zyn, en met voordeel bebouwd kunnen worden, blykt uit meer dan eene proef, ten deezen opzichte ondernomen, en met gewenſchten uitſlag bekroond; ja de aardappelen, welke door geringe daghuurders in de ſchraalſte gronden, zeer weinig bemest, hier en daar gepoot worden, neemen ten deezen opzichte allen twyffel weg, en wy hopen dat de Hooge Regeering eene byzondere daar toe zich te zamenvoegende maatſchappye zal aanmoedigen om hier van eene uitgebreider, voor het Gemeenebest altoos voordeelige proeve te nemen, waartoe de omſtandigheden van tyden, en onlangs voorgevallene gebeurteniſſen, welke den prys van het koorn, waarſchynlyk altyd hooger, dan voorheen zullen houden, ons meer dan *ooit gelegenheid* en aanſpooring geeven.

Te meer, indien men gade ſlaat hoe veel gemakkelyker deeze aanbouwing in ons land, dan wel in nabuurigen vallen zoude; eensdeels de laage renten van het geld zullen het daartoe benodigde gereedelyk doen vinden; aan de andere zyde zal 'er weinig aanmoediging van noden zyn om eene menigte Duitſchers, welke reeds gewoon zyn des zomers alhier te werken, en daar door het land kennen, overtehalen om alhier hunne woonſtede te

te kiezen, en even gelyk onze daghuurders een ſtuk onbebouwd land in eigendom verkreegen hebbende, hetzelve ten algemenen nutte vruchtbaar te maken.

Ja zelfs zoude het niet veel moeite kosten onze Veendorpen meerder te bevolken, indien een ſedert eenige jaren ingekropen misbruik, van namelyk het veen door vreemdelingen in plaats van, gelyk in vorige tyden, door inwooneren te laten trekken, met der daad geweerd wierd: de hooge dagloonen op dit veentrekken ſtaande waren voorheen genoegzaam om den inwooner ook geduurende het winter-ſaiſoen van 't geene hy des ſomers door dit werk verdiend had, te doen leeven; wie kan derhalven onbillyk keuren, dat een vreemdeling genoodzaakt word deeze hooge daghuur in *Nederland* gewonnen, ook aldaar te verteeren, en wil hy meerder winnen, daarby (waarvan hierna breeder) eenige grove fabryk, by voorbeeld van Osnabrugs linnen, te oeffenen.

Men behoeft ook niet bevreest te zyn, dat het bebouwen der heide gebrek aan ſchaapsweide, en plaggen zoude veroorzaaken; want men kan onder behoorlyke voorzorgen een gedeelte der heide jaarlyks afbranden, en daardoor met het tiende van den grond den ſchaapen beter weide verſchaffen, dan zy nu heb-

hebben, en in opzicht der plaggen vermeerdert het ſtroo te gelyk met het koorn, en maakt dus de plaggen onnodig; buiten en behalven dat men met grond vast kan ſtellen, dat 'er altyd eer te veel, dan te weinig heide voor plaggen zal overſchieten, hoe ſterk ook de aanbouw word voortgezet.

Eene andere tegenwerping, welke my meermalen over dit onderwerp ſpreekende in *Gelderland* en *Over-Yſſel* is voorgekomen, beſtaat hierin, dat de meesten dier onbebouwde ſtreeken heide behooren tot de gemeente der nabuurige dorpen, en aan de arme daghuurders tot het weiden van een, of twee beesten zyn dienende, is myns oordeels met geringe zwarigheid uit den weg te ruimen, indien namelyk die gemeentens voor vier vyfde deelen in het openbaar wierden verkocht, en het overige vyfde gedeelte uit de penningen van deeze verkopinge voortkomende tot goede weide wierde aangelegd, in welk geval de geringe daghuurders zekerlyk beter en meerder voedzel voor hun vee vinden zouden op dat vyfde gedeelte, dan wel nu op de geheele ſtreek woest land.

Het land in diervoegen in vruchtbaarheid toeneemende zal van zelf de bevolking vermeerderen, waartoe in andere Ryken daarenboven, als een gepast middel, het vereeren

ren van eene huwelyks-gifte aan arme landlieden dochters by alle gelegenheden van openbaare vreugde ingevoerd word; te recht zulks verkiezende boven eene verkwistinge in andere zoogenaamde vreugdebedryven.

In hoe verre voorts Nederlands volkplanting aan den uithoek van *Afrika* om ons van koorn te voorzien mede zoude kunnen dienen, zal ik in het vervolg nog onderzoeken; dit is zeker dat al ware het niet mogelyk de graanen tot ſtoffe van eigen handel te doen dienen, alzoo de meenigte der inwooneren derzelver verteering binnen 's lands te groot maakt, ten minſten daar door uitgewonnen word het geld, het geen wy tot goedmakinge der balans aan andere volken moeten betalen.

Vooral kan naar myn oordeel de aankweek van Aardappelen niet te veel aangemoedigd worden, om dat derzelver geringe prys de handwerken uitermaten begunſtigt; en zoude het daarom misſchien in het vervolg te raden zyn het verbod van uitvoer, in navolginge van *Engeland* tot eenen zekeren graad, namelyk, wanneer dezelve tot dertig gulden het last in prys gereezen zullen zyn, te bepalen; door dit middel zal een landman, verzekerd zynde van zynen arbeid ten matigen pryze altyd beloond te zien, meer en

meer

meer worden aangezet om dezelven te bouwen, en de handwerksman in dezelven ten allen tyde een gezond en goedkoop voedſel vinden; daar het anderzins te vreezen is, dat de landman door den laagen prys den moed opgeven, en deeze bebouwinge zal laten varen, welke nogtans van zoo veel meer voordeel voor een gemeenebest is, als by voorbeeld een merge met aardappelen beplant meer handen vereiſcht, en daar door duurder word dan eene gelyke hoeveelheid lands met graanen bezaaid: men bedriegt zich ook grovelyk, wanneer men denkt, dat een onbepaald verbod van uitvoer in ſtaat is, eenig gewas ten laagen pryze te houden, dit is het gevolg voor een ſaiſoen, maar het volgende jaar weet den landman zeer wel die bebouwing, waar van hy geen voordeel te wagten heeft, te verminderen; indien deeze vermindering, dan gelyk doorgaans in het derde jaar gebeurt, beneden het binnenlandſch vertier gevallen is, dan ontſtaat uit dit verbod, in plaats van een laage koopprys, eene waare duurte.

Men zoude ook onzen eigen landbouw niet weinig bevorderen, indien het binnenlandſch vertier ook ten dien opzichte, zoo verre het zelve in eigene voortbrengſelen van ons land beſtaat, boven die van vreemde landen bevoordeeld wierd; wie kan by voorbeeld ee-

nige reden in gezonde Staatkunde gegrond bybrengen, waarom niet liever de ryst met eenigen impost op de vertieringe belast, en die op de boekweit in evènredigheid verminderd zoude kunnen worden (*).

Hiermede van den landbouw afſtappende, komt in de tweede plaats, als ſtoffe tot eigen handel leverende, de viſſchery in aanmerkinge „ die Zenuw van den Staat, waar. door voorheen zoo veele millioenen jaarlyks uit de zee voortgebracht werden, en welker vermin-

(*) De Heer, Schryver van dit Antwoord, heeft, naa dat de tyd tot het zenden der Antwoorden verſtreeken was, nog dit volgende tot *Supplement* hierby gezonden. Dit kon wel niet tot het mededingen na den prys in aanmerkinge komen, en is daarom ook te dier tyd niet geleezen. Maar naa dat Zyn Wel Ed. Geſtrenge de Goude Medaille was toegeweezen, heeft men het geleezen, en geoordeeld op zyn verzoek hier, by wyze van Note, te moeten invoegen.

„ By herleezinge van de verhandelinge, welke onder „ de zinſpreuk *In magnis voluiſſe ſat eſt*, d' eere gehad „ hebbe ter beantwoordinge van de voorgeſtelde vraage „ der Edele Hollandſche Maatſchappye te doen toekoo„ men, hebbe bemerkt dat twee zaken myne oplettenheid, deze ſtoffe in het net brengende, waren ontglipt.

„ De eerſte namelyk, dat meede tot bevordering van „ Neerlands Landbouw en Fabryken zeer nuttig zoude „ zyn, indien men middel vond de Hollandſche duinen „ met Schapen te beweiden, tot bereikinge van welk „ heilzaam oogmerk dus geene wegen onbeproeft gela„ ten en in tegendeel alle pogingen, die daar toe ſtrek„ ken kunnen, van hooger hand diende begunſtigt te „ worden."

mindering wy aan het deel nemen der vreemde volken, als gezegd is, voornamelyk moeten toeſchryven; in hoe verre dezelve meer, dan bereids door de wyze ſchikkingen der Hooge Overheid, in dezelve van alle lasten te bevryden, geſchied is, zoude kunnen opgebeurd worden, is moejelyk te bepalen, nadien men hier te lande tot hiertoe aan het geven van pryzen tot aanmoediginge, gelyk by onze nabuuren geſchiet, niet gewoon is geweest, en misſchien dit, ten minſten in het begin, eene te zwaare last voor de geldmiddelen van den Staat zyn zoude; offchoon het zeker is, dat de meerdere voortbrengſelen eene dergelyke uitgaaf door den tyd dubbel zouden vergoeden: vooral ware te wenſchen, dat een middel gevonden konde worden om de Groenlandsvaarders, wanneer *leedig, of met geringe vangst t'huis* kwamen, in hunne ſchade naar evenredigheid te gemoet te komen, alles onder behoorlyke voorzorge tegen alle bedrog en misbruiken; doch dit aan de wyze beſtiering der Hooge Overheid overlatende, is my meermaals in de gedachten gekomen, of het vertier van eene groote menigte gezouten viſch, tot onderhoud der ſlaven in onze volkplantingen dienende, welke nu door de Engelſchen geleverd word, niet uit voortbrengſelen van onze eigene visſcherye zoude kunnen worden goed gemaakt;

dit zoude niet weinig tot derzelver bevorderinge dienen, en te gelyk de uitvrachten der ſcheepen merkelyk bevoordeelen, en is daarom niet onwaardig de oplettendheid der Regeeringe.

In de tweede plaats hebbe ik gezegd, dat, door de bewerkinge van vreemde ruwe materialen, ſtoffe tot eigen handel aan ons Vaderland geboren wierd: dezelve wederom op te beuren, kan, myns oordeels, door tweederlei middelen beproefd worden.

Eerst door derzelver vertier zoo binnen 's lands, als anderzins te begunſtigen.

Ten tweeden door derzelver oprechting, zoo veel mogelyk buiten 's lands te beletten.

Dit waren ook de denkbeelden van Neêrlands Fabrykanten by verſcheidene requesten in vorige tyden aan 's lands Overheid voorgedragen, ſchoon by de middelen hier toe aan de hand gegeeven, namelyk het verbieden van het dragen der vreemde manufactuuren, en van den uitvoer van werkgereedſchappen, nog verſcheidene anderen kunnen gevoegd worden, evenwel ben ik het met de Fabrykanten volkomen eens, dat het dragen van in ons land gemaakte ſtoffen door alle ingezetenen in 't algemeen, het eerſte en voornaamſte middel zal zyn, tot herſtel der ziel-

to-

togende Fabryken, welke reeds ten tyde van de gelukkige herſtelling der Stadhouderlyke regeeringe, volgens het toenmalig te kennen geeven van de voornaamſte Fabrykanten, zodanig verminderd waren, dat het te vreezen was, dat dezelven geheel en al uit onze landen wegraken, en dus in 't kort, niet de minſte overblyfzelen van eenige Fabryk meer te vinden zouden zyn; uit deezen hoofde, en om, ware het mogelyk, het verderflyk vooroordeel, dat niets goed kan zyn dan het geen vreemd is, uit de harten der Nederlanderen te verbannen, was het, dat ik bevorens de beklaaglyke gevolgen van dit verval heb zoeken afteſchetſen.

Maar kan de liefde des Vaderlands, het meedoogen over zoo veel gebrek-lydende meedeleeden van den Staat aan eenen ontaarden Nederlander deeze gevoelens van menſchlykheid niet inboezemen; kan de ſchade en het verderf, het geen hierdoor hemzelven, immers zyne kinderen over het hoofd hangt, hem niet affchrikken, dan is het tyd, ja hoog tyd, dat de wetgeevende macht, ten minſten de nadeelige gevolgen belette, welke uit deezen verkeerden handel, voor het vaderland te duchten zy; gy leeft, zegt gy, in een vry land, gy meent daarom te kunnen dragen wat gy wilt, vreemd of ei-

gen, en dat die vryheid in ons land, op geene wyze kan bepaald worden.

Even of de Oppermacht, in wat ſoort van regeeringe men die ook onderſtelle, niet voorzien ware van het wettig gezag, om alle beveelen te doen gehoorzamen, welken zy ten gemeenen nutte geſchikt vindt, mits niet tegen eenige grondwetten, op welken de maatſchappy vergaderd is, aanlopende, en mits zich zelve aan de wet onderwerpende; wel is waar, dat die wyze van Regeering de meeste lof verdient, welke der natuurlyke vryheid geen enger paalen ſtelt, dan alleen om derzelver uitwerkſelen, ten nadeele van het gemeenebest, te verhoeden, dat zelfs dit het groote doel-einde van de inſtellinge aller Regeeringen geweest is, en nog blyft; maar is dit niet juist het geval, waarover wy ſpreeken? ſtrydt de natuurlyke vryheid van te gebruiken allerlei buitenlandſche, zoo wel als inlandſche Fabryken naar zinnelykheid, niet tegens het welwezen der maatſchappye? dreigt zulks niet derzelver ondergang? wel is het dan de plicht van 's lands Vaderen niet hierin te voorzien? wat grondwet kunt gy aanhalen, welke hunne oppermacht belet in deezen zodanige maatregelen uit te voeren, als het eerſte einde van alle maatſchappyen, het gemeene welwezen, vordert?

Is

Is men in *Engeland* minder vry dan in *Holland*, wanneer de invoer van alle vreemde Fabryken is verboden? wanneer een Engelſchman genoegzaam verplicht is zich met ſlechten Portugeeſchen wyn te behelpen, en den Franſchen daar te laten?

Dus hebbe ik de eerſte tegenwerping opgelost; want het nut der maatſchappye is in deezen zoo handtastelyk, dat de zaak zelve niet behoeft betoogd, maar alleen van tegenwerpinge bevryd te worden, en het gewicht zoo groot, dat billyk vertrouwe, dat men my niet kwalyk zal duiden, indien ik ook verder in het bewys van de weinige kracht van het geen hier tegen te berde word gebracht, uitweide.

Men zegt dan in de tweede plaatze, ons land kan met *Engeland* in deezen niet vergeleeken worden, ons land geeft geene voortbrengſelen genoeg tot eigen handel, wy moeten in vreemde waaren handel dryven, en daarom den invoer derzelven door het vertier begunſtigen. Zie daar deeze tegenwerping in het gunſtigſte daglicht voorgeſteld; om dezelve te beantwoorden beroepe ik my op het geen bevorens, als gemeene grondregelen, om te beoordeelen of een handel in vreemde waaren, ſchoon voordeelig voor eenen byzonderen koopman, nuttig voor een land zy,

dan niet, hebbe by gebracht: ik ſpreek gantſch niet tegen, dat by voorbeeld het koopen van Lyonſche ſtoffen om dezelven wederom uittevoeren, voordeelig voor ons land zy, maar ik beweer te gelyk, dat het vertier derzelven binnen 's lands, met agterſtellinge van onze eigene Fabryken, niet behoeve begunſtigt te worden om deezen handel in vreemde waaren ſtaande te houden; neen, daar ſchieten altyd behoeftigheden van eerſte noodzakelykheid, in een land van zoo veel inwooners voorzien, en zoo weinig uit de natuur voortbrengende, over, om de t'huisvrachten, zoo uit het Zuiden als Noorden van *Europa*, te begunſtigen.

Zullen wy niet altoos tot eigen vertier uit het Zuiden, wyn, olie, vruchten enz. uit het Noorden, hout, pik, teer en wat dies meer is, moeten halen? Zoo dra de Fabryken binnen 's lands bloejen, koomt 'er dan de zyde, wolle, hennip, vlas enz. niet by? wel wat is 'er meer nodig, om ook dan teffens tot volmakinge der ladinge vreemde manufactuuren ter weder uitvoeringe naar andere landen in het zelve ſchip plaats te geven? Zullen wy niet altoos gelds genoeg dieswegens ſchuldig zyn om vreemdelingen aantemoedigen, dat zy tot ſluiting der balans goederen van hier ontbieden.

Neen

Neen zegt men in de derde plaats, vreemdelingen zullen afgeſchrikt worden goederen te ontbieden uit een land in het welk hunne eigene waaren geen vertier vinden.

Voor eerst is dit reeds beantwoord, door aan te tonen, dat 'er nogtans meer behoeftigheden, in opzichte van ons land, dan van eenige anderen, overſchieten.

Ten tweeden met weinige vreemde landen, die zelve fabriceeren, en daarom onze manufactuuren verbieden, is met voordeel voor het land, in het algemeen te handelen, en behoeven wy het vertier hunner handwerkſelen geenzins te bevoordeelen.

Ten derden zoo lange onze ſcheepvaart tegen de mededinging van andere Noordſche volken zal kunnen in ſtand gehouden worden, zal het altyd voordeeliger uitkoomen, eenige goederen uit ons land, dan wel van elders te ontbieden: nu ſpreekt het van zelf, dat het geringe beſlag van de meeſte manufactuuren aan de ſcheepvaart weinig geeven of neemen kan, en dat dezelve hoofdzakelyk tot byladinge dienen.

Ten vierden worden de tractaten met vreemde Mogendheden aangehaald, welke men voorgeeft, dat het bezwaren van vreemde manufactuuren by het inkomen zouden beletten.

Doch

Doch hier van word al mede een groote ophef zonder veel gronds gemaakt : by de meeste verbonden immers, word gewoonlyk niet anders bedongen , dan de ingezetenen van een vreemd land , als eigene te zullen behandelen ; wel nu , indien een Amſterdamſch koopman het zelfde van inkomende rechten wegens vreemde manufactuuren, hier te lande geſleeten wordende, moest betalen, als die vreemden, wanneer dezelve voor eigene rekening invoert , geſchiet 'er dan iets tegen het tractaat ?

En genomen , dit verhogen der belastingen konde , in gevolge van eenige verbonden , niet werkſtellig gemaakt worden , ofte ook , dat het verhogen der inkomende rechten , de jalouſie van vreemde volken te veel zoude aanzetten , wat belet doch in het algemeen over de geheele *Unie* eene gelyke bezwaringe op het gebruiken derzelven inteyoeren , en het inkomen van deeze belastinge ten behoeven der Admiraliteiten , immers gedeeltelyk, te doen dienen? en dit misſchien is het eenige middel om de fabryken in haren vorigen bloei te herſtellen; immers heeft men gezien , dat vorige aanbeveelingen , zoo loffelyk door de Hooge Overheid van *Holland* in het werk geſteld , niet hebben kunnen te weeg brengen het heilzaam einde daarby bedoeld :

doeld: zyn dienvolgens de vermaningen niet voldoende om deeze liefde tot het vaderland aan Neêrlands ingezetenen inteboezemen; is alle Patriottiſche yver verdweenen, wel laat dan het belang uitwerken', het geen redelyke gevoelens niet doen kunnen: eene belastinge op de lakenen is in ons land niet vreemd, by de *Unie* van *Utrecht* word dezelve onder de hoofdtakken van de finantie der bondgenoten geteld: men zou dezelve, of op de winkels, alwaar vreemde fabryken ter ſlytinge verkocht wierden, ofte wel op de bruikers zelven kunnen ſtellen, en het geen uit dien hoofde in 's lands ſchatkist inkwam, wederom ter bevoordeelinge des koophandels en fabryken beſteeden: misſchien zoude dit ook vry krachtdadiger het ſlyten van vreemde manufactuuren beletten, en minder aanſtoot geeven *aan onze nabuuren*, *dan* wel het verhoogen der inkoomende rechten, welke doch, aangezien het gering beſlag der meeſte handwerkſelen, veel geſloken zouden worden.

Ten tweeden in de volkplantingen van den Staat zoude men alle vertier van buitenlandſche fabryken kunnen verbieden, zoo draa dezelve in ons land kunnen gemaakt, of door anderen in het land vallende vervuld worden, alleen met deeze bepalinge, dat die geene, welke aldaar van de eerſte noodzakelykheid zyn,

zyn, en twintig op 't honderd beter-koop door vreemden kunnen worden geleverd, toegelaten zouden worden, wanneer dit verbod, een zeer gering bezwaar voor de planters zoude uitleveren, en van oneindig nut voor ons vaderland zyn, door gelegenheid te geeven tot het oprechten van een groot aantal nieuwe fabryken, by voorbeeld van yzerwerk tot den landbouw, het welk in groote menigte in de volkplantingen word gefleten, en waartoe eene gepaste gelegenheid in fommige Land provincien met vallend water tot het omdryven van molens voorzien, te vinden is; van Catoenen Lywaten, tot welken de ruwe materialen gedeeltelyk eigene voortbrengfelen onzer Colonien zyn, en daarom vooral aangemoedigd behoorden te worden; wat zoude teffens de hoeden en linnen fabryken niet toeneemen, indien geene andere dan inlandfche in de Colonien gefleeten wierden, hoe aanmerkelyk is aldaar het vertier in Negerhoeden? welke zekerlyk in ons land zoo goed koop, en beter dan elders kunnen gemaakt worden; ja zoude het wel onmogelyk zyn de ruwfte zoo genaamde Osnabrugfe linnens, welke mede in oneindige menigte tot kleedinge der Negers en Negerinnen in de volkplantingen gebruikt worden, in de Land-provincien te bewerken, indien men aan geringe daghuurders de no-

nodige weefgetouwen bezorgde, en dezelven in dat werk, waartoe geringe tyd vereiſcht wordt, deed onderwyzen, om des avonds, en geduurende het winterſaiſoen, niet ledig te zitten, maar ten minſten iets, in plaats van niet met allen, te winnen: eene gepaste aanmoediging van hooger hand zoude zulks, myns oordeels, ras uitwerken, en wat oneindige ſommen zouden jaarlyx hier door beſpaard worden, en in het land blyven, daar nu vreemden van de volkplantingen, welken onze voorvaderen met hun bloed gewonnen, en wy met veel zorg en kosten tot hier toe bewaard hebben, ruim zoo veel voordeel genieten als de eigenaars. Uit deeze ſchikkingen zoude nog dit voordeel voor de Colonisten zelfs vloeijen, dat de Landprovincien niet meer dezelven ten hunnen opzichte als enkele *laſtposten*, *neen* maar als de bronnen van eenen algemeenen en ook voor hun byzondere welvaart zouden aanmerken, en dus te gereeder zyn, dezelve door het onderhouden van eene behoorlyke zeemacht tegens alle buitenlandſch geweld te beſchermen, en, in geval van onverhoopte binnenlandſche beroertens, zich getroosten de kosten te draagen tot dempinge derzelven, welke kosten by dergelyke tydsomſtandigheden, zoo als jegenswoordig de *Berbice* ten voorbeeld ſtrekt, eene volkplanting meest drukken.

De

De Hooge Overheid heeft reeds goedgevonden, dat geene andere, dan in *Holland* gebouwde ſchepen, *Suriname* zouden mogen bevaren, daar behoeft niet anders te geſchieden, dan deeze wyze ſchikking verder uittebreiden: wel verſtaande, dat in de volkplantingen van *St. Euſtatius*, *Curacao* en ook *Eſſequebo*, zoo verre deeze tot den handel met andere volken vreemde manufactuuren mogten nodig hebben, dezelve aldaar zullen toegelaten worden, en alleen het ſlyten derzelven verboden zal blyven.

Dus zouden dan in de eerſte plaats de fabryken worden aangemoedigd door derzelver vertier binnen 's lands en in de Colonien uittebreiden, deeze uitbreidinge zelve, de mededinginge onder de fabrykanten daaruit voortſpruitende, zoude derzelver prys op de minſte ſom, welke alleen een zeer matigen winst toelaat, bepalen: ondertusſchen genieten wy thands een voordeel, het geen in vorige tyden onbekend is geweest, en een tweede middel tot herſtel der kwynende manufactuuren aan de hand geeft; namelyk dat het gemeen hier te lande, byna zoo goedkoop als elders, door het gebruik der aardappelen, kan gevoed worden, dus jegenswoordig de dagloonen daar naar, even, als te voren naar den prys van het koorn, bepaald kunnen wor-

worden : yder handwerksman zal zich gaarne eene vermindering in zyn loon, waardoor de fabrykant in ſtaat geſteld word zyne manufactuuren tegens vreemde mededingers te veilen, getroosten, wanneer hy teffens verzekerd is, geſtadig werk te zullen hebben, hy zal verkiezen vier gulden in eene week, dus in het jaar twee honderd agt gulden te winnen, dan wel zes guldens in de zeven dagen, en de helfte van het jaar ſtil te moeten zitten; door deezen weg immers verliest het gemeenebest de helft van haare winſten, en de arbeidsman word een lui en vadſig leven gewoon, en daardoor ongeſchikt tot vlytigen arbeid.

Ten derden is het zeker, dat een groot gedeelte van de inkomſten der Diaconyen en Aalmoeſſeniers-kamers, hier te lande zoude kunnen dienen tot begunſtiginge der fabryken, en verminderinge der dagloonen; een voordeel waarlyk, waarin wy alle vreemde volkeren overtreffen, en het geen, zoo wel als de laage renten, de overvloed van geld, ook aan de handwerken, doet nuttig zyn, dit voordeel dient men zich ten nutte te maken, en daardoor te gemoet te komen aan den hoogeren prys van ſommige waaren, mitsgaders aan den last van zwaardere imposten : daarom zoude het naar myn oordeel nodig zyn, alle de lieden, welke bedeeld wor-

den, en tot het werk niet gantſch onbekwaam zyn, te doen opgeeven, in welke fabryken zy gewoon zyn te werken, en dezelven, om alle luiheid en ontrouw voortekomen, te waarſchouwen, dat hunne bedeeling in het eerst voor een of twee reizen, en in het vervolg geheel zal ophouden, wanneer eenige klachten wegens luiheid of ontrouwe worden ingeleeverd door hunne meesters, welken men ten dien einde van gedrukte briefjes, waarin de naam alleen in te vullen was, zoude kunnen voorzien; altyd tot een grondregel houdende, dat de rykdom van eenen Staat beſtaat in het werk der ingezetenen, en dat die niet werkt, ook niet verdient te eeten.

Ten vierden zoude men met ſommige Fabrikeurs een verdrag kunnen aangaan, en dezelven eenige premie beloven voor ieder huisgezin, het geen zylieden het geheele jaar door van werk voorzagen, en daar van de Diakonyen en Aalmoeſſeniers-kamers ontlasteden; zeeker is het immers, dat het minder kost drie werkende, dan eenen ledigzittenden te onderhouden; dus 'er op deezen voet zelfs meer zoude overſchieten om die armen, welke tot alle werk buiten ſtaat zyn, van het nodige te voorzien.

Een middel zoude daar en boven, naar myne gedachten, nog in de macht der Dia-

ko-

konyen en Aalmoeſſeniers-kamers zyn, het welk den ſtaat der armen, die niet kunnen werken, en teffens der werkende gemeente, zeer zoude verbeteren, wanneer zy goed vonden openbare turfſchuuren op te rechten, waaruit aan een yder voor gereed geld deeze noodzakelyke ſtoffe ter verwarminge wierde verkocht ten zoodanigen pryze, dat de onkosten niet tot lasten der armbezorgers kwamen.

Ten vyfden zouden maatſchappyen kunnen aangerecht worden, welke onder het opperbewind van een of twee leden, daar toe gekoren, zich uit liefde voor het gemeen deezer moeite getroostende met hulp van bekwame werkbazen, de eene of andere fabryk, ter plaatſe, waar dezelve gemist worden, ondernamen, *zoo als zulks met zonderlinge* beſcherminge der regeeringe in de Stad *Utrecht* voor omtrent twee jaren is begonnen.

Een groot getal nieuwe fabryken zoude dan nog kunnen opgerecht worden, en wel eerſtelyk de zoodanigen, van welken men als meester zynde van de ruwe materialen, gegronde hoop van eenen goeden uitſlag zoude konnen voeden: by voorbeeld van catoen uit onze volkplantingen, en inlandſche wolle, welke nu tot ſchande van een verlicht

volk buiten 's lands voor een groot gedeelte verwerkt word.

Insgelyks dat ſoort van handwerken, van welker vertier men verzekerd is, konde op zoodanige wyze met voordeel worden ondernomen: wat zoude 'er by voorbeeld niet eene machtige ſomme gelds jaarlyks voor het land gewonnen, en hoe veel duizend menſchen aan het werk geholpen worden, indien de kramery en ſoortgelyke waaren op de kust van *Guinéa* in eene grote menigte jaarlyks tot betaling van Slaaven dienende binnen 's lands gemaakt waren.

Ten zesden om hiertoe de lieden van aanzien te meer aan te moedigen, zal het zyne Doorluchtige Hoogheid onze veel geliefde Erfſtadhouder aan geen yver voor het gemeene welwezen, noch aan verlicht oordeel ontbreeken, om zyne hooge gunst te doen genieten, en zelfs tot de regeering te verkiezen zoodanige waardige leden der maatſchappye, welke in deezen het meest uitmunten; het zal geene ſchande, maar een Eertytel voor lieden van geboorte worden, zich zelven, en hunne kinderen in de fabryken te oeffenen, in plaatſe van zoo veel lediggangers, welke nu den tytel van meester, op de Hooge Schoolen met weinig moeite verkregen, genoegzaam rekenen om tot alle eer-

eeramten te geraken, zullen dezelve, zoo wel als renteniers nu mede van hunner mede-ingezetenen arbeid in ledigheid levende, als dan aangeſpoord worden tot het gemeene welwezen mede te werken, en door eenen matigen arbeid het goed van hunne voorouderen, en teffens de rykdommen van het Gemeenebest te vermeerderen.

Ten zevenden behoren alle zodanige kostwinningen, welke niets ten gemeenen nutte bybrengen en niet van de eerſte noodzakelykheid zyn, zoo wel als leeggaande bedelaars by alle mogelyke middelen geweerd te worden; de zaak zelve naar behoren ingezien zynde, moet men immers bekennen, dat deeze alle ten kosten, en van het zweet en bloed der werkende gemeente leven; deeze moeten dus niet alleen voor zich zelven, *maar ook voor* dien lastigen hoop, de kost winnen, en derzelver werk in gelyke evenredigheid in prys vermeerderen; zeker Keizer van *China* merkt in een bevelbrief aan zyne onderdanen te recht aan, dat indien in een hoek van het Ryk zich een man bevint, die niets doet, daar een ander gevonden moet worden, die gebrek lydt; maar wat zoude hy gezegd hebben, indien hy beſchouwd hadde, tot wat hoogte dit verderf in ons gemeenebest gereezen is? zodanig dat men zich

naauwlyks een denkbeeld kan vormen, hoe het mogelyk zy, dat de winſten der werkende gemeente, en de inkomſten van de hoofdſomme der gegoedde ingezetenen, de twee eenige middelen, welke in de meeſte landſteden geld inbrengen, genoegzaam zyn, om zoo een groot aantal dienstboden, paruikemakers, kooplieden van modens, verkoopers van ſterke dranken, van koffy, thee, en andere kleine winkeliers, mitsgaders een ontelbaar getal ſoortgelyken de kost te geven, waarby men nog voegen kan de groote meenigte Jooden, omlopers met geringe koopmanſchappen, of wel met Loterybriefjes, alle welke van het zweet en bloed hunner landsgenoten leven, zonder in eenigen opzichte voor de maatſchappye nuttig te zyn: Wanneer deeze nu voor het grootſte gedeelte genoodzaakt wierden zelfs te werken, en die geringe koopmanſchap van koffy, thee, bier, ſterke drank by de kleine maat en wat dies meer is, alleen aan arme weduwen wierd toegeſtaan, zouden immers daardoor de daglonen van anderen merkelyk afflaan; en met opzicht tot de Jooden, welke hier te lande in zo groten getale dagelyks toevloejen, zouden de gegoedde lieden dier natie zich niet kunnen beklagen, indien men hen noodzaakte de eene of andere fabryk, tot hier toe in ons land niet in zwang, by voorbeeld van tapyten,

ten, ſpiegels, porceleinen of ſoortgelyke aantevangen, en daardoor hunne geloofsgenoten een beſtaan te bezorgen: daar indien deeze alleen van het werk der ingezetenen zoeken te leven, zy niet kwalyk zouden kunnen vinden, dat men aan de behoeftigen van die natie recht van inwoninge weigerde.

In het algemeen moet ik aanmerken, dat men by de oprechtinge van nieuwe, en het herſtel onzer vervallene fabryken niet uit het oog moet verliezen, dat de kostbaarſte, en de hoogſte dagloonen vereiſchende, behoorden gevestigd te worden in die plaatſen, waar de meeste rykdommen zyn t'zaamgevloeid, en zoo trapsgewyze afgaande, die van mindere waarde in de kleine landſteden, de geringſte ten platten lande, alwaar de gemeente op verſcheidene plaatſen, (ondanks alle tegenſpreekinge), *zoo goed koop leeft*, als ergens elders in *Europa* daar de handwerken geoeffend worden; waar men dan ook de vrouwen en kinderen aan eenig ruw handwerk konde helpen, in plaatſe, dat dezelve nu een groot gedeelte van den tyd nutteloos doorbrengen.

In het beginnen van nieuwe manufactuuren zal men voorts weldoen de zodanige voorreerst te verkiezen, indien mogelyk, welke ons t'hands van plaatſen, by voorbeeld van

Hamburg of uit *Engeland* toegezonden worden, alwaar wy in ruilinge geene waaren kunnen ſlyten, dan welken die volken niet wel ontbeeren, noch elders tot dien pryze bekomen kunnen; en in de tweede plaats, dat men ook den voorrang geeve aan die manufactuuren, van welker ruwe werkſtoffen wy dadelyk meesters zyn, of door gepaste middelen meesters zouden kunnen worden: by voorbeeld, indien de rechten op het bewerkt yzer langs den *Rhyn* inkomende verhoogd wierden, zoude het des onaangezien ons ruw worden toegezonden, alzoo voor dit yzer geen ander vertier is; ondertuſſchen zoude door ons van dat ruw yzer geen meerder vracht worden betaald, dan nu van het bewerkte.

Ten achtſten behoorde tot bereikinge van dit heilzaam oogmerk in ons land, in navolginge van het geen in anderen geſchied, de jonge lieden van geboorte gelegenheid gegeven te worden, om zich niet alleen in de Rechten, en wat meer op onze Hooge Scholen geleerd word, te oeffenen, nemaar ook om in de waare Staatkunde, de kunst om een volk gelukkig te maken onderweezen te worden, welke onderwyzing t'hands by de meeste volken, even gelyk andere wetenſchappen naar grondregelen geſchiedt. Een in diervoegen

gen geoeffend regeerder is immers alleen den naam van eenen *Politiek* waardig, en niet hy, wiens hoofd-oogmerk is op de voordeeligſte zoo genaamde commisſien te aazen, en daar door zyn eigen voordeel meer, dan het gemeene welzyn te betrachten. Ten dien einde zoude men op het voetſpoor van andere Mogendheden op onze Scholen Hoogleeraren kunnnen aanſtellen om ten algemeenen nutte in de nederduitſche tale openbaare leſſen te geeven nopens al het gene het huishouden, en welvaart van een land in het algemeen, en van ons land in het byzonder betreft.

Anderzins vinden wy in ons vaderland tot dadelyke volmakinge dier manufactuuren, welke de meeste kunst vereiſchen, eene gelegenheid geboren, die men elders te vergeefs zoeken zoude, ik meene de inſtelling van de Vrouwe van *Renswoude* met opzicht tot de Weeshuizen van *Delft*, *'s Hage* en het Kinderhuis te *Utrecht*, want de bekwaamſte Patroontekenaars, getouwſtellers en ſoortgelyken zouden immers aldaar gekweekt kunnen worden van jonge luiden, welke in de tekenkunst, meet- en werktuigkunde van der jeugd af aan worden onderweezen; waarom behoeven onze fabrykeurs langer te klagen, dat het hun te kostbaar valt, by voorbeeld, die van *Lyons* in het maken van ſtoffen te

evenaaren, en hunne getouwen zoo dikwyls naar den wiſſelvalligen t'hands in zwang zynden ſmaak te veranderen, indien men het middel in handen heeft om eenigen van deezen ten kosten van het Algemeen opgevoed wordende jonge lieden ten matigen pryze, zoo dat dezelve een redelyk beſtaan uit hunne naarſtigheid vonden, aan 's lands Fabryken te verbinden? zoude het te hard zyn, indien men van de zodanigen eenige vergelding voor het geen, ten hunnen nutte van het Algemeen is aangewend, vergde, door dezelven te noodzaken op ſtraffe van eeuwig banniſſement het land, het geen hun opgevoed, en tot mannen gemaakt heeft niet te verlaten: het voordeel het geen in andere opzichten mede van deeze inſtellinge kan getrokken worden, zal ik hierna nog aanhalen.

In de tweede plaatſe kan ik niet genoeg pryzen den yver, welken men t'hands in de meeste Steden van *Nederland* betoont om de kinderen van het gemeen, in den godsdienst, het leezen, ſchryven, en cyfferen te doen onderwyzen; alleen moet ik aanmerken, dat, wanneer men geene gepaste bepalingen met opzicht van het ſchryven en cyfferen in die gevallen maakt, het te duchten is, dat de laagſte ſoort van volk te veel in hunne gedach-

dachten zal verhoogd worden om zich daarna tot de geringſte handwerken, welke evenwel voor hunlieden het eenige middel van beſtaan in ons land zyn, te laten gebruiken: Daarom zoude het naar myn gering begrip beter zyn, dezelven van jongs af aan, teffens met een matig onderwys in het leezen en ſchryven, tot het oeffenen van handwerken opteleiden, vooral het ſpinwerk te laten leeren, van welkers meerdere, of mindere volmaaktheid meest alle manufactuuren afhangen, en in het welke zy van der jeugd af aan moeten geoeffend zyn, om de rechte behandeling meester te worden, en dus in den ouden dag, wanneer de krachten tot andere handwerken ontbreeken, in ſtaat te zyn, iets tot kostwinninge uittevoeren: liever ook, dan dezelven in de ſchryff of cyfferkunst te volmaken, zoude men hunlieden eenig onderwys in het tekenen kunnen toevoegen, het geen altyd naderhand by het oeffenen der handwerken hunne denkbeelden verlevendigt, en in huune ambagten bekwamer maakt, voor al dienden zy niet te lang op die ſcholen gehouden, en aan de handwerken onttrokken te worden.

Ten negenden, vermits handwerkslieden zoo zeer als zy in vorige tyden verdrukt, ja veracht zyn geweest, in onze dagen, by de mees-

meeste volkeren geëerd en op allerlei wyze gelokt worden, dienden wy veel meer dan voorheen, alle middelen aantewenden om de zodanigen tot verkiezing van hunne woonplaats in ons land uittelokken, en aantemoedigen, en wanneer het inkomen in de Gilden, het koopen van Burgerregt, en dergelyke, dien lieden te zwaar viel, zouden deze onkosten, na beproevinge hunner bekwaamheid, uit der ſteden ſchatkisten kunnen betaald, immers voor eenigen tyd geſchoten, ja zelfs in veele plaatſen dezelve onkosten, als voor het grootſte gedeelte geſchikt tot overvloedige verteeringen van de Gildenmeesters, zeer veel verminderd en afgeſchaft kunnen worden.

Ten tienden om de Fabrikeurs by gebrek van gereed geld niet genoodzaakt te zien, hunne handwerken wanneer ze minder getrokken worden, te ſtaken, zouden de bevoorrechte Lombaarden onder de verplichtinge kunnen gebracht worden om altyd de handwerken in hunlieder ſtad of Provincie gemaakt jegens 3 of ten hoogſten $3\frac{1}{2}$ percent te moeten beleenen.

Ten elfden behoorde men altyd, en inzonderheid by de oprechtinge van eene nieuwe Fabryk, bedacht te zyn om dezelve zodanig te beſchermen, dat niet door ſommige koop-

kooplieden, of winkeliers hun eigen belang boven de gemeene welvaart verkiezende in den beginne te gronde konden worden gebracht, gelyk wy, helaas! in de aanmerkingen over de oorzaaken van verval bevorens betreurd hebben, dat meer dan eens in ons land geſchiedt is.

Ten twaalfden word t'hands, misſchien met reden, door de kooplieden geklaagd, dat veele geringe lieden, zonder de nodige fondſen, fabryken, by welken zy bevorens meesterknechten geweest zyn, beginnen, en dan door de nood gedrongen dezelven tot hun en hunner vorige meesteren verderf met ſchade verkoopen: om dit misbruik tegentegaan zoude men kunnen bepalen hoe veel getouwen een baas in ieder Fabryk by het begin ten minſten zoude moeten opzetten, acht geevende op de meer, of mindere aangelegenheid van het handwerk; doch dit behoorde alleen plaats te grypen in opzicht van die fabryken, welke nog dadelyk in ons land worden geoeffend; daar iemand, welke een nieuw handwerk in het land brengt, en dus niemand der inwoonderen benadeelt, van deze bepalinge allezins vry moet blyven.

Ten dertienden, indien nu alle deze voorgeſlagene middelen nog niet genoegzaam bevonden wierden om onze manufactuuren tot

zoo laagen prys te brengen, dat wy de mededinging van vreemden niet te vreezen hadden, en dat des onaangezien de hoogte der belastingen, wel eer voordeelig, nu eenen zoo verderflyken invloed op het gemeene welweezen hadde, dan is niets natuurlyker dan, dat men de ſtroomen veranderende ook de baken verzette: Ik weet wel, dat de geſteldheid van dit gemeenebest niet toelaat het geen de Imposten op de levensmiddelen jegenswoordig opbrengen, op eene andere wyze te vinden, dat zulks na de afſchaffinge der pachten, te vergeefs op verſcheidene manieren beproefd is: maar zoude 'er niet, zonder eene geheele omkeeringe van zaaken te veroorzaken eenig hulpmiddel in deezen te vinden zyn? geeft de toeneemende, en het gemeenebest uiterlyk verdervende pracht in rytuigen, dienstboden en kleedinge, geene gelegenheid om het gemeen te ontlasten; en 's lands ſchatkist door eene matige belasting der Rykeren ſchadeloos te ſtellen. My is niet onbekend, dat reeds in de meeste Provincien eene belasting op rytuigen of paarden gelegd is, maar ziet men niet dagelyks, vooral in de koopſteden, de weelde ten deezen opzichte toeneemen? is het nu zeker, dat

het

het voedſel, welk tot onderhoud van zoo veele overtollige paarden dient, ingevalle le tot voeding van koeibeesten geſchikt bleef, 's lands rykdommen door het voorbrengſel van boter en kaas vermeerderen zoude, daar nu in tegendeel deeze paarden al wederom ten koste van het gemeén, zonder daar van eenig nut te trekken, moeten gevoed worden; niets derhalven natuurlyker, dan dat de Wetgevende Macht de geldmiddelen zelve tot bevorderinge van het algemeen nut doe ſtrekken, en het nadeel, welk het gemeenebest door deeze buitenſporige liefhebberye lydt, wederom op eene andere wyze zoekt vergoed te krygen.

De Impost op de dienstboden zoude men al verder in evenredigheid van het getal derzelver kunnen vermeerderen, en by opklimminge meerder belasten, die twee, dan een; drie dubbeld, die drie dienstboden hield, en zoo voorts; vooral diende naar myn oordeel ook onderſcheid gemaakt te worden, tusſchen den impost op de mans, en vrouws perſonen, welke men in de huisdienſten gebruikt; het overtollig getal van Kamerdienaars, Knegts en Koks, het geen dagelyks aangroeit, onttrekt even zoo veel nut-

nuttige handen aan den landbouw, en Fabryken, en kan daarom deeze pracht niet te veel beteugeld worden.

Het buitenſporig gebruik van zilver huiscieraad, van juweelen en galonnen op de kleederen en wat dies meer is, zoude ten deezen mede ſtoffe kunnen leveren, om de rykeren te belasten, en daar dóor het voor de Fabryken nadeelig uitwerkſel van den overvloed van geld te matigen, door dien overvloed en niet de armoede meerder lasten te laten dragen: En waarom toch zoude dezelve wetgeevende macht, welke bevolen heeft, dat niemand koorn eeten, of bier drinken zal, dan mits eene zekere ſomme aan den lande betalende, niet ook het recht hebben eene belasting op al het bovengemelde te leggen? Welk ingezeten zoude het tegen de natuurlyke vryheid ſtrydende kunnen oordeelen, wanneer hy genoodzaakt wierd van zyne overtollige verkwistinge iets aan den lande te voldoen, daar hy nu reeds in opzichte van de eerſte noodwendigheden des levens tot die uitkeering verplicht is; de eerſte zoude men gedwongen, de andere vrywillig moeten noemen, en zal daarom door ieder welmeenend burger met blydſchap gedragen worden: vooral, gelyk myn voorſtel zoude zyn, wanneer al het geen

geen deeze impost zoude opleveren gebruikt wierd tot het geeven van pryzen op het fabriceeren van zodanige handwerken, welker vertier verzekerd is, indien ze langs dezen weg tot laageren pryze konden worden geleverd.

Deeze middelen, welker mogelykheid om ter *uitvoer* te brengen, ik gaarne aan het hoogwys oordeel van 's lands Overheden en aan het verlicht onderzoek der loffelyke Maatſchappye onderwerpe, zouden teffens te weeg brengen, dat vreemden te vergeefs zouden trachten onze handwerken in goed koops prys en deugd der waaren te evenaaren; daar wy altyd boven hen behouden het voordeel van de laage renten van het geld, van den beter koop-prys der ruwe materialen, zoo verre dezelve in hun eigen land niet vallen, van eene *wyd-uitgeſtrekte ſcheepvaart*, tot buitenlandſche, en eindelyk van onze graften, en ſtroomen tot binnenlandſche verzendinge; waar door dan ook naar myn oordeel beter het oprechten van nieuwe fabryken in vreemde landen zal belet worden, dan wel door het voorgeſlagen middel van de fabrykanten, namelyk het verbod van den uitvoer van werkgereedſchappen, alſchoon de nauwkeurige uitvoering van de beveelen der Hooge Overheid ten dezen opzichte als mede daartoe

dienſtig, niet genoeg kan aangeprezen worden; jammer is het maar, dat vreemde volken t'hands reeds te verre gevorderd zyn, om voor ons van zodanig verbod alleen een' gewenſchten uitſlag te verwachten: Daar by laat de vryheid, allen ingezetenen van dit gezegend Land eigen, niet toe geweldige maatregelen in train te brengen, waar door de werklieden gedwongen zouden worden dit land niet te verlaten; het beste is derhalve, hunlieden door het verſchaffen van beſtendig werk, alle denkbeelden van verhuizinge te beneemen; dit belet niet, dat men op zoodanige plaatſen, welke de ruwe materialen niet anders, dan na dat dezelve over onzen bodem gevoerd zyn, kunnen machtig worden, de Fabryken van die ruwe materialen zoo veel verhinderd, als mogelyk is, door namelyk de uitgaande rechten op dezelven, by voorbeeld langs den *Rhyn*, en te lande uitgevoerd wordende, te verhogen; altyd nogtans in het oog houdende dat deze verhoging niet te boven ga den meerderen prys, welke aan deeze waaren, door derzelver vervoeringe over *Ooſtende*, of langs andere wegen word bygevoegd, dewyl wy dan alleen het voordeel van den handel, zonder eenig nut voor onze handwerken, zouden verliezen: doch hier van ſtraks nader.

Tot

Tot dus verre heb ik als het eerſte middel tot herſtel des kwynenden Koophandels onderzocht, in hoe verre zich onze eigen handel in 's lands voortbrengſelen, en handwerkſelen zoude kunnen vermeerderen: een tweede middel, op het welk wy ons ten huidigen dage meer dan ooit beroemen kunnen, verſchaffen de ryke voortbrengſelen onzer volkplantingen in *Amerika*, welke t' hands zodanig zyn toegenomen, dat dezelve geene geringe ſtoffe tot hoofd uitvracht naar andere gewesten uitleveren, en daar door eene gepaste gelegenheid tot vervoeringe onzer handwerkſelen, en andere waaren van minder omſlag aan de hand geeven; met recht mag men dus deze volkplantingen nieuw geopende goudmynen van den Staat noemen, en kan derzelver voortzettinge, en uitbreidinge *niet genoeg begunſtigd worden.*

Eerſtelyk door het verſchaffen van *vertier* aan derzelver waaren binnen 's lands, by voorkeuze voor vreemden, ook op zodanige plaatſen, welke die ſoort van waaren van elders niet, dan met meerdere kosten kunnen bekomen.

Ten tweeden door de *West-Indiſche Compagnie*, Societeiten van *Surinamen*, en de *Berbice* daar toe te houden, dat eerst en

vooral uit de lasten, welke de Colonisten opbrengen, aan hunlieden behoorlyke veiligheid bezorgd worde tegen buitenlandsch geweld en opstand der Slaven.

Ten welken einde het niet meer dan redelyk zyn zoude, dat dezelve ten dezen opzichte alle vereischte opening gaven aan Hun Hoog Mogende, die vervolgens de Raden in de verscheidene Colonien daarop zoude kunnen hooren, en bevindende, dat dit inkomen niet genoegzaam was om redelyke renten aan de Actionisten, en teffens behoorlyke veiligheid aan de Colonien te verschaffen, gaarne in aanmerkinge van het overgroote belang van het algemeen, dezelven te gemoet zouden komen, waar toe veel ligt de gemakkelykste wyze zyn zoude, wanneer men goed vond twee of drie bataillons van de troupen van den Staat by verwisselinge om de drie jaaren in dezelven te onderhouden, op evengelyken voet, als die hier te lande betaald worden, dus de Colonien, of derzelver Bewindhebberen, alleen de daar by komende randsoenen enz., zouden hebben te dragen, even als zulks in het nabuurig *Engeland*, en in andere Ryken, plaats grypt.

(*) , Tot beveiliginge van de volkplan-
, tinge in *Suriname*, t' hands door deszelfs
, uitgebreidheid, en ryke voortbrengſelen,
, van zoo veel nut voor het Vaderland ge-
, worden, zoude myns oordeels niets van
, meerder nut zyn, dan indien men onver-
, moeid alles aanwenden, wat mogelyk is,
, om eenige Indianen van Caraibiſche natie,
, was het doenlyk, anders Arrowakken over
, te halen, om hunne woonplaatſe achter de
, Plantagien der blanken boven in *Cottica*, en
, voorts langs het op de kaart getekende *Oran-*
, *gepad* te kiezen, al moest men eenige ge-
, ſchenken van meer, dan gemeene waarde te
, kosten leggen, om hunne hoofden daartoe te
, beweegen, zoude deeze uitgave maar voor
, eens zyn, en nooit in vergelykinge komen
, by het geene het dagelyks onderhoud van
, eene meenigte blanke ſoldaten bedraagt,
, boven dien zyn dezelve niet alleen veel
, vaardiger, dan de blanken in het doorkruis-
, ſen der ontoegangkelyke bosſchen, met
, welke onze volkplantingen omringt zyn,
, maar zelf gaat hunne geſchiktheid in deezen
, die der Negers verre te boven; ook be-
, hoeven hun geene mondkosten, en andere
, be-

(*) Deeze *Note* is even gelyk die op bladz. 52. van dit Antwoord te laat ingekomen, en niet tot den prys in aanmerking genomen, ---- maar naderhand beſloten hier in te laſſchen.

, benoodigtheden nagedragen te worden, het
, geen de togten der blanken zoo kostbaar
, maakt: Gewoon aan het climaat, zyn zy
, verhard jegens de ongemakken, welke op
, dusdanige togten de Europeanen ten grave
, sleepen, hunne onverzoenlyke haat jegens
, de Negers, vooral de natie der Caraibi-
, schen eigen, maakt', dat zy in het vervol-
, gen en doodslaan der weggelopene hunnen
, roem stellen, van al het welke het onlangs
, voorgevallene in *Rio Demerary* aan de zee-
, kust ten getuigen kan strekken; en is my
, door een kundig Officier zich lange jaren in
, die gewesten opgehouden, en met de In-
, dianen verkeerd hebbende, verzekert, dat
, wanneer een troup van deze Indianen ver-
, zelt is van een honderd man geordende sol-
, daten, om ingeval van onverhoeden aanval
, hunlieden tot een rugsteun te kunnen die-
, nen, men van derzelver yver op de togten
, in het bosch, zig veel meer voordeel be-
, loven kan, dan van een dubbel getal trou-
, pen ten zelven einde uitgezonden; ja zelf
, indien het niet mogelyk was de Caraibische
, of Arrowakken, welke my bericht worden
, dat zich aan de Rivier *Corentin*, dus niet
, verre afgelegen, ten huidigen dage noch
, bevinden, tot veranderinge hunner woon-
, stede te beweegen, zoude zelf de Acca-
, wouſche, en Worrauwsche natie ten min-
, sten

, ſten tot verſpieders van het boſch gebruikt
, kunnen worden, en dus veele vrugtelooze
, togten der blanken voorkomen; die lieden
, vooral de Caraibers, en Arrowakken zou-
, den best gelokt worden door hun de lust
, tot Europeeſche noodwendigheden eigen te
, maken, hun in de ledigheid welke zy voor
, alles verkiezen, ten minſten in het eerſte
, te gemoed komende door hun eenige vak-
, ken boſch om met proviſien te beplanten
, reeds geveld aantewyzen, en voorts boven
, eene geſtelde præmie te belooven, dat de
, Negers, welke zylieden vangen zullen al-
, tyd hun eigendom zullen blyven, en voor
, hunlieden moeten werken, ten welken einde
, men hun van ſleep-kettingen, om die Ne-
, gers het wederom weglopen te beletten,
, zoude kunnen voorzien; dit zoude naar
, myne gedachten de beste en minst kostbare
, middelen zyn om de weggelopene Negers
, te onder te brengen, en de anderen afte-
, ſchrikken, om hun ſchuilplaatſe in het boſch
, te zoeken.

, Ten einde verder de Wilden eens gelokt
, zynde nader aan zich te verbinden, en alle
, gedachten van verhuizinge te beneemen,
, zoude men eenige gezette Feestdagen kun-
, nen vastſtellen, op welke zylieden van we-
, gen de regeeringe met rum beſchonken en

, onthaald zoude kunnen worden, ook naar
, mate de genegenheid tot Europeesche be-
, hoeften by hunlieden vermeerderde, be-
, hoorde aan dezelve de middelen gemakke-
, lyk gemaakt te worden om die te bekomen.
, En alzo zylieden gewoon zyn in ruilinge
, aantebieden een soort van hamakken, door
, hun met oneindige moeite, en verspillinge
, van tyd, zoo in het weeven als spinnen
, toebereid, zoude men dezelven van behoor-
, lyke gereedschappen kunnen voorzien, en
, in de kunst van het weeven naar de Eu-
, ropeesche wyze laten onderwyzen, wanneer
, zylieden in staat zouden zyn, in eenen dag
, zoo veel in hun werk te vorderen, dan wel
, nu in eene halve maand.

, Het bouwen, spinnen, en bereiden van
, Tabak, zal misschien ook een werk zyn,
, waarin deeze Indianen met weinig moeite
, zouden kunnen worden geoeffent, hier door
, zoude de goede verstandhoudinge met de
, blanken op onderlinge noodwendigheeden
, gegrondvest, en meer en meer bevestigt
, worden."

Ten derden heeft zekerlyk niets meer tot uitbreidinge van den landbouw in onze volk-plantingen toegebracht, dan de machtige sommen, welke aan dezelven sedert eenige jaren

ten herwaards onder verpandinge der Plantagien geſchoten zyn: Te beklagen is het, dat eene zoo goede zaak wederom gelegenheid tot misbruiken gegeeven heeft, en het tegenwoordig te vreezen is, dat deeze geldſchietinge voortaan vry moeilyker te vinden zal zyn tot verderf van veele eerlyke goede Planters, die dus met kwaden gelyk geſteld worden, zoo dat men wel degelyk bedacht mag zyn om alle zwarigheden ten dezen opzichte te doen ophouden, en de geldſchieters meer gerust te ſtellen.

Hier toe zoude myns oordeels kunnen dienen de gezworene waardeerders der Plantagien perſoonlyk te doen inſtaan, voor eerst, dat waarlyk het getal der gronden, ſlaven, en gebouwen, by hunne lysten van waardeeringe opgegeeven, aldaar gevonden worden.

Ten tweeden, alvorens de Plantagien te waardeeren, de ſlaven en ſlavinnen te doen merken, en daarna alle verkoop van dezelven, anders dan met kenniſſe van den Raad, en mits eenen anderen in de plaats koopende, te beletten.

Ten derden de bepalingen van de gewoone pryzen van een' akker best zuikerriet, en meest belovende Coffyboom, en de mindere naar evenredigheid ſtiptelyk te doen achtervolgen.

Ten vierden zoude het miſſchien raadzaam zyn, by ongemeene daling der producten eenige vermindering van renten aan de Planters toeteſtaan, en dit by de verpandinge zelve te bepalen.

Tot verderen aanwas der volkplantingen behoorde men, door wyzelyk beraamde en ſtiptelyk uitgevoerde wetten alle mishandelinge der ſlaven voortekomen, en te bepaalen de ſoort en zwaarte der ſtraffen, welke het een meester geoorlooft zyn zal zynen ſlaaf aantedoen; by voorbeeld ten hoogſten vyftig zweepſlagen toelatende; en ingevallen de meester dachte, zulks ter kastydinge niet genoegzaam te zyn, dat alsdan verplicht zal weezen hem aan den burgerlyken Rechter overteleveren: Ook kan men niet genoeg bedacht zyn om in de vierde plaatſe de voortteeling der ſlaven by alle mogelyke middelen te begunſtigen, alzoo dezelve, al was het geen onmiddelyk voordeel voor den eigenaar, veel getrouwer bevonden worden dan de nieuwaangebrachten. Vooral dient men de ſlavinnen, door eene milddadige behandelinge van haare kinderen aantemoedigen tot het baren en in het leven houden van dezelven; in de Franſche Colonien, waar anderzins het vrygeeven der ſlaven, om reden, dat deeze Vrynegers te veel in getal aangroeiden, verbo-

boden is, word nogtans toegelaten eene Negerin haare vryheid te ſchenken, wanneerze een zeker getal levendige kinderen heeft; misſchien ware het nog beter eene zodanige in dien gevalle onmiddelyk vry te verklaren.

Ten vyfden zoude men vreemdelingen, na dat zy blyken gegeeven hadden van hunne bekwaamheid om eenig nieuw product, by voorbeeld *Cacao* in deugd die van de *Caracques* evenaarende, *Cocchenille*, *Indigo*, *Rocou*, behoorlyk te teelen, mits dezelve geboren *Hollanders* tot bedienden gebruikten en geen geheim van hunne kunst maakten, by alle mogelyke middelen moeten lokken, en dezelven zoo wel als de werkelyke Colonisten tot deeze nieuwe onderneemingen aanmoedigen, door het geeven van belooningen, naar mate van het te verwachtene voordeel. Insgelyks behoorden eenige pryzen voorgeſteld te worden aan zulken, welke eenige nieuwe Gom of andere waare, voornamelyk, wanneer die in de fabryken van het vaderland dienſtig was, kwame te ontdekken; by voorbeeld, onlangs is my vertoond een ſoort van Catoen aan eenen zeer hogen boom, na gisſinge aan Pere Labat reeds bekend, waſſende, van welke eenige hoedenfabrikeurs dachten, dat in de hoedenfabryk de plaatſe van Caſtoor, die wy t'hands ten duurſten van de

En-

Engelſchen koopen moeten, zoude kunnen vervullen, en dus wel waardig zoude zyn nader beproefd te worden.

Ten zesden ware het te wenſchen, dat de lasten aldaar, in opzichte der in de tuinen werkende ſlaven eenigſints wierden verminderd, en dat dit gemis weder gevonden wierd door het leggen van Imposten op de pracht: by voorbeeld op die genen, welke meer dan vier huis-ſlaven, of ſlavinnen gebruikten, naar evenredigheid der vermeerderinge van het getal verdubbelende, zodanig nogtans, dat toegelaten wierd, voor ieder blank kind, beneden de zes jaren, vryelyk eene ſlavin te houden.

De ingekankerde lust tot pracht, en uiterlyke vertooning zoude niet weinige Colonisten, vooral Creolen, eenen roem doen ſtellen, om in de betalinge van dezen last boven anderen uitteblinken; men zoude ook in het opſtellen van dezen impost eenig onderſcheid kunnen maken tusſchen mans, en vrouwen huis ſlaven, en dezelve met betrekking tot de mannen kunnen verhoogen, naar mate dat derzelver werk voor den landbouw dierbaarder is: de vaartuigen met meer dan twee roejers voorzien zouden mede in deeze belastinge begreepen moeten zyn, die naar mate van het getal derzelven insgelyks verhoogd

hoogd dienden te worden: ook koetſen, en wagens van plaiſier, zilver huiscieraad, juweelen, galonnen en wat dies meer is.

Tot verdere bevolkinge der volkplantingen, en om dezelven, zoo lange de zaaken in den jegenwoordigen ſtaat blyven, van de nodige militie te voorzien, zoude nog

Ten zevenden kunnen dienen, dat men de vreemde landlopers, ook inheemſche gezonde bedelaars, die van het bedelen, na herhaalde vermaningen gezonds lyfs een ambacht blyven maken, veroordeelde om een gezet getal van jaaren als ſoldaat te dienen, wanneer het verder te wenſchen was, dat uit de kerk- en arme gelden, mitsgaders uit den boven voorgeſtelden impost op de pracht, eene ſomma wierd uitgemaakt om uit deeze ſoldaaten, na dat *dezelve hun*nen tyd uitgediend hadden, eenigen tot geringe planters te bevorderen, hun op credit een ſlaaf en ſlavin, mitgaders eenig land achter de reeds bebouwde gronden verſchaffende, waar door zy den aankweek by voorbeeld van tobak door hen zelfs bereid wordende zouden kunnen beginnen. Deeze zouden, wanneer men dezelven te gelyk van vrouwen voorzag, goede planters kunnen worden, en van den beginne af aan het weglopen der Negers (op welker vangst men hun eene beloninge konde toeleggen) en het in-

invallen der Boſchnegers beletten ; daar door zoude ons Land van een deel kwaad geſpuis verlost , en anderen afgeſchrikt worden , in deeze landen de goede Ingezetenen tot overlast te verſtrekken : In de Provincie van *Utrecht* is reeds deeze ſtraffe by het jongſte Placaat tegen de vagabonden ingevoerd , maar tot nog toe , zoo my berigt word , wegens het ongemakkelyk en kostbaar vervoeren door de Zeeſteden niet in train gebracht, welke zwarigheid nogtans myns oordeels zeer gemakkelyk zoude kunnen uit den weg geruimd worden.

Men behoeft het oog maar te ſlaan op de Franſche volkplantingen in *Martinique* , en byzonder in *St. Domingo* , en de Engelſche in *Noord-Amerika* , om overtuigd te zyn , met hoe weinig moeite deeze ſchikking kan worden ingevoerd , en met wat goeden uitſlag dezelve gepaard gaat : deeze volkplantingen en inzonderheid *St. Domingo*, hebben daaraan alleen hunnen jegenswoordigen bloei te danken.

Ten achtſten was het der moeite wel waardig by alle mogelyke middelen te beproeven , of men de weggelopene Negers in *Suriname* door dezelven meer en meer aan onze noodwendigheden te gewennen , tot het planten van Tobak , het fokken van Vee , het ſpinnen

nen van Catoen en weeven van hangmatten, dus tot een zittend, en beſchaafder levenswyze konde brengen, wanneer men meer onderlinge gemeenſchap met hun te verwachten, immers van dezelven zoo veel kwaad niet te vreezen zoude hebben, dan wel nu, daar de jagt en visſchery hun eene woeste levenswys doet aankleeven.

De eerſte wetgeevers in *Griekenland* hebben geene andere kunst gebruikt om wilde volken te beſchaven, dan hun den ſmaak van verſcheidene benodigdheden inteboezemen; onze fabryken zouden hieruit mede een aanmerkelyk voordeel kunnen trekken.

Ten negenden behoorde men niet te verzuimen in die volkplantingen aan de vaste kust welke best gelegen zyn tot eenen voordeeligen koophandel met oude nabuuren, dezelve hoe langs hoe meer uittebreiden, ten voordeele zoo wel van het vaderland als der Colonie zelve, het geen misſchien niet weinig zoude bevorderen, den aanwas van onzen vreemden handel: doch het geen ik als meer de volkplantingen aangaande, liefst alhier hebbe willen indachtig zyn: met een woord moet ik hier nog byvoegen, dat een ieder, die de grenzen van *Rio Eſſequebo* kent, met my deeze colonie hier toe boven anderen geſchikt zal rekenen, mits zulks geſchiede, en

de

de magazynen opgerecht worden op een noordelyken afgelegen oort, om de ſlaven tot het verlaten hunner meesteren geene gelegenheid te geeven.

Ten tienden tot meerdere beveiliging onzer volkplantingen in *Amerika*, welke nu van zoo veel aanbelang voor den Staat zyn geworden, was het te wenſchen, dat men de Franſche Colonie van *Cayenne* van die Kroon koopen konde; alzoo deeze, boven wind van onze volkplantingen liggende, best geſchikt is tot ververſchinge van eene vloot, welke het eene Mogendheid, in bezit daar van zynde, zoude kunnen gelusten, tot veroveringe onzer volkplantingen uit *Europa* te zenden.

Dit zy genoeg in opzicht onzer Amerikaanſche volkplantingen; bevorens hebbe ik reeds in het voorbygaan aangemerkt, van wat nut Neêrlands volkplanting aan de *Caap de goede Hoop*, den zuidhoek van *Afrika*, voor het gemeenebest zoude kunnen zyn, indien men den uitvoer van koorn, het geen nu ſchynt duurder in prys, dan voorheen te zullen blyven, aldaar begunſtigde, en aan byzondere perſoonen toeliet, het zelve van daar te halen.

Ik

Ik weet wel, dat men tegen dit voorſtel twee tegenwerpingen kan te berde brengen; voor eerst, dat de vrachten te duur zouden zyn; ten tweeden, dat het ſluiken van Indiſche waaren ten nadeele der Oost-Indiſche Maatſchappye te zeer zouden worden begunſtigd.

Wat het eerſte aangaat, is het volgens eenparig getuigenis van alle Zeelieden zeker, dat de reizen uit het Vaderland naar de *Caab* met meer gevaar verzeld zyn, en dus een grooter getal van manſchap op de Schepen vereiſchen, dan wel op de t'huis reizen: daar by leert de droevige ondervinding, wat nadeel de Oost-Indiſche Maatſchappy jaarlyks lydt, doordien zy ter bezettinge van haare wyduitgeſtrekte bezittingen, haare ſchepen met volk moet oppropen, het geen dan oorzaak tot ziektens onder het volk, ophoudinge en veeltyds verongelukken van ſchepen geeft: indien nu de Oost-Indiſche Maatſchappy konde goedvinden op de Koopvaardye ſchepen, door byzondere perſoonen uitgerust naar de *Caab* om koorn te halen, eenig gedeelte hunner benodigde manſchap ten hunnen kosten te plaatſen, zoude dit zeer veel in de uitrustinge van byzondere Koopvaardy ſchepen uitwinnen, en teffens het gemelde nadeel voor hun zelf te gelyk worden voorgekomen.

Voorts om de vracht niet alleen op het retour te doen vallen, zoude mén het vervoeren van yzerwerk, bouwmaterialen, en ſoortgelyke grove waaren naar de *Caab* aan byzondere kooplieden kunnen toelaten, buiten werkelyke winst dervinge der Compagnie, aan welke des noods dieswegens eene recognitie betaald zoude kunnen worden.

De tweede zwaarigheid is moejelyker, en misſchien niet uit den weg te ruimen, dan door een ſtreng verbod van allen handel van byzondere perſonen in Indiſche waaren aan de *Caab*; en teffens de koopvaardy ſchepen te beletten, eenige goederen, hoe genaamd, uit de ſchepen der Compagnie, ofte ook van vreemde natien, aldaar ter reede liggende, over te neemen, ten welken einde den Fiscaal aan de *Caab* van wegen de Compagnie zoude kunnen worden toegelegd eene wedde, welke genoegzaam was om te evenaaren het geene t'hands gewoonlyk aan denzelven door byzondere perſoonen in dienst der maatſchappye, of vreemde ſchepen wegens het aan land brengen van goederen met oogluikinge der Compagnie betaald word, wanneer deeze voordeelen in vergoedinge by de Compagnie zelve zoude kunnen genoten worden; ofte wel zoude aan denzelven Fiscaal by lastbrief uitdrukkelyk kunnen worden toegelaten

van

van de eene, en andere waare zoo veel ten zynen behoeve te neemen, als hy t'hands geniet: Deeze voorzorge achte ik nodig, op dat een eerlyk man, wiens gewiſſe te nauw gezet is om eenige, alſchoon gewone winst, buiten weten, en tegen den last van zyne meesters te genieten, niet zoude afgeſchrikt worden te bekleeden dien post, van welkers getrouwe waarneeminge dan vooral zoo veel zoude afhangen: dit eens in diervoegen vast geſteld zynde, zoude men hem voor het overige de waakzaamheid omtrent het beletten van allen ſluik-handel op de zwaarſte ſtraffe kunnen aanbeveelen; en deeze voorzorg niet voldoende, was het wel de kosten waardig, dat de Republyk zelve altyd een klein fregat van oorlog aan de *Caab* onderhield, aan welker Officieren, onder beloſte dat de aanhaaling geheellyk ten hunnen profyte zoude komen, de toezigt in dezen mede allerernſtigt diende te worden aanbevolen: deeze onkosten zouden rykelyk door het geen wy in de uitgaaf voor het buitenlandſch koorn beſpaarden, worden vergoed: men zoude nog daarenboven de bedienden ter Admiraliteit kunnen gelasten, en die van de Oost-Indiſche Maatſchappye de vryheid laten, om by het inkomen dier ſchepen dezelve naauwkeurig te onderzoeken, en boven verbeurte van het goed ten behoeve van hem, die het vond,

nog zwaare ſtraffen tegen de invoerders kunnen vaſtſtellen. Veelligt zoude het ook gelukken ons land, immers gedeeltelyk, van zoo goede wynen als de Franſche zyn, uit Caabs gewas te voorzien, indien men onder het opzicht van kundige lieden proeven name om allerhande ſoorten van Wynſtokken uit *Europa* aldaar aan te kweeken; ten minſten zoude op deeze manier aldaar lichtelyk wynen vallen, welke tot brandewyn geſtookt, ons verrier in deeze noodwendigheid buiten lands zouden verminderen: insgelyks zouden misſchien nog veele andere gewaſſen, met ſoortgelyk voordeel, aan dien vruchtbaaren uithoek kunnen gebouwd worden, waaromtrent men niet te oplettend wezen kan.

Wat nu verder de verbetering der Oost-Indiſche Maatſchappy deezer Landen aangaat, als derzelver byzondere huishouding betreffende, en door haare Bewindhebberen met alle mogelyke voorzichtigheid beſtuurd wordende, daar zal ik niet intreeden; ondertuſſchen mogen wy ons vleijen eerlang eenen gewenſchten uitſlag van de onvermoeide pogingen dier Heeren tot herſtel der vervallene zaaken te zullen ontwaar worden; vooral indien hun yver onderſteund word door eene min baatzuchtige handelwyze der bedienden in *Indiën*, waartoe t'hands, meer dan voorheen

heen jonge lieden van goeden huize, en onbeſproken gedrag geſchikt wordende, deeze hoope niet weinig doen vermeerderen.

Te wenſchen was het, dat eenig niet al te kostbaar middel konde worden uitgevonden, om in het middenpunt van Compagnies bezittingen de vorige gezonde lucht te herſtellen: Niet zonder aandoeninge kan men in de laatst door den druk gemeen gemaakte beſchryvingen van de ſedert 4 of 5 jaaren gedane reizen der *Engelſchen*, en *Franſchen* rondom de wereld leezen, dat deeze reizigers den halven aardkloot in onbekende wateren, zonder eenige ziekte afgezeild hebbende, zoo dra niet op *Batavia* zyn aangeland, of zy hebben aanſtonds de droevige uitwerkingen eenes bedorvenen dampkrings op eene ſmertelyke wyze moeten ontwaar worden. Of er nu ook dezelfde redenen gelyk voorheen plaats hebben, om verdere ontdekkingen omtrent landen aan den Zuidpool gelegen, te ſtaken, terwyl andere volken zich hier op meer, dan ooit toeleggen, wil ik mede liefst aan het verlicht oordeel van Heeren Bewindhebberen overlaten.

Zoo breed op de verbetering van 's lands voortbrengſelen, manufactuuren en volkplantingen hebbende uitgewyd zal ik misſchien, naar het oordeel van ſommigen, myn beſtek

zich bepalende tot het opgeeven van middelen ter verbeteringe des koophandels, zyn te buiten gegaan, en my te veel met kleinigheden hebben opgehouden; doch verzoeke ik deeze lezers te willen aanmerken:

Voor eerst, dat, gelyk bevorens betoogd is, een eigen handel, ſchoon vry geringer in uitgebreidheid, echter aan een land oneindig meer voordeel aanbrengt, dan een wyduitgeſtrekte handel in vreemde waaren, dewyl tot deeze geene uitgave buiten 's lands geſchied, nemaar alles winst is.

Ten tweeden dat deeze eigen handel in zynen vorigen bloei herſteld zynde, dadelyk den grootſten invloed heeft op de verbeteringe van den handel in vreemde waaren, dewyl dan wederom als voorheen het gepast t' zamenſtel van ladingen alhier te vinden, en de overvloed der voortbrengſelen onzer volkplantingen, vreemdelingen zullen uitlokken, om de havens dezer landen aantedoen, en niet, gelyk het in dezen tyd maar al te veel geſchied, voorby te zeilen.

Ten derden hangt het van ons niet af, vreemde volken het uitbreiden van hunnen

nen eigen handel tot nadeel van dien, welken wy voorheen in hunne waaren pleegden te doen, met der daad te beletten; derzelver vlyt en naarſtigheid ten dezen opzichte dagelyks aanwakkerende, word het hoog tyd, dat wy op middelen bedacht zyn, om insgelyks door het begunſtigen van onzen eigen handel, ten minſten ons in onzen *jegenwoordige geſteltheid te bewaren*, het geen mede opgeſloten ligt in de vrage der Edele Maatſchappye.

Het is een van allen grond ontbloot vooroordeel van veele Kooplieden, dat men om den koophandel te bewaren alle hoop tot herſtel der manufactuuren moet opgeeven, en niets zal my aangenaamer zyn, dan wanneer ik in eenigerlei manieren *dezelven zal hebben* mogen overtuigen, dat, gelyk onzen eigen handel, vooral in manufactuuren, de grootſte oorſpronk van vorigen bloei geweest is, als nu het herſtel derzelver een voornaam middel zal uitleveren tot verbeteringe van den handel in vreemde waaren; want by de manufactuuren gevoegd onze voortbrengſels der volkplantingen in Oost- en West-Indien, geeft dit ſtoffe tot bevrachtinge van ſchepen, en daar door mede

gelegenheid tot uitvoer van vreemde alhier opgeſlagene waaren, en mag ik dus de verbetering van onzen eigen handel, hier vorens betoogd, billyk het eerſte middel reekenen tot uitbreidinge des Koophandels in vreemde waaren; en om nu verder voort te gaan ten betoog van die middelen, welke tot verbetering van onzen handel in vreemde waaren en de daaraan gehechte zeevaart onder Gods zegen zouden kunnen worden aangewend, zullen wy vooraf vaſtſtellen, dat deeze de bekwaamſte en gemakkelykſt te vinden zyn, tot herſtelling van den kwynenden koophandel, welke bevorens tot deszelfs grondveſting en bloei het meeſte hebben toegebracht.

Onder deeze zagen wy, dat het gereede geld, het geen in ons vaderland al van ouds af aan overvloedig geweest is, vreemde volken heeft uitgelokt hunne waaren alhier ter markt te zenden, en te verkoopen tegens gereede betalinge, welke zy elders te vergeefs zochten: het is ontegenzeggelyk, dat door het begunſtigen en uitbreiden van onzen eigen handel, in manieren boven gemeld, teffens eene menigte gereed geld jaarlyks zal beſpaard worden, welk de koopman tegen geringen intrest, in zynen vreemden handel zal kunnen gebruiken, en daar door in

het

het Gemeenebest bewaard blyven het groote plechtanker, namelyk de gereede betaling, op welke onzen handel in vreemde waaren t'hands nog rust.

Ten tweeden een gepast middel, om het gereede geld in ons land te behouden, en ten nutte van ons zelven in plaatſe van vreemden te doen dienen, zoude zyn, indien de voornaamſte kooplieden deezer Republyk, zich onderling onder zekere groote pœnaliteit wilden verbinden, geen deel te zullen neemen in vreemde maatſchappyen, geene betaling te zullen doen voor vreemde rekeninge, ten zy de goederen alhier gezonden waren, en vooral geene penningen te zullen ſchieten, of bezorgen ter voortzettinge van vreemde volkplantingen, waar door wy onze eigene ten hoogſten benadeelen, en wy met deernis *moeten ondervinden, nog onlangs* door voorname huizen geſchied te zyn. Het is dan ook billyk te verwachten, dat vreemde vrymachtige Vorſten, wier belang het altyd is niet te betalen, en tegen wien geene middelen van bedwang kunnen gebruikt worden, zoo veel gelegenheid niet zullen vinden om de lichtgelovigheid onzer landsgenoten te misbruiken; doordien alle de voorgeſtelde middelen het plaatſen van geld binnenlands, of in onze eigene volkplantingen ge-

makkelyker, en meer noodzakelyk te zullen maken, ſchoon het anderſins aan de wetgeevende Macht niet kwalyk te duiden zoude zyn, indien zy zulks door krachtdadige middelen trachtte te beletten.

Ook is het by my zeer twyffelachtig, of het courtagie-loon, en het geen verder in ons Land door de verkoopinge op tyd van vreemde actien verdiend word, wel kan opweegen tegen het verlies, waaraan de liefhebbers van dien handel bloot geſteld zyn, door de meerdere, en vroegere kenniſſe, welke in *Engeland*, byzonder de Miniſters en vreemde Gezanten hebben van den waaren ſtaat der zaaken; en of dus die handel niet eer beteugeld, dan begunſtigd diende te worden.

Onder de oorzaaken, die het gereed geld mede in het land behielden, hebbe ik bevorens aangeroerd de zuinigheid, en daarby nog betoogd, dat de middelmatige verteering der kooplieden dezelve met geringe winsten deed te vreden zyn, waaruit dan volgde de goede trouw in het behandelen der waaren, en uitvoeren van lastgeevingen; maar hoe zeer is de geſteldheid van zaaken ten deezen opzichte niet veranderd? in weinige landen immers, vind men grooter pracht, weelde en overdaad onder de kooplieden heerſchen, dan

dan tegenwoordig in ons, eertyds wegens gepaste zuinigheid beroemde vaderland: Ik heb bevorens beweezen, dat in geen land van *Europa* dezelve voor het algemeen nadeeliger gevolgen heeft, dan in het onze; doordien by andere volken de ſtoffe tot die pracht door het land zelf opgeleverd word, en dezelve dus niet anders dan eenen overgang van het gereede geld uit de eene hand in de andere, en dikwyls van de ledige in de werkende, veroorzaakt; daar in tegendeel eene buitenſpoorige pracht by ons, die alles wat daar toe dient in vreemde landen moeten betalen, tot een noodzakelyk gevolg heeft, dat de geheele ſomme van ons gereede geld, die in diervoegen verkwist word, uit het land gaat, zonder ooit daar weder in te komen; zodanig dat men zich billyk moet verwonderen, op wat wyze het gereede geld tot den *huidigen dag toe nog in die hoeveelheid* in ons land is verbleven, en de wiſſelcours met meest alle andere landen nog in ons voordeel blyft; het geen echter te vreezen is, dat by verder verval van eigen, en vreemden handel, allengskens zal moeten veranderen. Om alle hatelykheid te vermyden, zal ik my niet inlaten in een onderzoek, hoe veel invloed deeze meerdere verteering gehad heeft, om ook de kooplieden aan te ſpooren tot het bejagen van grootere;

en

en min betamelyke winſten; zeker is het, dat de menigvuldige ophouding van, en onvermogenheid tot betalinge hedendaags zoo gemeen zyn geworden, dat dezelve aan eerſte huizen van handel genoegzaam tot geene ſchande meer ſtrekken: Dit weet de geheele wereld, en heeft buiten 's Lnds mede niet weinig toegebracht, om den handel in vreemde waaren, met voorbyzeilinge van onze havens, rechtſtreeks te voeren; en even daarom zyn de droevige gevolgen van dit wantrouwen in ons Land, het geen in vreemde waaren handelt, veel meer te duchten, dan in die Landen zelven, welke de waaren opleveren; alzo buitenlanders, uit hoofde van het gebrek ten hunnent, wel genoodzaakt zyn met die lieden, alſchoon van minder geloof, te handelen, daar het van hunne vrye willekeur afhangt, en zy voornamelyk door de meerdere verzekerdheid, goede trouwe enz. genoopt worden, hunne waaren eerst in ons land ter markt te zenden.

Een ieder, welke met my wat dieper inziet de nadeelige gevolgen, die dus uit deze verkwistende manier van leven onder kooplieden in ons *Nederland* ontſtaan, moet terſtond overtuigd zyn, dat alle beweegredenen, welke met een' opgeſchikten zwier, door

door vreemde Schryvers, voorſtanders der pracht, worden bygebracht, op de geſteldheid van ons vaderland geenzins toepaſſelyk zyn, en het meer dan tyd geworden is, om dezelve van hoger hand te zien beteugelen.

Bevorens heb ik hier toe, en om ten minſten voor te koomen, het groot nadeel uit dezelve, wanneer in vreemde waaren beſtaat, voortvloejende, aan de hand gegeeven de verhooging der inkoomende rechten, op zodanige waaren alhier geſleten wordende, mitsgaders eenen impost op de pracht: Ik moet hier alleen nog byvoegen, dat deeze voorſlag geene nieuwigheid in zich bevat, neen waarde Landsgenoten, dit is geene zaak van myne uitvindinge, maar beide deze voorſtellen zyn reeds van aloude tyden af aan, namelyk in 't jaar 1525. door de Staaten van Holland *by de hooge Overheid ten krachtigſten* aangedrongen; dit kunt gy leezen in de *Vaderlandſche Hiſtorie V. deel 17. boek bladz.* 28.; men was daarna beducht dat dit anderen, en wel inzonderheid een nabuurig machtig Bondgenoot aanſtoot zoude geeven, en gelegenheid baren, om ook onzen handel in vreemde waaren en ſcheepvaart te belemmeren, maar na dat dit in latere tyden waarlyk geſchied, en ons belet is den invoer niet alleen van alle eigene handwerkſelen, maar zelfs

zelfs van vreemde waaren in onze ſchepen, heeft die reden geen klem meer; deze twee middelen zouden dan dienen, om de oorzaak van het kwaad, de pracht zelve, te beteugelen, immers derzelver invloed ten nadeele van het gemeenebest te beletten: Kan het by het verhoogen der inkomende rechten uit vreeze van ſluikeryen zoo wel niet geſchieden; wat belet doch, als bevorens is aangewezen, het vertier van vreemde handwerkſelen binnenlands te bezwaaren en dit inkoomen aan de Admiraliteiten goed te doen?

Wil men verder het wankelend vertrouwen buiten's lands herſteld zien, zoo behoorde naar myn oordeel met eerloos verklaringe, en banniſſement, naar gelegenheid der zaake geſtraft te worden een iegelyk, die overtuigd wierd zich aan de minſte ontrouw in het uitvoeren van eenigen last te hebben ſchuldig gemaakt; en om in de tweede plaatſe de menigvuldige banquerouten dadelyk, en met verwachting van eenen goeden uitſlag tegen te gaan, behoeft men maar aantemerken, dat, hoe zeer alle mededogen, en opbeuringe in een land van koophandel een ongelukkige verdient, die door ſchade, buiten zyn toedoen geleden, tot een ſtaat van onvermogen geraakt is, zoo zeer aan de andere zyde alle geſtrengheid der wetten toepaſſelyk zy op

ee-

eenen zodanigen, die met voorbyzien van alle goede trouwe en eerlykheid, eens anderen goéd verteert ofte hetzelve na eene geveinsde overgave van een zoogenaamd accord gevolgd, zyne ſchuldeiſſchers ontſteelt, welke hem daarna op eene tartende wyze rykelyker, dan te vooren van hun geroofd goed moeten zien leeven.

Deeze gronden, welke buiten alle tegenſpraak, beide tot bevoordeling van den koophandel in het algemeen dienen, eens gelegd zynde, zal de zwaarigheid alleen blyven, op wat wyze eenen bedriegelyken, of ontrouwen ſchuldenaar, van eenen waarlyk ongelukkigen te onderſcheiden.

Hiertoe geeft, naar myn gering begrip, het by ons ten deezen verbeeterde, doch te veel in onbruik geraakt zynde, Roomſche Recht genoegzaame gelegenheid; laat maar een ieder zonder onderſcheid, welke zich verklaart onvermogend ter betaling, genoodzaakt zyn, zyne toevlucht te neemen tot het eenigſte middel ter overgave zyner goederen, het geen dat recht wettigt, namelyk het beneficie van Ceſſie; dan moet hy zich in gyzelinge begeeven, en zelf eene opgave onder eede doen van den ſtaat des boedels; dan hebben de ſchuldeiſſchers tyd, om denzelven te onderzoeken; kunnen die ſchuld-

eis-

eiſſchers geene ontrouw, geene verkwistinge bewyzen, zoo is hy, als een ongelukkige, bevoegd tot alle gunst hem door dit beneficie toegelegd, en anderzins onderhevig aan de ſtraffe, tegen bedriegers en verkwisters vastgeſteld.

Om nogtans eenen ongelukkigen en zonder eenig bedriegelyk opzet in dien ſtaat geraakten ſchuldenaar te meer te begunſtigen, zoude hy voor eerst ontlast kunnen worden van een reeks drukkende plechtigheden, by het overgeeven der brieven van Ceſſie ter rolle naar Rechten vereiſcht, en hem toegelaaten worden zelks door eenen Procureur, even als in andere Rechtsgedingen te doen; in plaatſe van in gyzeling te moeten gaan, zoude men hem zyne wooning, onder behoorlyke voorzorge tegen ontvluchtinge, tot een bewaarplaats kunnen doen dienen; ook, zoo dra de ſchuldeiſſchers geene reden vonden, om het beneficie van Ceſſie tegen te ſpreken, zoude men op allerleie wyzen, dezelven tot een redelyk accord kunnen trachten over te haalen, en ten deezen opzichte de overſtemminge op de t' hands gewoone wyze doen plaats hebben; zelfs, ingevalle deeze onmeedogende genoeg waren om geenen billyken weg met hunnen ſchuldenaar te willen inſlaan, konde by eene nieuwe wet het

het voordeel, het geen dit beneficie aan eenen ſchuldenaar geeft, merkelyk vergroot, en dezelve dus in ſtaat geſteld worden, onder Gods zegen, de geleedene ſchaade te beeteren. Men zoude ook alle voorwendſelen van roekeloozen handel aan de ſchuldeisſchers kunnen beneemen, door ter begunſtiging des koophandels intevoeren, dat alle de zoodanige voor ongelukkige ſchuldenaaren, tot dit beneficie gerechtigd, zullen gehouden worden, welke kunnen betoonen; op het tydſtip van het aangaan van den koop of verdrag, waar uit de ſchuld oorſpronkelyk is, zoo veel in waarde bezeten te hebben, als hunne daar door gemaakte ſchuld bedraagt: in dezer voegen word aan iemand, die zelfs geen duit in de wereld bezit, niet belet, voor eene aanmerkelyke ſomme ter goeder trouwe te koopen, dewyl hy alsdan die waaren in eigendom verkrygt, en alleen de koophandel verboden aan dien genen, welke ten tyde des koops reeds met meerdere ſchulden is belaaden, dan hy goederen heeft, en zulks ter kwaader trouwe verzwygt.

Dit beneficie van Ceſſie dus wederom in train gebracht, en voor eenen waarlyk ongelukkigen ſchuldenaar veel gunſtiger gemaakt zynde, diende vooral paal vast te ſtaan, dat alle de zoodanigen, welke dit beneficie niet

verzochten, daar door verſtaan zouden worden, zich zelven aan ontrouw of verkwisting ſchuldig te kennen, en dus onderhevig de geſtrengheid der oude wetten tegens de Banqueroutiers vastgeſteld, volgens welke dan ook de ſtraffe, zonder aanzien van perſoonen, door 's lands Officieren behoorde gevorderd te worden.

De eenige reden, welke de kooplieden billyk zoude kunnen doen vreezen, dat hunne ſchuldenaren deezen weg niet gaarne zullen willen verkiezen, is de draaling en ophouding, welke alle Rechtsgedingen in ons Land, meer dan voorheen langwylig en kostbaar maakt; telden wy bevorens onder de oorzaaken van den bloei des koophandels in het algemeen, de verzekering, van in geval van geſchil, een ſpoedig, en min kostbaar recht, te zullen erlangen, zoo zal een ieder met my gereedelyk toeſtemmen, dat men geene voorzorg genoeg kan gebruiken om de Procureurs tot hun plicht te houden, en te beletten de onderlinge inſchikkelykheid in het verleenen van uitſtel ten nadeele van hunne meesters, welke t'hands die bezorgers, of eer vertragers der rechtsgedingen, zich gewoonlyk aanmatigen.

Het Hof van *Utrecht* kan in deezen ten voorbeeld ſtrekken, alwaar door het ſtellen van

van zeekere pœnaliteit op zodanige dilajen, buiten ſchriftelyke toeſtemminge van de meesters, en het doen houden eener Contrarolle van alle hangende zaaken, t'hands de rechtsbeffening een vaardigen en onbelemmerden loop heeft weder gekreegen; daarby was het te wenſchen, dat de menigvuldige, ten huidigen dage onbeſliste rechtsgedingen, op bevel en ten kosten der Hooge Overheid, door daartoe verkozene Rechtsgeleerden eenmaal wierden beoordeeld, mitsgaders de verſcheidene rechtbanken daar van ontlast, en in ſtaat geſteld om de by vervolg voorkomende twistzaaken aanſtonds af te doen.

Om verder alle bedrog, het welk onder dekſel van genootſchappen in den handel dagelyks geoeffend word, krachtdadig tegen te gaan, zoude het aan het billyk verlangen van alle eerlyke *kooplieden best* voldoen, indien 't de Hooge Overheid, by eene wet gelieffde te beveelen, dat, by ſcheidinge van diergelyke genootſchappen, gemeenlyk Compagnien genaamd, zulks aanſtonds in de openbaare nieuws-papieren aan allen en een iegelyk moest worden bekend gemaakt.

Veele kooplieden beklagen zich ook niet reden over de verregaande onderdrukkinge, welke de koophandel heden ten dage onderheevig is, wegens kwaade praktyken van Ma-

kelaars, welke zich van de pryzen der waaren meester maakende, den koopman vervolgens de wet ſtellen.

Hierin nu zoude naar myne gedachte ook kunnen worden voorzien, indien men goedvond de makelaars te noodzaaken (even als zulks te *Hamburg* plaats grypt,) aanſtonds by het aangaan van eenigen koop, hunnen meester te noemen, niet onder verbeurte van eenige geldboete, maar onder bedreiginge van te niet doeninge van den koop zelve; En tot weeringe van hatelyke t'zamenſtemminge dezer makelaars, en zoo genoemde beunaazen in nadeel van den waaren handel, behoorde voor eerſt het makelen van alle handelingen van koop, en verkoop aan een ieder, buiten de gezwoorene makelaars, mede op zwaare ſtraffe, en krachteloos verklaringe van het verdrag, verboden te worden.

En in de tweede plaats het getal der makelaars altyd onbepaald, en een iegelyk geoorloofd te zyn de makelaardye te ondernemen, mits aan dezelve op zwaare ſtraffe verbiedende eenigen koophandel, hoe genaamd, ten minſten in die waaren, welke tot ſtoffe van hunne makelaardye verſtrekt, te bedryven.

Om-

Omtrent de Tractaten met vreemde Mogendheden, ter begunſtiging des koophandels, mede eene der oorzaaken van bloei, moeten wy tot ons leedwezen ondervinden, dat naar maate andere volken in de koopmanſchap meer bedreeven zyn geworden, het niet alleen moejelyker valt nieuwe op eenen voordeeligen voet te ſluiten, neemaar, dat wy ook dikwyls geen kans zien de oude te vernieuwen, of derzelver goede uitwerkingen in veele opzichten langer te genieten: Tot behoud van onzen handel in vreemde waaren, zouden dezelve nu meer dan voorheen noodzakelyk zyn, terwyl heden ten dage meest alle volken zich toeleggen, om hunne eigene waaren te verkoopen, en zich verſcheidene nieuwe zeemachten en ſcheepvaarten in het Noorden vormen; dus dient men geene gelegenheden te laaten ontſlippen, welke hier toe de minſte aanleiding zouden kunnen geeven; veellicht is de tegenwoordige geſteldheid van tyden, en omkeeringe van zaaken t'hands beter, dan voorheen daartoe geſchikt: immers kan men met reden onderſtellen, dat de geduchte macht, welke zich onder twee eenhoofdige regeeringen ſedert eenige jaaren in het Noorden vertoond heeft, by de Mogendheden in het Zuiden argwaan, en naaryver moet verwekken, en dezelven met grond beducht doen zyn, dat, indien deeze

Mogendheden teffens by eene ontzachelyke landmacht, zich ook van eene zeemacht by aanhoudendheid mogten voorzien, dezelve in ſtaat zouden zyn geheel *Europa* de wet te ſtellen: nu is het zeker, dat eene zeemacht op den duur niet kan worden onderhouden, dan door eene uitgebreide ſcheepvaart, dewyl daartoe niet alleen ſcheepen, maar ook matroozen vereiſcht worden, die niet, gelyk de ſoldaaten, in drie maanden worden afgerecht: derhalven zoude het, myns oordeels, nu de tyd zyn om aan de Kroonen van *Spanje*, *Portugal*, en vooral *Frankryk* te bedüiden, dat hun eigen belang t'hands meer dan ooit vordert, niet alleen door het vernieuwen van vorige Tractaten, inzonderheid van het jaar 1739. met *Frankryk*, en het daardoor vrylaten van onze ſcheepen van de opgeſtelde vyftig ſtuivers per vat, ons meer dan andere Noordſche volken in den handel en ſcheepvaart te begunſtigen, maar zelfs nieuwe voordeelen, indien de oude niet genoegzaam zyn om de mededinging te weder-ſtaan, toe te leggen, vermits hierdoor deeze Noordſche Vorsten belet zullen worden ooit ofte ooit hunne ſcheepvaart, welke voornamelyk beſtaan moet in voortbrengſelen van het Noorden naar het Zuiden, en van het Zuiden naar het Noorden te voeren, uit te breiden; men zoude tot verdere beweegre-

de-

denen, om ons ook boven eenige Hanzeeſteden, als van ouds, te bevoorrechten, kunnen gebruiken, dat van dezelven nooit eenige hulp, hoe genaamd, te wachten is, en men van oude tyden af gezien heeft, dat zoodanige ſteden, tot den hoogſten trap van bloei gekomen zynde, door de overeenſtemming van nabuurige Vorsten veeltyds gediend hebben om derzelver macht te vergrooten: Boven en behalven, dat zylieden in tyden van vrede zelfs niet in ſtaat zyn, hunne ſcheepvaart tegens de *Turkſche* rovers te dekken, en by opkoomenden Oorlog tusſchen *Europeeſche* Vorsten, geene de minſte beſcherming aan hunne zeevaart kunnen geeven, dus in het eerſte geval de mindere prys der asſurantie vergoedt, het geen hunne ſcheepen ſomtyds minder in vracht mogten vaaren, en *in het laatſte geval*, dezelve gantſch onnut maakt, wanneer het minst ontbeerd zoude kunnen worden; teffens zoude men kunnen doen opmerken, dat geen der zuider Natien, gelyk met opzicht van *Frankryk* door deszelfs eigene beste ſchryveren betoogd is, in ſtaat zullen zyn, de ſcheepvaart naar de Oost-zee en van eigen Haven tot Haven, *Cabotage* genaamd, te voeren; immers zoo lang de vaart op de *West-Indiën*, door de meerdere voordeelen hunne reederyen, en handel dien weg uitlokt, en

de renten van het gereede geld ten hunnent op den tegenwoordigen prys blyven; dat derhalven, wat belastingen zylieden ook op de ſcheepvaart van vreemde Noordſche volken mogen leggen, dezelve nooit genoegzaam zullen zyn om hunne eigene ſcheepen de mededinginge ten dezen opzichte te doen uithouden, nemaar alleen tot gevolg zullen hebben, dat eenige Mogendheden, welker macht hunlieden t' hands reeds te lande geducht maakt, ook ter zee, dezelve zullen kunnen vermeerderen, naar mate die van ons Gemeenebest, hunnen natuurlyken Vriend en Bondgenoot, afneemt.

Deeze beweegredenen koomen my zoo dringende voor, dat wy ons billyk van derzelver gepaste voorſtellinge met een gewenſchten uitſlag vleijen mogen: Noch zoude myns oordeels, niet weinig ter beveiliginge van onzen handel in de Middellandſche Zee ſtrekken, indien men de Heeren Ridderen van den Orden van *Maltha* konde beweegen met ons eene verbinteniſſe aantegaan, waarby zylieden zich verplichteden, om tegen de gifte van een Oorlogſchip, het geen in onze Zee byna uitgedient hadde, maar in de Middellandſche Zee noch gebruikt konde worden, altyd by het eerſte gerucht van eenen Vreedebreuk met een der Barbaarſche roo-

roovers, eenige hunner Galeien en Schepen daadelyk aftezenden tot het convoyeeren onzer Smirnaſche vloot en andere ſchepen in de Middellandſche Zee: deeze gifte zoude om de twee of drie jaaren eens kunnen geſchieden, en een der krachtigſte middelen zyn, om die Zeerovers ontſag voor onze vlag in te boezemen, wanneer wy met goede oogen zouden kunnen aanzien, dat dezelve in ſtaat geſteld wierden door toevoer van oorlogs-gereedſchappen, anderen, en niet ons te benadeelen, dewyl dit, en de hoogere prys der aſſurantie daar uit voortvloejende, alleen nog onze ſcheepvaart in de Middellandſche Zee de mededinging der Hanzeeſteden, en Italiaanſche Staaten doet evenaaren.

Ik kan niet voorbygaan hier nog by te voegen, dat ten zelven einde vooral zorge diende te worden gedragen om altyd een bekwaam getal oorlogſchepen in de Middellandſche Zee te houden, aan welker bevelhebberen uitdrukkelyke last zoude kunnen gegeeven worden, geene ſcheepen te bygeleiden van volken, die zelf geene zeemacht onderhouden, en dus bevryd zyn van het betalen van Convoy-gelden, en wat dies meer is; alzo het eene hardigheid mede brengt, deeze, tot onze eigene ſchade, te doen genot hebben van dat gene, het welk hunlieden de mede-

dinging gemakkelyk maakt, en door ons gelast word.

Al verder kan men tot herſtel van onzen handel niet te veel oplettendheid gebruiken, om ten eerſten onderrecht te zyn van alle maatregelen, welke met betrekking tot dezelve, mitsgaders omtrent onze manufactuuren en voortbrengſelen, ook der Colonien, buiten 's lands worden genomen; daarom diende vooral, in naarvolging van *Engeland*, aan onze Afgezanten by vreemde Mogendheden alzulks ten ernſtigſten te worden aanbevolen, en dezelve voorzien van bekwaame geheimſchryvers, geboorene *Nederlanders*, welke daartoe op onze hooge Schoolen, naar de inrichtinge bevorens aangeprezen, opgeleidt zouden kunnen worden.

Is het verval des koophandels al mede toe te ſchryven aan de weinige Hollandſche huizen van handel, welke jegenswoordig in de meeste Zeeſteden, voornamelyk in de Middellandſche Zee in wezen zyn, zoodanig, dat naauwlyks t'hands zoo veele perſoonen, geborene *Nederlanders* zynde, in die plaatſen gevonden worden, als wel in de vorige, en nog in het begin van deze Eeuw, welgeſtelde Hollandſche huizen, zoo ſpreekt het van zelfs, dat niet alleen tot Conſuls geene anderen behoorden aangeſteld te worden dan gebo-

geboorene landsgenoten; maar ook dat het hoog tyd is, dat eenige voornaame kooplieden, welke geen credit door trekken, en hertrekken van de t'hands aldaar zich bevindende vreemde huizen nodig hebben, zich vereenigen, om geborene *Nederlanders* tot Factoors in die verſcheidene havens te zenden, en dezelven, door het geeven van Commisſien een beſtaan te verſchaffen: Het is immers klaar, dat de zucht, welke de vreemde tot hun vaderland en bloedverwanten altyd behouden, hen belet, by voorbeeld, aan *Amſterdam* eerder, of zelfs te gelyk met *Hamburg* of *Koppenhagen* bericht te geven van de eene of andere voordeelige markt, welke verwacht word, en is dit dikwyls de oorzaak, dat de Hollandſche kooplieden achter het net viſchen, mitsgaders van het verval der Hollandſche *Manufactuuren*, welke in deugd de vreemde overtreffende om deeze reden van hooger prys zyn, en gevolgelyk veel van hun vertier buiten 's lands verlooren hebben, door het vervalſchen der merken, en dezelve aan vreemde fabryken te hechten, het welk de gewoone kunstgreep is, die deeze Factoors in het werk ſtellen, om de fabryken van hun vaderland boven de onzen buiten 's lands te doen verkiezen.

Hoe

Hoe veel nu het zenden van geborene *Hollanders*, tot opbouw des koophandels, zoude kunnen toebrengen, zal het voorbeeld van *Engeland* al mede genoegzaam bevestigen, aangezien niemand twyffelt, of dit Ryk heeft de uitgebreidheid van zynen koophandel niet weinig te danken aan de verſcheidene Factoryen, door de genootſchappen, welke in den beginne den koophandel dreven, buiten 's lands opgerecht.

Men ziet dus wat voordeel het Gemeenebest zich van deeze, door eenige kooplieden, waarlyk minnaaren des vaderlands, beraamde inrichtingen, zoude kunnen beloven: Bevorens heb ik reets eenige zaaken opgegeeven, waaromtrent eene onderlinge vereeniging van de voornaamſte kooplieden behoorde plaats te grypen; ik moet daar nu noch byvoegen, dat vooral mede daar door, en door andere beſchikkingen, des noods van hooger hand, diende belet te worden, dat vreemde by voorbeeld, die van *Hamburg*, van *Ooſtende* en dergelyken, onder Hollandſche vlaggen, en onder geleende Hollandſche naamen, hunne goederen vervoeren, vry van aanrandinge der Barbaarſche Zeeroovers. Billyk is het te beklagen, dat eene ſchandelyke hebzucht Hollandſche kooplieden zoo verre kan vervoeren, om op deze wy-

ze

ze niet alleen het gemeene welwezen te ondermynen; maar de zaak wel ingezien zynde, by vervolg van tyden in hun eigen ingewand te wroeten, door het bevorderen van eenen handel en vaart, welkers mededinginge ons den grootſten afbreuk doet.

De wetgeevende macht zoude misſchien hier tegen ook eenigzins kunnen waaken, met in de eerſte plaatſe naauwkeurig te laten onderzoeken, en des noods, door eenen eed van alle de reeders voor de Overheid hunner onderſcheidene woonplaatſen afteleggen, te doen ſtaven, dat waarlyk de ſcheepen aan *Nederlanders* in eigendom behoorden.

En dan ten tweeden, geene Turkſche paſſen te verleenen, dan aan ſcheepen, welke rechtſtreeks, immers zonder *Ooſtende* of *Hamburg* aan te doen, het Canaal zullen uitzeilen. Wy behoeven ook niet bevreest te zyn, dat die van *Ooſtende* of *Hamburg*, dan ſcheepen van andere volken ten zelven einde zullen huuren, of zelfs voor eigene rekeninge ſcheepen uitrusten, aangezien zylieden nooit op deeze wyze vry van Barbaarſche roovers de Middellandſche Zee zouden kunnen bevaaren; en vinden zylieden goed zelfs oorlogſcheepen uitterusten, dan brengen zylieden hunnen koophandel onder eenen last, welke dezelve in zyne beginſelen niet dragen kan;

kan; immers zoude dit hun noodzaaken ten minſten dezelfde kosten ter beveiliginge aan te wenden, welken onze zeevaart onderhevig is.

Om verder, zoo veel mogelyk, de ſchadelyke gevolgen te beletten, welke wy uit de aangroejende zeevaart van onze nabuuren en van de Noordſche volken, met reden te duchten hebben, kan men niet genoeg bedacht zyn, om by alle mogelyke middelen, zeevarend volk aan te kweeken, vreemden te lokken, en vooral die gene, welke zich t' hands in ons gemeenebest bevinden, te behouden.

Niets zoude, naar myne begrippen, hier toe geſchikter zyn, dan het oprechten van een fonds, door middel van hetwelk de zeelieden konden verzekerd zyn in hunnen ouden dag eene aangename ruste, en gepast onderhoud te zullen genieten, mits zylieden by aanhoudenheid, zoo lange hunne krachten zulks toelaaten, aan het varen, en wel op Hollandſche ſchepen alleen, gebleven waren; zodanig fonds onder beſtieringe van eenige Vlag-Officieren, of oudſte Capiteinen in 's Lands dienst (welke ik vertrouwe dat zich met het bewaaren der effecten, en nazien der reekeningen, ten algemeenen nutte wel zouden willen belasten) opgerecht, zoude nooit

nooit aan eenig verval, gelyk gewoonlyk andere weduwen beurſen en ſoortgelyke inſtellingen, onderheevig zyn; doordien de deelnemende leden meest alle niet eerder, dan wanneer zy door ouderdom tot de vaart onbekwaam gekeurd waren, tot eenige uitdeelinge gerechtigd zouden zyn; dus eenigen op hun vyftigſte, anderen op hun vyf en vyftigſte, alle zonder onderſcheid op hun ſestigſte jaar, aan het genieten zouden koomen. Nu is het wiskunſtig uitgereekend, dat, wanneer by voorbeeld 325 lyven van het tiende tot het einde van het ſestigſte jaar alle jaaren uitkeeren de geringe ſomma van zeven guldens, de overſchietende lyven op het ſestigſte jaar als dan zullen bezitten interest van interest gerekend, doch alleen tegens twee en een half van het honderd, een hoofdſom van *f* 179644 — 10; dus voldoende om aan ieder van de in leeven zynde, eene jaarlykſche rente van 150 guldens te doen genieten, in dezelve evenredigheid van vyf tot vyf jaaren voortgaande, is het gemakkelyk te reekenen, dat zelfs een lyf van 40 jaaren ouderdom, wanneer het met 220 anderen in genootſchap is, alleen 38 gl. 10 ſt. jaarlyks behoeft uit te keeren, om op zyn ſestigſte jaar verzekerd te zyn van dezelve jaarlykſche uitkeeringe van 150 guldens.

Heeft

Heeft dit nu plaats in de gemeene bereekeninge der lyfrenten, door N. STRUYCK, naar het richtſnoer der lyfrentenboeken van de Stad *Amſterdam*, op last van de Regeeringe aldaar t'zaamgeſteld, mogen wy dan niet vertrouwen, dat de meerdere gevaaren, ziektens en ongemakken, welken een zeevarende, door verwiſſelinge van luchtſtreeken, en verbolgenheid der zeeën, moet ondergaan, ook het verzuim van jaarlykſe betaalinge van eenige lichtmiſſen, waardoor zy van hun recht verſteeken raken, dit fonds in ſtaat zal houden, om aan ordentelyke leeden van een diergelyk genootſchap, immers gedeeltelyk, wanneer zy onbekwaam tot verdere zeedienst gekeurd worden, veel vroeger eene diergelyke uitkeeringe te doen genieten? By dit ontwerp worden beſpaard alle onkosten, welke in het oprechten van Hospitalen of ſoortgelyke inrichtingen noodwendig zyn. Een afgemat matroos blyft die vryheid behouden, welke hem het geduurig zeeleven zoo eigen heeft gemaakt, en is nogthans van een toereikend beſtaan in zynen ouden dag verzeekerd. Dit zyn de voordeelen van deeze ſchikkingen aan hunne zyde beſchouwd: maar in opzichte van het welzyn des koophandels, zoude niets meer meedewerken om het zeevarend volk ook hier door gelokt, altyd in onze zeevaart te behou-

houden, aangezien zylieden volgens de voorwaarden even gemeld, alſchoon noch zoo veel uitgekeerd hebbende, van alle genot in hunnen ouden dag zouden verſtoken zyn, zoo draa zy zich by andere volken verbonden.

De Zeevaart zoude noch een byzonder voordeel kunnen trekken uit de ſchikkingen van wylen de Vrouwe van *Renswoude*, bevorens ook in opzichte der Fabryken aangehaald, indien men in alle die huizen deeze jonge lieden aan een harder leevenswyze gewende, en dezelven op eene wiskunſtige wyze in de zeevaart en ſterrekunde onderweezen zynde naderhand een of twee reizen op 's lands ſcheepen van Oorlog tot Leermeesters der Adelborſten gebruikten, wanneer op deeze wyze de practyk by de theorie gevoegd zynde, van hunlieden vry meerder ontdekkingen ten nutte van 's lands zeevaart, dan wel nu van uitheemſchen, voor het grootſte gedeelte alleen door ondervindinge geoeffenden, zouden te wachten zyn: te meer, daar, als boven gezegd is, het geen zwaarigheid in zich bevat, dezelve, uit hoofde hunner genotene opvoedinge, op voordeelige voorwaarden, aan den dienſt van hun vaderland te verbinden; wat verhindert ook eenigen deezer jonge lieden tot den Scheepsbouw,

welke kunst vooral eene ervaarenheid in de wiskunde vereiſcht, aan te leggen?

Ten laatſten moet ik als een gepast middel, tot bevorderinge onzer zeevaart, nog in bedenkinge geeven, of het niet raadzaam zoude zyn, om de ingezeetenen deezer landen tot het aanbouwen van ſcheepen aantemoedigen, aan dezelven in dien gevalle eenige voorrechten en ontheffinge van lasten in opzicht dier ſcheepen voor eenige jaaren te vergunnen.

Dus hebbe ik trachten by te brengen eenige middelen, welke in het gemeen, zoo niet tot verbeteringe van 's lands koophandel, immers tot bewaaringe deszelven in zyne tegenwoordige geſteldheid, myns oordeels best geſchikt, en gemakkelykst te vinden zyn. Ik vreeze, dat die genen, welke niet aanmerken, dat, wanneer ieder middel in het byzonder niet genoegzaam is, veele t'zamengevoegd van goede uitwerkinge kunnen zyn, my reeds beſchuldigd zullen hebben van te zeer, in verſcheidene omſtandigheden, ſtuksgewyze te hebben uitgewyd; evenwel wil ik gaarne bekennen, zelf noch niet geheel overtuigd te zyn, dat alle de voorſz. middelen, ter herſtelling van den kwynenden koophandel opgegeeven, zoo volkomen dat heilzaam doelwit zullen bereiken, dat het

ten

ten eenemaale onnodig weezen zoude, meede toevlucht te neemen tot de verlaginge of gedeeltelyke vryſtellinge der inkoomende of uitgaande rechten, en van alles, wat dieswegens onder verſcheidene benaamingen betaald word; waarom van my zelven niet kan verkrygen, om dit uiterſte hulpmiddel met ſtilzwygen voorby te gaan. Voorzeeker in de gelukkige Eeuwe onzer voorouderen, gelyk bevorens reeds aangemerkt is, deed de verhooging der inkoomende en uitgaande rechten zoo min tot benadeelinge des koophandels, als die der Imposten tot verderf der Manufactuuren: Vreemde volken waren des onaangezien gewoon, ja eenigzins genoodzaakt, by ons ter markt te koomen; zy betaalden voor alle waaren zoo veel meer als die rechten bedroegen; derhalven groeide zelfs door dien weg de hoeveelheid van Neêrlands gereede geld dagelyks aan: maar helaas! hoe zeer de geſteldheid van zaaken ten dezen opzichte veranderd zy, hebbe ik bevorens beſchouwd, zoodanig dat ik met de Heeren Gecommitteerden van de gezamenlyke Collegien ter Admiraliteit dezer landen by hunlieder doorwrochte advyſen van den 29. November 1732. en 15. April 1740, mitsgaders van de Collegien ter Admiraliteit in *Holland*, in den jaare 1752. ter vergaderinge van hun Hoog Mogende en Edele Groot Mo-

gende ingeleverd, met leedwezen moet bekennen, dat door *het faciliteren* van den opopslag, *en doortocht der goederen over deeze naar andere landen, door het dragelyker maaken van 's lands inkoomende, en uitgaande rechten, de Commercie wederom zoude moeten toeneemen, zoo om de favorabele gelegenheid deezer landen, als om het contante geld en credit; welke twee zaaken den handel noch op den voet, zoo als die toen was, hadden doen subsisteeren.* Ja, gelyk de Heeren Gecommitteerden ter Admiraliteit in *Holland* zich by het laatste advys gelieven uittedrukken, *dat zy hetzelve als het eenig middel consideereren, waar door,* N B. *de compleete ruine van onzen handel en welvaart kan worden voorgekoomen, zoodanig dat die Heeren gaarne belyden, dat zy deze ontlastinge ten hoogsten nuttig en noodzaaklyk oordeelen, tot beneficie van de Commercie, en dat zy zelfs* N B. *van opinie zyn, dat zonder zoodanig een middel van redres, de Commercie deezer landen, en dienvolgende ook de protectie derzelver, en de Capitaalen ten lasten der middelen te waater genegotieert, te gelyk met de Collegien ter Admiraliteit, ten laatsten eens geheel verlooren, en onfeilbaar geruineert zullen moeten worden.*

Zie

Zie daar *Nederlanders* de eigene taal van die Heeren, welken men met grond onderſtellen kan de beste kennis van zaaken ten dezen te hebben: wat middel dan tot redres? een onbepaalde vrye in en uitvoer van alle waaren; ja, maar deeze is, volgens de gedachte van voorgemelde Heeren, en de waare geſteldheid van zaaken, verknocht aan een mits, namelyk; *dat het gemis, het welk de Collegien ter Admiraliteit daar door abſolutelyk zullen moeten ondervinden, op eene andere verzekerder wyze dient geſuppleert te worden.* Dat misſchien de beſtieringe der Admiraliteiten met minder omſlag zoude kunnen geſchieden, door dezelve tot een Collegie te brengen, zyn de gedachten van veelen; ook zoude zekerlyk hier door eene merkelyke ſomme jaarlyks beſpaard kunnen worden; maar hoe verre zich hiertoe eenige mogelykheid opdoe, zal *ik liefst* aan de beſliſſinge van 's Lands Hooge Machten overlaaten; alzo het zeker is, dat dit middel, al was het best geſchikt, nooit zoude kunnen gerekend worden te behooren onder die, welke best en gemakkelykst te vinden zyn, waar omtrent de Maatſchappye haar voorſtel bepaald. Ten hoogſten moeten wy inmiddels pryzen, en met dankbaarheid erkennen, de loffelyke gevoelens der Hollandſche Admiraliteiten in deezen: welke zelve erkennen, dat in het

onderzoek nopens de middelen van herſtel des koophandels, *de Collegien ter Admiraliteit op haar zelven, geen point van bedenkinge kunnen maaken*, zelfs zoo verre, dat welgemelde Heeren uitdrukkelyk verklaaren, *dat ingevalle de zaaken op eene andere min kostelyker en betere wyze kunnen worden gedirigeert, niet behoort gehæſiteert te worden om de Commercie by proviſie van den last der onderhoudinge derzelver te bevryden.* Met grond mogen wy ons dus vleien, dat van zoodanige minnaaren des Vaderlands, zoo lange de zaaken in denzelven ſtaat blyven, alle bezuiniging zal worden betracht, en voorts de beste middelen aan de hand gegeeven, om met minder omſlag aan de Commercie dezer landen de behoorlyke beſcherming te verleenen.

Zeker is het niet te min, dat by alle invoeringe van een nieuw ontwerp dit paalvast moet ſtaan, dat de Admiraliteiten door de Bondgenooten, volgens hunlieder voorſlag by het advys van den jaare 1752. inmiddels moeten worden ſchadeloos gehouden in opzichte van het gemis, het geene zylieden hierdoor, immers in den beginne, koomen te lyden.

Dat ook voor het vervolg dit te kort koomende nooit zal kunnen worden vervuld, dan door

door eene eenpaarige opheffinge der middelen te water; en krachtdadige weeringe van alle ſluikeryen: ten welken einde door de Hollandſche Admiraliteiten als gepaste middelen worden voorgeſlagen *het laaten verblyven van de Paspoorten by de goederen, het leggen van bequame vaartuigen in de zeegaten onder elkanders diſtrict, om de generaale verklaringen af te vorderen en over te neemen, en het formeeren van generaale Alphabetiſche Regiſters over de geheele Republyk van den in, en uitvoer.* Tot welk een en ander wy verhoopen, dat de Bondgenooten, eer de zaaken buiten herſtel geraakt zyn, met voorbyzieninge van byzondere voordeelen, ten nutte van het algemeen, zullen overeenſtemmen: Om nu deeze overeenſtemminge tot ſtand te brengen, zal misſchien aan de een of ander, by voorbeeld aan *Zeeland*, eenig voorrecht omtrent den koophandel langs de *Schelde*, mitsgaders den graanhandel, moeten worden toegeſtaan: Dit alles zoude veel licht te vinden zyn; doch dient vooraf noodzakelyk vastgeſteld.

Offchoon nu by het Plan tot verbeteringe van den koophandel deezer landen door wylen zyne Hoogheid hoogloffelyker gedagteniſſe ter vergaderinge van Hun Hoog Mog. overgegeeven, en by de advyſen der Admi-

raliteiten te vooren aangehaald, waarby men dat van *Zeeland* van den jaare 1752. voegen kan, met veel nauwkeurigheid is onderzocht, en opgegeeven, op hoedanige wyze, en omtrent wat ſoort van waaren, deeze ontlasting zoude kunnen worden ingevoerd, vertrouwe ik nochtans, dat het gewicht der ſtoffe alle herhaalinge in deezen van verdrietelykheid zal verſchoonen; te meer, daar het vereiſchte by de vraage der Maatſchappye, dezelve, om deeze verhandelinge niet zeer gebrekkig te doen zyn, noodzakelyk maakt; buiten en behalven dat het niet onmogelyk is, dat de overdenking van eene zaak van zoo veel aanbelang en uitgeſtrektheid, eenig denkbeeld doet inſchieten, dat tot meerdere bevordering van het gemeene welvaaren zoude kunnen ſtrekken: Myne bevoorens geſtelde grondregelen, omtrent den handel in het algemeen, naar welken deeze gemelde advyzen ook ingericht zyn, zullen het bewys van de nuttigheid der na te meldene ſchikkingen uitwinnen;

Ik merke dan aan, dat de inkoomende en uitgaande rechten gebeurd worden.

Voor eerst van goederen, hier te lande vertierd wordende, of wel van de zoodanige, welke wederom naar elders worden verzonden: dat de eerſte ſoort zich weder-

derom verdeelt in goederen van eerſte noodzakelykheid, tot voedſel van het gemeen, en ruwe Materialen, ter bewerkinge in Manufactuuren, dienende: ofte wel in die van pracht, immers in de zodanigen, welke, alſchoon niet tot pracht geſchikt, nogtans nadeelig zyn aan onze eigene Fabryken, 's lands voortbrengſelen, of viſſcherye.

Wat de goederen van eerſte noodzakelykheid, en tot de Manufactuuren dienende, aangaat:

De eerſte, mits niet tot onderhoud der arme gemeente ſtrekkende, kunnen eenige belasting lyden, doch de laatſte behooren, myns oordeels, gelyk reeds ook voor het grootſte gedeelte werkelyk ſtand grypt, van alle inkoomende rechten vry verklaard, en daarentegen die van pracht, of ten gebruike der rykere ingezetenen geſchikt, naar mate van hunne meer of mindere noodzakelykheid, met inkoomende rechten bezwaard te worden; vooral diende deeze belasting vermeerderd omtrent zodanige goederen, welke het vertier van onze eigene handwerkſelen, 's lands voortbrengſelen en viſſcherye door hunnen beeter koop prys beletten; en zoude het misſchien dienſtig zyn, hieromtrent dezen regel in acht te neemen, dat men alle buitenlandſche handwerkſelen, welke, of andere van

gelyk gebruik, hier te lande reeds gemaakt worden, en anders, zoo dra dezelve alhier gemaakt wierden, met 20 ten honderd inkoomende rechten belastede, terwyl, indien hier door de mededinging niet genoegzaam verhinderd word, men het voortzetten of oprechten van een dergelyk handwerk alhier, misschien moet afkeuren: in gevalle nogtans eenige Tractaaten met vreemde Mogendheden deeze belastingen onmogelyk maakten, en dezelve van hunne zyde, niets dergelyks in ons nadeel tot hier toe hadden ingevoerd, zoude men daar omtrent billyk eenige matiging kunnen gebruiken; ofte wel, men zoude myn voorig voorstel, 't geen ik verkiezen zoude, kunnen volgen, en in plaatse van verhooginge der inkoomende rechten nopens dezelve goederen, eene belasting op het vertier leggen, uit welkers inkoomen door de verscheidene Bondgenoten ten behoeve der Admiraliteiten, eene schadeloos-stelling wierd uitgekeerd; langs dezen weg zoude de handel en verzending naar buiten vry blyven, de gelegenheid tot sluiken minder zyn, en evenwel onze eigene Fabryken een merkelyk voordeel genieten.

Omtrent de goederen, welke naar elders worden verzonden, deeze behoorden, myns oordeels, voor het grootste gedeelte te genie-

nieten eenen vryen doortocht over deze landen; invoegen en onder de voorzorgen by het advys der Collegien ter Admiraliteit van *Holland* van den jaare 1752. zeer wysſelyk beraamd, mits dat deeze voorzorgen teffens de onkosten, welken een koopman voorheen heeft betaald, niet vermeerderden.

Maar vooral diende in opzichte van dit *tranſito*, naar myne geringe gedachte, een merkelyk onderſcheid gemaakt te worden, het geen by voornoemde advys niet geſchied is, tuſſchen de goederen, welke over Zee, of die langs de Rivieren en per As worden uitgevoerd, dewyl niet alleen de laatſte vervoeringe, als in onze macht zynde, zeer wel lyden kan, dat, ter ſchadeloosſtellinge der Admiraliteit, rechten op den uitvoer by aanhoudendheid gevorderd worden; nemaar, dat zelfs eene vryſtelling ten dien opzichte, van zeer nadeelige gevolgen voor 's lands Fabryken en volkplantingen zyn zoude, by voorbeeld: de ruwe ſuiker, tobak, ſpaanſche wol, en wat dies meer is, langs den *Rhyn*, vry van uitgaande rechten verklaard zynde, kan niet anders dan uitermaten begunſtigen het oprechten van Raffinaderyen, Tobakſpinneryen, en Laakenweeveryen, tot merkelyk nadeel van onze eigene handwerkſelen; welke als nu door de inwooners langs

den

den *Rhyn*, en de daar in zich ontlastende Rivieren, niet kunnen worden ontbeerd: Men kan daarentegen niet te voorzichtig zyn, om dezen last zodanig te maatigen, dat daar door het vervoeren zelfs langs die rivieren of per As over deze landen niet worde geſtremd, en de vervoering over *Ooſtende*, *Embden*, *Bremen* of *Hamburg* verkozen.

Om dit voor te komen, zoude naar myne gedachten, alle goederen, vooral, die van grooten omſlag, langs den *Rhyn*, en per As uitgaande, met een matig recht kunnen belast blyven, en alle ruwe materialen tot Manufactuuren dienſtig, zoo zwaar kunnen worden belast, dat men maar even beneden dien prys bleef, tot welken die goederen in waarde door het vervoer per As, of over andere min gelegene plaatſen koomen te ſtygen, zonder dat deeze ſchikking eenige billyke reden van bezwaar aan die volken geeven kan; vinden zy nochtans goed te klagen, kan men hunne klachten beantwoorden op evengelyken voet als Hun Hoog Mogende van ouds gewoon zyn geweest, namelyk dat de Fabryken hier te lande veel ouder zyn, dan de ſedert opgerechte, dus dat deze zyn geſticht tot afbreuk van die van deeze landen, en geenſins de onze, om hun eenige ſchade te veroorzaaken.

Tot

Tot meerdere begunſtiging van onzen eigen handel, behoorden alle de voortbrengſelen van ons land, en volkplantingen, zoo verre zy tot geene Fabryken kunnen dienen, voorts van onze eigene handwerken en visſcheryen geheel van de uitgaande rechten, ook langs den *Rhyn* en per As, bevryd te blyven, en by alle mogelyke middelen verhoed te worden, dat geene vreemde handwerkſelen en producten voor de onzen wierden aangegeeven.

Dit bekenne ik is moejelyk; maar niet onmogelyk; myne gedachten zouden hierop uitkomen, dat, als gezegd is, alle waaren zonder onderſcheid, welken onze Oost- en West-Indiſche Volkplantingen, Landbouw, Manufactuuren, en Viſſcheryen zelfs opleveren, vry zouden zyn van alle lasten, hoe genaamd, ook langs den *Rhyn*, en per As uitgaande, mits nogtans de Oost-Indiſche Maatſchappy tot eene jaarlykſche uitkeering aan de Admiraliteit naar redelykheid verplicht bleve, dat daartegen dezelve waaren, wanneer zy van vreemde plaatſen inkoomen, met een inkoomend recht, meer, of minder, naar gelegenheid der zaaken, wierden belast; dat ook onderſcheid gemaakt wierd, tusſchen de waaren in onze volkplantingen zelfs gegroeid, en die, welke op *St. Euſtatius* of

Cura-

Curacao van vreemde zyn ingehandeld; daarom behoorde alleen deeze vrydom in volle mate toegekend te worden aan zodanige waaren, welke met eigene ſcheepen regtſtreeks uit *Suriname*, *Berbice*, *Demerary* en *Eſſequebo* wierden aangebragt, en die van *St. Euſtatius*, en *Curacao* inkoomende, met een matig recht, doch minder, dan wanneer uit vreemde plaatſen, met vreemde ſcheepen worden ingevoerd, belast te blyven; doch om geenen koophandel, hoe genaamd, ook in vreemde waaren te beletten, en daar door te veroorzaaken, dat by voorbeeld, de Peper, Thee, en Porceleinen, van vreemde Compagnien, de Franſche Suikeren en Coffy van *Martinique* en *St. Domingo* te *Ooſtende* en *Hamburg* ingekocht, en opgeſtapeld zouden worden, konde, naar myn begrip, dit inkoomend recht wederom gegeeven worden aan alle die genen, welke deze goederen als doorgaande (*tranſitoir*) hadden aangegeeven; ofte wel zoude het geoorloofd zyn, voor de betaalinge, by het inkoomen borg te ſtellen; alles onder voorwaarden, dat die goederen inmiddels, volgens meergemelde advys der Hollandſche Admiraliteiten verzegeld in 's lands Magazynen, en Pakhuizen van de Oost- en West-Indiſche Maatſchappye, ofte andere daar toe by de Admiraliteiten beraamd, zullen worden bewaard, en by den in en uit-

voer

voer ſtiptelyk naargekomen alle die voorzorgen, welke by gemelde advys zeer voorzichtiglyk zyn vastgeſteld: Edoch deeze wederomgeeving van 's lands gerechtigheid, zoude, volgens myn begrip, alleen plaats hebben, wanneer deeze goederen over Zee, geenzins, in gevallen dezelve langs de Rivieren of per As wierden uitgevoerd, en de inkoomende rechten behoorden dan in diervoegen geregeld te zyn, dat dezelve waaren over *Ooſtende*, *Hamburg*, of anderzins, niet beter koop naar die plaatſen, welke nu dezelve langs de Rivieren trekken, konden worden toegevoerd; wat nadeel zal dan toch onze handel in vreemde waaren by deze belastinge lyden? in tegendeel is het immers natuurlyk, dat wy die volken, welken wy eenigzins in onze macht hebben, door dit middel van den beteren koop, tot het vertieren van onze eigene voortbrengſelen aanmoedigen, en dat by voorbeeld daardoor de Javaanſche, en Surinaamſche Coffyboonen, boven die van *St. Domingo* en *Bourbon*, langs den *Rhyn* gebruikt worden; door dit middel worden niet alleen onze volkplantingen bevoordeeld, maar ook de kooplieden zelven; want ſtelt men in het algemeen deze Coffy ook langs de Rivieren uitgevoerd wordende vry, wat belet dan een koopman te *Keulen* dezelve Coffy rechtſtreeks uit de

eer-

eerſte hand te *Bourdeaux* te koopen, en alleen last te geeven hem dezelve, zoo dra die te *Rotterdam* ontſcheept is, by eerſte gelegenheid toetezenden? worden wy dan niet zoogenaamde *expediteurs*, in plaats van kooplieden, en ons land de kaai van ontſchepinge, in ſtede van de ſtapelplaats der koopmanſchappen? en in gevalle, met betrekkinge tot ſommige onzer handwerkſelen, deeze vryſtelling en het voorgeſtelde geeven van pryzen binnen 's lands niet genoegzaam bevonden word, om derzelver aftrek naar buiten te bevorderen, dan is het te wenſchen, dat de goede uitſlag der voorgeſtelde maatregelen met der tyd, de *Unie* in ſtaat zal ſtellen, in navolginge van andere Ryken, nog eenige belooningen op den uitvoer te geeven, alſchoon ik niet kan ontveinzen, dat het t' hands zelfs moejelyk zal vallen, de Admiraliteiten deezer landen eene ſchadeloosſtelling aan te wyzen voor het geen die by dit bepaalde vrye *tranſit* zouden verliezen, en dit nogtans, begrype ik met de Heeren Gecommitteerdens dier Collegien, dat gezamenderhand diende te gaan, en het eene zonder het andere niet kan ter uitvoer gebracht worden. Zeker is het evenwel, dat, volgens het zoo even voorgeſtelde, hun verlies geringer, en de ſchadeloosſtelling grooter zyn zal, dan wel, naar myn oordeel,

deel, in het meergemelde plan van Zyne Doorluchtige Hoogheid, hoogloffelyker gedachteniſſe, of in het advys der Hollandſche Admiraliteits-Collegien was voorgeſlagen: want voor eerst geniet de Admiraliteit eene belasting op alle waaren van binnenlandſch vertier, en in opzichte van vreemde handwerkſelen, al konde een vry zwaare belasting op dezelven niet by manier van inkoomend recht, nemaar alleen binnenlands op het vertier geheeven worden, zouden niet te min die inkomſten tot vervullinge van het gemis der middelen te water kunnen en moeten dienen, en de Provincien tot de voorgeſlagene ſchadeloosſtelling, immers gedeeltelyk, in ſtaat ſtellen.

Ten tweeden, zoude niet aan alle vreemde waaren, tot den algemeenen koophandel behoorende, maar alleen aan het grootſte gedeelte vergund worden een vry *tranſit*: om dit te bepaalen, zoude men kunnen nagaan, aan de eene zyde, wat ſoort van waaren ſedert eenige jaaren in 't geheel niet, of wel in vry geringer hoeveelheid, dan voorheen, over deeze landen zyn gevoerd geworden; deeze behoorden eene geheele ontlasting te genieten; want daarby verlieſen 's lands inkomſten niet met al, dewyl het recht daarop ſtaande doch geheel is verdweenen, of eerst-

daags by verder verval ten eenemaal ſtaat op te houden: onder deeze ſoort van goederen zoude ik voornamelyk begrypen zeer grove waaren, die veele kosten van laaden en losſen vereisſchen, en daarom voordeeligst deeze landen worden voorbygevoerd.

Aan de andere zyde zouden die waaren, welke men verzeekerd kan zyn, dat in dezelve maate als voorheen alhier t'hands worden opgeſlagen, en van welken geen mindere toevloed te wachten is, met gemaatigdheid belast kunnen blyven; het geen alles, na ingekoomen vertoogen der Kooplieden, by de Raaden ter Admiraliteit behoorde te worden beoordeeld.

In de derde plaatſe, zouden de uitgaande rechten langs den *Rhyn* en per As, invoegen zoo even gemeld bepaald, het gemis in deeze minder doen gevoelen.

Ten vierden mogen wy ons met grond vleijen, dat, wanneer de landprovincien, door de verzendinge hunner handwerkſelen buitenlands, en vooral naar de volkplantingen van dezen Staat, ontwaar zullen worden, dat de voornaame bron van hunne welvaart uit den koophandel en zeevaart mede voortvloeit, dezelve zich gereeder dan voorheen zullen

toe-

toonen om 's lands zeemacht den vereiſchten onderſtand te verleenen, begrypende, dat zoo wel het behoud van den buitenlandſchen handel, als der volkplantingen, van eene behoorlyke beſcherminge alleen afhangt.

By dit alles koomt nog, dat by aldien 's lands rechten op eenen eenpaarigen voet geheeven, en alle ſluikeryen daadelyk geweerd worden, dit al mede niet weinig toebrengen zal, om de inkomſten te vermeerderen.

De Heeren Raaden ter Admiraliteit zyn veel beter bekwaam, dan eenig byzonder perſoon, om tot bereikinge van een zoo heilzaam oogmerk de gepaste maatregelen te beraamen; doch alles hangt af van de uitvoeringe derzelven, en deeze van de Commyſen, van welker waakzaamheid, en kunde niet alleen het behoud van 's lands middelen te water, maar ook van de welvaart der ingezeetenen, ten grooten deele afhangt.

Om dezelven dies te beter tot hun plicht te houden, zoude het misſchien niet kwaad zyn, aan de mindere Commyſen en andere bedienden ter Admiraliteit eene groote beloninge van 's lands wegen te belooven, by al-

dien zy eenige ontrouw van hunne meerderen ontdekten, of zelfs deeze ontdekkers, in gevalle daar toe geſchikt waren, met der daad aan den van bedrog overtuigden in zyn ampt te doen opvolgen: veellicht zoude het ook niet onmogelyk zyn, eenige leden der Admiraliteits-Collegien, die nu doch niet gewoon zyn de dagelykſche vergaderingen by te woonen, last te geeven, op de verſchillende comptoiren den post van Over-opzichters (*Superintendenten*) te bekleeden, en van alle ſluikeryen en kwaade gebruiken aanſtonds aan de collegien kennis te doen toekoomen, ten welken einde dezelve van tyd tot tyd onverwacht de boeken der generaale verklaaringen, mitsgaders van de convoyen en licenten en de bovengemelde nieuwe intevoerene registers, zouden kunnen viſiteeren, en teffens nagaan, of die goederen waarlyk in hoeveelheid en hoedanigheid, naar behooren waren aangegeeven.

Deeze aanmerkingen wil ik alleen, als in het voorbygaan gemaakt, aangemerkt hebben, en onderwerpe dezelven gaarne aan het meer verlicht oordeel der Heeren Leeden deezer Maatſchappye, mitsgaders van de Heeren Gecommitteerdens ter Admiraliteit, wier wyſſelyk ontworpene maatregelen by het

het conceptplaccaat van den jaare 1752. ter weeringe van ſluikeryen, niet genoeg kunnen worden gepreezen, en van welker dadelyke te werkſtellinge men met reden verwachten mag, dat 's lands middelen te water eenen merkelyken aangroei bekoomen zouden, en dit dus tot een vierde middel van ſchadeloosſtellinge kunnen dienen: ondertuſſchen ſpreekt het van zelfs, dat de kooplieden in Zeeſteden van alle deeze ſchikkingen het eerſte en voornaamſte voordeel genieten zouden, en dat zylieden dus ook niet dan zeer billyk kunnen vinden, dat tot ſchadeloosſtelling der Admiraliteiten, ietwes boven andere ingezeetenen verpligt waren te draagen: my is meer dan eens in de gedagte gekoomen, of ten dien einde niet eene belasting zoude kunnen worden uitgevonden, welke in de verſcheidene koopſteeden, door ontfangers daartoe by de regeeringen aan te ſtellen, wierd ingevorderd, maar welkers inkoomen tot verbeeteringe van 's lands middelen te water alleen zoude dienen, en teffens ſtrekken tot meerder bevestiginge der goede trouwe in den koophandel: indien, by voorbeeld, drie hoofddeelen geſteld wierden, een van de grootſten, een der middelmaatigen, het derde van alle overige kleine kooplieden of last-uitvoerders, en ieder koopman of last-

uitvoerder, naar evenreedigheid van zynen handel gehouden was zich zelven onder een dier hooftdeelen te begeeven, en jaarlyks, van lands of ſtads wegen een boek te ontfangen, tot het houden van een journaal geſchikt, en daarom ieder bladzyde op eene kennelyke wyze genommerd, voor het welk hy naar maate van het hoofddeel der kooplieden, onder hetwelk hy zich geplaatst had, en naar maate der bladzyden, een bepaald recht moeste betaalen; deeze eenigzins vrywillige last zoude teffens een gepast middel zyn tot voorkominge van veel bedrog in den handel.

Zie daar, myne Heeren, verſcheidene middelen, welke my het best geſchikt, en gemakkelykst te vinden, zyn voorgekoomen tot herſtel, immers behoud van *Neerlands* koophandel; ik wil nogtans gaarne bekennen, dat dezelve niet alle even gemakkelyk kunnen worden in train gebracht; ja zelfs dat men van die alle te zaamen genoomen, geenen gewenſchten uitſlag tot bereiking van het loffelyk voorgeſtelde einde te wachten heeft, indien dezelve niet onderſteund worden door eenen waarlyk *patriottiſchen* yver van groot en klein; een yver, welken wy met leedwezen reeds gezien hebben, dat,

naar

naar maate in alle nabuurige ryken opwakkert, in ons land meer en meer verdooft: Ach! mogten de ſchaadelyke uitwerkſelen van deeze onverſchoonelyke ſlaapziekte, bevoorens aangehaald, genoegzaam zyn, om *Neerlands* ingezeetenen eens te doen ontwaaken eer het te laat zal zyn! mogt het loffelyk voorbeeld deezer Maatſchappye hun doen bedacht zyn om de welvaart van het lieve vaderland, als in de dagen van ouds, met t' zaamgeſpannene krachten, ieder naar zyn vermogen, met raad en daad te helpen bevorderen: mogten wy hiertoe als een eenig man ons vereenigen! dit is niet alleen het voornaamſte maar het eenige middel tot herſtel van de vervallene zaaken, immers zonder dat zulks met andere gepaard gaat, zal men te vergeefs eene goede uitwerking van dezelven hoopen.

Tot opwekkinge van deeze zoo gewenſchte t' zaamenſtemminge, kan zekerlyk niets meer toebrengen dan het voorbeeld der grooten: een ruim veld zoude my nu geopend zyn, om in loftuitingen over de onvermoeide poogingen dezer Maatſchappye, ten dezen opzichte, uittewyden, indien ik niet vreesde de edelmoedige manier van denken derzelver Beſtuurderen en Leden zoo eigen,

hier door te zullen beleedigen: vergun my nochtans, Edele Heeren, dat tot bereikinge van een zoo heilzaam oogmerk, my in de eerſte plaatſe tot Ulieden wende, wier vaderlands liefde ik verzeekerd ben dat deeze myne vrymoedigheid, als uit zucht voor het gemeene welwezen oorſpronkelyk, gaarne zal verſchoonen.

Heeft het naabuurig *Groot Brittannie* aan de *patriottiſche* poogingen van een *Hertog van Buckingham* zyne glasfabryk, aan maatſchappyen in *Schotland* en *Ierland* zyne linnen manufactuuren, een reeks nieuwe uitvindingen, alle tot verbeetering van den landbouw, manufactuuren en koophandel, aan de maatſchappy tot bevordering van kunſten, manufactuuren en koophandel te danken? Zyn deeze, en ook eene *Antigallicaanſche* maatſchappy in ſtaat geweest om de liefde tot het vaderland in het hart van veelen te ontſteeken? wat belet ons een zoo loffelyk voorbeeld na te volgen?

Wel aan dan, myne Heeren, daar men dagelyks de noodzakelykheid in deezen beſpeurt, en in verſcheide maandelykſche en weekelykſche ſchriften ontwerpen tot oprechtinge van ſoortgelyke genootſchappen worden op-

opgegeeven, zoude het niet best geſchikt en gemakkelykst te vinden zyn, indien U Ed. zelve konden goedvinden, onder de byvoeginge van den tytel van *Patriottiſche*, welke uwe Maatſchappye uit zoo veele oorzaaken verdient, zich te vereenigen met andere maatſchappyen, reeds tot ſoortgelyke eindens in ons vaderland opgerecht; en dan verder uwe Maatſchappy openſtelden voor alle ingezeetenen van den Staat en der volkplantingen, die zich met deezen waren eertytel wilden vereerd zien, en zich verplichteden tot eene jaarlykſe uitkeeringe, by voorbeeld van twee dukaaten; om daar uit te vinden de pryzen en andere uitgaaven, welke de Maatſchappy raadzaam zoude vinden voor te ſtellen: de naamen der leeden, zoo lange zy in deze gifte volharden, konden jaarlyks gedrukt, en wereldkundig gemaakt worden.

Uit alle deeze Leeden zoude het getal der Heeren Beſtuurderen ook kunnen vermeerderd en vervolgens onderſcheiden worden in verſchillende verdeelingen; by voorbeeld: eene tot bevorderinge van den landbouw en visſcherye; eene andere van de manufactuuren, eene derde van de volkplantingen, eene vierde van den buitenlandſchen handel in zyne onderſcheidene takken.

Men behoeft maar de bekendmaakingen van het bovengemelde *Londonſche* genootſchap, tot voortzettinge der kunſten, manufactuuren en koophandel, en het gelukkig gevolg derzelver, gade te ſlaan, om overreed te zyn van de meenigte van nuttige ontdekkingen en verbeeteringen van het reeds uitgevondene, die het gemeenebest aan deeze allen lof verdienende Maatſchappy te danken heeft, en te gelyk te begrypen, wat een oneindig veld ook aldaar nog overblyft, mitsgaders dat 'er zeer veele kunſten zyn, welke onze vaderlanders van vreemdelingen met vrucht zouden kunnen overneemen; by voorbeeld, de bereiding van het ſtaal, van het Rusſiſch leder, het maken van ſpiegels, van porceleinen, van een oneindig getal catoenen en gaarene ſtoffen, en wat dies meer is; van al het welke de ruwe materialen, immers voor het grootſte gedeelte, voor ons ruim zoo goed koop als voor onze nabuuren te bekoomen zyn: Ieder medelid al verder gerechtigd zynde aan de Maatſchappye voorſtellingen tot het geeven van pryzen te doen, zoo is het billyk te verwachten, dat alle de verſcheidene kundigheden, welke elk meedelid in zynen tak van koophandel, landbouw of fabryk bezat, ten gemeenen nutte vereenigt, en alle deeze door de Beſtuurderen

ren der Maatſchappye onderzocht, en de meest ten gemeenen nutte dienende daaruit, ter voorſtellinge gekozen zouden worden.

Misſchien zoude het ook niet kwaad zyn, dat in verſcheidene ſteden, in welken zich een genoegzaam getal leeden bevindt, maandelykſche vergaderingen wierden gehouden, en daar in vooraf onderzocht, wat men geſchikt vond, om aan de Maatſchappy mede te deelen: vooral dienden by alle moogelyke middelen (waar toe zyne Doorluchtige Hoogheids onzes veel geliefden landsvaders, nooit volpreſene yver voor het gemeene welzyn veel zoude kunnen toebrengen) alle de Regeerders van het vaderland aangeſpoord te worden om in deeze Maatſchappye deel te neemen: geen minder nut zoude ook te verwachten zyn, indien men in de verſcheidene Colonien van den Staat eenige leeden konde vinden, die het loffelyk oogmerk der Maatſchappye hielpen bevorderen; oneindig zyn immers nog de ontdekkingen, welke eene nieuwe wereld ten nutte van het Algemeene kan opleveren; dus zouden de oordeelkundige beſpiegelingen, de bevestigde proefneemingen, en de veeljaarige ondervinding van verſcheidene ingezeetenen van ons vaderland, ieder met betrekkinge tot zyn beroep

roep in een heldere daglicht te voorſchyn koomen, daar deſelve nu dikwyls door eene te verre gaande zedigheid (het zy tot roem van onzen Landaart gezegd, meer ons dan andere volken eigen) ten eeuwigen dage in de duiſterniſſe begraven raken; geene nieuwe uitvindinge zoude in een ander land gebeuren, of wy zouden door het geeven van pryzen en oneindige andere voordeelen aan ons land gehecht, die vreemdelingen tot ons lokken, immers onze vaderlanders ter navolginge aanſporen. Het zoude geringe in vermogen, maar ryke in kunst, mogelyk zyn hunne kundigheden ten voordeele van het vaderland daadelyk te werk te ſtellen; geene boeken in eene vreemde taal geſchreeven, eenige nuttige ontdekkingen behelſende, zouden wy miſſen, maar dezelve aanſtonds ten kosten der Maatſchappye in het nederduitſch worden overgezet.

Mogt in de tweede plaatſe de naam van *patriotti/ch* alleen genoeg zyn ter aanmoedinge van alle ingezeetenen, om in deeze Maatſchappye deel te neemen: duizenden worden 'er in ons land gevonden, wier middelen toereikende zyn om hun eene geringe uitkeering van twee dukaaten jaarlyks niet te doen gevoelen, van welke men dus billyk mag

mag vertrouwen, dat zy als om ſtryd zullen trachten met dien waaren, by de ouden zoo zeer geachten, eertytel te pronken.

Mogt verder deeze naam hun gevoelens inboezemen, om denzelven met der daad te verdienen, het nut van 't vaderland en van hunne mede-ingezeetenen by alle mogelyke middelen, met hart en ziel te bevorderen; dan was 'er geene nadere verbintenis onder de leden (welke wel te wenſchen, maar beſwaarlyk uittevoeren zoude zyn) noodig, om alle dezelve als leden der *patriottiſche* maatſchappye, te doen afzien van het gebruiken van vreemde fabryken, ten nadeele van onſe eigene; vooral zouden de kooplieden zich verpligt reekenen in hunnen handel alles te beproeven, om onze inlandſche fabryken, in *plaatſe van vreemde*, ook buiten 's lands te doen verrieren: Inboorlingen zoude men zien op de comptoiren gebruiken, en voortrekken boven vreemden, die naderhand met de verkreegene kundigheden, ten nadeele van onzen handel, in vreemde landen voordeel doen.

Een koopman zoude zich den naam van *patriot* onwaardig reekenen, indien hy zyne ſchee-

ſcheepen aan die van *Hamburg*, *Ooſtende* of anderen, ten nadeele van eigen handel en vaart, verhuurde.

Is de gereede betaaling, ſpruitende uit overvloed van geld, t'hands nog de eenige reeden, welke vreemden verlokt om hunne waaren alhier ter markt te ſtuuren; wel, wie zoude zich niet ſchaamen een lid der *patriotiſche* maatſchappye te zyn, en nochtans zyn geld te doen dienen om der vreemden koophandel te begunſtigen, en den onzen den bodem in te ſlaan?

Waren wy alle zoo gelukkig, deze gulde eeuw nog eens te mogen beleeven, en dat de eer van de herſtellinge der vervallene zaaken dus in de eerſte plaatſe aan Uwlieden, waardige Leden der Hollandſche Maatſchappye, wierde toegekend!

Uwe naamen nu reeds in de jaarboeken van dit Gemeenebest met volle recht der onſterffelykheid toegewyd, zouden dan ook in de dankbaare harten van alle welgeaarte *Nederlanderen* eeuwig leven.

Mog-

Mogten myne gebrekkige pogingen hiertoe ietwes hebben toegebracht, mogte onder de verſcheidene middelen tot opbouw van *Neerlands* welvaren, naar myne geringe vermogens by deezen geſchetst, een eenig gevonden worden, het geen uwe goedkeuring, en zoo hetzelve dienſtig oordeelde aanpryzing aan 's lands Vaderen, konde weg draagen, ik zoude myne moeite meer dan ten vollen beloond rekenen, en het grootſte genoegen, het geen een ſterveling hier op aarde te beurt kan vallen, namelyk van nuttig te zyn aan zyn Vaderland, zoude my verder aanmoedigen, om het een of ander, t' hands ten ruwen ontworpen, nader uit te breiden en te beſchaaven.

Voor het overige betuige ik nogmaals, dat geenzins het bejagen van ydelen roem: maar alleen de liefde voor myn Vaderland, my de pen heeft doen opvatten, en eindige ik in het billyk vertrouwen, dat deeze beweegreden my in de oogen der Maatſchappye verſchooning zal doen vinden voor de feilen, welke in eene zoo wyd-uitgeſtrekte ſtoffe, veel kundiger en bekwaamer Schryveren dan ik my zelf kenne, noodzaaklyk zouden zyn ontvallen.

Ver-

Vertrouwende, dat de Heeren Leeden deezer Edele Maatſchappye met my overtuigd zyn, dat zoo ooit, immers in deezen te paſſe koomt, de waarheid van het boven gezegde

QUOD IN MAGNIS VOLUISSE SAT EST.

TWEEDE

TWEEDE ANTWOORD OP DE VRAAG,

VOORGESTELD DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM:

Welk is de Grond van Hollands Koophandel, van zynen aanwas en bloei? Welke oorzaaken en toevallen hebben dien tot heden aan veranderingen en verval bloot geſteld? Welke middelen zyn best geſchikt en gemakkelykst te vinden, om denzelven in zyne tegenwoordige geſteldheid te bewaren, zyne verbetering te bevorderen, en den hoogſten trap van volkomenheid te doen bereiken?

DOOR

ADRIAAN ROGGE.

ONDER DE ZINSPREUK:

De Bloei des Handels Hollands Welvaart.

Aan den Schryver van het welke de Prys eener Zilveren Medaille is toegeweezen.

TWEEDE ANTWOORD OP DE VRAAG:

Welk is de grond van Hollands Koophandel, van zynen aanwas en bloei? Welke oorzaaken en toevallen hebben dien tot heden aan veranderingen en verval bloot geſteld? Welke middelen zyn best geſchikt en gemakkelykst te vinden, om denzelven in zyne tegenwoordige geſteldheid te bewaren, zyne verbetering te bevorderen, en den hoogſten trap van volkomenheid te doen bereiken?

VOORGESTELD DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM.

Dat de koophandel de bron en oorzaak is van alle de groote voordeelen, die de menſchlyke zaamenleeving geniet, door meer dan het volſtrekt noodige te erlangen, dat het leeven aangenaam maakt, is eene op de een-

voudigſte bevinding zo blykbaare waarheyd, dat een oplettend verſtandig menſch dezelve niet wel in twyfel konne trekken. Om dit ten duydlykſte te zien, behoeft men alleen in aanmerkinge te neemen, dat geen menſch, zo dra niemand iets in ruyling neemt of geeft, het zy die ruyling beſtaa in waaren tegen waaren, of in waaren tegen Metaalen, (onder welk laatſte het Geld behoort) eenig werk zal maaken van meer dan het noodige te planten, te zayen, te delven, te trekken, te houwen, of eenige ſtoffen op eene andere wyze te bearbeyden. Het overvloedige zal dan alleen zonder opzet, of gelyk men gewoon is te zeggen, toevallig; doch zeer zelden ontſtaan; en als 't ontſtaat zal 't wel dra door 't gebrek gevolgd worden; uyt hoofde van de onnoodzaaklykheyd, die 'er ſchynt te zyn om voortaan zo werkzaam te arbeyden. Niemand zal zich ook tot eenig menſch konnen wenden om iets tot zyn behoefte, geryf of gemak te verkrygen, nadien de overvloed zo zeldzaam zal zyn, dat elk zal oordeelen te moeten houden 't geen hy bezit, om zelve in geen gebrek en ongelegenheyd te vervallen.

Deeze nuttigheyd van den koophandel gadeſlaande, mag men met het hoogſte regt de loflyke Maatſchappy, en inzonderheyd hem, op

op wiens verzoek eene Vraag, betreffende Hollands Koophandel is voorgeſteld, pryzen; om dat zy hunnen aandagt wel byzonder op dit onderwerp vestigen, met betrekkinge tot ons Vaderland. Men vordert dus een lofwaardig onderzoek, naar iets, daar ieder rechtſchaapen Vaderlander belang in moet ſtellen; dat ieder Inwoonder, hoe weynig hy zich verbeelden moge met de *Negotie* te doen te hebben, onmidlyk en onafſcheydelyk raakt; dewyl hy zonder dezelve niet beſtaan, ten minſte volſtrekt niet gelukkig beſtaan kan. En dit heeft my genoopt myne kragten over dit Onderwerp te beproeven; met myne bedenkingen over het zelve in een Koopmans ſtyl voor te draagen; vertrouwende dat 'er hier en daar nog al eenig goeds, tot herſtel van onzen niet meer bloeyenden Handel en den aankleeve van dien, in zal voorkomen. Doch eer ik ter zaake treede, vind ik niet ondienſtig dit volgende over den Koophandel in 't algemeen vooraf te laaten gaan.

Eerstlyk, wanneer men over den Koophandel ſpreekt, moet men wel in aanmerkinge neemen, dat 'er uyt allen Koophandel regelrecht voortvloeyt eene menigte van verſchillende en ſtrydige belangens, die anders in het burgerlyke leeven geene plaats hebben. Men weygert goederen over te leveren om

een weynig te min beöogd voordeel; men weygert ze te neemen om een weynig ingebeeld nadeel: men houdt de waaren, en weygert den verkoop, ſchoon ze eene maatige winst konnen geeven; of men laat de goederen aan anderen, om dat ze op wat hooger prys gehouden worden, dan men zich voorgeſteld had dezelven te koopen; zulke kleynigheden is men gewoon over het hoofd te zien in andere gevallen, maar niet in den Koophandel; daar men (het eerlyke ſteeds in het ooge houdende) zyn meeste voordeel ten doelwit zyner bedryven ſtelt. Dit maakt ieder Koopman tot een onderſcheyden weezen, en als 't waare tot een op zich zelven beſtaand Lid (vergun my die ſpreekwyze te gebruyken) van het Menſchlyke Geſlacht. En hier in, zo 't in geene ſchadelyke Eygenbaat ontaarte, beſtaat de Ziel of de Dryfveer van de *Negotie*; dit zet ieder Koopman aan om zynen medehandelaar intehaalen, gelyk te zyn, ja, is 't mogelyk, voorby te ſtreeven, waar door de Handel bevorderd en gevestigd wordt. Hier benevens ontſtaat 'er, ten tweede, eene nieuwe byzonderheid; zo dra 'er meer dan eene Plaats, Land of Natie zich met den Handel bemoeit. Ieder Plaats en Landgenoot heeft dan eene byzondere betrekking tot de zynen: en dit is gegrond op de onderſcheydene Maatſchappyen, wel-

welke in der daad meer voor hun eygen belang moeten waaken, dan voor dat der vreemden. In deeze beſchouwing zyn wederom verſcheydene Rangen, naar maate van de overeenkomſten in denkwyze en begrippen, naar de nabuurigheyd of verafgelegenheyd; als mede naar de Dienſten en Ondienſten, welke dezelven elkander toebrengen. Dus heeft *Holland* zynen Koophandel regtmaatig meerder lief, dan dien van eenige andere Natie; en ieder Hollandſch Koopman is gehouden den handel zyner Landgenooten, op eene redelyke wyze, boven dien van andere Natien te bevorderen. 'Er is, om kort te zyn, een afgetrokken Eygenbelang in den Koophandel van ieder Natie, dat weynig gemeens heeft met dat van anderen; en 't is een belang zo fyn, en verfynd, dat 'er eene zeer nauwkeurige oplettendheyd, en Christlyke braafheid by noodig zy, om dezelve niet tot eene Godvergeetene Eygenbaatige Handelwyze te doen overſlaan. Wyders merk ik nog aan, dat alle de dingen, die over 't geheel als algemeene Gronden des Koophandels voorkomen, gevoeglyk tot deeze drie konnen worden gebragt, te weeten, de Nooddruft, de Weelde, en de Oefening der Kunſten en Weetenſchappen. Door de Nooddruft wordt een Volk of Geſlacht aangezet, om met andere Volken of Geſlachten handel

te dryven. Zo dra de Nooddruft ophoudt, zou de Koophandel ook terſtond ophouden; indien de Overvloed of het meer dan noodige niet behaagelyk waare. Doch deeze houdt den Handel min of meer aan den gang, en veroorzaakt, indien zy met eenig voordeel, hoe gering ook, gedreeven worde, waar door het meer dan noodige in ruimte en overvloed wordt veranderd, de Weelde.

De Weelde is derhalve te houden voor iets dat den Koophandel voortzet, by aldien zy niet tot uiterſtens overſlaat, en luyheyd en groote verteeringen te wege brengt, 't geen zy in haaren opkomst nimmer doet, dewyl de nooddruft dan nog al te leevendig voor ieders gedagten is. Hier door begint men zich met ernst toeteleggen op het verkrygen van overvloed van al het leevens onderhoud, als mede ter genietinge van het verkwikkelyke; en deeze oogmerken zetten de Handelaars geduurig aan, om van buiten zulke waaren te ontbieden die daar toe noodig en dienſtig zyn. Maar dewyl de Weelde op zich zelve niet in ſtaat zou weezen om den koophandel beſtendig aan den gang te houden, dewyl de groote overvloed, en gemaklykheyd van het verkwiklyke deezes leevens te verkrygen, eyndelyk den Koophandel, zo niet geheel, ten minſte ten deele als onnut doet aan-

aanzien; zo moet men als eenen derden grond van den Handel daar mede verknogten de Oefening der Kunſten en Weetenſchappen. Hier door verſtaa ik voornaamlyk het aanleggen, verbeteren, uytvinden en voortzetten van Fabriquen, Trafiquen, en Ambagten. Deeze zyn het, die den overvloed der aangebragte goederen voorkomen, en andere ſoorten, door hunne bearbeyding, hervoortbrengen; waar door een Land van Koophandel een ſtapel van Koopwaaren, om zo te ſpreeken, aan hun eygen Land behoorende, in zich zelven bezit; en de Buytenlanders uytlokt of verpligt, om van het zelve te ontbieden of te ontvangen. En hier door is 't, dat de Oefening der Kunſten en Weetenſchappen eenen gevestigden Koophandel in ſtand houdt, en zelfs doet bloeyen. Eyndelyk ſtaat my hier nog te melden, dat ik, in deeze Verhandelinge, dikwils de Zeevaart aan den Koophandel zal hegten, of daar onder verſtaan; om dat ik oordeel dat de laatſte, zo al niet haaren oorſprong, ten minſte haaren aanwas, in onze Gewesten, aan de eerſte verſchuldigd is; als meermaals in de volgende beſchouwinge zal blyken: des het niet noodig zy hier op byzonder ſtaan te blyven; te meer daar niemand, die eenige kundigheyd van dit Onderwerp bezit, zulks in twyfel kan trekken.

Dit vooraf hebbende laaten gaan, treed ik tot de rechtſtreekſche beantwoording der voorgeſtelde Vraage, welke ik de vryheyd neem om aantezien als vervattende drie onderſcheydene Voorſtellingen; naar welke beſchouwing ik dezelve zal behandelen.

Betreffende de Eerſte Voorſtelling: *Welke is de Grond van Hollands Koophandel, van zynen Aanwas en Bloey?* Deeze doet ons in de eerſte plaatſe het oog vestigen op den Grond, de Oorzaak, of den Oorſprong van onzen Handel; waaromtrend in aanmerkinge komt: Eerstlyk de Ligging of gelegenheyd des Lands. Ten tweeden: de Geſteldheyd des Lands by de eerſte bekende bevolking, die den Inwoonderen natuurlyk aanleyding gaf tot het dryven van den Koophandel. En ten derden: De menigte van Inwoonders, welke door dit Land onmogelyk konden worden geſpysd; waar door de Handel gevestigd werd.

Wat het eerſte, de Ligging of gelegenheyd van *Holland* aangaat, ik zal dezelve, als aan ieder oplettend Vaderlander genoegzaam bekend, ſlegts met weynige woorden melden, om 'er de Voordeelen van aan te wyzen. Indien men de Ligging deezes Lands nauwkeurig gadeſlaat, zal men, zonder eenige bedenking moeten erkennen, dat dezel-

zelve ongemeen gunſtig is voor den Koophandel en Zeevaart. Het wordt beſtroomd door den *Rhyn*, die by *Coblentz* de *Moezel*, en by *Mentz* de *Main*, benevens veele andere groote Rivieren, inzwelgt: als mede door de *Maas*, die uyt *Lotharingen* ſpruyt. Het heeft, door de Zeeuwſche Stroomen, gemeenſchap met de *Schelde*, en, door de *Zuyder Zee* en *Rhyn*, met den *Gelderſchen Yſſel*. Dus konnen, door den *Rhyn*, alle de Koopwaaren van *Duytſchland*, de *Elſas* en *Zwitſerland*, door de *Schelde*, van *Vlaanderen*, *Brabant*, en de verdere Catholique *Nederlanden*; door de *Maas*, van *Trier*, de *Paltz*, *Luyk* en de omleggende Landen: door de *Zuyder Zee*, van de Vereenigde Provintien die ten Oosten leggen, als mede van *Oost-Friesland*, gemaklyk te water tot ons komen. Voorts ligt dit Land geheel ten Westen aan de *Zee*, en 't heeft, door den uytloop der bovengemelde Rivieren, eene gerieflyke en bekwaame Zeehaven ten Zuyden, ik bedoel de *Goede Reede*; en door den ouden uytloop der Rivier *Flevo*, en de overſtroomingen van het Land tuſſchen het tegenwoordige *Noord-Holland* en *West-Friesland*, en het tegenwoordige *Friesland* en *Overyſſel*, de Zeegaten van *Texel* en het *Flie*, van eene genoegzaame diepte voor de Zeevaart. Hier by komt nog de bekende Sleuf, tuſſchen *Friesland* en *Groningen* en

Oost-

Oost-Friesland, en tusschen de buyten-eylanden daar over gelegen, gewoonlyk de *Wadden* genoemd; door welke de eerste Koopvaart met kleyn vaartuyg na *Bremen*, *Hamburg*, en daaromtrend, zeer waarschynlyk zal begonnen zyn. De Zuyder Zee, van tyd tot tyd bevaarbaarder en dieper geworden, verleende den Steden en Plaatsen daar omtrend eene genoegzaame gelegenheyd, om de Zeevaartuygen in haare havens en gragten te brengen. De gemeenschap van dezelve met het *Y*, dat tot aan de Duynen by de *Zandpoort*, *Velzen*, en de *Beverwyk* zyn loop heeft, maakte *Amsteldam* al vroeg, ten minste in de dertiende of veertiende Eeuw, ondanks de droogte even buyten zynen mond geleegen, en het *Pampus* genoemd, tot eene Koopstad; als mede het alom beroemde Dorp *Zaandam* tot een vermaard Koopdorp, en eerlang ten stapel van het bouwen van allerhande kleyne en groote Koopvaardyschepen, om den handel te dryven met alle Europische Natien; waartoe dit Land de schoonste gelegenheid heeft. Beschouwt men *Hollands* ligging, ten deezen opzichte, op de Kaart van *Europa*, zo ziet men dat het gelegen is, ongeveer tusschen de 51 en 53 graaden Noorderbreedte; als mede dat de verre afgelegenste handeldryvende Natien, na 't Noorden, zich uytstrekken tot de 73 graaden,

den, en ten Zuyden tot de 35 graaden: 'er is dus eene uytgeſtrektheyd ten Noorden van 20, en ten Zuyden van 16 graaden. Voorts heeft het ten Westen van zich *Groot-Brittannie*, en ten Oosten geheel *Duytſchland*, als mede Noord en Zuydwaards alle de Landen aan de Oost- en Midlandſche Zee. Dit doet ons terſtond zien dat *Holland*, in het midden van de Koophandeldryvende volken gelegen, zo wel als eenige Natie in ſtaat is, om genoegzaam alle Waaren die zy willen verkoopen, tot zich te trekken, by aldien het den Inwoonderen aan geen vermogen hapert. Ja dat geen Land in *Europa*, wegens deszelfs ligging, zo geſchikt tot den handel genoemd kan worden.

Dit Land, zo geſchikt tot eenen uytgebreyden Koophandel, gaf ook (om tot de tweede gemelde byzonderheyd over te gaan) door deszelfs geſteldheyd, by de eerſte bekende bevolking, natuurlyk aanleyding tot het dryven van den Koophandel.

Het is, ſchoon de allervroegſte bevolking van dit Gewest niet met zekerheyd te bepaalen zy, ('t geen ook tot ons beſtek niet behoort) buyten kyf, dat de eerſte bekende bevolkers van ons Vaderland, de *Batten*, op de aanraading hunner Priesteren, uytgelokt werden om zich in dit gewest neder te ſlaan,

ſlaan, ter oorzaake dat het zelve *Boſch- en Viſryk-was* (*). Op deeze kundigheid van de geſteldheyd des Lands, trokken zy herwaards, en zulks zal hun ongetwyfeld aangezet hebben om zich, nevens den Vee- en Landbouw, die men op de hoogere Landen oefenden, met de Visvangst te geneeren: waar toe dit waterryke Land, van groote Rivieren beſtroomd, hun overvloedige gelegenheid verſchafte. Wanneer men dit nagaat, is't niet vreemd te denken, dat men hier aan de eerſte herkomst van den Handel, in dit gewest, heeft toeteſchryven. Zo 't ons geöorloſd zy te giſſen omtrend het voorgevallene in tyden, waar van wy geene nauwkeurige berigten hebben, mogen wy in deezen, als zeer waarſchynlyk, wel vermoeden, dat eene herhaalde gelukkige vangst de Ingezetenen, die aan de Meiren en Rivieren woonden, al vroeg aangezet heeft, om het hanteeren der Visſery te behartigen. Hier door verkreegen dan de zulken, die het hoogere gedeelte des Lands beſloegen, gelegenheyd, om van hunne Landgenooten, die de wateren bevisten, den Vis te ruylen tegen Boter, Melk, Room en Kaas, of Graanen en Veldvrugten; waar door ze wederzyds van 't een en 't ander verzadigd en verkwikt konden worden.

De

(*) *Vaderlandſche Hiſtorie*, I. Deel, bladz. 13.

De Visfery, dus eerst ondernomen tot nooddruft, verleende hun, die dezelve hanteerden, wel dra meer dan het noodige, en deed hun in hunne omstandigheden gelukkig leeven. Naar wensch slaagende zullen zy, mag men denken, eerst langs de Rivieren gevaaren, vervolgens dezelve uitgevaaren hebben; om langs de kusten, zo aan de Noord-Zee als de Zuider-Zee (diestyds een Meir) te vissen, niet slegts ter nooddruft, maar om overvloed te verkrygen: zo door ruyling van Vis, tegen andere eetbaare waaren en stoffen tot kleeding; als tegen Metaalen en Geld, welk laatste in dien tyd zeer zeldzaam was. Van daar vermoedlyk de oorsprong onzer Zeedorpen, alwaar in der daad niemand dan Vissers zullen verkiezen te woonen. En 't is by deeze gelegenheyd niet onwaarschynlyk te denken, dat de verstopping van den mond des *Rhyns* niet weynig toegebragt hebbe, tot den aanbouw der Zeedorpen die ten Zuyden van denzelven, en tusschen den hoek van *Holland*, en die ten Noorden tusschen *Petten*, en den gemelden Rivier, in leggen. Ook is 't, om dit in 't voorbygaan te melden, al vry waarschynlyk, dat het Dorp *Petten* eertyds aan den mond van een water gelegen heeft, dat uit *Noord-Holland* in zee liep; alzo men, buyten andere bewyzen, daar ik my tans niet mede kan ophouden,

geen

geen Zeedorp vindt, daar de Duynen van ouds her zo eng liggen. Deeze voortzetting der Viſſery, zo van Rivier- en Meir-, als van buyten en binnen Zee-Vis, zal, gelyk men natuurlyk mag giſſen, de Inwoonders, uyt zugt tot meerder voordeel door dien handel, aangezet hebben, om langs hoe verder van den Oever te gaan; en het wel gelukken hier van heeft onze oude onderneemgraage Voorzaaten, en wel de ſtoutſten onder hun, ongetwyfeld aangezet om het Land, ſchoon ze 't eerst nog al ſchemeragtig in 't ooge hielden, vervolgens allengskens geheel uyt het gezicht te verliezen. Dewyl de Vis, door hunne vervolging verjaagd, de diepte gekoozen had, moest zulks de Viſery op diep water ſteeds algemeener maaken: en hier door zal het veelligt een en andermaalen gebeurd zyn, dat onze yverige Viſers zo verre bewesten de Oevers geraakt waaren, dat zy nog verder westwaard Land ontdekten. De ſtoutſten zullen, gevrymoedigd door de kennis aan de dieptens, welke zy, door ondervinding, uyt hoofde van veyligheyd, in 't weder opſpooren der plaatzen, van waar zy afgegaan waren, door het geduurige peylen, eerst met den ſtok of Plegtgeerd, en daarnaa met het dieploot, hadden verkreegen, als mede door de kennis aan 't Geſternte, 't gewaagd hebben om die Kusten te bezoeken.

Hier

Hier door zullen zy vermoedlyk het nabuurige *Engeland* en *Schotland* eerst ontdekt hebben, als mede de Landen der *Oostfriezen*, de kleyne *Oost*, en de *Jutsche Kust*. Deeze nieuwe ontdekkingen veroorzaakten nieuwe kundigheden en nieuwe verkeeringen met andere Natien. Men werd hier door onderrigt van de verschillende voortbrengselen der Landen, en bemerkte, hoe men wederzyds waaren kon uytleveren, welke ieder zou wenschen te erlangen: hier door werd dan wel dra een handel, by manier van ruyling, opgeregt. Onze Visfers bragten wel inzonderheyd van hier de Vis, onder anderen Paaling en Tarbot na *Engeland*, welke handel nog heden ten dage gedreeven wordt; verkoopende dezelven aldaar, 't zy voor andere Waaren, 't zy voor Geld. Deeze begonnen, en met goed gevolg voortgezette, Handel groeyde binnen korten zo merklyk aan, *dat 'er eerlang* eene geduurige vaart op *Londen*, en de Havens van *Engeland* en *Schotland*, ſtand greep. Dat deeze waarſchynlyk de eerſte en nog langen tyd de voornaamſte geweest is, ſchynt eenigermaate afgeleyd te konnen worden, uyt een Contract of Overeenkomst, dat omtrent A°. 791. tusſchen de Engelſchen, en de Vorsten die dit Land regeerden, gemaakt werd: het geen het oudſte Tractaat van Commercie is, 't welk men weet dat *Holland* met eenigen

vreemden Potentaat heeft gemaakt (*). Ondertusſchen werden deeze Viſſers, ſtaande dien tyd, op gelyke manier bekend met de Natien ten Oosten van hun gelegen, de *Friezen* en de *Oost-Friezen*; ook werden de Kusten van *Bremen*, *Brunswyk*, *Hamburg*, de kleyne *Oost* en *Jutland*, tevens door hun ontdekt, en men begon 'er mede te handelen. Inmiddels had men ook de Land- en Veebouw in dit Gewest kragtig voortgezet, en wel tot zulk eene hoogte gebragt, dat zy tot een aanmerklyken tak van den binnenlandſchen Handel ſtrekten, 't welk den Koophandel in allerleye ſoorten van Waaren deed bloeyen. Dit wordt bevestigd door de Geſchiedenisſen, die getuygen, dat 'er, ten tyde van CIVILIS, een goed getal Romeynſche Kooplieden in het Eyland der Batavieren woonde; als mede dat 'er, door de Legers en Vlooten der Romeynen, een merklyk vertier in de goederen was (†). De Inwoonders deezes Lands, door dit alles kragtig toegenomen zynde, en zich vlytig op den Koophandel toeleggende, regtten Fabriquen op, en zetten dezelven voort: ten blyke waar van de Geſchiedſchryvers verhaalen, dat, in de dagen van POSTHUMUS, den Ste-

(*) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, bladz. 438.
(†) *Idem*, bladz. 123.

Stedehouder van VALERIANUS, de Wolleweeveryen reeds in dit Land waaren (*). En hier toe hielp zeer veel het bevel van DIOCLETIANUS, om de ledige Akkers te bebouwen, en, in plaatze van de Zee door rooveryen onveylig te maaken, den Romeynſchen Krygsknegten Leeftogt te bezorgen, en het vetgeweyde Vee in de naaste Steden ter markt te brengen. Ook zag men eerlang de *Chamaven*, (een Volk dat een ſtuk weegs van den regter oever des Rhyn- en Yſſel-ſtrooms, een plek lands bewoonde,) benevens de *Friezen* en andere Volken, in en omtrend *Batavie* woonende, ten behoeve der Romeynen ploegen en zayen (†). Het vaaren met Schepen begon verder onder JULIAAN nog kragtig toetenneemen; want hy zelf deed, ten dienſte van zyn Leger, acht-honderd Vaartuygen, iets grooter dan Viſſers Pinken, bouwen, om Graanen uyt *Brittanje* over te brengen; waar door 'er zulk een groote voorraad van Graanen in *Batavie* kwam, dat 's Keyzers Voorraad-Schuuren werden opgepropt, en de Inwoonders der naaste Landen gelegenheid kreegen om zich uyt dien overvloed te voeden, en 'er hunne verwoeste Akkers mede te be-

za-

(*) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, bladz. 206.

(†) *Idem*, bladz. 227 en 228.

zayen (*). Alle deeze voordeelige omſtandigheden moedigden onze Voorzaaten ten ſterkſte aan tot verbetering van alles, 't geen tot voordeel van den Lande, waar aan hun voordeel gehegt was, kon dienen, De Landbouw, de Veehoedery, de kunst om van het Zuyvel Kaas en Boter te maaken, bragt men allengskens tot die volmaaktheid, waar in men zulks heden vindt. De wyze van koophandel werd meer en meer nagegaan, en de ondervinding leerde welke Waaren het voordeeligst verzonden of ontbooden konden worden. De Zeevaart, de voornaamſte tak van *Hollands* Koophandel, werd van tyd tot tyd verbeterd: men huurde nabuurige, aan Zee woonende, lieden, om op de Hollandſche Schepen te dienen. Men begon zich met ernst toeteleggen op de Landkennis, of het opdoen der Landen uyt Zee; op de Gronden, Klippen, Banken, Zanden; de merktekenen van Brandingen, Ravelingen en Zeeſtortingen; om daar uyt afteleyden de veyligſte plaatzen om te ankeren of te leggen: het loopen en drayen der Stroomen, in verſchillende tyden; de afſtanden der Uythoeken, Kaapen en Hoogtens tot elkanderen, en de afſtanden der afgelegene en met het oog niet te bereykene Kusten. Men deed 'er

(*) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, bladz. 246 en 247.

'er groote en gewisſe vorderingen in, door het geduurige vaaren, eerst langs de Kusten, en daarnaa dwers van dezelven af: men leerde de verheyd gisſen, en zo juyst, dat men 'er zich zelden in bedrooge; welke heblykheyd de Hollandſche Schippers zich zo eygen gemaakt hebben, dat zy doorgaans minder vergist zyn dan andere Natien, die de Loglyn of andere hulpmiddels gebruiken. En alle deeze voortgangen, zo op het Land als ter Zee, (doch wel inzonderheyd in het laatſte,) mag men aanmerken als den voornaamſten grond of oorzaak van *Hollands* Koophandel; waarop onze verre Voorzaaten, de voorheen gemelde gelegenheyd en ligging des Lands te baate neemende, den Handel door hunnen yver opgerigt hebben. Hier toe heeft eyndelyk ook ten ſterkſte mede gewrogt de menigte der Inwoonderen van dit Land, welke door *deszelfs voortbrengſelen* onmogelyk konden worden geſpysd; ter welker oirzaake de Handel volkomen gevestigd is geworden.

Zo lang de menſchen genoeg hebben tot nooddruft, en bovendien nog eenige verkwikking uyt hun eygen Land konnen verkrygen, denken zy niet om iets meerders, en bevlytigen zich derhalven geheel niet om zulks te verkrygen. En dit was de rede dat de Volken der inwaards leggende Gewesten

zich nergens anders mede bemoeyden, dan met de Veehoedery en eenigen Akkerbouw, zonder het 'er op te leggen om van het water eenig gebruyk te maaken tot de Visfery en Koophandel; dan alleen federt de Zeehandeldryvende Natien hun hier in zyn voorgegaan. En deeze manier van leeven der nabuurige Volken bragt grootlyks toe, tot de vestiging van *Hollands* Zeevaart en Koophandel. De nabuuren bragten de voortbrengfels hunner Gewesten, die zy overig hadden (en deeze overvloed vermeerderde, om dat zy zagen dat zy 'er wel van konden vaaren) met Vaartuygen langs de Rivieren, of met zwaar belaadene wagens ten Lande, aan onze Voorzaaten, van welke zy andere goederen of geld in de plaatze hunner waaren ontvingen. Ook konden veelen hunner, ten opzichte van hunne ongelegenheid, als rondsom in het Land liggende, zich met geene mogelykheid op de Zeevaart toeleggen. De menigte des Volks intusfchen in *Holland* toeneemende, vermeerderde ook de afbrenging der Eetbaare Waaren, en andere Goederen uyt hooger Landen, die, beter dan ons wateragtig Gewest, tot den Akkerbouw gefchikt waaren. De overvloed aldaar, en 't gebrek hier te Lande aan eygene Producten, met het ververmenigvuldigen der Natie, nog fteeds toeneemende, door Vreemdelingen, die zich, ter

ter zaake van den Koophandel, onder onze Landzaaten vestigden, bragt trapswyze een grooter vertier te wege, en had ten gevolge, dat de Handel volkomen gevestigd werd. Het geen eerst tot verkwikking en overvloed werd geruyld en ingevoerd, begon men nu, door den aanwas der Inwoonderen, als iets noodwendigs aantemerken, en dus werd de Koophandel en Zeevaart noodzaaklyk voor de Ingezetenen. Dewyl verre de minste Inwoonders in dit Gewest, op het toeneemen van hun aantal, van den Land- en Veebouw konden leeven, zo moesten de meesten zich met Fabriquen, den Koophandel, en de Zeevaart geneeren. Dus werd de rede, om 'er zich bestendig op toeteleggen, te gewigtiger; nadien anders het grootste deel der Ingezetenen het Land zoude hebben moeten ruymen, en de zulken, die geene genoegzaame Landeryen tot den Landbouw bezaten, natuurlyk het eerste stonden te verhuyzen. Om die rede beyverden zich veelen op den Handel; waartoe, gelyk ik reeds getoond heb, de ligging aan en om de Rivieren, de nabyheyd aan de Zee, en aan Landen, die overvloed van Graanen en Vee hadden, natuurlyk aanleyding gaven. Ook bragt het steeds toeneemende vermogen des Lands wel dra te wege, dat de Gebuuren al hun Overvloed aan de Inwoonderen deezes

Lands ruylden, of voor geld verkogten; en naar maate deeze Nabuuren voordeeliger met hun handelden, beyverden zy zich ook naar evenredigheyd, om langs hoe meer Waaren aan hun te ſlyten Dat zelfde vermogen van de Inwoonderen deezes Lands veroorzaakte, dat andere Volken gaarn aan hun wilden verkoopen; waar door zy in ſtaat werden, om de goederen tot laage pryzen in te koopen; en waar door de overvloed en handel in vreemde Producten, hier te Lande, algemeen en menigvuldig werd: en dus zyn toen reeds de Gronden gelegd, om dit Gewest tot de *Marktplaats van Europa* te maaken.

Zie daar, zo ik agt, den Grond van *Hollands* Koophandel aangeweezen. Wat nu verder *deszelfs Aanwas* betreft: hieromtrent komt boven al te paſſe, het geen ik alreeds gezegd heb over het Voordeel.

't Is zekerlyk, dat aan het Voordeel, 't geen de Inwoonders deezes Lands door den Handel genooten, als mede aan het Voordeel, dat de Buytenlanders door hunne *Negotie* trokken, de Aanwas des Handels in de eerſte plaatze is toeteſchryven. Elk, die eenigzins in de *Negotie* ervaaren is, weet, dat men op den duur geen voordeeligen handel kan doen, by aldien zy, die met ons han-

handelen, 'er op den duur geen voordeel uyt haalen; ten zy men zich dermaate verrykt hebbe, dat anderen genoodzaakt zyn, uyt gebrek aan geld of goederen, die wy bezitten, met ons, ſchoon tot hun verderf, te handelen: hoedanig een handel nogtans uyt zyn eygen aart wel dra zou ophouden. Hier uyt volgt, dat wy, als eene handeldryvende Natie, het voordeel den Buytenlanderen niet moeten ontneemen, ſchoon 't ons doenlyk waare; terwyl 't egter aan den anderen kant even zeker is, dat het voordeel aan onzen kant dient overteweegen, of wy zullen de Meesters des Koophandels niet blyven. En dit zal my ſtraks leyden tot het nagaan, in hoe verre men mag onderſtellen, dat het voordeel aan de zyde van *Holland*, toen zyn Koophandel aanwies, zal overgeſlaagen zyn. Dat de Inwoonders groote voordeelen door den Koophandel genooten, blykt het allerklaarſte, uyt de aanzienlyke menigte der Inwoonderen deezes Lands: waar van 'er, naar giſſing, meer dan drie vierde parten door den Koophandel en Zeevaart moeten beſtaan, terwyl 'er nog geen vierde part in ſtaat was, om door den Landbouw, en de Veefokkery, hun onderhoud te genieten. Wat zou die menigte van menſchen bewoogen hebben, om zich in een kleyn Land, daar zy uyt de voortbrengſels

van Akkers en Weyden geen leevensonderhoud konden verkrygen, neder te zetten? Hier voor is immers geene rede te bedenken, dan deeze: dat 'er door den Koophandel en de Zeevaart, of hoop op eene goede broodwinning, of genoegzaame verzekering van dezelve was. Indien iemand zich niet kan verbeteren, of geen hoop heeft, dat hy zich zal verbeteren, zo blyft hy ongetwyfeld, daar hy is. Deeze geduurig aangekomene Volken hebben derhalve, ten minſte op hoop van meerder voordeel, hun Land verlaaten, en zich by onze Voorzaaten in dit Gewest ter neder gezet, waar door de Koophandel van dit Land, binnen weynige Eeuwen, kragtig is toegenomen. Het voordeel, dat Vreemdelingen in den Handel zagen, lokte hun derwaards; het voordeel, dat zy genooten, deed 'er hun blyven; en dit was de hoofdbron van den aanwas des handels; denwelken zy, zo dra 'er meerder menſchen kwamen, dan 'er noodig waaren, tot Land- en Veebouw, en Viſery, noodwendig by de hand moesten neemen en voortzetten: en hier door is de Koophandel van ons Gewest ſteeds hooger opgeklommen. Dezelve nam vooral, ten tweeden, boven maate toe, ter oorzaake, dat de *Hollanders* met meer voordeels, dan andere Natien, den Koophandel dreeven. Zo dra de *Hollanders* hunnen Koop-

Koophandel en Zeevaart wyder uytſtrekten, en hier in de andere Natien, welke aan de Zee lagen, voorby ſtreefden, zo kon het niet misſen, of 'er moesten voor hun groote voordeelen, en ongelyk grooter, dan andere Volken 'er van trokken, uyt voortvloeyen. Zy moesten wiskunſtig den geheelen Handel na zich trekken, en meester worden van een groot deel der gangbaare Muntſpecien; of, de Buytenlanders, door het geeven van groot crediet, of lang borgen, aan zich verbinden: en 't kon niet misſen, of 'er moest hier door op den duur een aanmerklyk groot vertier te wege gebragt worden. Te meer, daar zulks andere Natien, ziende de groote voortgangen, die zy deeden, moest aanſpooren, om zich ook, naar maate van hun vermogen, kragtdaadig op den Koophandel en Zeevaart toeteleggen. Dat deeze gelukkige omſtandigheden, zonder eenige ſtoorenisſe, een langen tyd beſtendig gebleeven zyn, toont ons de aanzienlyke Vaart op de Oost-Zee en het Noorden, waar door dit kleyne Land opgepropt werd van allerhande Zaaden, Graanen, ruyge Waaren, enz., welke men van hier weder afſcheepte na *Frankryk*, *Spanje*, *Portugal*, en verdere Gewesten. De Zouthandel uyt beyde die Ryken was ook zeer gewigtig, dewyl de *Hollanders* het zout in hun Land opſloegen,

en

en 'er de geheele Oost-Zee mede ſpyzigden. Dit voordeel kon egter niet beſtendig zyn, ten minſte geene Eeuwen den Koophandel en Zeevaart van dit Land geduurig doen aanwasſen, indien de Buytenlander, door met de *Hollanders* te negotieeren, ſchaade had. Ik bedoel geen ſchaade van beöogde winst, of minder te winnen, dan men anders zou hebben kunnen doen. Dit kan een oorzaak worden, dat zy ons, door nayver gedreeven, den loef tragten afteſteeken, door den Koophandel en de Zeevaart op andere Landen, voor hunne rekening, te dryven: in 't vervolg, en wel in het Tweede Lid des Antwoords, zal ik gelegenheyd hebben, om hier van te ſpreeken. Ik beoog nu alleen zulk een nadeel, waar door die lieden zouden agteruyt negotieeren, zo dat ze, in ſtede van iets te winnen, verlooren, en dus onvermogend en onlustig wierden om te zayen, te planten, te houwen, en dergelyken. Zy moesten derhalve zo veel voordeels van ons genieten, dat zy 'er door aangemoedigd wierden, om die waaren te bezorgen, welke *Holland* van hun wilde koopen, en tevens altyd konden ſtaat maaken, dat ze hun zouden worden afgenomen. Dit voordeel behoefde derhalve niet zo groot te zyn, dat zy zeer magtig wierden, maar alleen zo verre te gaan, dat zy eenig Geld overwonnen.

Hier

Hier uyt blykt des, dat zy met ons tot hun voordeel moesten handelen, zouden wy met hun konnen blyven handelen; en derhalven volgt hier uyt, ten anderen, dat de voordeelen van *Holland* zo veel zullen zyn overgeſlaagen, dat de Buytenlanders ſlegts een kleyn deel des voordeels hebben genooten; om dat het anders onmogelyk waare, dat zy op den duur met elkanderen zouden hebben konnen handelen, en *Hollands* handel zou hebben blyven aanwasſen.

Hier benevens deed de ontdekking van de *Oost-* en *West-Indiën* den Handel van dit Land verbaazend aangroeyen; te meer, toen de *Hollanders* de *Spanjaarden* en *Portugeezen*, (voornaamlyk de laatſten,) overal hunne Wingewesten afnamen, en zich meester maakten van de *Specery-Eylanden*, waar door alle andere Natien genoodzaakt werden, om dezelven tot een hoogen prys, (gelyk het nog heden ten dage is) te moeten koopen. De Suyker, Cacao, Indigo en Catoen-Producten van de *West-Indiën*, welke zy te vooren uyt de handen van *Spanje* ontvingen, haalden zy met hunne eygene Schepen, en bragten ze in hunne Havenen; waar naa zy dezelven overal vertierden.

Men voege by het bovengemelde nog, als eene vierde rede, van den aanwas des Handels,

dels, het 14de Articul van het Tractaat der *Munſterſche Vreede*, waarby geconditioneerd werd, dat de *Schelde*, de Vaarten van het *Sas*, het *Zwin*, en andere Zeegaten, daar op uytkomende, van de zyde der Staaten geſlooten zouden gehouden worden (*). Door deeze overeenkomst werd de Handel en Zeevaart van *Antwerpen*, die toen bloeyde, geheel den nek gebroken, en in de *Hollandſche* Koopſteden verplaatst.

Eyndelyk, om niet veele andere kleynere oorzaaken by te brengen, komen hier in aanmerkinge de onvermoeyde naarſtigheyd, de welgepaste zuynigheyd, en de welberaade waag- of onderneemzugt der Kooplieden deezes Lands. Door de eerſte was hun geene onderneeming te moeylyk, noch geen werk te lastig, indien 'er ſlegts voordeel op zate. Door de tweede werd alles op zyn onkostelykst gedaan, zo veel de zaak kon lyden: En door de derde zag men van geene onderneeming af, die meer voordeel dan nadeel beloofde, hoe veel gevaar 'er in mogte liggen. Hier door kwamen zy de moeyelykſte onderneemingen te boven, met aan te houden, tot dat zy hun oogmerk bereykten; be-

(*) *Vaderl. Hiſtorie*, XI. Deel, bladz. 461. vergelyk ook het XII. Deel, bladz. 367 en 368.

beſpaarden groote kosten, die hun anders, natuurlyker wyze, de onderneeming zouden hebben doen ſtaaken; en waaren in ſtaat, om anderen voorby te ſtreeven, die, om des onzekerheyds wille, geduurig voor groote nadeelen vreesden, indien zy geen oogſchynlyk, en een byna niet konnende misſen, voordeel in de onderneeming zagen. Voor 't overige vonden zy, daar de Zeevaart eygenlyk de Bron van een uytgeſtrekten Koophandel is, hier in eenen allerſterkſten ſteun; dit deed hun, ſchoon 't uytzigt ſomtyds niet voordeelig waare, egter in hunne onderneemingen voortgaan; 't geen tot nog onder de Naakomelingſchap in de handeldryvende plaatzen ſtand houdt; van waar *Holland* tot nog de Voorraadſchuur der wereld is. Dit werd te meer veroorzaakt, doordien de *Hollanders* de waaren opleyden en zolderden, tot dat 'er beter markt kwam; 't geen tot nog geene andere Natien doen, als welke niets koopen tot den overvloed, maar alleen, op zyn best genomen, tot iets meer dan nooddruft. De zuynigheyd deed de *Hollanders* hunne Schepen ook onkostelyk maaken, bemannen en uytrusten, zo dat nog heden ten dage geen andere Natien tegen ons konnen beſtaan, met op vragt te vaaren. En de onderneem- of waag-zugt, deed hun, op een misſchien, na elders

zey-

zeylen, om vragt te zoeken; terwyl zy, door den overvloed van geld, altyd hunne Bodem, voor hunne eygene rekening konden en deeden belaaden, indien hun oogmerk mislukte. Van hier was de conſtructie der Schepen in alles geſchikt, om groote lasten te draagen, vlot te gaan, en met weynig manſchap beſtuurd te konnen worden: recht anders, dan by de nabuurige *Engelanders*, *Franſchen* en *Spanjaarden*; welke, uyt hoofde der diepte hunner Havenen, hier niet naar zagen; maar meer op de ſnelle zeylage oogden, die egter op eenen langen weg veelal weynig betekent, en immers veel minder, dan een *Hollands* Schip in de lasten uythaalt. Tot een voorbeeld hier van diene, dat de *Hollanders* heden ten dage vaaren met Schepen van drie honderd Lasten, die geen meerder manſchap noodig hebben, dan de Schepen van 120 Lasten van andere Natien: en dat 'er kleyne Vaartuygen, by voorbeeld Coffen en Smakken, van 50 a 100 Lasten zyn, die met 4, 5, 6 a 7 man geëquipeerd worden, daar andere Natien op Scheepjes van 50 a 80 Lasten, 6, 8, 10 a 12 mannen *Equipagie* plaatzen.

Elk, die eenigzins bedreeven is in de Geſchiedenisſen van ons Vaderland, weet, welke aanzienlyke Vlooten, zo na de Oost- en Mid-

Midlandſche Zee, als na het Noorden en Westen, en na *America* en *Africa* reeds in de voorige Eeuw zyn geſtevend. Als mede hoe de *Raadpenſionaris* DE WIT, dit in 't ooge hebbende, het groote belang, dat de vereenigde Gewesten by den Koophandel en Zeevaart hebben, ten duidlykſte heeft aangetoond. En vraagt men deswege nog eenig bewys? De menigte der Oorlogsſchepen, die in zynen tyd geëquipeerd werden, en de Zee voor onze Natie beveyligden, bewyzen zulks ten volle; nadien dezelven uyt de Regten op den Koophandel en de Zeevaart, zo niet geheel, ten minſte grootendeels, onderhouden worden.

Wanneer wy nu, op het beſchouwen van den *Aanwas van Hollands Koophandel*, ons verder verledigen, tot het naſpooren der Oorzaaken van deszelfs *Bloey*, zullen wy wel dra gewaar worden, dat de vier navolgende byzonderheden, by uytſtek, in aanmerkinge komen.

Voor eerst, de meer en meer gevestigde Handel en Zeevaart.

Ten tweede, het voortzetten van de reeds begonnen, en het aanleggen van nieuwe Fabriquen.

Ten derden, de Vryheyd in den Godsdienst en Burgerſtaat, benevens de algemeene vryheyd in het dryven des Koophandels, en tot het handhaaven en bearbeyden der Fabriquen in alle plaatzen. En eyndelyk,

Ten vierden, de eerlykheyd en braafheyd der Natie.

De meer en meer gevestigde Handel en Zeevaart, (om hier mede te beginnen,) bragt te wege, dat de aangevoerde waaren, welke eenige verandering konden ondergaan, het zy door vermaalen, ſtampen, kooken, distileeren, zuyveren, ſpinnen, weeven, zaagen, klooven, hakken, als anderszins, eerst by weynig tevens, en van trap tot trap in eene grooter hoeveelheyd, op veelerhande en verſchillende wyze, werden gefabriceerd. Men ſpon de Wolle, welke men uyt *Engeland* en *Spanje* haalde, en ley nieuwe Fabriquen van Lakens en Stoffen aan Even zo handelde men met de Garens en 't Vlas, dat men van buyten 's lands aanbragt. De Hennip, welke de Oost-Zee uytleverde, werd gedeeltlyk gebruykt, om Touwwerk, voornaamlyk tot de Schepen, te maaken. Van de Graanen brouwde men Bieren, of bereydde men eetbaare Waaren; van de Zaaden ſloeg men Olien; van de Aſchen maakte men Zeepen; van het Eykenhout bouw-

de

de men Schepen, of zaagde men Bladen tot de bouwing der Huyzen; van het Greynen, Vuuren en Dennenhout zaagde men Deelen, Ribben . en Binten, tot allerhande gebruyk. De aangebragte Wynen leerde men zuyveren, de Suykeren rafineeren. Dus zette men, in deeze en in alle andere opzigten, de Fabriquen beſtendig voort; terwyl men tevens werkzaam was, om de fraaye Kunſten en Weetenſchappen tot meerder volmaaktheyd te brengen; waar door onze *Hollanders* ook ten opzichte van de Werktuygen, de Teken- Schilder- en Beeldhouw-kunde, alomme beroemd werden.

In dit alles ſlaagde de *Hollanders* zo gelukkig, dat zy den handel ſteeds luysterryk zagen bloeyen. De Buytenlanders ontvingen de gefabriceerde of gemaakte Goederen en Waaren met graagte uyt hunne handen, om dat zy hun daarin niet evenaarden, noch zich zelven die dingen konden bezorgen: want zy waaren 'er of in 't geheel niet, of zeer gebrekkig in ervaaren, 't geen tans in veele opzigten geheel anders is; doch waar van wy in 't vervolg moeten ſpreeken. Dus gaf de meer en meer gevestigde Handel en Zeevaart, een overvloed van Koopwaaren leverende, de gunſtigſte gelegenheyd tot het aanleggen van Fabriquen, die den Handel

recht in bloey bragten. En deeze nam vervolgens nog, ten anderen, kragtig toe, door het voortzetten van de reeds begonnen, en het aanleggen van nieuwe Fabriquen. 't Is bekend; dat Kunſten en Weetenſchappen in den beginne niet tot eene genoegzaame volkomenheyd worden gebragt; maar dat er, op den eerſten aanlegger, naavolgers en verbeteraars komen: dit had ook in deezen plaats. Zo dra men zag, dat de Uytvinders van Fabriquen gelukkig ſlaagden, volgde men hun ſpoor, en bouwde Werkplaatzen, die tot het zelfde einde dienden. 'Er was byna geen nieuwe aanlegger, of hy was een verbeteraar; van tyd tot tyd maakte men de waaren onkostelyker en beter, en won egter door die onderneeming veel gelds; dewyl het goede en goedkoope zelfs der vyanden geld tot zich trekt. En zo lang 'er niet te veel Fabriquen van dezelfde ſoort waaren, konden zy, dus voortgaande, weezenlyk niets anders uytwerken, dan het bevorderen van den bloey der Zeevaart en des Koophandels. De geest van uytvinding, waar van men met geene rede kan zeggen, dat onze Voorzaaten, (ſchoon veel eenvoudiger in hun voorkomen dan 't tegenwoordige geſlacht,) ontbloot waaren, bedagt eerlang nieuwe Fabriquen, en 't gelukte gemeenlyk naar wenſch. Van hier zo veelerleye Fabriquen in dit Land, dat het een vreemd-

vreemdling ligtlyk zoude doen denken, dat hier eene Volkplanting van deeze of geene Natie waare, om de Fabriquen uyt te vinden en voort te zetten. Zulke nieuwe Uytvindingen, indien 'er eenige nuttigheid in gelegen zy, misſen zelden eenigen opgang te maaken; vooral, indien 'er geen geld ontbreeke, om dezelve voor eenigen tyd zonder aftrek rond te houden, gelyk dit hier te Lande toen al kon geſchieden. Dit noodzaakte de Buytenlanders, om een ordentlyken prys voor het gefabriceerde te geeven, terwyl ze, door gebrek aan geld, te rug gehouden werden, om zulke Fabriquen by hun op te regten: en dus bragt deeze uytvinding der Fabriquen grootlyks toe tot den Bloey des *Hollandſchen* Koophandels.

Eene derde oorzaak, waar door de Handel deezes Lands bloeyde, beſtond in de vryheyd in den Godsdienst en den Burgerſtaat, en in de algemeene vryheyd van ieder Inwoonder, tot het dryven van allerleyen koophandel, mitsgaders het aanleggen en bearbeyden van allerleye Fabriquen. Zo dra ieder menſch eene onbedwongene vryheyd in den Burgerſtaat werd gegeeven, kon het niet misſen, of het getal der Inwoonderen niet alleen, maar wel inzonderheyd het getal der Kooplieden, Fabriqueurs, en wat van dien aart meer

zy, moest noodwendig in dit Land kragtig toeneemen. Dewyl toch een bedagtzaam menſch niets behaaglyker is, dan de Vryheyd in die beyden, zo moet volgen, dat tot die Gewesten, daar de Overheden, door zulk eene voortreflyke zugt van liefde tot den naasten, en door zulk eene uytſteekende regtvaardigheyd, die elk gaarne het zyne geeft, en laat behouden, worden aangedreeven, de meeste en beste menſchen, zo door hun zedelyk Character, als door hun verſtandig belang, te zaamen vloeyen. En zo was het hier te Lande, onder het wys beſtuur der Vaderen des Vaderlands, van den aanvang des *Spaanſchen* Oorlogs af tot heden; en 't is grootendeels aan deeze hunne loflyke en christlyke beſtuuring te danken, dat dit Land tot zulk eenen hoogen trap van Bloey en Welvaart is geſteegen. Deeze vryheyd lokte de Buytenlanders uyt, om zich hier neder te zetten, hunne Vaderlyke goederen om een kleyn geld te verkoopen, en hunne ſchatten over te maaken, ten eynde zich hier te vestigen, en Handel te dryven, of zich met de eene of andere Fabricq te geneeren. Deeze zugt en lust, ter bewooninge van dit Land, werd nog kragtiger aangezet door de dweepagtige beſluyten van eenige buytenlandſche Vorsten in laatere tyden; volgens welke veele menſchen, die niet konden geloo-

looven, 't geen de bovendryvende Geestlykheyd geloofd wilde hebben, het Land hunner inwooninge moesten ruymen. Hoe ongerymd zulk een bevel en beſluyt zy, niets is egter waaragtiger; duyzenden van Jooden moesten *Spanje* en *Portugal* om zulk eene rede verlaaten; ja 't ging nog verder, in *Frankryk* benauwde men de Protestanten in hun Vaderland dermaate, dat zy gedrongen wierden het zelve, 't zy met, 't zy zonder goederen, zo als zy best konden, te verlaaten, hoe zeer zy waanden door 't Edict van *Nantes* veylig te zyn. Een groot gedeelte dier Jooden, en der *Franſche* Protestanten kwamen in dit Land hunne veyligheyd zoeken, en vonden dezelve onder de beſcherming van Christlyke, regtvaardige, en menſchlievende Overheden. De Jooden, in geene Ambagten toegelaaten wordende, leydden zich uyt noodzaaklykheyd toe op den Koophandel; de *Franſche* Vlugtelingen op den Koophandel en de Fabriquen beyde; en 't is door de laatſten, dat allerleye ſoorten van Weeveryen tot groote volmaaktheyd zyn gekomen, welk een en ander aan die Potentaaten, welke hun hadden doen verhuyzen, een groot nadeel heeft toegebragt, en onzen Lande zeer gunſtig is geweest. Zulk een aanwas van Fabriqueurs en Kooplieden bragt noodwendig zeer veel toe tot den bloey en

welvaart deezes Lands. Hier door toch, werden niet alleen de reeds gevestigde Fabriquen, en de nieuwuytgevondene, merklyk verbeterd, maar ook veele andere in trein gebragt en vastgeſteld, welke den Koophandel langs hoe meer deeden aanwasſen, door het meerdere vertier der Waaren.

Hier benevens was de algemeene vryheyd van het handhaaven en bearbeyden der Fabriquen voor ieder Ingezeten, (de Jooden alleen uytgezonderd,) in welke Plaatzen, Steden of Dorpen deezes Lands, zy hunne oprigting hadden, (het geen in vroeger tyd niet bepaald was,) eene byzondere en kragtige bevordering voor den bloey en welvaart deezer Landen. 'Er is toch niets, dat de Fabriquen en Handel zo veel bevoordeelt, als de bezuyniging der onkosten; en het is overbekend, dat 'er op de eene plaats onkostelyker kan worden gefabriceerd, dan op de andere.

Hier uyt nu volgt van zelve, dat het voor den Handel en de Fabriquen zeer voordeelig was, dat ieder Ingezeten een gelyk regt had, om de Producten te ontvangen en aftelevéren, van en na zulke Steden, als men voordeeligst oordeelde, en dezelve te hanteeren op zulk eene Plaats, Stad of Dorp, als hy verkoos; midsgaders dat hy om die rede geene

ne hoogere of meerdere lasten, dan eenige zyner Mede-Ingezetenen, moest draagen. Deeze algemeene vryheyd bragt in der daad, gelyk ieder onpartydige gereedlyk ziet, rechtſtreekſch te wege, dat de Handel op de zuynigſte en minst kostelykſte wyze werd gedreeven; en dat zy, die zo zuynig niet konden werken, als hunne nabuuren in dit Land, verpligt waren, om hunne Fabriquen te verplaatzen, of 'er mede op te houden. Hier door werd den Lande in 't algemeen geen nadeel, maar voordeel te wege gebragt; daar anders de goederen te hoog, altans hooger in prys loopende, of niet, of ſpaarzaam werden gefleeten. En deeze rede is hier van te meerder gewigt; nadien de Handel binnens lands op ver na in geene vergelykinge komt by dien, welke buyten 's lands gedreeven wordt.

By dit alles bragt, ten laatſten, tot den bloey des Handels in ons Land zeer veel toe, de Goede Trouw onzer Voorzaaten, die van wege hunne Eerlykheyd en Braafheyd, in alle hunne bedryven doorſtraalende, alomme beroemd waaren. 'Er werd, om zo te ſpreeken, geen onderzoek gedaan na de qualiteyt der geleverde Goederen, noch na de ſoliditeyt der Kooplieden; 'er was van 't een noch 't ander geene ſchaduw van verdenking.

Hier door wilde de Buytenlanders liever met onze Ingezetenen, dan met eenige andere Natien, handelen: door zulk eenen deugdzaamen en braaven Handel, hadden de *Hollandſche* Kooplieden overal den voorrang.

Eene aangenaame ſtof hield tot hieraantoe myne penne bezig; en 't zou my niet verveelen 'er breeder over uyt te weyden: dan het tweede lid der voorgeſtelde Vraage noopt my, om 'er van af te zien, en 't oog te vestigen op een min uytlokkend onderwerp, dat egter onzer overdenkinge niet minder waardig is, om 'er ter waarſchouwinge uyt te leeren, wat onzen eertyds bloeyenden Handel heeft doen afneemen. Dit toch, is, zo ik vastſtel, het bedoelde in de tweede Voorſtelling, als 'er gevraagd wordt:

Welke Oorzaaken en Toevallen hebben den Koophandel van Holland, tot heden toe, aan Veranderingen en Verval blootgeſteld?

In de eerſte plaatze komen hier in aanmerkinge onvermydelyke Oorzaaken en Toevallen.

In den tweeden rang moet men ſtellen de zulken, welke ten deele vermydlyk geweest waaren.

Ten

Ten derden volgen de zodanigen, welke uyt de Overvloed en Weelde voortvloeyen, indien deeze beyden niet wel beſtuurd worden.

Ten vierde moet men zulks ook toeſchryven aan de zulken, die door verzuym, eygen ſchuld of verwaarloozing, Luyheyd of Gemaklykheyd, als anderszins, veroorzaakt worden.

Betreffende de eerſten: de zulken zyn, voor eerst, gelegen in den nayver en volgzugt van andere Natien. Zo dra zy gewaar werden, dat *Holland*, al het geen Koophandel en Zeevaart genaamd mogt worden, tot zich trok, en naagingen de voordeelen, die dit Land daar door genoot, ſpanden zy alle kragten in, om hier in onze Voorzaaten te volgen. Men lag zich met ernst toe op de Zeevaart; men *rustte* Schepen uyt, en bezogt Landen, daar men te vooren geen of weynig correspondentie had; men leidde zich op Fabriquen en Trafiquen toe; men onderzogt, op welk eene wyze *Holland* den Koophandel, Zeevaart en Fabriquen behandelde, en dewyl veel zeevaarend Volk uyt 't Noorden in dit Land overkwam, en onze Schepen bevoer, bediende men zich van die Zeelieden, om de Zeevaart in hun eygen Ge-

west

west in trein te brengen. Dit is de opkomst geweest van de Zeevaart der kleyne *Oost*, *Hamburg*, *Bremen*, en van *Denemarken*, *Zweden* en *Noorwegen*; ja van de geheele *Oost-Zee*, en het *Noorden*: van welke plaatzen nu jaarlyks honderden Schepen om de *West* vaaren, die 'er over één, ten minſte over twee Eeuwen, niet voeren.

De nayver boezemde de *Franſchen* en *Engelſchen* het vergrooten van hunne Zeevaart en Fabriquen in; en ze zyn de eerſten, die, ſedert de veroveringen van eenige Landen in *Oost-*, doch voornaamlyk in *West-Indiën*, hunne Koopvaardy verbaazend veel vergroot hebben. Wat de *Engelſchen* betreft, deeze hebben, ter zaake van noodwendigheyd, zich al vroeg toegelegd op de Zeevaart, waardoor zy de correspondentie met andere Landen, waar van de Zee hun affcheydde, opende: doch 't is onloochenbaar, dat de Koopvaardy en Handel deezer Natie, ſtaande den bloey onzes Koophandels, en wel voornaamlyk ſedert A°. 1713, egter merkelyk is toegenomen. De *Spanjaarden*, de *Portugeezen*, de *Venetiaanen*, *Genueezen*, en eenige andere Natien in de Midlandſche Zee, zagen hunnen Koophandel en Zeevaart, naar maate die van *Holland* aangroeide, en wel voornaamlyk, ſedert de *Hollanders* zich in *Oost-Indiën* ge-

ves-

vestigd hadden, merkelyk vervallen, en naa dien tyd, toen de *Franſchen* en *Engelſchen* zich zo in *Oost*- als *West*-*Indiën* vestigden, verviel hun handel nog meer: zo dat de Koophandel en Zeevaart, ten grooten deele, tans in de handen der *Hollanderen*, *Franſchen*, *Engelſchen*, en der *Noordſche Volken* zy. Al het geen nu de nabuurige Natien in den Handel en Zeevaart aanwonnen, moesten de andere handeldryvende Natien verliezen; en 't geen de Volken der Midlandſche Zee, benevens de *Portugeezen* en *Spanjaarden*, minder misten, dan die nabuurige Natien aanwonnen, moesten noodwendig de *Hollanders* lyden. Wel is waar, dat deeze Nabuuren terſtond niet bedreeven waaren in Handel en Zeevaart; en dat zy, de laatſte doorgaans, niet zo onkostelyk konden verrigten; doch dewyl zy met hunne eygene Productën voeren, en gemeenlyk tans nog veelal vaaren, welke onze Schepen te vooren van hun haalden en hier bragten, zo werd dit verlies langs dien weg weder vergoed. De geduurige togten, die zy deeden, leerde hun, 't geen gebrekkig was, meer en meer verbeteren, en bragt hun zo ver, dat zy tot op den dag van heden geene merkelyke vermindering, naar evenredigheyd onzer verminderinge, in Handel en Zeevaart lyden.

Hier

Hier by kwamen nog, ten tweede, de Belastingen en Bepaalingen, welke door ſommige handeldryvende Natien, omtrend onze Zeevaart, werden gelegd, ten eynde hunne Koopvaardy te bevoorregten. De *Engelſchen* bepaalden, onder het *Protectorſchap* van CROMWELL, dat geene Natie in hun Land eenige goederen zou brengen, welke geene Producten van derzelver gewest waaren: en hierin zyn hun de *Zweeden*, ſchoon niet met zulk eenen gelukkigen uytſlag, gevolgd. Volgens die Wetten, mogen wy op *Engeland* en *Zweeden* niet vaaren met *Spaanſche*, *Portugeeſche*, *Italiaanſche*, *Oosterſche* of *Noordſche* Waaren, waar toe zy hunne eygene Schepen gebruyken. De *Franſchen* leyden eene belasting, gewoonlyk *le Cinquante Sous* genaamd, op alle *Hollandſche* Schepen, die, van de eene na de andere *Franſche* Haven, goederen van hun Land aanbragten; al het welk niets anders te wege kon brengen, dan voordeel voor hunne, en nadeel voor onze Koopvaart. Voeg hier by de zwaare Riviers- en Haven-onkosten op veele buytenlandſche plaatſen, welke de *Hollandſche Navigatie* zeer kostlyk maaken.

Ten derde komen in aanmerkinge de groote voortgangen, welke de Buytenlanders, en voor-

voornaamlyk de *Oosterſche* en *Noordſche* Volken, in de Fabriquen, Negotie en Verzendingen, voor hunne eygene rekening, gedaan hebben. En, om hier van ſlegts in het voorbygaan te ſpreeken, dewyl zulks in het derde Lid deezes Antwoords nog eens zal in aanmerkinge komen, hoe veele onzer Fabriquen door hun zyn afgekeeken, naagebootst, en overgenomen. Hoe veele wyzen van Handel zy van ons van tyd tot tyd hebben overgenomen, en naagedaan, leert de ondervinding nog heden ten dage; gelyk zy ook hetzelve bevestigt door het verzuym, daar onze Natie zich deswege, tot hunne ſchaade, aan ſchuldig gemaakt heeft, doch waar van wy ſtraks zullen ſpreken. Alle deeze zaaken hebben allereerst het verval en de veranderingen in den *Hollandſchen* Koophandel te wege gebragt: en deeze agt ik te behooren tot den rang der onvermydelyke en onvoorkomelyke toevallen en oorzaaken.

Ik gaa over, om, ten tweede, de zulken, die ten deele vermydelyk geweest waaren, had men alle behoorelyke naarſtigheyd aangewend, aan te wyzen. En deeze beſtaan, voor eerst, in de van tyd tot tyd afgenomene zugt, en den wanlust der Inboorelingen, tot het bevaaren der Zeën; waar door de menigte der vreemde Matroozen langs

langs hoe grooter is geworden, die daar door gelegenheyd kreegen, om zich vervolgens op de Zeevaart van hun eygen Land toeteleggen: want deeze menigte van zeevaarende lieden trok op gezetten en gelegene tyden weder na hun Vaderland, recht anders, dan veele hunner Voorzaaten deeden, die zich hier nederzetten, en vervolgens genaturalizeerd werden. En deeze zelfde rede gaat met alle Huurlingen, met betrekkinge tot dingen, die zeer voordeelig zyn, door: want zo dra zy dezelve in hun eygen Land konnen brengen, pleyt de natuurlyke zugt voor 't Geboorte-gewest voor het zelve; en zy brengen dan niet alleen de verkreegene ſchatten uyt dit Land in het hunne, maar leggen dezelve daarenboven aan, tot het onderneemen en uytvoeren van dingen, welke dit Land groot voordeel aanbrengen; of bieden, ten dien eynde, de behulpzaame hand; waar door zy den Handel van hun Vaderland, tot nadeel van den onzen, onderſteunen en voorttezetten.

De onvoorzigtigheyd en ongepaste openhartigheyd der *Hollanderen* bragt, ten anderen, niet weynig toe tot het verval en de veranderingen in den Koophandel; en deeze waaren zeer wel te vermyden geweest. Men had de Buytenlanders niet behooren te on-

onderregten, in de beste manier, om met voordeel de Zeevaart te beöefenen, zo ten aanzien van de kunst der Navigatie, als met betrekking tot de regte tyden, wanneer en waarom men na deeze of geene plaatſen moest vaaren. Men had hun niet moeten employeeren als de voornaamſte Arbeyders in Fabriquen en op Comptoiren, hoe zeer men derzelver hulp noodig had; dit moest men met omzigtigheyd en agterhoudendheyd geſpaard hebben voor de Inboorlingen; en zich niet hebben laaten uytlokken, noch door de mindere arbeydsloonen, noch door de laagſte dienſten der vreemden; waar door dezelven zich dikwerf zo diep in de gunst hunner Meesters en Heeren hebben weeten in te wikkelen, dat de laatſte, door de houding beguycheld, van zelve hun alles vertrouwd, en van het fyne der zaaken volkomen opening gegeeven hebben. Dit toch heeft niet zelden ten gevolge gehad, dat veelen, de kunst geleerd en afgekeeken hebbende, na hun Vaderland zyn getrokken, en aldaar verſcheydene Fabriquen opgeregt, en aan den gang gehouden hebben, om dat in de meeste vreemde Landen de dagloonen en onkosten veel laager dan in *Holland* zyn. Men moest wyders by tyds zorg gedraagen hebben, en tans nog draagen, dat geene Buytenlanders toegelaaten werden, om de Fa-

briquen van dit Land te zien; en hun alzo de gelegenheyd, om iets daar van te copieeren, of daar door de hunnen te verbeteren, hebben afgeſneeden, of tans nog affnyden en beletten.

Indien men eene nauwkeurige optelling had van alle de Fabriquen, welke daar door in vreemde Landen verbeterd, en in dit Land bedorven zyn, men zou 'er verbaasd voor ſtaan. 't Is zelfs zo verre gekomen, dat, indien een Fabriqueur tans, (het meerendeel voor 't geheel genomen) geene byzonderheyd, die een geheym is, bezit; hy tegen de Buytenlanders niet kan fabriceeren, dan alleen in het allerbeste der ſoorten, die hy maakt; welke laatſte, om derzelver kostlykheyd, ver het minſte gezogt wordt. En op dat ik hier niet zoude ſchynen in 't wilde te ſchermen, zo gelieft men zich te herinneren, hoe veel nadeels het verblyf van zyne *Czaarſche Majeſteit*, PIETER DE EERSTE, deswege aan ons Land en *Engeland* heeft toegebragt: de gevolgen ondervinden tans en Koophandel en Zeevaart.

Eyndelyk, om niet alles op te haalen, men had behooren te vermyden, om te ſchry-

ſchryven, over de hier in 't Land gehanteerd wordende Fabriquen, Trafiquen, en Ambagten, hoe zeer 'er door Buytenlanderen te vooren over geſchreeven zy. Want ſchoon dezulken reeds een tamelyk volledig begrip van 't een of ander mogten hebben opgegeeven, zo kan egter eene geringe beſchryving, of omſchryving van iets tot de zaak dienende, hun aanzetten, om het ſtuk in hun eygen Land te verbeteren, en ons dus zo kort op de hielen te volgen, dat, (om eene gemeene oude *Hollandſche* ſpreekwyze te gebruyken,) de Room van de Melk afgeligt zy, als de Boer aan 't karnen zal gaan. 't Was veel beter, dat wy de vreemde Natien over Kunſten, Weetenſchappen en Fabriquen lieten ſchryven, dan dat wy de pen deswege misbruyken; en dat wy ons toeleyden, om voordeel uyt hunne aanmerkingen te trekken; het zy door onderling onderhoud, of door proefneemingen met onze Mede-Fabriquanten, of door onze eygene overdenkingen en experimenten; in ſtede dat zy uyt onze Schriften zich bevoordeelen, tot nadeel onzer Fabriquen en onzes Koophandels.

Raakende het geen ik in de derde plaatze zou beſchouwen, te weeten, de *Oorzaaken* en *Toevallen*, welke uyt de Overvloed en Weelde voortvloeyen, indien dezelven niet wel beſtuurd worden. Hier omtrend komt in aanmerkinge, dat, ſedert de Koophandel en Zeevaart in dit Land gevestigd was, het welvaaren zo kragtig toenam, dat de noodruft plaats maakte voor de Weelde, zo dat men het verkwiklyke en vermaaklyke tevens by het noodige en nuttige konde genieten. De overvloed van Goederen, Bezittingen, en Geld, bragt te wege, dat men bedagt was, om, tot vermaak en verkwikking, het een en ander aan te leggen en te gebruyken; en dit veroorzaakte in 't algemeen dat geene, het welke men *Weelde* en *Pragt* noemt; waar door, 't geen 't Oog en den Tong kon vermaaken, werd gezogt en genooten. Hier door begon men uyt te zien na zodanige vertooningen in Gebouwen, na zulk eene opſchik in Kleedinge, en na dergelyk eene manier van toebereyden der Spyzen en Dranken, of keur van arbeyden, en in 't algemeen na zulke dingen, als der zinnen meest behaagden en ſtreelden. De oude Eenvoudigheyd en Soberheyd gingen van trap tot trap verlooren: de gemeene en laage wooningen, hoe voldoende tot de huysvesting, werden van tyd tot tyd afgebroken, en in der-

derzelver plaatzen werden pragtige Gebouwen geſtigt. De nederige Kleeding, ſchoon warm en gerieflyk, werd, om dat ze te nederig ſcheen, afgelegd; en maakte plaats voor een weytſcher, hoewel ongemaklyker opſchik; de gewoone Aardvrugten, het vette Zuyvel, en de inlandſche Bieren, werden ſlegts een kostje voor de Werklieden; terwyl de uytgezogtſte Veld- en Boom-vrugten, de buytenlandſche Fruyten en Wynen als anderszins, de dagelykſche ſpys der Grooten, der voornaame Kooplieden, ja zelfs dikwils der welgezetene Burgers werden. Zo lang deeze overvloed en weelde wel beſtuurd worden, ten minſten over het algemeen genomen, (want dat ieder menſch, hoofd voor hoofd, dezelve wel zou beſtuuren, is niet wel te wagten,) zo zyn ze niet ſchaadlyk, maar nuttig ter voorzettinge des Koophandels en der Zeevaart, en konnen derhalve in geenen deele als bronnen en oorzaaken van't verval der Negotie worden aangemerkt. Maar, wanneer kan men zeggen, dat zy wel beſtuurd worden? Myns agtens dan; wanneer, eerstlyk, geene, of ten minſte, een zeer gering getal der Inwoonderen zich enkel op hun gemak en verlustiging toeleggen, dan ten tyde hunner afgaande jaaren. Ten tweede, wanneer geenen der anderen zich ſchikken tot groote verteeringen en uyt-

ſpanningen, tot groote pragt en luyster; immers niet de Kooplieden en Fabriquanten, welke, by aldien zy op hunne zaaken willen letten, daar toe geenen tyd overig hebben. Ten derden, wanneer zy, welke het grootſte regt hebben, om zich in de gemakken en gerieflykheden des leevens te verlustigen, zulks doen met of door dingen, die of ons Land, of Colonien voortbrengen, of daarin zodanig verfabriceerd zyn, dat 'er ons Vaderland verre het grootſte voordeel van heeft weggedraagen. Laat ons nu zien, of de Inwoonders deezes Lands zich alzo gedraagen hebben; en hier toe behoeft geen nauwkeurig onderzoek: wy zullen alleen de voorgeſchreevene kenmerken van eene geôorlofde en op den duur beſtaanbaare Weelde naagaan. Ging het dermaate in dit Land, dat geene, dan zy, die in het afgaan hunner jaaren zich bevonden, zich enkel op hun gemak en verlustiging toeleyden? Het tegendeel is de waarheyd: hoe veelen waaren 'er, en zyn 'er nog heden, die van hunne manbaare jaaren af byna niets, dan die beyden, op het oog hebben; die dag en nagt overdenken, wat hier al toe kan dienen. Is het niet te vreezen, dat men hier aan heeft toeteſchryven de kwaade Trouw en het Bedrog, 't geen, helaas! zo ſterk in zwange gaat; en waar door de van ouds af beroemde Braafheyd der

Hol-

Hollanderen, by de Buytenlanders met rede wordt verdagt? Is het niet te dugten, dat zulks de bron is van de trapswyze vermindering van Handel en Zeevaart, in die gevallen, waar in wy met andere Natien gelyk ſtaan, en hun tot nog overtreffen? dewyl 'er uyt gebooren wordt een wanſmaak tot de Negotie, een tegenzin, om in zyn Comptoir, of by de Fabriquen te zyn, daarop te denken, en om te blokken. En is het in 't algemeen niet de ondergang van veele handeldryvende Familien, Steden en Dorpen, waar in te vooren de Koophandel en Zeevaart bloeyden, en die, door gebrek aan daar toe geſchikte voorwerpen, naastdenklyk 'er voor altoos van ontſtooken en beroofd zullen blyven? Ik beken, 'er zyn uyterſtens in dit geval; 't is zeer ongerymd, en op zich zelve nimmer te verdeedigen, dat iemand zich noyt geene rust zal gunnen; maar zich, uyt hebzugt, in zyne hooge jaaren, nog met den Handel bemoeyt; en daar door aan braave en bekwaame jonge Lieden, of die bekwaam konnen worden, de gelegenheyd affnydt, om zich te vestigen in den eenen of anderen tak van Handel of Fabricq; of zo ze hen met hunne gelden helpen, de hulp, die zy hun toebrengen, duur doen betaalen. Doch ik agt het nog ongelyk beter, zulke Geldgieren, in een handeldryvend en fabriceerend

Land, te hebben, dan zulke gemaklyke en verwyfde menſchen, die zich, om der weelde en wellust wille, van alle moeyte en zorge, uyt den Handel, en den aankleeve van dien, vloeyende, ontſlaan; en het is ook hierom, dat ik 't verval van *Hollands* Koophandel, door de Weelde, in de eerſte plaatze daar aan toeſchryf.

In de tweede plaatze komt in overweeging, of de Kooplieden en Fabriquanten deezes Lands zich niet ſchuldig hebben gemaakt, en nog dagelyks maaken, aan te groote verteeringen en uytſpanningen. Wat zal men hier op antwoorden? Wat anders, dan dat men volmondig en openhartig moet erkennen, dat zulks by veelen zeer verregaande is, en by de meesten een merkelyken ingang heeft gevonden. Hoe menig een voorziet zich niet van kostbaare Rytuygen, Lusthoven, Huyzen en Tuynen; zo dat men zelfs geen onderſcheyd tusſchen den trein eens Koopmans in 't uyterlyke, en tusſchen die eens Regents en Edelmans, konne ontdekken. En gelyk het in dit geval gaat, zo wordt het insgelyks behandeld ten opzichte der Huyscieraaden, Meubilen, en Kleeding, Oppasſing, en den geheelen ſtoet; zo dat zy jaarlyks eenige duyzenden guldens onnut verteeren, waar van ze, indien zy het wel beſchouwen, in ſtede van ver-

vergenoeging, een grooten last hebben. De groote, de vermogende Kooplieden, die zwaare Comptoiren bezitten, konnen dit doorgaans doen zonder hinder; en men zou 'er veelligt, zeer onbedagt, uyt beſluyten, 't is hun geöorlofd. Doch de onwettigheyd van dit gevolg zal ieder terſtond blyken, die onpartydig gelieft op te merken, dat hun voorbeeld minder vastgevestigde Handelaars en Fabriquanten verleydt en bederft: dewyl dezulken zich ras verbeelden, dat zy, indien zy een goed jaar hebben, op dezelfde wyze konnen leeven: en laat niemand zich verbeelden, dat deeze drogrede niet menig een misleydt. Want de droevige ondervinding heeft al te menigmaalen geleerd, en leert nog dagelyks overvloedig, hoe menige huysgezinnen, door te veel te verteeren, in den grond bedorven zyn; 't geen immers, door een genomen, nergens anders uyt ontſtaat, dan uyt eene zotte navolging van de vermogenden, door de minder of kleyn vermogenden. 'Er volgt uyt zulk eene dwaaze handelwyze nog iets voort, het geen den Koophandel, de Zeevaart, en de Fabriquen onvermydelyk en oogenbliklyk tot verval brengt: en dit is gelegen in het gebrek aan tyd en lust, om zich op zyne zaaken ernſtig toe te leggen.

In de derde plaatze komt, met betrekkinge tot de Weelde, in aanmerkinge, dat de zulken, die zich met het grootſte regt konnen aanmaatigen, om zich in de gemakken, en gerieflykheid deezes leevens te verlustigen, daar toe dikwils, ja doorgaans zulke dingen gebruyken, welke uyt andere Landen met veel kosten moeten worden gehaald, en aldaar zyn gefabriceerd. Ik erken gaarne, dat het den zodanigen geöorloofd is, om zich van de gemakken en gerieflykheden des leevens te bedienen; dewyl dit aangemerkt kan worden als een zegen, als een loon van hunnen arbeyd, voor den dienst, den Lande beweezen. Maar dewyl zulke perſoonen, door aanzienlyke verteeringen te maaken, het Land tevens konnen bevoordeelen, indien zy de dingen, die hunne verteering uytmaaken, uyt de Vaderlandſche Producten, Gewasſen, of Fabriquen zoeken, zo volgt, dat alle die geenen, welke van buytenslands zulks laaten komen, of zich van Buytenlandſche Waaren, ten dien opzichte bedienen, den Lande deswegen groote ſchade toebrengen, en ongelyk grooter, dan men zich zou verbeelden. Dat de vermogende Lieden, het zy ſommigen onder de Kooplieden, het zy ſommigen uyt dezulken, die van hunne Inkomſten of Ampten leeven, het zy de Adel als anderszins, hieromtrend

ge-

geheel ſtrydig met de belangen des Vaderlands handelen, is eene onloochenbaare zaak. Hoe veele Catoenen, Fluweelen, en Wollen Stoffen, worden 'er door de zulken niet gedraagen, waar aan geen Hollandſche Weever een duyt verdiend heeft? Hoe veele Hoeden en Kousſen komen uyt andere Landen, en worden hier gedraagen? Hoe veele zeldzaame Spyzen en Dranken worden uyt vreemde Gewesten tot hunne Tafelen en wellustige Maaltyden gebragt, in welke geene andere byzonderheid is, dan dat ze van buyten komen, terwyl derzelver vreemde, onrype, walglyke, of verrotte ſmaak, den graagſten Arbeydsman zou walgen? Hoe veele hunner zyn 'er, die allerhande buytenlandſche Huyscieraaden en Meubilen aankoopen en gebruyken; Rytuygen en hun toebehooren uyt vreemde Gewesten ontbieden; en zich van buytenlandſche *Dienstbooden*, *die* geene andere voortreflykheyd bezitten, dan dat ze in 't begin onbeſchaafd, doch nederig zyn, maar daar naa eene ſtoutmoedige hoflykheyd en trotſche houding, zelfs tot verdriet van hunne Heeren aanneemen, doen oppaſſen? Dat het bygebragte den toets der Waarheyd kan uytſtaan, blykt uyt het groote verval der Lakenweeveryen, der Fabriquen in Stoffen en Bonten, der Bierbrouweryen, en eene menigte anderen, met welke op te haalen,

ik

ik vrees, my aan overtolligheyd ſchuldig te zullen maaken Ondertusſchen is 'er niets zekerder ; dan dat de ruïne van alle deeze Fabriquen en Trafiquen zulk een groot nadeel aan het Vaderland in 't algemeen, en aan de Steden en Dorpen, daar die zaaken in gehanteerd worden, in 't byzonder, heeft toegebragt; dat men, op het oppervlakkige overdenken van 't zelve, met een kouden ſchrik moete bevangen worden. En by aldien men met bedaardheyd en gezetheyd voortgaat, hier over te denken, moet men zyn Land, en Stad of Dorp ten hoogſte beklaagen ; dewyl men, zonder misſen, gemaklyk vooruyt kan zien, dat veele plaatzen hier door tot inwooning van Bedelaars, of gealimenteerd wordende Perſoonen, zullen veranderen : terwyl verre het kleynſte deel zeer vermogenden zullen zyn ; als die, door de prangende armoede van hunne plaatsgenooten, zullen moeten inkrimpen, om hun in hunne nooden te helpen, of zullen verkiezen na de Hof- of Koopſteden te gaan, om de behoeftigen te ontwyken. En dewyl niets zo eygen aan de menſchlyke natuur is, als de Volgzugt, en de menſchlyke hovaardy gaarne geneegen is, om voor niemand onder te doen, voor geen menſch te zwigten; zo doet het gedrag der Vermogenden en Grooten, in der daad, het grootſte kwaad in de zeden van geheel het volk, ja kruypt zelfs in

de

de laage ſtulp der gemeene, der arbeydslieden. 't Geen de Adel en de Regeering doet, willen de ryke Kooplieden nadoen; en 't is zelfs zo verre gekomen, dat men nauwlyks onderſcheyd in de Wooningen, Lusthoven, Koetſen, Paarden, en verdere Rytuygen; en in 't algemeen in kleeding, huyshouding en trein, tusſchen de eerſte en laatſte, kan onderkennen: 't geen in der daad niet alleen beklaagelyk, maar ook beſpottelyk en onregtmaatig is. De mindere Kooplieden zien wederom op de vermogender, en ieder minder ſoort wil, als of het de allergrootſte deugd waare, met geweld, ſchoon tot hun verderf, de Grooten volgen. Toen *Tyrus* zulk een luyster vertoonde, werd 'er van haare Kooplieden gezegd: *Haare Kooplieden zyn Vorsten:* een Buytenlander, de onzen, in hunne leevenswyze ziende, zou het zelfde van hun zeggen. Maar God verhoede, dat het geene voortekens zyn van den aanſtaanden val; ſchoon niets gegronder uyt zulk eene dwaaze pragt en weelde te wagten zy.

Ten vierden, en eyndelyk, moeten wy aantoonen, dat het verzuym, eygen ſchuld en luyheyd, kragtig heeft te wege gebragt tot het verval van *Hollands* Koophandel. Indien men, met een oppervlakkig oog, het gedrag der Hollandſche Kooplieden beſchouwt, zo

zal

zal men zeer waarſchynlyk hier tegen inbrengen : waar is eene Natie, in Handel, Zeevaart en Fabriquen oplettender, minder feylende, yveriger, en naarſtiger? Doch dit is, gelyk ik zeg, oppervlakkig beſchouwd; hier by komt, dat 'er een hooge trap van die vereyſchtens in hun plaats moet hebben, om hunnen Koophandel en Zeevaart in ſtand en bloey te houden; dewyl de andere Natien door de welvaart deezes Lands werden uytgelokt, om zich op Koophandel, Zeevaart en Fabriquen toeteleggen. 't Is derhalve ontegenzeglyk, dat, dewyl andere Natien ons met en in eenige zaaken vooruytgeloopen zyn, en in veelen ons zeer kort op de hielen volgen, of reeds een gelyken tred met ons houden, onze Natie de behoorlyke oplettendheyd, behoedzaamheyd en naarſtigheyd niet heeft aangewend, en te beſchuldigen is van verzuym, eygen ſchuld en luyheyd. En dat deeze beſchuldiging niet ongegrond is, blykt uyt het volgende. Is het niet aan verzuym toe te ſchryven, dat de *Noordſche* en *Ooſterſche* Natien ondernomen en geleerd hebben, om ons Land voorby te vaaren, en na die oorden te ſtevenen, van waar zy te vooren de goederen uyt de tweede hand, te weeten door de beſtelling der *Hollanderen*, kreegen? 't Was in den beginne deezer Eeuwe nog gebruyklyk, om het Zout, by

ee-

eene menigte van ſcheepslaadingen in *Holland* te brengen, en daar te verkoopen; om het zelve van daar met geheele ſcheepslaadingen, in Smakken, Coffen en Galjoots, na de Oost-Zee voor eygene rekening te voeren. 't Was toen 't gebruyk, om de Graanen, de Vlaſſen, de Hennippen en het Hout, uyt derzelver Zee, in dit Land met dergelyke Vaartuygen te brengen, en hier te verkoopen; aan de zulken, die het of eerst verfabriceerden, of ongefabriceerd weder verzonden; en dan laadde men het in Fregatten, om na *Spanje*, *Portugal*, en elders gebragt, en aldaar vertierd te worden. (Ik zal my met die twee voorbeelden vergenoegen, ze zyn myns agtens tot myn oogmerk genoegzaam.) Maar ſedert de Buytenlanders by ondervinding geleerd hebben, dat wy hier door voordeel behaalden; werden hunne oogen geopend, en zy benaarſtigden zich, om ons hier in na te volgen. Ik heb reeds gezegd, dat zulks te tellen is onder de onvermydelyke oorzaaken van het verval des *Hollandſchen* Koophandels, in zo verre wy hun zulke onderneemingen, redelyker wyze, niet konden noch mogten verbieden. Doch hieruyt volgt niet, dat het verzuym onzer Handelaaren niet kragtig zou hebben medegewrogt, tot de nadeelen, die daar uyt zyn voortgevloeyd. En dit verzuym beſtaat hier in, dat de *Hol-*

lan-

landers, daar ze vermogend waaren, om die goederen op te koopen, en te zolderen, of op te ſtapelen, zulks niet gedaan hebben, dan voor een gedeelte; laatende het andere deel door de Natien, die het te vooren van hun ontbooden, weghaalen: want hier door werd veroorzaakt, dat zy zich konden behelpen, en ons lieten wagten; 't geen veelen Handelaaren verveelde, en deed beſluyten, om van trap tot trap van die onderneemingen af te zien. Hier uyt werd van zelve de toegang voor de Buytenlanders wyder gemaakt; te meer, dewyl zy in vreemde Landen de goederen tot een hoogen prys bragten, en ſtaande hielden; waar door eenige takken onzer *Negotie* dermaaten zyn afgebroken en geknakt, dat het met grond te vreezen zy, dat ze noyt wederom tot eenigen zweem van den ouden bloey zullen geraaken. 't Is 'er byna eveneens mede gelegen, als met het verzuymen van den tyd, die, als hy eens verlooren is, nimmer weder kan gevonden, worden.

Dat door eygen ſchuld en verwaarloozing de Koophandel van dit Land aan verval is blootgeſteld, en zulks daadlyk heeft ondergaan, is eene ontwyfelbaare zaak. Waar aan is de verplaatſing van veele Fabriquen grootendeels toe te ſchryven; waar aan is het verval van an-

anderen te wyten, en waar aan de kwynende geſteldheyd van eenige toe te rekenen? Zyn 'er niet eene aanzienlyke menigte Suykerrafinaderyen, Ververyen, Weeveryen, Rolreederyen, en dergelyken, verplaatst in *Hamburg*, *Berlyn*, *Petersburg*, en de daar by leggende Steden, als mede in *Spanje* en *Frankryk*. Hebben de *Zweeden* en *Ruſſen* geene voornaame en menigte Hout-zaagmolens opgeregt, voorzien met de daar toe benoodigde Gereedſchappen, waar door eene menigte van Schepen in hun Land belaaden worden, en direct na *Spanje* en *Portugal* ſtevenen? Hoe kwynende zyn hier door deeze en geene Fabriquen en Ambagten (*); en waar aan, herzeg ik, is dit toeteſchryven? Is de voornaamſte Oorzaak niet de verregaande Baatzugt en Onbedagtzaamheyd van ſommige Fabriquanten; welke van buyten 's Lands, voor eene uytlokkende ſomme Gelds, of om goeden Koophandel langs dien weg te konnen dryven, perſoonen met open armen ontvangen, om hun de Fabricq te leeren;

(*) Ten bewyze hier van dient, dat te *Zaandam* alleen, binnen de 30 laatst verloopene jaaren, meer dan 100 Balk-Zaagmolens zyn afgebroken; en dat de menigte der gezaagde Deelen, van allerleye lengtens, die jaarlyks in *Holland* gebragt en verkogt worden, ten minſten in de laatſte drie jaaren, jaar voor jaar, meerder voeten aan Balken bedraagen, dan 100 Balk-Zaagmolens in één jaar konnen zaagen.

ren; die zich daar in zeer vlytig beoefenen; terwyl zy hun den toegang niet zelden tot de geheimſte dingen verleenen. Ja men heeft 'er gevonden, die zich lieten gebruyken, om Arbeydslieden te huuren, om buyten 's Lands op Fabriquen te dienen, en die hier toe de gemeene lieden hebben gecorrompeerd, uytloovende groote belooningen en daggelden; waar door ſommige Fabriquen van dit Land te meer zyn bedorven, of aan 't kwynen geraakt. Ja nog verregaander ging deeze boosheyd en verraadery; zo, dat zelfs ſommigen de Inſtrumenten of Gereedſchappen, tot Fabriquen noodig, by menigte uyt dit Land na andere Landen hebben gevoerd, waar door zy, gelyk men zegt, den Vyand het mes in de hand gaaven, om zich zelven den keel af te te doen ſteeken. Van hier was het, dat 's Lands Beſtuurders ſterke Plakaaten, ten dien eynde, deeden publiceeren, en den ſchuldigen ſtraffen.

Dat de Luyheyd of Gemaklykheyd insgelyks zeer veel toegebragt heeft tot het verval en de veranderingen, waar aan onze Koophandel is blootgeſteld, is niet minder duidelyk. Veele, en wel de grootſte Handelaars en Fabriquanten; beſpeurende, hoe zy, zo door onvermydelyke als vermydelyke oorzaaken, in omſtandigheden gebragt waaren, dat hunne be-

bezigheden weynig overwinst konden geeven, beſlooten, gemaks-halve, liever Commisſionariſſen, dan Kooplieden te zyn; biedende, ten dien eynde, by alle voorkomende gelegenheden, den Buytenlanderen hunnen dienst en onderſtand aan. Hier door is veroorzaakt, dat een groot gedeelte der goederen, die onze Schepen laaden, voor buytenlandſche rekening zyn (*), en 'er veelen, den meesten tyd, het Land her- en derwaards voorby vaaren; waar door den Lande groote ſchaade, zo door 't gemis der inkomende en uytgaande Regten, en van Schepen en van Goederen, als door het niet vertieren van het noodige, voor het Schip, en de *Equipage*, 't geen dan in andere Landen doorgaans moet worden ingekogt, is toegebragt.

Deeze Luyheyd of Gemaklykheyd wordt niet alleen veroorzaakt door de bezwaarlykheyd, die men vindt, om tans tegen andere Natien te negotieeren, maar nog kragtig vermeerderd, door de verdooving aan yver, en waag-

(*) Ten bewyze hier van ſtrekt, dat, jaarlyks, een menigte van onze Schepen, met Zout na de Oost-Zee, en met Rondhout en Deelen van daar na de West, zonder dit Land aan te doen, ſtevenen; en dat 'er, zonder deeze Bevragtingen aan te neemen, voor de Reeders in Schepen, geene, of zelden, op zyn best genomen, beſtaanbaare Vragten te bedingen zyn.

waag- of onderneemzugt; welke beyden de naarſtigheyd der Oude *Hollandſche* Kooplieden in vroeger dagen aanzetten, om alles te onderneemen, en door alles heen te dringen. De menigte van geld, door de naarſtigheyd, yver, waagzugt of ſpaarzaamheyd der Vaderen gewonnen, bragt, en brengt nog heden ten dage, niet alleen de Luyheyd en de Wellust, maar daarenboven de vrees voor verlies en angst, om, op een mogelyk of misſchien, zyn geld in den handel te waagen, voort; en men kweekt dezelve nog dagelyks hoe langs hoe meerder aan. Van hier de verderflyke gewoonte, om aan buytenlandſche Potentaaten en Onderneemingen geld te leenen tegen hoogen Intrest; waar toe de Ryken onder de Natie een gedeelte hunner ſchatten affteeken, om des grooten voordeels wille; 't zy gedrongen door hebzugt, of om te ruymer en grooter ſtaat te konnen houden; zich verbeeldende, of zich hebbende doen diets maaken, dat 'er voor de Hoofdſomme geene zwaarigheyd, ten minſte in verſcheydene jaaren, is. Door deeze Geld-leeningen zyn zulke verbaazende ſommen uyt dit Land geraakt, dat ze de gantſche ſchuld van den Staat, naar alle gedagten, reeds verre overtreffen.

Wat

Wat is 'er nu wettiger, dan deeze gevolgen? 1. Dat de Buytenlanders hier door eene ſchoone gelegenheyd gekreegen hebben, om hunne *Negotie* meer en meer uyttebreyden, en te doen bloeyen. 2. Dat de Koophandel van dit Land, zo door den bloey en de welvaart van buytenlandſche *Negotie* en Zeevaart, als door 't gemis der uytgezette gelden, groot nadeel lydt, en langs hoe meer moet vervallen. Dat aan de eene zyde de Buytenlanders daar door in ſtaat zyn, om hunnen Handel en Zeevaart meer en meer uyttebreyden, en te doen bloeyen, is blykbaar, uyt die eenige bedenking, dat zy, by aldien de Leeningen hunner Vorsten of Regeeringen door hun geld hadden moeten geſchieden, die penningen met geen mogelykheyd in Handel en Zeevaart zouden hebben konnen beſteeden, en langs dien weg zouden verſtoken zyn geweest van alle die onderneemingen en voortgangen, welke zy, ſedert vyftig jaaren, in die beyden hebben gedaan. Want, dewyl met zulke aanzienlyke leeningen, aanzienlyke onderneemingen in *Negotie* konnen worden gedaan, gelyk niemand, die eenige kennis van Handel en Zeevaart by ondervinding heeft, zal loochenen; zo volgt immers zeer ontegenzeglyk, dat, by aldien de *Hollanders* de hand deswege hadden geſlooten gehouden, deeze Buytenlanders dat gemis zou-

den moeten vervullen, of doen vervullen, door andere Natien, die ruymte van Geld bezaten; welke niet alleen doorgaans, maar altyd, dezulken zyn, die zich met den Koophandel en Zeevaart bezig houden; waar door, of die geenen, of zy zelven, zich van de gelegenheyd zouden hebben beroofd gezien, om eenigen voortgang in Handel en Zeevaart te maaken.

Voeg hier by, dat, dewyl de *Hollanders* zo dwaas geweest zyn, om hun aanzienlyke ſommen op te ſchieten, en zy hun eygen geld, met het geen zy 'er nog tot hunne *Negotie* van de *Hollanders* weeten by te leenen, tot hunnen Handel en Zeevaart gebruyken, deeze Buytenlanders eene gevestigde *Negotie* in hunne Landen hebben gekreegen. Zy doen hun Vaderland deswege groote dienſten, door de Inkomende en Uytgaande Regten, het vertier der Waaren en der Fabriquen, welke zy daar door aan den gang houden, en aanleggen: waar door niet alleen duyzenden van menſchen aan de kost komen, maar de Uytvindingen reeds door hun worden voortgezet en verbeterd: alles tot groote ſchaade van onzen Handel en Zeevaart. Men brengt hier veelligt tegen in: de Buytenlanders negotieeren hun geld by de *Hollanders* op zeer hoogen Intrest, en het geld is in wey-

weynig jaaren daar door weder in handen. Ik zal, om dit te wederleggen, niet ſpreeken van dezulken, die den Teer naar den Neer zetten, en derhalven, dien meerderen intrest niet opleggen tot *ſurplus* van eene kwaade *Rencontre*. Ik zal ook niet aanmerken, dat 'er gevallen geweest zyn, daar 't ſlegt medo is uytgeloopen, en wat van dien aart meerder moge zyn. Ik zal dit volgende alleen bybrengen, dat, of ſchoon, alles wel gaande, het geld, dat wy hun verſtrekken, binnen eene halve Eeuw, met een genoegzaamen Intrest voor geldleeningen, weder in *Caſſa* zy; men egter ten duydelykſte gewaar moet worden, dat zy nog meer gelds met dit geld winnen, als zy ons van dit geld aan Rente betaalen; om dat de meeste van die Landen, die van ons geld geleend hebben, in welvaaren toeneemen; en dat de *Negotie* en Zeevaart by hun, door een genomen, kragtig is toegenomen. Ook is niets duydelyker voor een Koopman, dan, dat, indien de *Negotie* en *Fabricq* eenigzins welvaarend en bloeyende is, dezelve meer opbrengt, dan de hoogſte renten, die men van Buytenlanders ontvangt, beloopen. En dit is in de *Negotie* vooral niet iets ongerymds; want men kan in één jaar verſcheydene maalen dikwils het zelfde geld met winst gebruyken: waar uyt ten duydelykſte volgt, dat, door die verbaazende

geldleeningen, de Buytenlanders, in hunne Zeevaart en Koophandel, aanmerklyk zyn toegenomen; en dat onze *Hollandſche* vermogende Lieden, die deezen weg inſlaan, zeer ſterk medewerken tot het verval en de verminderingen des Koophandels van ons Vaderland. Ik voeg 'er ten ſlot nog by, dat, indien iemand de moeyte wilde neemen, om eene nauwkeurige optelling te doen van de verſchrikkelyke ſommen, welke onze Natie aan de nabuurige *Engelanders*, *Franſchen*, *Deenen*, *Zweeden* en *Ruſſen*, om van geene menigte anderen te ſpreeken, heeft verſtrekt; en eene nette berekening daar tegen over maakte, hoe veele Koopvaardy-Schepen, met hunne Laadingen, daar voor zouden konnen worden belaaden; hoe veele Kooplieden en Fabriquanten daar door een genoegzaamen ſtuyver gelds zouden in handen krygen, om die goederen te koopen, te betaalen, te bearbeyden, te verzenden, op een jaar of meer crediet; hy geheel verwonderd en opgetoogen zou ſtaan, welk een groot nadeel den Koophandel en Zeevaart, den Ambagten en Fabriquen, door 't gemis hier van, is toegebragt. Hy zou tevens zien, welk een groot voordeel en bloey, uyt eene regt tegenoverſtaande handelwyze, voor den *Hollandſchen* Koophandel zou voortkomen. En zo zulk eenen zich der moeyte geliefde te getroosten, om

daar

daar uyt te berekenen, indien die Natien dat geld aan onze Natie binnen één jaar moesten opbrengen, hoe veele Schepen die Volken zouden moeten verkoopen, van hoe veele onderneemingen in den Handel en Fabriquen zy zouden moeten afzien; hoe veele hunner Fabriquen 'er zouden moeten ſtilſtaan; hoe veele hunner Arbeydslieden het Land zouden moeten verlaaten; en, om het alles by een te trekken, hoe ſchielyk hunne welvaart en bloey in ſchraalheyd en behoefte zoude verkeeren; zo twyfel ik niet, of hy zou, onbevoorordeeld denkende, zich verwonderen over de verregaande dwaasheyd onzer Natie in die handelwyze. Zo dit niet ten duydelykſten blyke ſtrekt van het geſtelde in deezen, en daar door niet op zekere gronden betoogd is, dat die geldleeningen, vrugten der Luyheyd en Wantrouwen, als verderflyk voor *Hollands* Koophandel, moeten worden aangemerkt, zo beken ik 'er volſtrekt geen begrip van te hebben. 't Is waar, 'er wordt door de *Entrepreneurs* en Voorſtanders dier geldleeningen tegen geworpen, dat 'er te veel gelds in 't Land is; dat men anders het geld zou moeten laaten ſtil liggen; dat de Staat geen geld noodig heeft, dat de Koopman en Fabriquant, uyt gebrek van Handel en Vertier, geen meer geld van belang kan gebruyken; dat het geld behoort winſt te doen;

en dat derhalve de weg, om aan buytenlandſche Potentaaten geld te leenen, moet worden ingeſlaagen. Myn oogmerk is, om in't vervolg ter zyner plaatſe middels op te geeven, waar door dit overtollige geld kan worden gebruykt tot voordeel van den Koophandel. Ik zal derhalve tans, ter beantwoording en wegneeming deezer zwaarigheyd, alleen aanmerken, dat de rede, ontleend van den overvloed des gelds, by de vermogenden, voortkomt uyt gebrek aan voordeeligen handel; waar door zy meer Intresten van zulke geldleeningen kunnen trekken, dan van de *Negotie* en Zeevaart. Doch ieder ziet, dat deeze rede haaren oorſprong heeft uyt een nadeel, 't geen door zulk eenen weg hoé langs hoe grooter wordt; want daardoor worden de middelen, om den Koophandel te doen bloeyen, afgeſneeden.

Wat betreft de rede, dat de Staat geen geld noodig heeft, maar zelfs nog dagelyks aflost: en men derhalve zyn geld by vreemde Vorsten moet uytzetten. Deeze rede ſchynt eenig gewigt te hebben in den eerſten opſlag; doch, wel overwoogen zynde, is het niet anders, dan eene drogrede; want hoe meer gelds de Staat aflost, hoe meer des Lands Lasten zullen worden verminderd, en hoe goedkooper het ten dien opzigte te leeven zal zyn.

Vee-

Veelen hebben 't herſtel des Koophandels willen zoeken in een *Porto Franco*; doch zo lang de Admiraliteyten niet alleen de Inkomende en Uytgaande Regten, de Convoyen, Vuur- en Paal- en Lastgelden tot hun onderhoud noodig hebben, gelyk de ondervinding toont, maar ook verpligt geweest zyn, om boven dien ſomtyds nog Gelden op te neemen, zal ieder gereedlyk zien, dat zulk een Project, in de tegenwoordige omſtandigheden, niet door kan gaan. By aldien nu die groote Sommen, welke aan buytenlandſche Vorsten uytgezet zyn, aangeleid werden tot voortzetting van Fabriquen, Handel en Zeevaart, zouden dan de Inkomſten der Admiraliteyten niet zo kragtig toeneemen, dat zy daar door in ſtaat zouden worden, om de opgenomene Gelden binnen zeer korten tyd af te losſen; en dat daar door hunne Hoog Mogenden die Regten zouden verminderen, tot bevordering van den Koophandel? En dit heb ik 'er nog willen byvoegen, om te toonen, hoe ſchaadelyk het tegenovergeſtelde gedrag, 't geen tans door zulke geldleeningen wordt gehouden, voor den Handel en Zeevaart deezes Lands is. En gelyk 'er niets meerder aanleyding tot kwaaddoen geeft, dan de geduurige verzoekingen, waar mede een ligt verleydend menſch door zyne medemenſchen wordt beſtreeden, zo verlokken

zy,

zy, die hunne *Negotie* en Welvaart in het opregten en voortzetten van buytenlandſche *Negotiatien* ſtellen, veele ryke lieden, tot het aanleggen van een deel hunner Capitaalen in zodanige fondſen: waar door braave, eerlyke, bekwaame, zuynige en yverige, ſchoon onvermogende Lieden verſtoken worden, van iets in Handel, Zeevaart en Fabriquen te onderneemen, of het ondernomene met meer nadruk en magt voort te zetten. Want, toegeſtaan zynde, dat het geld op te ſchieten op Intresten aan zyne medemenſchen geoorlofd is, de hooge Intresten, die de buytenlandſche Vorsten uytlooven, wederhouden hun, die ze ontvangen, om, tot een laagen Intrest, Gelden aan hunne Land- Stad- of Plaats-genooten uyt te zetten; 't geen egter moet geſchieden, om dat de vervallen Koophandel weynige Rente kan geeven. Hier by komt, om de zelfde rede, dat, indien de Staat, door eenige *Rupture*, of andere ongelegenheyd, eenig geld van aanbelang noodig had, 'er geene Opſchieters tot de gewoone Intrest van $2\frac{1}{2}$ *per Cent*, ten minſte zeer weynig, zouden gevonden worden. Het zou veelligt veelen verbaazen, indien 'er dan bevonden werd, dat de Vermogenden dermaate van geld ontbloot waaren, dat 'er veele moeyte zou zyn, om zulk eene *Negotiatie* vol te krygen.

En

En hoe zouden die houders dier buytenlandſche Effecten te moede zyn, indien 's Lands Vaderen dan, of wel eerder, ter voorkominge van zulk een toekomend onheyl, als anderszins, goedvonden, een verbod of eene belasting op die ſoort van Leeningen te leggen? En niemand moet dit onmogelyk of onregtmaatig voorkomen; want waarom zullen die vreemde Obligatien bevryd zyn van Een en een halven honderſten penning, daar onze Lands-Obligatien denzelven moeten betaalen? Zulk eene belasting, indien ze eens gepubliceerd en geheeven werd, zou men zelfs voor eene zeer redelyke ſchatting, ten voordeele van den Lande, moeten aanzien; als recht geſchikt, om deszelfs Inwoonders van eenige Lasten te verligten, waar door men den vervallen Koophandel zou herſtellen.

Onder de bittere gevolgen van Verzuym, Eygenſchuld en Luyheyd, zyn eyndelyk ook te tellen de menigvuldige Banqueroeten, die men, binnen weynig jaaren, in ons Vaderland heeft gezien. Ik bedoel geen kleyne Faillisſementen van kleyne Kooplieden en Fabriquanten; ſchoon deeze wel een ſlegt aanzien geeven in den Handel, zyn zy het egter niet, die denzelven bederven, en ons by de Buytenlanders in verdenking brengen. Ik oog op groote Bankbreuken, die invloed hebben

ben op de voornaamſte Huyzen in *Europa*. Hoe veelen 'er, binnen weynig jaaren, zyn voorgevallen, en hoe veele kleyne Comptoiren dezelve hebben bedorven, geknakt, of bekrompen, is te bekend, dan dat het eenig bewys zou eyſchen. Zulke Faillisſementen veroorzaaken een wancrediet; 't geen zo groot is, dat het den Koophandel bederft. De rede van deeze verderflyke gevallen ondertusſchen legt, zo niet altoos, ten minſte doorgaans, in deeze drie zaaken; te weeten. Eerſtelyk, in de te verre gaande, en ver boven vermogen onderneem- en waagzugt. 2. In de onkunde van den Loop der Affaire. En 3. In de te groote verteeringe. Doorgaans loopen de twee eerſten te zamen, en dikwils zyn ze een gevolg van de laatſte. Want indien men naagaat, hoe veele menſchen op een enkel misſchien, dat weynig gronds heeft, goederen ontbieden, koopen en opleggen, ondanks de hooge pryzen, en het zeer waarſchynlyk vooruytzigt van daaling in dezelven, alleen om de markt te dwingen, en eene groote figuur te ſpeelen; en dat doorgaans dezulken deeze Onderneemingen doen, om anderen te bederven, of hun bedorven ſtaat door een hachelyken *Coup*, zo men gewoon is te ſpreeken, te herſtellen; gelyk de uytkomst van de geſpeelde Rol te dikwils, en tot groote ſchaade van veelen, leert;

leert; zo zal men moeten toeſtaan, dat de grootſte Bankbreuken hier uyt voortkomen.

De te verregaande en ver boven vermogen onderneem- en waag-zugt, eene vrugt zynde van den Hoogmoed, om een Handelaar by uytneemendheyd te zyn, kan, op zich zelven, zeldzaam iets anders uytwerken, dan groote nadeelen. Ik verſtaa, door *ver boven vermogen*, niet dat geen, waar door men verpligt is, groote Leeningen te doen, en veel grooter, dan zyn eygen Capitaal: Neen, dit kan gedaan worden met grond op eene eerlyke en regtmaatige wyze; wanneer de Handel, waar in het gebruykt wordt, doorgaans, ten minſte zo veel geeft als de Intresten, die 'er voor de Leeningen betaald moeten worden, beloopen. Ik verſtaa 'er door, de ſoort van Handel zelve, wanneer deeze daar toe, door een genomen, niet toereykende is, en men egter Crediet in *Negotie*, of by wyze van leening noodig heeft. Als 'er op dien Handel geen voordeel zit, als 'er op deeze en geene onderneemingen ongelyk meer nadeel dan voordeel te wagten is, en dezelve egter met geweld wordt ondernomen en voortgezet, en de Sourcen ten dien eynde langs allerleye middelen, 't zy door Geldleeningen, door Pandleeningen, door uytſtel van Betaaling, en me-

ni-

nigerleye andere en ook ſlegte middelen worden gezogt. Zulk eene onderneeming, zulk eene dolle en geheel niet overdagte, ten minſte niet bondig beſlootene onderneem- en waagzugt, verwart de zulken, die het ten uytvoer brengen, zodanig, dat ze hoe langs hoe minder overleggen; om dat ze alle dagen nieuwe Sourcen, ten eynde het ondernomene rond te houden, moeten uytdenken; en het geen voorkomt, hoe ſchadelyk ook, tot een middel moeten gebruyken; tot zo lang dat het geheel vast loopt, in de war is, en eyndelyk onherſtelbaar bevonden wordt: waar door men genoodzaakt is, den Boedel op te geeven, en niet zelden eenigen mede ſleept, die, door hunne ophouding van betaaling, bedorven worden.

De onkunde in den Handel is wyders eene Bron van groote Bankbreuken. Hoe menig een onderneemt te handelen in zaaken, wier aart hy niet kent, wier ſoorten hy niet kan onderſcheyden, wier gepaste tyden en gebruyken hy niet weet. Het enkel hooren zeggen, dat deeze of geene met dien Handel welvaaren, is hem dikwils genoeg, om hun te volgen; waar door dien Handel bedorven wordt door te hoogen inkoop; en de onkundige zich zelven bederft, alzo hy de gekogte of ontboodene Waaren niet tot de hoogſte Markt

weet

weet te brengen, of te doen gebruyken. Voeg hier by, dat dezulken veeltyds in de ſoort bedroogen worden, zo dat zy dikwils verliezen, daar de kundigen winnen. Hier geldt het oude Hollandſche Spreekwoord: *Neering zonder verſtand, is verlies voor de hand.* En dit verlies bederft den onkundigen ſomtyds zo ſchielyk, dat hy eensklaps genoodzaakt zy om den boedel op te geeven.

Eene andere ſoort van Onkunde komt hier nog van ter zyde by: deeze beſtaat in de onkunde van de *Soliditeyt* der buytenlandſche Meesters; die het zy voor goederen, welke zy zullen zenden of hebben gezonden, of voor geld, dat zy aan hun als hunne Correspondenten of Commisſionairen zullen overmaaken, op hun groote Sommen trekken; en welken zy, ondanks die onkunde, groot credit geeven. Den roem te hebben, of langs dien weg te zullen verkrygen, van het grootſte *Comptoir*, of een der grootſte der *Negotianten* te zyn of te ſchynen, doet denzulken dit, om eene zeer maatige Proviſie en Intrest, waagen. Blyft alles in goede orde, dan winnen zy jaarlyks merkelyk over; doch valt 'er nu en dan eene gewigtige Bankbreuk ten hunnen nadeele voor, dan gaan zy ſtilzwygende kragtig ten agteren; maar houden hun aanzien nog gedeeltelyk ſtaande, door den Han-

del en Wiſſelbrieven ; met die verandering , dat , daar zy eerst geremitteerd werden , zy nu trekken , of zwaar betrokken worden. Zo lang zy op den behoorlyken tyd betaalen , blyft dit hun credit nog ſtaande ; doch de groote nadeelen , door het geduurig trekken , verſlinden wel dra de geheele Caſſa ; en doen hun dan , gelyk de ondervinding meer dan eenmaal heeft geleerd , een allerzwaarst en verſchrikkelykst Banqueroet ſpeelen.

De te groote Verteeringen zyn , gelyk ik reeds zeyde , een gevolg van de twee voorgemelden. Die lieden verhaasten hunnen val door Pragt en Weelde ; en hoe menig onder hun moet zich vermaaken met kostlyke Uytſpanningen , die ganſch niet van de eerlykſte en braafſte ſoort zyn , om den geest van pynlyke opwellingen der nadeelige omſtandigheden , waarin zy zich bevinden , te ontlasten of lugt te geeven , of daar door hun aanzien ſtaande te houden. De kleynderen volgen de grooteren , en bederven zich niet zelden met hun , in de genieting van alle vermaaken , aanzien en dergelyken ; waar toe hun Capitaal niet alleen niet genoegzaam is , maar waar door het zelve geheel , en eer zy 't vermoeden , benevens de uytſtaande ſchulden ten hunnen laste , verzwolgen wordt , 't welk hun noodzaakt , om een zwaare Bankbreuk te doen.

doen. Voeg hier ten ſlot by, dat de kwaade Trouw, welke door zulk eene behandeling wordt veroorzaakt, als mede die, welke, door zich in zulk eenen waggelenden ſtaat ſtaande te houden, gepleegd wordt, 't zy door ſlegter goederen te leveren, dan men verkogt heeft, 't zy door de Waaren, en 't gefabriceerde te vervalſchen (waar van het te vreezen is, dat voorbeelden in menigte by de hand zouden zyn, indien 't eens moest bewaarheid worden,) niet weynig toebrengen tot het verval des Handels, en de veranderingen daaromtrend, alzo ze by de Buytenlanders het Credit, 't geen de ziel der *Negotie* is, doen waggelen.

'Er zyn veelligt nog verſcheydene andere oorzaaken van 't verval en de veranderingen in den *Hollandſchen* Koophandel; doch, dewyl ik vermoed, dat ze, zo niet allen, ten minſte de meesten, tot de voorgemelde zaaken gebragt, of 'er onder betrokken konnen worden; zo zal ik 'er geen meerder ophaalen, maar de opgegeevene als genoegzaam tot het oogmerk houden; en nu eyndelyk overgaan ter beantwoordinge van het Derde Lid der Vraage, dat aldus luydt:

Welke Middelen zyn het best geſchikt en gemaklykst te vinden, om Hollands Koophandel in zyne tegenwoordige geſteldheid te bewaaren, zyne Verbetering te bevorderen, en dien den hoogſten Top van Volkomenheyd te doen bereyken?

Dit laatſte gedeelte der Vraage behelst, naar myn inzien, drie gewigtige voorſtellingen, welke trapswyze opklimmen; dat my beweegt, om ze ieder afzonderlyk in overweeging te neemen.

Om dan, voor eerst, de middelen op te geeven, welke best geſchikt, en gemaklykst te vinden zyn, om *Hollands* Koophandel in zyne tegenwoordige geſteldheyd te bewaaren; zo moet ik vooraf het volgende melden.

Dat, naamlyk, de gevolgen van alle die onvermydelyke, en buyten onze magt en regt zynde Oorzaaken en Toevallen, welke ik in de beantwoording van het Tweede Lid der Vraage, betreffende de Oorzaaken en Toevallen des Vervals van Handel en Zeevaart, heb opgegeeven, door ons, of niet, of zeer bezwaarlyk, en naa verloop van eenen zeer langen tyd, kunnen worden geſtuyt en vernietigd. Deeze onvermydelyke Oorzaaken en Toevallen hebben de *Negotie* en

Zee-

Zeevaart der Buytenlanderen gegrond, en in trein gebragt, en ons pligtverzuym, heeft dezelven, in verſcheydene opzigten, gevestigd. De zaak is derhalve om na te gaan, welke Natien in den Koophandel en Zeevaart aanwinnen en bloeyen, en welke onder haar in dezelven afneemen en vervallen; en daaromtrent te toonen, waar door die aanwas en bloey, of dit afneemen en verval veroorzaakt wordt; waar uyt zeer gereedlyk zal volgen, welke middelen de beste en de practicabelſte zyn, om onzen Koophandel voor verdere Afneeming en Verval te bewaaren. En deeze grondſlag is, dunkt my, zeer geſchikt tot het oogmerk, overeenkomſtig de oude Hollandſche Spreuk: *die niet kan huyshouden, moet na zyne buuren of zyns gelyken kyken.* Deeze Natien verſtrekken ons tot Voorbeelden en Onderwyzers in deezen, gelyk wy te vooren de hunnen waaren.

De handeldryvende Volken, waar mede onze Natie eenigen Handel voert, of in de Zeevaart iets mede te doen heeft, zyn voornaamlyk de *Ruſſen*, de *Spanjaarden*, de *Portugeeſchen*, de *Franſchen*, de *Deenen*, de *Zweeden*, de *Engelſchen*, *Schotten* en *Ieren*, de *Pruyſſen*, *Dantzigers*, *Lubekkers* en eenige Havens der *Oost-Zee*; de *Hamburgers*, *Breemers* en *Embdens*; de *Duyn-*

kerkers, *Ooſtenders*, *Genueezen*, *Napolitaanen*, *Turken* en *Mooren*. Onze Vaart op *Oost*- en *West*-*Indiën* geene *paſſive*, maar alleen eene *active* Handel, en aan onze Natie alleen bepaald zynde, komt derhalve hier niet te paſſe. De *Friezen* en *Zeelanders* roer ik niet aan, of om dat ik 'er dezelven of onder begryp, of om dat zy weynig aanmerking verdienen. Om dan hier toe over te gaan:

De Koophandel en Zeevaart der *Ruſſen* is, ſedert de wyze ſchikkingen van *Czaar* PETER DEN EERSTEN, kragtig toegenomen, en tans in eenen bloeyenden ſtaat. De eerſte voornaamlyk bloeyt aanmerkelyk, door de aanzienlyke Sommen, welke hunne Kooplieden meerder voor hunne Waaren ontvangen, dan zy voor de aan hun gezondene Waaren betaalen. Het beloop deezer ſommen balanceert jaarlyks kragtig over ten hunnen voordeele; te meer, om dat veele voornaame kostelyke Fabriquen, (in het Keyzerryk van *Rusland* gevestigd,) meer en meer beginnen te bloeyen; waar door zy niet alleen de Inwoonders kunnen geryven, immers ten grooten deele, maar zelfs in ſtaat zyn, om by partyen aan ons en andere Natien te zenden. Ten bewyze hier van dient, onder anderen, de menigte van rollen Zeyldoek

doek, van Linnens en Servetten, van gezaagde Houtwaaren en geſlaagen Touwwerk; 't geen zo hier als elders door hun in menigte wordt ingevoerd en geſleeten. De Zeevaart begint onder hun kragtig toe te neemen; zy brengen voor hunne eygene rekening, onder anderen, hunne goederen in hunne eygene Schepen alhier, en maaken niet zelden Schepen voor Hollandſche rekening. Wie zou, voor honderd jaaren, zo ſtout geweest zyn, om te durven voorſpellen, dat de *Ruſſen*, in de achttiende Eeuw, eene groote Vloot Oorlogſchepen zouden uytzenden en onderhouden; ja dat zy dezelve na de *Archipel* zouden zenden, om de *Turken* in hun eygen Land te ontrusten? Onze oogen zien dit tans, en hebben reeds ſedert drie jaaren gezien, dat zy zich hier omtrend konden maintineeren, ondanks de groote Legermagt, welke zy in 't Veld, ſedert dien tyd, hebben gehouden. Al 't welk te kennen geeft, dat deeze Natie in den Koophandel en Zeevaart aanwint, en bloeyende is.

De *Spanjaarden* ſchynen zich grootendeels met de Vaart op hunne Colonien te vreede te houden; en buyten de Vaart, die zy op hunne eygene Kusten hebben, ſchynen zy geene Vaart te hebben, dan eene geringe van *Bajoene*, en de omleggende plaatzen, op

Holland, en eene dergelyke op *Genua*, *Livorno*, *Napels*, en *Frankryk*. Hunne Koophandel is meer *paſſief* dan *actief*; zy laaten zich de Goederen doorgaans, (uytgezonderd eenige Admiraliteyts- of Koningsgoederen,) door andere Natien met derzelver Schepen aanvoeren; en verkoopen hunne Productèn wederom aan die Natien; welke deezen dan in hunne eygene Schepen laaden, en daar mede t' huyswaard ſtevenen. Dus heeft deeze hunne Koophandel en Zeevaart, als mede die der *Portugeezen*, *Genueezen* en *Napolitaanen*, (van wier Handel ik niet afzonderlyk zal ſpreeken, om dat ze, over 't geheel genomen, zeer veel gelykheyd met die der *Spanjaarden* heeft, hoewel zy, voornaamlyk de eerſten, het Geld der *Hollanders* en *Engelſchen* meer daar toe gebruyken, dan de *Spanjaarden*,) ſedert deeze Eeuw weynig verandering geleeden, en is omtrend in denzelfden ſtaat gebleeven, 't geen zo niet geheel, ten minſte gedeeltelyk, is toe te ſchryven aan de ſchatten van Goud en Zilver, welke zy uyt *America* haalen, en waar op hun Land groote winſten maakt: want anders zou, door zulk eene manier van Negotieeren, hunne Handel zeer gering, en dra voor hun nadeelig worden.

Wat

Wat betreft de *Franſchen*, deeze hebben voortyds groote vorderingen in Handel en Zeevaart gemaakt, maar dezelve, is ſedert veele jaaren, in een en denzelfden ſtaat gebleeven, nu eens toe- dan eens afneemende. *Marſeille* heeft eene groote Vaart op de *Levant*; voorts hebben de andere Havens doorgaans eene geduurige Vaart op elkanderen; en het geen verder hunne Zeevaart betreft, vloeyt voort uyt hunne *Oost-* en *West-Indiſche Colonien.* Somtyds vaaren de *Franſchen* op de *Oost-Zee*, *Engeland* en *Holland*; doch dit getal is zeer kleyn.

De *Negotie* der *Franſchen* heeft veel gelykheid met die der *Spanjaarden*; doch zy is niet zo *pasſief*, dewyl ze nog dikwils de goederen voor hunne eygene rekening verzenden. Sedert de laatſte Vreede met *Engeland* hebben zy den Handel en de Vaart op *Noord-America* verlooren, en dit is het grootſte verlies dat zy in dezelven geleeden hebben. Maar, by aldien men van dat tydſtip af begint te tellen, zo zal men geene aanmerkelyke verandering in hunnen Handel en Zeevaart verneemen; hoewel ik naast van gevoelen zy, dat ze eer afneemt dan toeneemt, uyt hoofde van de ſchaarsheyd van Geld, en groote belastingen in dat Ryk, zo van Lands Lasten als Admiraliteyts Lasten, en inkomende

Regten, als anderzins; welke laatſten van tyd tot tyd vermeerderen, tot nadeel van de Ingezetenen.

Engeland, *Schotland*, en *Ierland*, uytmaakende het Ryk van *Groot-Brittannien*, heeft, ſedert de *Uytrechtſche* Vreede, zeer ſterke Progreſſen in Koophandel en Zeevaart gedaan. De Wingewesten in *America*, ſedert de laatſte Vreede met *Frankryk* nog merkelyk vergroot, hebben hier het grootſte deel aan toegebragt; de algemeene zugt der Natie tot die beyden hebben, door menigvuldige belooningen, premien en ontheffingen van Lasten, de onderneemzugt in die Natie kragtig aangewakkerd; en de goede inrigtingen, daar uyt veroorzaakt, tot bebouwing der Zee, (onder anderen het bevel, dat de Steenkoolen met Vaartuygen moesten gebragt worden,) hebben hun doorgaans voorzien van bekwaame Matroozen uyt hunne eygene Natie. En 't is eene alombekende waarheyd, dat deeze Natie de ſterkſte Zeevaart en Koophandel heeft gedreeven, en tot op heden dryft; doch dat dezelve tans in een aanwaſſenden toeſtand zouden zyn, of nog in hunnen voorigen ſtand blyven, kan met geene rede worden betoogd. De menigte Schepen, die in de voornaamſte Zeeſteden opgelegd worden, en zonder employ zyn,

zyn, 't geen te *Londen*, volgens geloofwaardige berigten, tans zo groot is, als oyt te vooren, en dat in een tyd van Vreede; wanneer zy ongeſtoord konnen vaaren, wederſpreekt zulks ten volle. Zy gevoelen insgelyks groote nadeelen van den aanwaſſenden Handel en Zeevaart van andere Natien, en voornaamlyk van die der *Ruſſen*. En zy lyden niet weynig in alle opzigten, door de onrusten in de Colonien, welke hunne Fabriquen, Handel en Zeevaart, eene lange reeks van jaaren hebben doen bloeyen; dewyl zy jaarlyks voor millioenen guldens aan Koopwaaren met hunne eygene Schepen derwaarts zonden, en dezelven met kostlyke laadingen te rug kreegen; 't geen ſedert eenige maanden bykans geheel is opgehouden; en dit heeft tot het verval van hunnen Handel en Zeevaart wel het allermeest medegewrogt. En komen deeze Colonien eenmaal zo ver, dat zy onafhanglyk zyn in den Inkoop en Verkoop, en in de keuze, van welke Natie zy zich tot verzending willen bedienen, men zal dan dra den Handel en Zeevaart dier Natie zien vervallen. Want dewyl zy, even als wy, merkelyk te veel Schepen en Handel hebben, om tot hun eygen nooddruft en weelde te dienen, zo zal, zo dra zy zulk een gewigtigen tak van Handel en Zeevaart miſſen, een groot gedeelte der Kooplieden

en

en zeevaarende Perſoonen, Ambagtslieden, en Fabriquanten, bedorven zyn of verhuyzen; waar van men, onder anderen, het begin gewaar wordt, door de menigte Weeveryen, welke in dat Land ſtil ſtaan en vervallen; als mede door de ſchaarsheyd aan Geld, 't geen zich meer dan voorheen in *Engeland* openbaart, in de continueele Wiſſel en Herwiſſel, die daar in zwang gaat.

Schotland en *Ierland* hebben op zich zelven geen grooten Handel, en, voor zo ver hunne Producten noodzaaklyk zyn voor andere Natien, zal deeze nog langer in denzelfden ſtaat blyven. De *Ieren* egter lyden, door de verzwakking der *Engelſche* Zeevaart, en van het debiet der *Britſche Colonien*, merkelyk; en 't is ontegenzeglyk, dat dit Land ſedert eenige jaaren, door die mindere *Negotie*, armer is geworden.

De *Zweeden* hebben, tot zelfs diep in deeze Eeuw, hunnen Handel en Zeevaart vermeerderd en verbeterd; doch, ſedert eenige jaaren, is 'er zulk eene groote ſchaarsheyd aan Geld in dat Land, zelfs onder de Kooplieden, en zulk een verval in hunne Fabriquen gekomen, dat zy hunnen Handel hebben moeten inkrimpen, en hunne Zeevaart niet hebben konnen rond houden:

zo dat de *Negotie* en Vaart deezer Natie oogſchynlyk afgenomen zy.

De *Deenen* hebben, gelyk de *Zweeden*, den Koophandel en Zeevaart, voornaamlyk in deeze Eeuw, kragtig voortgezet, en vaaren nog in menigte in de *Middellandſche Zee*, en op de *West-Indiën*. Doch dewyl het dit Koningryk, even als het Koningryk *Zweeden*, en in nog meerdere maate of hoeveelheyd, uyt hoofde van deszelfs kleynheyd, aan genoegzaam geld ontbrak, om alles op te ſtapelen; en zy te verre uyt het middenpunt der *Negotie*, met betrekking tot de ligging, ten opzigte van andere handeldryvende Landen zyn, (waaromtrend *Engeland* en *Holland* een voorregt heeft;) als mede niet voorzien waaren van groote en uytgeſtrekte Rivieren; zo kon die Handel en Zeevaart niet geduurig aanwaſſen noch ſtand houden; dewyl 'er veele en groote kosten moesten gedaan worden, om de goederen her en derwaards te voeren, en welke ongelegenheden meer: dus 't my toeſchynt, dat de Handel en Zeevaart van dit Land tans niet meer in een toeneemenden ſtaat is.

Wat betreft de *Pruyſſen*, en de verdere Steedjes in de *Oost-Zee*, die onder *Rusland*, *Zweeden* en *Denemarken* niet behooren; onder anderen *Dantzig*, *Lubeck*, en *Libauw*,

Libauw: Deeze komen my voor, dat in Handel en Zeevaart niet afneemen, maar eerder zyn toegenomen; doch het figuur datze maaken, is tot nog toe kleyn, ſchoon ze op den weg zyn om grooter te worden. Dan, 't is zeker, dat de Handel, Fabriquen en Zeevaart van *Stettyn* en *Koningsberg* kragtig zyn vermeerderd; waarom ik dezelven, gelyk *Rusland*, onder de claſſe der aanwaſſenden en bloeyenden ſtel.

Hamburg en *Breemen* zyn ontegenzeglyk in deeze, en in 't laatſte der voorige Eeuw, in Handel en Vaart toegenomen. De eerſte heeft zich byna overal weeten in te dringen, en de Correspondentie, door vigilantie en magt, met de *Hollanders* en *Engelſchen* op veele plaatſen gedeeld. Getuygen hier van zyn de groote Vlooten, die zy jaarlyks na *Archangel* zenden; de menigte Schepen, die voor hunne rekening worden bevragt na *Spanjen*, *Portugal*, *Frankryk*, en verder in de *Middellandſche Zee;* en de kostelyke Producten, waar mede zy her- en derwaards vaaren, of doen vaaren. De laatſte legt zich insgelyks op die manier van Handelen toe, en begint merkelyke voortgangen en vorderingen in het zelve te maaken. De eerſte heeft eene onuytputbaare Source aan de Rivier de *Elbe*, welke haar de ſchoonſte gelegenheyd ver-

verleent, om de aangebragte goederen in 't hart van *Duytſchland* te voeren, en de goederen van boven tot haar te doen komen. 't Is waar, dat deeze Stad veel geleeden heeft, door de nabyheyd van *Altona*, 't geen in *Deenſche* handen is, als mede door de bepaalde *Negotie* in Hout, 't geen uyt de Staaten des Konings van *Pruyſſen* tot haar wordt gebragt, en het verval haarer Suyker-Raffinaderyen, door de opregting van ſoortgelyke Fabriquen in het *Brandenburgſche*; doch ik agt, dat men egter met grond mag zeggen, dat deeze beyde Steden, ten minſten evenſtreekſch, in Handel en Zeevaart blyven, en naastdenklyk daar in, door een genomen, nog toeneemen.

De *Embders* zyn van weynig aanbelang; zy zetten hunnen Handel niet voort, en voeren ook niets aanmerklyks in *Negotie* en Zeevaart uyt, waarom ik op hun tans geen agt zal geeven.

Ooſtende heeft, eerst in en omtrend het jaar 1720, eenig figuur in Handel en Zeevaart beginnen te maaken, door het ontwerp, om van daar na *Oost-Indiën* te vaaren. Sedert dit geſtuyt en vervallen is, heeft men op deeze en geene wyze getragt, den opbouw van die beyden door voordeelige aanbiedingen te wege te brengen; en men kan 'er

van

van zeggen, dat hun dit gelukt is. Zy hebben in der daad, ſedert de laatſte 20 jaaren, merkelyke aanwinningen en vorderingen in Koophandel en Zeevaart gemaakt; zendende hunne Goederen, als mede die van *Vlaanderen* en *Braband*, na *Spanjen* en *Frankryk*; ontvangende uyt die Landen, als mede uyt de *Oost-Zee* en het *Noorden*, de Ruyge Waaren, om dezelven in hun Land te doen fabriceeren. Dat hunne Koophandel en Zeevaart voor aanwaſſende wordt aangezien, blykt uyt de belasting, welke haare Hoog-Mogende op onze Schepen, die aldaar loſſen, gelegd hebben; te weeten, van het Lastgeld te moeten betaalen, als of ze hier ingekomen waaren; 't welk geen ander oogmerk kan gehad hebben, dan om onze Schepen van die Vaart af te houden.

Wat de *Duynkerkers* betreft, deeze onder de heerſchappy van *Frankryk* zynde, zullen wy ons daar niet byzonder mede inlaaten: dit alleen zal ik 'er van zeggen, dat hunne Handel en Zeevaart, naar myne gedagten, in genoegzaam dezelfde ſituatie is, als vooren.

De *Turken* en *Mooren* hebben dezelfde manier van handelen met ons, en met alle andere Natien, als over eene Eeuw; zy leggen 't 'er niet op toe, om ons de goederen met hunne

hunne eygene Schepen te brengen, noch op eenige byzonderheyd tot aanwas of voortzetting van Handel en Zeevaart: willende niemand na de oogen zien, gelyk een Koopman en handeldryvend Volk, om des voordeels wille, dikwerf moeten doen. Des hun Handel en Zeevaart, nagenoeg, in dezelfde omſtandigheyd zy, als vooren.

't Zyn, naar myn inzien, derhalven de *Ruſſen*, de *Pruyſſen*, de *Hamburgers*, de *Breemers*, en de *Ooſtenders*, maar voornaamelyk de eerstgemelden, die hunnen Koophandel en Zeevaart kragtig hebben voortgezet, en tot nog doen aanwaſſen; terwyl de andere Natien of het doorgaans evenſtreekſch houden, of een kenlyk verval in dezelven beſpeuren. Hoopende dat ik hier niet in misgetast heb, (ſchoon ik 'er alleen eene korte beſchryving van gegeeven hebbe, om dat eene uytgebreyde beſchryving niet tot het oogmerk zou dienen,) gelyk ik tot nog niet vermoed, zo zal ik overgaan tot het onderzoeken na de redenen van den aanwas onder die Volken; ten eynde daar uyt de beste en gemaklykſte te vindene middelen te zoeken en op te geeven, om onzen Koophandel voor verder verval te behoeden, en in de tegenwoordige geſteldheyd te bewaaren.

En hieromtrent komt vooraf in aanmerking, dat 'er onder deeze bloeyende Natien zulke zyn, welke niet anders, dan hunne eygene Producten, verzenden, en de ontboodene waaren zelve gebruyken en fabriceeren, zonder ze aan iemand anders te zenden, immers niet van belang. En dat 'er ook onder zyn, welke byna geene eygene Producten, maar meest altemaal vreemde Waaren afzenden, en de ontvangene Waaren voor ver het minſte deel zelve conſumeeren, of fabriceeren; maar ze weder aan anderen ten dien eynde zenden. In het eerſte geval is *Rusland* en *Pruyſen*, de laatſte voor een groot deel; en in het laatſte geval is *Lubek*, *Hamburg*, *Breemen* en *Ooſtende*. En deeze onderſcheiding deswege in het ooge te houden, is zeer nuttig voor ons, die meer ten dien opzigte aan de laatſte, dan aan de eerſte gelyk zyn; dan ik zal de toepaſſing van dezelve voor den Leezer overlaaten, om alle noodelooze uytgebreydheyd, zo veel mogelyk, te vermyden.

In het algemeen zyn de oorzaaken van den voordeeligen Handel dier Natien, deeze volgende, (en dezelve agt ik dienſtig nog eens in het kort by een te trekken.)

Voor

Voor eerst, dat zy, door deeze en geene oorzaaken, in den buytenlandſchen Handel langs hoe meer gevestigd worden.

Ten tweeden, dat zy langs hoe beter de Goederen fabriceeren.

Ten derden, dat zy merkelyke en groote Vorderingen in den Scheepsbouw hebben gedaan.

Ten vierden, dat zy van tyd tyt tyd bekwaamer geworden zyn in de Zeevaart.

Ten vyfden, dat zy met langs hoe meer ſtandvastigheyd hunne affaires doorzetten, en langs hoe geduldiger worden, om verliezen of nadeelen te verdraagen, en alzo meerdere maate van onderneemzugt bezitten, dan voorheen.

En eyndelyk, *ten zesden*, dat zy, zo door hunnen voordeeligen Handel, als door het vertrouwen, dat de *Hollanders* in hun ſtellen, waar door zy een verbaazend credit van hun genieten, in ſtaat zyn, om hunnen Handel en Zeevaart meer en meer uyt te breyden.

Ik gaa hier voorby de bronnen van aanwas van hunnen Handel en Zeevaart, welke haaren oorſprong hebben in de menigte der Pro-

ducten, welke hun eygen Land uytlevert; om dat dezelve eigenlyk geene middels konnen verleenen, welke tot in ſtand houding onzer *Negotie* en Zeevaart dienſtig konnen zyn.

Aan deeze opgenoemde oorzaaken zyn, myns agtens, hunne groote vorderingen in die zaaken met regt toe te ſchryven; en indien wy onzen Handel en Zeevaart willen doen ſtand houden, zo zal het de pligt der handeldryvende, en Fabriquen gaandehoudende perſoonen zyn, om zorg te draagen, dat wy omtrend hun ten minſte in denzelfden afſtand blyven. Zulks kan geſchieden, indien men, naar hun voorbeeld, voor eerſt, onzen buytenlandſchen Koophandel met meer vlyt en ſtandvastigheyd voortzet en uytbreydt; door, voor onze eygene rekening, (gelyk onze Voorzaaten, door welke onze Handel is aangegroeyd en in bloey gebragt, deeden) de goederen te ontbieden, en te verzenden. Wanneer wy daar benevens, uyt al te groote beſchroomdheyd, of vrees voor ſchade, de goederen niet laaten leggen, of te huys houden; terwyl andere Natien, daar wy ze gedeeltelyk aan moeten ſlyten, dezelve opkoopen, en ons met het gedeelte, dat wy kogten, laaten zitten, en daar van deeze en geene dingen fabriceeren, welke wy anders aan hun ſlyten, en dezelve dan

by

by anderen ter markt brengen, waar door zy ons de loef afwinnen. Het vermogen der Hollandſche Kooplieden is tans daar toe nog groot genoeg; en men zou niet gelooven, hoe zeer die Natien, met zulk eene manier van handelen, zouden belemmerd worden; dewyl zy tot nog toe niet in ſtaat zyn, om zulks tegen ons uyt te harden. Wy behoorden ook naa te laaten, en beſtendig te weygeren, om onze Schepen aan hun te verhuuren, tot vervoering van Laadingen, die direct tot hun komen, en ons Land voorby vaaren; waar door wy hunne Lastdraagers zyn geworden, en den Lande en *Negotie* zeer veel nadeel toebrengen. Dit middel zou hun veelen dier verzendingen en ontbiedingen onmogelyk maaken; te meer, dewyl ze tot nog toe geen gelds genoeg hebben, om zo veele Schepen, als zy van ons gebruyken, te doen bouwen, of koopen, en uytterusten. Dit eynde kan ook te gewisſen bereykt worden; indien men, ten anderen, onze Fabriquen verbetert, en zich ten minſte daar in zo veel bevlytigt, als zy. In 't algemeen zyn de Fabriquanten van oordeel, dat men onkostelyk moet fabriceeren; doch deeze bezuyniging wordt doorgaans zeer verkeerdlyk gezogt, in ſlegte Waaren te leveren, die een goed oog hebben. Ik zeg, *zeer verkeerdlyk*; want het is ontegenzeg-

lyk, dat de ondervinding het bedrog of den ſchyn ontdekt; en, bevindende, dat het goedkoop duurkoop is, zo wordt 'er van afgezien, en de Fabriqueur wordt met eene zwarte kool getekend. Een andere weg moet hier toe worden ingeſlaagen: men moet zich benaarſtigen, om goed en goedkoop te werken, en 'er tevens een fraay oog aan te geeven. Het doet 'er niet toe, ten minſte niet zo zeer, hoe veel gelds iets per ſtuk, maat of gewigt koste; 't is voornaamlyk de zaak, of het, naar zyne ſoort en qualiteyt, goedkoop is. Hier op moeten de Fabriqueurs, Trafiqueurs, en verdere Meesters en Baazen van Ambagten en Handwerken letten; daar op moeten ze vooral denken; en het is ten hoogſten waarſchynlyk, dat zy, dit wel benaarſtigende, daar in zo veele verbeteringen zullen maaken, dat zy de gemelde Natien zullen byblyven, ja zelfs te boven ſtreeven. Ook zou het merkelyk tot de in ſtandhouding onzes Handels en Zeevaart toebrengen, indien men, in de derde plaatſe, zich met ernst op de verbetering in onzen Scheepsbouw en Schepen toeleyde. Ik beoog hier niet alleen de ſoorten, fatſoenen, of conſtructie der Schepen; maar ook, dat men zich toelegge, om dezelve onkostelyker te bouwen, en te equipeeren. Hier omtrend moet men de voorbeelden onzer Voorzaaten in agt neemen, met de

de Schepen groot van Last en kleyn van Masten, vlot gaande, en ſterk in bouwing te maaken; men moet alle pragt en luyster ter zyde ſtellen; en de Schepen aanzien, als een gereedſchap, waar mede men arbeyden moet; waarin, niet de fraayheyd, maar de gemaklykheyd en geſchiktheyd, tot het oogmerk wordt vereyſcht. 't Is eene dwaaze bevatting, dat tot eene zeer ſnelle zeylage zeer groote ſcherpte noodig is. De dryvers van dit denkbeeld veroorzaaken, dat 'er veele Schepen misbouwd, en, om veel te laaden, op hun charter volſtrekt onbekwaam worden. En doorgaans beantwoordt het zo weynig aan de verwagting, dat de zogenaamde plompe Schepen, die expres op de zeylage gebouwde Schepen, voorby zeylen, of dikwils met hun ter bedoelder plaatſe te gelyk komen. Ik twyfel niet, of veelen zal dit zeer bedenkelyk voorkomen, en 't zal naar hun vermoeden buyten de waarheyd zyn; doch om dezulken uyt die twyfel en verkeerde onderſtelling te redden; die nergens anders haare bron hebben, dan in hunne onkunde, merk ik aan; dat de reden, waarom die ſcherpe Schepen zeldzaam veel uythaalen op eene Reyze, hier in gelegen ligt; dat zy, door te weynig lichaam onder water te hebben, geduurig bloot ſtaan voor de geringſte bewegingen der Zee, en met eene harde koelte zodanig op en neder

ſpringen, dat 'er de voortgang zeer door vertraagt worde; daar de Schepen, die een behoorelyk lichaam, dat op zich zelven kan ſtaan, hebben, van geen Zeêtje weeten, en de meeſte vaart behouden.

't Zyn, in 't algémeen en doorgaans, de Grootheyd en Welgeſchiktheyd der Zeylen, welke de Schepen wel doen vaaren: behoudens dat een Schip behoorlyk, en byzonder van agteren, beſneeden of ingetrokken is, en niet wyd is op zyn Dek of van Hek, om allen onnoodigen en te vermydenen windvang te beletten. Hierop agt te geeven, benevens op al het geen iets toebrengen kan tot voordeel, zo in de uythaaling, als in de minſte *Equipage*; zynde middelen, die in dit geval moeten in 't werk geſteld worden.

De hoegrootheyd en de ſoort van Schepen is niet eenerley op alle Havens: men moet zorg draagen, dat men daar omtrend met de ondervinding raadpleege, en in alle gevallen alles zo veel bezuynige, zo in de Materialen, waar van ze worden te zamengeſteld en toegetuygd, als in de bemanning en verdere *Equipage*, als doenlyk en mogelyk is. Ik twyfel niet, of indien zulks werd in 't werk geſteld, of men zou met de gemelde Natien ten minſten gelyk ſtaan, ja dezelven naastdenkelyk ſchielyk overtreffen.

Een

Een vierde Middel zal tot het voorgeſtelde eynde zeer dienſtig zyn; het zelve beſtaat hier in, dat wy onze Inboorlingen meer en meer moesten aanmoedigen, om zich op de Zeevaart toe te leggen. Toen *Hollands* Koophandel kragtig toenam, werd dit Gewest het School der Zeelieden: de Buytenlanders verhuurden zich op onze Schepen, en duyzenden doen zulks nog jaarlyks: de bekwaamen onder de Zeelieden werden door onze Natie bevorderd tot Officieren, en veelen zyn met de kunst na huys gekeerd, en niet weder te rug gekomen, maar werden met den tyd op hunne eygene Vaartuygen geëmployeerd; welke, door derzelver toevloed meer en meer werden aangebouwd, en in onzen weg ons verzelden, of ontmoetten. Hoe minder gelegenheyd wy hun hiertoe geeven, door dezulke onder hun, welke hier niet woonen, niet te bevörderen tot den rang der Officieren, maar daar toe onze Inboorlingen te gebruyken, en hun, langs dien weg, tot den Zeedienst aantemoedigen; hoe meer voordeels wy langs dien weg boven hun in de Zeevaart zullen behaalen. Want nadien de *Hollandſche Navigatie* voor hun als nog het School is, om de Zeevaart te leeren; zo zal, door gebrek aan aanmoediging, hunne begeerte, om in de kennis der Zeevaart bedreeven te worden, verdooven; zy zullen 'er van

tyd tot tyd van afzien, en genoodzaakt zyn, om hunne bevordering in hun eygen Land te zoeken. Onze Natie zal daar door meer en meer lust tot het bebouwen der Zee krygen, en de een zal den ander aanzetten, om zich ter Zee te begeeven, gelyk het in de dagen van den Aanwas van onzen Koophandel en Zeevaart was. Toen vond men veele Dorpen in ons Land, daar eene menigte Schippers, Commandeurs en Capiteyns woonden; daar men ze nu, op eenige weynige na, nergens meer vindt. Dit middel zal, natuurlyker wyze, door den Vaderlandſchen Nayver, de Zeevaart en Koophandel, zo niet doen bloeyen, ten minſten in den tegenwoordigen ſtaat helpen bewaaren.

Een vyfde middel is, dat wy ons moeten toeleggen, om de oude ſtandvastigheyd in 't voort- en doorzetten onzer zaaken, en de geduldigheyd in het draagen der Nadeelen, wederom in het werk te ſtellen, ten eynde onzen Handel en Zeevaart voor meerder verval te bewaaren.

De meergemelde Natien hebben, door zich die beyde Vereyſchtens in den Handel meer en meer eygen te maaken, zich reeds een zekeren weg gebaand tot eene aanwaſſende en bloeyende *Negotie*. Want dewyl alle onderneemingen niet naar wenſch gelukken, zo is

'er

'er eene groote maate van ſtandvastigheyd en geduldigheyd noodig, om egter ſoortgelyke onderneemingen op den duur voort te zetten, of een en andermaalen te hervatten. En in deeze beyde vereyſchtens zyn zy reeds zo verre gevorderd, dat zy 'er ons niet zelden in gelyk ſtaan, ja nu en dan in overtreffen.

Wy moeten derhalven ons eene grootere maate van beredeneerde onverſchrokkenheyd eygen maaken, en ons in dezelve niet laaten voorby loopen, ja zelfs niet met anderen gelyk ſtaan. Want de præferentie van den eenen Koopman boven den anderen legt, onder anderen, ook gelegen in den ſtaat, welke de Verkooper omtrend den eerſten boven den laatſten, kan maaken, dat hy aan hem zyne goederen kan ſlyten, ſchoon hy 'er te vooren ſlegt mede ſtonde; daar hy op den laatſten, om dat hy door 't verlies, of anderen tegenſtand, is afgeſchrikt, deswegen geen ſtaat durft maaken. En by aldien geene præferentie plaats heeft, zo zal ook geen Natie eenig voorregt anders genieten, dan dat zy in meerdere quantiteyt koopt. Doch by aldien zulks ook geene plaats hebbe, gelyk het ten onzen opzigte 'er na toe helt, zo zal alle præferentie verlooren gaan, en de onderneemzugtigſte, indien hy het niet op te los-

ſe

ſe gronden doet, zal gepræfereerd worden. Indien wy hier omtrend yveriger en onverſchrokkender, ſtandvastiger, en geduldiger zyn, zal het niet miſſen, of wy zullen de meergemelde Natien hier in wederom voorby loopen, en medewerken tot de inſtandhouding onzes Koophandels.

Eyndelyk, dewyl zy door hunnen voordeeligen Handel, en het vertrouwen, dat de *Hollanders* in hun ſtellen, waar door zy een verbaazend credit van hun genieten, in ſtaat zyn, om hunnen Handel en Zeevaart meer en meer uyt te breyden, zo moet ons zulks leeren en aanzetten, 1. om onzen Handel, Fabriquen en Zeevaart zodanig te bezuynigen, en te verbeteren, door ſpaarzaamheyd en uytvinding, vlyt en naarſtigheyd, dat wy ons zelven, zonder den uytſlag onzer onderneemingen af te wagten, eene meerder zekere beoogde winst konnen bezorgen, dan tans; nu alles zeer pragtig en met te weynig oplettenheyd wordt gemaakt en uytgevoerd; waar door zy ons in onkostelykheyd en goed overleg voorby loopen, 2. Moet het grootere vertrouwen, 't geen wy in hun ſtellen, en waar door zy een verbaazend credit verkreegen hebben, plaats maaken voor ons eygen belang. Wy moeten ons geld, of niet, of zeer ſpaarzaam, laaten gebruyken tot hun voor-

voordeel; om dat de Zuylen van ons Land 'er door geknakt worden. Wy moeten hun voortaan, zo niet geheel, ten minſten ten grooten deele, geen geld op goederen, die zy ons zenden, opſchieten; en geheel niets leenen, om *Negotien* mede te doen, die, zo in vertier, als in Scheepvaart, ons Land misgaan. Indien de *Hollanders* deswegen de hand digt houden, zo zal hunne commercie, die buyten ons omgaat, voor een groot deel te niet loopen; en zulks zal ons gelegenheyd geeven, om 'er de onze mede te vergrooten; ten minſten, om dezelve daar door in ſtand te houden: dewyl de Natien, waar mede zy zulk eenen Handel dryven, hun grootendeels om het groote credit, dat de *Hollanders* hun geeven, en waar op zy gerustlyk ten hunnen behoeve trekken, vertrouwen.

Ik voeg hier ten ſlot van dit alles by, dat wy ons wagten moeten, om Buytenlanders tot onze voornaame Bediendens in Comptoiren, Handel, Fabriquen en dergelyken aan te neemen en te bevorderen. Wy moeten daar toe onze jonge lieden op- en aankweeken, en dezelve meer en meer aanmoedigen, voorthelpen, en employ bezorgen, zo zy de vereyſchte bekwaamheyd bezitten. Daar door zal men vermyden, dat de kennis en loop onzer *Negotie* wordt overgebragt in andere

Lan-

Landen; en te weeg brengen, dat het fyne en intrinſique der Zaake in onze jonge bekwaame lieden wordt ingeprent en bewaard. Hierom is het de pligt der Ouderen, om hunne Kinderen van allerley afleydend vermaak en weelde af te houden, en hun de waarde en het belang der *Negotie*, in een Land als dit is, geduurig in te prenten.

Ik agt, dat de opgegeevene Middelen, zo dezelve met ernst door de Kooplieden onzes Vaderlands in het werk worden geſteld, ten minſten genoegzaam zullen zyn, om onzen vervallen Koophandel en Zeevaart voor meer verval te bewaaren, en in den tegenwoordigen ſtaat te houden.

Doch, wy dienen in het toepaſſen deezer Middelen in 't oog te houden, dat wy, ten opzigte van Handel en Zeevaart, met *Hamburg* en *Breemen*, gelyk ik te vooren reeds heb bygebragt, gelyk ſtaan; dewyl ons Land, even als het hunne, ongelyk meer vreemde dan eygene Producten uytlevert; en dat wy derhalven vooral geene geweldige Middelen tot het voortzetten van onze *Negotie* moeten aanwenden; gelyk die Natien ſomtyds doen, die hunnen Handel door hunne eygene voortbrengzels konnen aan den gang houden; want dit zou den onzen geheel bederven. Wy moeten alleen, door naarſtig

en

en zuynig te Negotieeren, Fabriceeren en Navigeeren, en door die allen met magt voorttezetten, onzen Handel in ſtand houden en vermeerderen.

Ondertusſchen wil ik wel bekennen, dat 'er onder die middelen zulken zyn, welke hunne regte uytwerking niet zullen voortbrengen, by aldien de aanmoedigingen en faciliteyten der loffelyke Regeerders deezes Lands hier niet in medewerken; door Uytbod, Belofte, Belooning, Verbod of Belasting en Vrygeevingen, als anderzins; tot voortzetting van den Handel, Fabriquen en Ambagten; tot weering van het gebruyken van buytenlandſche dragten; en tot bevordering van 't onkostlykst en zuynigst fabriceeren en vertieren der goederen in dit Land; zonder onderſcheyd of bevoorregting van de eene Plaats, Stad of Dorp boven de anderen, en menigte anderen meer. Doch ik ben zo overtuygd van hunne genegenheyd tot de Kooplieden, en het groote belang, dat zy in den Handel, Fabriquen en Zeevaart ſtellen, zonder welke het Vaderland niet beſtaan kan; als mede in hunne billykheyd en regtmaatigheyd, die niet zal dulden, dat eenig Inwoonder in zyn natuurlyk regt verkort worde, dat ik onnoodig en onvoeglyk agte, om hier op verder ſtil te ſtaan; te meer, dewyl de onder-

dervinding reeds op den duur getoond heeft; dat zy tot dit alles gaarne willen medewerken. Ik verblyde my derhalven, eene Verhandeling van deezen aart onder hun oog te mogen ſchryven; dewyl ik my verzekerd houde, dat zy myne misvattingen, om den wille der goede zaak, gereedlyk zullen verſchoonen, en ten goede houden; en daar ik het oogmerk heb voldongen, of ſlegts eenige handleyding ten dien eynde mogt hebben gegeeven, mynen Yver, voor de in ſtand houding der Zenuwen van 's Lands Welvaaren, zullen pryzen.

Dat wy derhalven, geagte Vaderlanders, ons met ernst op de voorgeſtelde middelen, zo zy proef konnen houden, toeleggen. Zyn eenigen niet of weynig ter zaake, verbetert dezelven, en ſtelt ze te werk; en dan vley ik my, dat *Hollands* Koophandel ten minſten in zynen tegenwoordigen toeſtand zal blyven; en zich voor meerder verval en veranderingen zal behoed zien; en wy konnen ſtaat maaken, dat 's Lands Vaders ons hier in met ernst zullen onderſchraagen.

En by aldien deeze middelen toereykende zyn, om onzen Vaderlandſchen Koophandel voor meer verval en verandering, en in deszelfs tegenwoordige geſteldheyd te bewaaren, het geen ik hoop, en waar omtrend ik niet twyfel,

twyfel, dat de bevinding en in 't werkſtelling van dezelven zulks zal leeren en toonen: hoe zal dan het Handeldryvend en Fabriceerend Deel van onze Natie van zelve dra beginnen te arbeyden, om deszelfs verbetering te bevorderen? Immers geeven de reeds aangeduyde Middelen hier toe, uyt hunnen eygenen aart, wederom de daartoe dienſtige en noodige Middelen aan de hand; en geen regtgeäart Vaderlander, die belang in den *Hollandſchen* Koophandel ſtelt, kan anders dan van zelve hier toe medewerken.

Doch alzo, voor allen, de Middelen tot verbetering niet even gemakkelyk en duydelyk daar uyt zullen blyken, zo zal ik, ter beantwoordinge van het Tweede Lid des Derden Voorſtels, waar in gevraagd wordt: *Welke Middels het best geſchikt zyn, om zyne Verbetering te bevorderen?* de Middelen, die *daar toe*, naar myn inzien, het gemakkelykst te vinden, en het best geſchikt zyn, opgeeven; waar toe ik tans overgaa.

In de eerſte plaats, wordt 'er vereyſcht, eene gegronde kennis van de Zaak, waarmede men zich bemoeyt, het zy *Negotie*, het zy *Fabriquen*, het zy *Ambagten*. Dit is voor elk, in alle opzigten, volſtrekt noodzaaklyk; want de onkunde in dezelven ver-

oorzaakt niet zelden het verval van de zaak, die men by de hand heeft, en bederft dikwerf veele anderzins eerlyke Lieden. De ondervinding heeft geleerd, en leert nog dagelyks, dat 'er, by gebrek hier van, zeer veele onbekwaame Koopluyden, Fabriquanten, Kunſtenaars, en Meeſters der Ambagten zyn, welke dikwils tot hunne ſchade handelen; terwyl anderen, in denzelfden tyd en omſtandigheden, door hunne kundigheyd eenig voordeel behaalen. De tyd van Ontbieden of Inkoopen; Verzenden of Verkoopen en Fabriceeren; de wyze van Fabriceeren; de Vermengingen; de vereyſchte Ingredienten; de geſteldheyd van Weer en Wind; de gepaste Inſtrumenten, en hoe 'er mede te arbeyden; en honderd andere geringere omſtandigheden meer, waarop dient gelet te worden, moeten voor elk Handelaar, Fabriqueur, Konſtenaar, en Meeſter der Ambagten, in eene genoegzaame maate bekend zyn. Ieder hunner behoort 'er zich op toeteleggen, om dezelven meer en meer grondig te kennen; op dat hy, zo ver zyne kundigheden ſtrekken, en zyn *genie* van uytvinding, of zyn vooruytzigt toelaat, welke hy geduurig moet ſlypen, de meeste voordeelen met zyne broodwinning bejaage: en de groote vorderingen en bekwaamheden der oplettendſte, ſchranderſte en uytvindendſte perſoonen moeten

ten den geenen, die daar in minder gevorderd zyn, geduurig aanzetten, om hun in te haalen, ja voorby te ſtreeven, op dat zy een gelyk voordeel met hun verkrygen. Men moet ten dien eynde alle veragting en haat omtrend dezulke verbannen; en hun, zo niet beminnen, ten minſte hoogagten, om hunne bekwaamheyd en oplettendheyd; mitsgaders, in ſtede van hun gezelſchap te vermyden, en hun in een kwaad blaadje voor te ſtellen, hun byzyn zoeken. Men moet van deeze en geene discourſen over de *Affaire*, *Fabricq*, enz. tragten te profiteeren; en elkanderen dus wederzyds aanzetten, om met onderlinge ſchranderheyd en vernuft voort te gaan tot meerder volmaaking der zaake. Hoe veel invloeds zulk een vereyſchte op de verbetering van Handel, Fabriquen, en dergeken zal hebben; hoe veel grootere voordeelen wy, door het meerdere en beſtendigere vertier na de Buytenlanden zullen behaalen, behoef ik, om dat het van zelve ſpreekt, niet aan te toonen, noch te omſchryven. Elk, die eenigzins denkt, zal zulks, zonder eenig verder bewys, gereedelyk toeſtaan; en daar uyt met my afleyden, dat dit een der beste en onfeilbaarſte middelen is, om onzen Handel te verbeteren, en die der bloeyende vreemde Natien te verzwakken. Hier door zal eerlang, om niet alles by te haalen, eene menigte van

Arbeydslieden, die nu nauwlyks halve dagen arbeyd doen, eerlang de week vol doorwerken: de Godshuyzen zullen dus minder last, en daar door zal wederom de Burgery meer verligting hebben. Dit is voorwaar eene zo wenſchelyke, als daar uyt zedelyk zekere te wagtene zaak; en 't is uyt overweeging hier van, dat ik alle myne Vaderlanders yverig vermaan, zulks kragtdaadig in 't werk te ſtellen.

In de tweede plaatſe is 'er noodig eene algemeene verbetering in de Fabriquen, Ambagten, Handwerken, en Kunſten. Dit ſpreekt insgelyks van zelve; dewyl anders de vreemde Natien ons meer en meer de loef zullen afwinnen; die, ſchoon niet zo fraay en duurzaam, egter veel goedkooper fabriceeren en arbeyden. Deeze verbetering moet derhalven niet alleen beſtaan in alles beter en fraayer, maar tevens in het onkostelyker te maaken; dat gemaklykst in het werk zal konnen geſteld worden, indien men langs hoe kundiger in de zaaken wordt, en zich daar op toelegt. Men hebbe zich niet te verbeelden, dat de kunſten reeds tot den hoogſten trap van volmaaktheyd zyn gekomen, en dat ſommige Fabriquanten, en Meesters der Ambagten, in hunne zaaken gantſch uytgeleerd zyn. De dagelykſche ondervinding weder-

wederſpreekt zulks volkomen, en heeft geleerd, dat ſommige Fabriquen, eenen geruymen tyd, in dezelfde geſteldheyd, met betrekking tot de werktuygen en de bearbeyding, konnen blyven, doch eensklaps veranderd worden, door deeze of geene uytvinding van den eenen of den anderen vernuftigen, en blokkenden Fabriqueur. De vreemde Natien zyn, door der *Hollanderen* verzuym, of kwaade trouw, reeds ver in veele Fabriquen en Handwerken gevorderd, en zy hebben dezelven door de *genie* der uytvindinge, die zy bezitten, nog kragtig verbeterd. 't Is derhalven de zaak der *Hollandſche* Fabriquanten, Kunſtenaars, en Meeſters der Ambagten, om zich met vlyt op de verbetering hunner Handwerken toe te leggen; dewyl de Verbetering ontegenzeggelyk mogelyk, en dezelve uyt te vinden, volſtrekt doenbaar is. Door dien weg en dat middel, is 'er gegronde hoop, dat onze gefabriceerde en gemodificeerde Goederen grooter vertier zullen verkrygen; en overal, gelyk voorheen, toen de Koophandel bloeyde, zullen worden getrokken; waar door de *Negotie* merkelyk zal aanwinnen; dewyl de gefabriceerde Goederen aan te zien zyn, als Producten van ons eygen Land.

Ten derden, dient men zorg te draagen, dat men de manier van bearbeyden en fabriceeren, zo veel mogelyk, geheym houde, ten minſten voor zo ver dit het fyne van de zaak betreft. En deeze geheymhouding heeft men in 't werk te ſtellen, niet alleen omtrend Vreemden, maar zelfs omtrend de Medefabriquanten en Meeſters der Handwerken; want anders loopt men gevaar, dat het geheym terſtond door de meeſten, zo niet door allen, ontdekt wordt; waar onder doorgaans Lieden zyn, welke, of door praatzugt, of door ſchandelyke eygenbaat gedreeven, het zelve onbedagt by vreemden verhaalen, of opzetlyk aan hun leeren. Daarenboven heeft 'er dan ook de Uytvinder, en eerſte in 't Werkſteller, byna geen voordeel van, alzo die handgreep, manier van bearbeyden, of vermengen, binnen weynig tyds aan allen, ten minſten aan verre de meeſten, rugtbaar en bekend wordt. Ter voorkominge hier van, moet men zich wagten, om, van zyn Fabricq of Handwerk ſpreekende, over iets meer, dan van de gemeenſte en allerbekendſte dingen te ſpreeken. Men moet, zo min mogelyk, en best geheel niet, toelaaten, dat iemand, toch vooral geene vreemde Natien, onze Werkplaatzen bezigtigen, of daar van iets aantekenen, als anderzins. Men moet wyders vermyden, om over zyn Fabri-

quen

quen en Handwerken te ſchryven ; dit openleggen en ontvouwen, hoe gebrekkig het zyn moge , brengt , gelyk ik reeds ten opzigte van het verval onzes Koophandels , door het verval onzer Fabriquen, heb aangehaald, niet zelden den Vreemdeling op den weg , om de zynen te verbeteren , tot nadeel van de onzen. Vooral moet men zich zorgvuldig wagten , van de Werktuigen , tot dezelve dienſtig , te verzenden ; of Arbeydslieden , voor rekening van Vreemden , te huuren en derwaards te ſcheepen ; of van Vreemden by zich te neemen , om hun de kunst te leeren ; alzo zulke middelen regelregt tot verwoesting van de onze ſtrekken. Indien de Vreemden, door het enkel beſchouwen der gefabriceerde zaaken , de byzonderheden onzer Fabriquen en Handwerken moeten leeren , welke weg hun dan alleen zou overblyven , by aldien dit voorgeſtelde middel zorgvuldig vermyd werd, zo zullen zy 'er veelligt noyt agter komen , of ten minſten zeer veele jaaren daartoe moeten beſteeden. Zulk eene geheymhouding kan niet anders voortbrengen , dan de bewaaring, aangroeying , en vergrooting van onze Fabriquen , Ambagten , en Handwerken , tot aanwas en vermeerdering van onzen Koophandel , en vermindering van die der vreemde Natien.

Ten vierden, moeten Kooplieden, Fabriquanten, Meesters der Ambagten en Handwerken, zich meer dan tegenwoordig bepaalen tot hun Comptoir of Werkplaatsen; op dat zy het inwendige en beste deel hunner zaaken, waar uyt eygenlyk hunne welvaart voortvloeyt, door en door kennen. 't Is niet genoeg veele zaaken by de hand te hebben, en het wild (zoo men zegt) over het hoofd te loopen; dit heeft menig yverig Handelaar en Fabriqueur bedorven. 't Is ongelyk beter weynig zaaken te bestuuren, en nauwkeurig op alles te letten; de oplettende ontsnapt doorgaans weynig, vooral, zo hy eene grondige kennis van zyne zaak bezit, of tragt te verkrygen: de nadeelige fouten leeren hem anders werken, of doen hem besluyten, om op eene andere wyze te laaten arbeyden. Doch hoe zal iemand, die zelden, of slegts ter loops in zyn Comptoir zit; ja dan nog op zyne Bediendens afgaat; of ter vlugt, en met lange tusschenpoozingen, zyne Werkplaatzen doorwandelt en beziet; toch in staat zyn, om de feylen en mishandelingen te ontdekken, veel min te verbeteren? 't Gevolg der zulken is doorgaans een spoedig, en voor hun zelfs zeer onverwagt verval hunner zaaken, alleen uyt wanlust voor dezelve spruytende. Daar zyn menschen, welke, door eene uytgestrekte zugt om te werken,

ken, en door eene meer dan gemeene liefhebbery voor Fabriquen en Handwerken, verſcheydene verſchillende zaaken by de hand neemen, 'er zich op beoefenen, en, door hunne onderneemzugt, ſtandvastigheyd, en genegenheyd tot de Fabriquen zelve, hier in goede vorderingen maaken, en gelukkig ſlaagen. Dan, men mag zeggen, dat veelen, en wel de meesten, aan ééne zaak genoeg hebben, van waar het Spreekwoord: *ééne zaak, zo hy wel beſtuurd wordt, is êêns mans werk.* 't Is derhalven voor de zulken, en voor alle anderen, (en dikwerf hebben de laatſte meer gebrek in deezen, om dat zy in het Handwerk doorgaans door geboorte of opvoeding gekomen zyn,) volſtrekt noodig, het zy Fabriquanten, het zy Negotianten, dat zy geduurig by en in hunne zaaken zyn; dat zy zich niet uytſpannen, dan, wanneer de dag is verloopen, en het werk ſtil ſtaat; ten eynde zy geduurig den ſchakel van den arbeyd voor den Geest hebben, en ſtof aan hunnen Geest verleenen, ter verbeteringe van 't gebrekkige, of ter bezuyniginge van het kostbaare. Men zal my ongetwyfeld gaarne toeſtaan, dat zulk eene manier van Negotieeren of Fabriceeren, voor den Lande van zeer groot voordeel zou zyn, indien dezelve eenpaarig in 't werk wierd geſteld; waarom ik de vryheyd neem, om alle Per-

ſoonen, die eenige zaaken hebben, welke van eenigen invloed op den Handel zyn, zulk eene tydbeſteeding ernſtig aan te raaden, als iets, dat in deezen volſtrekt noodzaaklyk is.

't Is ook, ten vyfden, even zo noodwendig, als een middel om onzen Koophandel te verbeteren, dat de Negotianten, Fabriquanten, en dergelyken, de volgende regels beſtendig in 't oog houden. Zy moeten niets van eenig gewigt (buyten groote noodzaake) door een ander laaten doen. Voorts niets uytſtellen tot morgen, 't geen van daag kan worden afgedaan of uytgevoerd; en wyders nauwkeurig op hun Boek, berekeningen van onderneemingen enz. zyn, en zulke grondig tragten te kennen. Dat veele Vaderlanders dit dikwerf ſchandelyk verzuymen, leert de ondervinding onwederſpreekelyk. Hoe veelen zyn 'er niet, die hunne Boekhouders, Onderbaazen, ja zelfs ordinaire Comptoir-bediendens en Arbeydslieden dikwerf moeten vraagen, naar de quantiteyt en qualiteyt, of den koop- en verkoopprys hunner goederen; die het gewigtigſte werk aan hunne eerſte Bediendens overlaaten; en zelfs dikwils hunne eygene Balance en Staatrekening niet opmaaken; noch, op geene duyzenden min of meer, hunne baate of ſchade, weeten? Dat ondertuſſchen dit verzuym

zuyn zeer verderflyk is, blykt uyt de onverwagte Bankbreuken, of het haastige verval der geenen, die zich daaraan ſchuldig maaken; En zo blykbaar als dit is, even zo zeker is het, dat op de drie voorgeſtelde vereyſchtens te letten, kragtig veel toebrengt tot een voordeeligen Handel, den Lande veel gewins aanbrengen, en medewerken kan, om den Koophandel in het algemeen te doen aanwaſſen. Hier door toch blyft men yverig, de zaaken geeven ons bezigheyd en rust, en zy leggen in waarde of onwaarde geduurig klaar voor den Geest: zy leeren ons alle ſchadelyke uytkomſten, en toonen wat gemyd, wat verbeterd, wat herſteld moet worden; wy zien daar door uyt eygene oogen, en ons vernuft en oordeel is des te zekerder, om dat ze op niemand liever afgaan, dan op zich zelven, 't Kan derhalve niet anders zyn, of de in het werkſtelling deezer aangepreezene middelen moet noodwendig onzen Handel verbeteren.

En hier uyt volgt in de zesde plaatze, dat wy in zaaken, waar in wy den arbeyd van anderen noodig hebben, 't zy in 't Comptoir, 't zy in Fabricq of in Handwerk, 't zy in de Zeevaart als anderzins, onze Vaderlanders altoos boven de beste Buytenlanders, (vooral daar het meer dan het laage en gemeene werk be-

treft,) moeten kiezen en gebruyken. De natuurlyke zugt van alle Natien, voor de plaats hunner geboorte, is zo ſterk, dat ze doorgaans, na verloop van eenigen, 't zy korten 't zy langen tyd, weder derwaards keeren. Hoe ſchadelyk is het dan voor het Vaderland in 't gemeen, als die Vreemden, naa deeze of geene kunst of zaak geleerd te hebben, met die weetenſchap na huys keeren? Hoe dikwils heeft dit voet gegeeven tot 't opregten van de *Negotie* en *Fabriquen* in vreemde Landen? En dewyl de welvaarendſte Natie ons, in de kunst en manier van Fabriceeren, in alle opzigten, nog niet geheel heeft voorby geloopen, maar nog dikwerf van ons en de *Engelſchen*, (welke laatſte Natie in 't nette van 't fabriceeren uytſteekt, doch te kostelyk is,) onderregt wordt, of zich zelven door leezen en afzien onderregt; zo zal het gevolg van dit middel zonder twyfel dit zyn, dat anderen of geheel niet, of zeer zagtjes vooruyt leeren; en de zugt en lust, om 'er kundig in te worden, door op onze Fabriquen te arbeyden, zal merkelyk verminderen, indien ze tot niets anders, dan tot de laagſte dienſten in dezelve, worden geëmployeerd. Laaten onze Inboorelingen niet zo werkzaam, niet zo onderwerpelyk zyn, ze zullen doorgaans wel zo bevattelyk weezen; en, door hun aan en voorttezetten,

zal

zal hun Yver geduurig aanwinnen, mitsgaders hunne genegenheyd tot hunnen Meester van trap tot trap grooter worden. De bevordering, die een gemeen man op deeze wyze ondergaat, kittelt hem ten hoogſten, en zet hem aan, gelyk ik by ondervinding weet, om voor het belang zyns Meeſters ſtiptelyk te zorgen; ja hy ſchynt 'er ſomtyds mede verheerlykt, dat de andere Arbeyders hem benyden. Laaten de dagloonen onzer Inboorelingen iets hooger zyn, (doch wel overdagt zynde, zyn ze het, door een genomen, niet;) die meerdere koste zal op den duur uytwinnen; om dat zy de kunst in 't land houdt; dewyl hunne neyging tot den geboortegrond dezulken zich alhier doet vestigen.

Ter verbeteringe en aanwas van onzen nu vervallen Koophandel, heeft men wyders in de zevende plaatze ſtandvastig ten regel te houden, om alle onkosten te menageeren, en alles te bezuynigen, zo veel mogelyk is, zo in *Negotie*, als in *Fabriquen* en *Handwerken*; doch tevens alles goed en fraay te maaken. Dat deeze handelwyze voordeelig en noodzaaklyk is, is zo ontegenzeggelyk, dat het geen bewys behoeve. De *Engelſche Natie* heeft in haare Fabriquen en Ambagten het nadeel, dat hunne werkſtukken te veel gelds kosten, ſchoon zy zeer net, fraay en goed ge-

gemaakt zyn. De *Duytſchers* hebben dit nadeel, met de *Franſchen*, dat, terwyl zy veel onkostelyker fabriceeren, hunne werkſtukken niet net, noch fraay, noch duurzaam genoeg gemaakt zyn. Tusſchen deeze beyden moeten wy tragten in te komen en te blyven. En dat zulks mogelyk is, hier van geeven deeze en geene Fabriquanten blyken; nadien zy 'er, door hunne oplettendheyd, en geest van Uytvinding, reeds eenige vorderingen in gemaakt hebben; weshalven het de pligt der Natie zy, om zich daar op met ernst toe te leggen in alle gevallen. Men moet deeze eene aanmerking wel in 't oog houden, dat de verbetering onzes Koophandels tans van de volmaaking onzer Fabriquen, Kunſten en Ambagten, zo niet geheel, ten minſten grootendeels, afhangt; want, de Koophandel in *Europa* algemeen zynde, en meer dan noodruft geevende, zo moet elke Natie denzelven tegenwoordig aan den gang en in aanwas en bloey houden, door de oefening der Kunſten en Weetenſchappen (*).

't Is

(*) Dewyl de overige Handeldryvende Natien den buytenlandſchen Koophandel meest allen by de hand hebben, zo heb Ik my daar over niet in 't breede uytgelaaten; te meer nog, dewyl veele Koopwaaren, welke tot dien Handel behooren, tot onze Fabriquen noodig of dienſtig zyn; en het dan alleen zou aankomen op de kundigheyd van Tyden en Plantſen, Misgewaſſen, Over-

't Is ten achtſten noodig, ter vermeerderinge van Handel en den aankleeve van dien, dat alle Kooplieden, Fabriqueurs, en Meeſters der Ambagten, zich benaarſtigen om prompter te betaalen, en niet zo langwylig daarin te zyn; want door deeze langwyligheyd moeten zy de goederen te duurder koopen, en door de verlegenheyd om geld te goedkooper verkoopen. Hier toe zyn deeze drie middelen noodig: (1.) dat men zyne Zaaken niet boven vermogen uytzette. Of (2.) indien zulks dient te geſchieden, om dat het voordeelig is, of eenige voor eenen kleynen tyd ongelukkige omſtandigheden, 't zy van neeringloosheyd of dergelyken, doch 't geen binnen kort weder ſtaat te veranderen, zulks vereyſchen; waaromtrend het dwaasheyd zou zyn, om den Handel of Fabricq te laaten vaaren. Dat men hulp zoeke by hun, die geld overig hebben, ter leen voor eenen tyd, om zich daarmede te helpen en ſtaande te houden. Of dat men (3.) eyndelyk van zyne Zaak eene Compagnie of Maatſchappy maake, en alzo 't vermogen van dezelve vergroote: welk laatſte middel, gelyk ik in het vervolg zal toonen, in

Overvloed, en dergelyken. Sommige deezer zaaken moet eene welbeſtudeerde Correſpondentie, anderen de Ondervinding, en de meeſte van dezelven de Tyd, of een zogenaamd Toeval, leeren; waarop dan nog ſomtyds geheel geen ſtaat te maaken is.

in dit Land ten hoogſten nattig, en dikwils noodig is.

Wyders, ten negenden, moeten de Fabriquanten en Kooplieden geenzins van hunne zaaken afzien, of dezelve zeer traaglyk voortzetten, ſchoon de Affaire op den duur weynig voordeels geeve; want zulk een lauwe en werkelooze Handel is de doodſteek van 's Lands welvaaren; dezelve maakt den gemeenen man dood arm, tot ondraagelyken last voor de Godshuyzen; welke last eyndelyk op de Vermogenden nederploft, en alle Inwoonders drukt en bederft. En deeze lauwheyd en werkeloosheyd is het, die tevens aan de buytenlandſche Natien de handen ruym geeft, om hunne gefabriceerde Goederen overal te zenden; alzo hun de *Hollanders* weynig in den weg ſtaan; waardoor zy de Volken aan de hunnen gewennen, en 't ons bezwaarlyk maaken, om weder ingang by dezelven te krygen. 't Is derhalve noodzaaklyk, dat de onzen zich met een weynig voordeels te vreede houden; en ſchoon niet dag en nagt, egter de week vol doen werken; om gelegenheyd te geeven, dat onze goederen in vreemde Landen in ſoorten te bekomen zyn; om daardoor de fabriceerende Natien aldaar te dwarsboomen, en ons Werkvolk aan den gang te houden. Dit is te meer

noo-

noodig, om dat het uytſterven van deeze of geene ſoorten van Arbeydslieden zeer nadeelig, ja ſomtyds *ruineus* is, voor de Fabriquen en Ambagten; dewyl de ondervinding geleerd heeft, dat, by herleeving van dit of dat Ambagt of Fabricq, geen, of geen bekwaam Volk te vinden was, en den Arbeyders dan eerst de behandeling geleerd moest worden, tot nadeel van den Werkbaas.

In de tiende plaatze moeten onze Negotianten, zo veel mogelyk is, zich wagten, van Commisſionairen der vreemde Natien te zyn, maar 't'er op toeleggen, om voor hunne eygene rekening te negotieeren. Hoe veel nadeels dit in commisſie te handelen, den Lande baart, heb ik reeds in de beantwoording van het tweede Lid der Vraage eenigzins aangetoond. Ik voeg daar nog by, dat door dit Commisſionairſchap de Buytenlanders eene geduurige gelegenheyd hebben, om hunne goederen af te ſcheepen, en alhier aan de markt te brengen; dewyl dezelven door deeze Commisſionairen, op hun berigt, gewagt, en by de aankomst ontvangen worden: de vragten en onkosten worden door hun betaald, en zelfs wordt niet zelden daar op eene aanzienlyke ſom, en dat dikwerf eer ze gearriveerd zyn, opgeſchooten, tegen een maatigen Intrest: zo dat de Buytenlan-

ders dikwerf het grootſte gedeelte der waarde in Caſſa hebben, eer het goed hier is. Ja ſommigen ſchieten de gelden reeds maanden te vooren op, en geeven dikwerf aan hun een Credit, het geen ze aan hunne Medeburgers en Vaderlanders zouden weygeren. Onderſtel nu, dat 'er geene van die ſoort van Commisſionairen waaren, (want eene andere ſoort van Commisſionairen, daar de goederen aan gezonden worden, en de uytgeſchootene vragten en onkosten direct aan betaald worden, bedoel ik niet zo zeer; doch hier van ſtraks nader:) dan zouden immers de Buytenlanders genoodzaakt zyn, om onze orders aftewagten, en daar door, by ruymte van Goederen, verpligt zyn, dezelven goedkooper te geeven; of zy zouden verpligt zyn, om ze voor hunne eygene rekening aan ons te zenden; en tevens zorg moeten draagén, om zo veel gelds over te maaken, of zo veel gelds gereed te houden, om de Wisſels te betaalen, (by aldien 'er dat Credit gegund werd,) dat 'er ten minſte de vragt, (zo zy onze, of wy hunne vreemde Schepen gebruykten,) van betaald worden kon. In het eerſte geval zouden wy doorgaans van hun goedkooper koopen; het tegengeſtelde van het welke, onder anderen, in de *Negotie* van het Hout uyt de *Oost-Zee* blykt: dat om-

omtrend een Capitaal, ſedert 40 jaaren, in Inkoopprys aldaar is geſteegen; 't geen niet alleen, en zelfs niet voornaamlyk, door de afgelegenheyd der Bosſchen, maar zo ik agt, grootendeels door den voordeeligen Handel, dien de Buytenlanders, langs den weg van in Commisſie te zenden, daar in dryven, wordt veroorzaakt; waar door zy het Hout op een hoogen prys houden, en zich behelpen, met het Reſtant aan de Commisſionairen te zenden, om het by gelegenheyd te verkoopen. In het tweede geval zouden zy, zo wel als wy, moeten wagten na de uytkomst van de markt; en door de groote uytſchotten, die hun dan niet zouden vergoed worden, voor en aleer de penningen voor de afkomst der Laadingen waaren geincaſſeerd, afgeſchrikt worden, om Goederen voor eygene rekening aan ons te zenden; zy zouden dan in tegendeel beſluyten, om onze orders en Schepen af te wagten, en de Goederen aan ons tot een maatigen prys te verkoopen. Eene ander ſoort van Commisſionairen, welke zich doen gebruyken om geld op te ſchieten op Goederen, die het Land voorby gaan, en welker getal eer ſchynt toe dan af te neemen, doen den Lande nog ongelyk meer nadeel; dewyl niemand daar van in *Holland* eenig voordeel heeft, dan

zy ; en zy daar door de vreemde Buytenlandſche Correspondentie vestigen. Indien dit alles vermyd wordt, 'er zo ſpaarzaam, als mogelyk is, eenige Commisſie van buyten wordt aangenomen, en dan nog zonder daar voor groote Sommen uyt te ſchieten, zal onze Koophandel oogſchynlyk toeneemen, de Voordeelen zullen grooter worden, en wy zullen ons Land weder in de oude Welvaart gevestigd zien ; want zo lang de Buytenlanders ons geld noodig hebben, zullen zy niet weygeren om met ons te handelen.

Wyders merk ik, ten elfden, aan, dat de Kooplieden, Fabriquanten, en Meesters der Ambagten, en derzelver Kinderen, Opvolgeren en Leerlingen, welke in hunne aankomende en bloeyende jaaren zyn, wanneer de geest het geſchiktſte is tot Onderneemingen, Uytvindingen en Doorzettingen, zich voor alle dingen moeten wagten van uytſpanningen, welke veel tyds, omſlag en kosten vereyſchen ; want 'er is niets zo afleydende en kwaad voor de Negotie, Fabriquen, en Handwerken, als die ſoorten van uytſpanningen. Zy moeten, gelyk ik als een derde middel heb aangepreezen, beſtendig by hunne zaaken zyn, zullen ze dezelve grondig kennen, en meer en meer verbeteren : de

de Avond laat hun, zo ze hun werk wel inrigten, een genoegzaamen tyd over om zich uyt te ſpannen, en op zyn oud *Hollandſch*, onder een pypje, of met eene gezonde en vrolyke maaltyd, of nuttig discours, te vermaaken, en te herſtellen van hunne ingeſpannenheyd. Deeze ſoort van menſchen zyn een geheel ander ſlach, dan Jonkers, Regenten, en beampte Perſoonen; dezulken konnen zich meerder en op andere tyden uytſpannen; en het is eene loutere dwaasheyd, dat zy een ſtaat houden, als de Grooten en Officieren des Lands: zy zyn 'er niet alleen niet toe geregtigd, maar doen 'er zelfs iets onbehoorlyks en onbetaamlyks mede. Dat bejaarde Lieden hun gemak en uytſpanning doorgaans zoeken, als zy van hunne Inkomſten of Compagnieſchappen konnen leeven, is pryſelyk; maar dat jonge Lieden, of zy, die in den bloey der jaaren zyn, daar na jaagen, en inzonderheyd Kooplieden, is de ruïne voor hunne zaak en voor 's Lands welzyn. 't Is derhalve de pligt der Kooplieden, Fabriquanten en Meesters der Handwerken, om zich daar af te houden, en zich noyt, dan buyten nadeel van hun werk, nu en dan uytteſpannen.

Voorts voegt het hun, ten twaalfden, om, benevens die doorgaans kostlyke uytſpanningen,

gen, alle noodlooze en groote verteeringen te vermyden; vooral tot hun vermaak of genot, geene, of zo weynig mogelyk is, gefabriceerde Goederen of Waaren, uyt vreemde Landen te ontbieden, of dezelve te gebruyken; dewyl deeze by hoopen het geld uyt dit Land fleepen, en het zelve verarmen. Men behoort zich toe te leggen, om 't geen wy konnen draagen tot Kleeding, van onze *Hollandſche* Fabriqueurs te koopen; Inlandſch gefabriceerd Huysraad en Inboedel te gebruyken; zich van Inlandſche Materiaalen tot Gebouwen, als anderzins, zo veel mogelyk, te bedienen; en 't geen tot Weelde en Pragt ſtrekt, behooren dezulken, die geregtigd zyn, om zich daar van te bedienen, van Inlandſch maakſel te gebruyken. Dit zal de Fabriquen in ons Land verbeteren, en die der Buytenlanders doen vervallen; en 't zal zonder twyfel medewerken tot den aanwas en verbetering onzes Koophandels.

Om deeze opgegeevene middelen te faciliteeren, behooren zy, die daar toe vermogen genoeg hebben, de volgende Middelen in het werk te ſtellen.

Voor eerst, moet men den Buytenlander geen geld meer verſtrekken, immers niet van belang, op Goederen, die zy ons gezon-

zonden hebben, zullen zenden, of van de eene of andere plaats, zonder in ons Land gelost en weder gelaaden te worden, na of van hun eygen Land zenden; maar die Commercie en Commisſie, zo veel mogelyk, en vooral de laatſte ſoort, geheel afbreeken, en het uytſtaande geld, van tyd tot tyd, innen. Wyders aan vreemde Potentaaten geene geldleeningen meer doen, en het geen men 'er van te rug kan krygen, zonder twyfelen of weygering aanneemen. Hier door zullen zy, gelyk ik reeds in de beantwoording van het tweede Lid der Vraage heb aangeroerd, gebrek aan Geld tot hunne Negotie, Fabriquen en Zeevaart krygen, en genoodzaakt zyn, om dezelve in te krimpen, of, in ſtede van *actief*, *paſſief* te maaken; waardoor de onzen zullen beginnen te bloeyen, en toe te neemen.

Deezen overvloed van geld moeten, in de tweede plaatze, die vermogende Lieden dan aanleggen tot vermeerdering van hunne Negotie, Fabriquen en Handwerken; of, zo zy daartoe geene genoegzaame bekwaamheyd of lust hebben, doen dienen tot onderſteuning van zodanige Kooplieden, Fabriqueurs, en Handwerkslieden, die daar aan gebrek hebben. Dit behooren zy te doen tot zulk een maatigen Intrest, dat de Ontvanger 'er wel

by vaare; en ſchoon ze nu en dan daar door eenige ſchade lyden, zo moeten zy, indien die ſchade niet voorkomt door onkunde, onbekwaamheyd, pligtverzuym, of te grooten ſtaat, zich daar van niet laaten affchrikken. En zo hun dit te hachlyk voorkomt, dan moeten zy jonge, of bekwaame yverige en zuynige perſoonen aanneemen, om met hun een Compagnieſchap van deeze of geene Fabriquen, Negotien, Ambagten en Zeevaart, waar in zy bedreeven zyn, opteregten, of voorttezetten, of zulke Projecten door hun vermogen ter uytvoer te brengen, 't welk door een goed en volledig Contract vry ſecuur kan worden gemaakt en gedreeven.

En deeze middelen zyn in der daad van de beste, die zy in 't werk kunnen ſtellen, om dat de kundigheyd der Negotien, Fabriquen, Handwerken en Zeevaart, over 't algemeen genomen, by alle Natien bekend is, en 'er geen ſterker middel overblyft, ten onzen voordeele, dan de overvloed van geld in dit Land, waar in het alle andere Natien te boven gaat. Van deeze magt gebruyk te maaken, is tans de ſteun onzer *Negotie* in het algemeen, en dwingt de Natien om met ons te negotieeren, dewyl wy groot credit kunnen geeven: en dit is ook de reden, waarom de Buytenlanders onze Kooplieden tot hunne Commiſſio-

ſionairen gebruyken; zonder welke reden zy ons zouden voorby gaan, en onze Handel meer en meer zou vervallen. En nadien de opgegeevene Middelen in deezen daartoe ten hoogſte noodig zyn, zo zal die noodzaake daar door nog grooter, en onze Handel daar door te meerder verbeterd worden. Weshalven het de pligt is van ieder vermogend Vaderlander, om het een of ander deezer Middelen in het werk te ſtellen.

En dewyl de Koophandel deezes Lands op de Zeevaart is gegrond, zo is het ook, in de derde plaatze, hun pligt, om aan alles, het geen dezelve kan doen ſtandhouden, de ſterkſte hand te leggen; en hier toe is vooral noodig, om die Vaarten, welke ons Volk tot den Zeedienst bekwaam, en in dezelve ervaaren maaken, te ondersteunen. Ieder weet, of kan weeten, dat jaarlyks op de Walvis- Haring- en Cabbeljauw-vangst, veele duyzende Perſoonen geëmployeerd worden; welke, langs dien weg, min of meer bekwaam worden tot den Zeedienst. 't Is derhalve hun pligt, onaangezien de Vangſten dikwils niet profitabel zyn, dezelve te ondersteunen; ten eynde onze Zeevaarende Perſoonen daar door kundiger, en meerder in getale worden; en wy, op die wyze, hoe langs hoe minder buyten-

landſche Matroozen noodig hebben. Daarenboven trekt het Land eene zeer groote vrugt van die Viſſeryen, alzo ze duyzenden menſchen in dit Land aan brood helpen, het zy door verpakken, verzouten, verſcheepen, bereyden, kooken, als anderzins. Daartoe yverig mede te werken met al zyn vermogen, zal onze Zeevaart doen bloeyen; doordien ons Zeevolk meer en meer voor Schippers en Officieren zullen konnen worden geëmployeerd. Van zelve volgt hier uyt, dat de Koopvaardy met alle magt moet worden doorgezet; dat de Vermogenden daartoe de hand moeten leenen, en, onvermoeyd, denzelven door hun vermogen moeten encourageeren: dan zal de Scheepsbouw bloeyen, de Vaart der *Hollanderen* toeneemen, en ons Land wederom in Handel beginnen aantewaſſen.

Maar, zullen eenige Vermogenden, en voornaamlyk die geene, welke in de Binnenſteden en in 't Land woonen, veelligt zeggen: *Wat hebben wy met dit alles te doen; wy zyn geen Kooplieden, wat raakt ons de Negotie?* Doch zulk eene tegenwerping is de ongerymdheyd zelve, en kan geheel niet dienen, om hun van hunne verpligting deswegen te ontſlaan. Want, is ons Land geen Land van Koophandel? Kan het zonder denzelven beſtaan; en kunnen zy wel geluk-

lukkig beſtaan, zonder dat dezelve aanwast? Zyn zy derhalven niet verpligt, om de voorgeſtelde middelen ter hand te neemen, indien zy hunne Woonſteden of Dorpen niet willen veranderen in Woestenyen, of eenzaame plaatzen; gelyk, ſedert den ondergang van den *Italiaanſchen* Koophandel, eenige Steden geworden zyn, die tans niet bewoond worden, dan door eenige weynige Adelyke vermogende Lieden, of voorts door Bedelaars en Moniken; en daar het zo deſolaat geſteld is, dat een Schaapherder op de ſtraaten voor zyne Kudde eene genoegzaame Weyde kan vinden. Met geene reden derhalve konnen de vermogende Lieden zich ontſlaan van 't maintineeren des Handels, der Zeevaart en Fabriquen; om dat de gevolgen daarvan zo nadeelig zyn, en de tegenovergeſtelde werkzaamheden den Koophandel zo voordeelig is.

En indien 't aan onze loflyke Regeerders behaagen mogte, om alle verbod of belasting, die ſommige Steden op de Goederen van Fabriquen en Ambagten, (ter favoriſeering hunner Gilden,) welke van het platte Land worden ingebragt; als mede alle verboden omtrend de opregting van deeze of geene Fabriquen, Ambagten en Handwerken ten platten Lande, en wat van dien aart zy, op te heffen, buyten effect te ſtellen, en af te ſchaffen;

fen; dan zou de Koophandel, Zeevaart, Fabriquen en Handwerken daar door grootlyks bevoordeeld worden; en men zou in ſtaat zyn, om alles onkostlyker te konnen maaken en verkoopen. Zulk eene vrygeeving is in der daad op het Natuurlyk Regt en de billykheyd gegrond; en de bevoorregtingen van dezelven zyn altyd van eene onverdiende ſchadelykheyd voor den lydenden. 't Is eéne loutere inbeelding, dat men juyst wil fabriceeren en negotieeren, daar men geboo-ren is, en zy is zelfs ſchaadlyk voor de gemeene welvaart. 't Is zelfs niet te verdedigen, dat, in een vry Land, de eene plaats zich boven de andere een meerder of grooter Regt deswegen wil aanmaatigen; en dat hier door veele verbeteringen agter blyven, is zo natuurlyk, en met de ondervinding overeenkomſtig, dat het geen tegenſpraak duldt. 'Er komen ook tegenſtrydige en onverdedigdigbaare behandelingen uyt voort, die meer kwaad doen, dan het middel zelve; ik zal 'er één of twee bybrengen. Voor eerst, men mag van het platte Land geen gezaagd of gemaakt Hout, en geen geſlaagen Touwerk of geſlagt Vleeſch, dan met eene ſterke bepaaling, in eene zekere groote Stad brengen, ten zy de Gilden zulks permitteeren; terwyl eene menigte gezaagde Houtwaaren, Boter, Vleeſch en Spek van buyten 's Lands in dezel-

zelve, met volkomene vryheyd, ingevoerd wordt. Dat dit laatſte ongelyk veel meerder hunne Gildebroeders benadeelt, dan het eerſte, is uyt zich zelve klaar. Men zal zeggen: *dit is Negotie*; doch my dunkt, dat het zulks beyde is, en alleen dit verſchil maakt, dat de Buytenlanders aan het laatſte, en de Vaderlanders aan het eerſte, door het fabriceeren, geld gewonnen hebben. Wat nu beter, van deeze beyden, zo voor de Steden in 't byzonder, als voor het Land in 't gemeen is, durf ik gereedlyk aan het oordeel van elk overlaaten. 't Waare in der daad te wenſchen, dat zulke bevoorregtingen eenmaal werden afgeſchaft; want dit zou ieder Ingezeten zyn gelyk regt bezorgen, en den Koophandel des Vaderlands aanmerkelyk verbeteren.

Eyndelyk zouden veelligt eenige beloonin-gen of Prœmien op de Viſſeryen, zo van den Cabbeljauw, Haring, als Walvis, op den voet, als het *Parlement van Engeland*, op de Walvisvangst toeſtaat, van groote nuttigheyd zyn tot encouragement dier takken van Zeevaart en Commercie: want hier door zou de onderneemzugt in dezelve vermeerderen, en de ſchaadlyke uytkomſten eenigzins vergoed worden.

Zulke Faciliteyten zouden ook van nut zyn,

zyn, in veele Fabriquen en Ambagten; en veelligt zouden Verboden of belastingen op het draagen van vreemde Kleeding en ſtoffen, het gebruyken van vreemde Huyscieraaden, of op dingen tot Staatſie, Pragt en Weelde; als mede op het vaaren onzer Schepen voor vreemde rekening, zonder met de Waaren in dit Land te komen, ook van nuttigheyd tot verbetering van *Hollands* Koophandel zyn. Doch deeze middelen, of andere daartoe dienſtig, wil ik, gelyk het voorige, gaarne aan de wyze ſchikkingen onzer getrouwe Regeerderen overlaaten; welke in menigte gevallen en gelegenheden getoond hebben, alles te willen aanwenden, 't geen practicabel is, om den Kooplieden dienst te doen, en den Koophandel in 't algemeen te doen bloeyen: waaromtrend gegronde reden is, om te vertrouwen, dat zy daar in zullen continueeeren.

Naa de middelen ter verbetering des Koophandels te hebben aangeweezen, blyft 'er nu alleen nog overig, ter beantwoording van het derde en laatſte Lid des Derden Voorſtels, op te geeven de Middelen, die het best geſchikt, en gemaklykst te vinden zyn, om den *Hollandſchen* Koophandel, met den aankleeve van dien, den hoogſten Trap van Volkomenheyd te doen bereyken.

Myns agtens zyn deeze Middelen, uyt de reeds

reeds voorgeſtelde Middelen tot inſtandhouding en vermeerdering van denzelven, gemaklyk te vinden: hierom zal ik 'er alleen byvoegen, dat men ten dien eynde de middelen, wanneer ze in effect gebragt en geſteld zyn, moet voortzetten en nimmer verwaarloozen; maar, op dat zelfde fondament werkende, daar op regelregt en zonder afwyking of vertraaging voortbouwen. De gevolgen daar van zullen zyn overvloed van Geld en Handel, en eene geduurige vermindering van 's Lands Lasten, en Admiraliteyts en andere Regten; waar door de Goederen langs hoe minder bezwaard zullen worden, en alzo voor minder prys zullen konnen worden verkogt; waar door de Ingezetenen dan minder gelds noodig zullen hebben, om van te beſtaan; dat tot het goedkoop verkoopen ook zal medewerken; te meer, dewyl de dagloonen der Arbeydslieden als dan eer verlaagd, dan verhoogd zullen konnen worden. De Staat zal, door zyne aangroeyende inkomſten, langs hoe meer ſchulden konnen afloſſen, en de Collective Middelen zullen daar door langs hoe meer verlaagd worden. Maar dewyl de Overvloed, natuurlyker wyze, Pragt en Weelde voortbrengt, en deeze weder gemak baaren, zo is het volſtrekt noodig, dat de welvaarenden, benevens de Grooten deezes Lands, zich toeleg-

leggen op de Nedrigheyd en Zedigheyd; op dat hun voorbeeld, (ſchoon zy voor zich zelven tot zulk eene vernedering niet behoeven te komen, als zynde hun de betaamlyke pragt en weelde niet ongeoorlofd,) den ryken Koopman beſchaame, en verpligte, om zich insgelyks nedrig en zedig te gedraagen: (het ſchynt tog, dat de Laatſten de Eerſten volſtrekt willen volgen;) en op dat vervolgens de mindere Handelaar, Fabriqueur, of Meester der Handwerken, op den grooteren en vermogender ziende, zich op eene zuynige, nederige en zedige leefwyze toelegge; want, gelyk kwaade voorbeelden vermydelyk zyn, zo zyn goede voorbeelden ook aanſpoorende, en konnen dikwerf meer te wege brengen, dan de ſcherpſte beſtraffingen, nadruklykſte vermaaningen, en duydlykſte ontvouwingen. En ik vley my, dat, by aldien dit in het werk geſteld wordt, zulks veele handeldryvende Perſoonen zal diverteeren, van al dien weytſchen Opſchik, dien zotten Luyster, die kostlyke Staatsvertooning, waar mede veelen hunner den tyd en hun geld verkwisten; en waar door zy tot gemak en luyheyd vervallen, tot groote ſchade van den Handel, Fabriquen, en dergelyken. Alle wellustige modens en zeden moeten verbannen en weder verzonden worden na die Landen, waar uyt zy gekomen

men zyn. Het vermogen, de bekwaamheyd, ſchranderheyd, en 't vernuft van een menſch, kan onder eene fatſoenlyke dragt even goed, ja doorgaans beter ſchuylen, dan onder zulke niets betekenende en zotte optoyingen en vertooningen.

De Weelde en Pragt zo verre verminderd en bedwongen hebbende, zal daar uyt van zelve eene welgeſchikte zuynigheyd voortvloeyen. En deeze moet gepaard gaan met eene onvermoeyde naarſtigheyd en geduldigheyd; op dat zelfs de ingewikkeldſte zaaken ons niet verveelen, maar wy dezelve met vermaak door en door tragten te kennen en door te zetten. By deeze moet gevoegd worden eene onverſchrokkene doch weloverlegde Waag- of Onderneemzugt, ten eynde niet beſchaamd te zyn in onze onderneemingen, veel min in dezelve ter halverwege te laaten ſteeken. Deeze drie opgemelde zaaken hebben, gelyk ik in de beantwoording van het Tweede Voorſtel des Eerſten Lids deezer Vraage heb getoond, kragtig toegebragt tot den aanwas des Handels; en 't zyn vereiſchtens, die men ons niet kan ontneemen, indien wy ze willen behouden en aankweeken: Op deezen te letten, en dezelven te verbeteren, is de zaak van ieder Koopman, Fabriquant, en Meester der Ambagten en Kunsten.

Eyndelyk hebbe men hier beſtendig by te paaren, eene onkreukbaare Regtvaardigheyd en Goede Trouw, ten eynde alle vreemde Natien zich wederom, op onze Handelaaren, Fabriquanten, en Meesters der Ambagten, gerustlyk verlaaten, en met dezelve, zonder omzien of twyfel, zo ten aanzien van hunne braave en opregte behandeling, als van hunne ſoliditeyt negotieeren. Dit zal ongetwyfeld veel toebrengen tot den bloey des nu vervallen Handels, en den aankleeve van dien; en, gepaard zynde met de reeds voorgemelde Middelen of vereyſchtens, onzen *Hollandſchen* Koophandel tot dien Trap van Volkomenheyd brengen, waar toe zy, met betrekking tot de andere handeldryvende Natien, te brengen is. En nadien deeze Middelen hier toe de beste zyn, zo moeten alle regtſchapene Kooplieden, Reeders, en Directeurs in *Navigatie*, Fabriqueurs, Kunſtenaars, en Meeſters der Ambagten en Kunſten, al hunne vlyt, yver, bekwaamheyd en geldmiddelen in 't werk ſtellen, om dat gewenſchte eynde te bereyken, en zo onwrikbaar te vestigen, als met de natuur dier zaake mogelyk is.

De Bloey des Handels,
Hollands Welvaart.

DERDE

DERDE ANTWOORD OP DE VRAAGE,

VOORGESTELD DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM:

Welk is de Grond van Hollands Koophandel, van zynen aanwas en bloei? Welke oorzaaken en toevallen hebben dien tot heden aan veranderingen en verval bloot geſteld? Welke middelen zyn best geſchikt en gemakkelykst te vinden, om denzelven in zyne tegenwoordige geſteldheid te bewaren, zyne verbetering te bevorderen, en den hoogſten trap van volkomenheid te doen bereiken?

DOOR

CORNELIS ZILLESEN.

ONDER DE ZINSPREUK:

Hollands Goudmyn.

Aan den Schryver van het welke de Prys eener Zilvere Medaille is toegeweezen.

INHOUD

DER

HOOFDSTUKKEN,

EN

VERDEELING DER VRAAGE.

EERSTE DEEL.

Welke is de Grond van Hollands Koophandel, van zyn aanwas en bloey?

EERSTE HOOFDSTUK. Van het tegenwoordidige *Holland*, zoo als het oudtyds in zyn ligging was; —— zyn natuurlyke geſteltenis en gelegentheid; —— als mede de gevolgen, daar uit voortvloeijende. —— De Oude Inwoonders van *Nederland*; —— hunne natuursgeſteltenis en vermogens van Geest; —— hunne Zeden, —— en hunne Regeeringsform.

TWEEDE HOOFDSTUK. Wat Koophandel zy, —— en de eerſte Oorſpronk van denzelven; —— en dan de grond van Hollands Koophandel, in alle deszelfs ſamenloopende omſtandigheeden.

DERDE HOOFDSTUK. De aanwas van Hollands Koophandel, —— en deszelfs bloei.

TWEEDE DEEL.

Welke Oorzaaken en Toevallen hebben dien, tot heeden toe, aan Veranderingen en Verval blootgeſteld?

EERSTE HOOFDSTUK. Behelzende in 't algemeen de Oorzaaken, waar door Verandering en Verval in den Koophandel kan koomen.

TWEEDE HOOFDSTUK. Betreffende in 't byzonder, —— de Oorzaaken en Toevallen, die Hollands Koophandel aan Veranderinge en Verval hebben blootgeſteld: —— opgemaakt uit de Historie en ondervinding dienaangaande.

DERDE DEEL.

Welke Middelen zyn best geſchikt, en gemakkelykst te vinden, om denzelven in zyne tegenwoordige geſteldheid te bewaaren; zyne verbeetering te bevorderen; en den hoogſten trap van Volkoomendheid te doen bereiken?

EERSTE HOOFDSTUK. Behelzende de Gronden en Middelen, op en door welke de vervallen Koophandel kan herſteld en verbeeterd worden.

TWEEDE HOOFDSTUK. Vervattende, hoe de voorſz. gronden uitgewerkt, de middelen tot herſtel geſchikt, en gemakkelyk ter uitvoer te brengen zyn: —— als mede de gevolgen, daar uit voortvloeijende, om den Koophandel te bewaaren, zyne verbetering te bevorderen, en den hoogstmogelyken trap van volkomendheid te bereiken.

ANT-

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

VOORGESTELD DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM.

INLEIDING.

Deeze gewigtige Vraag, waar van het onderwerp de ſterkſte zenuw van den Staat, en Welvaard van 's Lands Ingezeetenen, uitmaakt; —— verdiend ten hoogſte op wiſſe gronden, naauwkeurig te worden onderzogt; —— niet alleen by bloote beſchouwing, —— maar ook naar proefondervindelyke, —— en wiskunſtige regels; —— om dus langs een onfeilbaaren weg, den grond, aanwas, bloei, en verval van Hollands Koophandel, uit ſtellig beweezene Waarheeden, —— bevestigd met Historie en ondervinding, na te ſpeuren; —— de byzondere tydſtippen daar van te bepaalen; —— de oorzaaken van de menigvuldige voor- en nadeelige veranderingen in denzelven onderſcheidentlyk te toonen;

nen ; —— met aanwyzing van het verval van Hollands Commercie , —— door ons toedoen , —— en buyten ons toedoen , —— betoogd , in gevolge eener algemeene Natuurwet , aan alle Volkeren gemeen , met Sluytredenen daar uyt getrokken. —— Uyt welk tweederley verval —— dan de gronden tot de mogelyke middelen van redres worden opgegeeven ; —— ten einde Neerlands kwynende Koophandel herſteld , en , is het niet tot den hoogſten trap van Volkomentheid , ten minſte tot die van Verbetering gebragt kan worden ; —— om vervolgens , onder Gods zeegen , behoed te blyven voor verder anderſints nakend verval , en onherſtelbaar verlies. —— Dog hoe zeer nu de Schryver van dit volgend Antwoord , zig voorgeſteld heeft , de kortheid in al het voorſz. te betragten ; —— vereiſcht nogtans het belang der zaake , het noodige bewys van het een en ander : —— te meer , om dat in onze taal dit gewigtig onderwerp , langs deeze orde , nooit behandeld is. —— En nadien men uyt deeze aanmerkelyke Vraage , met de daar op gevolgd zynde *Programmata* , genoeg heeft kunnen zien , —— dat de loffelyke Maatſchappy deeze Vraag grondig wilde beantwoord hebben , —— verzoekt de Schryver verſchoning , zoo het naavolgende Antwoord te breedvoerig mogt voorkoomen ; —— dog hy vertrouwt , dat by onderzoek zal blyken , dat het zelve niet wel korter heeft kunnen geſchieden , —— om de veelheid van gewigtige zaaken , welke daar in zyn voorgekomen ; —— zoo dat niet , dan het noodzakelyke , met alle mogelyke verkorting , daar in vermeld is ; —— met agterlating van alles , het welk niet volſtrekt tot bewys van het geſtelde noodig was.

EERSTE

EERSTE DEEL.

WELK IS DE GROND VAN HOLLANDS KOOPHANDEL, VAN ZYN AANWAS, EN BLOEI?

EERSTE HOOFDSTUK.

Van het tegenwoordige Holland, zoo als het oudtyds in zyn ligging was; — zyn natuurlyke geſteltenis en gelegentheid; — als mede de gevolgen, daar uyt voortvloeijende; — de oude Inwooners van Nederland; — hunne Natuursgeſteltenis, en vermogens van Geest; — hunne Zeden, — en hunne Regeeringsform.

§. I.

Om het tegenwoordige *Holland*, liggende op de hoogte van 51 tot 53 graaden Noorder-breedte, zoo als het in zyn eerſte opkomst geweest is, naaukeurig te bepaalen, in zyn regte Grensſcheidingen, zulks is genoegzaam ondoenlyk, door de menigvuldige ondergaane veranderingen, zoo in de uytwa-

teringe zyner Rivieren en Zeën, als in de verlegging der Stroomen, meest veroorzaakt door de hooge Watervloeden en Overſtroomingen, waarmede zekere gedeeltens van dit Land bevoorens bezogt zyn geworden.

§. 2. Dog om evenwel, zoo na mogelyk, de oudere ligging van *Holland* te vinden, vergelyke men hier mede de naaukeurige oude en nieuwe Landkaarten, te vinden in de *Vaderlandſche Hiſtorie*, voor het *eerſte* en *zesde Deel*. Uyt dezelve ziet men, dat de *Ryn*, van boven komende, daar nu *Schenkenſchans* ligt, zig in twee armen ſpreyd, waar van de regter arm, die de naam van *Ryn* behield, genoegzaam loopende Noordwest, oudtyds, naar het gemeen gevoelen, te *Katwyk* in de Noord-Zee liep; de linker arm, die den naam van *Waal* had, en nog heeft behouden, liep lager Westelyk, de *Maas* ontfangen, en derzelver naam aangenoomen hebbende, met een breeden mond in dezelfde Noord-Zee, omtrent 8 uuren beneden *Katwyk* (1).

§. 3. Dus blykt dan, uit de vergelyking dezer aangehaalde Kaarten, dat het tegenwoordige *Zuid*- en *Noord-Holland* oudtyds

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, 1. boek, bladz. 4

tyds moet geleegen hebben ten deele bezuiden de *Maas*, tuſſchen *Maas*, *Waal*, en *Ryn*, en voor een groot gedeelte benoorden den *Ryn*.

§. 4. Betreffende de natuurlyke geſteltenis, en gelegentheid des Lands, zoo is in 't algemeen het Land, Zand- Veen- of Moerachtig; leggende voor het meeste gedeelte, laager dan de Vloeden der Zee, en de Beddingen der Rivieren, tuſſchen Moeraſſchen. Dikwils wierd het door Zee of Rivieren overſtroomd, en voor een tyd onbewoonbaar gemaakt (2): hierom moesten in vervolg van tyd, tot keering der Zeevloeden, en overſtromingen der Rivieren, veroorzaakt door Storm, of andere toevallen, Kaden of Dyken worden gelegd.

§. 5. Door het climaat der Lucht zyn hier lange Winters, in het Voorjaar ſcherpe Ooste Winden, en in den Herfst zwaare Stormen.

§. 6. Mineraalen of Bergwerken heeft men niet; maar wel Rietgewaſſen, grazige Weyden, Aarde, bekwaam om Steen van te bakken, en Turf; het Strand of Duin levert Kalk en Zand, Konynevleeſch en Vellen.

§. 7.

(2) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, 1. boek, bladz. 5.

§. 7. De natuurlyke en gewoone Vruchten, welke door naarſtigen arbeyd van het Land verkreegen kunnen worden, zyn Graanen, Moeskruyden, Ooft, en Vlas; ook heeft men, by vervolg van tyd, tot groot voordeel, Hennip, en Meekrap beginnen te teelen.

§. 8. Dog alzo dit zelfde Land is liggende om en tuſchen Rivieren, en als doorſneden van Slooten, Weeteringen, en vaarbaare Binnen-wateren, zo levert het zelve overvloedig Viſch, van verſchillende ſoorten, als ook Water-Vogelen en Eijeren.

§. 9. Uyt deze natuurlyke geſteltenis, en gelegentheid des Lands, vloeijen nu veele nadeelige en voordeelige gevolgen.

§. 10. Want, wat de eerſten betreft, (de grond zynde, zoo als §. 4. is getoond) zoo moeten de Zaay- Teel- en Weilanden met groote kosten toegemaakt worden; het welk, om dat het Land meestendeel zeer laag en ligt is, en by Wintertyd dikwils dras ſtaat, niet lang van nut kan weezen.

§. 11. De menigvuldige zwaare Overſtromingen, zoo van Zee als van Rivieren, veroorzaakten, eertyds en vervolgens, groo-

te

te ſchade ; het onderhoud , kosten en arbeid der Dyken , tot keering van het water , wierden drukkende lasten voor de Inwoonders.

§. 12. Hier by komt , dat in 't Voorjaar de koude Winden veeltyds de Bloeiſels der Boomen verteeren.

§. 13. Door de nabyheid der Zee is het Weêr , zelfs in het Zomerſaizoen , zeer veranderlyk ; zoo dat de tyd wel moet waargenoomen worden , en het Weêr zeer wel dienen moet voor de Vruchten , en tot inzameling van het genoegzaam Voedſel , voor het Vee 's winters op de Stallen.

§. 14. In den Herfst , door het ongeſtadig Weêr , verkrygt men veeltyds onrype Ooft.

§. 15. De Winters hier lang zynde , zo hebben de Inwoonders meer licht , brand , kleeding en voedſel van nooden , dan in warme Landen ; het Vee geeft ook op Stal minder Zuivel.

§. 16. Dit een en ander zyn nu maar kortelyk de nadeelige Gevolgen , die , uyt de geſteltenis en gelegentheid deezes Lands , onvermydelyk voortvloeiden , en nog ſtand houden.

§. 17.

§. 17. Dog uit deeze geſteltenis ſpruit aan de andere kant weder veel voordeel.

§. 18. Want door de veelheid van grazige Weiden, konden zy de Landen overvloedig met Rundvee beweiden; zoo dat de Boter en Kaas, van het Zuyvel komende, niet alleen deszelfs Inwoonders magtig was te voeden, maar ook elders heen verzonden kon worden.

§. 19. Door het overvloedig Binnenwater en de Rivieren, die het Land doorloopen, is de Viſch, in verſchillende ſoorten, meenigvuldig; en, om zyn Voedſel uyt de Zee te haalen, lag het Land zeer voordeelig, door het Viſchryk Strand, en het Doggerzand, daar de Schelviſch, Kabeljauw, Leng, en andere Viſch, gevangen konden worden.

§. 20. Verder kon het, door deeze laatstgemelde gelegentheid, de Producten na de Rivieren, en langs dezelve opwaarts, of door de Zeegaaten verzenden, en weder op gelyke manier bekomen dat gene, 't welke in andere Landen overvloedig, en alhier in tegendeel ontbreekende was.

§. 21. Maar alle deeze voor- en nadeelen, welke aan de geſteltenis en gelegentheid de-

dezes Lands eigen zyn, naaukeurig overweegende, ja zelfs hier nog byvoegende, die voordeelen van laater tyd, als de Hennip, de Meekrap, het Hoephout der Teellanden, de Aarde, waar van Steen gebakken word, met de cynden, waar toe gebruikt, voor Fabrieken en Verzending na buiten. —— Dit alles kan in geen conſideratie komen, nog balanceeren tegen de nadeelige ſituatie dezes Lands, oudtyds en nog heeden, met opzigt tot het gebrek aan zulke behoeftigheeden, die niet te ontbeeren zyn. —— Want, nadien het Land laag, Veenachtig en Moerig is, §. 4. kan alhier zoo veel Koorn niet gewonnen worden, om maar alleen eene der groote Steden te ſpyzen. —— Daar by komt, dat alle de andere voordeelen, uit dit Land te haalen, by laater tyd, met groote kosten hebben moeten verkreegen worden; —— dewyl de Landeryen op veele plaatzen zelfs laager leggen, dan de bedding der Rivieren; zoo dat het Binnenwater, door het kwellen der Dyken, met dat, het welk van den Hemel valt, door Sneeuw of Regen zig niet kan ontlasten, dan door Watermolens, die op ſommige plaatzen, twee en drie hoog, moeten maalen. Het Capitaal, in *Holland* daar toe benodigt, bedraagt verſcheiden milioenen; 't nodige tot gebruik en onderhoud van dien, rendeert omtrent 5 *per Cent*

Cent 's jaars der waarde van gem. Capitaal: hier komt dan nog by, het verlies van eenige duizende morgen Lands, tot de boezems gebragt wordende. —— Dit alles, en de verdere binnenlandſche omſlagen, moeten nu gevonden worden uyt de Producten der Landeryen, en 't geene daar aan dependeert; —— als mede de kosten, tot onderhoud der Zee- en Rivier-Dyken, welke van tyd tot tyd merkelyk verzwaard, en verhoogd zynde, 's Winters met Storm en hooge Watervloeden of Ysgang, een continueel kostbaar onderhoud noodig hebben; —— zoo dat men wel zeggen mag, dat 'er geen Land in de Wereld bekend is, dat met zoo veel kosten, arbeyd en kunst, tegen zoo magtig een Element te ſtryden heeft, als *Holland*. —— Dus, waren 'er eertyds geen andere voordeelen, — door den Koophandel, — en, gelyk in het vervolg blyken zal, met gelukkige zamenloopende omſtandigheden, bygekomen, — zoo was dit Land niet waardig geweest, door Inwoonders bewoond te worden; —— om dat de Producten, die het Land uyt zyn eygen boezem oplevert, niet zyn van die waarde, als de kosten, die nodig zyn tot verkryging van dien, bedraagen; — het gene uyt de Hiſtorie blykt §. 331., en met de Ondervinding betoogd zou kunnen worden.

§. 22.

§. 22. Wy meenen met den Schryver der *Vaderlandſche Hiſtorie* te mogen ſtellen, — dat de oude *Batavieren* Inwooners van ons *Nederland* zyn geweest; — — dat zy *Germaanen* van afkomst waren; en, hunne oude woonplaats verlaaten hebbende, met hunne Vrouwen, Kinderen en tilbaare Goederen, in dit Eiland gekomen zyn; het zelve zonder ſlag of ſtoot in bezit genoomen; en naar hunnen naam, *'t Eiland der Batavieren*, genoemt hebben; — gelyk óok veele plaatſen hunner naam, van de afkomst der *Katten* getuigen. —— Wy ſtellen voorts met denzelfden Schryver, in gevolge de Landkaarte, by hem te vinden, dat het voorſz. Eiland in zich bevat heeft een gedeelte van het tegenwoordige *Gelderland*, *Holland*, en *Utrecht*. —— De tyd van dit voorgevallene mag met goede redenen, tusſchen de 60 en 100 jaaren voor de gemeene tydrekening der Christenen bepaald worden (1).

§. 23. Betreffende de geſtaltenis en vermogens van geest, waren deeze Inwooners van *Holland*, gelyk 't gros der *Germaanen*, harde en ruuwe Menſchen; groot, grof, en ſterk van lighaam, opgewaſſchen tegens de onge-

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, 1. boek, bl. 6 tot 15

ongemakken van Lucht en Weder, bekwaam tot de Jagt van wilde Dieren, waar mede zy zig veel ophielden; en gehard ten Oorloge, die zy zelden ongetergd aanvingen, maar waar in zy, eerst aangevallen, zig altoos moedig kweeten (1). Verder wierden zy geagt, onder de *Germaanen*, voor de uitſtekendſte in ſchranderheid; — over hun hair, kleding, wapens en inwooning (2). — De Bataviſche Mannen waren in het huisbeſtier en Landbouw zeer onbedreven, de zorg daar van alleen overlaatende aan de Vrouwen en oude Mannen; hunne ſpys was ten hoogſten eenvoudig (3).

§. 24. Hunne Zeden betreffende, daar omtrent waren zy niet alleen beroemd, by de Romeinſche Schryvers, voor de braafſte onder de Hoogduitſche Volkeren, maar ook bekent voor de grootſte Liefhebbers en Voorvegters van hunne Vryheid; waar door zy, volgens getuigenis van TACITUS, vry gekeurd wierden van alle ſchattingen, by de Romeinen. — Verder waren zy in het algemeen — openhartig — trouw — herbergzaam — en zoo kuis, dat men byna van

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, 1. Boek, bladz. 16.
(2) *Idem*, bladz. 17 — 21.
(3) *Idem*, bladz. 21.

van geen hoerery onder hen hoorde; — dog van drinklust waren zy niet vry; — gelyk ook van dobbelen, waar op zy zeer verſlingert waren, verſpeelende ſomtyds alles wat zy hadden, zelfs hunne Vryheid. —— In hunnen Godsdienst waren zy onder de Afgodery van het Heidendom gedompeld (1).

§. 25. Belangende de Regeerings-form der oude *Batavieren*, of Inwooners dezes Lands, zyn de meesten van gevoelen, dat de opperſte Magt by hun beſtond in de algemeene Vergadering van den Adel, en het Volk, die Koningen, Krygsoverſten, Regters, en Honderd-mannen verkooren, door welke de gemeene Zaaken doorgaans alleen beſtierd wierden. —— De *Batavieren* zoo wel, als *Germaanen*, hebben de Vryheid altoos hoog geſchat en aangekleeft, — waar van zy blyken gaven op de algemeene Landdagen (2).

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, 1. boek, bl. 23 — 29.
(2) *Idem*, bladz. 30 — 37.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Wat Koophandel zy, — en de eerſte oorſprong van denzelven, — en dan de grond van Hollands Koophandel, in alle deszelfs zamenloopende omſtandigheeden.

§. 26.

De Koophandel, nauwkeurig beſchouwt in zyn regten grond, — is die vrye handeling in de Maatſchappy der menſchen, — waar door dezelve tot gerief van hunne noodwendigheeden, — of uit doelwit van winst, — hunne goederen, roerende en onroerende, welke zy wettig bezitten, of die zy door aanwas, erfenis, koop, kunst of arbeid verkreegen hebben, aan een ander in 't geheel, of ten deel, — voor geld verkoopen; — of tegen elkander, of om andere bezittingen of goederen verruilen.

§. 27. Volgens deeze algemeene Beſchryving, ziet men, dat de Koophandel zich weder in twee byzondere Clasſen verdeelt.

§. 28.

§. 28. Tot de eerſte Clasſis behoort die Koophandel, — welke uit gebrek van het noodige tot het dierlyk leven van den menſch voortkoomt. —— Want ieder menſch, — voedſel, dekſel, en inwooning noodig hebbende, — moet het gene, dat hem daar toe ontbreekt, noodzakelyk by anderen zoeken. Tot deeze Clasſis behoort dus ieder menſch, in qualiteit als Kooper, waar van niemand, — wonende onder een beſchaafd Volk, is uitgezondert, — dewyl geen menſch alleen in ſtaat is, zig zelve alles te bezorgen, het gene hy tot zyne byzondere nooddruft noodig heeft.

§. 29. Tot de tweede Clasſis behoort nu die Koophandel, — dewelke om winst gedaan word; — of die Handel, waar in men, om zyn evennaasten te gerieven, zig toelegt, — om in en uitlandig — van anderen te koopen zodanige goederen, of behoeftigheden, waar mede men het gebrek van een ander kan vervullen; — hier toe behoord mede, alle die Handel, — welke men door kunst, — arbeid, §. 216., — aanwas van Producten, zoo in Vee als Veldgewaſſen, hoe genaamt, door den Landbouw verkrygt, § 215. of uit de Wateren haalt, na § 217 —— En daar dus een overdoening van het een of ander plaats heeft, —

het geen dan weder is dienende om te verkoopen, — en daar uit te vinden zoo veel winst, — als tot het beſtaan voor het tydelyk leven noodig is. —— Zoo dat alle en een ieder, die tot de gemelde tweede Clasſis behooren, — uitgezondert in haar betrekking tot de eerſte Clasſis, — hier voorkoomen als Verkoopers.

§. 30. Na deeze *definitie* en verdeeling des Koophandels, — zullen wy nu deszelfs oorſprong in 't gemeen, — uit zyn eerſte grondbeginſels kortelyk onderzoeken.

§. 31. Niemand, die geen vreemdeling in de Natuurkunde is, zal ontkennen; maar moeten toeſtemmen, dat de Menſch het verhevenſte Pronkſtuk der Natuur op onze bekende Aardbol is, —— zynde door zynen Alwyzen Schepper daar op geſteld, om heerſchappy te voeren —— over alle de Schepſelen, —— en tot zyn behoeftigheeden te gebruiken; alle de verſchillende voortbrengſels der Natuure, —— zoo in de Wateren —— als op en onder de Aarde. —— Tot het welk 't Menſchdom bekwaam is gemaakt door de verkregene kennis, —— en verſchillende pasſien, —— waar door al vroeg ieder onderſcheidene bezigheeden verkoor; zoo dat *Abel* het Vee hoedde, — daar *Kain* de

de Aarde bebouwde, —— en *Tubalkain* het Yzer en Koper vormde tot verſchillende gedaanten. —— Al het welk vooronderſtelt eene ruiling of handeling; —— en langs deezen weg kan men met fundament ſtellen, dat de Koophandel zynen oorſpronk genoomen heeft, —— en, met de vermenigvuldiging, en verſtrooijing der Menſchen over den Aardbodem, —— van tyd tot tyd evenredig toegenoomen is. —— Verkiezende ieder naar zyn pasſie —— tot beſtaan —— zodanige handteering of beroep, als de zamenleving ontelbaaren opleverd, waar door hy dan met zyne bezittinge handelt, zo als in §. 26. getoond is.

§. 32. Hier mede dan den eerſten grond des Koophandels in het algemeen beweezen hebbende, diend nu vervolgens in het byzonder onderzogt te worden de grond van —— Hollands Koophandel, —— in alle deszelfs zamenloopende omſtandigheeden.

§. 33. Uit de *Vaderlandſche Hiſtorie* blykt dienaangaande, dat de *Batavieren* al kort na hunne aankomst hier te lande, —— zig in verbond begaven met de *Romeinen*, by gelegentheid der overkomst van het Leger, onder 't bevél van *Cajus Julius Ceſar*, —— by wien zy als Vrienden en Bondgenooten

aangenoomen wierden; —— wyl zy onder de *Germaanen* gehouden werden voor de uitſtekendſte in oordeel en ſchranderheid §. 23. —— Vervolgens zyn zy, door hunne getrouwheid, zoo menigmaal beproefd en geroemd onder de *Romeinen*, —— dat Keizer *Augustus* uit hun zyne Lyfwagt verkoor. —— Dit magtig Bondgenootſchap, —— met de zulken, die genoegzaam alle Volkeren cynsbaar hadden gemaakt, —— moest zekerlyk voordeelige gevolgen hebben; —— te meer, dewyl zy ſchrander van geest zynde, §. 23. —— wel voorzien konden, dat dit *Holland*, 't welk zy gedeeltelyk tot hunne wooning verkoozen hadden, §. 22., —— geen genoegzaame middelen tot beſtaan, voor hun, uit zyn eigen boezem konde opleveren §. 21. En om hunne natuursgeſteltenis en onbedreeventheid in den Landbouw, §. 23. —— waren zy genoodzaakt, naar andere middelen tot beſtaan om te zien; —— waar toe zig de gelegentheid opdeed, —— door de overkomst van *Claudius Druſus*, om de *Germaanen* te beoorlogen (1), —— die met een magtig Leger by hen als Bondgenoten voet aan Land zette, —— ongetwyfeld voorzien van alle voorraad, —— tot merkelyk voordeel der *Batavieren*; —— waar by

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, 1. boek, bladz. 56.

by kwam het graaven van de Graft van *Druſus*, om te gemakkelyker, door de communicatie des Ryns met de Zuider Zee, —— de *Friezen* en *Overrynſche Germaanen* te beoorlogen, zonder genoodzaakt te zyn om de Noord Zee om te ſtevenen. —— Dit een en ander maakte dus een groot vertier, —— en lag als den eerſten grond tot Negotie, — waar toe de Rivieren, —— en menigte van Binnenwateren, waar van ſommige meer verwydert, en tot vaarbaare Graften gemaakt zynde, den toevoer gemakkelyk maakten; — dog voornaamentlyk gaf tot den Koophandel aanleiding, —— dat de *Romeinen* hier te lande verſcheide Burchten hadden, —— die in oorlog tot Wapenhuizen, — en in Vredenstyd voor Koornſchuuren of Pakhuizen, en waarſchynlyk tot bewaarplaatzen van de goederen der Romeinſche Kooplieden gedient hebben; —— van welken zig een goed getal, behalven de Zoetelaars, ter dier tyd in het Eiland der *Batavieren* bevond; —— zekerlyk hier heen gelokt, om de gelegentheid des Lands, liggende tuſchen het Noorder en Zuidelyk gedeelte van *Europa*, —— bekwaam tot een generaale Markt voor de Kooplieden, —— en het gemakkelyk transport: —— zynde verder geleegen tuſchen *Gallie*, een ryk Roomſch Wingewest, en *Germanie*, 't welk ten deele verwonnen was,

en ten deele geduurig beoorloogd werd. — Hierom wierd dit Land van tyd tot tyd bezogt van Romeinſche Legers en Vlooten, die, by het afgaan en aankomen, merkelyke vertiering in het Eiland bragten. — Deeze en andere redenen hebben waarſchynlyk de Romeinſche Kooplieden bewoogen, om zig hier neer te ſlaan (1). — Hier door hadden de *Batavieren* gelegenheid, om zig in den Koophandel te oefenen, — waarvan toen ter tyd de meeſte Volkeren veragtelyke denkbeelden vormden. — Daar by kwam, dat, door de overheerſching der *Romeinen*, by menigvuldige Oorlogen, de meeste Natien onder hun geweld moesten bukken, en van haare Vryheid beroofd wierden. Ja zelfs wierd het Gemeenebest der *Romeinen*, door binnenlandſche Oorlogen en Beroertens, geduurig geſchud; — zoo dat 'er in dien tyd geen Land bekend was, — wiens gelegentheid beter, wiens inwendige conſtitutie geſchikter, — en door verſcheide zamenloopende omſtandigheeden, §. 18, 19, en 20. voordeeliger was tot den Koophandel, dan het Eiland der *Batavieren*; — wyl deszelfs Inwooners, gebrek aan nooddruft hebbende, §. 21. — genoodzaakt wierden om Koophandel te dryven; — waar toe zy, door

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, V. Deel.

door hunnen yver, ſchranderheid, §. 23., en omgang met de Romeinſche Kooplieden, bekwaamheid kregen; — en, om hunne opregtheid, bemind — by Vrienden, §. 24. — en gezogt by Vyanden, — trokken zy de Voordeelen van die beiden, — door de Vryheid, welke by hen ongeſchonden heerſchte, §. 25. — en de zuyvere adminiſtratie van Juſtitie, — zonder onderſcheid van groot of klein, ryk of arm, — lokten zy Handelaars, en anderen, begaafd met vermogens van Geest, om de Kunſten en Weetenſchappen in hun Land voort te kweeken; — om onder den lommer dier onafhankelyke en vrye Regeering, beſcherming te erlangen. — Dit alles, lag dan den Grond van Hollands Koophandel. — Hier zouden wy nu kunnen toonen, hoe de Negotie van tyd tot tyd, onder alle de lotgevallen van voor- en tegenſpoed, toegenomen en vermeerdert zy. — Doch, om hier in nauwkeurig te handelen, — en dewyl dit niet behoord tot de grond van Hollands Koophandel, — maar wel tot zyn Aanwas en Bloei, — zoo komen wy dan tot het derde en laatſte Hoofdſtuk van het eerſte Hoofddeel.

DERDE

DERDE HOOFDSTUK.

Vervattende den Aanwas van Hollands Koophandel, — en deszelfs Bloei.

§. 34.

Indien men over den aanwas en bloei — van Hollands Koophandel, in de *Hiſtorie* beſchreven, — regt en grondig zal kunnen oordeelen, — zoo dient men alvoorens te onderzoeken, — wat aanwas — en bloei — van Koophandel zy, — niet om hier taalkundig de kragt dier woorden uyt te pluizen; — maar wel het wezentlyke van de zaak. — Tot welk einde men de gedagten moet leiden langs onfeilbaare regels, — waar toe de Mathematiſche leerwys, — met de *Vadetlandſche Hiſtorie* bevestigt, — den zekerſten weg aan de hand zal geeven: — Zakelyk verſtaa ik door aanwas en bloei het volgende:

§. 35. Aanwas van Koophandel — beſtaat in vermeerdering van Kooplieden; — uitgebreidere In- en Uitlandſche Negotie; waar door men van de — winst, — die zulks

zulks oplevert, — de Inwooners van zodanig handeldryvend Land — in vermogen van — Geld — en Credit, — van tyd tot tyd — ziet toeneemen.

§. 36. En door den bloei van Koophandel — begryp ik dien Stand, — wanneer de — winst — van de Negotie, — over het geheel genoomen, — niet meer toeneemt, — maar in denzelfden ſtaat blyft; — waar door de Ingezetenen, — in rykdom van geld — noch vermeerderen, noch verminderen; — want zoo lang men vermeerdering ſteldt, behoort zulks tot den Aanwas.

§. 37. Dit dan vooraf gezegd hebbende, — wat men zakelyk door aanwas en bloei verſtaan moet, — zoo komen wy tot het Wiskonſtig onderzoek, — waar in eigentlyk en ſpecificq alle aanwas en bloei van Koophandel moet gereekend worden te beſtaan, — en tot dat einde ſtellen wy voor af de navolgende bepaalingen.

EERSTE BEPAALING.

§. 38. De Stelkunde heeft tot een grondſtelling, — dat ieder geheel gelyk is aan alle zyne deelen te zaamen ge-

genoomen; — en omgekeert, — dat alle deszelfs deelen — gelyk zyn aan 't geheel.

EERSTE GEVOLG.

§. 39. Deeze grondſtelling gaat nu vast op alles, wat men zig onder de gedaante van een wezendlyke grootheid kan verbeelden. — Dus kan men alle de Negotianten, of Inwoonders van *Holland*, voor een grootheid beſchouwen, — als zaamgeſteld uit duizende van deelen, — die allen by een genoomen, nogtans maar eene grootheid of een lighaam uitmaaken.

TWEEDE GEVOLG.

§. 40. Al wat men nu bewyst van het geheel, — heeft ook evenredig zyne betrekking tot de deelen; — hierom zullen wy in het bewyzen der navolgende waarheeden, — maar een Negotiant tot een voorbeeld ſtellen. — Alles, wat men nu daar van bewyst, — moet men veronderſtellen evenredig te zyn tot het geheel.

TWEE-

TWEEDE BEPAALING.

§. 41. Ieder menſch heeft tot zyn dierlyk leven — voedzel, — dekzel, — inwooning, en het gene daar van verder dependeert, — by aanhoudenheid noodig. — Het welk vermeerdert of vermindert — naar den ſtaat, waarin hy door de Voorzienigheid geſteld is. — Hier onder mede te rekenen de Lasten, die hy, als een gehoorzaam Inwooner, moet opbrengen; — mitsgaders de disfortuinen, welke hem mogten ontmoeten. — Deeze wåarheid is zoo indisputabel, dat het niet noodig is die verder te bewyzen, — maar dit als een *Axioma*, alhier word aangenoomen.

DERDE BEPAALING.

§. 42. In den Koophandel, — die mede, gelyk alle handelingen der Menſchen, zyne byzondere lotgevallen onderworpen is, — heeft men drie verſchillende kanſen; — namentlyk één tot winst, — één tot gelyk, zonder winst of verlies, — en één om te verliezen. — Dit is mede een waarheid,

heid, ſteunende op de ondervinding; en die daarom kortheidshalve, ſchoon onbeweezen, alhier echter voor eene vaste bepaaling mede aangenomen word.

§. 43. Om nu den ſtaat van een Negotiant na voorſz. gronden op te maaken; — dat is, of dezelve in vermogen aanwast, — gelyk blyft, — of verliest; — zoo moet men het noodwendige van §. 41. eerst van de winst aftrekken, — zal men aanwas of verval van Koophandel kunnen ontdekken: welke waarheid het naavolgende Voorbeeld wiskonſtig zal bewyzen.

EERSTE VOORBEELD.

§. 44. Neem, dat een Negotiant bezit 10000 Guld. — daar hy drie jaaren agter een — elk jaar mee negotieert, en altoos met zyn Capitaal wint 10 *per Cent*; — nu ſtelle ik, dat de noodwendigheden van §. 41. bedragen het eerſte jaar 950 gl. — het tweede jaar 1005 gl. — en het derde jaar 1100 gl. — welk verſchil veroorzaakt word door dat de pryzen der levensmiddelen ryzen. — De ontbinding nu van dit Voorbeeld zal toonen, dat hy het eerſte jaar heeft overgehouden, — doch het

het tweede jaar in denzelfden ſtaat gebleeven, — en het derde jaar te kort gekomen is.

B E W Y S.

Het Capitaal was volgens opgaaf	*f* 10000
Hier van bedraagt 10 *per Cent* -	*f* 1000
In het eerſte jaar is de Verteering	950
Dus overgehouden	*f* 50
Hier by het eerſte Capitaal van	*f* 10000
Dus de bezitting met den ingang van het tweede jaar -	*f* 10050
Hier van bedraagt 10 *per Cent*	*f* 1005
De Verteering van het tweede jaar is	1005
Dus niet overgehouden of te kort gekomen.	
By den ingang van het derde jaar *is het* Capitaal -	*f* 10050
Hier van 10 *per Cent* -	*f* 1005
Nu is de verteering van 't derde jaar	1100
Dus te kort gekomen met 't derde jaar	*f* 95

Waar door zyn Capitaal dan maar bedraagt 9905 gls., — en dus minder is, dan toen hy met het eerſte jaar begon te handelen. — Nu is gebleeken,

ken, dat deeze verandering niet is gekomen door de vermeerdering of vermindering van den winst des Koophandels, als zynde geduurig 10 *per Cent* geweest; — maar door de verandering in het nodige beſtaan van §. 41. 't welk dus altoos eerst moet worden afgetrokken van den winst, — zal men weeten, of men overhoud, — dan of men gelyk blyft, — of verliest.

TWEEDE VOORBEELD.

§. 45. Indien een Negotiant wint, met 10000 gulds. Capitaal, het eerſte jaar 1000 gls., het gene hy benodigt heeft na §. 41., — doch het tweede jaar bedraagt §. 41. 1200 gls.; — om reden, dat de Levensmiddelen duurder zyn geworden; — zo zal uit de ontbinding van dit Voorſtel blyken, — dat, dewyl de behoeftigheden van §. 41. vermeerderd zyn, — daarom het geld in waarde naar evenredigheid verminderd is.

ONTBINDING.

Volgens de gronden der evenredigheid, ſtaat de verteering 1000 van het eerſte jaar

jaar — tot de verteering 1200 van het tweede jaar — gelyk met het Capitaal 10000 gls. — tot *x*. — zynde het Capitaal der ontbreekende 4. Termyn, — waar voor komt 12000 gls. — dus dit laatstgenoemde Capitaal van 12000 gls. maar zoo veel waardig is, als de 10000 gls. van 't eerſte jaar, — om dat de noodzakelyke verteering na §. 41. is vermeerdert in het tweede jaar; — zoo dat de 1000 gls van 't eerſte jaar — een gelyk beſtaan uitleverden — met de 1200 gls. van het tweede jaar; — waar door men dan met het Capitaal van 10000 gls. — zo min geld heeft kunnen overwinnen, — als met de 12000 gls. van het laatſte jaar; — en hierom naar het voorſtel, de nooddruft van §. 41. toeneemende, — vermindert daarnaar de waarde van het Geld in evenredigheid.

§. 46. Dog zo men nu ſteld, dat het nodige van §. 41. jaarlyks blyft toeneemen, — gelyk zulks wegens *Holland* uit de *Historie* zal blyken, — en dat de Koophandel nogtans, onder dit alles, aanwast; dan zal men zien, dat dit maar kan geſchieden — langs een van deeze twee wegen.

§. 47. Eerſtelyk: als de Koophandel niet vermeerdert of vermindert — in quantiteit of qualiteit, — doordien men altoos een even groot Capitaal jaarlyks daar in gebruikt: — maar dat de winst op de Negotie grooter word: — by voorbeeld — het eerſte jaar is de verteering van §. 41. 1000 gls. — in het tweede jaar 1200 gls.; — nu wint men in het eerſte jaar 10 *per Ct.* — naar de gronden der evenredigheid, ſtaat dan *f* 1000 tot 1200 — gelyk 10 *per Cent* — tot *x*; — het *per Cent*, dat in het tweede jaar gewonnen moet worden, — waar van men bekomt 12 *per Cent*, om in gelyken ſtaat met het voorige jaar te blyven, — zoo dat (na §. 46.) aanwas ſtellende, — moet 'er in het tweede jaar meer dan 12 *per Cent* gewonnen worden.

§. 48. Ten anderen, kan de Koophandel gereekent worden aan te waſſen, — als men denzelven meer wyd en zyd vermeerdert of uitbreid, — als te zien is uit §. 45. alwaar men het eerſte jaar 10000 gls. vernegotieert hebbende, — in het tweede jaar 12000 gls. moet verhandelen, — om even veel Intrest met Negotie winnende, — in gelykwaardigen ſtaat te blyven, — of niet over te winnen, of te verliezen; — dewyl het noodwendige van §. 41. in het tweede jaar

jaar is vermeerdert: — dus indien men, als te vooren naar §. 46. aanwas van Koophandel onderſteld, — zoo moet in dit geval meer dan 12000 gls. in de Negotie worden verhandeld.

§. 49. Hier uit blykt dan klaar, dat gene andere middelen tot aanwas van Koophandel kunnen geſteld worden als bovengemeld, — namentlyk vermeerdering van winst, — of grooter en uitgebreider Negotie.

§. 50. Maar hier doet zig nu een groote Vraag op: — „ Of in een Land, hier „ voor (onder §. 21.) beſchreeven, — „ en alwaar dus de Koophandel moet ſtrekken „ tot een hoofdbeſtaan, — de aanwas van „ Negotie ook gerekent moet worden voort „ te koomen — uit vermeerdering van In„ woonders"?

§. 51. Hier omtrent zyn by zommige Schryvers verſchillende gedagten, doch dit verſchil is wiskonſtig uit te wyzen; — tot dat einde neemen wy hier over, als een beweezen waarheid, §. 38 tot 41.

EERSTE VOORBEELD.

§. 52. Ik ſtelle, dat tien Negotianten in een jaar vernegotieeren 100000 gls. in compagnie, — op het welke 10 *per Ct.* gewonnen word: — by deeling nu, ten einde van het jaar, krygt ieder uit de winst zyn aandeel, naar evenredigheid van inleg: — het tweede jaar voegt zig by deeze tien Negotianten — nog een van buiten 's lands ingekomen Koopman, — denwelken *pro parte* in gemelde 100000 gls. deel word gegeeven; — nu winnen zy met deeze Compagnieſchap, weêr als voren 10 *per Ct.*, — maar alzoo nu gemelde winst — door elf *pro parte* moet gedeeld worden, — zo krygen de eerſte tien, nu ieder na evenredigheid zoo veel minder, — als de elfde voor zyn aandeel getrokken heeft.

§. 53. Uit dit Voorbeeld ziet men ontegenzeggelyk, dat zo een Land van Koophandel vermeerderd door Inwoonders, — welke maar zoeken, *pro parte*, deel te neemen in de Negotie, — zonder dat zy evenredig dezelve vermeerderen, — zulks abſoluit ſtrekt tot nadeel der andere Negotianten,

ten, — wier winningen daar door verminderen. — Offchoon 't wel waar zy, dat, door vermeerdering van Inwooners 's Lands Finantien toeneemen, en de Staat in deszelfs magt gedugtet voor anderen word; — zoo is dit hier het poinct in questie niet, — nog ook het regte oogpunt tot beschouwinge van het weezen en beſtaan van *Holland*. — 's Lands Hooge en Wyze Magten, hebben meermaalen opentlyk bekend, — dat de Koophandel — de Zenuw van den Staat is. — De grondlegging daar van §. 33. en het geen nog verder uit de *Hiſtorie* moet volgen, — zal de waarheid hier van buiten alle tegenſpraak ſtellen. — Te meer, om reden, dat hier voor by §. 21. al gezien is, dat dit Land geen beſtaan uit zyn eigen boezem kan vinden; — maar door middel van de Negotie §. 21 en 50. — alle zyne drukkende Lasten draagen kan. — Welke winst weggenoomen zynde, de Inwooners onmagtig zouden worden, hier in te volharden: — dus wat zou het baaten, indien dit Land nog Volkryker was, dan het nu is; — dewyl het uit zig zelve niets van aanbelang tot onderhoud heeft, §. 21. — zoo moesten dan, by gebrek van Koophandel, noodwendig deszelfs Ingezetenen door armoede verteeren, of weder naar andere Landen verloopen. — Geheel anders is het met een

Land, 't welk magtig is zyn eigen Inwooners te voeden, — en daar het hoofd-beſtaan niet is de Buitenlandſche Koophandel. — Zoo lang zodanig een Land geen meerdere Ingezetenen heeft, — dan het naar zyn grootte, *pro rato*, in evenredigheid kan voeden, — is die vermeerdring, tot die maat van reden, aldaar voordeelig.

TWEEDE VOORBEELD.

§. 54. Stel tien Negotianten, die, als de voorigen, vernegotieeren 100000 gls. en winnen 10 *per Ct.* — waarby zig een elfde voegd, — welke boven de 100000 gls. der tien voorige Handelaars, mede 10000 gls. inlegt, — zo dat te zamen de geheele inleg 110000 gls. is; hier mede winnende 10 *per Ct.* — blykt, dat de tien eerstgemelden hier geen nadeel of voordeel van hebben, — dewyl ieder na evenredigheid deeld, zonder te ſtrekken tot vermindering der eerſten, — wyl de inleg, en dus ook de winst, door de elfde Negotiant vermeerdert is.

§. 55. Hier uit ziet men, — dat, wanneer een Land van Koophandel vermeerdert

dert met Inwooners, — welke evenredig de Negotie vergrooten, — dat zulks nog voor- of nadeel doet aan de andere Negotianten; — maar wel voordeel toebrengt aan de genen, die daar van dependent zyn: — ten waare, dat deeze laatſten mede in gelyke evenredigheid vermenigvuldigden, — wanneer wederom voor- en nadeel voor ieder op zig zelven egaal is: — dog ten opzigte van 's Lands Finantien, doen zulke vermeerderingen van Inwooners voordeel.

DERDE VOORBEELD.

§. 56. Stel wederom tien Negotianten als voorheen vernegotieerende 100000 gls., waar mede zy winnen 10 *per Ct.* — hier by voegd zig een elfde, — welke in kunst, kennis, en weetenſchappen de tien eerſte overtreft, — zo dat men deszelfs inleg waardig ſchat 21000 gls.: — met deeze 121000 gls. winnen zy mede 10 *per Ct.*: — hoe nu deeze verdeeling na evenredigheid van inleg geſchiede, — blykt, dat 'er 2100 gls. meer dan bevoorens is gewonnen; zo dat de elfde Negotiant meer in *pro parte*, tot den winst van den Koophandel heeft aangebragt, dan de tien eerſte Handelaars.

§. 57. Uit dit Voorbeeld blykt dan — dat, wanneer een Land van Koophandel vermeerderd door Inwooners, welke in geld, kunst, of weetenſchappen uitmunten, — en dit tot algemeen welzyn aanleggen, dezulken groot voordeel doen aan alle de andere Negotianten, en den geenen die 'er van dependeeren, als mede aan 's Lands Finantien.

§. 58. Hier mede is dan met gemelde drie voorbeelden wiskonſtig beweezen § 50. — en kan daar uit gezien worden, welke vermeerdering van Inwooners voordeelig, en in tegendeel nadeelig zy, — in een Land, daar de Koophandel de gantſche welvaart van 's Lands Ingezetenen uitmaakt §. 21.

§. 59. In hoe verre nu in een zodanig Land de vermeerdering van Conquesten moet beſchouwt worden, — is hier in maar een generaale regel, die zulks toont. — Namentlyk, dat, wanneer zodanig Conquest meer voordeelen geeft, als het onderhoud bedraagd, — zoo is zulks voordeelig, — maar anders in tegendeel nadeelig.

§. 60. Dog hier valt nu het verder onderzoek, of in het generaal alle Koophandel met andere Mogentheeden, of vreemde en afgeleegene Volkeren, ook ſtrekken kan tot aan-

aanwas en welvaard van onzen eigen handel? — Als men deeze Vraag, voor ons Land van veel aanbelang, wel inziet, zal vervolgens blyken, dat zulks kan zyn: — eerſtelyk voordeelig; — ten tweede gelyk, zynde zonder voor- of nadeel, — en ten derde ook nadeelig.

§. 61. Eerſtelyk, voordeelig is zodanige Koophandel met een ander Volk, — indien men, zonder het betaalen van zwaare in- of uitgaande Rechten, — met gelyke voorrechten, als deszelfs Inwooners een vryen handel mag dryven; — waar door men gelegentheid bekomt, zodanige Goederen tot civile pryzen te koopen, — die wy tot nooddruft, zoo in Conſumptie als Fabrieken, en verzending na elders, noodig hebben; — gelyk ook wederom, door dien weg, de Producten dezes Lands, onzer Colonien of Conquesten, — zoo van Fabrieken, als anders, — tot voordeel aldaar kunnen worden gedebiteert: — door het welke dus met winſt de Koophandel aanwast, — en de Koopvaardy, met het geene daar aan dependeert, in vermogen toeneemt. — Doch vooral is gemelde Commercie voordeelig, —

zo wy voor meer Capitaal aan Goederen uitvoeren dan invoeren, — en dus een voordeelige balans van Koophandel hebben.

§. 62. Ten tweeden, kan voorſz. Uitlandige Koophandel — zyn, zonder voor- of nadeel, — alſchoon zodanige Goederen, van daar komende, ſtrekten tot nadeel van onze eigen Producten, of die van onze Colonien, Conquesten en Fabrieken; — indien maar dat nadeel aan den anderen kant met voordeel gepaart gaat, en daar door onze eigen Producten, zoo van onze Colonien; Conquesten als Fabrieken, met winst, aldaar kunnen gedebiteert worden; — waar door het verliezende aan de eene zyde, — balanceert met het winnende aan de andere kant. — Ja zelfs doet dit vertier, over en weder, voordeel aan de Koopvaardy, en aan alle die, welke daar van, en van de verdere Negotie dependeeren.

§. 63. Ten derden, is diergelyke Koophandel nadeelig, — zoo de Goederen van daar koomende, ſtrekken tot nadeel en drukking onzer eigen Producten, Fabrieken, Colonien, Conquesten,

ten of anderzints, en dienen tot aanprikkeling van *Luxe.* — Indien nu dit verlies overtreft al het geen men, aan den anderen kant, uit eenige hoofde, voor winst kan ſtellen; — dan is diergelyke Koophandel ten uiterſten verderfelyk voor een Land.

§. 64. Dog hier valt, nopens dat punt, nog te onderzoeken, — hoedanig de balans van Koophandel, in uitlandſche Negotie, — zoude moeten opgemaakt worden, — indien wy tot *baſis* ſtellen een Land, in §. 21. beſchreeven. — Dan moet men alvorens nagaan, — welke noodzakelyke behoeftigheden men mist, in conſumptie aan §. 28. — en die men dus uit andere Landen moet hebben. — Om dat dit nu behoort tot de eerſte Clasſe van Koophandel, §. 28., en zulks zyn noodwendigheden van §. 41. daarom is zodanige handel niet direct behoorende, om te negotieeren; — maar alleen dienende, om ons gebrek te vervullen; — en dus moet men zodanige ingevoerde goederen als eigen Producten beſchouwen. — Dog al het geen nu boven dit voorſz. word ingevoerd, behoord in zodanig Land, tot de Negotie der tweede Clasſis, §. 29. — en dus nevens den uitvoer, — als de eigentlyke Commercie uitmaakende, al-

alleenlyk tot de opmaakinge der Balans. — Wy zullen dit met een Voorbeeld ophelderen: — Neem, dat *A* een Land verbeeld, op §. 21. beſchreeven, — en dat van *B* een ander Land noodig heeft tot den Koophandel van de eerſte Clasſis, § 28., 100000 guldens 's jaars. — Nu voerd *B* naar *A* bovengen. 100000 gls. nog voor 100000 gls. aan Goederen; — van welke laatſte *A* wederom na elders vervoert voor 80000 gls. — Verder levert *A*, van zyn eigen Goederen, voor 60000 gls. aan Waaren aan *B*. — Indien wy nu oppervlakkig dezen handel beſchouwen, — zo zouden wy, om dat *B* aan *A* heeft gelevert voor 200000 gls, en *A* aan *B* maar voor 60000 gls. moeten beſluiten, dat de balans van uitlandſche Koophandel tuſſchen *A* en *B* ten nadeele van *A* ware; het genen ook, met betrekking op *B*, ontegenzeglyk is. — Dog het zal vervolgens blyken, dat deeze Negotie met *B*, ook ten uiterſte voordeelig voor *A* geweest zy. —

Want *B* leverde aan *A* voor	-	*f* 200000
Nu moet hier af, §. 28. zynde	-	100000
Dus reſt voor de Commercie van §. 29.		100000
Hier van heeft *A* nu uitgevoert na elders		80000
Zoo komt, het gene *per reſto* in 't Land gebleeven is,	- -	*f* 20000

Maar

Maar alzo *A* na *B* heeft uitgevoert voor *f* 60000

Zoo blykt dat *A* meerder uitgevoert dan ingevoert heeft voor - *f* 40000

§. 65. Uit deeze Balans ziet men dan, — hoe minder behoeftigheeden een Land noodig heeft, — zo veel te onafhankelyker, — en te ryker zodanig een Land zy, in §. 215. — met opzigt van zulken, die meerder gebrek hebben; — waarom het eigen belang van deeze laatſten, boven den eerſten vordert, om ſpaarzaam, in § 28 en 41. te zyn; — om dat daar door de Koophandel van § 29. meer occaſie verkrygt om toe te neemen; — en, by tegenſtelling, hoe meer de behoeftigheden van § 28. en 41. toeneemen, door — *Luxe* of anderszints, — hoe meer de Negotie van §. 29. moet afneemen.

§. 66. Hier uit volgt dan, — dat de Koophandel van de tweede Claſſis, § 29., altoos voordeelig zy, — mits die gepaart gaa met behoorlyken winst; — in welk laatſte geval ſtaat te letten, — op de gelegentheid tot het ſpoedig debit; — op de geruſte verzekertheid tot het geeven van credit; — en verdere gevaaren van — tranſport, — bederf, of anderzints: — waar uit dan de waarſchynlyke kans van — winst of verlies,

lies, die 'er op te wagten zou kunnen weezen, nauwkeurig moet worden onderzogt, — aan al het zelve hangt voornámentlyk het voordeel of nadeel der Negotie, — en dus de aanwas van den Koophandel der tweede Clasſis, §. 29.

§. 67. Laatſtelyk, ziet men dan uit §. 61 tot 64, welke Commercie-Tractaaten in den Koophandel voor- of nadeelig kunnen zyn.

§. 68. Hier mede dan voldaan hebbende aan §. 24., komen wy tot het — Historieele van den aanwas van Hollands Koophandel, — waar in wy kortelyk de *Vaderlandſche Hiſtorie* zullen volgen.

§. 69. Naa dat, gelyk wy gezien hebben, — de grond van Hollands Koophandel gelegd was, omtrent den aanvang van de tydrekening der Christenen:

't Jaar

40. §. 70. Zoo vind men, dat het Eiland der *Batavieren*, immers *Gallie*, — toen reeds zoo veel overvloeds had, dat CALIGULA, die winziek en verkwistend van aart was, de pragtige Kleederen en Huiscieraaden van zyne ter ballingſchap veroordeelde Zusters, met

't Jaar 40. met de huiscieraaden van het oude Hof zyner Voorzaaten te *Romen*, alhier te Lande verkogt, — voor het welke geweldige ſommen gelds beſteed wierden (1).

120. §. 71. Kort daar na was de Koophandel al merkelyk aan het vermeerderen (2).

622. §. 72. DAGOBERT, *Koning der Franken*, rigtte te *Utrecht* een Tolhuis op, — daar alle goederen, den *Ryn* afvaarende, Tol moesten betalen.

§. 73. Ook blykt uit egte gedenkſtukken, dat in dien tyd, — *Wicus Portus*, — waarſchynelyk *Wyk te Duurſtede*, — reets ſterk van Overzeeſche Koopvaardy-Scheepen bezogt wierd (3).

791. §. 74. De Kooplieden dezer Stad, en Thiel, handelden ſterk op — *Engeland* (4).

§. 75. KAREL, *Koning van Engeland*, — maakte met OFFA, *Koning*

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, 1. boek, bladz. 89.
(2) *Idem*, 3. boek, bladz. 191.
(3) *Idem*, 4. boek, bladz. 338.
(4) *Idem*, bladz. 437.

't Jaar 791. *ning van Mercie*, dien toen alhier het gebied voerde, — een Commercie-Tractaat, — het welk gehouden word het oudſte te wezen, dat tuſchen *Engeland* en ons geſlooten is (1).

§ 76. In de agtſte Eeuw, was de konst van Glasblaazen hier te Lande al bekend (2).

§. 77. Gelyk ook de Brittanniſche — Graanenhandel — van merkelyk belang was, — blykens eenige Opſchriften in *Zeeland* gevonden.

§. 78. Onder de *Frankiſche Koningen* van de eerſte en tweede Stam, — begon de Koophandel — en Zeevaart merkelyk toe te neemen; — het heffen van Tollen langs de Rivieren, was toen al in gebruik, — blykens de Giftebrieven der *Utrechtſche* en andere Kerken.

§. 79. Aan den mond der *Maaze*, lag in de negende Eeuw — een voornaame Handelplaats, *Wtlam* genoemd — ook waren *Wyk te Duurſtede* en *Thiel* toen aanzienlyke Koopſteden.

§. 80.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, I. Deel, 4. boek, bladz. 438.
(2) *Idem*, II. Deel, 5. boek, bladz. 5.

't Jaar 791. § 80. De *Friezen* hebben zig in dien tyd ook al toegelegd op het weeven van Wolle Stoffen (1).

§. 81. De Handel wierd verder op de openbaare Markten merkelyk voortgezet (2).

1010. §. 82. *Graaf* DIRK wierd door de *Thielenaars* by den Keizer aangeklaagd over het belemmeren der Negotie op *Engeland*, — door het heffen der Dordſche Tollen (3).

§. 83. Onder FLORIS DEN III. bragten de Graaffelyke Tollen in *Holland* veel op, door den aanwas des Koophandels (4).

§ 84. De *Hollanders* deeden ter Zee, de *Vlaamſche* Kooplieden veel naadeel (5).

1195. § 85. *Graaf* DIRK verkreeg van *Keizer* HENDRIK DEN VI. den *Geervliedſchen* Tol, zynde een der ſcherpſte Tollen, — reekenende van de *Vlaam-*

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, II. Deel, 5. boek, bladz. 7.
(2) *Idem.*
(3) *Idem*, 6. boek, bladz. 141.
(4) *Idem*, 7. boek, bladz. 239.
(5) *Idem*, bladz. 240.

't Jaar *Vlaamſche* Kooplieden ſomtyds 10 *per Cent* (1).

1296. §. 86. *Koning* WILLEM gaf de eerſte Keure aan ſommige Steden (2). — Tusſchen *Engeland* en *Holland*, continueerde eenige Jaaren laater, de Koophandel met wederzydſch voordeel.

§. 87. De *Hollanders* en *Zeeuwen* — bragten — verſcheide Koopwaaren na *Engeland*, — en haalden anderen van daar te rug, — inzonderheid Wollen, tot de Weveryen alhier gebruikt wordende (3).

§. 88. Het Goud en Zilver wierd door *Graaf* FLORIS uit *Engeland* gehaald, en daarvan hier Geld geſlagen.

1275. § 89. Om onderling Verſchil der Kooplieden, wierd de Uitvoer van Wolle, uit *Engeland* verboden; — om welke oorzaak de *Zeeuwen* veertien Koggen in Zee hielden, tot naadeel der Engelſche Koopvaardyſchepen.

§. 90. Dit is het oudſte voorbeeld van Zeeuwſche Kaapvaart; — doch in

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, II. Deel, 7. boek, bladz. 277.
(2) *Idem*, 8. boek, bladz. 403.
(3) *Idem*, III. Deel, 9. boek, bl. 21 en 22.

't Jaar 1275. in het einde van dit Jaar wierd de Vrede geſlooten, en voor twee Jaaren, over en weder, vryheid van Handel verleend.

1249. §. 91. FLORIS DE V. verklaart *Amſterdam* tolvry, zynde dit de oudſte Keur dier Stad (1).

1285. § 92. Dezelfde *Graaf* en EDUARD DE I. *Koning van Engeland*, begunſtigden — over en weder den Koophandel.

§ 93. Toen ter tyd wierd de ſtapel der Engelſche Wolle te *Dordrecht* gelegd, alwaar als toen groote Koophandel, — zoo ter Zee, als langs de Rivieren wierd gedaan, — in Wyn, Graanen, Zout, Yzer, Hout, Lakens, en andere Waaren.

1295. §. 94. De *Hollanders*, *Zeeuwen*, en *Friezen*, kregen vryheid van den *Koning van Engeland*, om op de Engelſche Kusten, omtrent *Yarmouth* te mogen viſchen. — De Brief is de oudſte wegens de Haringviſchery hier te Lande.

§. 95.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, III. Deel, 9. boek, bladz. 39.

't Jaar 1295. §. 95. De *Hollanders* deeden als toen hunnen handel op *Engeland*, — meest met hunne eigen Schepen (1).

§. 96. De Engelſche Wolle ſtapel wierd van *Dordrecht* verlegd na *Brugge* in *Vlaanderen*, en *Mechelen* in *Bra-*
1312. *band:* — zy deeden nog wel eenige poogingen, om dezelve wederom te krygen, dog te vergeefs.

§. 97. Maar de *Engelſchen*, vervolgens het voordeel daar van ziende, bragten die in hun Ryk (2).

§. 98. JAN DE II. *Graaf van Holland*, gaf aan alle Koopluiden, *Engelſchen*, *Brabanders*, *Vlamingen*, *Duitſchers* en anderen, vryheid om te *Dord* te komen handelen, en, in geval van Oorlog, een Maand lang tyd, om zig zelven en hunne goederen te bergen (3).

§. 99. Onder denzelfden Graaf was *Holland* al vermaard — voor een ryk Land (4).

§. 100.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, III. Deel, 9. boek, bladz. 53.
(2) *Idem*, bladz. 58.
(3) *Idem*, 10. boek, bladz. 140.
(4) *Idem*, bladz. 181.

't Jaar 1315. §. 100. De *Oosterlingen* kwamen te *Dordrecht* in dezen tyd al Oosterſche Waaren brengen, — en keerden dan met Hollandſche Waaren te rug (1).

§ 101. In het begin dezer Eeuw had *Dordrecht* al het Stapelrecht, — en was de voornaamſte Koopſtad in *Holland* (2).

1338. § 102. Dog onder WILLEM DEN IV., en kort daarna, begon — *Amſterdam* — *Dordrecht* in den Koophandel naar de kroon te ſteken, wanneer die Stad onder de Graaflyke Regeering was gekomen. — De *Amſterdammers* voeren ter dezer tyd ſterk op de Oost-Zee.

1368. § 103. ALBRECHT, *Koning van Zweeden*, gaf hun een ſtuk Land, in *Schoonen*, alwaar zy zig neerſloegen.

§ 104. De Oosterſche en andere Waaren, — die hun uit Zee wierden t'huis gebragt, — vertierden zy langs den *Amſtel*, en de Wateren, die met denzelven gemeenſchap hadden, door gantſch

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, III. Deel, 10. boek, bl. 201.
(2) *Idem*, bladz. 208.

't Jaar 1368. gantſch *Holland*, en 't *Stigt*, en over 't *Te* in *Waterland*, alwaar zy al vroeg Tolvry vaaren mogten.

§ 105. Ook bragten zy, omtrent dien tyd, Graanen, Hout, Yzer, Bier en andere Waaren over de Zuider-Zee na *Deventer* en *Zwolle*, en veelerhande goederen, met naame Hamburger Bier, langs de *Schelde*, naar *Braband* en *Vlaanderen*. De Stad was egter van kleine uitgeſtrektheid, dog nam eerlang zoo toe, dat zy, in grootte en luister, de meeſte Europiſche Koopſteden overtrof.

§. 106. Dog de Ingezetenen dezer Landen hadden zig in dien tyd, door de Scheepvaart, by de *Venetiaanen*, — die thans ſterk op de *Levant*, in *Egypten*, handelden, reeds vermaard gemaakt (1).

§ 107. De zes groote Steden van *Holland* waren toen *Dordrecht*, *Haarlem*, *Delft*, *Leyden*, *Gouda* en *Amſterdam*; deze hebben onder de Graaven, uit den Huize van *Bourgondien* en

(1) *Vaderlandſche Hiſtorie*, III. Deel, 10. boek, bladz. 249, 250, 251.

't Jaar 1365. en *Oostenryk*, gewoonlyk de Dagvaarten bygewoond (1).

§. 108. Nadien nu groote Haringnetten gebreid wierden, begon men met groote Schepen, *Buizen* genoemd, te vaaren. — En door den tyd is deze Visschery zoo toegenoomen, dat ze hier te Lande de naam van *Groote Visschery* verkreegen heeft (2).

§ 109. De Vaart naar 't Noorden en de Oost-Zee, bloeide thans ook sterk in *Holland* en *Zeeland*, de voornaamste Koopsteden in het Noorden van *Europa*; en onder deeze uit de Hollandsche *Dordrecht*, *Amsterdam*, en *Briel*; uit de Zeeuwsche *Middelburg*, *Zierikzee*, en *Arnemuide*; uit de Friesche *Staveren*; uit de Stigtsche *Utrecht*; *Deventer*, *Kampen*, *Zwol*, *Hasselt* en *Groningen*; en uit de Geldersche *Zutfen*, *Harderwyk*, en *Elburg*, hielden reets in den jaare 1370. en vroeger algemeene Byeenkomsten, ten nutte des gemeenen Koophandels, *Anseæ* of *Hanseæ* genoemd. Veele van deze Steden ten getalle van zesenveertig.

(1) *Vaderl. Historie*, III. Deel, 11. boek, bladz. 360.
(2) *Idem*, 12. boek, bladz. 499, 500.

't Jaar 1418. tig, — ter dezer tyd te *Lubek* by een gekomen zynde, hadden een verbond geſlooten, bekend by den naam van *Hanſæ* - Verbond. Verſcheiden Nederlandſche Steden waren in dit Verbond begrepen, — als *Dordrecht*, *Haarlem* en *Amſterdam*; — uit de Gelderſche *Nieuwmegen*, *Zutfen*, en *Harderwyk*; — en de Overyſelſche Steden *Deventer*, *Kampen* en *Zwol*: — de voornaamſte Articulen ſtrekten tot voortzetting en verzekering van den Koophandel (1). — Veelen der Hollandſche Steden bleven allengskens t' huis: het leed geen twee Eeuwen; of men telde niet meer dan tien Hanſeſteden; — te weeten *Lubek*, *Breemen*, *Hamburg*, *Rostok*, *Straalſond*, *Wismar*, *Maagdenburg*, *Brunswyk*, *Lunenburg*, en *Grypswalde*; — en tegenwoordig, voeren alleen de drie eerſte, *Lubek*, *Hamburg* en *Breemen* dien naam nog (2).

§. 110. De Deenſche Oorlog, met de Holſteinſche en Pommerſche Zee-Steden, — gaf den *Hollanderen* en *Zeeu-*

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, III. Deel, 12. boek, bladz. 501.
(2) *Idem*, bladz. 502.

't Jaar 1418. *Zeeuwen* aanleiding, om ſterker, dan te vooren, op *Pruiſchen*, *Lyfland*, *Moskovien*, en andere Gewesten langs de Oost-Zee te vaaren, tot dat zy, omtrent een Eeuw laater, deeze Vaart genoegzaam geheel in kreegen (1).

1436. § 111. De *Hollanders* leeden veel door den Oorlog met de *Oosterlingen*, — het gene groote duurte in de Graanen verwekte; — doch den Oorlog voortzettende, behaalden zy met Kaperyen veel voordeelen, — en wierden beroemd een Volk te zyn, — geſchikt tot de Scheepvaart, en gewoon, om, zonder Jaargetyde te ontzien, in Zee te loopen (2).

1439. § 112, De onzen wierden zo ſtout op hunne Overwinningen, — dat zy zoo men zegt, gewoon waaren, een Bezem in de Mars te voeren, om te kennen te geeven, dat zy de Zee van alle Vrybuiters ſchoon geveegd hadden (3).

1440. §. 113. By den Koophandel lagen onze Landsluiden zig ook op Kunsten en

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, III. Deel, 12. boek, bl. 503.
(2) *Idem*, bladz. 537.
(3) *Idem*, bladz. 538.

't Jaar 1440. en Weetenſchappen toe ; — want, door LAURENS JANSZOON KOSTER, wierd te *Haarlem* de Drukkonst uitgevonden (1).

1441. § 114. Hoe beroemd zy waren omtrent hunne trouw, blykt aan 't getuigenis van eenen PIETER BRAND, een beroemd *Oosterſch Koopman*, die hier gevangen geweest zynde, by zyn t'huis komst raad, — om met zulke braave luiden, als de *Hollanders* waren, vrede te maaken ; — het welk van die vrucht was, dat een tienjaarig Beſtand met de *Wendſche* Steden gemaakt, — en hier door de handel op de Oost-Zee herſteld werd.

§. 115. En by het Vredensverbond met *Denemarken*, *Holſtein*, *Pruisſchen* en *Lyfland*, wierden aan de Hollandſche en Zeeuwſche Steden, verſcheiden Vryheden verleend.

1449. § 116. JOHANNES GODEFROY, *Bisſchop van Utrecht*, getuigd, dat *Holland* en *Zeeland* ryke Eilanden waren, bewoond van dappere en oorlogzuchtige Volken, die nimmer door hunne on-

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, III. Deel, 12. boek, bl. 504.

't Jaar 1449. ongetemde Nabuuren, hebben konnen overwonnen worden, — en thans op alle Zeën handel dreeven (1).

§. 117. Door het verdiepen der Stroomen, en verwyderen der Zeegaaten, begonnen de *Hollanders* grootere Schepen te bouwen, en ſterker door de *Zond* te vaaren.

1453. § 118. De *Koning van Denemarken* vergunde hun en den *Zeeuwen* vry gelei, om in zyn Ryk te komen handelen (2).

§. 119. In *Engeland* wierd ter dezer tyd, alle invoer van Gewaſſen, Stoffen, Handwerken, enz. uit *Holland*, *Zeeland*, *Vriesland*, en verdere Staaten des *Hertogs van Bourgondien* verbooden. Dit gaf eene groote belemmering in den Koophandel; maar na dien tyd wierd dit Verbod weer ingetrokken (3).

1467. §. 120. By de aanvaarding van het Bewind der *Nederlanden*, door *Hertog* KAREL, was *Holland* in tamelyke welſtand en rust.

§. 121.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, IV. Deel, 13. boek, bl. 31.
(2) *Idem.*
(3) *Idem*, bladz. 86.

't Jaar 1467. §. 121. De Koophandel had overvloed en weelde gebaart, — daarom droegen zy met recht den naam van Ryke Landen; — doch door de ongebonde Hofhouding van *Hertog* FILIPS, wierd dit wederom verkwist; — in dien tyd vermeerderde de pragt der Kleding by Mannen en Vrouwen, — de ſtoffe der kleding waren meer dan gemeen kostbaar; — 't gemeene Volk, en de Lyfknegts, droegen zyde of fluweele Wambuizen (1).

1478. §. 122. MAXIMILIAAN en MARIA, ſlooten te *Ryſſel* een nieuw Verbond van vryen Koophandel en Viſſchery, met EDUARD DEN IV. *Koning van Engeland*, het geen zes jaar daar na, met EDUARD DEN V., te *Antwerpen* vernieuwd wierd (2).

§. 123. Dog wat nadeel de Binnelandſche Oorlog veroorzaakte, blykt uit het vertoog der Steden *Dordrecht*, *Haarlem*, *Delft*, *Leyden*, *Amſterdam*, *Schiedam* en *Briel*; waar in zy te *Gouda* aan den Heer van POLHAIN toonden, — hoe daar door de Neering

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, IV. Deel, 13. boek, bl. 97.
(2) *Idem*, 14. boek, bladz. 97.

't Jaar 1478. ring en Welvaart verbannen wierden, de Handwerken ſtil ſtonden, — het platte Land, waar uit de Steden een groot deel van haare welvaart trekken, woest lag; — waar by kwam, dat de Vlaamſche Kapers de Zeevaart onveilig maakten, — en de Levensmiddelen hand over hand duurder wierden, waarom zy verzogten een ſpoedig einde van den binnenlandſchen Kryg (1) te maaken.

1494. §. 124. Deze binnenlandſche Kryg en twisten geſtild zynde, — begon de Neering en Handel weder aan te wasſchen.

1495. §. 125. Dit Jaar wierd het groote Commercie-Tractaat met HENDRIK DEN VII., *Koning van Engeland*, ge-
1496. ſlooten, — en daar na vernieuwd, mitsgaders de vrye en veilige Visſchery, op de Engelſche Kusten vergund;
1506. — en de Engelſche Kooplieden wierden vry verklaard van de Zeeuwſche Tollen.

1525. §. 126. Daar na ſloot men een beſtand met *Frankryk*, waar by de Visſchery vry verklaard wierd.

§. 127.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, IV. Deel, 14. boek, bl. 97.

't Jaar 1525. §. 127. En wyl het Goud en Zilver in 't Land vermeerderde, — begon men minder voor geld gedaan en gemaakt te krygen.

§. 128. Omtrent dezen tyd begon men zig op het zoeken van Nieuwe Landen toe te leggen (1).

1531. §. 129. Wanneer *Keizer* KAREL DE V. het Graafſchap van *Holland* had verkreegen, — toonden de Staaten aan gemelde Keizer, — hoe alle de voordeelen, welke het Land den Keizer had kunnen aanbrengen, gekomen waren uit den Koophandel — en de Zeevaart, — die de vorige Graaven alle gehandhaaft, en door wydluftige Privilegien aangemoedigt hadden; — dat de Koophandel, eenigen tyd herwaarts, door de opgekomen nieuwigheden, van Tollen, en Verlofgeld op 't Koorn, verjaagd waren; — dat de Oosterſche en Westerſche Waaren buiten deze Landen om vervoerd wierden; door 't welke verloop in alle neeringen ware gekomen, voornamentlyk in de Lakenwevery, — en dat zyn Majeſteit, dewyl de handel dus gedrukt wierd,

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, IV. Deel, 16. Boek.

't Jaar 1531. wierd, weinig verlofgeld ontfing, en groote ſchaade leed aan zyne Tollen, en vast, om zoo gering een voordeel, den Koophandel ten lande uitdreef (1).

§. 130. In het zelfde jaar gaf die Keizer een zeer nuttig Plakaat uit voor den Koophandel, — waar by alle *Monopolien*, dat is alleen-, of op-kooperyen, werden verboden; — en de Wethouders der Steden kreegen bevel, om een redelyken prys op de Levensmiddelen te ſtellen; — bedriegelyke Banqueroetiers, en derzelver Medeſtanders, wierden voor openbaare Dieven verklaart, en van de veiligheid der Vryplaatſen dezer Landen verſteeken. Voor vlugtigen, gedaagd zynde, en niet verſchynende, moesten ten eeuwigen dage gebannen worden (2).

1532. §. 131. Kort daarna wierd het Verlofgeld op het uitgaande Koorn afgeſchaft (1), — en was 'er een groote ſtremming in den Oosterſchen handel, door het ongenoegen met FREDERIK, *Koning*

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, V. Deel, 17. boek, bladz. 19.
(2) *Idem*, bladz. 26.
(3) *Idem*, bladz. 10.

1 Jaar 1532. *Koning van Denemarken*, — geſtyft door de aanhitzing van *Lubek*, en andere Wendſche Steden, — welke nydig waren over den Hollandſchen Koophandel in het Noorden, die zy by deeze gelegentheid gaarne alleen tot zig trekken wilden. — Dit veroorzaakte ondertuſſchen groot gebrek aan Graanen hier te Lande: in het midden van den Zomer, gold het Last Rogge reeds 46 Goudgls.; dat toen een geweldige hooge prys was; en het zou 'er nog hooger mede geloopen hebben, zoo niet de *Breemers* van tyd tot tyd Koorn herwaarts gebragt hadden.

§. 132. Daarenboven lagen 'er 400 Koopvaardy-Schepen ſtil, en 10000 Bootsgezellen, die met dezelve na de Oost-Zee plagten te vaaren, vervielen tot armoede (1).

§. 133. Doch voor het einde van Hooimaand wierd de Vrede geſlooten, waar mede de pryzen der Oosterſche Waaren merkelyk daalden, namentlyk de Rogge van 46 tot 22 goudgls., en de Teer van 50 op 13 gls. (2).

§. 134.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, V. Deel, 17. boek, bl. 42.
(2) *Idem*, bladz. 45.

't Jaar 1533. §. 134. Het ſluiten der Wolſtapel te *Calais*, veroorzaakte, dat *Leyden* verklaarde neeringloos te zitten (1).

§. 135. Doch hier tegen floreerde *Amſterdam* door den Oosterſchen handel, zynde aldaar tans de voornaamſte Koornmarkt van *Holland* (2).

1534. §. 136. Welk voordeel vergrootte, toen men met den nieuwen *Koning van Denemarken*, en de *Lubekkers*, een Verbond van Koophandel voor 30 jaaren ſloot.

1535. §. 137. Doch de Negotie leed ook verlies, kort daarna, door het ſluiten der *Zond* voor *Holland*: — doch het 1536. geene met *Denemarken* weder herſteld wierd, door 't treffen van een Beſtand voor 3 jaaren; — waar door de kwynende Koophandel, ten minſten voor een gedeelte begon te herleven (3).

1541. §. 138. Dit jaar wierd het Verlofgeld weder op het Koorn geſteld, zonder dat de Vertoogen van de Staaten daar tegen eenigen ingang vonden.

§. 139.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, V. Deel, 17. boek, bl. 51.
(2) *Idem*, bladz. 63.
(3) *Idem*, bladz. 121, 122.

't Jaar 1541. §. 139. Het nadeel zag men dat zelve jaar al by ondervinding, doordien 150 Oosterſche Schepen het Land Westwaarts, na elders, voorby voeren, tot merkelyk verloop des Koophandels, en benadeeling der Graaffelyke Tollen (1).

§. 140. Om welke reden het ook in de aanvolgende Lente wierd opgeheven (2).

1542 en 1543. §. 141. Nopens de gedaane Eiſchen des Keizers, en wegens de rechten, op de uitgaande Koopmanſchappen gelegd, vertoonen de Staaten, — dat, zo *Holland* de — Viſchery en Zeevaart miſtte, — het dan het elendigſte Land zyn zoude, welke zyn Majeſteit had; — als kunnende, zonder Koophandel, zyne dyken en dammen niet onderhouden; — zyne Ingezetenen niet voeden; en 's Keizers Bede opbrengen (3). Vergelyk hier mede §. 21.

1544. §. 142. De *Zond* voor de *Hollanders* twee jaaren geſlooten zynde geweest,

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, V. Deel, 18. boek, bladz. 206.
(2) *Idem*, bladz. 208.
(3) *Idem*, 19. boek, bladz. 241.

't Jaar 1544. weest, wierd weder geopend. Door de Vreede met *Denemarken*, werden de *Amſterdammers* herſteld, in alle de Privilegien, door voorgaande Koningen van *Denemarken* aan hun verleend; — ook wierd de hondertſte Penning op de uitgaande Koopmanſchappen afgeſchaft (1).

1547. §. 143. De *Amſterdammers* geneerden zig thans ſterker, dan te vooren, met de verſche Viſchvangst in de Zuider-Zee; waar toe zy, nevens andere Waterſteden, octroi verkregen (2).

1549. §. 144. De Stad *Amſterdam*, vertoond ter Vergaderinge, — dat de Koopvaardy voor het Land zoo voordeelig was, — als de Viſchery.

1550. §. 145. Kort hier op, wierd een Lastgeld van 20 ſtuivers per Last gelegd op de Haring-viſchery, tot uitrusting van de Oorlogſchepen ter haarer beveiliging.

1551. §. 146. De Oorlog met *Frankryk* deed veel nadeel aan den Koophandel; doch

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, V. Deel, 19. boek, bl. 275.
(2) *Idem*, bladz. 298.

't jaar 1551. — doch, met dit alles verrykte het Land, door den voordeeligen Handel, welke deszelfs Ingezetenen in 's Vyands Landen wisten te dryven.

§. 147. Waarom de Beden van tyd tot tyd vermeerderd wierden, — onaangezien de klagten der Staaten.

1560. §. 148. De Koopvaardy en Visschery leeden veel nadeel door de oneenigheid van *Koningin* ELIZABETH en PHILIPS DEN II.

§ 149. Toen ter tyd wierd door den toevoer van Goud en Zilver, uit *Amerika*, — het Geld hier minder waardig.

1564. §. 150. De Engelsche Lakenen wierden hier verboden, om dat dezelve de stapel der Lakenen hadden overgebragt naar *Embden* en *Oostvriesland*.

§. 151. Hoe aanzienlyk de Handel met *Engeland* ware, blykt daar uit, dat, volgens de aantekeningen van sommigen, — zulks jaarlyks wel bedroeg twaalf Millioenen gulds., en de Lakens, van daar ontboden, wel vyf Millioenen gulds.; — doch het verschil

't Jaar 1564. ſchil bygelegd zynde, wierd het groot Commercie-Tractaat van 1496. vernieuwd (1).

1569. §. 152. Thans vlugtte om de Religie een menigte — Wollewevers uit *Vlaanderen*, — die 's Lands bloeijende Handwerken — na *Duitſchland*, — en vooral ook na *Engeland* hebben overgebragt. — Men kan van het getal der Geweekenen eenigzints oordeelen uit het getal der Gebannenen, beloopende meer dan 8000.

§. 153. Ter gelegentheid van de belasting des Tienden Pennings op de Koopmanſchappen, deden de vyf Steden een Vertoog aan den Hertog, — waar in zy toonden, dat al de Lasten en voordeelen moesten komen uit de — Zeevaart, — en den Koophandel, — welke daardoor zouden moeten vervallen (1).

§. 154. In het zelfde jaar wederom verſchil met *Engeland* gereezen zynde, — verleggen de *Engelſchen* hunnen handel van *Antwerpen* op *Hamburg*:

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, VI. Deel, 21. boek, bl. 75.
(2) *Idem*, 23. boek, bladz. 299, 300.

't jaar 1569. *burg* : — vier jaaren daar na wierd de twist wel bygelegd, doch de *Nederlanders* hadden daar door wel Elf tonnen gouds verlooren (1).

1572. §. 155. Ter dezer tyd wierden voor't eerst Verlofgelden gevordert, van goederen, gekogt in plaatſen den Prince toegedaan, en welke naar den Vyand wierden toegevoerd, op 't voorbeeld der *Zeeuwen*. — Van wat belang zulks ware, blykt, nadien dit het eerſte jaar al bedroeg 850000 gls. — — De Verlofgelden zyn tot heden toe in zwang gebleven : — Wyders begonnen ſommige Landſtreeken in *Holland*, en byzondere Steden, zelve wat laater, een Convoi of Geleigeld te heffen, — van Goederen, die ten Lande in- en uitgevoert wierden ; om uit het zelve te vinden, de kosten der Oorlogſchepen, die tot beveiliging derzelven uitgerust wierden ; welk Geleigeld, door byzondere Steden, naar willekeur verhoogd wierd. Het heffen van dien is tot heden toe in gebruik gebleven.

1574.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, VI. Deel, 23. boek, bl. 305.

't Jaar 1574. §. 156. Hoe zeer de Oorlog ſchadelyk was, — zo waaren echter de *Hollanders*, door den Koophandel en de Vaart op *Spanje*, te water de ſterkſte (1), of ſchoon de beste oorden des Lands onder water ſtonden, — en de Neering alomme uitteerde (2). — Dit benam hun nochtans den moed niet: de Kooplieden waren ſchrander boven maaten, in het uitvinden van middelen, om op verboden plaatſen te handelen; zy wisten, onder looze naamen, hunne Waaren in *Spanjen* te vertieren, daar het oogluikend gedoogd wierd, en gepermitteert alle Schepen te laaten vaaren onder beëedigde Borgtogt, en verband van verbeurd te zyn, indien zy verder Westwaarts zeilden, dan *Engeland*, *Schotland*, en de uiterſte Grenzen van *Frankryk*; doch van daar zou de lading, met vreemde Schepen, mogen vervoerd worden na *Spanjen* en *Portugal*; en de *Nederlanders* zouden van daar Spaanſche en Portugeeſche Waaren mogen inneemen en alhier inbrengen (3).

1587.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, VI. Deel, 24. boek, bl. 475.
(2) *Idem*, VIII. Deel, 25. boek, bladz. 76.
(3) *Idem*, 27. boek, bladz. 356.

't Jaar 1587. §. 157. De Koophandel, onder al het woelen voor en tegen 't gezag, het welke de *Engelſchen* hier dagten te verkrygen, — nam nog hand over hand merkelyk toe; — die voor een groot gedeelte, uit de Steden van *Braband* en *Vlaanderen*, welke den Vyand in handen gevallen waaren, naar *Holland* en *Zeeland* geweeken was; — wyl men in tegendeel in de *Spaanſche Nederlanden* neeringloos zat (1).

1589. §. 158. De Vereenigde Gewesten kwamen overeen, — om de uitgaande en inkomende Rechten op een eenparigen voet te doen heffen.

§. 159. In dien tyd bedroegen in *Holland* de Gelei- en Verlof-gelden — een Millioen gulds. — en maar weinig minder in *Zeeland*: — hieruit kan men zien, hoedanig de Negotie aanwies (2).

1593. §. 160. Doch daar naa leeden de *Hollanders* en *Zeeuwen* veel door een Storm, waar door veele Schepen in 't *Marsdiep*, *Teſſel* en 't *Vlie*, aan ſtukken

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, VIII. Deel, 30. boek, bl. 224.
(2) *Idem*, 31. boek, bladz. 328.

't Jaar 1593. ken ſtieten, die meest naar *Italien* beſtemt waaren; alwaar, wegens gebrek aan Graanen, ſedert twee of drie jaaren, een zeer voordeelige handel gedreeven was. Dit ongeval ſtelde veele Kooplieden buiten ſtaat, om hunne ſchulden te voldoen, en veroorzaakte een deerlyk verloop in verſcheide Neringen (1).

1596. §. 161. In deezen tyd verpandde *Spanjen* zyne Tollen voor de Kooplieden, die zulks voor zich zelven hieven (2).

1597. §. 162. In dit Jaar wierden de Vyf Admiraliteits-Collegien opgeregt in de Steden *Rotterdam*, *Amſterdam*, *Hoorn* of *Enkhuizen*, in *Middelburg*, en te *Dokkum* in *Friesland*.

1598. §. 163. Toen ter tyd, waren de *Engelſchen* gramſtoorig, dat de *Hollanders* en *Zeeuwen* winst trokken uit den oorlog; — den Vyand voorziende van Mondbehoeftens; — terwyl de *Engelſchen* den handel op *Spanjen* ontbeeren moesten (3).

§. 164.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, VIII. Deel, 31. boek, bl. 381.
(2) *Idem*, 32. boek, bladz. 442.
(3) *Idem*, 48. boek, bladz. 497.

't Jaar 1598. §. 164. Doch vooral vermeerderde de aanwas van Koophandel door het Gebod van *Keizer* RUDOLF DEN II. — beveelende den Engelſchen Kooplieden, die onder den naam van *Avanturiers*, den Lakenhandel in *Duitſchland* dreeven, en zig voornamentlyk te *Stade* hadden neergezet, — om binnen zekeren bepaalden tyd, het *Keizerryk* te ruimen. — ELIZABETH, *Koningin van Engeland*, gaf ook diergelyk bevel aan de Hanze Kooplieden, die zig in *Engeland* onthielden; doch de laatſten bleven te *Londen*, — maar de handel wierd hun verboden, en men beroofde hen van hun aanzienlyk Huis en Staalhof; — doch de *Avanturiers* zoo vast niet geſtabileert zynde, gingen hier naar 't Land, alwaar zy, van veele Steden aangezogt, — zig eindelyk te *Middelburg* in *Zeeland* neerzetten, voorgeevende, dat het Water aldaar bekwaamer was om de Wolle te zuiveren, dan aan veele andere Oorden. — De *Koningin*, om hen te bevoordeelen, beval dat al de Wol voor Engelſche rekening, uit haar Ryk herwaarts gevoerd, alleen aan deze Maatſchappye gezonden zou worden: — ook gaven de algemeene Staaten een Pla-

't Jaar 1598. Plakaat uit, beveelende, dat de Leeden dezer Maatſchappy, en alle *Engelſchen* hier te Lande hunne Lakens, Baajen, en andere Wolle Stoffen, ter verblyfplaatſe der Maatſchappye, en nergens anders, zouden hebben ter Markt te brengen (1).

§. 165. Omtrent het einde deezer Eeuw, PHILIPS DE III. bemerkende, dat de Staaten de middelen, om hem te beoorloogen, — voornamentlyk trokken uit den handel in zyn Ryk, verbood daarom denzelven, — gelyk de Staaten ook deden, en het beſluit namen, om PHILIPS ter Zee te beoorlogen (2).

1602. §. 166. Van wat voordeelig gevolg zulks zy geweest, blykt aan de opregting der Oost-Indiſche Maatſchappy; — wat voortgang de onzen in de *Indiën* maakten (3); en de winst, die dat gaf aan de Deelgenooten (*a*).

1603.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, IX. Deel, 33. boek, bl. 5-8.
(2) *Idem*, bladz. 56.
(3) *Idem*, 34 boek, bladz. 131—151.

(*a*) Uit de Lyst der uitdeelingen, gedrukt te Amſterdam by de Wed. *Waldorp*, van 't jaar 1612 tot 1773. is de uitdeeling der Oostind. Comp. door een genomen, 22. 22 *per Cent*; — de Actien hebben ſedert 1723 tot 1772. door een gedaan 515. 38 *per Cent*.

't jaar 1603. §. 167. *Spanjen* verbood daarop den handel aan de vereenigde Gewesten op zyn Ryk, onder verbeurte van lyf en goed (1).

1604. §. 168. En om dat *Koning* JACOB vreede met *Spanjen* gemaakt had, — verbooden de Staaten de vrye Vaart op *Antwerpen*; — en hielden zich by het Placaat, te voren uitgegeeven, om geene Goederen voorby 's Lands Sterkten de *Schelde* op te voeren, zonder dat dezelve onderzogt en verbodemt waaren.

1608. §. 169. Hier na slooten de Staaten een Verbond van Vriendschap met *Frankryk*.

§. 170. Doch kregen een verschil met *Engeland* over den Lakenhandel; — de *Engelschen* waren gewoon hunne Lakens wit over te zenden, — waar na ze, alhier bereid en geverwd zynde, derwaarts te rug gezonden en verkogt wierden; — doch omtrent dezen tyd, had iemand verlof bekoomen van den Koning, — om die in *Engeland* te bereiden, en te verwen, Hier

(1) *Vaderl. Historie*, IX. Deel, 34. boek, bl. 163.

't Jaar 1608. — Hier op was een Verbod van Uitvoer der Witte en onbereide Lakens gevolgd, — en om het nadeel, hier te Lande daar uit ſpruitende, verboden de Staaten den invoer der geverwde Lakens, — waar over de Wevers in *Engeland* klaagende, — wierden de witte Lakens, tot een bepaald getal, wederom uitgevoerd; — en op dien voet de handel over en weder herſteld (1).

§. 171. Maar *Koning* JACOB zogt toen, langs een anderen weg, het nadeel der Vereenigde Gewesten, — door in het generaal aan alle Vreemdelingen de Viſchery op zyne Kusten te verbieden, — waarop de *Hollanders* en *Zeeuwen* reſolveerden zekere ſom voor de vrye Viſchery te betalen. — Doch *Koning* JACOB zogt dit naderhand weder in te trekken, — waarom de Staaten de reſolutie namen, de Haringvloot met eenige Oorlogſchepen te dekken (2).

§. 172. *Spanjen* nu, na een langduurigen Oorlog, uitgeput rakende in zyne

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, IX. Deel. 35. boek, bl. 317.
(2) *Idem*, bladz. 318.

't Jaar 1608. zyne Finantien, — haakte naar vrede, — maar wilde die niet maaken, dan na dat alvoorens de Oostindiſche Compagnie vernietigd wierd.

§. 173. Hier op toonden de Bewindhebbers daar van aan de Staaten, — dat zy een onvrugtbaar en Moerasſig Land bewoonden; geen ander beſtaan, dan by de Zeevaart, hadden; varende reets met twintig Schepen op *Guinea*, met tagtig op *Caboverdiſche* Eilanden, met omtrent twintig op de andere Kusten van *Amerika*, en met veertig op *Oost-Indiën*. Verder rekenden zy, dat 8000 Bootsgezellen uit deeze Vaarten onderhouden wierden (1).

§. 174. De Staaten antwoorden daarom op den eiſch der *Spaanſchen*, — dat meer dan 10000 Menſchen, hier te Lande, belang hadden in de Oost-Indiſche Vaart, van 't welk zy verſteken zynde, — men zich vermoedelyk ontſlaan zoude van alle Oorlogſchepen, — en alleen Koopvaardyſchepen behouden, — daar 's Lands Zee-

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, IX. Deel, 35. boek, bl. 327.

't Jaar Zeemagt de eenige veiligheid van den Staat was (1).

1609. §. 175. Hier op wierd eindelyk, na veel debatten over en weder, in 't volgende jaar, het twaalfjaarig beſtand met beding van vryen Koophandel, geduurende dien tyd getroffen (2).

§. 176. Door dit Beſtand bekwaamen de vereenigde Gewesten nu gelegentheid, om hunnen Koophandel verder uit te breiden.

§. 177. Sluitende tot dat einde de Staaten, kort daarna, verſcheide Verbonden van Vriendſchap — en Koophandel, — zoo in als buiten *Europa*. — In Wintermaand van 't zelfde Jaar deden zy zulks met den *Koning van Marokko*.

1610. §. 178. Verder zonden zy een Gezandſchap naar *Engeland*, over den Koophandel en Viſſchery handelende. — Zy toonden daar by, dat de Haring-viſſchery door de *Hollanders* en *Zeeuwen* moest aangehouden worden, — om dat 'er wel 20000 Zeevaarende,

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, IX. Deel, 35. boek, bl. 333.
(2) *Idem*, 36. boek, bladz. 436, 437.

't Jaar 1610. de, en 40000 andere Ingezeetenen, zig geneerden, met het geene tot het maaken en uitrusten der Buizen, vereiſcht word; — doch dat ze voor de Reders dikwils ſchaade gaf, en andere Volkeren, op zulke magere huur, niet ten Haring zouden willen varen (1).

§. 179. Nog, in dat zelfde Jaar, wierd een Gezandſchap naar *Zweeden* gezonden, om den Koophandel op *Lyfland* te reguleeren, het geen tot genoegen geſchiedde.

§. 180. De *Engelſchen* begonden ter dezer tyd ook ſterker op *Oostindien* te vaaren (2).

1611. §. 181. De Staaten ſlooten ook een Verbond van Koophandel en Vriendſchap — met den Grooten Heer *Sultan* ACHMET CHAN.

§. 182. Hier door wierd de Handel op de *Levant* geopent, — die zeer voordeelig was, — welke te voren onder Franſche of Engelſche Vlag had moeten geſchieden (3).

§. 183.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, X. Deel, 37. boek, bladz. 46.
(2) *Idem*, bladz. 46.
(3) *Idem*, bladz. 50.

't Jaar 1613. §. 183. De Stad *Lubek* kwam ook in Verbond met de Staaten.

§. 184. CHRISTIAAN DE IV. *Koning van Zweeden*, preſenteerde de Tollen te verminderen, — en maakte met de Staaten een Verbond van vriendſchap en Koophandel (1).

§. 185. Dit zelfde Jaar werd alhier een Noordſche Maatſchappye tot den Walvisvangst opgeregt, waar toe zy Octroi verkreegen; — doch doordien zy, gelyk men vermoedde, te ſterk viſchtte, waar door de Walviſchen ſchuuw gemaakt en verjaagd wierden, zoo is naderhand deeze Maatſchappye vernietigd, — en vervolgens de Visſchery op *Groenland* en *Straat Davids* door byzondere Koopluiden voortgezet (2).

1617. §. 186. In dezen tyd was men oncens geraakt met de Vorsten van *Brandenburg* en *Nieuwburg*, — over het heffen der Tollen op den *Rynſtroom*, ſtrekkende zeer tot belemmering des Nederlandſchen Koophandels langs den *Ryn*

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, X. Deel, 57. boek, bl. 66.
(2) *Idem*, bladz. 68.

't Jaar 1619. *Ryn* (1). — In dit Jaar wierd *Batavia* geſtigt (2).

1621. §. 187. Ter deezer tyd wierd de Westindiſche Maatſchappye opgeregt, met Octroi voor 24 jaaren; geduurende agt jaaren, werd zy vry verklaard van alle in- en uitgaande Rechten; een jaar laater verkreegen zy, met uitſluiting van alle anderen, de Zout-vaart op *Punto Del Rey.*

§. 188. De Staaten maakten ook verſcheiden ſchikkingen, tot beveiliging van de Vaart in de Middelandſche Zee (3).

1622. § 189. De Staaten ſluiten een verdrag met die van *Tunis* en *Algiers.*

§. 190. Omtrent deezen tyd handelden de Engelſche en Nederlandſche Oost-Indiſche Maatſchappyen op verſcheide plaatſen in *Indien* te gelyk, volgens verdrag van 1619. — doch met geduurig misnoegen en afgunst: De *Engelſchen* de zwakſte zynde, wierd hun

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, X. Deel, 38. boek, bladz. 156.
(2) *Idem*, 39. boek, bladz. 395.
(3) *Idem*, bladz. 429.

't Jaar hun door de *Nederlanders* de handel lastig gemaakt (1).

1626. § 191. Het Hof van *Bruſſel*, beſpeurende, dat de Vereenigde Gewesten — midden in den Oorlog toenamen in vermogen, — door den Koophandel, — dien zy, met merkelyk voordeel, zelfs op de *Spaanſche Nederlanden*, dreeven; — zogt hier in hen afbreuk te doen: twee jaar te voren was op 's Konings naam reeds alle handel met hen verboden; de Vaart, tuſſchen *Rynberk* en *Venlo*, was ook aangelegd, om hun den handel langs den *Ryn* te bederven; te *Duinkerken* was een Maatſchappy van Koophandel opgeregt, die uit het Noorden en de Oost-Zee op *Spanjen* handelen zoude; ook wierden 'er verſcheiden Kapers uitgerust, om de *Hollanders* en *Zeeuwen* te benadeelen. — Dit bewoog de Staaten, om een Vloot uit te rusten van 30 Schepen, die op de *Vlaamſche Kusten* tot beveiliging der Koopvaardy ſtrekte (2).

1627.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XI. Deel, 41. boek, bl. 20.
(2) *Idem*, bladz. 40.

't Jaar

§. 192. Daar rees thans wederom
1627. verſchil met de *Engelſchen*, over den Lakenhandel; — ter dier tyd rekende men, dat de *Engelſchen*, in een en ander gelegentheid ter Zee, de vereenigde Gewesten wel acht Millioenen ſchaade hadden toegebragt.

1628. §. 193. Doch dit verlies wierd weder geboet, door het veroveren der Spaanſche Zilver-Vloot, bedraagende ter waarde van 11509564 gls.: — De West-Indiſche Maatſchappye deed daar op eene Uitdeeling van 50 *per Cent* (1). — Zy veroverden vervolgens van de *Portugezen* in *Zuid-Amerika*, — de Landvoogdyen van *Fernambuco*, *Tamarcka*, *Paraiba* en *Riogrande*; in *Brazil*, *Siara*, *Siriga*, *Marajan*, 't Fort *St. George delmina*, de Stad *St. Paul de Conde*, en 't Eiland *St. Thomas*.

1637. §. 194. Dit Jaar noodzaakte de Engelſche Vloot de Viſchers op de Kusten van *Engeland* 30000 gls. te betaalen voor de vrye Viſcherye. — Eenige Engelſche Grooten hadden twee jaaren te voren de Haringviſchery by de

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XI. Deel, 41. boek, bl. 69.

't Jaar 1637. de hand genomen, — doch met ſchade; — onze Schepen in haare Havens vervallende, wierden ongewoone Rechten afgevordert (1).

§ 195. Ter dezer tyd had men in *Haarlem*, *Leyden*, *Amſterdam*, *Alkmaar*, *Hoorn* en *Enkhuizen*, ſterken Windhandel in Bloemen; — doch, welke ſchaadelyke Handel weder ras verviel.

1642. §. 196. Maar voordeeliger was voor de Vereenigde Gewesten de vervolging in *Engeland*, onder de *Presbyteriaanen* of *Pureteinen*; veelen dezer Gezinten weken toen naar — *Amerika* en *Holland*, in grooten getale, — werwaarts zy de Lakenweevery te rug bragten, die eertyds uit de *Nederlanden* naar *Engeland* vervoerd was, zig neerſlaande te *Leyden*, *Amſterdam*, *Rotterdam* en elders (2).

1645. § 197. Met *Denemarken* wierd een Verdrag geſlooten, — waar by de Koning zig verbond, om in 40 jaar wegens den Tol in de *Zond* niet meer te

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XI. Deel, 43. boek, bl. 260.
(2) *Idem*, bladz. 323, 324.

't Jaar 1645. te zullen vorderen, dan by zekere lyst met wederzydſche toeſtemming, ontworpen, was vastgeſteld; — ook beloofde hy alle goederen, hoe genaamd, vryelyk door de *Zond* te zullen laaten voeren (1).

§. 198. Op dien zelfden tyd wierd ook een Verbond van vryen Koophandel voor 15 jaaren geſlooten, tuſſchen de Hanzeſteden, *Breemen* en *Hamburg*, 1646. — ook een met *Lubek* (2).

1648. §. 199. En laatſtelyk de Munſterſche Vrede met *Spanjen*, waar van het Verbond breedvoerig te vinden is (3) over 't afgezondert punt (4).

§. 200. Tot op deezen tyd bepaale ik den aanwas van Hollands Koophandel om de volgende reden.

§. 201. Namentlyk, doordien uit de *Vaderlandſche* en andere *Hiſtorien* blykt, — dat, terwyl de meeste Mogentheden de voordeelen van den Koophandel verwaarloosden, en veragtelyke denkbeelden daarvan hadden, in

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XI. Decl, 44. boek, bl. 387.
(2) *Idem*, bladz. 395.
(3) *Idem.*
(4) *Idem*, bladz. 473.

— in tegendeel, de vereenigde Gewesten de verſtandigſte maatregelen namen, om hunne Negotie wyd en zyd uittebreiden; — tot dat einde Conquesten zoekende, §. 128, 166, 187 en 193. waar door zy meester wierden van den Oost- en West-Indiſchen handel, — het geen zy ook door hunne gedugte Zeemagt §. 165 en 166. ten meesten deele verkreegen; — daar hunne Vyanden, die verwaarloozende, buiten ſtaat waren om hunne voortgangen te keeren, — als genoeg te doen hebbende met de Burgerlyke Oorlogen — welke *Frankryk*, *Duitſchland*, *Engeland*, en verſcheide andere Gewesten, inwendig verteerden en ontvolkten. — Hier by kwam, dat de geweetensdwang in 't ſtuk van den Godsdienst, zoo veel vervolgingen veroorzaakte in — *Spanjen*, *Braband*, *Vlaanderen*, §. 152. *Engeland*, §. 196. en meer andere Ryken en Plaatſen, — waar door hunne beste Negotianten, Fabrikeurs, en andere gegoede Ingezetenen, de wyk naar de Vereenigde Gewesten namen, §. 164 en 196. — alwaar dit Monſter verbannen, — en de Gulde Vryheid, zoo in Burgerſtaat als Religie, haar Throon gevestigd had. — Door deezen weg wierden de *Vereenigde Nederlanden* een verzamelplaats van Kooplieden §. 164 en 196. een kweekſchool van Konſten en nuttige Weetenſchappen; en een ge-

neraale Markt van Koopmanſchappen, uit de gantſche bekende Wereld; — betaalende de Uitlanderen gewillig de Lasten, op den Koophandel gelegd; — om dat, behalven het reetsgemelde, de gelegentheid des Lands — tot het Transport, over en weder, allezints voordeelig ware, — door de veelheid van Koopvaardyſchepen, §. 73, 78, 117 en 144. — en bekwaame Zeelieden, die alhier meer, dan elders, te vinden waren, §. 132, 173 en 178. — dus geen Land ter dier tyd zoo voorzien was, van alle de vereiſchtens tot de Negotie, als *Holland*. — Doch deezé zamenloopende voordeelen konden niet altoos blyven duuren; — want de Vorsten hunne misſlagen merkende, — begon ieder van tyd tot tyd middelen van redres te zoeken: — zy hadden gezien, dat de Vereenigde Gewesten, door den Oorlog, ryk, en zy arm wierden, §. 161 en 191. — De reden hier van was hen bekent geworden, hierom namen zy andere middelen by de hand en betragtten het eigen belang van hunnen Koophandel, §. 163, 171, 191, 192 en 194. traden by navolging in de maatregels der Republicq, genomen tot voortzetting der Negotie; en wyl de Vreede nu tusſchen verſcheiden Mogentheeden getroffen was, vermeerderde by hen de occaſie, om de Manufactuuren aan te kweeken, §. 170. en zig;

ne-

nevens ons, op de Visschery toe te leggen, §. 194. — Al het zelve moest nu noodwendig een grooten invloed op onzen Koophandel, Trafieq en Handteering hebben, — en dus den verderen aanwas §. 35, 46, 47 en 48. van dien doen stuiten; vooral, wanneer men daar by vergelykt, het gene dien aangaande van §. 34 tot 67. wegens den aanwas is beweezen, het welke mede overeenkomt met §. 331 tot 333.

§. 202. Uit dit Historieele van den aanwas van Hollands Koophandel, (van § 70 tot 199.), ziet men dan het gestelde van §. 35. bewaarheid — door § 70, 71, 78, 79, 83, 86, 99, 121, 124, 135, 157, 159 en 164.; welke Koophandel al vroeg op de openbaare Markten wierd voortgezet, naa §. 81. — Hoe uitgebreid de handel is geworden — op *Engeland*, zie § 74, 75, 77, 87, 95 en 151.; — op *Frankryk*, §. 126 en 146.; — op *Spanjen* en *Portugal*, §. 156; — de *Middelandsche Zee*, §. 188.; — *Italien*, § 160.; — *Venetien* en de *Levant*, §. 106 en 182.; — *Marokko*, §. 172; — *Turkyen*, § 182. *Guinea*, *Cabo Verdische Eilanden*, en andere Kusten van *Amerika*, § 106, 182 en 193.; — op *Oost-* en *West-Indien*, §. 166, 174, 187 en 193.; — de Oosterſche Handel op

Dene-

Denemarken, *Zweeden*, *Holſtein*, *Pruiſſchen*, *Lyfland*, *Moskovien*, en andere Gewesten langs de Oost-Zee, § 100 tot 104. 109, 110, 115 en 118.; — met de *Hanſæ-ſteden*, § 109.; — met *Brabant* en *Vlaanderen*, § 85 en 105.; — en langs de Rivieren, en naar *Duitſchland*, § 93, 98 en 186.

§. 203. Wat aanwas van Koophandel, door Konſten en Wetenſchappen, zie §. 76, 80, 113, 164 en 196.

§. 204. De Viſschery betreffende, zie §. 94, 108, 122, 143 en 178.

§. 205. Door middel van den Koophandel is de Koopvaardy aanzienlyk geworden, §. 73, 78, 117 en 144. — Te meer, wyl de meeste Handel wierd gedreeven met onze eigen Schepen, § 87, 95 en 156.

§. 206. De waarheid van § 45. is met de Historie bevestigt door § 127 en 149.

§. 207. Het geſtelde op § 56 en 57. is Historieel beweezen door §. 164 en 196.

§. 208. Het verhandelde nopens de Conquesten § 59., vergelyk met §. 128, 166, 174 en 193.

§. 209.

§. 209. Aangaande §. 60 en 61. blykt het voordeel in den aanwas van Koophandel, uit de gevolgen van § 75, 122, 125, 126, 136, 175, 179, 181, 183, 184, 189, 197, 198 en 199.

§. 210. Uit welk een en andere dan blykt, — by gevolgtrekking, dat de Balans des Koophandels § 64. met de meeste Landen, over het geheel genoomen, zeer groot ten voordeele van *Holland* moet zyn geweest, — en dus de Koophandel van § 66 ongetwyfelt moest aanwasſchen.

§. 211. Hier mede dan Wiskonſtig van §. 37 tot 67., en proefhoudent met de Historie, van § 70 tot 199., beweezen hebbende, den Aanwas van Hollands Koophandel; zoo komen wy, vervolgens, tot den Bloeiſtaat van dezelven.

Bloei van Hollands Koophandel.

§. 212.

Wat men door den Bloei van Koophandel moet verſtaan, is by §. 36. kortelyk getoond.

§. 213. Doch wyl Hollands Commercie van tyd tot tyd by trappen is aangewasſchen, — konden wy, onder dat poinct, alle de takken, waar in dezelve beſtond, niet gevoeglyk bepaalen, — als meer behoorende tot den Bloeiſtaat, — in welken de aanwas ophoudende, gevolglyk — dat poinct aldaar met meer naauwkeurigheid kan worden beſchouwt.

§. 214. Tot dat einde verdeelen wy alle de Takken van Hollands Koophandel — in vier voornaame Hoofdtakken.

§. 215. De eerſte Hoofdtak aangaande, beſtaat — in de natuurlyke Vruchten, en Voortbrengſels der Aarde, — zo van Vee als Veldgewaſſen, — zynde in 't gemeen die hoofdſtoffen, — welke de Landbouw, met

met all' het geen daar onder behoort, oplevert, — door voortteeling, aanwas, — of naarſtigen arbeid.

§. 216. Tot de tweede Hoofdtak behooren de Voortbrengſels van Vernuft, — waar door men alle hoofdſtoffen, geene uitgezondert, — zoo die uit de Aarde, als uit de Wateren oorſpronkelyk zyn, — volmaakt, of van gedaante doet veranderen, — en tot Fabrieken of Handwerken bezigt. — Onder dezelven moet men ook tellen, — de Vrye Konsten; — doch hier toe word geen of weinig hoofdſtof, — maar meer arbeid van vernuft, en oeffening van de kennis der natuure vereiſcht.

§. 217. De derde Hoofdtak betreffende, — die beſtaat in de natuurlyke Voortbrengſels der Wateren, — zoo van Zeën, Meiren, Rivieren, of Binnenwateren; — waar onder mede behoort de Navigatie of Scheepvaart, — uitgezondert, voor zoo veel dit laatſte tot de Tweede Hoofdtak behoort.

§. 218. De vierde of laatſte Hoofdtak beſtaat in de Middelen, waar mede de Koophandel word gedreeven en verzekert, — zynde Geld, — Wiſſel, — en Aſſurantie.

§. 219.

§. 219. Geld is eigentlyk het merkteken in den Koophandel, — waar naa de Koopwaaren gewaardeert worden, — gemaakt van de drie Metaalen — Goud, Zilver en Koper, welke na het gewigt in kleine ſmaldeelen geſplitst, en met het ſtempel van den Wetgeever bekragtigt, — by alle beſchaafde Volkeren gebruikt worden, — om na de waarde en gehalte van dien, de Goederen in den Koophandel tegen elkander te verruilen, te waardeeren, te verkoopen, en te betaalen.

§. 220. Doch alzo het moeilyk, kostbaar en gevaarlyk in den uitlandſchen Koophandel wierd bevonden, voorſz. Metaalen, of Muntſpetien van het eene Land na het ander over te maaken, zo zyn al in den Jaare 640. door de verdrevene *Joden* uit *Frankryk* — de Wiſſel-brieven uitgevonden, waar door men de ſchulden over en weder, met overdragt, — onder den naam van Wiſſel-brief, tegen elkanderen verruilt en invordert, — naar de gelykheid der Munt van het eene Land met die van het andere; — maar alzoo de ſchulden van het eene Land meerder, dan die van het andere zyn, en dus, hoe minder ſchulden een Land heeft, hoe moeilyker het wezen moet om Wiſſel-brieven te krygen; — hier na reguleert zich dan de cours der Wiſſel, als mede na §. 261.

§. 221.

§. 221. Om dat nu de Koophandel by transport ter Zee, over en weder, aan veel gevaaren onderworpen is, zoo heeft men al vroeg vermogende luiden gevonden, die deze gevaaren, naa de verheid der Reizen, in de byzondere Jaargetyden, naauwkeurig naa de kansrekening hebben onderzogt, en die voor een civiele belooning, de Schepen en Goederen voor ſchaade of totaal verlies verzekeren, — zynde *Aſſurantie.*

§. 222. Uit het voorſchreevene, van §. 215, 16, 17, 18. ziet men dan, dat 'er vierderlei Rykdommen onder de menſchen zyn.

§. 223. Doch, om dat nu 't Geld — voor het generaal merkteken, tot waardeering der goederen in den Koophandel, by alle beſchaafde Volkeren is aangenomen; — zoo hebben de drie Rykdommen van §. 215, 16 en 17. — zig afhankelyk van §. 218. den rykdom van Geld gemaakt, — zo dat men voor het zelve alles kan krygen, wat ons ontbreekt; — daar men anders, om Goederen tegen Koopwaaren te verruilen, — altoos den zodanigen eerst moet aantreffen, die daarin handel dryven §. 29. — of zulks benodigt hebben §. 28.

§. 224. Maar alzoo de onverzadelyke begeerlykheid van den menſch — zig altoos

uitſtrekt na zulke dingen, die ſingulier en moeilyk te bekomen zyn, — en daar en tegen gering waardeerd, — het geen de natuur overvloedig oplevert, en gemakkelyk te verkrygen is; zoo word uit deeze aangeboren pasſie, de waarde van bovengemelde vier Rykdommen geſchat naar den volgenden

GRONDREGEL.

All' wat van den Menſch begeerd word, en overvloedig te bekoomen is, — vermindert in waarde, — naar maate de overvloed groot is; — en by tegenſtelling, alles wat ſingulier — en met groote moeite te verkrygen is, — vermeerdert naar die maate in waarde.

§. 225. Uitgezondert Veranderingen, veroorzaakt door buitengewoone toevallen van Oorlog, — misgewaſſen van Producten, enz.

EERSTE GEVOLG.

§. 226. Hier uit volgt, zoo wel als uit §. 45. 127. en 149., — dat, hoe meer geld een Land bezit, — en onder het gemeen door de Negotie rouleerd, — hoe laager Intrest voor het gebruik

gebruik daar van betaalt word, — en hoe hooger de levensmiddelen in prys ryzen, — uitgezondert §. 225.

TWEEDE GEVOLG.

§. 227. In tegendeel nu, hoe minder geld een Land bezit, — hoe hooger Intrest aldaar betaalt word, — en hoe beterkoop de Levensmiddelen zyn, — die zoodanig Land oplevert, — uitgezondert §. 225.

§. 228. Deze gronden dan vooraf gelegd hebbende, komen wy tot het Historieele van den Bloei van Hollands Koophandel.

't Jaar 1648. §. 229. Dit Jaar, hoe gelukkig, door het sluiten van eene voordeelige Vreede, — wierd nochtans ongelukkig, door het verlies van het grootste gedeelte van *Brazil*, — het geene wederom viel in handen der *Portugeezen* (1).

§. 230. Het afzonderlyk punt van Negotie met *Spanje* (2), raakte genoegzaam te niet (3).

§. 231.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XII. Deel, 45. boek, bl. 11, 12.
(2) *Idem*, XI. Deel, 44. boek, bladz. 473.
(3) *Idem*, XII. Deel, 45. boek, bladz. 24.

't Jaar 1648. §. 231. De Staaten ſlooten een Verdrag met *Denemarken* tot Tolvryheid; — geevende jaarlyks daar voor 350000 gls., en vooraf op Rekening 750000 gl. (1).

§. 232. *Hamburg*, en de *Hanze-Steden*, — gewoon de Vereenigde Gewesten afbreuk te doen in den Koophandel, — bewerkten, dat dit Verdrag niet bekragtigd wierd voor in Grasmaand van 't jaar 1651. (2).

1650. §. 233. In Wintermaand van dit Jaar wierd een Verdrag van Koophandel met *Spanjen* en de Staaten geſlooten (3).

1651. §. 234. Dit jaar maakte de Amſterdamſche Kooplieden de ſchade op, — door de *Franſchen* hen aangedaan, ſedert de Munſterſche Vreede, tot belemmering van hunne Negotie op *Spanjen*, — welk verlies zy begrooten op 7½ Millioen gls. (4).

§. 235.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XII. Deel, 45. boek, bl. 38.
(2) *Idem*, bladz. 43.
(3) *Idem*, bladz. 45.
(4) *Idem*, bladz. 51.

't Jaar 1651. §. 235. De *Ambasſadeur van Portugal* preſenteerde aan de Westindiſche Maatſchappy agt Millioenen, en agt tonnen Schats aan de arme Weezen in *Zeeland*, daar men veel verlooren had in *Brazil*; voorts vryheid, om met een bepaald getal Schepen aldaar handel te dryven; — doch de Staaten, weetende, dat hy uitdrukkelyke last had, om over het te rug geeven van *Brazil* te handelen, verwierpen deeze aanbieding (1).

§. 236. In *Engeland* wierd door S. JOHN — de Acte doorgedreeven van 't Parlement, — die ſedert zoo vermaard geworden, — en Acte tot aanwas van Scheepvaart en Koophandel genoemt is; — zy was van den 9. October getekend, en hield in: — „ Dat gene Voortbrengſels van *Azia*, „ *Afrika*, of *Amerika*, in *Engeland* „ zouden mogen gebragt worden, an„ ders dan met Schepen; die den *En*„ *gelſchen* toebehoorden, en voor 't „ grootſte gedeelte met Engelſch Boots„ volk bemand waren; dat gene Voort„ brengſels van *Europa*, in *Engeland* „ zou-

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XII. Deel, 46. boek, bl. 121.

't Jaar 1651. „ zouden mogen worden gevoerd, dan
„ met Engelſche Schepen, of, met
„ Schepen van het Volk, daar de goe-
„ deren vielen, voortgebragt, of ge-
„ maakt waren, mits men dezelven
„ niet van vreemde Plaatſen, maar al-
„ leen van die daar ze vielen, en ge-
„ woonlyk eerst geſcheept wierden,
„ in *Engeland* bragt; dat geenerleije
„ Kabeljauw, Haring, of andere zou-
„ te Viſch, ook geen Walviſchen,
„ Walvisbaarden, of Traan in *Enge-*
„ *land* zouden mogen komen, of van
„ daar uitgevoert worden, anders dan
„ met Engelſche Schepen; dat dit
„ Verbod zich nochtans niet zou uit-
„ ſtrekken over *Bullioen*, noch over
„ goederen, genomen by wegen van
„ ſcha-verhaaling; noch, eindelyk,
„ over Zyde of Zyde Stoffen, te lan-
„ de uit *Italien* gebragt, tegen Engel-
„ ſche Waaren; welke Zyde en Zyde
„ Stoffen men te *Oostende*, *Nieupoort*,
„ *Rotterdam*, *Middelburg*, *Amſter-*
„ *dam*, of in eenige andere Havens
„ daar omtrent, zou mogen laaden,
„ onder geregtelyke verklaring, dat zy
„ tegen Engelſche goederen gekogt of
„ ingeruild waren" (1).

§. 237.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XII. Deel, 46. boek, bl. 212.

§. 237. Tot dit tydperk bepaale ik nu den Bloei van Hollands Koophandel, om de volgende redenen:

§. 238. By § 200. het einde van den aanwas geſteld zynde, om reden by § 201. gemeld, — zo moet hierop direct de Bloeiſtaat volgen, §. 229. — Hoe voordeelig nu de Vreede met *Spanjen* voor den Staat ware, § 192 en 233. — zoo was zulks nogtans met groote tegenſpoeden en verlies, aan den anderen kant verzelt, volgens § 229 en 234. — dus dan met grond het winnende aan den eenen kant, gelyk ſtellende met het verliezende aan de andere zyde, kon de Bloeiſtaat, om §. 201., niet lang van duur zyn, — en moest vervolgens de Koophandel tot verval komen, — toen die bekende Acte van § 230. het licht zag; vooral, indien men daar by vergelykt § 87 en 95.

§. 239. Doch hier tegen zal men misſchien inbrengen, — dat, offchoon de mededinging van andere Volkeren in den Koophandel van tyd tot tyd vermeerdert zy, — 'er nogtans jaaren zyn gekomen, dat de Koophandel van *Holland* merkelyk aanwies, gelyk te zien is uit § 309. 337. 378 en 402. en niet kan tegengeſprooken worden. — Maar nooit zal men echter kunnen bewyzen, — dat deeze aanwas, — over 't algemeen

genomen, — zoo veel zuivere winst aanbragt na § 43 en 44., — als de laatstgemelde Bloeiſtaat van 1648 tot 1651.; waar van uit de Historie en ondervinding het tegendeel zal blyken; — want, volgens §. 310, 311, 312, 379 en 405. ziet men voor eerst, — dat de voordeelen, altoos met groot verlies gepaart gingen. — Ten tweeden, reezen de Levensmiddelen daar door merkelyk in prys; wat verandering dit in den winst geeft, blykt uit §. 44. — Ten derden, hebben de Vorsten niet alleen blyven maintineeren, het belang van hunnen Koophandel naar § 201., maar vervolgens nieuwe wetten en betere ſchikking in denzelven gemaakt. — Ten vierden, hunne eigen Negotie en Fabrieken boven die der Vreemden blyven bevoordeelen, te zien uit §. 304, 312, 313, 324, 336, 344, 346, 358, 363, 367, 369, 373, 386, 387 en 425. — Ten vyfde, nadien 'er een evenredigheid in den Koophandel, naar § 31. plaats heeft, zoo moet ontegenzeggelyk volgen, dat wanneer men ziet, dat de Koophandel in 't algemeen by andere Volkeren toeneemt, dezelve daar en tegen by ons, of andere handeldryvende Natien, in gelyken trap van evenredigheid, moet afneemen, als zulks daar aanwast. — En laatſtelyk, om dat wy weinig of geene Hoofdſtoffen bezitten, en de behoeftigheden van

van §. 41. hier ongelyk veel meerder zyn, dan in andere Landen, zoo konden wy by laateren tyd in ſommige Fabrieken, niet tegen andere met gelyken winst negotieeren.

§. 240. Met dit een en ander meene ik dus genoeg beweezen te hebben, dat de Bloeiſtaat immers niet langer kon duuren, dan tot gemelde tydſtip; ja zelfs volgens §. 333. is zulks nog korter genomen: het zal 'er ook niet op aankomen, en 't is onmogelyk, om, gelyk by §. 241. blykt, den juisten tyd van dien te bepaalen.

§. 241. Hier ter plaatze zouden nu getoond moeten worden, waar in, volgens de verdeeling, by § 215, 16, 17 en 18. gemaakt, Hollands Koophandel al gebloeid heeft; — maar alzo zulks uit de Historie niet ſpecificq kan getoond worden, zoo is 'er geen andere weg open, dan de *Admiraliteits-Registers* dienaangaande in te zien; — doch voor een particulier de toegang daar toe ontbreekende, en de meeste aangeevingen zeer frauduleus gedaan wordende, — als mede de aanteekeningen in gemelde Registers niet altoos accuraat genoeg gehouden zynde, — blykens de *Propoſitie*, op bladz. 18. van wylen zyn Doorlugtige Hoogheid, in den Jaare 1751. tot redres van Koophandel ingelevert; —

zoo zyn wy genoodzaakt, ons te behelpen met het geene wy bevoorens van § 61 tot 200., en van § 229 tot 236. gemeld hebben, refereerende ons verder aan (1) (2), en meer andere Werken, waarin zulks meer uitgebreid kan gevonden worden.

(1) LE LONG *Koophandel van Amsterdam*, gedrukt te Rotterd. 1753. bladz. 325--397. en 844--891.

(2) *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, van bladz. 569 tot 611.

TWEEDE

TWEEDE DEEL.

WELKE OORZAAKEN EN TOEVALLEN HEBBEN DIEN TOT HEDEN TOE AAN VERANDERING EN VERVAL BLOOT GESTELD?

EERSTE HOOFDSTUK.

Behelzende in het algemeen de Oorzaaken, waar door verandering en verval in den Koophandel kan koomen.

§. 242.

Waarom wy nu dit Tweede Deel aldus verdeelen, — daar wy toch in het verhandelen van het tweede Hoofdſtuk, Historieel de Oorzaaken en Toevallen der veranderinge en verval in Hollands Koophandel, moeten aantoonen, — beſtaat hier in: De lotgevallen van voor- en tegenſpoed, in de Historie vermeld, hebben geen reguliere order;

der; de beurtwisselingen van denzelven zyn menigvuldig. — Willen wy nu in een zaak van dit gewigt niet dwaalen, zoo dient men niet verwart, — maar na zekere en onfeilbaare regels de gedagten te leiden. — Hierom is het ten uiterste noodzakelyk, om dit eerste Hoofdstuk stellig en afzonderlyk te onderzoeken. — Het welke dan in het tweede Hoofdstuk, met de Historie en ondervinding bevestigt, geen twyfel meer overlaat, — waar door men dan, dit tweede Deel afgehandeld hebbende, direct zal kunnen zien, — in wat verval, verbetering, of redres kan komen, — en waarin niet.

§. 243. En om dat wy de oorzaaken van het Verval, uit deszelfs eerste bronnen, zullen moeten opspeuren; — dienen alvorens de volgende Grondstelling en gevolgen vooraf te gaan, — al het welke zyne betrekking heeft, — vooral op een Land, daar in- en uitlandsche Koophandel het hoofdbestaan uitmaakt.

GRONDSTELLING.

§. 244. Wanneer men den Koophandel — beschouwt als een Gewrogt, — en de Menschen als de Oorzaaken van dat Gewrogt, — dan zou het Gewrogt, — zo ver als 't in zig is, — vol-

volharden in dien zelfden ſtaat, waar in het zyn weezen verkreegen heeft, — zo 'er geen veranderingen, door de Oorzaaken, in te weege gebragt wierden (1).

EERSTE GEVOLG.

§. 245. Alle menſchen over den gantſchen Aardbodem, — als Oorzaaken zynde, — van den Koophandel als Gewrogt; — zoo kunnen wy, die by een genomen, als een Grootheid aanneemen, — waar van de onderſcheiden Volksregeringen — de deelen uitmaaken.

TWEEDE GEVOLG.

§. 246. De Oorzaaken vrywillig werkende, — komen alle veranderingen in het Gewrogt, — uit het geheel, — of de byzondere deelen van dien; — dus uit ons Gemeenebest, — of de verdere gedeelten van het geheel: — nu is het laatſte buiten onze directie of toedoen, — maar het eerſte onder onze magt of toedoen.

§. 247.

(1) Dit is een Philoſophiſche Grondſtelling.

§. 247. Langs deeze twee wegen kunnen wy nu naauwkeurig ontdekken, wat vervallen zy in den Koophandel. — door ons toedoen.

§. 248. En ten anderen, — wat, buiten ons toedoen, — tot ons verval heeft medegewerkt.

§. 249. Hierom zullen wy langs deeze twee Hoofd-poincten dit Eerſte Hoofdſtuk ontvouwen.

§. 250. Wat aangaat dan dit eerſte hoofdpoinct, dienen wy vooraf te toonen, — de verpligtende Natuur-Wet, — die by alle Volkeren word aangenoomen, — hier in beſtaande:

NATUUR-WET.

§. 251. Doet, het geen u en uwen ſtaat volkomener maakt; — en laat naa, het geen u en uwen ſtaat onvolkomener maakt (1).

§. 252. Uit deeze Wet ziet men nu, — de naauwe verknogtheid van ieder huisgezin, als Lid — met den ganſchen Staat, — als een vereenigd lighaam beſchouwt.

§. 253.

(1) WOLF *Moralis*, §. 19.

§. 253. Om dat nu het gantſche lighaam van den Staat, — als de Eenheid uitmaakende, § 39. meerder is, dan eenigen der deelen, of particuliere huisgezinnen, als een gevolg van §. 38. daarom worden deeze volgende Sluit-redenen uit §. 251. getrokken.

EERSTE SLUIT-REDEN.

§. 254. Om dat de Staat volkomener word gemaakt, — door het meerdere, of algemeene belang, te trekken, — voor het mindere, of particuliere belang,

Zoo zyn wy verpligt dat altoos naar te komen, — en te doen.

TWEEDE SLUIT-REDEN.

§. 255. Nadien de Staat onvolkomener gemaakt word, — door te doen of toe te laaten, — het geen voor het algemeen belang naadeelig — en voor Vreemdelingen, of andere Volkeren, voordeelig is,

Zoo zyn wy verpligt, — daar voor te waaken, — en dat naa te laaten.

§. 256.

§. 256. Langs deeze gelegde gronden, zo komt dan verval in den Koophandel, — door ons toedoen:

§. 257. Wanneer men, tot nadeel van zyne Medeburgers, of Gemeenebest, — Vreemdelingen bevoorrecht, — tot drukking van onzen tweeden hoofdtak des Koophandels, § 216., om meerdere Goederen te mogen invoeren, als wy, uit eenige hoofde, volgens §. 63., aan hen kunnen debiteeren; — vooral, wanneer zoodanige ingevoerde Koopwaaren ſtrekken tot aanprikkeling der *Luxe*. — Hier door benadeelt men zyne eigen voortbrengſels van vernuft, ſtrydende tegen §. 251 en 255. — en krygt men een naadeelige balans van Koophandel, — waar door dan het geld rouleert van den Burger tot den Vreemdeling, — en dus Uitlandig raakt, tot merkelyk nadeel onzer vier hoofdtakken van Commercie.

§. 258. Hier tegen kan men nu wel inbrengen, dat de Vryheid, aan Vreemdelingen gegeeven, wel de voornaame oorzaak geweest is, na §. 98. 100. 164 en 196. van den aanwas des Koophandels, — dog dit

dit wel inziende, — blykt uit de gevolgen van den aanwas, — dat het winnende meer, dan het verliezende moet zyn geweest, en dus voordeelig na § 61. en vooral gaf § 164. en 196. groot voordeel aan het Gemeenebest, na § 56. door eene vermeerdering van nuttige Ingezetenen.

§. 259. Verval komt in Koophandel, — wanneer *Luxe*, — waar onder Pragt, Overdaad, Weelde en Verkwisting behoord, — in een Land van Commercie de overhand neemt: doch hierover moet men diſtinct oordeelen.

§. 260. Ontkennender wys behoord tot *Luxe* niet, — dat alle menſchen verpligt zyn, — zonder onderſcheid van rang of middelen, even zuinig en ſpaarzaam te leven. — Neen, dat was een verderflyk *Syſtema* in een Land van Negotie; — hier door zou de Koophandel in 't generaal, en byzonder de tweede hoofdtak § 216. en dus ook de vrye Kunſten en Handwerken, geheel vervallen; — naardien de Rykdommen zyn geſchikt tot gebruik, — en doen eerst voordeel, — wan-

neer dezelve rouleeren over het gemeen, — daarom is het geoorloofd, — en voor het Gemeenebest voordeelig, — dat ieder menſch, naar zyn ſtaat of middelen, zig het dierlyk leven genoeglyk en gemakkelyk maake — boven anderen, die minder rang of middelen bezitten; — zoo dat de eerſte boven de tweede ſoort, meer keur van onderſcheiden voedſel, kostelyker kleding, en pragtiger inwoning, met al het geen verder tot gemak daar by behoord, — overvloediger gebruiken, en daar door meer als anderen moge uitgeeven in onnodige behoeftigheeden; — mits zy hier toe gebruike, en prefereere, den arbeid van vernuft van haare Landsgenoten; — ten minſten, zoo verre de laatſte daar toe ſtrekken kan, — zonder de beurzen der Vreemdelingen daar mede te verryken, — tot nadeel van 't Gemeenebest; — waar door 't geld uitlandig raakt tot groote ſchade van §. 215 tot 217. om dat deeze drie hoofdtakken na §. 223. afhankelyk zyn geworden van den rykdom van geld. Verder ſtryd zulks tegen §. 251 en 255.

§. 261.

§. 261. Maar om dat alles op de weereld, tot een zekeren trap of maat van reden bepaald is, waar naar men oordeelen kan, of iets goed, of kwaad zy: — en by ontkenning nu gezien hebbende, — wat onder *Luxe* niet behoort, — zal 't 'er op aankomen, — wat men dan eigentlyk ſtellig, voor het nadeelige in den Koophandel, daar door verſtaan moet. — Dit grondig beſchouwt zynde, beſtaat hierin, — wanneer de menſchen, beheerſcht door hoogmoed, zig ſorteeren onder een veel hooger Clasſis, als hun Capitaal of inkomen toelaat; — volgende de mode en levenswyze van dezulken, welker middelen of qualiteit zulks permitteert; — die *Luxe* met hunne Finantie dan niet kunnende uithouden, — zo word voor dezen het onlaakbare van hunne meerderen, — de veragtelyke ruine voor hen zelven, — en word dus verderfelyk in een Land van Koophandel, — het geen nog verder uit de gevolgen blyken zal; — want hier door de behoeftigheeden van §. 41. meerder wordende, zo ziet men uit §. 44. — dat, in-

dien de winst der Negotie niet evenredig toeneemt, — het Capitaal, tot den Koophandel noodig, van tyd tot tyd moet verminderen, — en eindelyk geheel vervreemden, en wegraaken. — En dewyl door het *Credit* (1) in den Koophandel, — de Kooper meester word van de waarde van verſcheiden Capitalen, die de Verkoopers ter goeder trouwe aan hem overgeeven: zoo kan hy met dit geld, komende van de Goederen van den eenen, weder eenen anderen betaalen; — waar door hy die veel credit heeft, zyn Koophandel meest met een anders geld, wyd en zyd kan uitbreiden. — Zo lang nu dit credit niet ter kwaader trouw gebruikt word, doet dit groot voordeel in de Negotie, — om het rouleeren van het geld. — Maar wanneer nu de winst, die de Handelaar daar mede doet, niet toereikende is aan zyn verteering, of ſtaat, dien hy houd, — zo conſumeerd

(1) *Credit* in den Koophandel, is dat vertrouwen, het welk de Verkooper ſtelt in den Kooper, waar door hy het verkogte den Kooper direct in handen ſtelt, genoegen neemende, om na zekere gefixeerde tyd de bedongen Kooppenningen daar voor te ontfangen.

ſumeerd hy, boven zyn eigen bezittingen, ook dat geene, 't welk hem ter goeder trouwe is gecrediteert; — langs welken weg, hy dan zich zelven, en dikwerf ook veele eerlyke Burgers, — en die wederom anderen, — en dus een gantſchen ſchakel van Negotianten, ongelukkig maakt; — door welke Banquerouten, dan het credit van een Stad of Land vermindert, §. 434 en 443. waar door andere eerlyke Handelaars gewantrouwd worden, §. 443. en de Wiſſel-handel vertragende, dezelve in cours merkelyk daalt, tot algemeen naadeel des Koophandels.

§. 262. Koophandel kan ook vervallen, indien men al te veel ſömmige Fabrieken of Handwerken laat vermenigvuldigen in een Land, — zoo dat 'er meer Stoffen gemaakt worden, als 'er, naar evenredigheid van het in- of uitlands debit, benodigt zyn. — Dit heeft ook plaats, wanneer 'er te veel Kooplieden in een byzonderen tak van Koophandel, Neering of Handteering komen; — hier door verminderen de pryzen en winsten; — de Werklie-

den, zoo wel als Kooplieden, bederven gemeenlyk dan elkanderen, — door, om het debit te vermeerderen, de winſten zoo laag te ſtellen, dat zy zig daar door ontroven van de middelen van beſtaan; — of anders ongepermitteerde *Fineſſes* moeten zoeken, om de Koopers te bedriegen of te misleiden, — door de goederen in hunne Hoofdſtoffen te verminderen, de maat of 't gewigt te vervalſchen; — dit een zoo wel als het ander, zyn de wegen, langs welken nadeel, verval, en discredit in den Koophandel komt.

§. 263. Doch dit laatstgemelde middel tot verval levert nu eene Vraag uit: — Of de gepriviligeerde Maatſchappyen, of Gildens, in de Steden voordeelig, dan of zy naadeelig voor de Commercie zyn? — Hier voor hebben wy gezien, dat 'er een noodzakelyke evenredigheid in den Koophandel dient te zyn tusſchen de voortbrengſels van vernuft, en het in- of uitlands debit van dezelve §. 262. — dit heeft ook zyn relatie op al de vier hoofdtakken des Koophandels, §. 215 tot 218. Maar wie zal nu in ſtaat zyn,

zyn, de maat aan deze juiste evenredigheid te ſtellen, — immers niemand beter, dan gepriviligeerde Compagnien; — blykende dit inzonderheid uit de Oost-Indiſche Maatſchappy, — voor haar Octroi: om dat ieder de Markt naar welgevallen zette, was dezelve zo voordeelig niet; — maar na haare vereeniging was zy magtig om niet meer in te voeren, als zy met winst kon debiteeren: — dus alle gepriviligeerde Compagnien, — mits zy de maat van evenredigheid houden, en zig vergenoegen met eene winst, overeenkomſtig de gevaaren, daar aan verknogt, zyn voordeelig, — en best in ſtaat, om den Koophandel tegen Uitlanders te maintineren. — De Gildens nu betreffende, die zyn van gelyke nuttigheid, zo zy onder 't opzigt der Regeering, — de maat van evenredigheid in agt neemen, welke Regeering ook uit §. 53, 55 en 57. kan zien, welke Vreemdelingen het Burgerrecht meriteeren.

§. 264. Maar tegen 't geſtelde by §. 262 en 263. maakt men een groo-

te tegenwerping, — namentlyk hier in bestaande, — dat, wyl het gevolg van §. 262., voor het algemeen zeer voordeelig is, — en dat, wanneer ieder een vryheid tot Negotie gegeeven word, — daar door de toevoer vermeerderd, en de pryzen der Koopwaaren verminderd worden, — tot merkelyke daling van de behoeftigheeden van §. 28 en 41.; dus zoude dan §. 263., voor het algemeen, niet voor- maar nadeelig zyn: — ja zelfs uit de Sluitreden van §. 254. getrokken uit de Natuur-wet van §. 251. — blykt, dat altoos het algemeen belang, moet voorgaan — boven het particulier belang, — zynde dat van sommige Kooplieden.

§. 265. Veelen, deeze tegenwerping oppervlakkig inziende, zouden het gestelde by §. 262 en 263. al veroordeelen; — doch de zaak grondig beschouwt, zal van weinig aanbelang zyn. — Want by §. 243. is gezien, dat men daar en vervolgens, altoos het oog heeft op een Land, daar de Koophandel 't hoofd-

be-

beſtaan uitmaakt, — en dat anders na §. 21, 129, 141, 153 en 173. uit zyn eigen boezem zig niet kan voeden, — gelyk in dit geval *Holland* is, 't gene ontegenzeggelyk uit de Historie is beweezen. — Nu dient dan, by oplosſing van deeze tegenwerping, maar onderzogt te worden, — wat men door het algemeen belang, in dit geval, verſtaan moet; — waar uit dan het mindere, of het particuliere belang zal volgen: — Nu is het de hoofdmaxime van den Staat, zoo wel als van 't algemeen, den Koophandel te handhaven, — daar door is het Land opgekomen, §. 21, 129, 141, 153 en 173, en heeft het al zynen rykdom gehaald, — en om dat het geen ander beſtaan heeft, §. 21, 153 en 173, zoo zyn alle de andere middelen van beſtaan, als het mindere, daar van afhankelyk. — Maakt nu, den Koophandel te maintineeren, den Staat volkomener, — zo behoord dezelve tot het algemeen belang, — en het mindere of particulier belang, is dat van den gemeenen man; — dus word dan

met gemelde §. 254. de waarheid van §. 262 en 263. ontegenzeggebeweezen. — Dat nu de levensmiddelen, in een Land van Koophandel, — om het rouleeren van het geld, gemeenlyk duurder zyn, dan in andere Landen; — dit is een abſoluut gevolg van § 224, 226, 45, 127 en 149; zoo dat, wil men de winsten in den Koophandel verminderen, tot voordeel van den gemeenen man, dan moet het Land verminderen in den rykdom van geld, — door het welke dan de levensmiddelen, na § 227. merkelyk zullen daalen.

§. 265. Koophandel kan ook vervallen, zoo men zich inlaat in een uitlandſche Commercie, waar van het transport niet over ons Land, nog met onze Schepen geſchied; — het zy men zoodanige Negotie geheel voor eigen rekening, of in Compagnieſchap met Uitlanders doet; — al het zelve is ten uiterſten nadeelig voor onzen Koophandel, — om reden, dat hier door de circulatie van het geld, daar toe gebruikt, by ons gemist word, — en in vreemde Landen rouleert; — waar door

door hunne winſten vermeerderen, en hunne Commercie uitgebreider word, — tot nadeel van onze Negotie, die anders met onze Schepen, of over ons Land geſchied; welke daar door in evenredigheid verminderd, dewyl de occaſie tot debit, op zulke plaatſen, ons word afgeſneden, door 't welke dan de Commercie van Uitlanders aanwast; — 't Is waar, het geld, dat de Handelaar, in ons Land woonagtig, daar mede wint, word wel alhier verteerd, — doch het doet weinig of geen nut voor het algemeen, volgens §. 281., en is ſtrydende tegen §. 251 en 254.

§. 266. Verval komt in Koophandel, zoo men na §. 42., — de kans van winst en verlies, in uitlandſche Commercie, niet naauwkeurig onderzoekt, en zig inlaat met uitlandſchen handel, welke, op de minſte voor- of naadeelige berigten, merkelyk in prys ryst of daalt. — Dat Land nu, alwaar zodanige handel gedreeven word, — wint 'er altoos meerder mede, dan Uitlanders, — om reden, dat zy de berigten eerder hebben, dan de Uitlanders, — waar na zy dan met hunne Correspondenten koopen of verkoopen. — Deeze

ze waarheid zullen wy met een Exempel toonen. — Stel twee Handelaars, die met elkander correspondeeren, den een in *Engeland* woonende, en den ander in *Amſterdam*; — deeze handelen nu te zamen in de *Engelſche Actien* der Oost-Indiſche Compagnie: — nu komt 'er eene nadeelige tyding uit de *Oost-Indien*, — waar op de Actien 20 *per Cent* daalen; — ilico krygt de Correspondent in *Amſterdam* daar tyding van; — deeze verkoopt, eer het verder rugtbaar word, al de *Engelſche Actien*, die zy hebben, — maar aan wien, niet in *Engeland*, daar weeten zy de daaling, — maar aan zyne Medeburgers, die offert hy dat verlies op, wyl hy, en zyn Correspondent in *Engeland*, met winst, of weinig ſchade, daar af komen. — Doch nu eens omgekeert deezen handel beſchouwt: — daar komt in *Engeland* eene goede tyding uit de *Oost-Indien*, waar mede de Actien 20 *per Cent* ryzen; — ten eerſten word die tyding overgebragt na den Correspondent in *Amſterdam*; — dees koopt daar op zoo veele Actien, als hy maar krygen kan, eer het rugtbaar word; — doch van wien? niet in *Engeland*, daar

daar is de prys bekend, — maar al weder van zyne Medeburgers; — die dan zonder, of met geringe winst verkoopen; — daar hy, en zyn Correspondent in *Engeland*, met den grooten winst heengaan. — Dus ziet men uit dit Exempel, — dat altoos de kans tot groote ſchaade voor de Uitlanders meerder, — en die van winst minder is, — en dat daarom diergelyke Handel ten uiterſten verderfelyk voor een Land is; — ja ſlegts dienende, om de Rykdom der Muntſpecien na een ander Land te vervoeren, tot ruïne van zig zelfs, en zyn eigen Land.

§. 267. Verder vervalt de Koophandel, indien men den handel, welke Uitlanders met elkander dryven, favoriſeert, — door aan dezelven de tuſſchen hen ontbreekende occaſie, om hunne ſchulden over en weder te voldoen, gemakkelyk te maaken, hen permitteerende om de betaaling van dien per Wisſel over ons Land te doen; — waardoor men dus de ſchulden van andere Landen overneemt, — voor een geringen winst, — met riſico van groot verlies; — daar nochtans de vruchten, of

of winst van zulken handel, met het Capitaal daar toe gebezigt, uitlandig is en blyft rouleeren; alles ſtrydende tegen § 255. — Maar dit poinct is van zoo veel gewigt, dat het de moeite wel waardig zal zyn, om 't zelve wat nader volgens §. 42. te onderzoeken.

§. 268. Ik ſtelle, dat twee Landen, *A* en *B* met malkander negotieeren. Nu leverd *A* voor 300000 gls. Koopwaaren aan *B*, — en de gantſche rykdom van *B* beſtaat maar in 100000 gls.; — *B* levert hier op aan *A* voor 50000 gls. aan Goederen, — het resteerende conſumeerd, of debiteerd *B* naar elders; — het *Saldo* van 250000 gulds. dat *B* aan *A* dus ſchuldig blyft, moet *B* betaalen aan *A* — met geld; dat te voldoen, is te moeilyk, naardien de Muntſpecien van *B* niet gangbaar zyn by *A*, en daarenboven kostbaar en gevaarlyk is, om dezelve over te maaken: — hierom verkiest *B* een ander handeldryvend Land *C*, 't welk de rykdom van geld in overvloed bezit; — daar komt *B* mede overeen, om voor een

een zekere winst het *Saldo*, dat *A* van *B* competeerd, aan *A* te voldoen, — en nadien *C* door den Koophandel een groot Debiteur en Crediteur met *A*, en meer andere Landen is, — zoo verbind zich *C* tot voldoening dezer ſchuld van *B* aan *A*, om door Wisſels *A* te voldoen; — *B* betaald nu voorſz. ſchuld aan *C* — weder met Wisſels op andere Landen daar hy deeze of andere Goederen, door credit verkregen, heeft gedebiteert. — Neem nu al eens, dat deeze circulatie van Wisſelbrieven, en handel over en weder, eenige jaaren agter een ter goeder trouw geſchied; — zoo blykt nochtans, volgens §. 255. dat *C* tegen zyn eigen of algemeen belang, Vreemdelingen te veel bevoorrecht; — want al wie deezen handel *attent* beſchouwt, zal nooit kunnen tegenſpreeken, dat al het geene *C* aan *A* voor *B* betaald, geld is, 't welk *C* in zyn eigen Koophandel moet misſen, — om dat *C* altoos klaar moet zyn, wanneer *A* op hem trekt, tot voldoening der ſchuld van *B*. — Dus is het in den

den grond het zelfde, als of *C* aan *B* die Penningen op intrest ſchoot. — Hoe nadeelig en ſtrydende tegen § 255. zulks zy, is te zien van § 270 tot 283. waar aan wy ons, om alle herhaaling te vermyden, refereeren. — Verder werkt *C* in dezen tegen zyn eigen of algemeen belang; om dat *A* en *B*, door de ongelykheid hunner ſchulden, — zonder hulp van *C* of anderen, — de handel te lastig is; — welke daarom vervallende, — *C* gelegenheid bekomt, dien handel over zyn Land tot zich te trekken. — Tot dus verre nu gemelden Handel, als ter goeder trouwe beſchouwd, zonder ongelukken, — en enkel op credit zynde voortgegaan; — zal 't noodig wezen, de gevaaren en ſchaade te onderzoeken, waar aan zich *C* heeft blootgeſteld; — neemende, dat de Handel tusſchen *A*, *B* en *C* op gelyken voet continueerd, — doch dat het ongeluk wil, dat *B* en die Landen, daar hy op handeld, door den Oorlog of andere Oordeelen, uitgeput raken van geld en producten; — zoo dat de vruchten, of wins-

winſten van den Koophandel, met de hoofdſom daar toe gebezigt, — door Brandſchatting, ontroving, of door andere wegen wegraakt; — in dien toeſtand geeft *C* als voren aan *A* Wisſels op dezelve Landen; — doch die komen, uit hoofden van wanbetaling, met protest te rug: — dit echter is *C* gehouden aan *A* te voldoen; — de Wisſels, die *B* aan *C* heeft overgegeeven, ter voldoening zyner ſchuld aan *A*, hebben het zelve lot, om reden als boven. — Hoe langer nu gemelde Wisſelbrieven gecirculeert hebben, hoe nadeeliger voor *C*, — wyl hy genoodzaakt is al die Protest-kosten, met de verloopen Interest, te voldoen: — door dien weg word nu *C* een groote Schuldeisſcher van *B*; — doch die bezat te voren maar 100000 gls., en is veel verarmd door den Oorlog, enz. — daarom kan die ook niet betaalen. — Is nu de Oorlog, of andere onheilen (1), de

(1) Onder dit pretext van de ſchade, door Oorlog of andere rampen geleeden, is men in ſtaat, ter kwaader trouwe willende handelen, den rykdom van andere Landen meester te worden.

de oorzaak hier van geweest, dan moet *C*, offchoon hy neuteraal in den Oorlog, ja zelfs vry zy gebleven in die Oordeelen, nochtans dit alles betaalen; — en dus is zyn verlies nog ongelyk veel grooter, door de kosten van Protest en Intrest, — dan in geval hy direct de gantfche 250000 gls. aan *B* op Interest had gegeeven. — Hier door raakt dan niet alleen de hoofdfom, — maar het geld tot Protest en Interest geheel uitlandig, tot ruïne der Bezitters, — en nadeel des Koophandels.

§. 269. Koophandel kan en moet ook door den tyd vervallen, indien men by aanhoudendheid, aan Uitlanders meer crediteerd, — dan zy in geld of producten bezitten; — vooral, wanneer de betaling van dit meerdere, als zy in eigendom hebben, door een circulatie van Wisfelbrieven gefchied; want zoo draa komen deeze niet in de omftandigheden by het voorgaande, § 268. gemeld, of het Capitaal raakt niet alleen weg, — maar word ook de fchaade, gelyk wy gezien hebben, noch meer vergroot, door de kosten daar op loopen-

pende. — Verder maakt men door diergelyke Commercie zig afhankelyk van de goede trouw van Vreemdelingen, — naar wier belang en bevelen men dan dient om te zien, — dewyl zy veel van onzen rykdom onder zig hebben; — want in geval van oneenigheid, raaken anders onze goederen en pretenſien geconfisqueert §. 312.

§. 270. Maar voornaamelyk komt verval in Koophandel, — indien men een ſlegt gebruik van den rykdom der Muntſpecien maakt; — dat geſchied zo men zyn geld niet laat rouleeren in den Koophandel, — maar aan Uitlanders om den hoogen Intrest ter leen ſchiet. — Dit nadeel blykt, om dat by § 223. is gezien, dat de gantſche Koophandel, in alle zyne hoofd- en mindere takken, zig afhankelyk van het geld heeft gemaakt; — dus waar dan het geld rouleert, daar diverteert zig de Koophandel na toe, — en bekoomt men occaſie, om dezelve verder uit te breiden. Hier toe helpt dan veel, zo de behoeftigheden van §. 41. in zodanig Land veel minder zyn, dus wanneer zy egaalen handel dryven met een Land, alwaar de levensmiddelen

duurder zyn, zoo winnen zy in alles evenredig meerder, — om dat hunne verteering zo veel minder is. — Hier door kunnen zy dan gemakkelyk meerder Interest geeven, blykens het volgende Voorbeeld.

§. 271. Stel dat twee Landen *A* en *B*, een en dezelfde Fabriek exerceeren; — en neemt, dat *A* den rykdom van geld heeft; — maar *B* geen geld hebbende, moet het zelve by *A* negotieeren, tegen 5 *per Cent*; — doch *A* heeft jaarlyks, naar § 41. nodig 1000 gls. — en *B* maar 600 gls; — nu hebben zy ieder voor 100000 gls. aan hoofdſtoffen om te verwerken; en *B* heeft tot volmaaking zyner hoofdſtof voor 30000 gls. aan Arbeidsloonen nodig; — van deeze 30000 gls. moet *B* nu aan *A* 5 *per Cent* Intrest betaalen, maakende te zamen 136500 gls. — Om dat nu de Arbeidsloonen van *A* in evenredigheid meerder zyn dan die van *B*, volgens § 45. zoo beloopen dezelve 50000 gls., — bedragende dus in 't geheel 150000 gls. — Hier uit ziet men dan, dat

dat *B*, tot volmaking zyner hoofdſtof, 13500 gls. profiteert boven *A*, — en die hy dus meerder wint, zo hy tot gelyken prys met *A* verkoopt; — of anders kan hy, tot verkryging van meerder debiet, zyne goederen tot minder prys geeven. — Uit het zelve ziet men dan, dat *A*, — door zyn eigen toedoen, aan *B* eenen grooten mededinger in den Koophandel heeft gekreegen, — tegen wien hy, met gelyken winst niet kunnende handelen, — groote afbreuk lyd in zyne Commercie; — moetende noch boven dien dit geld in zyn eigen Koophandel miſſen; — offchoon nu *A* door dien weg zyn Capitaal veiliglyk en met goeden Intrest heeft uitgezet, — zoo bewerkt hy door 't zelve zyn eigen bederf, — nadien zyn Land zonder Negotie niet kan beſtaan, § 21, 129, 141, 153, 173 en 243.

§. 272. Doch eens geſteld, dat *B* met dit geld geen Koophandel dryft — maar zulks gebruikt tot afloſſing der Schulden van den Staat. —

Deeze ſchulden van *B* kunnen nu maar ſpruiten uit twee oorzaaken.

§. 273. Eerſtelyk, om dat *B* zyne Finantien niet toereikende zyn aan de jaarlykſche uitgave.

§. 274. Of ten anderen, dat *B* door Oorlogen enz. veel geleeden hebbende, zulks gebruikt om agterſtallen te betaalen.

§. 275. Is nu het eerſte waarheid, — dan is *B*, vervolgens met meerder Renten bezwaard zynde, onmogelyk in ſtaat, van ooit aan *A* het Capitaal te rug te kunnen geeven, en moet eindelyk zelf uitſcheiden, Intrest te betaalen; — of anders, ten besten genomen, den Intrest grootlyks verminderen; — waar door dan ook de waarde van 't Capitaal van *A* in evenredigheid daalt.

§. 276. Doch het laatſte van §. 274. de reden der Negotiatie van *B* zynde, — wie verzekert dan aan *A*, dat, eer zyn Capitaal is afgelost, *B* niet weder in een nieuwen oorlog, of andere tegenſpoeden zal vallen, — waardoor *A* zyn gantſche Capitaal kan kwyt raaken; of,

— of, ten besten genomen, een langen tyd naar Interest moet wagten, of gedoogen, dat dezelven verminderd worden, — zoo dat *A*, by verkoop van zoodanige Effecten, naauwlyks een derde der waarde verkrygt.

§. 277. Hier uit ziet men dan, hoe altoos de kans van *A*, in diergelyke Negotiatien, — tot verlies, grooter is, — dan die van winst, — en allezints ſtrydende tegen §. 251 en 255.

§. 278. Eindelyk, verliest het algemeen belang van *A* zeer veel — om dat door dien weg het geld in den Koophandel gemist word; — want uit §. 254. ziet men, dat 'er een tweederlei belang is, — een algemeen, — en een particulier belang; — dus ook een tweederlei winst, — een algemeene — en een particuliere winst. — Dit zullen wy nu eens kortelyk aantoonen, wat tot ieder behoord.

§. 279. In den Koophandel van §. 216. moet de Kooper aan den Verkooper ſtilzwygende betaalen.

§. 280. Eerſtelyk, al het uitgeſchotene van den Verkooper, aan de hoofdſtof der Koopwaren, — met de Arbeidsloonen, — Vrachten, enz. — als mede het uitſchot der Lasten van den Staat, daar op gelegd.

§. 281. Al wat nu van dit laatstgemelde gediend heeft, om de hoofdſtof te volmaaken, bedragende ſomtyds wel een derde, en meer, van de waarde van het Capitaal, behoord tot de algemeene winst. — Is nu de hoofdſtof binnen 's Lands gevallen, zoo behoord dit daar mede toe, — ten minſten zoo verre, als het een en ander binnen's Lands bewerkt, en het loon daar aan verdiend is.

§. 282. Doch dan is 'er, aan den anderen kant, noch een particuliere winst, den Verkooper betreffende, — zynde dat geene, het welk hy meerder trekt, — dan zyn uitgeſchoten geld bedraagt.

§. 283. Uit dit voorſz. ziet men dan, wat nadeel het voor een Land van Koophandel zy, — zyn Capitaal ten

ten deele aan Uitlanders ter leen te ſchieten ; — nadien de hoogſte Interest, welke men ooit van Vreemdelingen kan trekken, — in geen vergelyking komt by de winſten van den Koophandel voor — 't algemeen naar § 281. Offchoon nu wel de Negotie van de verdere hoofdtakken — aan den algemeenen winst — zoo veel niet geeft, als die van § 216. — overtreft nogtans dezelve de hoogſte Intrest bovengemeld. — Moet nu dit algemeen belang voorgetrokken worden voor 't particuliere na §. 254. dan moet volgen, — dat, al was de particuliere winst minder, dan de Intrest der Vreemdelingen geeft, — nochtans de algemeene winst moet voorgaan naar §. 254.

§. 284. Koophandel kan ook vervallen, door Oorlogen met andere Mogentheden, (het zy dat men zig direct, of indirect, daar in laat) — om deeze volgende reden: — Alle Koophandel afhankelyk zynde van geld, naar §. 223. word de ſtaat volgens § 251. volkomener gemaakt, door te zorgen, dat deeze Muntſpecien — of waarde

van dien, — niet verminderen, — maar altoos toeneemen. Hoe voordeelig men ook den Oorlog moge beſchouwen, — zal men 'er dit nooit in vinden; — want dezelve buiten 's Lands gevoerd wordende, — en dus de Vyand geen nadeel in het Land kunnende doen, — word nochtans het geld uit 's Lands kasſe, tot onderhoud der Legers, Mond- en verdere Krygsbehoeftens, uitlandig gevoerd, en meest aldaar verteerd; — deeze ſchade zal nu altoos overtreffen, het winnende, dat ſommige Negotianten daar anders by hebben: — maar eens genomen, de Legers blyven op den eigen bodem, dan word het geld, tot conſumptie gegeeven, wel aldaar verteerd, — doch dit is het minſte; de meeste Krygsbehoeften worden, voor-al in ons Land, uitlandig gehaald: al wat wy nu aan Hoofdſtoffen, of gewerkte Materiaalen, uitlandig haalen, is en blyft het geld aldaar; — boven dien is in zulk geval meestendeel de Vyand op de Grenzen, die plondert, brandſchat, en verwoest wat hy kan, alles tot ruïne der eerſte hoofdtak van § 215. Hier komt dan by, dat de levensmiddelen als dan duurder worden:

den : dit nu zynde in een Land , op §. 21. beſchreeven , word dit meerder geld , daar toe benodigd , uitlandig gevoerd tot voordeel van Vreemdelingen. — Verder word door den Oorlog afgeſneden — de occaſie om met voordeel over en weder te negotieeren , — zoekende dan elkanders verderf , door het wegneemen of vernielen der bezittingen ; — en eindelyk , door den Verliezer te noodzaaken tot het aangaan van nadeelige Tractaaten in den Koophandel.

§. 285. Hier tegen kan men nu wel inbrengen uit §. 163 , 165 en 191. dat *Holland* door den Oorlog ryk is geworden ; — maar gemelde §. wel inziende , — was niet de Oorlog , — maar wel de Koophandel , — en het bemagtigen van voordeelige Conquesten , waar door men meester van den handel wierd , daar van de oorzaak.

§. 286. Verval in Koophandel komt wyders , indien men zyne Conquesten of Volkplantingen , — waar uit men veel voordeels trekt , verwaarloost , om in ſtaat van tegenweer te ſtellen , — zo dat

dat de Vyand zynen tyd waarneemende, die zonder moeite veroverd.

§. 287. Nadeelige verandering in den Koophandel komt ook, als men nuttige Ingezetenen in Koophandel, of in Werken van vernuft, te zeer drukt, en door dien weg gelegenheid geeft, zig naar andere Landen te begeeven.

§. 288 Verder komt verval, als men den uitvoer der Materiaalen, tot Werken van vernuft, niet ſtrengelyk verbied; — als mede zwaare ſtraffen ſtelt op die geene, welke dezelve na andere Landen overbrengen.

§. 289. Verval in de vierde Hoofdtak komt — door vermeerdering van zulke Inwooners, — die maar voor een korten tyd komen azen op de voordeelen, en dezelve weg hebbende, die buiten 's Lands verteeren. — Hier door raakt veel geld uitlandig, zonder den minſten winst na te laten, blykens §. 454

§. 290. Koophandel vervalt, — indien 'er geen juiste evenredigheid tusſchen de Lasten en de Winningen zyn; — dit heeft men gezien by §. 146 en 147. De beden vermeerderden van tyd

tyd tot tyd : — maar waarom ? — om dat de winningen in den Koophandel in noch grooter reden toenamen ; — indien nu de Lasten blyven, als de Winningen verminderen, zoo blyven wel 's Lands Finantien in aanzien, en door dien weg zodanig Land gedugt voor anderen ; — maar de Koophandel, minder Muntſpecien verkrygende, tot rouleering in de Commercie, — moet zulks ongetwyfeld groot nadeel daaraan toebrengen, welk nadeel, om dat de Lasten onder §. 41. mede behooren, nauwkeurig kan gezien worden uit §. 44.

§. 291. In het generaal komt Koophandel tot verval, door vermindering van den Rykdom der Muntſpecien, — zo 'er een nadeelige evenredigheid is tusſchen de winningen en behoeftigheden van §. 41. klaar te zien uit §. 44 en 45.

§. 292. Maar hier doet zich nu een vraag op : — Waar zodanig verlies van geld, en dat in een Land, by §. 21. beſchreven, dan blyft ?

§. 293. Dit wel inziende, zo komt voorſz. verval uit twee oorzaaken, of

— of uit vermindering van winninge, — of uit vermeerdering der behoefte van §. 41.

§. 294. Het eerſte aangaande; behoeft geen betoog. — En het tweede betreffende, om dat 't Land by §. 21. zyn voornaamſte levensmiddelen uit andere Landen moet haalen, — zo gaat dat meerdere geld, 't gene hy na §. 44. inteert, en van het Capitaal af moet, — na zodanige Landen, die hem de ontbreekende behoefte van §. 41. leveren.

§. 295. Ja genoomen, — dat de winningen al dezelfde blyven, — maar het noodzaaklyke van §. 41. vermeerderd, — kan mede deeze vermindering uit twee Oorzaaken voortkomen, — of door vermeerdering van 's Lands Lasten, — of door duurte van Levensmiddelen, Misgewaſen, Sterfte van Vee, enz.

§. 296. Het eerſte betreffende, ſtel dat de winningen van het eerſte en tweede jaar 10 *per Cent* of 1000 gls zyn — doch 't tweede jaar word §. 41. vermeerderd door 100 guld. Lasten; nu moest men, om in gelyken

lyken evenredigen ſtaat te blyven, 't tweede jaar 11 *per Cent* winnen: — dit eene *per Cent* teert hy nu in naar § 44. en moet van 't Capitaal af, en raakt in 's Lands kas.

§. 297. Het tweede van § 295. aangaande, is beantwoord by § 294.

§. 298. Eindelyk vervalt, in een Land van Koophandel, de Commercie, zo men te zwaare Lasten op dezelve legt, en de Negotianten buiten ſtaat ſtelt, om, nevens andere Volkeren, tot gelyke pryzen te verkoopen: — hier door zoeken dezelve dan gelegentheid tot nadeel van hun eigen Land §. 266 tot 283. om met hun geld uitlandig te handelen; — brengende de goederen van de eene vreemde haven tot de andere, zonder ons Land aan te doen, nog zelfs onze Schepen te gebruiken, — deel neemende in vreemde Compagnien. — Uitlanders vaaren dan met hunne Koopwaaren ons Land voorby naar elders §. 460. — waar door dan zodanig Land, 't welk bevoorens een generaale Markt van *Europa* was, — zyn meesten handel kwyt raakt, al het welk tot ruïne en bederf van een Land van Koophandel ſtrekt.

§. 299.

§. 299. Hier mede dan het eerſte poinct van dit Hoofdſtuk afgehandeld hebbende — wegens het verval van Koophandel — door ons toedoen, naar §. 247., zoo komen wy vervolgens tot het tweede poinct van

Verval buiten ons toedoen.

§. 300. Dit verval komt voort, wanneer andere Volkeren, door nieuwe Wetten en Arangementen, den Koophandel in hun Land aanmoedigen, — om daar door den Handel tot zich te trekken, §. 363, 364, 369, 373, 386, 387 en 425.; zwaare Lasten leggende op goederen van Uitlanders, §. 310, 324 en 358.; en deel neemende in alle de hoofdtakken van den Koophandel. — Hier tegen valt niet te doen; — dezelfde Natuur-wet van §. 251. heeft by hen zoo wel plaats, als by ons; — indien zy nu boven dien dat voorrecht hebben, de behoeftigheden van §. 41. daar op een laagen prys zyn, en meerder hoofdſtoffe volgens §. 216. bezitten, zo kunnen dezelve met meer voordeel handelen, meerder winnen, of anders de Koopwaaren tot minder prys verkoopen, §. 271. — Ten einde zoodanigen tak van Uitlandſchen Koophan-

handel zig daar ſtabileere, —, waar door de balans des Koophandels tot hen overſlaat.

§. 301. Zoodanig verval kan ook komen, als in een Land, by § 21. beſchreeven, ſommige Producten, tot noodzaakelyk onderhoud van §. 41., door Oorlogen of misgewaſſen merkelyk in prys ryzen. — Hier door rouleerd dit meerder geld van §. 41. naar die Landen, welke bezitters van die Producten zyn, volgens § 294.

§. 302. Eindelyk kan verval komen uit Godlyke oordeelen, — waarmede een Land bezogt word — door Stormen, Watervloeden, Brand, Peſtilentie onder Menſchen of Vee, enz. — Hier door verliest men zyne bezittinge geheel of ten deele, — het welke met groot verlies door den tyd weder herſteld, — of tot vervulling van het verloorene, van elders buiten 's Lands ingevoerd moet worden, — waardoor het geld weder uitlandig raakt, zonder winst naa te laaten, — tot merkelyk verval in den Koophandel.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Vervattende in het byzonder, — de Oorzaaken en Toevallen, die Hollands Koophandel aan Veranderingen en Verval hebben bloot geſteld; — blykens de Historie en ondervinding dienaangaande.

§. 303.

Wy hebben gezien, dat de grootſte bloeiſtand van *Hollands Koophandel*, eindigde met de bekende *Engelſche Acte* van den jaare 1651. naar §. 236. welke Acte vervolgens een zeer naadeelige verandering tot verval in veele Takken van onzen Koophandel aanbragt:

't Jaar
1652. §. 304. Doch hier mede was gemelde Natie noch niet te vreden, zy beſnoeide den handel der Ingezetenen van deezen Staat op *Engeland*, en op haare Volkplantingen buiten *Europa*; — ook dreeven zy ſterker, dan immer te vooren, hun recht tot de Viſchery, en hunne volſtrekte heerſchappy over de *Brit-*

't Jaar 1652. *Britſche Zee ;* — begeerende, dat deeze door elk, met ſtryken der Vlaggen, voor de Engelſche Oorlogſchepen erkend wierd : — já zy beweerden zelfs recht te hebben, om in volle Zee, de Nederlandſche Schepen te doorzoeken (1).

1653. §. 305. Doch het bleef by dit alles niet ; men zogt *Holland* door den Oorlog klein te maaken, — waar van het gevolg over en weder ten uiterſten nadeelig was. — De ſchade daar van zag men in *Amſterdam* en meer Koopſteden, — door het ledig ſtaan van een groot getal huizen.

§. 306. Het verdrag van Uitkoop der *Zondſche* Tollen, bevorens § 231. door de Staaten met *Denemarken* geſlooten, wierd wel gebrooken, — maar de Staaten waren nochtans daar grootlyks door benadeeld, — zekerlyk door misrekening, of kwaade Informatie.

§. 307. Schoon nu *Denemarken*, geinteresſeert in de Nederlandſche Negotie, door het voordeel der Tollen, onder-

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XII. Deel, bladz. 215, 216.

't Jaar 1653. onderſtand bood aan de Staaten, en zich liet beweegen, om in de *Zond*, 22 Engelſche Schepen, gelaaden met Scheeps- en Krygs-behoeftens, in beſlag te neemen, en de lading te ver-
1654. koopen; — zoo moesten nochtans de Staaten, by de Vreede, zulks aan de *Engelſchen* weder betaalen, — ter waarde van 97973 £ 10 ß ſterl. — De *Oost-Indiſche Compagnie*, moest ook aan de *Engelſche* geeven het Eiland *Pouleron*, uitgenomen Geſchut, Krygsbehoeftens en Koopmans goederen, en dan noch 80000 £ ſterl. De *Nederlanden* wonnen by dezen Oorlog niet dan ophouding van Vyandlykheden, — de vrye handel op de Engelſche Volkplantingen werd hun geweigerd, maar op *Engeland* toegeſtaan, met voorbehoud van het geen de Wetten dienaangaande vastſtelden, en inzonderheid de bekende *Acte*. Omtrent de vrye Viſchery, wierd niets uitdrukkelyks bepaald (1).

§. 308. In het zelfde Jaar ging geheel *Brazil* aan de *Portugeezen* over; de

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XII. Deel, 47. boek, bladz. 271 en 366.

't Jaar 1654. de oorzaak kwam uit den laatstgemelden Oorlog met de *Engelſchen*, — waar door de noodige Mond- en Krygs-behoeftens niet hadden kunnen verzonden worden (1).

1655. §. 309. Door den Oorlog van *Engeland* met *Spanjen*, namen de *Nederlanders* de gelegentheid waar, om zig meeſter te maaken van de meeste vaart op *Spanjen*, die te voren grootendeels in de handen der *Engelſchen* geraakt was (2).

§. 310. Maar dit voordeel ging wederom verzelt met naadeel; — *Frankryk* begon zig mede toe te leggen, om onzen Koophandel te ſtremmen, door de *Franſche Vrybuiters* in 't *Kanaal*, en de 50 ſt. Vatgeld op elk Vat, dat de vreemde Schepen in Franſche Havens kwamen laaden. — Deze nieuwigheid drukte en benadeelde inzonderheid de Vaart der Ingezetenen op *Frankryk*; — de Vertoogen daar tegen waren vrugteloos, offchoon men voorwende, dat zulks om den Oorlog met

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XII. Deel, 48. boek, b'. 366.
(2) *Idem*, bladz. 385.

't Jaar 1655. met *Spanjen* geſchiedde; — maar het oogmerk was eigentlyk, om den handel der Vereenigde Gewesten te drukken, en zelf Meester van hunnen Koophandel te worden (1).

1656. §. 311. De *Nederlanders* leeden in hunnen Koophandel ook groot naadeel ter Zee, door de *Franſchen*, *Portugeezen*, en *Engelſchen*; welke laatſten zig het recht aanmatigden, om in volle Zee de Nederlandſche Schepen te onderzoeken (2).

1657. §. 312. De *Admiraal* DE RUITER nam wel twee Franſche Schepen, — maar dit had zeer naadeelige gevolgen, — door het in beſlag neemen der Nederlandſche Schepen, Goederen, en Schulden in *Frankryk*. — De Staaten deeden daar op van gelyken; — het verſchil werd bygelegd, de twee Schepen te rug gegeeven, en gelyke Voorrechten aan de Ingezetenen van deezen Staat beloofd, als de *Hanze-Steden* genoten; — doch het Verdrag van Zeevaart en Koophandel bleef agter,

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XII. Deel, 48. boek, bl. 386.
(2) *Idem*, bladz. 444.

't Jaar 1657. agter, — en de belofte onvervuld; — want onze Inboorlingen, aldaar woonagtig, werden genoodzaakt Lasten te betaalen, — waar van de *Engelſchen* en *Hanze-Steden* vry waren; — hier by kwam nog, dat in Wintermaand, de invoer van vreemde Traan verboden wierd in *Frankryk*, tot groot nadeel onzer Walvisvangst (1).

§. 313. Dit alles diende dus maar om ons te onderdrukken in alle de takken van Koophandel, en dezelve na *Frankryk* afteleiden.

1656. §. 314. De Engelſche Kooplieden of *Avanturiers*, die zig ſedert veele jaaren te *Dordrecht* en *Rotterdam* hadden neergezet, vertrokken van hier, ter oorzaake van zeker Verbod van invoer der Engelſche Stoffen, 't welk de Staaten weigerde in te trekken (2).

1661. §. 315. Dit Jaar werd een Verdrag met *Portugal* geſloten, het welke agt Millioenen aan de Staaten zou betaalen, tot vereffening van alle verſchillen, — over den prys van het Zout, 't welke de

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XII. Deel, 48. boek, bl. 446.
(2) *Idem*, bladz. 473.

't Jaar 1661. de Ingezetenen van den Staat te *St. Ubes* zouden mogen koopen, zou men elkander jaarlyks verſtaan; de Handel op *Brazil*, — behalven in Brazilje-hout, — zou vry ſtaan aan de Ingezetenen van den Staat; allerlei goederen, zelfs Krygsbehoeftens, mogten vervoerd worden, werwaarts men wilde, mits niet uit *Portugal* na Vyanden van het zelve.

§. 316. In *Frankryk* deeden de Staatſche Gezanten Vertogen, tot vernietiging van het geld, op de vreemde Schepen gelegd, voorhoudende, dat de Staaten de Franſche Stoffen zouden kunnen verbieden, of zwaar belasten.

§. 317. Welker uitvoer na *Engeland* en de *Nederlanden*, volgens opgave der Franſche Kooplieden, jaarlyks wel 40 Millioenen bedroeg, en welke meest in de *Nederlanden* gefleten wierden, gelyk ook de Franſche Wynen, waar van de invoer wel 10 Millioenen bedroeg. — Hier mede konde men ook met de Duitſche Vorsten verdraagen, en over en weder de Lasten verminderen, en de trek der Franſche Wynen daar door doen afneemen.

§. 318.

't Jaar 1662. §. 318. Dit voorgeſteld naadeel en eigen belang van *Frankryk*, was de reden, dat 'er een Verdrag voor 25 jaaren geſlooten wierd; — de Koophandel werd over en weder vrygeſteld; — uitgezondert Contrabande Goederen, beſtaande in Krygs-, en niet in Mond-behoeftens; — doch zo lang 't Octroi der Traan-Maatſchappy duurde, vermogte de Ingezetenen van den Staat geen Traan in *Frankryk* te brengen; — de 50 ſtuivers Vatgeld zouden alleen op het uitgaan betaald worden, en de Schepen, die Zout kwamen laden, gaven maar 25 ſtuiv. — De Staaten vermogten daarentegen op de Franſche Waaren geen meer belastingen te leggen (1).

1665. §. 319. De Vereenigde Gewesten leeden veel door den Oorlog met *Engeland*: — in *Zeeland* en meer andere handeldryvende plaatſen ſtond de Vaart genoegzaam ſtil.

1667. §. 320. Hier naa werd wel de Vrede met *Engeland* getroffen, doch de Acte van 1651. bleef in zyn geheel, — uitgezondert dat het den Vereenigde

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XIII. Deel, 49. boek, bl. 31

't Jaar 1667. den Gewesten vry zou ſtaan, met hunne Schepen in *Engeland* te brengen, allerlei Vruchten, Gewasſen en Handwerken van hoog- en neder-Duitſchland, welke doorgaans gemakshalve te Lande, of langs de Rivieren, door het Gebied van den Vereenigden Staat, gebragt plagten te worden na de Zeehavens, om van daar over Zee vervoerd te worden.

1668. §. 321. Het Gezandſchap, na de *Ottomanniſche Porte*, tot belang des Koophandels, ſlaagde ook redelyk wel.

1669. §. 322. De Staaten ſlooten ook een nader Verdrag met *Portugal:* de Zouthandel werd ter dezer tyd ſterk gedreven, waar op een vaste prys geſteld wierd, daar de Westindiſche Compagnie zulks voor leverde. — Dit ſtrekte haar nog eenigzints tot vergoeding van het geleden verlies van *Brazil.*

1670. §. 323. Thans kreeg de Wisſelbank te *Amſterdam* octroi, dat geen Peningen, of ongemunt Goud of Zilver, in de Wisſelbank zou beſlagen of bekommerd mogen worden.

§. 324.

't Jaar 1671. §. 324. De Koophandel op *Frankryk* werd grootelyks benadeeld door de Lasten, — welke eerst de Koning, en daar na de Staaten op de Koopwaaren laagen.

1672. §. 325. Hier op verſcheen dat ongelukkig Jaar, in het welke de ondergang der Republicq gebooren ſcheen te weezen. — De Koophandel, waar aan 's Lands welvaaren hangt, — werd van rondsomme door den Oorlog geſtremd; — het Credit verviel eensklaps, — tòt dat eindelyk, door den byſtand Gods, en de hulp van andere Vorsten, het Krygsgeluk veranderde, en de Vereenigde Gewesten wederom ademtogt verkreegen.

1674. § 326. De oude Westindiſche Compagnie — haar verlies en ſchade door de verovering van *Brazil* niet kunnende repareeren, werd vernietigd, — en een nieuwe met octroi voor 25 jaaren opgeregt; — de ſchuld der oude Maatſchappy werd op 30 ten honderd gewaardeert, en de hoofdſom der deelgenooten op 15 ten honderd. Van de verminderde Schuld der oude Maatſchappy zou Interest betaald worden, welke men vinden zou uit het gene de nieu-

't Jaar 1674. nieuwe Maatſchappy van de oude overnam, en uit het gene men nog van de Kroon van *Portugal* te vorderen had. — De nieuwe Maatſchappy kreeg wyders recht, om alleen te mogen handelen langs de *Afrikaanſche Kusten*, van den Kreeftskeerkring af tot op 30 graden bezuiden den Evennagtlyn, en op alle de tuſſchen beiden gelegen Eilanden; voorts aan de Kusten van *Amerika*, op *Eſſequebo*, en andere plaatzen; met naame op het Eiland *Curacao*; de Vaart op alle andere plaatzen geleegen binnen het Octroi der oude Maatſchappy, werd nu voor alle Ingezetenen van den Staat opengeſteld, onder beding, dat de Oostindiſche, of nieuwe Westindiſche Maatſchappy, bezit neemende van eenige dier plaatzen, de Vaart op dezelve alleen behouden zou, zoo lang zy in dit bezit waren. — De Westindiſche Maatſchappy op dezen voet herſteld zynde, is tot heden toe in weezen gebleven (1) (*a*).

§. 327.

(1) *Vaderlandſ. Hiſtorie*, XIII. Deel, 52. boek, bladz. 381, 382.

(*a*) Volgens de Lyst der Uitdeelingen te *Amſterdam*, by de Wed. WALDORP, van 1723 tot 1772. hebben de Actien, door een genomen, gedaan 44 *per Cent.*

't Jaar 1676. §. 327. Met *Frankryk* en de Staaten wierd een Verdrag van Vreede en Koophandel voor 25 jaaren geſlooten. — By het 7. Punt was bepaald, dat de wederzydſche vrye handel niet door eenige byzondere Privilegien of Octrojen zou mogen belemmert worden, en dat de handelende Mogentheden elkanders Onderzaaten. geene meerdere Rechten of Tollen zouden mogen doen afvorderen, dan van hunne eigenen. Voorts bleef de 50. ſtuiver Vatgeld, als te vooren.

1680. §. 328. De Staaten ſlooten een Verdrag van Vreede met *Algiers*.

§. 329. Gelyk ook een zeer voordeelig Verdrag van Koophandel met de *Ottomanniſche Porte*, waar by de Nederlandſche Kooplieden vrygeſteld wierden van de Tol van Daalders, en het Goud, dat zy inbragten, en van de andere Waaren niet meer dan 3 ten 100. 't Zou hun ook vry ſtaan Katoen, Katoene Garens, Korduaanen, Waſch, en Huiden te koopen, welke handel te vooren aan de *Franſchen* alleen vergund was geweest; zy zouden ook nimmer tot Slaaven gemaakt mogen worden, ſchoon zy op Vyandlyke Schepen gevon-

't Jaar 1680. vonden wierden, in de Havens van 't *Turkſche Ryk*, als te *Kairo*, *Alexandrien*, *Aleppo*, *de Soria*, *Saida*, *Cyprus*, *Algiers*, *Tunis*, *Tripoli*, *Morea*, *Smirna* en *Scio*, zouden zy Conſuls mogen ſtellen; — al de Nederlandſche Slaaven, te *Algiers* of elders, moesten terſtond in vryheid komen; de Nederlandſche goederen op Vyandlyke Schepen, en de Vyandlyke op Schepen van den Staat zouden niet verbeurd verklaard mogen worden (1).

1682. §. 330. De Staaten van *Zeeland*, verkogten de Colonie van *Surinaamen* voor een derde aan de *West-Indiſche Maatſchappy*, een derde aan de Stad *Amſterdam*, en een derde aan den Heer CORNELIS VAN AARSENS, *Heere van Sommelsdyk*, welke laatſte derde part nu binnen korte jaaren weder door de *Erven* van den *Heer van Sommelsdyk* aan de Stad *Amſterdam* is verkogt, — zoo dat gemelde Stad thans voor twee derde, en de West-Indiſche Compagnie voor een derde, Heeren van *Surinaamen* zyn, onder de Oppermagt der Algemeene Staaten.

§. 331.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XIV. Deel, 57. boek, bl. 54.

't Jaar 1685. § 331. Hoe zeer het van de Munſterſche Vreede af, al met den Koophandel verloopen was, — blykt uit de Vertoogen der Afgevaardigden van de Stad *Amſterdam*, ter Vergaderinge der Staaten van *Holland* overgegeven; — zy toonen omtrent Hollands nadeelige Conſtitutien, dat de Lasten driemaal meer bedroegen, dan men door den Landbouw, uit den grond van het Gewest trekken kon (1) — dus zy uit den Koophandel haar beſtaan moesten vinden, waar over zy klagen, dat dezelve ter dier tyd, — benevens de Scheepvaart zeer vervallen was.

§. 332. By een tweede Vertoog, tonen zy, dat de Koophandel, Scheepvaart, en waarde der vaste Goederen, — ſedert de Munſterſche Vreede — wel tot de helft vermindert waren.

§. 333. Op welke Vertoogen de Edelen aanmerken, — dat de Koophandel en Scheepvaart, ſedert 1650., wel zeer vermindert was; — doch zulks meenden zy, was meest toe te ſchryven aan een verkeerde ſpaarzaamheid in Zee-zaaken, hebbende men, door

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XV. Deel, 50. boek, bl. 284.

't Jaar 1685. door onmagt te Water, Voorwaarden moeten inwilligen, — waar by men van een groot gedeelte der Vaart, — in en buiten *Europa*, — en dus van 't rechte kweekſchool voor 't Bootsvolk, verſteken geworden was (1).

§. 334. Dit zelve Jaar LODEWYK DEN XIV., het *Edict van Nantes* in *Frankryk* herroepende, — vlugten daar op veele Gereformeerden uit dat Ryk naar *Holland* en *Engeland*, met overbrenging van verſcheide Fabrieken.

1686. §. 335. Ter dezer tyd was, door een ſlegte directie, groot verval in het Collegie ter Admiraliteit op de *Maaze* (2).

1687 en 1688. §. 336. De *Franſchen* verbooden den Haring, welke met geen Franſch Zout gezouten was, als mede allerlei geweeven Hollandſche Stoffen, — waar op de Staaten verbieden den Invoer van Franſche Wynen en Brandewynen (3).

§. 337.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XV. Deel, 59. boek, bl. 288.
(2) *Idem*, bladz. 333.
(3) *Idem*, 60. boek, bladz. 388.

't Jaar 1688. §. 337. Door de Vervolging in *Frankryk* kwamen zoo veele Kooplieden en Handwerkslieden alhier, dat de *Koning van Frankryk* aan zyn *Ambassadeur* in *Holland* ſchreef:

„ Dat de Remedie, waar van
„ hy zich had bediend, om zyn
„ Ryk van wangeloof te zuiveren,
„ mogelyk erger zyn zou dan de
„ Kwaal" (1).

1689. §. 338. Dit Jaar declareerden de Staaten den Oorlog aan *Frankryk*, — om reden dat men de Handwerken en Viſschery dezer Landen, door nieuwigheden had belemmerd, enz. Verbiedende verder de Ingezetenen, eenige Krygs- of Mondbehoeften naa *Frankryk* te voeren (2).

§. 339. De Staaten zogten ook te bewerken in *Engeland*, — de vernietiging der bekende Acte, of eenig voordeel in de Negotie; — doch te vergeefs; ja onze Natie, die zig aldaar had neergezet, klaagde zelfs, bevoorens nooit zoo ſlegt te zyn behandeld, als thans.

§. 340.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XV. Deel, 60. boek, bl. 471.
(2) *Idem*, XVI. Deel, 61. boek, bladz. 5.

't Jaar 1693. §. 340. In dit Jaar wierd de Hollandſche Walvis-Viſchery door de *Franſchen* verovert, — lydende geduurig groot verlies door het neemen der Oorlogſchepen (1).

1696. §. 341. De Staaten verbooden, dat geen Zeevarende luiden in dienst mogten gaan by vreemde Mogentheden, of buitenlandſche Oost-Indiſche Maatſchappyen, om met derzelver Schepen naar *Oost-Indien* te vaaren, en aldaar te handelen; als mede, dat geen Ingezetenen van den Staat deel mogten neemen in buitenlandſche Oostindiſche Maatſchappyen (2).

1697. §. 342. Den 20. van Slagtmaand, wierd de Ryswykſche Vrede getekend — en een Verdrag van Koophandel met *Frankryk* gemaakt, — behelzende kortelyk, dat de Ingezetenen van den Staat nergens in *Frankryk* zwaarder belast zouden worden, — dan de Franſche Onderdaanen en Burgers der Plaatzen zelve; in het byzonder zouden zy allerlei Levantſche Goederen, beiden met hunne eigen en met Franſche

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XVI. Deel, 63. boek, bl. 250.
(2) *Idem*, bladz. 337.

't jaar 1697. ſche Schepen, naar *Marſeille* en andere plaatzen in *Frankryk* mogen brengen, zonder het recht van 20 ten 100. welke op deeze ſoort van goederen gelegd was, ſchuldig te zyn; ook zouden zy allerlei gezouten Haring mogen brengen in het Franſch Gebied, onaangezien het Gebod van 1687, 't gene hier mede vernietigd wierd; in het betaalen der Rechten in *Frankryk*, zou men zig by voorraad houden aan de Lyst van 1667. — Doch zo men binnen drie maanden niet wegens eene nieuwe Lyst overeen komen kon, zou die van 1669. ſtand grypen; de wederzydſche Onderdaanen mogten vryelyk handelen, op plaatſen van elkanders openbaare Vyanden, behalven in contrabande Goederen, uitgezondert Levensmiddelen; de Goederen van beiderlei Onderzaaten, in Vyands Schepen waren verbeurd; dog Vyands goederen, in Schepen van *Frankryk*, of den Staat, waren vry. — Voorts werden by een afgezondert Punt, de Ingezetenen van den Staat ontheven van de 50 ſtuiv. Vatgeld (1).

§. 343.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XVI. Deel, 64. boek, bl. 405.

't Jaar 1699. §. 343. Hier naa werd het Verdrag met den *Keizer van Marokko en Tunis* geſlooten.

§. 344. Maar hier op volgde weder een groot nadeel in den Koophandel, — dewyl de Spaanſche Regeering in de *Nederlanden* verbood den invoer van allerlei vreemde Laakenen, Hoeden, en andere Stoffen. — De Staaten verbooden daar op den invoer van Brabandſche en Vlaamſche Stoffen; — en naademaal het grof en wit Zout op het inkoomen in de *Spaanſche Nederlanden*, ook hooger belast was, — verbooden de Staaten den Uitvoer van zout Water naa *Braband* en *Vlaanderen*.

§. 345. Met *Frankryk* was een overeenkomst getroffen, wegens de inkomende Rechten, der Gewaſſen en Waaren, die door de Ingezetenen van dezen Staat in *Frankryk*, en door de *Franſchen* in den Staat gebragt ſtonden te worden (1).

§. 346. Doch dit was mede van korten duur, — dewyl de Ingezetenen

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XVII. Deel, 65. boek, bl. 20.

't Jaar 1699 nen van den Staat, tegens de Verdraagen, zwaarder belast wierden.

1702. §. 347. Waarop de Staaten *Frankryk* den Oorlog verklaaren.

§. 348. In dit zelve Jaar wierd de Spaanſche Zilver Vloot in de Haven van *Vigos* verovert of vernielt.

§. 349. Op aanzoek der *Engelſchen* wierden de Staaten genoodzaakt, by openbaar Plakaat te verbieden alle Wisſelhandeling, Briefwisſeling en verdere Negotie op *Frankryk*.

1709. §. 350. Den Franſchen Vlugtelingen, die hier verſcheiden Handwerken hadden medegevoert, — wierden vergunt Brieven van *Naturaliſatie*.

1712. § 351. Daar na Brandſchatten de *Franſchen Surinaamen*, *Berbice*, en *Curacao* (1).

1713. § 352. Hier op wierd het Verdrag van *Barriere* met *Groot-Brittanjen* en de Staaten geſlooten (2).

§. 353.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XVII. Deel, 68. boek, bl. 490.

(2) *Idem*, bladz. 496.

't Jaar 1713. §. 353. Den 13. van Lentemaand ſlooten de Staaten de Vrede met *Frankryk* te *Utrecht*, — bedingende, dat op de *Leye*, van den Mond van den *Deul* af opwaarts, geen Tol zou betaald worden; — *Frankryk* zou geen voordelen in den Koophandel op *Spanjen* en op de *Indiën* genieten, dan die het ten tyde van KAREL DEN II gehad had, of die te gelyk aan alle handeldryvende Volkeren wierden toegeſtaan; zullende de wederzydſche Onderzaaten zig moeten onderwerpen aan de oude Wetten, op den Koophandel op *Spanjen* en de *Indiën*. — In drie afzonderlyke Punten werd nog beloofd, dat de *Koning van Frankryk*, *Spanjen* met de Staaten zou bevreedigen, en deezen de voordeelen in den Koophandel bezorgen, — die hun by de Munſterſche Vrede waren toegeſtaan (1).

§. 354. Het verdrag van Koophandel was voor 25 jaaren; — de Ingezetenen van den Staat wierden ontheven van het recht van *Aubaine*: — het verdere kwam meest overeen met de Ryswykſche Vreede; — met het Vat-

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XVII. Deel, 68. boek, bl. 501.

't Jaar 1713. Vatgeld zouden zy nooit meer bezwaart worden, uitgenoomen, indien hunne Schepen Koopwaaren voerden van de eene plaats in *Frankryk* naar de andere.

§. 355. Over de Rechten op de Koopwaaren in de veroverde of afgeſtane Plaatzen, kwamen de Staaten by voorraad met de *Engelſchen* overeen.

§. 356. De Staaten flooten ook dit Jaar drie Verdraagen, met *Algiers*, *Tunis* en *Tripoli*.

1714. §. 357. Niet lang daarna wierd de Vreede te *Utrecht* met *Spanjen* getekend, — het Verdrag van *Munſter* van 't Jaar 1648 wierd gelegd tot een grondſlag, — uitgenomen dat het 15 en 16. Punt van het *Munſterſche*, alleenlyk opzigt zou hebben op de Ingezetenen der Vereenigde Gewesten, — in het ſtuk van den Koophandel in *Europa*, zouden de wederzydſche Onderdaanen gehandeld worden, als de meest begunſtigde Volkeren — Gemelde Koning zou niet gedoogen, dat eenig Volk, in de *Spaanſche Indiën*, handel dreef, zonder dat echter deeze Verbintenis eenig naadeel toebrengen zou aan het Verdrag van *Aſſiento*, onlangs

't Jaar 1714. met *Engeland* geſlooten. — Hee Verdrag van *Zeevaart* van 1650. wierd hier mede bevestigd. — In de wederzydſche *Oost-* en *West-Indiën* zou wyders de Koophandel en Vaart geſchieden, gelyk te vooren; en op de *Kanariſche Eilanden* zouden de Ingezetenen van den Staat mogen handelen, gelyk ten tyde van KAREL DEN II. (1).

§. 358. Dit zelve Jaar rechtte de *Koning van Pruiſſen* twee nieuwe Tolhuizen op te *Wel*, beneden *Venlo*, — tot groote belemmering van den Koophandel langs de *Maze*, — waar tegen alle pogingen van de Staaten te vergeefs waren (2).

1715. §. 359. De Kaperyen der *Zweeden* op de Schepen der Ingezetenen van den Staat in de *Oost-Zee*, hielden nog ſterk aan; — den *Engelſchen* wierden aldaar ook meer Voorrechten toegeſtaan dan den *Nederlanderen*.

1720. §. 360. By den Wind- of Actie-handel, — wierd over het algemeen genomen,

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XVIII. Deel, 69. boek, bl. 21.
(2) *Idem*, bladz. 37.

't Jaar 1720. nomen, veel geld verlooren, om reden by §. 265. getoond.

§. 361. Met den Oorlog der *Algerynen*, die nu verſcheiden jaaren geduurd had, — rekende men wel zes Miljoenen verlooren te hebben, — en waar by ruim 900 Bootslieden tot Slaaven waren gemaakt. — De Gemagtigden van den Levantſchen handel, verkreegen daarom zes Oorlogſchepen tot beveiliging.

1722. §. 362. Dit Jaar verliep de Zuid-Zee-Maatſchappy in *Engeland*.

§. 363. Door het *Hof van Weenen* werd te *Oostende* een Oost- en West-Indiſche Maatſchappy opgeregt, — met octroi van den *Keizer*, — waar tegen de Vertoogen van *Engeland* en de Staaten vergeefs waren (1).

1725. §. 364. Daarna ſlooten de *Keizer* en *Koning van Spanjen* zeer voordeelige Verdraagen dien aangaande, — zoo dat haar dezelve Voorrechten in *Spanjen* en de *Indiën* toegeſtaan werden, — als voorheen den Ingezetenen der Staa-

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XVIII. Deel, 71. boek, bl. 242.

't Jaar 1725. Staaten door den *Koning van Spanjen* verleend waren. — Op de *Kanarijche Eilanden* mogten zy verder zoo wel handelen, als de *Engelſchen* en *Hollanders* (1).

1726. §. 365. De Staaten traden daarom in het Verdrag van *Hanover*, — met beding van gehandhaafd te worden in hunnen Koophandel, — en het recht by de Munſterſche Vreede, — om de Ingezetenen der *Oostenrykſche Nederlanden*, uitgeſlooten te houden van de Vaart op de *Indiën*; en zo de *Keizer* hierop de Penningen inhield, welken zy van hem te vorderen hadden, — zouden de Bondgenooten hun voldoening bezorgen, mits zy geen Vyandlykheden tegen de Oostindiſche Maatſchappy in de *Indiën* nog elders aanvingen, dan naa dat zy desweegen met de andere Bondgenooten zouden overeen gekomen zyn (2).

§. 366. Dit Jaar werd de Vreede met *Algiers* geſlooten.

§. 367.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XVIII. Deel, 71. boek, bladz. 306 en 309.

(2) *Idem*, bladz. 384.

't Jaar 1728. §. 367. Ter dezer tyd verleende de *Koning van Spanjen* octroi aan de Maatschappy van *Biskajen*, die reets in 't jaar 1720. opgeregt was, — en handelde uit de Havens van *St. Bastiaan* en *Pasfagie* op de Kusten van *Caraques* om de Cacao-Negotie. — Hier tegen waren de Vertoogen, zoo van de *Engelschen* als Staatschen, mede te vergeefsch.

§. 368. Het Verdrag van Vreede en Koophandel met *Tripoli*, werd ook in dit Jaar geslooten.

§. 369. De *Zweeden*, — in naavolging van de bekende Acte in *Engeland*, § 236. gaven een Plakaat uit, verbiedende alle Vreemdelingen eenige goederen, met hunne eigen of bevragte Schepen, binnen het Ryk te brengen, — dan de Gewassen en Stoffen van hun eigen Land, of van hunne buitenlandsche Volkplantingen (1).

§. 370. De Staaten het naadeel daar in ziende, — verboden den Onderdaanen van *Zweeden* en *Finland*, eenige andere Waaren, met hunne eigen of bui-

(1) *Vaderl. Historie*, XVIII. Deel, 72. boek, bl. 489.

't Jaar 1728. buitenlandſche Schepen, binnen deeze Landen te brengen, — dan die van hun eigen Land of Volkplantingen.

1729. § 371. De Staaten traden dit Jaar in 't Verdrag van *Seville*, — mits *Frankryk* en *Engeland* hunne Verbintenis vernieuwden, om uittewerken de vernietiging der Oostendiſche Maatſchappy, — en dat *Spanjen* aan de Staaten voldoening zou bezorgen, — om hunne bezwaaren in den Koophandel te herſtellen, en naa dezen zyn *Catholyke Majeſteit*, aan eenig Volk in den Koophandel Voorrechten gevende, — dezulken ook, van gelyken, aan de Ingezetenen van den Staat toegeſtaan zouden worden (1).

1731. § 372. Het gevolg hier van was, — dat de *Keizer* de Vaart op *Oost-Indiën* uit de *Oostenryk/che Nederlanden* verbood, — volgens verdrag met *Engeland* geſlooten. — De Oostendiſche Maatſchappy wierd daar door vernietigt, — mogende dat Jaar enkel by vergunning, die reis, voor het laatſte, twee Schepen naar *Oost-Indiën* zenden.

§ 373.

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XVIII. Deel, 72. boek, bl. 499.

't Jaar 1731. §. 373. Doch daar tegen rigtte de *Zweeden* — te *Gottenburg* een Indiſche Maatſchappy op, — die noch duurt.

§ 374. Doch de Staaten verboden het deel nemen in vreemde Maatſchappyen van Koophandel.

1732. §. 375. Daar naa traden de Staaten in het verdrag met den *Keizer* en *Engeland*, — bedingende, in het ſtuk van Koophandel zig te gedraagen naar de Munſterſche Vreede.

1739. § 376. Het Verdrag van Koophandel, met *Frankryk*, wierd wederom voor 25 Jaaren vernieuwd.

§ 377. De Oorlog tuſchen *Engeland* en *Spanjen* werd dit Jaar,

1743. §. 378. En daar naa door *Frankryk* aan *Engeland* gedeclareert, en gaf aan Hollands Koophandel, — in al deszelfs vier hoofdtakken groot voordeel, — waren zy aan den anderen kant niet benadeeld door de *Engelſchen*.

§ 379. De Kooplieden van *Haarlem* en *Amſterdam*, welken het meest daar by geleeden hadden, begrootten dit verlies wel op 10 Milj. gls.

§. 380.

't Jaar 1743. §. 380. Hier by kwam het droevig gevolg, dat wy in gemelden Oorlog ingewikkeld wierden.

1746. §. 381. Zoo dat *Frankryk* het Verdrag van Koophandel introk.

1747. §. 382. Daar op verboden de Staaten — den invoer van alle Franſche Wynen, Brandewynen, Sieroop, Zuiker, Papier, Zout, en den uitvoer van Contrabanden; het inloopen van Franſche Kapers in onze Havens, — het verhuuren van Schepen, — en Asſuſurantie op Franſche Schepen en Goederen.

1748. § 383. Doch den 18. October werd de Vreede weder getroffen.

1749. §. 384. Zyn Hoogheid, wylen WILLEM DE IV. deed in de maand Mey een voorſtel, — tot herſtel der Weeveryen in het gemeen, — dewyl de Gemagtigden der Zyde-Weeveryen te *Amſterdam* geklaagd hadden over verval, — door den uitvoer van Weef- en Werk-gereetſchappen, — en ſedert het invoeren van vreemde Zyde Stoffen, — welke beiden zy begeerden dat mogte verboden worden. — De Prins ſtelde dit den Staaten voor; ver-

't Jaar 1749. — verklaarende, Hy en zyn Hof te zullen voorgaan, om niet anders, dan Inlandſche Zyde, Wolle, en andere Stoffen te gebruiken, — welk voorbeeld hy hoopte, dat door de Leden en Landzaaten nagevolgd mogt worden. — De Staaten verboden daar op den uitvoer der voornaamſte Weef-gereedſchappen, op een boete van 1000 gls. — Regenten en Amptenaars verzoekende voor zig en hunne huisgezinnen het voorbeeld van Zyn Hoogheid te volgen; — doch het verbod van invoer vonden de Staaten ongeraden, — om de onderlinge Verbonden met andere Mogentheden.

§. 385. De Staaten zogten het Verdrag van Koophandel van 1739. weder te vernieuwen, — doch het *Franſche Hof* liet zig voor eerst hier niet toe beweegen, — alleenlyk beſloot de *Koning* in November voor zes maanden dat de ontheffing van de 50 ſtuiv. Vatgeld, en het recht op den inkomenden Zoute-Viſch wierd geſteld op 22 ſtuivers de Ton.

§ 386. In *Engeland* werd in dezen tyd, met octroi voor 21 Jaaren, een Maatſchappy van Haringvangst opgerigt, wel-

't Jaar 1749. — welker inleg 500000 £ ſterl. begroot wierd. — De *Koning* beloofde 40 Jaaren lang, uit zyn inkomsten aan de Reders een vereering van 30 ß ſterl. van ieder Ton Haring in het Jaar. — De Walviſchvangst zetten zy ook ſterker voort. — Door deeze Præmie wierd in *Engeland* de Haring-vangst ſterker en met vlyt voortgezet, — troonende zy eenige Hollandſche Visſchers na *Engeland*, — het welk de Staaten bewoog, in de maand Mey, een ſtreng Plakaat uit te geeven, — waar by aan alle Ingezetenen, zonder permisſie van haar Hoog Mog. of Admiraliteit, verboden werd in vreemde Koopvaardy of Visſchery te gaan, — en die zulks bevoorens gedaan hadden, belast, binnen twee maanden te rug te keeren, — op verbeurte van lyf en goed, en wegblyvende, eeuwige ballingſchap, — hunne Vrouwen en Kinderen zouden hun toegezonden worden en alhier geen onderſtand genieten. — Die iemand bewoog tot vreemden dienst verbeurde 300 gls. — De uitvoer van ledige Haring-Tonnen, Duigen, Hoepen, Wand, Dryftuig en Pekel, werd insgelyks van nieuws verboden. — De Haring, die reets vry van in-

ko-

't Jaar 1749. komende Rechten was, — werd ook vrygeſteld van uitgaande Rechten voor drie jaaren, — welke tyd naderhand verlengd wierd. — De Reders, en die van de Yslandſche Viſchery, kreegen ook vryheid van Imposten, op de middelen, die op de Schepen gebruikt worden (1).

1750. §. 387. De *Koning van Pruiſſen* rigtte in den Herfst een nieuwe Oostindiſche en Afrikaanſche Maatſchappy op te *Embden*, met Octroi voor 15 Jaaren; de hoofdſom wierd eerlang op een Millioen Ryksdaald. bepaald. — Ook leed het niet lang, of zy bragt een Schip in Zee, dat na *China* gezonden werd. — De *Koning* verzogt daarop de Staaten, in *Europa* of *Oost-Indiën*, zyne Schepen vriendelyk te behandelen, — en in de Havens koomende, van water te voorzien. — Waar op de Staaten antwoordden, — dat zy dit bereid waren, — doch nadien de Oostindiſche Compagnie een uitſluitend Octroi had, — en aan alle Onderdaanen, welken op *Oost-Indiën* gevaaren hadden, §. 341. verbooden was,

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XX. Deel, 80. boek, bl. 80.

't Jaar 1750. was, in geen anderen dienst te gaan, zy dit Octroi zouden maintineeren, — en de Overtreders ſtraffen met de dood, zo zy dezelve magtig wierden. — De Embdiſche Maatſchappy raakte ondertusſchen in ſtand, en zond eerlang nog een Schip na *China*.

1751. §. 388. *Zeeland* — ſustineerde alleen een uitſluitend recht te hebben, — om op *Esſequebo* te handelen, — waartegen *Amſterdam* het zyne inbragt: doch het verſchil bleef hangen.

§. 389. Ter dezer tyd lag men zig toe, om den vervallen Westindiſchen Koophandel te herſtellen, — en de Scheepvaart en Commercie dezer Landen te doen floreeren; — te meer, om dat onze Nabuuren zig ſterker dan voorheen daar op toeleiden, — tot welk einde zyn Doorluchtige Hoogheid een *Propoſitie* tot redres des Koophandels, aan hun Hoog Mogenden overleverde (1).

§. 390. Den 24. December daar aan volgende verbooden hun Hoog Mogenden by Plakaat aan Vreemden of Ingeze-

(1) *Vaderl. Hiſtorie*, XX. Deel, 80. boek, bl. 410.

't Jaar 1751. gezeténen, — het aanwerven van eenige Ambagtslieden, hier te Lande hun kost winnende met Fabrieken, Trafieken, of Handwerken, hoe genaamd, — en ſpeciaal van alle Houtzagers, Touwſlagers, Wevers, Twynders, en diergelyken; — verbiedende met dezelve over vreemde dienſten te ſpreeken, — al ware het dat zy zig zelfs aanboden, op pœne van rigoureuſelyk, en na exigentie van zaaken zelfs met de dood te zullen worden geſtraft, enz.

1752. §. 391. Op den 3. February kwam een Plakaat uit van de Heeren Staaten Generaal, om zoo veel mogelyk, te verhoeden, — dat de Trafiek der Houtzagery, die ſedert veele jaaren in deeze Republicq geoeffend was, niet na elders overgebragt zoude worden.

§. 392. In October wierd het Advis der Gecommitteerden ter Admiraliteit van *Holland*, over de herſtelling des Koophandels ingelevert, — met het Project generaal Plakaat, — als mede de Project Ordonnantie op het *Tranſitoir*. — De volgende Maand leverde de Admiraliteit van *Zeeland*, haar Advis dienaangaande in.

't Jaar 1753. §. 393. Den 16. July hebben de Heeren Staaten van *Holland* tot handhaving der Inlandſche Manufactuuren, een Publicatie gearresteert, — waar by zy beveelen aan alle Amptenaaren, om zig met Inlandſche Wolle en Zyde Stoffen te kleeden.

§. 394. Dit Jaar is ook met den *Koning der beide Sicilien* een Commercie-Tractaat geſlooten (1).

§. 395. Als mede een Tractaat tuſſchen den *Keizer van Marokko* en de Staaten Generaal (2).

§. 396. In October is een Plakaat van de Heeren Staaten Generaal uitgekomen, — waar by verboden werd het uitvoeren van Lindmolens buiten de Vereenigde Provintien.

1754. §. 397. Den 15. February hebben de Heeren Staaten Generaal een Publicatie gearresteert over de vrye Vaart op de Kust van *Afrika*.

1755. §. 398. De Staaten Generaal ſtelden by Publicatie van den 21. April — een

(1) *Jaarboeken*, Septemb. 1753. bladz. 766.
(2) *Idem*, Octob. 1753. bladz. 859.

't Jaar 1755. een Præmie op het veroveren van Algierſche Schepen.

§. 399. Den 18. Juny hebben hun Hoog Mogenden een Publicatie laaten doen, — waar by zy vergunnen den uitvoer van Hoepen en Hoephouten, mits die niet ſtrekken ten nadeele der Haringviſchery; — in welke Publicatie tegen den uitvoer der Haringtonnen, derzelver Duigen en Hoepen, ook een nader order werd geſteld.

§. 400. Dit Jaar is door de Hoog Edele Heeren Gouverneur Generaal, en de Raaden van *Neerlands Indiën*, een Plakaat uitgegeeven, tot weeringe van den verboden handel op *Indiën* (1).

§. 401. De tyding van de verwoesting van *Liſſabon* in Slagtmaand, — gaf een groote ſchade en ſtremming in den Koophandel; — de Wiſſel en Geldhandel ſtond voor een tyd genoegzaam ſtil (2). — De Noordhollandſche Kaas daalde van 9 à 9½ tot 8 à 7 gls., — enkel doordien de verzending op *Liſſabon* ſtilſtond (3).

§. 402.

(1) *Jaarboeken*, 1755. bladz. 803.
(2) *Idem*, bladz 1119.
(3) *Idem*, bladz. 1196.

't Jaar 1756. §. 402. Den 17. Mey declareerde *Engeland* aan *Frankryk*, — en deeze laatſte den 16. Juny aan *Engeland* den Oorlog.

§. 403. Den 29. November arresteerden hun Hoog Mog. een Plakaat, tot verbod van meerdere Graanen, dan men bezit, en van verkoop op tyd of optie partyen (1).

1757. §. 404. Met den ingang van dit jaar — door het verbod van Uitvoer, in meest alle de Landen, van waar de Vereenigde Gewesten hunne Graanen gewoon waren te krygen, — reezen de Eetwaaren, en inzonderheid het Brood, merkelyk in pryſe; — het Roggebrood was, volgens de Amſterſterdamſche zetting, ruim een derde duurder.

§. 405. De Koophandel wierd ook zeer belemmerd door de Engelſche en Franſche Kapers (2).

§. 406. In de maand February leverden de Amſterdamſche Kooplieden eene Deductie over aan Burgemeesteren

(1) *Jaarboeken*, 1756 tot 1758.
(2) *Idem*, 1757. bladz. 61.

't Jaar 1757. ren dier Stad, wegens den uitvoer der Graanen (1).

§. 407. De Maand daar na gaven de Staaten van *Holland* een Plakaat uit, tot ſtuiting der nadeelige Praktyken in dè Twynderyen en Twynneering.

§. 408. En den 5. Mey is door dezelve Staaten by Publicatie verbooden de Exercitie van Wolle Manufactuur-Verweryen ten platten Lande.

§. 409. Den 20. dier Maand kwam een nader Verbod uit, wegens de Premie en Optie-Contracten in den Graanenhandel, — als mede een Publicatie tot prolongatie van het verbod wegens den uitvoer der Graanen.

§. 410. Op den 11. November namen hun Ed. Groot Mog. een beſluit, op de klagten door de Kooplieden aan hun Ed. Groot Mog. gedaan, over de geweldenaryen op Zee, — om repreſentatien te doen aan't *Engelſche Hof*.

§. 411. Den 23. der laatstgemelde Maand is een voordeelige Vreede met die van *Algiers* gemaakt.

§ 412.

(1) *Jaarboeken*, 1757. bladz. 94.

't Jaar 1758. §. 412. In het begin van Juny hebben de Kooplieden van *Dordrecht*, *Amſterdam*, *Rotterdam*, *Noord-Holland*, en *Vriesland*, — zig by Request aan hun Hoog Mog. geaddresſeert, — over de Vexatien, en ontrooving der Koopvaardy-ſchepen van dezen Staat door de *Engelſchen*. — *Amſterdam* kon met Rekeningen bewyzen, — daar door al Millioenen te hebben verlooren; — deeze Stad addresſeerde zig nog met een nader Request aan de Staaten van *Holland*, tot medewerking van een kragtdadige Reſolutie op gem. klagten, — tot welk einde de gedeputeerde Kooplieden zig ook hebben geaddresſeert by haar Koninglyke Hoogheid, de *Vrouwe Gouvernante*.

§. 413. Aan de Vereenigde Gewesten permitteerde *Frankryk*, volgens 't 9. Articul van het Commercie-Tractaat van 1739. — het inbrengen van gezouten Haring.

§. 414. Den 27. July hebben die van *Amſterdam* drie Lysten aan hun Hoog Mog. overgelevert, wegens de geleeden ſchaade in dezen Oorlog door de *Engelſchen*. — De eerſte Lyst was van 21 opgebragte Schepen, van *Cura-*

't Jaar 1758. *Curacao* en *St. Euſtatius* komende, beloopende 3557500 gulds. — De tweede Lyst bevatte zulke Schepen, die gaande na, of komende uit de *West-Indiën*, door de *Engelſchen* zyn genomen en opgebragt, bedraagende 5144000 gulds. — De derde Lyst was wegens ſchaade, door beroving, plondering en mishandeling, aan meer dan 100 Schepen, het geen bedroeg 439191 gulds.

§. 415. Den 9. November kreegen de gedeputeerde Kooplieden van *Dordrecht*, *Amſterdam* en *Rotterdam*, ten derdenmaale gehoor by haar Koninglyke Hoogheid, welke zy een breedvoerige Memorie ter hand ſtelden wegens het nadeel, door de *Engelſchen* aan de Vereenigde Gewesten en den Koophandel gedaan. — De Lyst van 71 Hollandſche Schepen bedroeg de ſchade 13 Millioenen gls. — behalven de 12 Millioenen, door de tweede deputatie van Kooplieden aangetoond.

§ 416. By deeze Memorie toonden zy aan, dat van de meestvermogendſten tot de geringſten toe, daar door werden geruïneerd; — ja dat dit geval naar zig ſleepte een ſtilſtand van allerlei ſoor-

't Jaar 1758. ten van Handwerken, als Zuiker-rafinaderyen, Weveryen, — mitsgaders verdere ſoorten van Handwerken, welke tot den Koophandel betrekking hebben (1).

§. 417. Den 25. deezer Maand, kreegen de gedeputeerde Kooplieden weder gehoor by de Vrouwe *Gouvernante*, — en wierd hun een Copie Misſive van den Hollandſchen Afgezant in *Engeland*, ter hand geſteld, — waar by dezelve twee zwaarigheden opgeeft, die zy in *Engeland* niet konden toegeeven.

§. 418. Namentlyk het navigeeren en trafiqueeren op de *Franſche Eilanden*, en dat, ſchoon onder gefingeerde naamen, voor rekening der *Franſchen* geſchiede, — waar door men wist, dat *Frankryk* Millioenen had geprofiteerd.

§. 419. Ten anderen den aanvoer naar *Frankryk* van Materiaalen, tot aanbouw van Schepen, enz. (2).

§ 420.

(1) *Jaarboeken*, 1758. bladz. 1001.
(2) *Idem*, bladz. 1186.

't Jaar 1758. §. 420. Hier op werd weder een deputatie van Kooplieden na den *Haag* gezonden, welke, by gehoor aan de Vrouwe *Gouvernante*, een aanſpraak deed ter beantwoordinge op gemelden Brief (1).

§. 421. Hier op deed de Vrouwe *Gouvernante* den 10. December, een *Propoſitie* aan hun Hoog Mogenden tot vermeerderinge der Land- en Zeemagt; — en dewyl de gedeputeerde Kooplieden by het laatſte gehoor geen al te troostelyk antwoord kreegen, — addresſeerden zy zig by Requeste aan de *Staaten van Holland.*

§. 422. Den 22. der laatstgemelde Maand gaf de *Engelſche Gezant* eene Memorie over aan hun Hoog Mog, tot onderhandeling over de gepleegde Rooveryen (2).

§. 423. Doch met dit alles bleef het rooven, opbrengen en verbeurd verklaaren van Schepen en Goederen continueeren; — rechtſtreeks ſtrydende tegen de Tractaaten en het Recht der Volkeren.

§. 424.

(1) *Jaarboeken*, 1758. bladz. 1190.
(2) *Idem*, bladz. 1221.

't Jaar 1759. §. 424. Den 5. January vervoegden zig Zeeuwſche Kooplieden, met een nadrukkelyk Request, aan hun Hoog Mog. over de *Engelſche* Zeeroveryen en opbrenging der Schepen.

§. 425. Ter deezer tyd gaf de *Koning van Denemarken* een Plakaat uit tot vernieuwing van 't Plakaat in 1751. — waarby aan de generaale Commercie-Compagnie te *Koppenhagen*, de uitſluitende Koophandel op *Groenland* en de Baai *Disko* toegeſtaan werd.

§. 426. Den 27. Maart gaven hun Hoog Mog. twee Plakaaten uit; — by het eerſte werd vernieuwd het Plakaat tegens het werven van Bootsvolk voor vreemde diensten.

§. 427. By het tweede het ligten van den tienden en vyfden Man van de uitvarende Schepen.

§. 428. Den 24. July daar aan volgende kwam een Plakaat uit, wegens het vermengen van den Hollandſchen met den Engelſchen Haring.

§. 429. Hoe het verder met het preſenteeren van Requesten en Zeeroo-

ve-

't Jaar 1759. veryen gegaan zy, zie de *Jaarboeken* 1759 (1). — By het einde van dit jaar hielden de Rooveryen der Engelſche Kapers van de Nederlandſche Schepen genoegzaam geheel op.

1760. §. 430. Doch in dit Jaar werden weder veele Nederlandſche Schepen door de *Engelſchen* verbeurd verklaard.

1761. §. 431. Het neemen van Schepen bleef nog continueeren.

1762. §. 432. *Spanjen*, als Bondgenoot van *Frankryk*, nam deel in den Oorlog tegen *Engeland*. — De *Nederlanders* leeden nog veel door het neemen van Schepen, — inzonderheid door de *Engelſchen*.

1763. §. 433. In het begin van dit Jaar, wierden de Plantagien in de *Berbice* meestendeels afgeloopen, door een opſtand onder de *Negers*, het welk niet dan naa verkregen onderſtand uit *Surinaamen* en het Vaderland, ten deele herſteld wierd; — doch het verlies der Planters is ten uiterſten ſchadelyk geweest.

§. 434.

(1) *Jaarboeken*, 1759. van bladz. 152-161, 268-279, 428-433, 642-652, 708-714, 854-860, 873-877, en 934-938.

't Jaar 1763.

§. 434. Maar dit alles kwam in geene vergelyking, by den onverwagten ſlag, die *Amſterdam* trof, door het failjeeren van verſcheiden voornaame Negotianten. — Eer nog de helft van July verloopen was, telde men al by de 40. zoo voornaame als mindere huizen van Negotie; — het publicq Credit leed ſchipbreuk; — de gantſche Wisſelhandel ſtond op een oogenblik ſtil: — de reden hier van werd by onpartydige geoordeeld te weezen, — het al te groot Credit, welke deeze Stad aan Buitenlanders in de Commercie verleent, — bedragende den uitvoer na het Noorden van *Duitſchland*, en andere Gewesten, in fyne Koopmanſchappen, of Metalen, ten minſten driemaal zoo veel als de waarde der Goederen, die in die Landen vallen, en naar *Holland* gezonden worden. — Tot voldoening nu van deze meerdere ſchuld, hebben de Buitenlanders een Circulatie in Wisſelbrieven uitgevonden, — die enkel op Credit rust; — dit Credit nu vallende, raakt onvermydelyk de Circulatie der Wisſelbrieven in duigen; — hier by kwam, dat in de laatſte Oorlogen in *Duitſchland*, door Contributien, Brand-

't Jaar 1763. Brandſchattingen, en vermindering op de waarde der Muntſpecien, groote ſchatten moesten opgebragt worden: — Dit, gevoegd by de ongeloofelyke groote Geldſommen, die de Engelſche Negotiatien uit ons Land weggeſleept hebben, — maakte, dat deeze circulatie van Wisſelbrieven, welke tusſchen de 50 en 60 Jaaren dus ſtand had gehouden, nu tot die hoogte was geklommen, — dat men rekende, dat dezelven vyftienmaal het contant Geld of reëele Effecten in *Holland* overtroffen. — Dit maakte het geld ſchaars; — de kas der vermogende Lieden, die hun geld tot het disconteeren van Wisſelbrieven gebruikten, ledig, — terwyl anderen terſtond reſolveerden, om op te houden met disconteeren, en hunne Wisſelbrieven invorderden, zonder meer Credit aan Wisſelbrieven te willen geeven: — de disconte nu 't fundament en ſpel der Circulatie zynde, — verviel het een met het ander, — en brak daar door in eens den gantſchen ſchakel des Wisſelhandels, — en leed dus de Commercie groot verlies; — doch al het welke zig ten deele voor het einde van 't jaar herſtelde.

§. 435.

't Jaar 1764. §. 435. In April kreeg men hier tyding uit de *Berbice*, wegens de Overwinninge op de Rebellen behaald.

1765. §. 436. In Octob. hebben de Kooplieden der Stad *Amſterdam* zig by Requeste aan Burgemeesteren dier Stad geaddresſeerd, — te kennen geevende, hoe door de Admiraliteiten verſcheide nieuwigheden zyn ondernoomen in den Westindiſchen handel, tot volkomen ruïne van deeze Commercie, — waar door die gantſche Negotie na elders zoude verloopen, — gelyk reeds gezien wierd, naardien vyf Schepen, met Ryst geladen, te *Embden* waren aangekomen, waar van alle de omgeleegen ſtreeken wierden voorzien, — vreezende zy met reden, meer belemmering in importanter Articulen, — gelyk als onlangs omtrent het Campeche-hout reeds was ondernomen; — waarom zy Protectie verzogten, ten einde die nieuwigheeden geweerd, en de Negotie niet meer bezwaard mogt worden (1).

§. 437.

(1) *Jaarboeken*, 1765. bladz. 603,

't Jaar 1766. §. 437. Den 2. February gaven de Staaten Generaal, by twee Publicatien, vryheid van Rechten op de uitgaande Haring, als mede op den uitvoer van Zuiker en Syroopen, binnen deeze Provintie gefabriceerd, onder zekere bepaling (1).

1768. §. 438. Den 26. van Herfstmaand gaven Schout en Schepenen van *Leyden* een Keure tegen de frauduleuze Accorden, tusſchen Debiteuren en Crediteuren.

1770. §. 439. In *Frankryk*, — en elders, — wierd een groot verlies by de Capitalisten geleeden, door de nieuwe reductie der Interesſen van de Staatsſchulden, aldaar vervat in twee Arresten van 's Konings Raad, van den 18. en 20. January.

1771. §. 440. In April, rees 'er een different met den *Keurvorst van de Palts* over het aanhouden der Schepen langs den *Rhyn* van Dordſche en Rotterdamſche Kooplieden, — 't welke tot die hoogte kwam, dat hun Hoog Mogenden den

(1). *Jaarboeken*, 1766. bladz. 71.

't Jaar 1771. den handel op de *Paltz* verbooden; — doch dit verſchil werd weder bygelegd.

1772. §. 441. In January toonden de Amſterdamſche Kooplieden by Memorie, dat de uitvoer der Zuikeren de Rafinaderyen niet benadeelt; — waar tegen de Rafinadeurs een Memorie overleverden tot adſtructie van hun Request.

§. 442. Dit Jaar heeft men eenen opſtand onder de *Negers* in *Surinamen* gehad, — die kort daarnaa, — zelfs al voor de overkomst van de Militie uit het Vaderland, geſtild was; — doch de gevolgen daar van waren zeer ſchadelyk voor deeze Colonie, — die eenige jaaren te vooren door de duurte der Koffy, Zuiker, enz. zeer gebloeid had, — en groote voordeelen in den Koophandel aan ons Vaderland had aangebragt; — maar dit toeval, ſchoon op zig zelve gering, gevoegd by de daaling der Koffy, enz. en de omſtandigheden hier naa volgende by §. 443. — maakte, dat het Credit dier aanzienlyke en bloeijende Colonie grootelyks verviel. — Veele Wisſels van gegoede Planters gingen met protest te rug, — waar door dezelven meer dan

't Jaar 1772. 25 *per Cent* verlooren. Dit bragt meenig een in de uiterſte verlegenheid, en gaf occaſie tot veel Sluikhandel met de *Engelſchen.*

§. 443. Doch deeze ſlag werd voor het uiteinde van het jaar door nog veel grooter verlies gevolgd, — alzo een der voornaamſte en oudſte Comptoiren in *Amſterdam* zig onmagtig verklaarde zyne ſchulden te betalen, — gevolgd en voorgegaan van verſcheide andere aanzienlyke negotieerende Huizen. — Hier op ſtond de Koophandel genoegzaam ſtil; — het Credit verviel; — het gebrek aan Geld, doordien ieder zyne te goed hebbende Schulden opeiſchte, — bragt de rykſte en gezondſte Comptoiren zelfs in de uiterſte verlegentheid; — de verwarring daar door op die magtige Beurs, was onbeſchryfelyk; groot en klein verloor hier mede, — en de gemeene ſchade in den Koophandel ſchatte men veel hooger dan in 1763.

§. 443. Uit dit verhandelde, zoo uit de *Vaderlandſche Hiſtorie* als *Jaarboeken*, van §. 303. tot 443., is dan te zien, hoe de Koophandel ſedert de bekende Acte §. 236. tot verval is gekomen.

§. 444. De waarheid van §. 257. word bevestigd door de ondervinding, — hoe, byzonder de tweede hoofdtak §. 216. van onzen Koophandel, benadeeld word, — door een grooter invoer dan uitvoer van goederen, die ſtrekken tot ruïne van onze Fabrieken en Handwerken. — Getuigen hier van zyn de menigte van Vreemdelingen, die met Koopwaaren het platte Land en ſommige Steden afloopen, om hunne waaren te venten; — mitsgaders de menigte van Winkelhuizen in de groote Steden, meest opgepropt met uitlandſche Koopwaaren, — die ſtrekkende zyn — niet tot nooddruft, — maar tot vermeerdering der *Luxe*, — en benadeeling onzer Fabrieken en Handwerken. — Hier door word de balans van Koophandel tot ons nadeel: — hoe dezelve te vooren was, blykt aan *Engeland*; want in de jaaren 1662 en 1663. was dezelve tuſſchen *Engeland* en den Staat een ſomme van 400000 ℔ ſterl. ten voordeele van de Vereenigde Gewesten; — maar in de jaaren 1699 tot 1704. won *Engeland* by gemelde balans 7 Millioenen ℔ ſterlings (1). — Hier ter plaatſe zouden wy nu de voor- of nadeelige balans van Commercie met de meeste Landen dienen te toonen, — om daar uit het verval van

(1) *Tegenwoordige Staat van Groot-Brittanjen*, bl. 495.

van Negotie te bewyzen; — doch zulks uit de *Admiraliteits Registers* niet te doen zynde, volgens § 241. — zoo min als uit de cours der Wisſel, door de variatien in de opmaaking der balans na § 64. — en om dat onder de zakelyke Wisſel zoo veel ydele Wind-handel gedreeven word, waar in de konſtſtreeken der Handelaars zoo veel verandering geeven; zoo konnen wy geene wiskonſtige berekening daar uit opmaaken. — Door voorſz. nadeelige Negotie raakt nu de rykdom van § 218. buiten 's Lands tot merkelyk verval van onzen Koophandel.

§. 445. In hoe verre nu de *Luxe* in een Land van Koophandel voor- en ook nadeelig zy, zie § 260 en 261. — Dat nu de *Luxe* van § 261. by ons de overhand neemt — met derzelver ſchadelyke gevolgen, — zal niemand tegenſpreeken; — hoe nadeelig zulks voor den Koophandel is, blykt uit § 261. daar door gaat het geld naar elders, — vooral, indien men daar toe beezigt den arbeid van vernuft der Vreemdelingen; — allezints ſtrydende tegen § 255.

§. 446. Verder bevestigt de ondervinding maar al te wel in *Holland*, het geavanceerde by §. 262. — Want zoo draa ziet men niet, dat 't met deeze of geene Negotie, of werk van vernuft, wel gaat; of dadelyk

komen weer anderen, en volgen dat naa; — die, om debit te krygen, — de winsten verminderen, en ſommigen doen dan, gelyk by § 202. getoond is, tot bederf van anderen. — Weinigen, die zig toeleggen om nieuwe werken van vernuft uit te denken, welke konnen ſtrekken tot voordeel voor hun Land en Medeburgers; neen, veele ſchatten het eers genoeg, zoo zy op de puinhoopen van het verlies hunner Landsgenooten, hun eigen belang en geluk kunnen bouwen.

§. 447. Het geallegeerde by §. 265. bevestigen de Gecommitteerden ter Admiraliteit in *Holland*, by hun overgegeeven Advis § 392. — waar in zy zeggen, dat onze Kooplieden den Vreemdelingen de hand bieden, om deeze Landen voorby te paſſeeren, aan dezelven hun geld en credit leenende, om hun aandeel in de Commercie van *Europa* niet geheel te verliezen. — Ja by laater tyd heeft men zelfs de Schepen, daar mede men navigeert, buiten 's Lands gekogt of laaten bouwen.

§. 448. Wat naadeel 'er voor *Holland* zy geſproten uit §. 266, 267, 268 en 269. blykt aan § 434 en 443., in welke Jaaren men heeft gezien, dat voornaame Huizen, die te vooren ſchatten bezaten, en een uitgebreid credit hadden, totaal zyn geruïneerd, met

met een groot aantal van mindere huizen, die zig met dezelven hadden geëngageert; — welk nadeel voornamelyk is gekomen door dat om een zekeren en ſomwylen maar geringen winst te verkrygen, zy hunne eigene bezittingen, en het gene, dat van anderen door Credit onder hen ſtond, in de Waagſchaal ſtelden, — door aan Uitlanders te veel credit te geeven, — tot Negotiatien zig te verbinden, — en door in eenen gevaarlyken Actie- en onbepaalden Wisſelhandel zig in te laaten; — welk laatſte het minst zakelyk, voor het grootſte gedeelte ydel is; — waar in de Handelaars over en weder alleen toeleggen, om, door fyne vonden van het vernuft, eene ryzing of daaling te bewerken, naar welke zy dan koopen of verkoopen, — en meestendeel hun winst zoeken uit het verlies van hunne Landsgenooten, na §. 265. — Hoe naadeelig nu dit vooral is in een Land, daar de rykdom der Muntſpecien gevonden word, kan men zien uit §. 268.

§. 449. Hoe zeer *Holland* byzonder geinteresſeert zy in uitlandſche Geld-Negotiatien, is genoeg bekend, dus hier applicabel het gementioneerde van §. 270 tot 283. — hier door rouleert aldaar het geld onder het gemeen, waarom zy zig kunnen bedie-

nen van 't gene by §. 271. getoond is. — Om nu te betoogen, wat nadeel *Holland* al geleeden heeft uit § 273 tot 277. behoeft men niet veele jaaren te rug te gaan: ziet maar § 439. — hoe zeer dezelve Effecten nog, en van andere Natien te vooren tot declien zyn gekomen, zullen ſommige Capitalisten in hunne Finantien genoeg ondervonden hebben; — doch ware dit het al, het kwaad had zynen meester ſlegts geloond; — maar doordien het geld uitlandig raakt, — zoo verliezen onze Colonien, — aan denwelken de grootſte welvaart van onzen Staat hangt, — zeer veel van haar waarde; wat ſchade dit benevens anderen te zamenloopende omſtandigheeden al heeft gedaan, is by § 442. gezien, — hebbende zelfs nog dat verderfelyk gevolg, dat eenige Uitlandſche Effecten, door dit een en ander, williger zyn geworden, ja zelfs opgeld doen, alles tot merkelyk nadeel der Inlandſche Beleeningen. — Dus ſchynt het, of onze Capitalisten, door eigen belang gedreeven, het Vaderland willen bederven, deszelfs Volkplantingen ruïneeren, en met het geld, als het zwaard in den Koophandel, Uitlanders magtig maaken, om *Holland* den laatſten doodſteek in de Commercie te geeven.

§. 450.

§. 450. Volgens § 305, 307, 319, 327, 338, 340, 347, 351, 361, 376, 378, 382 en 415. ziet men, hoe de Oorlogen na de Munſterſche Vreede ten uiterſte naadeelig voor onzen Koophandel waren, — of ſchoon wy neuteraal bleeven, — om dat de oorlogende Vorsten nooit het belang der Commercie uit het oog verlooren; — ja zelfs veele Oorlogen met *Engeland* en *Frankryk* hebben daar hunnen oorſpronk uit genoomen, en waren maar dienende, om ons daar in te onderdrukken, § 304, 305 en 310. — Zoo dat door de *Historie* bevestigd is de waarheid van § 284. want nooit konden de voordeelen opweegen tegen de naadeelen, daar om geleeden.

§. 451. door § 308. is met de *Historie* het verval van § 286. aangetoond.

§. 452. Gelyk ook 't geſtelde by §. 287 is vervuld door §. 314.

§. 453. Het verval van § 288. bleek aan de Plakaten tot redres by § 384, 390, 391 en 396. gearresteerd, — nadien veele Fabrieken, gelokt door beloften en beloningen, naar elders zyn geraakt, — zoo dat veele Katoendrukkeryen, Rafinaderyen, Weeveryen, en andere Fabrieken, in *Hamburg*, *Braband*, *Vlaanderen*, en elders zig

ben neergezet, alwaar de behoefte van §. 41 beterkoop waren.

§. 454. Om dat nu alle middelen, waar in buiten noodzaake meer geld uit- dan ingevoerd word, — ſchadelyk voor den Koophandel zyn, — zoo is voor het algemeen belang van §. 254. naadeelig, — wanneer men, gelyk de ondervinding dagelyks leert, ziet, dat by aanbeſtedingen van Dyken, 's Lands- of andere publike Werken, Vreemdelingen komen, die van de Aanneemers gebruikt worden, om zulks te maaken, — die, zoo draa zy het werk gedaan, en hun geld daar voor ontfangen hebben, — in hun Land dat verteeren; en dus in dezen opzigte bewaarheden §. 289.

§ 455. Dat 'er thans geen juiste evenredigheid is tusſchen de winninge in *Holland* en de Lasten van den Staat, — leert de ondervinding, en zal niemand tegenſpreeken. — Dus moet 'er naar § 290. dan door dien weg ook, ten deele verval in Koophandel komen, blykens 't Exempel van § 296. — hier door rouleert het geld van den Burger in 's Lands Kas, — en raakt dus buiten de circulatie der Negotie, — of ſchoon nu die rykdom wel in het Land blyft, en de Staat daar door geſterkt, en gedugt voor anderen word, — zoo zou nogtans in een Land,

by

by § 21. beſchreeven, en dat alleen door Koophandel beſtaan moet, — die rykdom van den Staat weinig nut doen voor 't algemeen, — om dat in zoodanig Land de welvaart van den Staat afhankelyk is van den Koophandel, — en niet de Koophandel van den Staat, (dan alleen zo verre hy door denzelven voor in- en uitlands geweld en onderdrukking beſcherming vind.)

§. 456. Indien wy nu de evenredigheid na § 291. tusſchen *Hollands* winningen en behoeftigheden van § 41. naauwkeurig konden opmaaken, — zou men de reden van de verarming der Ingezetenen ſpoedig vinden; — want ſedert § 236. is gebleeken, doordien andere Mogentheden zich op den Koophandel, van tyd tot tyd, meer hebben toegelegd, dezelve daar door by ons is afgenoomen; — hier by komt, het geene by § 446. is getoond, waar door de winsten der Negotie in 't generaal verminderen. — Na deeze geringer winsten, indien nu het Land niet zou verarmen, moest de prys der noodruft van § 41. gedaalt zyn; — maar dit is ter contrarie grootlyks toegenomen, — eerſtelyk door de *Luxe* van § 445. en ten anderen door de duurte der voornaamſte levensmiddelen, — welke ſedert 17 jaaren wel ruim een derde in prys zyn gereezen,

te

te zien uit de *Jaarboeken* van dezelve jaaren. — Door dit meerdere nu is na §. 44. het Land in geld verminderd en verarmt, — om dat de meesten dier Levensmiddelen ons uit andere Landen toegevoerd moeten worden. — Byaldien ons de toegang gegund wierd tot het Comptoir, geschikt tot onderzoek der Gemeene-Lands-Middelen, — zou men, nopens de Graanen alleen, — kunnen betoogen, dat verscheiden verloopen jaaren jaarlyks Millioenen door de Ingezetenen van *Holland* zyn ingeteerd, waar van het meeste buiten 's Lands is geraakt. — Hier nu by gerekend de Disfortuinen van §. 415, 434 en 443. en het Capitaal tot aankoop van Rundvee in de plaats der gestorvenen, sedert 1744. tot nu toe; dit een en andere by een genoomen, bedraagt groote schatten, welke men op goede gronden kan zeggen, dat *Holland* armer is, dan korte jaaren te vooren. — Dit verlies zullen wy eens kortelyk, zoo na ons mogelyk is, toonen. — Uit de *Jaarboeken* blykt, dat, indien wy van de pryzen der Graanen, Erwten en Boekwyt, sedert 1756 tot 1773. ingeslooten, het middelgetal uitzoeken, — dezelve, door een genomen, ruim $\frac{1}{3}$ duurder zyn geworden. — Stel nu, dat in *Holland* een Millioen menschen zyn, — en dat ieder mensch, groot en klein, door een,

een, ſedert 17 jaaren herwaards, elk jaar voor 15 gls. meer aan nooddruft na § 41. van doen heeft gehad, dan te vooren, — het geene by onderzoek zelfs zal bevonden worden, veel te laag te zyn genoomen, zo bedraagt dat jaarlyks over *Holland* 15 Millioenen; dat nu 17 maal, komt 255 Millioenen. — Indien men nu de 55 Millioenen als eigen Producten neemt, dan blyft 'er nog 200 Millioenen over, die buiten 's lands zyn geraakt, na § 294. — Want die 55 Millioenen, welke de Levensmiddelen, uit onzen eigenen boezem komende, in prys zyn gereezen, maaken het Land niet armer, — om dat het geld in 't Land is gebleeven, waar door het verlies der vierde Hoofdtak, § 218. balanceert met het winnende der eerſte Hoofdtak van § 215. — Onder dit verlies is nu nog niet gereekend dat van § 415, 434 en 443. en van de Sterfte van het Rundvee.

§. 457. Dit voorige § 456 levert nu een onderzoek op: — Wat de reden zy, dat voorſz. levensmiddelen zoo veel duurder geworden zyn, — en hoe lang dat nog waarſchynlyk zal duuren?

§. 458. Na den Grondregel by § 224. ziet men, hoe de waarde der Goederen vermeerdert of vermindert, — uit-

uitgezonderd §. 225. de veranderingen door Oorlogen, enz. — Nu is by §. 284. gezien, dat de Levensmiddelen daar door duurder worden. — Deeze duurte komt nu voort, door dat het Debit vermeerdert, — om dat de Oorlog meer verſlint; — want de conſumptie doet het niet, wyl de menſchen door den Oorlog verminderen, — maar de verwaarlozing van den Landbouw, ter plaatze daar de Oorlog valt, door gebrek aan Werklieden, en door de verwoestingen der Legers: — dit maakt, dat de Producten verminderen; — verder om dat de oorlogende Vorsten meer Muntſpecien moeten ſlaan, dan anders, om hunne Legers, Krygs- en Mondbehoeftens te betaalen, — zoo vermeerdert het geld, en word minder waardig, naa §. 45, 127 en 149. — hebbende zelfs tot gevolg, naar §. 226., dat de Levensmiddelen daar door ryzen; — komt'er nu door den Oorlog — vermeerdering van geld — vermindering van Producten, — en ſterker Debit, — zoo moet zulks vooral eene duurte van Levensmiddelen verwekken, in Landen als *Holland*, — die uit hunnen eigen boezem zig niet kunnen voeden, — en daar den

de Koophandel 't hoofdbeſtaan uitmaakt. — Dit laatſte veroorzaakt, dat, naar de grootte van het Debit, onder de Handelaars de Markt daar van word gezet: — nu is beweezen, dat wy onder den Koophandel afhankelyk zyn, — en daarom moeten wy dit gedoogen, als het algemeen belang uitmaakende. — Hier uit ziet men dan, dat de laatſte Oorlogen in *Duitſchland*, *Frankryk*, *Spanjen*, *Engeland*, daar naa in *Pooten*, *Rusland* en *Turkyen*, de oorzaak alleen zyn van de duurte der voornaamſte Levensmiddelen, en inzonderheid der Graanen, welke meest van daar moeten komen. — Deeze duurte moet nu, en zal zoo lang duuren, — tot dat het Debit in dezelve vermindert, — door de vermeerdering der Producten; — dus naar den grondregel van § 224. dezelfde Koopwaaren minder waardig worden, — waar door dan naar § 227. het geld in waarde vermeerdert.

§. 459. Hier uit ziet men nu, offchoon onder den rykdom der Muntſpecien, — de andere drie Hoofdtakken van Koophandel zig afhankelyk gemaakt hebben, dat nogtans zodanig Land, als

als *Holland*, — om dat het de rykdom der eerſte Hoofdtak §. 215. ontbreekt, — ſpoedig naa §. 456. alle zyne ſchatten kan verliezen, — uit hoofde van zyn afhankelykheid daar in van anderen; — dus is zyn rykdom altoos onbeſtendig, — en niet opweegende tegen die van Landen, welken zig uit hunne eigen boezem kunnen voeden, — om dat die hun eerſte Hoofdtak §. 215. verminderende door overvloed, — de vierde §. 218. de waarde in evenredigheid vermeerdert, §. 227. — Zoo nu de Lasten naa evenredigheid geſteld worden, — hebben die Landen altoos een beſtendigen rykdom; — (Oordeelen uitgezondert,) — want dit maakt den rykdom niet uit, dat het eene Land meer geld bezit, dan het andere: — by voorbeeld *A* heeft 100000 gls., en wint daar mede 10000 gls., zynde 10 *per Cent*, doch dat Land heeft zulks noodig naa § 41. — *B* daar en tegen bezit maar 70000 gls., en wint daar mede 10 *per Cent*, zynde 7000 gls., maar het noodige van §. 41. bedraagd daar maar 6000 gulds.: — Nu zoumen immers zeggen, oppervlakkig beſchouwd, dat *A* ryker was dan *B*, en

— en nogtans blykt, dat *B* jaarlyks 1000 gls. kan opleggen, — daar *A* in denzelfden ſtaat blyft, — dus *B* ryker is dan *A*.

§. 460. Dat door §. 298. een groot verval in den Koophandel kan komen, is by §. 82, 129 en 139 al gezien: — by de *Propoſitie* van zyn Doorl. Hoogheid, in 1757. aan hun Hoog Mog. ingeleverd, vind men op *bladz.* 19. de klagten der Kooplieden:

Dat zy in voorige tyden de *Noordſche* en *Oosterſche* Volken voorzagen met de Producten van *Frankryk*, *Spanjen*, *Portugal* en *Italien*, en deeze laatſten wederom met de Producten van de eerſten; — dezelve als nu voorby het Land vaaren, om de kosten van onze Convoyen, Licenten, en andere Lasten te menageeren.

Weinige jaaren geleden was *Amſterdam* het Magazyn der *Indigo* en andere Verfſtoffen, thans vind men byna geen overblyfſels daar van.

Duitſchland ontbied, ſedert eenige jaaren, zyne goederen direct uit *Frankryk*, *Spanjen*, *Portugal* en *Italien*, over *Altona* en *Hamburg*.

By het laatſte Register van den uitvoer van Zuiker, Koffy en Indigo van *Bourdeaux* van den 1. Juny 1750 tot ultimo Mey 1751. blykt, dat van deeze Waaren $\frac{1}{4}$ na deeze Landen, en $\frac{3}{4}$ na *Hamburg* geſcheept zyn; een partage, die kort te vooren regt contrarie was.

Waar ziet men nu de Hennip, Vlaſſen, en andere *Ooſterſche* Waaren van hier naar *Spanjen*, *Portugal* en *Frankryk* inſcheepen, zo als in voorige tyden? Men behoeft maar de *Zondſche* Lysten te conſuleeren, om te zien, dat alle deeze Natien die Goederen direct voorby ons Land voeren. Men heeft tegenwoordig geen Hollandſche Huizen meer in *Spanjen*, en 't is verbazend, hoe weinig de *Republicq* meer in Galjoenen geintereſſeerd is, en hoe ſterk de Hollandſche Commercie op de *Levant* insgelyks is afgenoomen.

Dit aangehaalde nu uit gemelde *Propoſitie*, is naa die tyd niet verbeterd, maar verergerd; de grond, waar uit deeze naadeelige verandering is voortgekomen, ſpruit meest uit de zwaare Lasten; — want geen vreemd Koopman-

man of Negotiant in ons Vaderland, zal, indien hy zulks vermyden kan, de Goederen van de eene vreemde Mogentheid na de andere over ons *Territoir* vervoeren, — om de betaling der gewoone Lasten, 't geen tegen zyn eigen belang zou ſtryden.

§. 461. Doch men kan hier wel tegen inbrengen, dat de meesten dier Lasten, en nog meer, by den aanwas van Hollands Koophandel al bekend waren, en ingevorderd wierden; — maar indien men hier by vergelykt §. 201., zal men zien, gelyk ook uit meer aangehaalde Artikels, dat de Vorsten hunne gebreken, dienaangaande, geremedieerd hebben; — waarom ieder nu zyn voordeel kan zoeken ter plaatze, daar hem zulks goeddunkt; — dewyl het op de meeste plaatzen aan geene gelegenheid tot Transport meer ontbreekt.

§. 462. Tot hier toe het verval, — door ons toedoen, beſchouwd hebbende nopens *Holland*, — zullen wy nu nog kortelyk het verval van Koophandel, buiten ons toedoen, inzien, naar §. 248, 299, 300, 301 en 302.

§. 463. De waarheid van het geſtelde by § 300. is bevestigd door § 310, 312, 313, 317, 318, 324, 327, 336, 345, 346 en 385. in de Commercie met *Frankryk*; — met *Engeland*, zie § 304, 386, 412, 414, 415, 416, 418, 419, 423, 424, 430, 431 en 432. — met *Spanjen* § 344 en 367. — met *Zweeden* § 369 en 373. — met *Denemarken* § 425. — met den *Keizer* § 563. — met *Pruiſſen* 363. — en over het geheel § 460.

§. 464. Het verval van § 301. is beweezen door § 456.

§. 465. En eindelyk, volgens §. 302. word het verlies nog by aanhoudentheid ondervonden; — de Sterfte van het Rundvee zou al verſcheiden Millioenen bedraagen, die in andere Landen beſteed zyn, om onze Weiden weder met Rundvee te vervullen; — van de Watervloeden, door overſtroomingen der Rivieren veroorzaakt, ſedert ruim 40 jaaren, is de ſchade onnoemlyk: — de oorzaaken hier van zyn zeker te zoeken in de bedorven zeden, — blykens het geen de Souverein van den Lande in de uitſchryvinge der jaarlykſe Biddagsbrieven by aanhoudentheid aantoont.

§. 466.

§. 466. Dit verval nu, door ons toedoen, — en dat buiten ons toedoen in den Koophandel is gekomen, wel inziende, behoeft men niet te vraagen, of na §. 236. onze Commercie is verminderd? — Die hier nog aan twyfelen, behoeven hunne oogen maar te ſlaan op §. 456., en berekenen dan den ſtaat van ons Land, naar §. 44., raadpleegende verder met de ondervinding; wanneer alle twyfeling weggenomen, en bevonden zal worden, dat niets, dan een ſpoedig herſtel, ons Land kan redden.

DERDE DEEL.

WELKE MIDDELEN ZYN BEST GESCHIKT, EN GEMAKKELYKST TE VINDEN, OM DENZELVEN IN ZYNE TEGENWOORDIGE GESTELDHEID TE BEWAAREN, ZYNE VERBETERING TE BEVORDEREN, EN DEN HOOGSTEN TRAP VAN VOLKOMENHEID TE DOEN BEREIKEN?

EERSTE HOOFDSTUK.

Behelzende de Gronden en Middelen, op en door welken de vervallene Koophandel kan herſteld en verbeterd worden.

§. 467.

Waren wy nu zoo gelukkig in het vinden der Remedie, — als in het ontdekken der Kwaal, dan zou Hollands kwynende Koophandel een nieuw leven kunnen erlangen; — maar hier moet na Neerlands Spreuk, — *Eendragt maakt Magt*, — de

de Souverein van ieder Provintie, — hun Hoog Mog., — zyne Doorluchtige Hoogheid, — met alle Collegien van Staat, — en Regenten der Steden, — zoo wel, als alle Negotianten, — zamen ſpannen; — het algemeen belang maintineren — boven het particulier belang, naar §. 254.; — de Kunſtenaryen van bedrog en ſchelmeryen in Koophandel het Land uitbannen, — en de beroemde trouw der Oude Batavieren, op nieuws doen herleven. — Op dit Fundament alleen kunnen de vervallene muuren van het gebouw des Koophandels herſteld, — en de hoogst mogelyke trap van verbetering en volkomenheid bereikt worden.

§. 468. Waarom nu de Gronden, — en niet de uitgewerkte Middelen tot herſtel worden opgegeeven — in dit derde Hoofddeel, — is te zien by § 499.

§. 469. Tot dus verre nu maar alleenlyk naar de opgegeeven Vraag — van Hollands Koophandel gehandeld hebbende, — zullen wy nu tot de Commercie der *Republicq* in het algemeen moeten overgaan, — om reden, dat het Redres meest by de Rechten der Admiraliteiten gevonden dient te worden, — het welk de *Unie* raakt. — Waarom wy vervolgens, all' het geen, dat nopens Hollands Negotie by § 39, 40, 41, 42,

246, 251, 254 en 255. als Gronden zyn vastgeſteld, tot de Commercie der *Republicq* overneemen, — en dezelve als een vereenigd lighaam beſchouwen; — uitgezonderd zoo verre het een of ander mogt ſtryden tegen byzondere Conventien, Wetten, Statuten, of inninge der particuliere Rechten van ieder Provintie, welke onderling mogte plaats hebben.

§. 470. Indien wy §. 251 en 255. tot Grondwetten aanneemen, in navolging van alle beſchaafde Volkeren, dan kunnen wy het vervallene in Neerlands Koophandel van §. 257 en 444 aldus redreſſeeren, — door de Lasten op onze eigene Producten of Koopwaaren van onze 1. 2. en 3. Hoofdtak, §. 215, 216 en 217. — waar onder die van de Conquesten en Volkplantingen mede behooren, — te verminderen, — of dezelven des noodig geheel van die Lasten vry te ſtellen; — daarentegen de inkomende rechten der Vreemdelingen verzwaarende, — mits zulks niet ſtrydig is tegen de onderlinge Tractaaten, — en met uitzondering van zodanige goederen, welke wy tot conſumptie of hoofdſtoffen in eenigen tak van Koophandel niet ontbeeren kunnen, — wyl dezelven dienen moeten om ons noodzakelyk gebrek daar in te vervullen.

§. 471.

§. 471. Deeze mindere belasting op de goederen der Uitlanders moet nu, mogelyk zynde, zoo geſteld worden, — dat eerſtelyk onze eigen Producten of Koopwaaren van §. 215, 216 en 217. tot minder prys in ons Land kunnen geconſumeerd worden, dan de Waaren der Vreemdelingen. — Ten anderen, moet deeze belasting niet hooger zyn, — dan onze goederen, waar in wy Koophandel dryven, in zoodanige Landen by invoering moeten betaalen; — hier door vermyd men alle reden tot ongenoegen, en ſtremming in onzen Koophandel.

§. 472. Maar alzoo nu onze Koophandel voornamentlyk beſtaat, in deeze vreemde Waaren met die van onze eigen Producten naar andere Landen te vervoeren, verruilen of verkoopen, — zoo moet men die vreemde Koopwaaren, welke hier niet geconſumeerd, — maar naar elders uitgevoerd worden, — als eigen Producten behandelen, — en eene vryheid van in- en uitgaande Rechten geeven; — zoo dat onze Handelaars met die zelve goederen op alle plaatzen — tegen andere vreemde Kooplieden kunnen negotieeren. — Door dezen weg lokt men den vreemden Koophandel tot zig, — zonder benadeeling van zyne eigen Producten.

§. 473. Dat nu de Souverein tot het heffen van zoodanige meerdere Lasten volkomen recht heeft, — toonen hun Hoog Mogenden in de beantwoording der Grieven, vervat in de *Memorie* van 31. Mey 1738.

§. 474. Hier tegen zal men nu wel inbrengen, zoo 'er meerdere Lasten op den invoer van ſommige buitenlandſche Goederen gelegd worden, — dit aanleiding kan geven dat wy in onzen Koophandel in zodanige Landen belemmert of zwaarder belast zouden worden, of dat men in die Landen den invoer van onze Producten zouden verbieden. maar uit §. 470, 471 en 472. zien wy, dat die belastingen niet zwaarder mogen wezen, dan zodanig Land op onze Commercie legt, of de Tractaaten dicteeren; — dus is 'er geen wettige reden tot misnoegen; bovendien bevoorrecht men Vreemdelingen hun goederen naar §. 472. om dezelven hier op te ſlaan, en weder na andere Landen te verzenden, met weinig of in 't geheel geen rechten. — Niemand kan dan immers kwalyk neemen, dat wy volgens §. 251 en 255., ons eigen belang behartigen, gelyk andere volkeren; — of ten ware men als Slaven van dezelve zig onderwierp aan die wetten, welken zy ons naar hun welgevallen wilden voorſchryven.

§. 475.

§. 475. En om dat de Koophandel gevestigd is in de Steden, — welke ook naar evenredigheid meerder lasten dan het platte Land opbrengen, — zoo moeten alle Fabrieken of handteeringen, welke ſtrekkende zyn tot naadeel van eenige Stad, geweerd — en vooral ſtrengelyk verboden worden, alle Ventjagery, door vreemde of andere Ingezetenen, met omloopen van Goederen en pakken langs de deuren, ten platten Lande, of in kleine Steden. — Door deezen weg zal de Koophandel der Steden gefavoriſeerd, en de ſchadelyke invoer van ſommige vreemde Omloopers, wier Koophandel meest beſtaat in invoer, zonder uitvoer, geweerd worden.

§. 476. Doch alzo §. 257. en inzonderheid by §. 444., — is mentie gemaakt van de balans van Koophandel met andere Volkeren, — zo dient na §. 64. ſpecificq onderzogt te worden, — hoedanig de balans van Koophandel, tuſſchen ons Land en andere Mogentheden of Volkeren zy, — of dezelve voor- of naadeelig voor ons is uitgevallen, en dat wel in hoofd- en mindere takken van Negotie. — Zulks kan nu geſchieden op deze manier: — dat in vervolg van tyd by de Admiraliteiten, midsgaders aan de Graaflykheids Tollen van alle Waaren, —

het

het zy dezelve vry van Lasten, of met betaling van Rechten, in of uitgevoerd worden, — ſpecifique aangeving en aantekening in de Registers gehouden worden, — welke dan naa expiratie van het jaar de Lysten moesten overzenden aan een zeker bepaald getal van Commisſarisſen, in eene der groote Steden daar toe aan te ſtellen, die dan in ſtaat waren, daar uit de balans naar §. 64. — met ieder Land, — en uit deeze weder de generaale over het geheel op te maaken; — van het welke zy dan verſlag doende aan den Souverein, die daar op zodanige meſures konde neemen, als tot voordeel der Commercie was dienende. — Van wat nuttig gevolg dit nu zoude wezen, ziet men in *Engeland*; — daar door raakt men in ſtaat, om allen naadeeligen Koophandel te vermyden, — en niet gisſender wyze, maar zeker na te vorſchen, in wat tak van Koophandel wy aanwas of verval bekomen; — waar door het kwaad dan dikwils ſpoedig geredresſeerd, en de bloeiſtaat bevorderd kan worden.

§. 477. Het verval in Koophandel van §. 259 en 445. in deszelfs ſchadelyke gevolgen voor de Commercie, volgens §. 261. getoond zynde, — is het beste middel tot redres, in navolging van *Engeland*, om een zwaare belasting te leggen op alle de uitland-

ſche

ſche Goederen, welke tot de *Luxe* dienen; — of anders om het ongenoegen der Vreemdelingen hier in voor te komen, — kon de Staat de gemelde goederen verſchoonen, maar zyn eigen Ingezetenen, die zig hiervan bedienden, een belasting opleggen; — en om dat dit kwaad, vooral in de Negotie, oorzaak is van veel Banqueroeten, — dienде de Souverein, in navolging van §. 130. zodanige Koophieden, welke met hunne Boeken hun disfortuinen niet konden bewyzen, — als dan niet alleen eerloos en infaam te verklaaren, — maar bovendien naar bevind van zaaken, als openbaare Dieven van hunne medeburgers arbitrair te ſtraffen. — Hier door zou dit kwaad de gelegentheid benomen worden, om meer wortelen te ſchieten, en het Credit een nieuw leven erlangen.

§. 478. Tot voorkoming nu van het verder verval, by §. 262 en 446. aangetoond, — zoo dependeert het redres voornaamentlyk van de Regenten der reſpective Steden; — door vooreerst geen Burgerrecht aan Vreemdelingen te geeven, — of inwooning in hunne Stad te tolereeren, — dan aan dezulken, die volgens §. 54 en 56. nuttige Ingezetenen van hunne Stad, in een of meer der vier Hoofdtakken van Koophandel zouden kunnen wezen; — ten anderen

om

om zoo na mogelyk, een naauw reguart te neemen op de evenredigheid in alle Handwerken, Fabrieken, Neeringen of Handteringen; zoo dat, door de veelheid in deeze of geene Affaires, de een den ander niet kon bederven. — Edog, om dat in de groote Steden voor de Regenten dit te veel moeite zoude geeven, konden dezelve dit demandeeren aan zekere daar toe aan te ſtellen perſonen, op welker verſlag de Regenten dan konden disponeeren naar bevind van zaaken.

§. 479. Het naadeel betreffende van §. 265 en 447. kan de Staat, tot redres, verbieden, — dat geene Ingezetenen van de *Republicq* zig zullen hebben in te laaten in zoodanige uitlandſche Commercie, waar van het transport niet over ons Land, nog met onze Schepen geſchied, direct of indirect; — maar mogelyk zal men hier wel tegen inbrengen 't gezegde van § 447., en dat de winst hier van komende, in het Land verteerd word; — doch volgens §. 278. ziet men, dat de Koophandel een tweederlei winst geeft, — een algemeenen naar §. 281. en een particulieren volgens §. 282. — Nu beſtaat een Land voornamentlyk van den algemeenen winst; de winst, die in 't Land nu komt naar de gegeevene Objectie, is even als de interest van Geld, en dus hier applicabel

bel §. 233. — Verder zou de Staat ook kunnen verbieden aan deszelfs Ingezetenen, te Navigeeren met Schepen, buiten 's Lands gekogt of gebouwd.

§. 480. Van het Verval, ſpruitende uit §. 266, 267, 268, 269 en 448 kan het algemeen verlies voorgekomen worden, — indien de Souverein verbood aan alle Ingezetenen van den Staat, onder zekere daar op te ſtellen pœne, van geen Credit te geeven, of Geld te ſchieten, — aan zodanige Negotianten, die zig inlaaten in een uitlandſchen gevaarlyken Handel, 't zy van Actie, of Wisſel, welke tog minst reëel of zakelyk, maar grootendeels in een ydele Wind-Negotie beſtaat; verbiedende verder aan diergelyke Handelaars, om op hun Credit geen geld te negotieeren, direct of indirect, en komende te failjeeren, als dan publicq te ſtraffen, volgens § 477. — Hier door verzekert men dan ten minſten de Capitaalen der andere gegoede Ingezetenen, dewelke aan zulke Comptoiren, ter goeder trouwe, hun geld op Interest zetten, waar door het algemeene Credit ten deelen bewaard, en de binnenlandſche ſchade zoo important niet kan worden.

§. 481.

§. 481. Om nu de grond-oorzaak tot het voornaamſte verval van Hollands Koophandel, by §. 270 tot 280 ingeſlooten, en §. 449. te redresſeeren; — zulks moet en kan niet anders geſchieden, dan langs deeze twee weegen: — voor eerst, door een middel te bedenken, waar door die aan Uitlanders op Interest gegeeven Capitaalen, in korte jaaren weder kunnen retourneeren. — En dan ten tweeden, door zodanige Capitaalen ſecuur, en tot goede Interest der beleggers in den Koophandel van 't Vaderland te employeeren. — Vertrouwe nu, dat 'er niemand zal zyn, welke als een regt Patriot denkt, naar §. 251, 252, 253, 254 en 255. of hy zal dan het zelve redres moeten goedkeuren.

§. 482. Het eerſte nu belangende, — zoo behoort door den Souverein een zekere tyd van twee of meer jaaren bepaald te worden, om naa expiratie van dien, — onder zekere pœne opgave te vorderen van alle Capitalisten, hunne uitlandſche Effecten, en welke Interesten zy daar jaarlyks van trekken; — ten einde naar evenredigheid der Interest, eene belasting daar op te leggen, om jaarlyks te betaalen aan het hier naa te noemen Comptoir van Commer-

mercie ; — het welke dan ten deele moet ſtrekken tot een *Equivalent* voor de Admiraliteiten , tot goedmaakinge van het verlies , door de vermindering en vryſtelling van ſommige Rechten ; — gebiedende verder , dat naa dien tyd zoodanige Effecten verkogt wordende , naar evenredigheid der waarde , zekere Rechten aan gemelde Comptoir zullen moeten betaald worden , — uitgezondert indien de Kooper een Vreemdeling was , buiten 's Lands woonagtig , waar door 't geld weder in het Land mogt komen. — By het overlyden der Eigenaars dier Effecten , behoorden de Erfgenaamen verder te betaalen aan het gemelde Comptoir eene extraordinaire Belasting ; — en zo , naa den gefixeerden tyd , zig iemand onderwond deel te neemen in vreemde Negotiatien , moest dezelve verbeuren de helft der waarde van het Capitaal , mede ten profyte als vooren. — Door dit een en ander zou nu zekerlyk dit verderfelyk kwaad voor den Koophandel door den tyd overwonnen , en de Negotiatien op onze *Colonien* in grooter credit raaken , tot encouragement der Volkplantingen ; — en dewyl een tyd van twee of meer jaaren geſteld word , eer

men het voorſchreevene introduceert, zoo hebben de Capitalisten tyd, met geen of weinig verlies zoodanige Effecten uitlandig te debiteeren.

§. 483. Het tweede belangende, zoo kan zoodaanig geretourneerd geld der Capitalisten, tot voortzetting van den Koophandel gebruikt worden, in diervoegen, — namelyk, door in de groote Koopſteden, onder de directie van daar toe aan te ſtellene Commisſarisſen en *Commercie-Comptoiren* op te rigten, voor welker ſecuritet de Staat inſtond; — die dan tegen een meer dan ordinaire 's Lands Interest, zouden Negotieeren de benodigde Capitaalen, om te dienen:

§. 484. 1. Tot beleening van ¾ deelen der waarde van zoodanige in- of uitlandſche Koopwaaren, die binnen hunne Stad in Pakhuizen opgeſlagen mogten worden; — door in Credit zynde Kooplieden, het zy Inwoonders van den Staat, of Vreemdelingen, waar voor dezelven een redelyke Interest, *pro rato* de tyd, zouden moeten geven, doch die iets hooger was dan de Interest der Negotiatie;

tiatie; — welke verbonde goederen dan niet zouden mogen worden afgeleverd, dan onder betaaling van het beleende Capitaal, of onder het ſtellen van zodanige ſecuriteit, als dienaangaande in tyd en wyle zou kunnen goedgevonden worden nodig te weezen.

§. 485. 2. Zouden gemelde Commercie-Comptoiren de vryheid moeten hebben, om, indien ſommige — uitlandſche Producten, — welke wy in Conſumptie of Fabrieken nodig hebben, tot een laagen prys kwamen, — vooral, zoo dezelven geen ſpoedig bederf onderworpen waren, — als dan daar van te formeeren de nodige Magazynen, — ten einde dezelven by ſchielyk opkomende duurte tot een redelyken winst binnen's Lands ter conſumptie te verkoopen.

§. 486. 3. Tot voortzetting der *Colonien* van onzen Staat, zouden voorſz. Commercie-Comptoiren mogen beleenen geld op de Plantagien, tot vyf agtſte van derzelver waarde.

§. 487. Doch alle deeze beleeningen moeten verſchillende van Interest

wezen, geſchikt naar de waarſchynlyke kans van winst of verlies, — en wanneer jaarlyks tot een zekere te bepaalen ſom, dienende tot Equivalent voor de Admiraliteiten, — de Intereſſen van de beleeninge komende, meerder bedragen, dan de Interesſen der Negotiatie, moet dat meerdere *pro rato* worden verdeeld onder de Beleggers, boven de vastgeſtelde Interest.

§. 488. Door §. 483 en 484. hebben dus de Capitalisten gelegentheid hun geld ſecuur tot goeden Interest, uit te zetten, — en de Negotianten occaſie, om door middel van voorſz. geld, den Koophandel te dwingen, hun Land, door de vryheid van §. 472. tot een generaale Markt van Koopmanſchappen te maaken; — zoo dat Vreemdelingen, die te vooren om de Lasten het Land voorby voeren, gelokt zullen worden hunne Waaren alhier te brengen, tot groot voordeel der vier hoofdtakken van den Koophandel.

§. 489. De ſchade by §. 456. getoond, kan in 't vervolg door §. 485. veel geſoulageerd worden.

§. 490. Aangaande nu §. 486. zo is by §. 442. gezien de ſchaade, die het mis-credit

dit aan de *Colonien* heeft toegebragt, daar nogtans de rykdom van onze eerſte hoofdtak §. 215. beſtaat in zulke Producten, die meest moeten komen uit onze *Colonien* en *Conquesten*. Deeze zullen nu door §. 486. aangemoedigd worden, waar door onze Navigatie en Commercie, grootelyks zal toeneemen.

§. 491. Dus met §. 482 tot 491. voldaan zynde aan §. 481., zullen wy de naavolgende Tegenwerping beantwoorden.

§. 491, Welke hier in beſtaat: de belasting by §. 482. in 't vervolg op uitlandſche Effecten te leggen, zal ten eerſten een groote daaling daar in veroorzaaken, tot groot verlies der Eigenaaren, waardoor veelen ten deele berooft zullen worden van de middelen van beſtaan; 't geen hen noodzaaken zal, hun geld uitlandig te volgen, en met ter woon ons Land te verlaaten.

§. 492. Doch, tot antwoord hier op dient, — dat het Natuur-recht een vasten grondregel heeft; — dat van twee noodzakelyke kwaaden één moetende kiezen, — de keus altoos op het ligtſte moet vallen; — nu is by §. 270 tot 284., en by §. 449. het

verderfelyke van diergelyke Negotiatien, voor het algemeen belang der Commercie getoond; — is nu naar § 254. het algemeen belang van meer gewigt, dan 't particulier Interest van ſommige Capitalisten, welke hun geld tot nadeel van het Vaderland hebben geëmployeert, — dan moet daarom, naar den bekenden Zetregel, — het zwaarſte ook in dezen het zwaarſte wegen. — Zyn 'er nu Capitalisten, welken om die reden het Land zouden willen verlaaten, — zo kan de Souverein daar omtrent in tyds zoodanige voorzieningen neemen, als dezelve in andere gelegentheeden wel meer gebruikt heeft.

§. 493. Nopens het verval van Koophandel, veroorzaakt door het aangetoonde, by §. 284, 286, 287, 288, 450, 451, 452 en 453. is het te wenſchen, dat daar in de Souverein by dezelfde *principes* mag blyven, om den Oorlog altoos te vermyden, — en in Vrede betoonen waakzaam te zyn op zyne bezittingen. — Verder executeerende de Plakaaten, by §. 384, 390, 391 en 396. aangehaald, waar door dan 't gemelde vervallene geen verder herſtel zal behoeven.

§. 494.

§. 494. Betreffende het aangeweezen Verval van § 289 en 454. hier in kan by publique Beſtedingen voorzien worden, door behoeftige Inwoonders, in plaats van Vreemdelingen, tot het Werk te gebruiken; — de Bedelaars en Landloopers, die hunne gezonde leeden hebben, kunnen hier ook toe gebruikt, of anders in zoodanige huizen gezet worden, waar in zy genoodzaakt wierden, met werken hun kost te winnen. — Hier door zoude men Vreemdelingen, die nu de behoeftige Ingezetenen het brood uit den mond neemen, uit het Land houden, — en onnutte Landloopers, tot deeze of geene werken voor Fabrieken kunnen nuttig doen zyn.

§. 495. Het Verval, veroorzaakt door het aangehaalde by §. 290 en 455. vereiste voor de ſedert eenige jaaren zoo zeer verarmde Ingezetenen van *Holland* wel eenige verligtenis in de Lasten; — doch alzo ons Land alleenlyk moet beſtaan door den Koophandel, welke het algemeen belang uitmaakt, — zoo moet men het Redres ook daar in voornamentlyk zoeken, door vermindering van zoodanige Rechten, die naadeel aan de Commercie toebrengen, het geen wy verder zullen toonen by § 497.

§. 496. Tot redres van § 291. zo ziet men, dat het Verval na § 293., uit twee oorzaaken voortkomt; — namentlyk, uit vermindering van winninge, — en vermeerdering der behoeften van § 41. — Het herſtel moet dan ook langs die twee wegen gezogt worden: —. Hoe meer nu onze Koophandel kan aanwasſen, door onze opgegeeven en nog te melden gronden tot verbetering, moet naar evenredigheid de winning toeneemen. — Den eerſten Hoofdtak van § 215. betreffende, verbetert men, door zig meer en meer op den Landbouw toe te leggen; — Landen, die in onbruik raaken, door het Kwel en binnenwater, — behooren, door de Magt van den Souverein ondersteund, — geholpen te worden in de Middelen, — Mathematiſch betoogd, en tot redres opgegeeven, — zonder agt te ſlaan op ongefundeerde klagten daar tegen, welken by onderzoek meest op eigen belang gegrond bevonden worden. — In hoe verre ſommige uitgeveende Landen tot goed Bouwland gemaakt kunnen worden, leert de ondervinding; — wat verbetering in de nog onbebouwde Hey- en Duin-Landen mogelyk zoude weezen, is door anderen al bevoorens opgegeeven; — maar alzoo onze voornaamſte rykdom in dezen beſtaat, in de Producten onzer *Colonien*, zoo dienen die vooral

vooral gefavorizeerd en aangemoedigd te worden. — Den tweeden Hoofdtak nu belangende, hoe meer die geëncourageerd word door Præmien en Voorrechten te geeven aan dezulken, die nuttige Uitvindingen daar in doen; — vooral, wanneer dezelve ſtrekken tot algemeen welzyn; — dit doet de Kunsten en Weetenſchappen bloeijen, 't geen de ondervinding in ons Vaderland bevestigt. — Doch alzo inzonderheid in de Provintie van *Holland*, door de duurte der Levensmiddelen, ſommige Fabrieken weinig voordeel geeven, — zoo zoude men, in naarvolging van *Engeland*, — de zoodanige, welke daar door tot verval kwamen, kunnen verplaatzen naar die Landſtreeke der Vereenigde Provintien van den Staat, — daar de gelegentheid bekwaam, en de Levensmiddelen en Lasten minder waren; — doch onder dat verband, dat zy alle hunne Goederen verpligt waren te leveren aan die Koopſteden, van waar zy kwamen, zonder ooit voor hunne rekening buiten 's Lands of op andere plaatzen die goederen te mogen verkoopen; — doordien men, daar in niet voorziende, den Koophandel van deezen voornaamen Tak naar andere Provintien zoude vervoeren. — Den derden Hoofdtak van §. 217. aangaande, ſchoon de mededinging door andere Mogentheden daar in grooter is

geworden, — zoo zal nogtans de Navigatie toeneemen, — door vermeerdering van Koophandel. — Dit alles heeft nu ook zyn gevolg op den vierden Hoofdtak van §. 218. — Door welk een en ander de Winningen, om het vertier, dat de Koophandel geeft, in evenredigheid zal moeten toeneemen, en dienen, om des te beter den overvloed van menſchen, welken byzonder in *Holland* woonen, aan brood te helpen; — waar door dan de eerſte oorzaak tot verval, hier boven gemeld, ten deele geredresſeert kan worden. — De tweede oorzaak nu belangende, zo volgt naar § 458. dat, zoo draa de overvloed in ſommige Producten vermeerdert, de pryzen van dezelven moeten verminderen, tot voordeel van §. 41.

§. 497. Wat nu belangt het voornaame Verval, door § 290 en 460. zyn de gronden tot het redres gelegd by § 470, 471, 472 en 473. — het Equivalent ziet men uit §. 483 tot 491. — doch zoo dit niet toereikende was aan het verlies der Admiraliteiten, door de vermindering en vryſtelling van veele Rechten, — zoo moet het Supplement van dien, om reden, by §. 495. gemeld, — door de Provintien, naar evenredigheid van het belang des Koophandels, worden geſuppleerd, — nadien de Admirali-

raliteiten, in haare Finantien, nooit moeten verminderen; ten einde altoos in ſtaat te zyn, om de Commercie te protecteren, blykens de gevolgen van §. 429. het welk als dan eerder gedaan geweest zynde, de te vooren geleeden Verliezen zoo aanzienlyk niet zouden zyn geworden.

§. 498. Hier mede nu de gronden tot herſtel, op het Verval *door ons toedoen* aangeweezen hebbende, — zoo ziet men uit §. 300, 301, 463 en 464. dat het Verval, *buiten ons toedoen*, niet te redresſeeren is, §. 300. — dan zoo verre het zelve §. 302 en 465., uit bedorven Zeden voortkomt, waar omtrent ieder Ingezeten verpligt is te obedieeren aan den Raad, welken de Hooge Magten in de Biddags-Brieven by aanhoudentheid geeven.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Vervattende, hoe de voorſz. Gronden uitgewerkt, — de Middelen tot Herſtel geſchikt, en gemakkelyk ter uitvoer te brengen zyn; — als mede de gevolgen, daar uit voortvloejende, om den Koophandel te bewaaren, zyne Verbetering te bevorderen, en den hoogst mogelyken trap van Volkomentheid te doen bereiken.

§. 499.

In het voorige Hoofdſtuk de Gronden tot Redres opgegeeven hebbende, — zou hier de plaats zyn, om het zelve omſtandig uit te werken; — zoo dat men daar uit kon zien, welke Goederen vryheid van in- en uitgaande Rechten behoorden te hebben; — en welken daar en tegen meerder of minder belast moesten worden; — als mede, om zoo naauwkeurig doenlyk op te geeven, wat het Rendement der te innen Rechten, naar dit nieuwe Plan, met het gevonden Equivalent voor

voor de Admiraliteiten, volgens §. 482 tot 493., jaarlyks wel zou kunnen rendeeren; — ten einde te zien, hoe veel het Supplement voor ieder Provintie, naar evenredigheid van Koophandel, omtrent zoude bedraagen. — Doch uit dit voorſchreevene alleen ziet men genoeg, dat geen Particulier, welken de toegang tot het noodige, en het geen nog verder volgen zal, ontbreekt, in ſtaat is, om zulks in de vereiste order te concipieeren. — Maar deeze hindernis kan gemakkelyk geremedieerd worden, — indien van hooger hand een kundig Perſoon behoorlyk daar toe geauthoriſeert wierd, — die geen eigen belang in Koophandel had; — Doch welke zoodanige Viſie en Elucidatie in alles, des verzoekende, konde krygen, als hy oordeelde hier in benoodigt te hebben; — die dan in alle de Hoofd- en mindere takken van Commercie, geene uitgezondert, vooral agt behoorde te geeven, behalven 't reets bovengemelde, — welke Producten en Hoofdſtoffen wy uit onzen eigen boezem, — daar onder mede gereekent de *Conquesten* en *Colonien* van den Staat, — zelve bezitten, — of van anderen tot onze noodzakelyke conſumptie voor het dierlyk leven, — of Fabrieken noodig hebben; — welke

Goe-

Goederen onder de *Luxe* behooren ; — naar welke Tractaaten men zig moet reguleeren ; — mitsgaders hoe veel in- of uitgaande Rechten in de voornaamſte handeldryvende Plaatzen buiten onzen Staat, de Koopwaaren ieder in zyn ſoort moeten betaalen ; — en dan eindelyk, zo naa mogelyk, een Balans opmaaken, naa §. 64. van den tegenwoordigen Koophandel tuſſchen onzen Staat en vreemde Volkeren.

§. 500. Op al dit geavanceerde naar de in het eerſte Hoofdſtuk gelegde gronden en verkreegen Informatie, zou voorſz. Geauthoriſeerde dan kunnen formeeren de vereiste Concept-Lysten tot inninge der in- en uitgaande Rechten, en de Concept-Plakaaten daar toe dienende, met de nodige adſtructie, — op het welke dezelve Geauthorizeerde vervolgens het Advis behoort in te neemen, van de voornaamſte en verſtandigſte Kooplieden, in onderſcheide Steden en Provintien, om het zelve dan aldus gerevideerd met de daar op gevallen Conſideratien, aan de *Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem* over te leveren, ten einde die het zelve met haar goedkeuring en correctie konde brengen, ter plaatze daar zulks behoort. —

Doch,

Doch, in het debatteeren der Verſchillen, welke anderen tegen den Opſtelder van zodanig Plan mogte inbrengen, — behooren geen Objectien te worden geadmitteerd, dan die overtuigend bewyzen, dat de gronden van het Plan niet goed zyn; — of dat men misſlagen begaan heeft, by het trekken van verkeerde gevolgen; — wyl men dit by 't disputeeren niet in agt neemende, de verſchillende Gevoelens nooit tot één kunnen gebragt worden, — om dat ieder zyne byzondere definitien ſtelt, die dan weder variëeren in de gevolgen.

§. 501. Het Plan, aldus uitgewerkt, gerevideerd, gecorrigeerd, en door den Souverein geapprobeerd zynde, zal niet moeilyk vallen, het zelve te executeeren; mits maar in alles de noodige oplettentheid, zoo veel mogelyk, gebruikt word.

§. 502. Wat de Gevolgen, voortvloejende uit de exacte Executie van zoodanig Plan, nu moeten weezen, — zo kan men op goede gronden daar van vertrouwen, — niet alleen een bewaaring van de tegenwoordige geſteldheid in den Koophandel, —

maar,

maar, onder Gods Zegen, eene algemeene verbetering in de Commercie te zullen erlangen. -- Want, zyn Geld, Credit, en goede gelegentheid, de voornaamſte Zuilen van den Koophandel, — zoo heeft men daar door occaſie, om meester te worden van de Producten van andere Natien, die wy dan met de onzen wyd en zyd kunnen debiteeren, of tegen andere noodwendigheden verruilen, — waar door wy ons zelfs noodzaakelyk maaken by vreemden, — en de nayver der Vorsten aan onze Commercie die ſchaade niet zal kunnen toebrengen, gelyk voorheen. — Offchoon nu onze tweede Hoofdtak zoo niet kan geredresſeerd worden, als in het begin der voorige Eeuw; dewyl de Levensmiddelen en Arbeidsloonen alhier duurder zyn, dan in andere Landen, en de mededinging van andere Volkeren daar in grootelyks toegenomen is, zo moeten ook onze winsten noodwendig geringer blyven: — Doch, hebben wy by §. 48. gezien, dat de aanwas van Koophandel ook koomt door vermeerdering van Debit · — worden nu door het gemelde Plan onze Fabrieken, binnen 's Lands, en in onze *Conquesten* en *Colonien*, boven anderen gefavoriſeerd, — zoo moet het Debit ſterker, en door den bloei

bloei van Koophandel, ook grooter worden. — Wat de derde Hoofdtak nu betreft, dezelve zal, met vrydom van in- en uitgaande Rechten gebeneficeerd zynde, niet alleen bewaard, maar door die aanmoediging verbetering bekomen; en bovenal zal de Navigatie met den aanwas van Commercie toeneemen; de Fabrieken, daar aan behoorende, zullen floreeren, de Matroozen vermeerderen, en daar door, by eene onverhoopte Rupture, de Zeemagt voor andere Volkeren gedugt, en de Negotie altoos geprotecteerd kunnen worden. — Verder zal onze vierde Hoofdtak, §. 218. in een beteren ſtand komen, doordien het geld in den Koophandel rouleerende, den rykdom der Muntſpecien zal vermeerderen, — de zaakelyke Wisſelhandel, — door de hooger Cours, om de voordeelige balans van Koophandel en Credit, zo zullen ongetwyffeld de Handelaars genieten — zekerder winst, — minder verlies, — en met meerder geld, — dan de bevoorens gedaane windhandel, — hunne beurzen verryken. — Hoe meer nu de Koophandel bloeit, hoe meer de Aſſurantie ook moet toeneemen.

§. 503. Doch hoe zeer nu onze Koophandel door gemelde redres kan aanwaſſen,

moet men zig nooit verbeelden, daar in tot dat toppunt van hoogte te zullen koomen, gelyk voorheen. — Neen! alle de Vorsten zien de Negotie thans aan als den Hoorn van Overvloed, de Bron der Welvaart, en de ſterkſte Zenuw van een Staat. — Deeze *Principes* zullen zy nooit verlaaten, maar wel blyven cultiveeren en aanmoedigen; — dus men na den hoogſten trap van volkomenheid wel mag zoeken; — maar de eerprys zal altoos betwist worden: — doch hoe meer blinkende zeden en yver een Volk heeft, om daar naa te ſtaan, zig bedienende van de voordeelen, welke het zelve bezitten, — hoe langer het zelve zig kan maintineeren, in zyn ſtand, tegen andere Volkeren.

§. 504. Eindelyk valt nu te onderzoeken, of dit Redres in den Koophandel wel zoo noodzakelyk zy, — doordien uit de *Historie* is gebleeken, dat meermaalen verval in Commercie gekomen is, 't welke zig in het vervolg weder herſteld heeft.

§. 505. Doch, tot antwoord hier op dient, dat men nooit zal kunnen bewyzen, dat

dat die verliezen in voorige tyden zoo groot zyn geweest, als by §. 456. getoond is; — en het verderfelyke voor de Commercie van §. 449. zoo zeer de overhand genomen heeft. — Alle de zamenloopende omſtandigheden van §. 257 tot 299. en van §. 444 tot 462. ingeſlooten, overtreffen al 't voorgaande Verval. — Bovendien de *Maxime* der voornaamſte Christen Mogentheden, is naa dien tyd verandert; — de geweetensdwang word by ieder van dezelven meer en meer verbannen; — en zy beyveren zig om het zeerst, om haare Ingezetenen door den Koophandel gelukkig te maaken. — Zullen wy nu ſtil blyven zitten, — en wagten zoo lang, tot dat de Vorsten, hun eigen belang verwaarlozende, in hunne oude maatregels treeden? — Neen: het ſtaat niet te zien, dat die tyden ooit weder zullen komen: — Ons Redres zal dan te laat en vergeefs gezogt worden, wanneer onze Commercie verloopen is, en het geld als het zwaard in den Koophandel bemagtigd, ons tot Slaaven van andere Volkeren zal maaken: dewyl wy dan, door gebrek aan nooddruft, Bewooners zullen worden van het elendigſte Land, dat bekend is.

§. 506. Hier meede dan die notabele Vraag der Maatſchappye beantwoord hebbende, — zoo wenſche ik, dat *Neerlands* kwynende Koophandel, door een ſpoedig Redres, een nieuw leeven mag erlangen; — deszelfs Ingezetenen in rykdom, roem en luister toeneemen; — waar door deze Staat, bemind door Vrienden, en gedugt voor Vyanden, — onder het blyvend genot der Gulde Vryheid, mag bloejen, tot in het laatſte Naageſlagt.

Hollands Goudmyn.

VERBE-

VERBETERINGEN

IN HET

XIV. DEEL.

Bl.	reg.	staat	moet zyn
4.	9.	MQ	MR
5.	8.	$90^{\circ} - \eta$	$90^{\circ} - \eta$
	10.	*cos* χ	*cos* η *Zie de* NB. *bier achter.*
6.	4 *v. ond.*	EM$=q$, EM$=p$	EM$=q$, Em$=p$
7.	17.	$(2\varepsilon - \zeta$	$(2a - \varepsilon$
8.	5, 4 *en* 2 *van ond.*	*cos y*	*cot* η
9.	4, 7 *en* 13.	*cos y*	*cot* η
	16.	$\frac{\frac{1}{2} a \cot y - c}{\cot y}$	$\frac{\frac{1}{2} a \cot \eta - c}{\cot \eta}$
	21.	$(\frac{1}{2} a + z) \cot y$	$(\frac{1}{2} a + z) \cot \eta$
10.	3.	*het teeken* $><$	*het teeken van mult.* $\times$
	12.	$\frac{-(\frac{1}{2}a - z) nbb \text{ L } sin y \cos y}{t}$	*lees* $\frac{-(\frac{1}{2}a - z) nbb \text{ L } sin \eta \cos \eta}{t}$
	15.	$\frac{(\frac{1}{2}a - z) nbb \cot y}{u}$	$\frac{(\frac{1}{2}a - z) nbb \cot \eta}{t}$
11.	5 *van onder*	$+ \frac{T}{t}$	$\times \frac{T}{t}$
12.	9.	$= K$	$= k$
13.	6.	$b = \frac{MK(\frac{1}{2}:T) + (\frac{1}{2}a - z) nbb \cot y}{\frac{1}{2} nc(2a - tang y)}$	*lees* $b = \frac{M \times (t:T) + (\frac{1}{2}a - z) nbb \cot \eta}{\frac{1}{2} nc(2a - c \, tang \eta}$

VERBETERINGEN.

Bl.	reg.	ſtaat	moet zyn
14.	6.	wat grooter, dan $\frac{a}{c}$ is	wat kleiner dan $\frac{a}{c}$ is, *of beter:* niet grooter dan $\frac{a}{c}$ is: *want tang* φ *kan ook* $= \frac{a}{c}$ zyn.
14.	14.	$M = \frac{1}{2} ab\,BT\,(2a - c\,tang)$	$M = \frac{1}{2} b\,BT\,(2a - c\,tang\,\varphi)$
15.	6.	evenredigheid het Trapeſium.	evenredigheid met het Trapezium.
	9.	$tangy - \frac{a}{c}$ blyft	$tang\,\varphi$ kleiner dan $\frac{a}{c}$ blyft, *of* $tang\,\varphi < \frac{a}{c}$ blyft.
	16.	$\frac{\frac{1}{2} abnc}{t} - T$	$\frac{\frac{1}{2} abnc}{t} T$
16.	8.	$= BT$	$= ab\,BT$
	19.	met φ	met φ
17.	18.	$Mf = \frac{1}{2} bB$	$M f = \frac{1}{2} bB$
	22.	met ;	met φ;
18.		2 *v. ond.* $V^4 - (1 - finy^2) =$	$V\,(1 - fin\,\varphi^2) =$
24.		7 *v. ond.* $finy - \frac{fin.\,2}{cosy}$	$fin\,\varphi - \frac{fin\,\varphi^2}{cos\,\varphi}$
26.	8.	$7\frac{1}{17} \times \varpi \times 1500$	$7\frac{3}{17} \times 10 \times 1500$
27.	3.	$bh\,cosy \times \frac{\varphi T}{t}$	$bh\,cot\,\varphi \times \frac{\varphi T}{t}$
	13.	$\left(\frac{1}{2} \cdot 2\frac{1}{4} \cdot \frac{1}{2} \cdot \frac{6}{8} - \frac{1}{4} \cdot 3\frac{1}{3} : \frac{4}{8}\right)$ *lees*	$\left(\frac{1}{2} \cdot \frac{10}{24} \cdot \frac{1}{2} \cdot \frac{6}{8} - \frac{1}{4} \cdot \frac{1}{30} \cdot \frac{8}{8}\right)$
28.	2.	$\frac{1}{4} \cdot \frac{45820}{10000} = \frac{45820}{10000}$	$\frac{1}{4} \cdot \frac{45820}{10000} = \frac{45820}{40000}$

M=

VERBETERINGEN.

Bl.	*reg.*	*staat*	*moet zyn*
28.	5.	$M = \left(\frac{1}{2}\,\frac{19}{24}\,\frac{1}{2}\,\frac{3582}{4382} = \frac{1}{2}\cdot\frac{8}{36}\right)$	
		lees $M = \left(\frac{1}{2}\cdot\frac{19}{24}\cdot\frac{1}{2}\cdot\frac{3582}{4382} - \frac{1}{2}\cdot\frac{1}{36}\right)$	
		2 *v. ond.* in Kamertjes	in duimen
30.	2 *van ond.*	$F = \frac{MF}{\alpha T}$	$F = \frac{Mf}{\alpha T}$
31.	7.	$= \frac{2}{5}$ word M *siny* 16900	*sin* $\eta = \frac{2}{5}$ word M*f* = 16900
	22.	$\frac{Fx}{\beta}$	$\frac{F\alpha}{\beta}$
	24.	447 P.	147 P.
32.	4 *en* 5.	$(\frac{1}{2}a - z)$ *cosy* $- nbb$ *siny*, en hier is $(\frac{1}{2}a - c)$ *cot* $y = c$,	$(\frac{1}{2}a - z)$ *cot* $\eta \times nbb$ *sin* η, en hier is $(\frac{1}{2}a - z)$ *cot* $\eta = c$,
	2 *v. ond.*	K. *r cos.* $\frac{1}{4}g$	K. *r sin* $\frac{1}{2}g$; *of wel men moet in de plaats van* Polygoonhoek *twee regels hier boven* middelpuntshoek der Polyg. *lezen.*
33.	3. *en* 2 *van onder*	*siny* $(2 - tangy)$	*sin* η $(2 - m\,tang\,\eta)$
34.	3 *van ond.*	$\frac{1}{2}\,r\,b\,L$	$\frac{1}{2}\,a\,b\,L$
36.	4 *v. o.*	$\frac{2m - m^2\,tangy}{(m+n)^2}$	$\frac{2m - m^2\,tang\,\eta}{m+n}$
37.	7.	$c = \sqrt{(k^2 + 2k\,coty)} - k$	
		lees $c = \sqrt{(k^2 + 2ak\,cot\,\eta)} - k$	
38.	4 *van onder*	$\frac{2m^2(m+2n)^2 + 4n^2}{m^2(m+2n^2) + 4n^2}$	
		lees $\frac{2m^2(m+2n)^2 + 4n^2}{m^2(m+2n)^2 + 4n^2}$	
39.	4	$(2m(m+2n)^2$ *enz.*	$(2m^2(m+2n)^2$ *enz.*

8 *en* 9. *de vergelyking* $m^5 +$ *enz. moet dus staan:*

$$m^5 + 6n\,.\,m^4 + 12n^2\,.\,m^3 + 8n^3\,.\,m^2 - 4n^3 = 0$$
$$-2n \qquad -8n^2 \qquad -8n^3$$

VERBETERINGEN.

Bl.	reg.	staat	moet zyn
39.	2 van onder.	$\frac{k}{4}$	$\frac{k}{a}$
	laatste regel	$+\frac{1}{9}m^1$	$+\frac{1}{9}m^3$
40.	9.	$tang\,y = \frac{1}{3}$	$tang\,\eta = \frac{3}{2}$
44.	3.	$K = \frac{L - nc}{n}$	$k = \frac{L - nc}{n}$
45.	2 v. ond.	$L = 13\frac{1}{2}$ voet	$L = 13\frac{1}{3}$ voet
	laatste regel	$t = \frac{13\frac{2}{3}}{2_2}$	$t = \frac{13\frac{1}{3}}{2\frac{1}{2}}$
46.	4.	$\frac{20}{108}$	$\frac{23}{108}$

NB. By het afschryven is 'er een misslag in de Copy gesloopen, dat, namelyk, de Letters y en η de een voor den ander gesteld is: de Leezer gelieve de geheele Verhandeling door altyd te leezen η, het zy 'er die letter staat, of dat de letter y in de plaats gesteld zy.

IN HET

XV. DEEL.

Bl.	reg.	staat	moet zyn
152.	12.	Desgelyks	Dagelyks
155.	11.	Den 28.	Den 25.
156.	14.	*Labium valvae*	*Labium vulvae*
157.	11.	de Kankerbuil en alles	de Kankerbuil in alles
	14.	leggen	liggen
160.	23.	Dan 6.	Den 6.
161.	10.	met pyn in den Buik	met koude in den Buik

162.

VERBETERINGEN.

Bl.	reg.	staat	moet zyn
162.	3.	mider drift in de Pols	minder Hoofdpyn, minder drift in de Pols
	26.	mede in het linker been	mede het linker been
167.	10.	de Buik en Lenden	de Buik en Lenden vol smerte;
	11.	ook het zagter gedeelte	ook het regter gedeelte
171.	26.	gistende melk	gestremde melk
172.	10.	omgevenden Darm	omgewonden Darm
173.	22.	verliest	verliet
174.	21.	*Os saccrum*	*Os sacrum*
	24.	nen Beenvreeter	Beenvreeter
178.	21.	kracht hebbe uitgewerkt	kracht hebbe uitgeoeffend
	26.	in een ander	in een en ander
179.	14.	en genoegzaame givte	in genoegzaame givte
	23.	VAN DEN BLOOK	VAN DEN BLOCK
180.	18.	VAN DEN BLOOK	VAN DEN BLOCK
188.	13.	in zich behelze	in zich bevattende, *of*, (*wil men liever*) behelzende

IN DE BERICHTEN:

Bl. 9.	*reg.* 2.	staat	*Cellum*	lees	*Kollum*
- - -	- 3.	- -	*Posens*	- -	*Pæsens*

IN DIT

XVI. DEEL.

Bl.	reg.	staat		
197.	11.	ordentlyken	*lees*	ordenlyken
	23.	mitsgaders het		mitsgaders tot het
	24.	Fabriquen	*voeg by*	zo dra de loflyke Regeerders van dit Land de vrye Godsdienst-oefening aan alle Secten toelieten

212.

VERBETERINGEN.

Bl.	*reg.*	*ſtaat*		*moet zyn*
212.	7	*van ond.* arbeyden		beyden
214.	9.	Colonien		onze Colonien
219.	6.	verdiend heeft	*voeg by*	Hoe veele Linnens, die van buyten ingevoerd worden, worden hier gebruykt.
220.	17.	Perſoonen	*voeg by*	ten grooten deele
	19.	als		doch
223.	7.	derzelver Zee		uit de Havenen van de gemelde Zee.
224.	4.	voor	*voeg by*	alleen
227.	*laatſte reg.*	aan		van
242.	2.	nu	*voeg by*	op crediet
	3	*van ond.* benevens		benevens door de
267.	21.	Tegenſtand		Tegenſpoed
304.	15.	vermydelyk		verleydelyk
305.	18.	beſchaamd		beſchroomd
352.	2.	§. 24.		§. 34.
395.	5	*van ond. Matokko* §. 172.		*Marokko* §. 177.
407.	6.	§. 192 en 233.		§. 199 en 233.
502.	4.	§. 202.		§. 262.
516.	10.	met den Keizer §. 563.		§. 363.
527.	1.	§. 233,		§. 283.
538.	2.	§. 290.		§. 298.

VERHANDELINGEN;

UITGEGEEVEN DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE

DER

WEETENSCHAPPEN,

TE

HAARLEM.

XVI. DEELS 2. STUK.

VERHANDELINGEN

UITGEGEEVEN DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE

DER

WEETENSCHAPPEN,

TE

HAARLEM.

XVI. DEELS 2. STUK.

TE HAARLEM,

By *J. BOSCH*,

Drukker van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen, 1776.

Met Privilegie der Edele Groot Mogende Heeren Staaten van Holland en West-Vriesland.

INHOUD

VAN DIT

XVI. DEELS 2. STUK.

Verhandeling over de Eerſte Voortplantinge van het Christendom; door *Jozua van Iperen.* - - - - *bladz.* 1

Verhandeling over de Driesnyding eener Regtliniſche Hoek; door *Frans van Limborch vander Cragbt.* - - - - - 71

Waarneemingen over eenige Stoffen, die de Verrotting bevorderen of tegenſtaan; door *A. Ypey.* - - - - - 85

Verhandeling over de Triplaris Americana; beſchreeven en afgebeeld door *Petrus Jonas Bergius.* - - - - - 109

Staat der Gezondheid van zyn Hoogheids Regiment Oranje Gelderland, geduurende deszelfs Guarnizoen in Sluis in Vlaanderen, met eenige Waarneemingen over de Natuur, het Beloop, en de Geneeswyze van de aldaar voorgekomene Ziekten: beginnende met April 1773 tot het einde van April 1774.; door *Jacobus Dachs*, Chirurgyn Major van 't tweede Bataillon van het voorſz. Regiment. - - 117

Verhandeling over de VOORBEHOEDING dier Ziekte; door denzelfden Schryver. - bl. 156

Korte Aanmerkingen nopens de Gevolgen der KNEUZINGEN op het Menschlyk Lichaam; met eene Waarneminge gesterkt door *G. ten Haaff.* 221

Verhandeling over het ZOUT VAN WIER, of *Sal Quercus Marinæ;* door *Wesselius van Riemsdyk.* - - - - - 232

Proeve over 's Menschen GEWAARWORDING van zyn Lighaam; door *C. A. Kloekhof.* 241

Nieuwe Waarneemingen over het Lichten der VETTE OLIEN, en soortgelyke Stoffen; door *Martinus van Marum.* - - 271

BERICHTEN.

Bericht van een NIER, daar het Bekken geheel buiten dezelve geplaatst was; door *Jacobus Rocquette.* - - - - - - 281

Bericht eener uitzakkinge des KRONKELDARMS door de Schede, naa eene moeilyke Verlosfing; waargenomen door *Maximiliaan Jacob de Man.* 288

Bericht wegens het ligtvaardig Insteeken van KREEFTEN-OOGEN in de Oogen der Menschen; door *Jacob vander Haar.* - - - 301

Scheikundige Waarneeming, dienende tot nader betoog van de AANWEEZENHEID des Yzers in het Sneeuw- en Regenwater, en des *Phlogistons* in den Glauberiaanschen Salpeter-Geest; door *B. Tieboel.* - - - 306

Bericht van eene OUDE DAME, welke in haar 86. jaar drie nieuwe Tanden heeft gekreegen, welk getal sedert vier jaaren tot vierentwintig is aangegroeid; door *J. Dabs.* - 317

Waar-

Waarneeming van zeer zwaare en langduurige CONVULSIEN of Stuiptrekkingen, door Steenſtof veroorzaakt, en door het uitloozen van dezelve geneezen; door wylen *Petrus Heckers.* *bl.* 325

Waarneeming van eene buitengewoone ZWELLING DER DYE, gepaart met eene vreemde ontaarting der Spieren, en Beenbederf; door *B. Franken* - - - - 333

Waarneeming eener aanmerklyke ZOGVERPLAATSINGE; door *Willem den Appel.* - - 350

Waarneemingen van het WEER en de Warmte op *Rio de Berbice*, over 't jaar 1772., gedaan door den Wel-Edelen Geſtrengen Heer *Pieter Maſſé*, Raad van de beide Hoven van Juſtitie; medegedeeld met eenige Aanmerkingen door *J. C. Palier.* - - - - 353

Beſchryving van een Wanſchapen Bot, Wind-Ei, een Uitwas aan den Tak van een Eikenboom, en van blaauwe Aarde; door *J. F. Martinet.* - - - 366

Onderzoek wegens de COMEET van 1774, benevens verſcheide Onderſtellingen omtrent de bepalingen van derzelver loop, welke voldoen aan de verſchillende Waarneemingen deswegen gedaan; door den Heer *Mechain.* - 371

Bericht wegens de uitgebluſchte Vuurſpuwende BERGEN; door *R. E. Raspe.* - 378

Bericht, betreffende den TAMARISCH-BOOM, in het XV. Deel deezer Verhandelingen beſchreven, in eene Kruidkundige Verhandeling over Jerem. XVII. vs. 6.; door *D. de Gorter.* - 381

Waarneemingen op Zwaanenburg, van den Jaare 1774.

PLAATEN

in dit Deel te voegen.

Afbeeldingen, ter opheldering der Drieſnyding eener Regtlyniſche Hoek, Fig. 1 en 2. bl. 84.

——— van de *Triplaris Americana.* 116

——— van eene Nier, daar het Bekken geheel buiten bevonden werd. 181

DRUKFEIL *te verbeteren.*

Bladz. 82. *reg.* 1. *ſtaat* uit de *parallel.*
lues uit *d parallel.*

VER-

VERHANDELING
OVER DE
EERSTE VOORTPLANTINGE
VAN HET
CHRISTENDOM;
DOOR
JOSUA VAN IPEREN.

§. I.

Voortreffelyke en waereldberoemde Vernuften, die zig op eene oordeelkundige behandelinge der Kerkgeſchiedeniſſen hebben toegelegd, ſchynen tot hier toe nog niet volledig begrepen te hebben, hoe de eerſte ver-

breidinge van het Evangelium, en de voortplantinge van het Christen-Geloof veroorzaakt en doorgezet zy. Want zy verſchuiven de verſtrooijinge der Belyders door *Judæa* en *Samaria* verder, dan eenige waarſchynelykheid veroorlooft, en zy durven zelf de Steeniginge van *Stephanus* ſtellen onder de Regeringe van *Caligula*, gelyk SPANHEIM (*a*) onderneemt. Ja, dat nog verder gaat, zy beweeren, (zonder eenigen grond, zoo ik meene,) dat die Verſtrooijelingen, welke de Goddelyke Blymaar, met zoo veel ophefs, in *Phœnicien*, *Cyprus* en *Antiochien* overbragten, juist alleen tot het gezelſchap zouden behoord hebben, van die honderd en twintig Perſoonen, welke, benevens de twaalf Apostelen, voor de plegtige uitſtortinge des Geestes, in de bewuste Opperzale te *Jeruſalem*, vergaderd waren: gelyk LIGHTFOOT (*b*), MILLER (*c*), en anderen doen.

§. II.

Hier van daan is het bygekomen, dat men nog heden verlegen ſtaat, hoe men het ſtellen

(*a*) *Hiſt. Eccl. N. T.* pag. 18.
(*b*) *Opp.* Tom. I. pag. 794.
(*c*) *Hiſtorie der Voortplantinge van den Chriſtelyken Godsdienst*, I. Deel, bladz. 319.

len zal, met de weinige meldinge, welke men, buiten en na *Lucas* in zyne *Handelingen der Apostelen*, gemaakt vind, van de Christenen, tot op den tyd der Regeringe van Keizer *Trajanus* toe, die eerst in het 98 ſte Jaar der Christelyke Jaartellinge den Throon beklommen heeft: terwyl men teffens aanmerkt, hoe weinig men op de Roomſche *Legende* en Martelaarsboeken, ter aanvullinge van die klove, ſtaat kan maken.

§. III.

De beroemde VITRINGA (*d*), deze zwarigheid willende oplosſchen, verzon eenen tyd van verkoelinge, onder *Caligula*, *Claudius* en *Nero*, die, behalven hare onwaarſchynelykheid, ook, voorwaar! weinig luister aan de eerſte inſtellinge van het Christendom byzet. Deze veronderſtellinge echter word met eenige redenen bekleed, die wel wat van naby verdienen bekeken te worden, zoo wel, als het Stelſel van LIGHTFOOT (*e*) en MILLER (*f*), rakende de buitenlandſche Verſtroijelingen, dat deze die honderd en twintig perſonen van *Lucas* zouden

(*d*) *Obſ. Sacr.* Tom. II. pag. 900 ſeqq.
(*e*) *Loc. cit.*
(*f*) *Loc. cit.*

den geweest zyn. En die honderd en twintigen zouden dan nog, voor het grootſte gedeelte, uit de 12 Apostelen en 70 Leerlingen van Christus beſtaan hebben. Waarlyk wy mogen de voetſtappen der vroegſte Verſtrooijelingen wel een weinig nauwkeuriger naaroogen, dan nog geſchied is: te meer, om dat de groote MOSHEIM (*g*), wiens ſchrander doorzigt in de Kerkelyke Historie te regt voor eene Vraagbaak word aangezien, opentlyk verklaart, dat het wel te wenſchen ware, dat iemand de oorzaaken der ſnelle voortplantinge van de Evangeliſche Waarheden by de Apostel-Kerke, in een helderder dagligt ſtellen konde, dan tot hier toe geſchied is: voornamentlyk, in zoo verre die aan de buitengewone Gaven des Geestes zyn toe te ſchryven.

§. IV.

GROTIUS niet alleen en GRONOVIUS, maar ook eenige andere Vernuften, hebben zwarigheid gemaakt, om toe te ſtemmen, dat het tweede Canonyke Boek van LUCAS *den Evangelist*, met regt het pragtig Opſchrift van *Handelingen der Apostelen* zou dra-

(*g*) *Inſtit. Hiſtor. Chriſt. Maj.* Sæc. I. C. IV. §. 7. pag. 107. 113.

dragen, om dat het, op zyn best, alleen, ten minſten inzonderheid, de Handelingen van *Petrus* en van *Paulus*, en deze nog niet volledig, beſchryft (*h*). En die bedenkinge had reeds in zynen tyd de Kerkvader HIERONYMUS (*i*). Ik weet niet, dat iemand dit zoo algemeen aangenomen begrip, met opzet, heeft overwogen, en omtrent het zelve alles gewikt, wat in een ſtuk van dat aanbelang voor de Kerkelyke Historie, in aanmerkinge behoorde te komen. Trouwens zoo het oogmerk van *Lucas* mogt geweest zyn, aan *Theophilus*, en, door hem, aan andere Christenen te *Antiochien*, een denkbeeld, of een genoegzame ſchetze te geven van de algemeene Voortplantinge des Evangelies, dan ſchynen 'er meer zaken uitgelaten, dan vermeld te zyn; en die 'er nog vermeld worden, ſommigen ten minſten, veel te breedvoerig voorgedragen, dan men die tot eene ſchetze behoefde. Want, ofſchoon 'er al, ja in den aanvang, betrekkelyk tot de Jeruſalemſche Moederkerk, van de *XII Apoſtelen*, *VII Diakenen*, en daar na ook van eenige *Propheten* en *Broederen*, vooral in *Judæa*, *Samaria* en *Syrien* omzwer-

(*h*) J. C. WOLF *Cur. Phil.* Tom. I. pag. 1000.

(*i*) J. A. FABRICII *Bibliotb. Gr.* Lib. IV. C. V. §. 5. Tom. III. pag. 136.

zwervende, eenig berigt gegeven word: zo kon dat alles echter niet voldoen aan den aart en vereiſchtens van eene algemeene Kerk-Historie, of van een volledig Berigt der Apostoliſche verrigtingen. En hierom is het veiligst, met den Heer CAVE (*k*), te denken, dat *Lucas* niets verhaalt, of verhalen wilde, dan het geen, waar van hy oog- en oor-getuigen geweest was, immers waar van hy de omſtandigheden met zekerheid wist uit de eerſte, of uiterlyk de tweede hand. Deze was de zorgvuldige gewoonte der eerſte Christen-Leeraars en Apostelen (*l*), en buiten twyffel ook van allen, die even dierbaar geloof met hen ontfangen hadden.

§. V.

Maar behalven dat zoo de geloofwaardigheid van *Lucas*, als Historie-ſchryver, uit de bekrompenheid zyner verhalen, magtig aanwint, kunnen wy ook daarenboven nog al het een en ander te berde brengen, om aan te toonen, dat hy, nopens de eerſte Voortplantinge van het Geloof, zoo bekrom-

(*k*) *Hiſt. Lit. Scriptor. Eccl.* Tom. I. pag. 25. confer. EUSEB. *Hiſt. Eccl.* Lib. III. C. 4. pag. m. 53.
(*l*) 1 Joann. I. vs. 1--3.

krompen en onvolledig niet is, als men vermoed. Dit zal in eene volgende Verhandelinge blyken. Want, alzoo men in de Historie geene gebeurtenisſen op veronderſtellingen mag gronden, of op overleveringen van latere dagteekeninge, zal het zoo veel te meer de pligt van een Historie-ſchryver blyven, dat hy de verhalen van geloofwaardige getuigen, gelyk *Lucas* was, in waarde houde, en van hunne Aanteekeningen behoorlyk gebruik make, hoe onvoldoende die ook ſchynen mogen: ja dat hy redenen uitdenke, om welke dusdanige Schryvers geene omſtandiger verhalen konden of wilden geven.

§. VI.

Ik ſtelle my voor, om in dit Vertoog, op eenen eenvoudigen trant de wyze en mogelykheid der eerſte Voortplantinge van het Christendom aan te toonen. Zoo dat ik dan iets meer zal moeten doen, dan ARNOBIUS (*m*), en andere Christen-Redenaars, die in den vloed hunner welſprekenheid, by wyze van verrukkinge, en ter opcieringe van hun onderwerp, van die Voortplantinge niet dan

(*m*) *Adv. Gentes*, Lib. I. ad finem, poſt TERTULLIAN. Fol. Paris 1580. pag. 148.

dan eene aaneenſchakelinge van Wonderwerken maakten: gantſch anders, als *Lucas* en de Apostelen in hunne Brieven gedaan hebben. Daarenboven zal ik in het oog zoeken te houden, om nog het wangedrag der Heidenſche Priesteren van dien tyd, met HOBBES, nog de milddadigheid der eerſte Christenen, met anderen, voor aanleidende oorzaken van den ſnellen voorſpoed der Euangelie-Leere op te geeven (*n*). Neen! de eigene aard van die Leere des Euangeliums, en de bekende lotgevallen der eerſte Belyders te *Jeruſalem* en in *Judæa*, moeten voor de beginzelen dier ongemeene gebeurtenisſen worden aangezien: en alles moet, volgens den gewoonen loop der Historien, blyven aaneengeſchakeld.

§. VII.

Ik kenne niemand van onze Godgeleerde Syſtema-Schryvers, die beter dien voet gehouden heeft, dan GURTLER: alzoo hy bondig en eenvoudig de getuigen van Jezus Opſtandinge voorſtelt (*o*), en daarna in die zelfde ſmaak voortgaat, om de vermaardſte

(*n*) Zie J. L. MOSHEIM Sæc. I. P. I. C. IV. §. 13. pag. 113.

(*o*) *Inſtit. Theolog.* C. XXX. §. 76 ſeqq. pag. 721.

ſte Christen - Leeraars en Leeraresſen, mitsgaders derzelver bedryven, uit de *Handelingen* en *Brieven der Apostelen* ontleend, in eene geſchikte order voor te dragen (*p*). Maar hoe pryzenswaardig ook deze handelwyze van GURTLER zy, echter geeft zy aanleiding tot bekrompene begrippen, welke weinig luister aan onze Belydenisſe byzetten. Dit was het oogmerk der *Evangelisten*, en inzonderheid van *Lucas* niet. Indien men zig zoo nauw verbinden moest aan hunne verhalen, dan moest men zig ook verbinden aan 't verhaal van *Matthæus*, en van ieder Canonyk Historie-ſchryver afzonderlyk, zonder de byzonderheden welke ieder verzwygt, uit anderen te mogen aanvullen: aangezien elk op zig zelven genomen, een Canonyk en Goddelyk Historie-ſchryver was. By gevolg kan men veilig vooronderſtellen, dat, gelyk elk wat uitgelaten heeft, zy ook, te ſamen genomen, wat kunnen uitgelaten hebben: vooral, indien zy zelve ons aanleidinge geven, om die uitlatinge te vermoeden, en den weg wyzen, om ze aan te vullen.

(*p*) *Id. ibid.* C. XXXIV. pag. 908 ſeqq.

§. VIII.

Alle vier de Evangelisten hebben, nopens de getuigen van 's Heilands Opſtandinge, iets uitgelaten, dat PAULUS, in zynen *eerſten Brief aan de Corinthiſche Gemeente* opgeeft, als een der gewigtigſte bewyzen van onzes Zaligmakers Verryzenisſe: dat hy, namentlyk, als uit den Graffpelonke te voorſchyn gekomen, *van vyfhonderd Broeders op eenmaal gezien wierd* (*q*), en dat *het meerder gedeelte dier Broederen* nog in leven was, wanneer hy dit ſchreef. Dit allergewigtigſte getuigenisſe van den Apostel leert my meer dan eene byzonderheid, welke 'er de Uitleggers doorgaans niet in zoeken.

I. Dat deze *vyfhonderd Broeders* alle gezamentlyk den verrezenen Jezus gezien hebben op een en het zelfde tydſtip: en dat zy toen reeds, wanneer zig de Verlosſer in heerlykheid aan hen vertoonde, *Broeders* waren, onderſcheiden van de Apostelen, en vooral onderſcheiden van *Paulus*, die zig *eenen ontydig geboren* noemt (*r*).

II. Dat

(*q*) 1 Cor. XV. vs. 6.
(*r*) Vs. 8.

II. Dat deze Broeders of Discipelen de eenigſte niet waren, welke Jezus *zyne Broeders* noemde (*s*), en tot welke *Maria Magdalena*, en de andere Vrouwen, door den Engel gezonden wierden (*t*); maar dat 'er nog *vele andere* waren te *Jeruſalem*, en vooral in *Galilæa* (*u*), die met de Openbaringe van Christus Tegenwoordigheid, op verſchillende tyden en plaatſen begunſtigd wierden: en die niet waren ſamengevloeid op den Berg, (*Thabor* misſchien,) *daar Jezus de Elven beſcheiden had* (*v*). Onder welken ik *Nathanaël*, en die *twee andere Discipelen*, die met *Petrus* en *Thomas*, en *Zebedeus Zoonen*, Jezus zagen aan de Zee van *Tiberias* (*w*), telle. Als mede *Cleopas*, en zynen Medewandelaar naar *Emmaus* (*x*).

III. Dat de Openbaringe van den Vorst des Levens, levendig na zynen dood aan die vyfhonderd en overige Broeders, met

(*s*) Joann. XX. vs. 17.
(*t*) Matth. XXVIII. vs. 7. Marc. XVI. vs. 7.
(*u*) Luc. XXIV. vs. 9.
(*v*) Matth. XXVIII. vs. 16.
(*w*) Joann. XXI. vs. 1, 2.
(*x*) Luc. XXIV. vs. 18.

met dat zelfde oogmerk moet geſchied zyn, als aan de Vrouwen en aan de Elven; te weten, om getuigenisſe der waarheid van deze blyde gebeurtenisſe te dragen, en dit Evangelium alomme aan te kondigen: ja dat het overſchot der 500 Broeders, dat nog in leven was, daar zig werkelyk nog mede bezig hield, toen *Paulus* dezen Brief ſchreef: want anders ſchynt het, zou hy zoo nauwkeurig niet geweten hebben, hoe veel 'er van hun geſtorven waren, en wie 'er van hun nog leefden, zoo zy ſlegts gemeene leden waren geweest: en hy zou zig ook op hunne eenſtemmige getuigenisſe, ter overtuiginge van de *Corinthiers*, niet gevoegelyk beroepen hebben, indien hy niet geweten had, dat zy daarvoor uitkwamen, en zig gaarne over de waarheid lieten ondervragen.

§. IX.

Deze laatſte gevolgtrekkinge word nog zekerder, als men in aanmerkinge neemt, dat *Paulus* niet alleen zig zelven, maar ook alle de Discipelen, aan welke zig Jezus, na zyne verryzenisſe vertegenwoordigde, *Apoſtelen* noemt: en dat wel in onderſcheidinge van

van *Cephas*, van de Twaalve, van de 500 Broeders, en van *Jacobus*. *Daarna is Hy gezien van Jacobus, daarna van alle de Apostelen* (*y*). Hier uit blykt, dat alle die lieden, aan welke zig Jezus, als opgewekt, eindelyk vertoonde, eene byzondere zendinge kregen, ter vermeldinge en uitbreidinge van het Evangelium. Zoo begreep men het ook reeds ten tyde van EUSEBIUS, die van een oneindig aantal τῶν λειπῶν Ἀποστόλων μυριάδα gewaagt in het Joodſche Land (*z*), eer de woede der Joden deze Apostelen wyds en zyds verdreef: ſedert het ſtenigen van *Stephanus*, het onthalzen van *Jacobus*, den Broeder van *Joannes*, en het afwerpen van *Jacobus* den Regtvaardigen van de tinne des Tempels. Even die zelfde EUSEBIUS verklaart ook, dat de laſt des Godlyken Hoog-Leeraars: *Gaat henen, onderwyst alle Volkeren*, niet alleen aan de Elve, maar ook aan dat oneindig aantal, aan de μυριάδα ongelooffelyke menigte van Apostelen geſchied is: en dat zy zig ook dezen bepaalden laſt hebben aangetrokken, en zig daar van gekweten (*a*). Een verhaal, dat magtig afwykt van

(*y*) 1 Cor. XV. vs. 7.

(*z*) *Hiſt. Eccl.* Lib. III. C. 4. pag. 54. confer. Lib. I. C. 12. pag. 22.

(*a*) *Loc. cit.*

van de opvattinge dier Uitleggers, welke door die *allen* de *Apostelen*, van *Paulus* alleen de zoogenaamde *Zeventig Leerlingen*, en misſchien nog dezen en genen, welken men 'er by zou kunnen voegen, willen verſtaan hebben: ſchoon *Joannes* ons genoegzame aanleiding geeft, om in het begrip van EUSEBIUS te vallen, en dus in 't gevoelen der eerſte Christenheid wegens de groote menigte der Apostelen: daar hy, op het verhaal der overtuiginge van *Thomas* ongeloof volgen laat: *Jezus dan heeft nog wel veele andere teekenen in de tegenwoordigheid zyner Discipelen gedaan, die niet zyn geſchreven in dit boek (a):* vergeleken met het aanmerkenswaardig ſlot van zyn Evangeliſch verhaal, dat voornaamentlyk zag op de verrigtingen van Jezus, gedurende de veertig dagen zyner verheerlykte omwandelinge in *Galilæa* en *Judæa*. *En daar zyn nog veele andere dingen, die Jezus gedaan heeft, welke, zoo zy elk byzonder geſchreven wierden, ik agte dat ook de waereld zelve de geſchrevene boeken niet en zoude vatten. Amen.*

(a) Joann. XX. vs. 30.

§. X.

§. X.

Ik weet wel, dat men alleen *Matthias* en *Paulus*, behalven de Elve, voor eigentlyk gezegde *Apostelen* groet, die hunne onmiddelyke zendinge van Christus hadden; en dus, dat myn gevoelen in dezen niet alleen nieuw, maar vreemd is, en even daarom by ſommigen weinig ingangs vinden zal. Men ſtemt wel toe, dat 'er *Apostelen der Gemeinte* waren, als *Epaphroditus*; dat 'er *Apostelen der Apostelen* waren, zulke Zendelingen, die hunne zendinge van de eigentlyk gezegde Apostelen hadden, gelyk *Timotheus*, *Titus*, en ſoortgelyke; ook wel dat 'er *Mede-reizigers* en *Mede-arbeiders* der Apostelen in de eerſte Christen-Kerk bekend waren, gelyk *Barnabas*, *Silas*, en anderen (*b*): maar dat 'er eigentlyk zoo gezegde *Apostelen* zouden zyn geweest, die van den Heiland opzettelyk waren afgevaardigd, om de blyde Boodſchap alomme waereldkundig te maken, buiten de twaalve of dertien, is iets, dat men

(*b*) Confer. J. C. Diëterici *Antiqu. N. T.* pag. 138. J. C. Suiceri *Theſaur. Eccl.* Tom. I. pag. 475. P. Ravanelli *Bibliotb.* S. pag. 120. Marc. Anton. di Dominis *de Rep. Eccl.* Lib. I. C. 2. pag. 14. Frider. Spanhemii Diſſ. *de Apoſtolata & Apoſtolis*, & alios Authores memoratos Wolpio *Cur. Phil.* Tom. I. pag. 623. ad Luc. VI. 13.

men zoo gereedelyk niet gelooven zal: MOSHEIM zelf, begrypende, dat de dertien Mannen, zoo men 'er de LXX Discipelen by voegt, nog niet genoeg zyn, om het genootſchap uit te maken der buitengewone Leeraars van het eerſte Christendom, voegt 'er de *Evangelisten* by: *en alle die, welke met de Gaven der menigerleije Talen begunſtigd wierden (c).* Edog zoo gewaagt die uitmuntende Kenner der Kerk-Historie, van *Apostelen*, indien men ze zoo noemen mag, *des Heiligen Geestes*, die hunne zendinge van den Heiligen Geest ontfingen, of ten minſten op de lyst der eigentlyk genoemde Apostelen niet mogen voorkomen.

§. XI.

Schoon ik my over den eertitel van Apostel, in geenen woordenſtryd begeven wil, meene ik echter te moeten aanmerken, dat men onderſcheid moet maken tusſchen *Apostelen van de eerſte* en *Apostelen van de tweede zendinge.* Het gezelſchap der Twaalven was van de eerſte, en alle de overige Apostelen, aan welke Jezus na zyne Opſtandinge verſchenen is, waren van de tweede Zendinge.

(c) *Inſtit. Hiſtor. Chr. Maj.* Sæc. I. P. II. C. II. §. 2. pag. 156.

dinge. Indien TERTULLIANUS dit begrepen had, zou hy mogelyk zoo niet blyven ſtaan zyn op het gezag der Apostoliſche Moederkerken, en dus onbedagt aanleidinge tot bygeloovige vooroordeelen, zoo in de Historie, als in de Belydenisſe aan de latere Christenen, gegeven hebben (*d*). Want ik verbeelde my, dat de plaats van TERTULLIANUS, welken ik hier bedoele, de Baarmoeder is van alle de bekrompene denkbeelden, die men zig nog heden vormt, van het aantal der eigentlyk gezegde Apostelen, welke als oorſprongelyke Voortplanters van het Christendom moeten worden aangezien. Met het gezag der Moederkerke te ſchermen tegen de Ketters, is zoodanig eene wilde en woeste manier van zintwisten, dat zy in deze verligte Eeuw zelden meer, ter overtuiging van oordeelkundige vernuften, verſtrekken kan: en best paste aan een *Montanist*, gelyk TERTULLIAAN was, toen hy dit ſchreef (*e*).

§. XII.

MARCUS ANTONIUS DE DOMINIS, die ook al in het gevoelen van TERTULLIANUS

(*d*) *De Præſcript. adv. Hæret.* Opp. p. m. 76. Par. 1580.
(*e*) Conf. CAVE *loc. cit.* pag. 91–93.

NUS volharden bleef, haalt een gezegde van HIERONYMUS aan (*f*), daar hy volſtrekt genen weg mede weet. Laten wy zyne eigene woorden hier inlaſchen, alzoo zy zullen te ſtade komen ter bereikinge van ons oogmerk. *Ad Apoſtolatus igitur officium ineptus erat quisquis non fuerat familiariter cum Jeſu converſatus a primis diebus ſuæ manifeſtationis, usque ad mortem ejus, & in cœlum adſcenſionem. Prædicare enim & testificari debebat Christi Reſurrectionem, tanquam teſtis oculatus. Apoſtolus igitur is eſt qui teſtis oculatus talis, ad prædicandum Chriſtum aſſumitur & mittitur ab ipſo Christo, ſive ſaltem ex ejus ordinatione. Senſit hoc* HIERONYMUS, *dum ait; quod autem, exceptis duodecim, quidam vocentur Apoſtoli, illud in cauſa eſt; omnes qui Dominum viderant, & eum poſtea prædicabant, fuiſſe Apoſtolos appellatos. Ideoque qui prius non erant, niſi tantum Diſcipuli, cum turba cæterorum poſtea ſegregati a cæteris, & ad prædicationem deſtinati, ut vidimus Apoſtolorum nomine fuerunt inſigniti.* „ Tot het „ Apostelampt was een iegelyk onbekwaam, „ die met Jezus niet gemeenzaam verkeerd „ had, van de eerſte dagen af zyner open„ baringe tot op zynen dood en hemelvaart „ toe.

(*f*) *De Rep. Eccl.* loc. cit.

„ toe. Want hy moest Christus opſtandinge „ prediken, en getuigeniſſe van de waarheid „ derzelve geven, als een ooggetuige. Der- „ halven is een Apostel zoo iemand, die niet „ alleen een ooggetuige, maar die ook, als „ een ooggetuige van Christus zelf, of ten „ minſten op zyne bepaalde verordeninge tot „ het verkondigen zynes naams en zynes „ Meſſiasſchaps bevorderd en gezonden word. „ Dat heeft HIERONYMUS reeds begree- „ pen, als hy zegt: Maar dat 'er behalven „ de Twaalven, nog andere Apostelen ge- „ noemd worden, daar van is de oorzaake „ deze, *dat alle die den Heere gezien, en „ hem naderhand gepredikt hebben, Aposte- „ len geheeten wierden.* By gevolg, die te „ voren ſlegts zyne Discipelen waren, en „ met de Scharen van 's Heilands Toehoor- „ ders vermengd, wierden naderhand afge- „ zonderd, en tot de predikinge geſchikt „ zynde, met den naam van Apostelen ver- „ eerd (*g*), gelyk wy gezien hebben." Dus verre de beroemde Aarts-Biſchop van Spalatro.

(*g*) Marc. III. vs. 13, 14.

§. XIII.

De getuigeniſſe van den Kerkvader verſchilt zeer veel van de gevolgtrekkinge des Aarts-Biſchops. HIERONYMUS zegt, *dat zy allen, die den Heere gezien hadden, en hem naderhand predikten, Apostelen genoemd wierden*; doelende daar mede ook op hen, die *den Heere gezien hadden* na zyne opſtandinge, gelyk *Joannes* die ſpreekwyze gebruikt van *Maria Magdalena* (*h*), en die na zyne Hemelvaart hem als zoodanigen Heer gepredikt hebben. En DE DOMINIS daar en tegen ontduikt den ſlag, door ons te wyzen naar de eerſte aanſtellinge der 12 Apostelen, die te voren Discipelen zouden geweest zyn: even of HIERONYMUS dus inſtemde met zyne gegevene bepalingen van eenen Apostel. 't Is ook zoo niet, dat de Twaalven eerst tot het Apostelampt bevorderd zyn, toen zy eenen geruimen tyd te voren reeds Discipelen geweest waren. Toen de Heiland aan het Meir van *Genneſareth*, *Simon Petrus*, *Jacobus* en *Joannes* aanſtelde tot Menſchen-Viſchers, kregen zy reeds hunne zendinge als Apostelen, in betrekkinge tot de voortplantinge des Evangeliums (*i*). Maar

(*h*) Joann. XX. vs. 18.
(*i*) Luc. V. vs. 10, 11.

Maar behalven zulken, *riep Jezus tot zich die Hy wilde, en zy kwamen tot Hem* (*k*). Dat de Twaalven Apostelen geheeten wierden van Christus zelve, volgens de aangehaalde getuigeniſſe van *Lucas* (*l*), zag op hunne toenmalige zendinge, twee aan twee, *om te prediken* niet alleen, maar ook *om magt te hebben, de Zieken te genezen, en de Duivelen uit te werpen* (*m*), met uitdrukkelyken last, *om niet te gaan op den weg der Heidenen, nog in eenige Stad der Samaritanen* (*n*). Die eerſte zendinge verſchilt zeer veel van de tweede: *Gaat henen, onderwyst alle Volkeren:* met welke ik vastſtelle, dat 'er zeer vele anderen, ja, gelyk het HIERONYMUS opvat, genoegzaam allen vereerd wierden, die den Heer na zyne Verryzeniſſe gezien hebben: te meer, om dat naderhand *Petrus, Jacobus* en *Joannes* nog allen *Apostelen der Beſnydeniſſe* bleven (*o*). *Paulus* daarentegen was nog van de eerſte, nog van de tweede zendinge, maar wel van de derde, als door *Ananias*, op uitdrukkelyken last van Jezus daar toe verordend, dat hy *'s Heeren naam*

(*k*) Marc. III. vs. 13.
(*l*) Luc. VI. vs. 13.
(*m*) Marc. III. vs. 13, 14.
(*n*) Matth. X. vs. 5. Marc. VI. vs. 7 — 13. Luc. IX. vs. 1 — 6.
(*o*) Galat. II. vs. 7 — 9.

naam zou dragen voor de Heidenen, en de Koningen, en de Kinderen Israëls (*p*). En evenwel was hy *in geen ding minder dan de uitnemendſte der Apostelen, als hebbende de merktekenen van eenen Apostel*, onder de *Corinthers* betoond *in alle lydzaamheid, met tekenen en wonderen en kragten* (*q*). Welke merktekenen ook buiten allen twyffel in alle die Apostelen zullen zyn te zien geweest, die van de *tweede zendinge* waren, en onderſcheiden van de Twaalven, en van de 500 Broeders, aan welke zig Christus, na zyne opſtandinge, geopenbaard heeft (*r*). En meerdere onderſcheidene Zendingen waren 'er niet: want *Paulus*, en misſchien ook *Sosthenes*, de Broeder, waren de *laatſte Apostelen* (*s*). 't Is derhalven verkeerd, als men van Apostoliſche Mannen ſpreekt, die den eertitel van Apostelen zouden gedragen hebben, zonder eene onmiddelyke zendinge van Jezus Christus te hebben gehad.

(*p*) Handel. IX. vs. 6. 15. XXII. vs. 14, 15. XXVI. vs. 16 -- 18.
(*q*) 2 Cor. XII. 11, 12.
(*r*) 1 Cor. XV. vs. 7.
(*s*) 1 Cor. IV. vs. 9.

§. XIV.

§. XIV.

Deze benaminge van Apostelen was by de Joden bekend, alzoo, gelyk EPIPHANIUS, EUSEBIUS, en anderen berigten, by hen de Patriarch zulke Apostelen had, welke naar de Buiten-Synagogen wierden afgevaardigd (*t*). Men kan dus ligtelyk begrypen, waarom de twaalf Apostelen der eerſte zendinge, onder de Joden hooger gezag hadden, dan de overige: alzoo zy bekend ſtonden voor zulke Gezanten van Jezus, die met Hem verkeerd, en in zynen naam wonderen verrigt hadden, eer Hy gekruiſigd wierd. Waarom dan ook, alzoo zy de eerſte Predikers des Euangeliums geweest waren onder de Joden, *het Nieuw Jeruzalem op twaalf fondamenten nederzonk, en in dezelve de twaalf naamen der Apostelen des Lams* (*u*). Maar onder de Heidenen hadden de Apostelen der eerſte zendinge geen grooter gezag, dan de overigen, om dat zy weinige kennisſe kregen van derzelver ampts-bedieninge en voorregten, welke zy, voor de Uitſtortinge des H. Geestes, ontfangen hadden.

(*t*) Zie VITRINGA *de Synag. Vet.* Tom. I. pag. 577. en SUICERI *Theſaur. Eccl.* Tom. I. pag. 477. FABRIC. *Bibl. Antiqu.* Cap. XIII. pag. m. 454. FR. SPANHEMII *Diſſert. Hiſtor.* pag. 247 ſeqq.

(*u*) Openb. XXI. vs. 14.

§. XV.

De LXX. Leerlingen waren, volgens BLONDELLUS, met de XII Apostelen van denzelfden rang en van gelyke hoedanigheid: welke ſtelling door den grooten FABRICIUS is tegengeſproken: om dat *Matthias* en *Barnabas*, die vooraf tot de LXX Discipelen behoord hadden, naderhand, *Matthias* ten minſten, tot het Apostelampt eerst bevorderd zyn. Maar, op welke gronden ſteunt het, dat *Barnabas* en *Matthias* juist voormaals onder de LXX Discipelen zouden zyn gerekend geweest? Dit zou aanloopen tegen het begrip der Ouden, welke *Matthias* en *Zachæus*, reeds ten tyde van CLEMENS ALEXANDRINUS (*w*), voor een en denzelfden perſoon hielden. De uitdrukkelyke getuigeniſſe van EUSEBIUS meld, dat 'er te zyner tyd een gemeen gerugt was, dat *Matthias* een der Zeventigen zou moeten geweest zyn (*x*). Maar EUSEBIUS bloeide en ſchreef honderd jaren later dan CLEMENS, en dus is het begrip van ſommigen ten tyde van CLEMENS genoegzaam, om het tegenſtrydig algemeen gerugt, daar EUSE-

(*w*) *Stromat.* Lib. IV. pag. 488. Colon. 1688.
(*x*) EUSEB. *Hiſt. Eccl.* Lib. I. C. 13. pag. 22.

SEBIUS van gewaagt, voor een onvoldoenend bewys te doen doorgaan. Waarlyk, zoo men het verhaal van *Lucas*, wegens de LXX Leerlingen (*y*), inziet, met de vereifchte oplettenheid, en het vergelykt met de eerfte aanftellinge, en de vroegfte verrigtingen der XII Apostelen, by dien zelfden Evangelist, en by *Matthæus* en *Marcus* zo nadrukkelyk befchreven, kan men 'er nauwlyks van tusfchen, om niet in het begrip van BLONDEL te vallen. Waarlyk alles komt overeen: zelfs vind men het zelfde Werkwoord ἀπέστειλεν αὐτὰς ἀνὰ δύο, met opzigt op die Zeventigen, eveneens gebruikt, waaruit volgen moet, dat zy ook Apostelen mogten geheeten worden. Het eenig verfchil beftaat daar in, dat zy by hunne eerfte afvaardiginge geenen uitdrukkelyken last gekregen hadden, *om de Duivelen uit te werpen*, gelyk aan de Twaalven, alhoewel zy het uit eigene beweginge, met goed gevolg, ondernamen (*a*). Maar, als Voortplanters van Jezus roem en leere, gelyk wy hen hier befchouwen, verdienen zy ook den rang onder de Apostelen der eerfte bezendinge (*b*).

(*y*) Luc. X. vs. 1-24.
(*z*) Luc. X. vs. 3-16.
(*a*) Luc. X. vs. 17, 18.
(*b*) Zie evenwel D. PAREUS *in Adverf. ad* Luc. X. 1. P. III. pag. 274.

§. XVI.

Welk eene beweginge zulke Gezantſchappen in de Steden en Vlekken van het Joodſche Land moeten gemaakt hebben, valt gemakkelyker te denken, dan te beſchryven. Laten wy ons eens verbeelden, welke eene algemeene gistinge in ons Vaderland ontſtaan zou, zoo 'er eens op vyfendertig plaatzen te gelyk, en by gevolg alomme op onze Dorpen, in onze Steden en huizen, zulke wonderdadige Leeraars aankwamen, alle onze Zieken en Bedlegerigen met een woord, en in den naam hunnes Meesters, eensklaps genazen, en alle zielskwalen van dweepery en krankzinnigheid wegnamen. Zouden wy niet met verbaastheid, daar na met verwonderinge, vervolgens met hoogagtinge, voor de Zendelingen, en inzonderheid voor den Zender, worden bezield? En hoe zouden wy den Zender niet wenſchen te zien, en ooggetuigen van Zyne Wonderen te worden? Ziet daar dan de eerſte gelukkige en onwederſtaanbare voortplantinge des Evangeliums onder de Joden. —

§. XVII.

Edog hier bleef het niet by. De XII Apostelen en de LXX Discipelen waren niet genoeg in getal ter voortzettinge van dat loffelyk werk. De Heere Jezus zelf wil, dat het de LXX Discipelen zullen erkennen, en nog *den Heere des Oogſtes bidden, dat Hy arbeiders in zynen oogst uitſtoote* (*c*). Om welke reden ik beſluite, dat men nog al eenige Apostelen van de eerſte Bezendinge zal moeten uitvinden. Want, hoe laat men ook de aanſtellinge der LXX Discipelen en hun gezantſchap ſtellen wil (*d*), de belofte moet egter vervuld zyn, dat, *daar zy eenen Zoon des Vredes vonden, hunne vredegroet op denzelven rusten zou:* en dat zy dan in zyn huis eene Schole moesten oprigten. Zoo meene ik, dat men verſtaan moet het nader bevel van den Heiland: Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε — Μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. *Blyft in dat zelfde huis — Gaat niet uit het eene huis in het andere* (*e*). Immers dit blykt uit een gelykſoortig bevel, aan de Twaalven ge-

(*c*) Luc. X. vs. 2.

(*d*) Lightfoot *Opp.* Tom. II. 36. Offerhaus *Spicileg.* pag. 504.

(*e*) Luc. X. vs. 7.

gegeven : *In wat Stad of Vlek gy zult inkomen, onderzoekt wie daar in waardig is : en blyft aldaar tot dat gy daar uitgaat* (*f*). — *En zoo iemand u niet zal ontfangen, of uwe woorden hooren, uitgaande uit dat huis, of uit dezelve Stad, ſchuddet het ſtof uwer voeten af* (*g*). Die Gastheeren, by welke de Discipelen telkens vrye herberg vonden, waren ook die, welke Jezus met zyn bezoek vereerde, en daar de Evangelieleer van Gods Koningryk aangenomen, geloofd, en beleden wierd : en werwaards alle andere weetgierigen ſamenvloeiden. Egter of die *Zonen des Vredes* eene byzondere zendinge kregen, om ook, buiten hun Vlek of hunne Stad, de naderinge van Gods Koningryk aan te kondigen, en dus het Evangelium voort te planten, kan, ten minſten van ſommigen derzelve, beter gegist dan bewezen worden.

§. XVIII.

Maar hoe dit ook zy, zeker gaat het, dat 'er zelf waren, die zig niet eens opentlyk voor de Leere van Jezus verklaarden, die egter, op eene zonderlinge wyze, medewerk-

(*f*) Matth. X. vs. 11.
(*g*) Vs. 14.

werkten ter voortplantinge van het Evangelium. Dit blykt genoeg uit het voorbeeld van dien Man, die *in Jezus naam Duivelen uitwierp*, en welken het de Apostelen ten onregte verboden hadden, even als of niemand daar toe bevoegd was, dan die onder den aanhang van Jezus of zyner Apostelen, en wel vooral onder den laatſten, medereisden (*h*). De Heiland veroorlooft dat uitdrukkelyk, erkennende, dat zoo een niet alleen door daden, maar ook door woorden, ter uitbreidinge zyner eere medewerkte (*i*). Zoo verre kwam toen ook *Joannes*, dat hy wel erkennen wilde, dat het elken geloovigen Leerling uit de Schare voegde, ter openbaringe van 's Meesters magt, wonderwerken te doen, mits hy 'er voor uit kwam, en de Schole van Jezus volgde. Waar uit ik opmake, dat dit ook niet zelden voorviel. Uit welke bedenkinge het getal der Evangelie-Predikers magtig aangroeit. Te meer, wanneer men de Kinderen 'er ook onder tellen wil, die de Heiland genoeg in ſtaat kende, om in Zynen naam, even zoo wel als de Apostelen, zig by dezen en genen te vervoegen (*k*).

(*h*) Marc. IX. 38-50. Luc. IX. vs. 49, 50.
(*i*) Marc. IX. 39, 40.
(*k*) Marc. IX. vs. 36, 37.

§. XIX.

§. XIX.

Immers, dat velen uit de Scharen in Jezus naam wonderwerken gedaan hebben niet alleen, maar zelf gepropheteerd, ſchynt niet onduidelyk te moeten afgeleid worden uit de voorzegginge van den Heiland zelf, nopens hen, die 'er zig verkeerdelyk op beroemen en beroepen zouden: *Velen zullen te dien dage tot my zeggen: Heere, Heere, hebben wy niet in uwen naam gepropheteerd* (*l*). — Trouwens, dit kan nog van de Twaalven, *Judas Iscariot* alleen uitgezonderd, nog van de Zeventigen, *welker namen opgeſchreven waren in de Hemelen*, in diervoegen getuigd zyn. Derhalven, menigen waren 'er onder het rampzalig Jodendom, die de verdoemenisſe niet ontvlieden zouden, en die echter zouden hebben medegewerkt ter uitbreidinge des roems van 's waerelds Middelaar. En onder dezen zal ook behoord hebben waarſchynelyk die Man, over wiens ſtoutheid in het uitwerpen der Duivelen zig *Joannes* by zynen Meester beklaagde: gelyk wy zoo even gezien hebben.

(*l*) Matth. VII. vs. 22.

§. XX.

Joannes de Dooper en zyne Leerlingen, kunnen wel voor de eerſte Evangelisten gehouden worden, die al het Land aan den *Jordaan*, en dus ook gantſch *Paleſtina* en *Syrien* met Jezus lof vervulden, als telkens predikende *van het Lam, dat de zonden der Waereld zou wegneemen.* Maar dit ſtappen wy liefſt voorby, om nog iets te zeggen van die beweldadigden door 's Heilands wonderkragt, welke niet te bedwingen waren, om de openbare getuigenisſe van Jezus goedheid in de kele te houden, hoe zeer de Heiland hen dit ook aanried, en ook iets te reppen van zulken, die door 's Heilands wonderwerken nadeel leden.

§. XXI.

Ik ben te rade geworden, alzoo het thans is aangenoomen, alle geſlagten en ſoorten van wezens onder eene zekere rangſchikkinge te brengen, ook ten opzigte der Getuigen en Predikers van 's Heilands Wonderwerken, gedurende zyne openbare omwandelinge, eenen gelyken voet te houden. Dus vinde ik in de verhalen der vier Evangelisten, behalven de Wyzen, Herders, *Simeon*, *Anna*,

de

de Dogter van *Phanuel*, de Bethlehemiten, *Zacharias* en *Eliſabeth*, *Joſeph* en *Maria*, de Burgers van *Nazareth*, en menige anderen; *Herodes* zelf en *Saturninus* (*), die het *Evangelium van Meſſias Geboorte* rugtbaar maakten; duizenden van Herauten, en Aankondigers van de meer dan menſchelyke Wysheid, Kragt, Heiligheid en Goedheid, welke 'er in de *Leere en Wonderdaaden van Jezus van Nazareth* doorſtraalden. FLAVIUS JOSEPHUS, weten wy, ſchryft niet alleen *menigten van Joden*, maar ook *menigten van Grieken* onder zynen aanhang; en dien aanhang beſchryft hy als veroorzaakt door zyne zonderlinge en onbegrypelyke Wonderdaden, en door zyn bereidwillig onderwys in aangename Waarheden (*m*). In zoo verre zeker was Jezus Christus zelf de eerſte en voornaamſte *Apostel onzer Belydeniſſe*, en inzonderheid van de belydeniſſe der geloovige *Hebreen* (*n*). *Joannes de Dooper* had eerst alles

(*) Men begrype, dat Jezus geboren wierd omtrent den zelfden tyd, dat *Herodes* zyne twee Zoonen, *Alexander* en *Ariſtobulus*, aanklaagde by *Saturninus*, den Romeinſchen Landvoogd van het Syriſch Wingewest; en dus dat ook de Bethlemitiſche Kindermoord, met al het geen 'er aanleidinge toe gaf, te *Romen* en elders bekend moest worden: te meer, alzoo *Kajus Cæsar* toen, of ten minſten kort daaraan, in *Syrien* en *Judæa* zig onthield.

(*m*) *Antiq. Jud.* Lib. XVIII. C. 6. p. m. 621. Conf. THOM. ITTIGII *Prolegomena fere in Medio.*

(*n*) Hebr. III. vs. 1.

alles in rep en roere gebragt door zyn doopen, en, toen 'er eene ongelooffelyke menigte gedoopt wierd, aan den *Jordaan*, en Jezus ook gedoopt wierd, en door eene ſtemme uit den Hemel, en naderhand door zynen Voorlooper, als den Zoon van God en het zelfſtandig Woord, en dus als den langbeloofden *Meſſias*, wierd uitgeroepen (*o*); klonk deze tydinge door alle de omliggende Landen, en de afgevaardigde Priesters en Leviten kwamen met deze mare te *Jeruſalem* terug (*p*). Onder de Doopelingen van *Joannes* waren allerhande ſlag van menſchen, Tollenaars en Krygslieden (*q*), ja zelf Pharizeen en Sadduceen (*r*), en daar dus onder velen, die wel de voorregten van de nieuwe Blymaar, maar geenzints de verpligtingen, op welke die aandrong, zogten. Niet te min, *Joannes* predikte met mond en daden de Regtvaardigende niet alleen, maar ook de Heiligende Zielzuiveringen, waarvan zyn Doop het Bondzegel was. Dus wierd 'er niemand gedoopt, dan die verklaarde dit te zoeken, als wanneer hy ook naar het Lam Gods,

(*o*) Luc. III. Joann. I.
(*p*) Joann. I. vs. 19. en III. vs. 25-36.
(*q*) Luc. III. vs. 7.
(*r*) Matth. III. vs. 7.

Gods, naar Jezus gewezen wierd (*s*). En hier door kwam het by, dat Jezus Leerlingen, by vervolg van tyd, in zynen naam, meer menſchen doopten, dan *Joannes* zelf: die dan ook daar opentlyk voor uitkwamen, dat zy in Jezus de vergiffenisſe hunner misdaden zogten, onder welke voorwaarde zy ook alleen gedoopt waren. De Pharizeen, die thans aan het Roer der Regeringe zaten, hoorden het, en toen den Heer dat vernam, verliet Hy *Judæa*, om zig ook even vermaard te maken in *Galilæa*, gelyk hy reeds in alle de Gewesten aan weerszyden van den *Neder-Jordaan* geworden was (*t*). Deze noem ik de Eerſte Voortplantinge van het Evangelium, door de Doopelingen. Men kan ligtelyk opmaken, hoe verre die ging, daar *Mattheus* ons verhaalt, dat tot *Joannes* alleen is uitgegaan *Jeruſalem en geheel Judæa, en het geheele Land rondom den Jordaan* (*u*). Door welke laatſte uitdrukkinge RELAND de vlakke Velden van *Jericho*, langs de *Doode Zee* tot aan *Zoar* toe, verſtaat (*v*); en ik, in onderſcheidinge van *geheel Judæa*, het eigentlyk gezegde *Peræa*, 't geen

(*s*) Joann. I. vs. 29. 36.
(*t*) Joann. IV. vs. 1-3.
(*u*) Matth. III. vs. 5.
(*v*) *Palæſtina*, Lib. I. C. LV. pag. 361.

't geen ik geloove, dat zig Zuidoostelyk tot aan *Idumæa* kan hebben uitgeſtrekt: en eenigzints de oude Landen der *Moabiten* en *Ammoniten* beſlagen hebben (*w*).

§. XXII.

Thans begon de Zaligmaker zig door zyne Wonderwerken een naam te maken, zoo dra hy in *Galilæa* kwam. Maar hy vermogt *Samaria* niet door te trekken, zonder door een bewys van zyn Alwetenheid, en door de overtuigende kragt zyner leeringwyze in dat Land genoegzame getuigen te laten, die hem als den Christus en Zaligmaker der waereld onder hunne Landslieden bekend zouden doen worden. De Vrouwe derhalven, en ook de Inwoonders van *Sichar*, komen hier in aanmerkinge, als de eerſte Voortplanters van het Evangelium onder de *Samaritanen* (*x*).

(*w*) Zie de Kaart van BACHIENE by Matth. I. met het Berigt §. VIII. en myne Kaart van de Landen der Oude Moabiten. *Vliſſ. Maatſchapp.* I. Deel.

(*x*) Joann. IV. vs. 5-42.

§. XXIII.

Te voren had zig reeds Jezus, in zyne alvermogende wonderkragt, laten zien aan de Bruiloft te *Cana* in *Galilea* (*y*): en 't is denkelyk, dat de Hofmeester, de Gasten, *Maria*, Jezus Moeder, en de Nieuw-getrouwden, de veranderinge van gemeen water in den alleredelſten wyn aanſtonds hebben waereldkundig gemaakt, ſchoon zy nogtans vooreerst weinig ingang vonden by de *Galileërs*. Egter zyn deze, als de eerſte Voortplanters van het Euangelium aldaar aan te zien, met en benevens de *Galileërs*, welke met Jezus naar het Paſcha te *Jeruzalem* waren gereisd (*z*), en wederkeerende, omſtandig berigt bragten van 't geen de Heiland op het Feest, als een Yveraar, voor de zuiveringe van den Godsdienst, had durven onderneemen (*a*). Eveneens moest de geheele Feesthoudende menigte, in verwondering opgetogen over dit ſtout en zonderling beſtaan van dien Jezus, de geheele waereld met het gerugt zynes naams vervullen: gelyk inzonderheid dit zullen gedaan hebben die *volen*,

(*y*) Joann. II. vs. 7-11.
(*z*) Joann. IV. vs. 45.
(*a*) Joann. I. vs. 14.

velen, van welke *Joannes* verhaald, *dat zy in zyn naam geloofden* (*b*). En van deze laatſten zullen 'er buiten twyffel eenige geweest zyn, die voor de eerſte Voortplanters van het Evangelium, in de verſtroijinge door de geheele waereld, gegroet mogen worden.

§. XXIV.

Nu kwamen de wonderwerken van Menſchenliefde op het tapyt. En hoe zeer dezelve, mitsgaders zyn onderwys, hem alomme beroemd maakten, kan ik niet nadrukkelyker voorſtellen, dan met de eigene woorden van den Euangelist (*c*): *Jezus ommeging geheel Galilæa, leerende in hunne Synagogen, en predikende het Evangelium des Koningryks, en genezende alle Ziekten en alle Kwalen onder het Volk. En zyn gerugte ging van daar uit door geheel Syrien.* — Door dit *geheel Syrien* moet men het Syriſch Wingewest verſtaan, daar het Joodſche Land een ſmaldeel van uitmaakte, grenzende ten Zuiden aan *Galilæa*, ten Oosten aan den *Euphraat*, ten Westen aan *Phœnicien* en de *Middellandſche Zee*, zoo dat 'er *Phœnicien*, en

(*b*) Joann. II. Vs. 23.
(*c*) Matth. III. vs. 23, 24.

en een gedeelte van *Woest Arabien*, onder begrepen was (*d*). Dus waren de *Galileërs* de eerſte Voortplanters van het Evangelium door het wyduitgeſtrekte *Syrien*, en *het omliggend Land van Galilæa*, gelyk zig *Marcus* uitdrukt (*e*); zonder dat 'er eenige Stad of Vlek uit te zonderen was (*f*). Waar by naderhand nog uitdrukkelyk *Tyrus* en *Sidon* gevoegd worden, en ook *Idumæa*, dat is het Steenagtig, en een gedeelte van Woest *Arabien*, ten Zuiden en misſchien ook ten Zuidoosten van het *beloofde Land* (*g*).

§. XXV.

Het *Evangelium van Jezus Wonderwerken* moest magtigen ingang vinden by de omliggende Volkeren, alzoo zy 'er hun belang in ſtelden, niet alleen ter overtuiginge van de Waarheid, maar ook ten behoeven hunner Elendelingen en Kranken, (want dit was het lokaas) om proeven, herhaalde proeven te nemen van Jezus onbegrypelyke magt en weergaêloze goedheid. *En zy bragten tot Hem*,

(*d*) BACHIENE *H. Geogr.* III. Deel, bl. 410. *Algem. Hiſtor.* I. Deel, bl. 218.
(*e*) Marc. I. vs. 28.
(*f*) Luc. IV. vs. 37.
(*g*) Marc. III. vs. 8.

Hem, zoo vervolgt *Matthæus* zyn verhaal, *alle die kwalyk geſteld waren, met verſcheiden ziekten en pynen bevangen zynde, en van den Duivel bezeten, en Maanzieke, en Geraakte, en Hy genas dezelve. En vele Scharen volgden Hem na, van Galilæa, en Dekapolis, en Jeruſalem, en Judæa, en over den Jordaan* (*k*). Doorgaans meent men, dat die menſchen, welke den toevlugt tot 's Heilands genezende Wonderkragt namen, alle Joden geweest zyn; dan dit is zeer onwaarſchynelyk. De Hoofdman en de Koninglyke Hoveling van *Capernaum*, waarvan de eerstgenoemde buiten twyffel een Heiden was, gaven daar wel haast andere blyken van (*i*). Want dit was maar het *tweede teeken*, na de veranderinge van het Water te *Cana*, dat *Jezus deed, als Hy uit Judæa in Galilæa gekomen was* (*k*). By gevolg vergde hy ſlegts meerdere verbryzelinge en verootmoediginge in een Heiden, dan in een Jood, op dat zulke Heidenen beſchamende en uitlokkende voorbeelden voor de Joden zyn zouden; gelyk ook naderhand in de Cananeeſche Vrouwe gebleken is (*l*), en nog vroe-

(*b*) Matth. IV. 24, 25.

(*i*) Matth. VIII. vs. 5-13. Luc. VII. vs. 1-10. en Joann. IV. vs. 46-53.

(*k*) Joann. IV. vs. 54.

(*l*) Matth. XV. vs. 22. Marc. VII. vs. 26.

yroeger aan de Samaritaanſche by de Fonteine Jacobs te *Sichar* (*m*), ſchoon deze laatstgenoemde alleen een bewys kreeg van Jezus Alwetenheid. Hierom zegt *Marcus* (*n*), met wien ook *Lucas* inſtemt (*o*), dat 'er *Idumæa niet alleen in het Over-jordaanſche*, maar ook *van omtrent Tyrus en Sidon*, *eene groote menigte tot Jezus kwam*, *gehoord hebbende*, *hoe groote dingen Hy dede*. Zy kwamen tot hem uit, ſchryft *Lucas*, κατα πολιν, *van alle de Steden*, of, gelyk het kragtiger luid, *van Stad tot Stad*, geene uitgezonderd (*p*); en zoo groeiden de Scharen aan tot vele duizenden, των μυριαδων, tot *ettelyke tienduizenden* (*q*), en ieder was om't zeerst heftig en begerig, om nauwkeurige oog- en oorgetuige te worden, ὡστε κατα πατειν αλληλους, *zoo dat zy malkanderen vertraden* (*r*). Dag voor dag wierd de toevloed grooter, en eindelyk hadden de Pharizeen, razende geworden over de eere, die men Jezus bewees, waar in ook de Griekſche Vreemdelingen, die tot het Feest waren opgekomen, deelen wilden, overvloedige redenen, om in verbazende ver-

lo-

(*m*) Joann. IV. vs. 7.
(*n*) Marc. III. vs. 8.
(*o*) Luc. VI. vs. 17-19.
(*p*) Luc. VIII. vs. 4.
(*q*) Luc. XII. vs. 1.
(*r*) *Aldaar.*

legenheid uit te roepen, dat alle hunne pogingen, om den aanhang van Jezus te verminderen, en zynen roem te bezwalken, vrugteloos afliepen. *Ziet gy wel, dat wy niet en vorderen? Ziet, ὁ κόσμος, de geheele waereld gaat hem na* (*s*). Maar van dit laatſte zullen wy nader ſpreeken.

§. XXVI.

De Cananeeſche Vrouwe, welke Jezus hielp, was uit *Syro Phœnicien* van geboorte en Ἑλληνὶς, eene Griekinne; byzonderheden, die by *Markus* met opzet ſtaan aangeteekend (*t*), en dus onzen aandagt naar zig trekken. Zy was hooger Noordelyk op van daan, dan *Tyrus* en *Sidon* lagen, en eene Vreemdeling in dat Gewest, voor zoo ver zy de Griekſche tale ſprak, en van Griekſche Voorouders afſtamde. Zoo begrype ik deze uitdrukkinge. Want, ſedert dat de Heer Deodati bewezen heeft, dat de Griekſche Tale in *Syrien* gemeenzaam te dier tyd geſproken wierd, zelf van den Heere Jezus, begrypen wy ligtelyk, dat Ἑλληνὶς iets meer beduidde, dan een Hellenistiſche Jodinne. 't Was

(*s*) Joann. XII. vs. 19.
(*t*) Marc. VII. vs. 26.

't Was ook met opzet, dat de Heiland weg ging naar de Landpalen van *Tyrus* en *Sidon*: te weten, om zig ook in *Syrien*, *Griekenland*, en verder bekend te maken. Want Hy voorzag wel buiten twyffel, ſchoon Hy zig, om wyze redenen, in een huis ſchuil hield, *dat hy niet verborgen blyven konde* (*u*). De bekrompenheid zyner Wonderwerken, omtrent *Tyrus* en *Sidon*, zoo dat 'er *Chorazin* en *Bethſaïda* om beſtraft worden, by *welke zoo vele kragten geſchied waren* (*v*), word vroeger gemeld, dan het geval der Griekſche Vrouwe, zynde haar geval veelligt ter bevestiginge dier berispende Vloekſpraak verordend geweest, om de Joden te leeren, hoe meer vatbaar de Heidenen en Vreemdelingen voor de Bekeeringe waren, dan zylieden. En 't geval der opgemelde Vrouwe, alzoo hare Dogter in de plaatze haares verblyfs, eenigzints afgelegen van het huis, daar zy Jezus kwam opzoeken, gegeſchiedde, kan gerugts genoeg gemaakt hebben, van wegens de zonderlingheid der gebeurtenisſe.

(*u*) Marc. VII. vs. 24.

(*v*) Matth. XI. vs. 21, 22. Luc. X. vs. 13, 14.

§. XXVII.

's Heilands gewoon verblyf te *Capernaum*, werwaarts Hy uit *Nazareth* zig begeven had, had insgelyks geen ander oogmerk, dan op dat, volgens den Propheet, het Volk, dat in de duisternisse zat, te weten, het *Galilæa der Heidenen, een groot ligt zou zien*, en met de Leere van Jezus begunstigd worden. ELSNERUS (*w*) bewyst, ter opheldering van deze plaats, uit JOSEPHUS en STRABO, dat byzonderlyk in dat Gewest een gemengde hoop van allerleye Vreemdelingen woonde, van *Ægyptenaars*, *Arabiers*, *Phœniciers*, waar by JOSEPHUS nog deze byzonderheid voegt, dat dit Land zoo ongemeen bevolkt was, dat het minste Vlek 15000 Inwoonders uitleverde (*x*). De Koophandel van *Europa* en *Africa*, nam haren loop langs *Phœnicien* en *Syrien* naar het Oosten, en van derwaards kwamen de *Karavanen* te rug. Zoo dat er geene gelegener plaats kon zyn voor den Heiland, om zyn gerugte door de gantsche waereld te verspreiden;

(*w*) *Comm. in Evang. Matth.* Tom. I. pag. 111.

(*x*) *De Bello Jud.* Lib. III. pag. mihi 883. Conf. BUDDEUS *Diss. Theol. de Galilæa*, §. 6. seq. Misc. Sacr. P. III. pag. 166 seqq.

den, dan even de grenzen van *Zabulon* en *Naphtali*, waar omtrent hy zig meestal onthield. Zelf meen ik, dat men de ſpreekwyze ὁδὸν θαλάσσης, *den weg der Zee*, niet behoorlyk begrypt. Waarſchynelyk was 'er een doortogt door *Capernaum* over de Zee van *Tiberias*, welke Jezus om die reden ook telkens overvoer; wanneer men redenen zou kunnen geven van de Wonderdaden, die Jezus omtrent en op dat Meir van *Gennesareth* verrigte: te weten, om zyne magt en goedheid dus verder, en aan alle Volkeren bekend te maaken. En deze ſchynt my toe eene byzonderheid te zyn van zeer groot belang.

§. XXVIII.

De Lieden van *Decapolis*, eene groote Landſtreek ten Oosten van dat Meir, wierden ook van Jezus met doorlugtige Wonderwerken gewonnen, en in verrukkinge gebragt: zoo dat zy, hoe zeer hun dit ook verboden werd, daar vermoedelyk door gantſch *Ituræa* en *Batanæa*, van ſpraken. De genezinge van den Stommen en Dooven, was by hun een overtuigend bewys van de waarheid aller verwonderenswaardige Verhalen, welke zy van dien grooten Propheet, nu en dan, gehoord hadden. Het Goddelyk *Epphata* had ook

ook hunne ooren en monden geopend (*y*). Deze Lieden ſchynen, voor een groot gedeelte, ten minſten, Heidenen geweest te zyn. Althans de *Gergaſenen*, of, gelyk zy elders geheeten worden, de *Gadarenen* waren onbeſnedenen; 't geen genoeg uit hunne talryke kudden Zwynen is op te maken, daar zy ook niet veel aan zouden gehad hebben, indien het Spek onder hen en in de nabuurſchap niet gegeten wierd. Deze menſchen, wel begrypende, dat het varen van een Legioen Duivelen in hunne Varkens, iets meer beteekende, dan het verlies, dat zy by derzelver verdrinken leden, erkenden hunne zondige morſigheid en onheiligheid, en kwamen Jezus te gemoet uit de Stad, op dat zy van zyne heilige tegenwoordigheid geen onvermydelyk en oogenblikkelyk verderf mogten te dugten hebben (*z*). Want zy wisten, wat den Duivelen wedervaren was, en hoe zeer zy gebeden hadden, van door hem, *als den Zoon des Allerhoogſten Gods, niet gepynigd te worden.* Dan de goede Jezus droeg zorge, dat het Evangelium zyner wonderdadige menſchenliefde, door den Bezetenen, maar nu genezenen Man, onder hen ten

(*y*) Marc. VII. 31-37.

(*z*) Matth. VIII. vs. 28. Marc. V. vs. 1-17. Luc. VIII. vs. 26.

ten plegtigſten verkondigd wierd, op dat hunne geheele Stad aan Hem geloóven zou (*a*); en zy van hunne vooroordeelen genezen wierden. Hier bleef het niet by, die nieuwe Apostel liep het ganſch *Decapolis* af, en zyne predikinge was ongemeen vrugtbaar. *Hy ging henen*, zegt *Marcus*, *en begon te verkondigen in het Land van Dekapolis, wat groote dingen hem de Heere gedaan hád, en hoe Hy zig over hem ontfermd had.* En, voegt 'er *Marcus* by, *zy verwonderden zig alle*; dat is, niet ſlegts over de verbazende magt, maar ook over de ongelooffelyke goedheid van Jezus. Zoo wierden zy, die zig ontſtelden, en ſchrikten over 's Heilands gedugte Tegenwoordigheid, Predikers zyner Leere, en Uitbreiders van zynen roem.

§. XXIX.

By *Herodes Antipas*, en onder zyne Hovelingen, vooral by *Herodias*, wierd ook Jezus, als eenen uit den dooden opgewekten *Joannes*, of als *Elias*, of als een oud Propheet, aangekondigd, en de Viervorst zelf, deed zyn best, om den beroemden Jezus te zien

(*a*) Marc. V. vs. 18-20. Luc. VIII. vs. 38, 39.

zien (*b*), ſchoon geenzints om hem te dooden, gelyk hem de Pharizeen naderhand ten onregte nagaven (*c*). Niet te min maakte de groote naam van Jezus dien Prins zeer verlegen, en hier uit is ligtelyk te vermoeden, hoe ook daar door de Heiland by lieden van den eerſten rang, niet alleen by *Pilatus* en andere Romeinen, maar ook by de naburige Volkeren, die hunne Gezanten aan zyn Hof hadden, bekend moest worden: en hoe men zig dus ook naarſtiglyk daar op toelag, gelyk ook de Pharizeen, die op *Moſes* ſtoel zaten, en de Hoogenpriester, deeden, om van alle de merkwaardige verrigtingen en redenvoeringen van dien Leeraar onderrigt te worden, en dagelykſche kundſchap te krygen. 't Geen dan niet misſchen kon, of het moest den roem van onzen Heiland naar *Romen* tot in het Paleis van Keizer *Tiberius* overbrengen, die aan hem ook, zoo men TERTULLIAAN gelooven mag, Goddelyke eere bewees (*d*).

(*b*) Matth. XIV. vs. 1. Marc. VI. vs. 14-16. Luc. IX. vs. 7-9.

(*c*) Luc. XIII. vs. 31.

(*d*) Zie *Centur. Magdeb.* Lib. I. C. 3. pag. 18. TERTULL. *Adv. Gentes*, Cap. V. pag. m. 699. en de Aantekeningen aldaar. SIMSON *Chron. Cathol.* pag. 1632. Lugd. Bat. 1729.

§. XXI.

§. XXX.

Die getuigeniſſe van TERTULLIAAN, ſchoon door EUSEBIUS, PAULUS OROSIUS, NICEPHORUS, en menige anderen overgenomen, hebben TANAQUIL FABER, en op zyn voetſpoor anderen, zelf de beroemde WESSELING, van vercieringe en leugen beginnen verdagt te houden (*e*). Maar PEARSON, SIMSON, en menige andere Geleerden, vinden daar toe geene genoegzame redenen. En waarlyk, wat was 'er eigenaartiger, dan dat *Pilatus* aan *Cæſar*, of ten minſten aan den Stadhouder van *Syrien*, verſlag deed van de zonderlinge voorvallen, welke te dier tyd de geheele Joodſche Natie telkens in beweginge hielden? JUSTYN *de Martelaar*, beroept zig op de handelingen van Jezus, te *Jeruſalem* opgeſteld, en aan den Keizer gezonden, in welke de wonderdaden van dien Goddelyken Man, welke hy onder *Pontius Pilatus* verrigt had, ſtonden aangeteekend (*f*). De Joden zelf ſchreven de neerlaag van *Herodes* Leger, door *Aretas*, den Koning van het Steenagtig *Arabien* aan het zelve toegebragt, toe aan den Moord van

(*e*) In Notis ad SIMSON *Chron. Catbol.* loc. cit.

(*f*) SIMSON *loc. cit.* pag. 1622.

van *Joannes den Dooper*, als eene euveldaad en heiligſchennis, welke God wreekte: gelyk ons JOSEPHUS berigt (*g*). Dit beſchuldigend gevoelen des Volks wierd rugtbaar. *Herodes* ſchreef over zynen Oorlog met de *Arabiers* aan *Tiberius*. *Vitellius* wierd naderhand gezonden met twee Legioenen, en eenige ligte Troepen en Ruitery, van de Bondgenooten hem toegeſchikt, rukt met dat Leger voort tot aan *Ptolomaïs*, willende door *Judæa* trekken naar *Arabien*; maar word verboden van de Joodſche Vorſten, om toch geene Beelden en Krygsteekenen, ſtrydende tegen hunne Godsdienſtige Gewoonten, in hun Land te brengen. Hy gaat egter met *Herodes* den Viervorst in perſoon naar *Jeruſalem*, terwyl het Leger eenen omweg neemt, en daar word hy met alle bedenkelyke eerbewyzingen ingehaald en afgewagt, en hy zet 'er den Hoogenpriester *Jonathan* af, die hen buiten twyffel dien ongemakkelyken omweg voor de Legioenen berokkend had. Was het nu wel mogelyk, dat *Vitellius* en zyne Krygsbenden niets van Jezus en zyne wonderwerken vernamen, daar zy zich nochtans op de Godsdienſtige gebruiken en zeldzaamheden, onder de Joden thans

(*g*) *Antiq. Jud.* Lib. XVIII. C. VII. pag. m. 626.

thans in zwang, met hunnen ſtaatkundigen aandagt nader vestigden? Was deze niet de gewoonte der Romeinen altoos, en vooral zig op de kennisſe der Godsdienstplegtigheden van alle Natien, welke zy overheerden, toe te leggen, en 'er zig in hunne ondernemingen naar te ſchikken? Zou *Herodes* van de wonderen van Jezus by *Vitellius* wel hebben kunnen of durven zwygen, en moesten dan ook de invallende dood van *Tiberius*, het wederkeeren van *Vitellius* naar *Antiochien*, en alle de verdere bewegingen in *Judæa*, niet alle het hare toebrengen, om het Evangelium van Jezus wonderwerken onder de Romeinen, en dus door de geheele waereld min of meer te verſpreiden? Niets is natuurlyker, en met de omſtandigheden van dien tyd meer overeenkomende. Daar door ganſch *Syrien* by het gemeen niet ſlegts, maar ook aan de Hoven der Stadhouders, Viervorsten, Hoogenpriesters, dagelyks van geſproken wierd, dit moest ook by Briefwisſelingen en door Reizigers alomme worden gemeld (*h*).

(*h*) *Algem. Hiſtor.* IX. Deel bladz. 656. in de Aanteekeninge.

§. XXXI.

§. XXXI.

Ik zwyge van *Pilatus* brief aan *Tiberius*, en andere ſoortgelyke Gedenkſtukken van dien aard, over welke men FABRICIUS kan nazien. 't Is ook niet onmogelyk, dat de Heidenen naderhand hunne Hiſtoriſche Schriften kunnen beroofd hebben van die gedenkwaardige Verhalen, uit welke de Chriſtenen, die zig telkens op de openbare Geſchriften der Romeinen, en andere Volken beriepen, ter ſtavinge der Evangeliſche Geſchriften, ontegenzeggelyke bewyzen trokken. Immers, het geen by TACITUS, SUETONIUS, en anderen daar van is overgebleven, beantwoord geenzints aan den aard der zake, en ſchynt veeleer eenige vermoedelyke kenmerken van verminkinge en gewrongene bekortinge, die eene raadzelagtige duisternisſe verwekt, te dragen. Zou de Huisvrouwe van *Pilatus*, zou *Pilatus* zelf, zou de Hoofdman op *Golgotha*, zouden de Wagters by het Graf, alle met verbaastheid getroffen, van alle die zonderlinge voorvallen en Verſchynzels, welke zy hebben bygewoond, naderhand gezwegen hebben? En zouden de *Apoſtelen der Synagogen*, die, volgens CICERO's getuigeniſſe, van *Auguſtus* af tot op *Veſpaſianus* toe, de *Didrach-*

men der Heilige Tempelſchattingen uit de geheele waereld naar *Jeruſalem* bragten (*k*), gedurende veertig jaren of daar omtrent, dat de Joodſche Hoofdſtad telkens vervuld wierd van zonderling nieuws, rakende Christus en zynen aanhang, wederkeerende elk in zyn byzonder Vaderland, niet het minſte daar van of in de Synagogen, of aan hunne huizen, en in hunne gewone gezelſchappen gerept hebben? Al waar 't maar alleen geweest het geval van de wonderlyke Viſchery des Staters, die tot het betalen der *Didrachmen* gebezigd wierd (*l*), dat was genoeg geweest om onder die Ontvangers der Tempelſchattinge een groot gerugt te maken. Voegt hier by, dat *Galilæa* van de meeste Reizigers doorgetrokken wierd, die uit andere Waereldsoorden naar *Jeruſalem* wilden: en zoo ook niet alleen de wonderwerken van Jezus, en zyne verrichtingen te *Jericho*, te *Jeruſalem*, en in de omliggende Dorpen en Vlekken uitgevoerd, maar ook alle de overige, door ganſch *Aſia* en *Europa* waereldkundig moesten worden.

(*k*) Frid. Spanhem. Diſſ. *de Apoſtolis & Apoſtolatu*, §. 7. Diſſ. Hiſtor. pag. 248. Conf. Witz. *Melet. Leid.* pag. 31.

(*l*) Matth. XVII. vs. 24--27. Ezech. Spanhem. *de Uſu & Præſt. numiſm.* Diſſ. XIII. pag. 571. Elsnerus *ad h. l.*

§. XXXII.

§. XXXII.

De Oosterlingen zoo wel als de Grieken en Romeinen, het Gemeen vooral, waren des tyds ongemeen verlekkerd op ongewone en wonderbare niewstydingen. *Lucas* merkt dit aan van de *Athenienſeren*, en van de Vreemdelingen, die zig te *Athenen* onthielden; en hy meld ons teffens, dat ook de Philoſophen zig in het naaſpeuren van vreemde en niewe leeringen inlieten (*m*). PLUTARCHUS ziet de niewsgierigheid zelf naar beuzelingen aan, als eene gemeene Landziekte der Grieken, en van SOCRATES en ARISTIPPUS verhaalt hy, dat hunne niewsgierigheid onverzadelyk was, naar de volle kennisſe der Wysbegeerten (*n*). De Lieden van den Tabbaard en Degen waren niet minder niewsgierig naar byzondere voorvalletjes, die elders voorvielen. Men mag dit afnemen, onder anderen uit de Brieven van CICERO, en zyne gemeenzame Vrienden, met elkanderen verwisſeld, in dewelke hier en daar beuzelingen voorkomen. Allerduidelykst is dit af te meten uit het ſchryven van COELIUS RUFUS: *Quod tibi decedenti*

(*m*) Hand. XVII. vs. 18-21.
(*n*) *De Curioſitate*, p. m. 239. P. II.

denti pollicitus ſum, me omnes res urbanas, diligentiſſime tibi perſcripturum: data opera paravi qui ſic omnia perſequeretur, ut verear ne tibi arguta nimium hæc ſedulitas videatur. Tametſi tu ſcio quam ſis curioſus, & quam omnibus peregrinantibus gratum ſit, minimarum quoque rerum, quæ domi gerantur, fieri certiores, tamen — ſed ipſum volumen, quod tibi miſi, facile, ut ego arbitror, me excuſat — omnia enim ſunt ibi S. C. edicta, fabulæ, rumores (o). „ 't Geen ik u „ by uw vertrek beloofd heb, dat ik u alle „ dingen, die in de Stad voorvielen, naer- „ ſtiglyk zou overbrieven, heb ik met op- „ zet in 't werk geſteld, om alles op te bag- „ geren, zoo dat ik vreeze, dat myne zorg- „ vuldigheid u al te puntig zal voorkomen. „ Hoewel ik weet, hoe zeer gy op niews- „ tydingen gezet zyt, en hoe aangenaam „ het is, voor alle die uitlandig zyn, wan- „ neer zy kenniſſe krygen, zelf van de ge- „ ringſte byzonderheden, die t'huis gebeu- „ ren; nogtans — Maar het pakket, dat „ ik u gezonden heb, zal my, zoo ik mee- „ ne, ligtelyk verſchoonen — want in het „ zelve vind gy alle de Raads-reſolutien, „ Plakkaten, Vertelſelen en gerugten, die 'er

(o) M. T. Ciceronis *Epiſt. ad Famil.* Lib. VIII. Ep. 1. Amſt. 1659. pag. 226.

„ 'er zyn." Uit den tweeden Brief van *Paulus* aan *Timotheus* kan blyken, dat dit ook door de Christenen naargevolgd wierd, en uit den Brief aan de *Romeinen* (*p*), hoe nauwkeurig men was in het groeten van byzondere perſoonen, waar door dan ook gelegenheid gegeven wierd, om het niews te melden, dat in zulke Brieven, daar die groeteniſſen in voorkwamen, te lezen was: gelyk zy ook, na het lezen door eene geheele Gemeinte, ten dienſte van andere naburige Steden en Gemeinten bewaard wierden (*q*), hoedanige papieren mogelyk zullen geweest zyn *de Boeken en Pergamenten, welke de Apostel te Troas by Carpus gelaten had* (*r*). Dan, dit zal by het vervolg nader te pas komen.

§. XXXIII.

De Briefdragers, die by ALEXANDER AB ALEXANDRO beſchreven worden (*s*), als mede de ſnelle Loopers van *Cyrus* en *Xerxes*, ſchynen Slaven geweest te zyn, gelyk

(*p*) Rom. XVI.
(*q*) Coloſſ. IV. vs 10. 2 Cor. I. vs. 1.
(*r*) 2 Tim. IV. vs. 13.
(*s*) *Geniat. Dier.* Lib. I. C. XXVII. Tom. I. pag. 214 — Lugd. Bat. 1673.

gelyk PIGNORIUS van de *Tabellarii* der Romeinen inzonderheid aanmerkt (*t*), zoo dat men uit hunnen mond niet altoos ligt en opheldering kon krygen van omſtandigheden der verhalen, welke in de Brieven en op de Tafeltjes wierden geſchetst. Maar dit was noodig, als 'er geheimen, Staatkundige geheimen overgebriefd wierden. Edog, zoo men openbare zaken, die gerugt maken moesten, aan zyne Vrienden berigtte, behoefde deze voorzorg niet. 't Was egter voor den tyd van *Augustus* byna ondoenelyk, om met de gemeene Postboden, die op zekere afſtanden de brieven overgaven, iets tot nadere opheldering der berigten uit de Provincien naar *Romen* in brieven overgezonden, te halen: inzonderheid, als het niews wat verre van daan komen moest (*u*). LIPSIUS zelf meent, dat de Post-boden en Post-paarden voor dien tyd Huurlingen waren van Postmeesters en Roskammers, die 'er de kost mede wonnen (*v*). Maar Keizer *Augustus* verbeterde de Posteryen in diervoegen, dat de *Couriers*, zonder verwisſelinge, op wagens, die op zekere afſtanden gereed ſtonden,

(*t*) *De Servis*, pag. 297 ſeqq.

(*u*) SCHEFFER *de Re Vehiculari*, II. 30.

(*v*) *Ep. ad Ital. & Hisp.* 59. *Opp.* Tom. II. p. m. 604. Veſal. 1675.

den, overgaande, uit de verste Grenzen in perſoon ylings konden overkomen. De bekende plaats uit SUETONIUS is te duidelyk, dan dat wy die hier zouden verzwygen. *Et quo celerius, ac ſub manum annunciari cognoſcique poſſet, quid in Provincia quaque gereretur, juvenes primo modicis intervallis per militares vias, dehinc vehicula diſpoſuit: commodius id viſum eſt, ut qui a loco eidem perferrent literas, interrogari quoque, ſi quid res exigerent, poſſent.* „ Keizer *Augustus* „ daar op uit zynde, dat men ſpoediger en „ op heeter daad kundſchap mogt krygen en „ kennisſe, van al wat in ieder Wingewest „ omging, heeft eerst langs de Krygswegen „ rappe Jongelingen op zekere afſtanden ge„ plaatst, en daarna Rytuigen: welke laat„ ſte ſchikkinge met Rytuigen des te gemak„ kelyker geoordeeld werd, alzoo zy die van „ de plaats, daar de brieven geſchreven wa„ ren, onmiddelyk afkwamen, ook zouden „ kunnen ondervraagd worden naar het geen „ zy nader wisten, indien het gewigt der „ zake zulk een nader onderzoek vorder„ de" (*w*). CASAUBONUS kan ons nader te regt helpen in zyne Aanteekeningen over

(*w*) C. SUETON. *Auguſt.* XLIX. 7. Ed. PITISCI Tom. I. pag. 272. Conferantur Auctores ib. citati, & FABRIC. *Bibliograph. Antiq.* C. XXII. pag. 654.

over die plaats, alwaar hy aantoont, hoe het eene vastgaande gewoonte was, dat alomme de Oveheden al het niews, dat maar eenige aanmerkinge verdiende, aan den Keizer, of aan den Koning, zoo zy dien hadden, moesten overbrieven.

§. XXXIV.

Men zal mogelyk denken, dat niemand daar voor kan inſtaan, of die gewoonte juist wel zoo ſtiptelyk zy in agt genomen, in betrekkinge tot de Wonderwerken van Jezus, en of zig niet misſchien *Pilatus* en *Herodes* aan ſloffigheid hadden ſchuldig gemaakt. Die tegenwerpinge zou in der daad eenige kragt hebben, indien die Wonderwerken geene aanleidinge tot magtigen toeloop en aanhang gegeven hadden. *Joannes de Dooper* predikte de kortbyzynde naderinge van het Koningryk der Hemelen: hy wees met zynen vinger op Jezus, als op den langbeloofden *Meſſias*. De Scharen maakten meer dan eens overleg, om hem voor Koning uitteroepen: zyne Leerlingen, zyne Apostelen, dagten zelf ook op een waereldſch Koningryk: in 't welk de Zonen van *Zebedæus* gaerne de eerſte bedieningen van Staat naast den Koning bekleed hadden. Jezus verpligtte de ganſche Na-

Natie, en dat in een tyd, waar in men morde tegen de Romeinſche overweldiginge. De Joodſche Overheden waren magtig met Hem verlegen, en zy zagen de bedryven van dezen Jezus aan, als ten uiterſten nadeelig voor hun aanzien by het Volk. Te *Jeruſalem* kwam het tot oploop en bedreigingen tegen den Stadhouder: het graeuw belegerde zyn Paleis: men dwong *Pilatus* tot een onregtvaerdig Vonnis, uit vreeze voor den Keizer. De *geheele menigte der Ouderlingen, Overpriesters en Schriftgeleerden* klagen Jezus aan: *Wy hebben bevonden*, zeggen zy, *dat dees het Volk verkeert en verbied den Keizer ſchattinge te geven, zeggende, dat hy zelf Christus de Koning is (x).* Ja zy durven *Pilatus*, die den onſchuldigen zogt los te laten, ſtoutelyk toebyten: *Indien gy dezen los laat, zoo zyt gy des Keizers Vriend niet: een iegelyk, die zich zelven Koning maakt, wederſpreekt den Keizer (y).* Indien ſoortgelyke oproerige gebeurtenisſen aan den Keizer met de Post niet overgeſchreven moesten worden, weet ik waarlyk niet, wat men, ten dien opzigte, de voorkeuze zou geven. 't Is niet te vermoeden, ja onmogelyk, dat hieromtrent eenige ſloffigheid plaats kon hebben;

(x) Luc. XXIV. vs. 2.
(y) Joann. XIX. vs. 12.

ben: te meer, daar 'er de Staatkunde van *Pilatus*, en de hagchelyke toeſtand van het niew Wingewest uit af te nemen was: en de belangens der Joodſche Natie, in klein *Aſien* en elders verſtrooid, door *Herodes den Grooten*, en voormaals door *Hyrkanus*, by de meeſte Volkeren, en inzonderheid by den Keizer, den Raad, en 't Volk van *Romen*, in byzondere aanmerkinge gebragt waren (*): die geduriglyk, door de krakeelen der Joodſche Princen en de oproerigheid des Volks, hand over hand toenam, tot aan de Verwoestinge van *Jeruſalem*.

§. XXXV.

Laten wy hier byvoegen, 't geen *Lucas* niet te vergeefs zal hebben aangetekend (z), dat, toen *Joannes* begon te prediken, behalven *Pilatus* en *Herodes*, onder de Regeerders van het Joodſche Volk nog te tellen waren *Philippus* en *Lyſanias*, de eerſte Viervorst van *Ituræa* en *Trachonitis*, en de ander van *Abilene*. *Philippus* bleef in de bezittinge van zyn Viervorstendom tot op zynen

(*) Fl. Joseph. *Antiq. Jud.* Lib. XVI. C. III-V. & c. X. *Algem. Hiſtor* XII. Deel bl. 47.

(z) Luc. III. vs. 1. Fl. Joseph. *Antiq.* Lib. XVII. Cap. XIII.

nen dood, die in het twintigſte jaar van *Tiberius* voorviel: en dus kort voor de kruiciginge van 's waerelds Middelaar, zoo dat hy, even als *Herodes*, kundſchap moest hebben, vyf jaren agter een, van 's Heilands Wonderwerken, die in de nabuurſchap en op de Grenzen geſchiedde: dat ook van *Lyſanias* mag gegist worden: ſchoon wy niet juist weten, hoe verre zig het Viervorstendom van *Abilene* uitſtrekte, en wanneer *Lyſanias* geſneuveld is (*a*). Alle die Viervorsten konden beter op byzonderheden letten, in het kleinder beſtek hunner Heerſchappyen, en nauwkeuriger berigten van hunne onderhoorige Overheden ontfangen, dan ooit *Herodes de Groot*, of een ander algemeen Koning, over *Palestina* en *Syrien* zou hebben kunnen doen. En elk was jaloers, om de eerſte te zyn in het ſchryven van berigten aan den Keizer, om dat men dus zyn Hof zogt te maken, en boven anderen in getrouwheid en vaerdigheid uit te munten. Een aanmerkelyk voorbeeld daar van verhaalt ons Josephus, nopens het overbrieven van den getroffenen Vrede met *Artabanus*, den Koning der *Parthen*. *Herodes*, de Viervorst, had *Vitellius* en *Artabanus* op een Eilandje van den *Euphraat* Koninglyk vergast, en was dus

(*a*) Conf. Relandi *Paleſtina*, pag. 174. 526 ſeqq.

dus aldaar by het treffen van dien Vrede tegenwoordig geweest, en ooggetuige van het geven der Parthiſche Gyzelaars, onder welke, benevens den Zoon des Konings, uitmunte een Joodſche Reus, *Eleazar* genoemd, buiten twyffel, eenen zyner Veldheeren of Staatsdienaars. *Herodes*, zoo verhaalt ons de Joodſche Geſchiedſchryver, *de eerſte tydinge van het geven der Gyzelaars aan den Keizer willende bekend maken, ſchreef alles zeer omſtandig, in aller yl, en zond het met Postboden naar Romen, zoo dat de Brieven van Vitellius, den Voor-burgermeester, te late kwamen, en ook niets behelsden, dan het geen de Viervorst reeds had berigt* (*b*). Waar over dan ook *Vitellius* een ſmelend en beſtraffend antwoord ontfing; dat hem geweldig in den krop ſtak, en naderhand aan *Herodes* zeer duur te ſtaan kwam. Men ziet hier uit, hoe alle de omſtandigheden ſamenliepen, om de Wonderwerken van Jezus te *Romen* niet alleen, maar ook alomme waereldkundig te maken, en dat wel in de allerſtiptſte nauwkeurigheid. Waar toe dan ook het bannen van *Archelaus*, *Herodes* den Viervorst, *Herodias* en *Pilatus*, op onderſcheidene tyden naar *Gallie* kan gebragt worden: en vooral de Romeinſche Raad, en de Le-

(*b*) *Antiq. Jud.* Lib. XVIII. C. VI.

Legers in de Wingewesten, die berigten en orders van den Keizer ontfingen: en naderhand ook het aanſtellen van *Agrippa* tot Koning der Joden te *Romen*, en de beginzelen der Joodſche Oproerigheden: alle omſtandigheden, die velen het oog op de Joodſche Natie, en op de byzonderheden, welke daar voorvielen, deden vestigen.

§. XXXVI.

Maar behalven alle die merkwaardige byzonderheden, leert ons CICERO, by SIGONIUS aangevoerd (*c*), dat de menigte van Romeinſche Burgers, die zig in *Aſia* onthielden, of Tollenaars, of ryke Kooplieden waren; of menſchen, die hunnen rykdom, ter bevorderinge van den Koophandel, op woeker uitzetteden. Zoo was het ook in *Gallia*, *Sicilien*, en in alle de Provincien. Nu is het overbekend, hoe de Koophandel de Kooplieden van alle Gewesten vereenigt by briefwiſſelingen, of, gelyk het toen plaats had, door het afzenden van Makelaars, te water en te lande. VALERIUS MAXIMUS ſpreekt van 80000, PLUTARCHUS en DIO van

(*c*) *De Antiq. Jure Civ. Romanorum*, Lib. II. Cap. x. pag. 159.

van 150000 Romeinſche Kooplieden, verſpreid door de Steden van klein *Aſien*, thans *Natolie*, welke *Mithridates*, Koning van *Pontus*, deed om hals brengen (*d*): ſchoon 't zyn kan, dat PLUTARCHUS en DIO 'er de Vrouwen en Kinderen onder begrepen hebben. Dit zy, zoo 't wil, dit ſtaaltje zal genoeg zyn, om een denkbeeld te krygen van de reizen der Romeinen, en hunne algemeene verſtrooijinge, mitsgaders van de wyze, hoe zonderlinge voorvallen van dien aard, als de Wonderwerken van Jezus waren, niet alleen door de heen- en weertrekkende Legioenen, de Recruten, Ouwelingen, afgedankte Soldaten, Hulpbenden, en de Scheepvaart, maar ook en voornamentlyk door den uitgebreiden Koophandel der *Italianen*, in de geheele Romeinſche, Oosterſche en Weſterſche Waereld min of meer bekend moesten worden. Vooral daarom ook, om dat te *Antiochien*, daar de Voorburgermeester van het Syriſch Wingewest zyn verblyf hield, de gemeene loopplaats was van alle de Kooplieden en Makelaars van *Aſia*, *Afrika* en *Europa*.

(*d*) *Faſt. Dict. Memor.* Lib. IX. C. II. §. 3. en VORSTIUS Not. 54. pag. 806. *Algem. Hiſtorie*, VIII. Deel, bladz. 578.

§. XXXVII.

§. XXXVII.

De Wonderwerken van den Zaligmaker vielen dagelyks voor, en jaren agter een in verſchillende Streken en Oorden, Vlekken en Steden van *Paleſtina*, onder eenen ongeloofelyken toevloed van nieuwsgierigen en van anderen, die 'er uit *Jeruzalem* en van elders op afgezonden wierden, om 'er nauwkeurigen oogenſchouw van te nemen. De voortreffelyke WERENFELS heeft ten overvloede bewezen, hoe onmogelyk het is, dat hier eenige vercieringe of bygeloviglheid zou kunnen plaats gehad hebben (*e*). Men kon 'er te voren op verdagt zyn, om alles te doorgronden, en de meeste, ja byna alle de aanſchouwers, waren telkens vooringenomen tegen de nedrigheid van den Goddelyken Kunstenaar. Dit verwekte ook gedurige zamenſpraken over zyn perſoon en daden. Men wilde Jezus liever als een Duivelskonſtenaar aanzien, dan loochenen, dat Hy de Bezetenen genas: gelyk ook daarna CELSUS, HIEROCLES, en Keizer JULIAAN, hem met APOLLONIUS van *Thyanen* vergeleken hebben. Maar wie bleef 'er in de waereld

(*e*) Diſſ. *de Veritate Miraculorum*, Cap. II. Opp. Tom. I. pag. 84. Lauſan. 1739.

reld onkundig van de wonderdaden van *Apollonius?* Wierden die niet overal rugtbaar? En zouden dan de Wonderdaden van Jezus alleen onbekend gebleven zyn, zoo lange, tot dat zy door de Apostelen, jaaren daarna, alomme gepredikt wierden? APOLLONIUS reisde, zal men zeggen, de geheele waereld door tot in *Indien* en *Spanjen* toe, volgens PHILOSTRATUS; maar even dit reizen moest het grootst gedeelte zyner wonderwerken verdagt maken, en derzelver getal by dezelfde oog- en oorgetuigen verminderen: ja hem dus minder berugt doen zyn, dan onzen Goddelyken Wonderwerker, die zyn wondervermogen altoos in *Galilæa* en in de omliggende Gewesten vertoonde: en deze dus tot den zetel zyner verbazende Konstgewrogten maakte (*f*).

§. XXXVIII.

Het Evangelium van Jezus Wonderwerken moet ook door de Apostelen, Leerlingen, en den alomverſpreiden aanhang van *Joannes den Dooper*, zyn voortgeplant geworden. Eeni-

(*f*) Conf. J. BRUKKER *Hiſt. Crit. Philoſ.* Tom. II. pag. 136. ſeqq. J. FR. BUDDEI Diſſ. *de Veritate Chriſtianæ Religionis, Philoſophorum Gentilium Obtrectationibus confirmata*, §. 3. *Miſc. Sacr.* Part. I. pag. 360.

Eenigen waren 'er van hunnen Meester op afgezonden geweest, om die Wonderdaden van naby te beſchouwen; en Jezus had hen geraden zig op het onderzoek van den aard derzelver ernſtig en oordeelkundig toe te leggen, en 'er dan uit te beſluiten, of Hy de *Meſſias* was dan niet (*g*)? *Herodes Antipas* was, volgens de getuigeniſſe van JOSEPHUS, van oordeel, dat de Scharen alles op den raad van *Joannes* zouden onderneemen, wegens de hoogagtinge, welke hy verworven had (*h*): waar mede de getuigeniſſe der Evangelisten inſtemt (*i*). Geen wonder dan, dat *Paulus*, langen tyd naar *Joannes* onthalzinge, zyne Leerlingen te *Ephezen* vond, die Christus Jezus, volgens het ſtelſel van 's Mans Leſſen, predikten: of, gelyk waarſchynelyker is, die eenigzins van de zuivere oogmerken van *Joannes*, gelyk *Paulus* die opgeeft, waren afgeweken (*k*). 't Is bekend, welke eene talryke gezindheid de *Sabeërs*, of de Christenen van *St. Jan* nog heden in *Arabien* en *Perſien* uitmaken (*l*). *Profeſſor* BARKEY heeft het on-

(*g*) Matth. XI. vs. 2--5. Luc. VII. vs. 18--23.
(*h*) *Antiq. Jud.* Lib. XVIII. Cap. 7.
(i) Matth. XXII. vs. 26. Marc. XI. vs. 32. Lucas XX. vs. 6.
(*k*) Hand. XIX. vs. 1--4.
(*l*) MORERI *Diction. in Sabeens.*

onlangs zeer waarſchynelyk gemaakt, dat het Evangelium van *Joannes*, den Apostel van Jezus, met dat oogmerk zou zyn geſchreven geweest, om zoodanige eene gezindheid, reeds in de eerſte Apostel-Eeuwe aanwezig, tegen te ſpreken, en de voortreffelykheid van Jezus boven den Dooper te betogen (*m*). Zulke geſchillen over den Rang maken het meeste gerugt. Een zwerm van Ketteryen, zoo onder de Jooden als Christenen, heeft daarna ook veel te wege gebragt ter bekendmakinge van 's Heilands Perſoon en Leere. In dien zin vatte ik den zetregel van Paulus: *Daar moeten ook Ketteryen onder u zyn, op dat de gene die opregt zyn, openbaar mogen worden onder u* (*n*). Maar van deze byzonderheid hopen wy nader te ſpreken, als wy van de Voortplantinge des Evangeliums van Jezus Opſtandinge, opzettelyk, in eene volgende Verhandelinge zullen gewagen.

§. XXXIX.

Eer ik deze Verhandelinge beſluite, welke ſlegts als eene Inleidinge tot myn verder vertoog over de Voortplantinge van het Christendom mag worden aangezien, neme ik de vry-

(*m*) *Bibl. Hag.*
(*n*) 1 Cor. XI. vs. 19.

vryheid nog te melden, dat 'er by de oprigtinge van het Christendom, onder de Oosterſche Koningen en de Hoven van *Aſien*, eene gemeenzame Verſtandhoudinge plaats had. Ik zwyge van de verſchillende verzwageringen van *Herodes den Grooten's* Nakomelingſchap met de naburige Vorſtelyke Huizen, gelyk met een opſlag van het oog in de Genealogiſche Kaart der Herodeſſen by RELAND te zien is (*o*), of wydluftiger by NOLDIUS (*p*), BASNAGE (*q*), en anderen kan worden naargeſpeurd. 't Geen ik inzonderheid bedoel, is het bezoek, dat vyf Koningen by *Herodes Agrippa* te *Tiberias* hebben afgelegd; te weten *Antiochus*, Koning van Komagene; *Samſigeran*, Koning van Emeſa; *Cotys*, Koning van klein Armenie; *Polemon*, Koning van Pontus; en *Herodes*, Koning van Chalcis (*r*). Deze doorlugtige Gasten kwamen, buiten twyffel, met eenen ſtoet van Heeren en Hovelingen vergezelſchapt. En, gelyk het den Vreemdelingen eigen is, de merkwaardigheden van elk Land op te nemen, moet ook de vervolginge der navolgers van Jezus, die toen voorviel, hunnen

(*o*) *Paleſtin.* ad pag. 174.
(*p*) *Hiſtor. Idum.* Franeq. 1660.
(*q*) *Hiſt. des Juifs*, Tom. I. Ch. II. ſuiv.
(*r*) FL. JOSEPH. *Antiq. Jud.* Lib. XIX. C. 8.

nen aandagt naar zig getrokken hebben, en dus de ſpraak gevallen zyn over dien Jezus, en zyne Wonderdaden, meestal om en by *Tiberiás* verrigt, en waar van noch ettelyke gedenkſtukken in dien oord voor handen waren. Maar, 't geen die Heeren en hunne Bedienden daar van vernamen, konden zy, in hun Vaderland wedergekeerd zynde, niet verzwygen. Ja, men mag wel zeggen, dat alle omſtandigheden telkens ſamenliepen, om, door geloovigen en ongeloovigen beiden, het Evangelium van Christus Wonderwerken, alomme rugtbaar te maken; gelyk in eene volgende Verhandelinge, over de *Voortplantinge des Evangeliums van Jezus Opſtandinge*, nader blyken zal.

VER-

VERHANDELING

AANGAANDE DE

DRIESNYDING

EENER

REGTLINISCHE HOEK;

DOOR

FRANS VAN *LIMBORCH*
VANDER *CRAGHT*,

Capitein ter Zee, reſſorteerende onder het Edel Mogende Collegie ter Admiraliteit, reſideerende te Amſterdam.

Het is my gelukt, eene eygenſchap in den Cirkel te ontdekken, waar door ik getragt heb de *Drieſnyding eener Regtlyniſche Hoek* te verrigten, welke alhier ter beſchouwinge voordraage.

Fig. 1. Gegeeven zynde de Cirkel MBPNM, welke in 4 gelyke deelen is geſneeden door de Diameters MP en NB, waar door dan de 4 hoeken aan 't *centrum* zyn yder gelyk regt: in deeze Cirkel zy gegeeven den hoek aan 't *centrum* BCP. indien nu van het punt B door den Diameter MP tot in de *circumferentie* word getrokken de regte BO, zo zal BO den Diameter MP ſnyden in eenig punt, ſtel in D. Indien nu het ſtuk DO, leggende tusſchen het ſnypunt D en de *circumferentie* O, gelyk is aan het ſtuk DC, leggende tusſchen het ſnypunt D en het *centrum* C, dan zal de hoek BDP zyn gelyk $\frac{2}{3}$ van den gegeeven hoek BCP. Ik zegge, dat als DO is = DC, dan zal de hoek BDP zyn = $\frac{2}{3}$ hoek BCP.

Om dit te bewyzen, zo trekt de regte CO, dan verkrygt men den *triangel* COD, waar van de zyde CD is = DO; derhalven is *triangel* COD gelykbeenig, en daarom is hoek DOC = hoek DCO. Maar *triangel* OCB is ook gelykbeenig, om dat OC is = CB, derhalven is hoek COB = hoek DCO = hoek OBC.

De

De hoek CDB is een uitwendige hoek van *triangel* DOC, derhalven is hoek CDB = hoek COD + hoek DCO = 2 hoek COD = 2 hoek OBC.

Ook is hoek PCB een uitwendige hoek van *triangel* CDB, derhalven is

hoek PCB = hoek CDB + hoek OBC,
boven is gevonden hoek CDB = 2 hoek OBC.

dus is dan de hoek PCB = 3 hoek OBC: dewyl nu hoek PCB is = 3 hoek OBC, en hoek CDB = 2 hoek OBC, zo is hoek CDB = $\frac{2}{3}$ van hoek PCB. *D.T.B.W.*

Hier uit volgt, dat hoek OBC is = $\frac{1}{3}$ hoek PCB: als meede dat *triangel* COB is gelykformig aan *triangel* COD.

Indien hoek OCD is = $\frac{1}{3}$ hoek BCP, dan zal hoek OBC zyn = hoek OCD = $\frac{1}{3}$ hoek BCP.

want ſtellende hoek DCO = $\frac{1}{3}$ hoek BCP = a
hoek OBC = hoek BOC = x

dan is $a + x$ = hoek CDB
hoek CDB + x = hoek PCB = $3a$

dus is $a + 2x = 3a$ of $2x = 2a$, en dus $x = a$,
dat is hoek OBC = hoek DCO = $\frac{1}{3}$ hoek BCP.

Maar dewyl boge MO is de maat van den hoek OCD, en boge BP de maat van den hoek BCP, zo zal, als boge MO is = $\frac{1}{3}$ boge BP, de hoek OBC zyn = $\frac{1}{3}$ hoek BCP: en hier uit is wederom openbaar, dat, als de voorgegeeven hoek is = 2 regte, de hoek OCM zal zyn = $\frac{1}{3}$ van 2 regte, of $\frac{2}{3}$ van eene regte hoek.

Ik stel dan op MC een gelykzydige *triangel* MLC, waar door hoek MCL is = $\frac{2}{3}$ van eene regte hoek = $\frac{1}{3}$ hoek MCP, dus is boge ML = $\frac{1}{3}$ boge MP, waar uit dan volgt, dat, als de voorgegeeve hoek is kleinder als twee regte, het punt O zal moeten vallen tusschen M en L: maar dewyl alsdan de regte OB den Diameter MP in eenig punt D zal snyden, zo is de vrage, waar dit snypunt D valt.

Het blykt, dat als de voorgegeeve hoek is = 2 regte = hoek MCP, het snypunt D zoude vallen in M; maar indien hoek BCP waare = o, dan zoude het snypunt D vallen in 't midden van MC, dat is in E: want als dan zoude CO vallen in MC, en dewyl beweezen is, dat DO moet zyn = DC, zo zoude ook MD moeten zyn = DC, en dus zoude D vallen in 't midden van MC, dat is in E; derhalven, indien de gegeeve hoek is grooter als o en kleinder

als

als twee regte, zo zal het ſnypunt D vallen tusſchen M en E. Ik deel dan MC in twee gelyke deelen in E: men kan dan altoos uit E trekken eene regte linie *parallel* aan DB, en deeze *parallel* zal den *radius* CB moeten ſnyden in eenig punt als in *m*.

Stellende dan, dat getrokken is de regte E*m* *parallel* aan DB, dan zullen 'er geformeert zyn twee gelykformige *triangels* CE*m* en CDB,

dus is dan CD : CE :: CB : C*m*
of 2 CD : CM :: CB : C*m*
Rad. *Rad.*

en dan is 2 CD × C*m* = *rad*².

Hier voor is ook getoont, dat de *triangels* DCO en COB gelykformig zyn,

derhalven is DC : OC :: OC : OB,
Rad. *Rad.*

dus is dan DC × OB = *rad*² en boven is gevonden
2 DC × C*m* = *rad*²,
derhalven is DC : 2 DC :: C*m* : OB,

waar uit blykt, dat C*m* is = ½ OB. Vermits nu *triangel* COB gelykbeenig is, zo zal een *perpendiculair* C*b*, vallende uit C op OB, komen in 't midden van OB, en derhalven zal B*b* = ½ OB = C*m* zyn *Coſinus* van den hoek OBC = ⅓ hoek BCP.

Maar

Maar indien ik uit O *parallel* aan MP trek tot in NC de regte OX, zo is OX *Coſinus* van den hoek OCD = hoek OBC = $\frac{1}{3}$ hoek BCP, derhalven is OX = C*m* = $\frac{1}{2}$ OB, en indien ik OX verleng tot in den omtrek in F, zo is OF = 2 OX = OB. Hier uit blykt dan, dat als BO is = OF, dat dan hoek OBC zal zyn = hoek OCD = $\frac{1}{3}$ hoek BCP, en dus boge MO = $\frac{1}{3}$ boge PB.

Hier uit nu volgt, dat, indien boge ML verdeelt is in eenige deelen, de boge MP ook verdeelt kan worden in even zo veele deelen, zodanig dat ieder deel in boge ML is = $\frac{1}{3}$ van ieder deel in boge MP. By voorbeeld: ſtel dat boge ML is gedeelt in 2 deelen in O, daar word begeert boge MP te deelen in twee deelen in B, zodanig dat boge MO is = $\frac{1}{3}$ boge PB.

Trekt uit O tot in den omtrek in F de regte OF *parallel* aan MP. Uit O met OF als *Radius* beſchryft een cirkel-boog: deeze zal de boge MP ſnyden in 't punt B, en dan zal boge MO zyn = $\frac{1}{3}$ boge BP. Want indien men uit O tot B trekt de regte BO, zo zal BO zyn = OF, derhalven zal de hoek OBC zyn = hoek OCD = $\frac{1}{3}$ hoek BCP, en dus boge MO = $\frac{1}{3}$ boge PB. Indien men nu van *Radius* CB affnyd

het

het ſtuk C*m* = OX = ½ OF = ⅓ OB, zo zal uit het punt *m* tot E getrokken konnen worden de regte *m*E, welke *parallel* zal zyn aan BO, en derhalven zal de hoek E*m*C zyn = hoek OBC = ⅓ van den hoek PCB, het welk uit het hier voor gedemonſtreerde klaarblyklyk is.

Indien men dan de boge ML deelt door oneindig veele punten O, zal men door deeze bewerking oneindig veele punten B, en daar door oneindig veele punten *m* bekomen kunnen, alle welke punten *m* zamengevoegt zynde, zal men verkrygen de kromme lyn P*mmm*E, welke kromme lyn zal ſnyden alle de *radii*, welke uit het *centrum* C tot in de boge MBP getrokken worden. Fig. II.

Stellende dan, dat getrokken is de kromme lyn P*mmm*E, en dat uit het *centrum* C is getrokken de *Radius* CB, zo zal deeze worden geſneeden in 't punt *m*. Uit dit punt *m* tot E getrokken de regte *m*E, zo zal aan 't punt *m* geformeert worden een hoek E*m*C, welke zal zyn ⅓ hoek BCP.

Hier uit nu volgt eene ligte manier om een hoek te maken, gelyk ⅓ van een gegeeven hoek.

Stel,

Stel, dat in den cirkel MBPNM gegeeven zy een hoek aan't *centrum* BCP, word begeerd een hoek te maaken, gelyk $\frac{1}{3}$ van dezelve.

Maakt in den cirkel de kromme lyn P*mmm*E op deeze wyze:

Verlengt de *Radius* PC tot in den omtrek in M. Snyd den Diameter PM regthoekig door den Diameter NB. Deelt ook MC in twee gelyke deelen in E. Uit M met MC beschryft een cirkelboog, deeze zal boge MN snyden in L. Deelt dan boge ML in eenige deelen, als in

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
O, O, O, O, O, O, O, O, O, O, O.

Uit ieder deezer deelpunten trekt tot in de *circumferentie* eene regte linie, *parallel* aan MP, waar door men zal verkrygen de linien

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
OF, OF, OF, OF, OF, OF, OF, OF, OF, OF, OF.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

deeze zullen den Diameter snyden in de punten

X X X X X X X X X X X.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Beschryft met ieder der linien OF, en uit derzelver punten O een cirkelboog, welke cir-

cirkelbogen den halven cirkel M B P zullen snyden in de Punten

B B B B B B B B B B B
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Uit het *centrum* C trekt tot ieder deezer punten B de *radii*

CB CB CB CB CB CB CB CB CB CB CB.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

In den *Radius* CB maakt $Cm = \overset{1}{O}X$, in CB maakt $Cm = \overset{2}{O}X$, in CB maakt $Cm = \overset{3}{O}X$, en zo vervolgens, waar door men zal verkrygen de punten

m m m m m m m m m m m
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Voegt dan alle deze punten zamen: voegt ook m aan P, en m aan E, dan zal men verkrygen de begeerde krommne lyn P *m m m* E. Deeze nu zal gesneeden zyn door de gegeeve linie CB in 't punt m: uit m tot E trekt de regte mE, zo zal aan 't punt m geformeert zyn de hoek EmC, welke zal zyn $= \frac{1}{3}$ van den gegeeven hoek PCB.

D. G. M. W.

In-

Indien men nu ook de drieſnyding van den hoek PCB wilde volbrengen, zo trekt uit B *parallel* aan E*m* de regte BO, zo zal boge MO zyn = $\frac{1}{3}$ boge PB. Uit O trekt door het *centrum* C tot in de *circumferentie* de regte OY, zo is boge PY = boge MO = $\frac{1}{3}$ boge PB. Deelt dan boge YB in twee gelyke deelen in Z, en trekt de *Radius* ZC zo is de drieſnyding van den gegeeven hoek PCB volbragt, het geen niet noodig is te bewyzen.

Ik zal nog eene aanmerking hier byvoegen.

Indien men ook deelpunten name in de boge LN, en voortgaa te werken, zo als op boge ML is gedaan, (dat is, indien men boge LN deelt in eenige deelen, by voorbeeld in *d*, en uit dezelve trekt de regte *dg parallel* aan MP, vervolgens met *dg* als *Radius* uit *d* als *centrum* de boge MN ſnyd in A, daarna trekt de regte AC, en van AC afſnyd het ſtuk C*m* = *dp*), zal men verkrygen kunnen de [12] kromme lyn E*m*C, welke zal vallen in 't *centrum* des [12 13] cirkels: want ſtellende, dat de voorgegeeve hoek was = hoek PCN = 3 regte, zo zoude C*m* zyn = *Coſinus* van een hoek = $\frac{1}{3}$ hoek PCN = hoek MCN = een regte:

te : maar de *Coſinus* van een regte hoek is $= o$, dus zoude in dit geval Cm zyn $= o$, en derhalven valt m in C. Men zal dan op deeze wyze verkrygen de geheele kromme lyn $P\ {}^{4}m\ {}^{6}m\ {}^{10}m\ E\ {}^{12}m\ {}^{13}m\ C$, welkers eigenſchap ik niet zal onderzoeken, zynde het tot myn oogmerk genoeg, een middel aangeweezen te hebben, tot het plaatzen van onbepaald veele punten, waar door deeze kromme lyn kan geformeert worden.

Indien de voorgegeeven hoek groter waare als 2 regte, ſtel PCA, en men deszelfs $\frac{1}{4}$ wilde vinden op de boven aangeweezene manier, door middel van het deel $E\ {}^{12}m\ {}^{13}m\ C$ der kromme lyn, zo moet men indagtig zyn, dat niet de hoek $C\ {}^{12}m\ E$, maar deszelfs complement tot 2 regte hoeken, dat is, hoek $a\ {}^{12}m\ C$, de begeerde hoek is.

Om dit te bewyzen, ſtel dat gegeeven zy de hoek ACP (groter als 2 regte), en dat AC de kromme lyn $E\ {}^{12}m\ {}^{13}m\ C$ ſnyd in m. Trekt uit E door 't punt m de regte $E\ {}^{12}a$: uit A trekt *parallel* aan $E\ {}^{12}a$ de regte Ad,

tot in de *circumferentie*. Trekt uit de *parallel* aan MP tot in de *circumferentie* de regte *dg*, zo zal *dg* zyn = A*d*; en $\frac{1}{2}$ *dg* = *dp* = $\frac{1}{2}$ A*d* = C*m*, zo als hier voor beweezen
12
is, en het geen volgt uit de *conſtructie* der kromme lyn E *m m* C.
12 13

Trekt ook de regte *d*C.

Dus is dan hoek ACN = 3 hoek *d*CN.

Want de hoek AC*d* is = hoek *d*C*g*, en hoek *d*CN = $\frac{1}{2}$ hoek *d*C*g*, derhalven is hoek AC*d* + hoek *d*CN = hoek ACN = 3 hoek *d*CN. Maar de gegeeven hoek ACP is = hoek NCP — hoek ACN = 3 hoek MCN — hoek ACN, dus

$\frac{1}{3}$ hoek ACP = hoek MCN — $\frac{1}{3}$ hoek ACN, maar

$\frac{1}{3}$ hoek ACN is = hoek *d*CN,

dus is hoek MCN — hoek *d*CN = hoek MC*d* = $\frac{1}{3}$ hoek ACP.

De

De hoek dAC + hoek AdC + hoek dCA = 2 regte en hoek dAC = hoek AdC

dus zyn 2 hoek dAC + hoek dCA = 2 regte,

en daarom hoek dAC + $\frac{1}{2}$ hoek dCA = een regte:

$\frac{1}{2}$ hoek dCA is = hoek dCN,

dan is hoek dAC + hoek dCN = een regte,

maar hoek MCd + hoek dCN is ook = een regte;

Derhalven is de hoek MCd = $\frac{1}{2}$ hoek ACP = hoek dAC.

Vermits nu dA is getrokken *parallel* aan Ea, zo is hoek dAC gelyk aan hoek amC
12
derhalven is hoek amC = $\frac{1}{2}$ van de gegeeven hoek ACP; maar hoek amC is het
12 12
complement van hoek CmE tot twee regte
12
hoeken; dus is dan het complement van hoek CmE tot twee regte hoeken = hoek
12
amC = $\frac{1}{2}$ van den gegeeven hoek ACP.
12

D. T. B. W.

Ik zoude nog veele aanmerkingen over dit Onderwerp kunnen maaken, doch vreezende de palen eener Verhandeling van deeze natuur te buiten te gaan, eindige ik, met te wenſchen, dat deeze myne Bedenkingen, zo niet tot nut, ten minſten tot vermaak, voor den Beminnaaren der Wiskonst mogen ſtrekken.

Rotterdam,
den 31. *October* 1773.

WAAR-

Bladz. 84.

Fig. I.

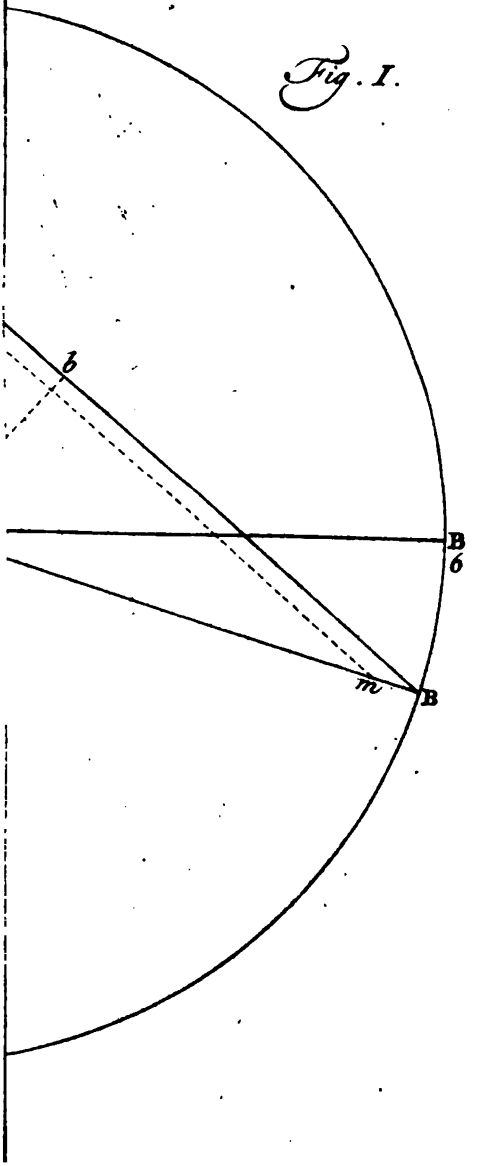

UNIV. OF MICH.

Fig. II.

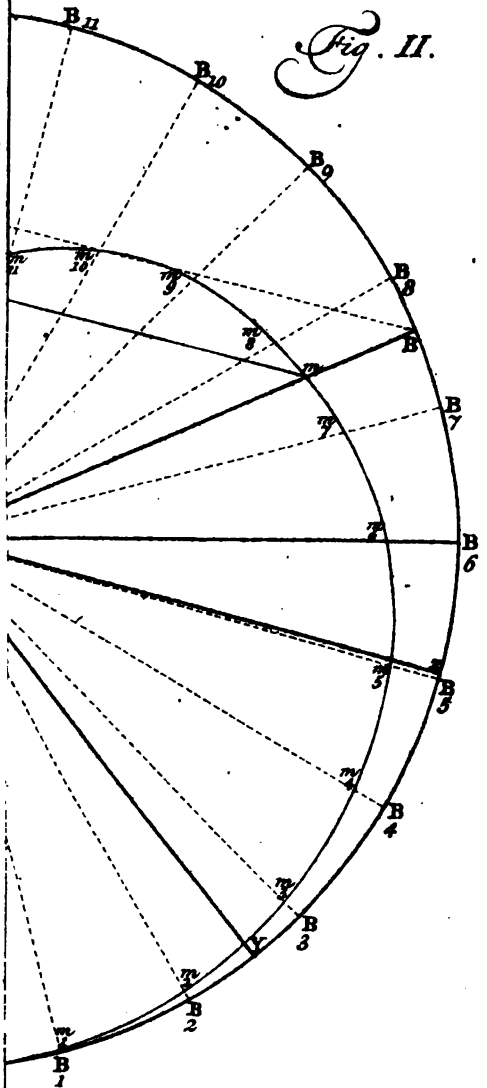

UNIV. OF MIC

WAARNEEMINGEN

OVER EENIGE

STOFFEN,

DIE DE

VERROTTING

BEVORDEREN OF TEGENSTAAN;

DOOR

A. T P E T.

§. I.

De uitmuntende PRINGLE heeft ons in zyn voortreffelyk Werk over de *Stoffen, die de Verrotting vermeerderen, of beletten*; onder anderen, veele uitſteekende Waarneemingen, omtrent de werking van veele Zouten, medegedeeld; welke niet alleen haare bederfweerende kragten in 't algemeen, maar ook derzelver betrekkelyke

vermogens in 't byzonder aantoonen. Dus heeft hy, door verſchillende Zouten te voegen by mengſels, die ieder uit twee oncen Water en twee *drachma's* Vlees beſtonden, ontdekt; dat ½ *drachma Tartarus Vitriolatus* even lang de Verrotting tegenſtond, als één *drachma* Zeezout; en uit dit zelve beginſel heeft hy bewezen, dat de bederf-weerende vermogens van Zeezout, *Tartarus Vitriolatus*, Salpeter, Aluin, enz. zyn als 1, 2, 4 en 30 (*a*).

Dezelve voortreffelyke Geneesheer heeft insgelyks waargenomen, dat de gemeene Loogzouten, zo wel de vlugge als de vaste, het bederf geenzins bevorderen, gelyk men gewoonlyk onderſtelde, maar dat zy het bederf even kragtig tegenſtaan, als het Zeezout (*b*). In tegendeel nam hy waar, dat de zoogenoemde Loogzoutige Aarden, als Kryt en Kreeftsoogen, de Verrotting ſterk bevorderen (*c*).

(*a*) *Obſerv. on the Diseaſ. of the Army the Fourth Ed. App.* pag. XVII.

(*b*) *Loc. cit.* pag. X & XI.

(*c*) *Loc. cit.* pag. XXXVI & XXXVII.

§. II.

§. II.

Van deeze en diergelyke Verſchynſelen, heb ik reden zoeken te geeven in myne *Diſſertatio de Putredine*, in het jaar 1769. gedrukt: dan, dewyl ik onlangs eenige proeven heb genomen, die het een en ander zeer veel ophelderen, oordeel ik het niet ondienſtig, myne Aanmerkingen over deeze Stoffe te vervolgen, en ze de *Edele Maatſchappye* aan te bieden.

De zuivere Elementen, het Water zelfs niet uitgezonderd, zo het maar volſtrekt zuiver zy, zyn voor alle bederf bevryd. De zuivere Olyen, Harsten, Gummen, brandbaare Geesten, en ook allerlye ſoorten van waare en zuivere Zouten, zyn het niet minder: en echter zyn de voortbrengſels van alle verrotte lichaamen Water, Aarde, Oly en Zout. Waarom men kan beſluiten, dat de Verrotting eene ſcheiding zy van deeze vier zelfſtandigheden, wier vereeniging het vaste wezen der lichaamen uitmaakt, en die door deeze werkdaad niet alleen worden geſcheiden, maar ook in hunnen aard veranderd.

De dierlyke lichaamen zyn boven alle andere voor het bederf vatbaar, doch hoe men ze ook behandeld, zy zullen nooit verrotten,

ten zy zy eene genoegzaame hoeveelheid van overtollig water in hunne poren bevatten, of 'er onder bedolven zyn. Het water, dat niet tot het wezen der verrottende lichaamen behoort, maar dezelve omringt, of in hunne poren verborgen ligt, is bygevolg de waare bewerkende oorzaak dier ontbindinge, welke wy de *Verrotting* noemen: en hierom is de volſtrekte uitdrooging het allerzekerst middel tegen het bederf.

In de lichaamen, die voor de verrotting vatbaar zyn, vind men veele Zouten, doch zodanig, dat zy als in eenen ſtaat van opſluiting zyn, en door de olyagtige deelen ten nauwſten worden omvat; maar in eene veel gevorderde verrottinge ziet men geheel iets anders: de Zouten zyn dan zeer blykbaar, en kunnen door een gering vuur van het overige worden geſcheiden, terwyl de Oly uittermaten word verdund. Het is daarenboven bekend, dat de dierlyke Zouten zyn van eenen *Ammoniacalen* aard, en dat zy, om deeze reden, door het water zeer ſterk worden aangetrokken; waar uit men ſchynt te moeten beſluiten, dat de bederfverwekkende kragt van het water voornamentlyk aan haare betrekking (*affinitas*) op de dierlyke Zouten moet worden toegeſchreeven.

§. III.

§. III.

De vermogens der meeste bederfweerende middelen kunnen, myns bedunkens, uit dezelve gronden worden afgeleid. De zamentrekkende zelfſtandigheden werken vooral, door de poren te verkleinen, en hier door aan het water den vryen toegang te weigeren. De Olyen en *balſamique* middelen voldoen aan het zelve oogmerk, door het water af te keeren, en de poren te verſtoppen. De geestryke vogten verhinderen het bederf, door het water geweldig aan te trekken, en op te ſlurpen. En wat de Zouten aangaat, haare werking ſchynt uit dezelve gronden te moeten worden opgelost: het is zeer bekend, dat het water niet alleen in het algemeen tot alle Zouten eene zeer nauwe betrekking heeft; maar ook, dat het veel ſterker aantrekt volkomen vrye, als zodanige Zouten, die met andere zelfſtandigheden vereenigd zyn. Wanneer men derhalven eene aanmerkelyke hoeveelheid Zout doet by het water, dat een verrotbaar lichaam omringt, zal het Zout zig van het water meester maaken, en zyne werking op de ingeſlotene Zouten der ingedompelde zelfſtandigheid dus geheel en al verhinderd zynde, zal het bederf volkomen belet, of ten minſten niet weinig worden vertraagd.

§. IV.

Om myne gedagten aangaande de bederfweerende kragten der Zouten te bevestigen, zette ik een mengſel uit ½ lood gemeen vast Loogzout (*Alcali fixum Vegetabile*), een half lood Schaapsvlees, en twee oncen Water, in eene bloedwarme plaats, en bevond, na verloop van 24 uuren, het Vlees niet alleen onbedorven, maar ook de grootte veel verminderd, en de vastheid zodanig vermeerderd, dat het eerder een ſtuk Pees, dan Vlees ſcheen te zyn. Ik bewaarde het nog eenige dagen, en vond geen de minſte verandering.

De werking der loogagtige Zeepen toont ten klaarſten, dat de vaste Loogzouten niet zamentrekkend, maar zeer ontbindend zyn; men kan ook niet onderſtellen, dat zy de poren door eenige ſlymerigheid verſtoppen; en hierom ſchynt het my volkomen zeker toe, dat men deeze weering des bederfs, door de gemeene vaste Loogzouten, alleen moet toeſchryven aan haare water-aantrekkende kragten, waar door zy niet alleen de werking des waters op het daar in gedompeld Vlees beletten, maar ook de overtollige vogten uit deszelfs poren naar zig trekken.

§. V.

§. V.

De dierlyke zelfſtandigheden, die men in eene warme plaats aan de verrotting blootſtelt, beginnen doorgaans na 10 of 12 uuren te veranderen: doch men ontdekt niet aanſtonds dien walgelyken reuk, die het bederf byzonder eigen is, maar in tegendeel eene niet geheel en al onaangenaame zuurheid, dewelke, na geduurende eenige uuren langzaamlyk te hebben vermeerderd, allengskens tot de waare verrotting overgaat: en dus bevatten de dierlyke deelen zelfs eenig, hoewel gering, tegengift tegen het bederf.

Alles, wat deeze zuuragtigheid wegneemt, bevorderd de Verrotting, gelyk men ten klaarſten ziet in de zuuropſlurpende kalkagtige aarden, als Kreeftsoogen, Kryt, *Magneſia*, enz. Maar hier op kan men met regt vraagen, waarom de gewoone vaste Loogzouten, dewyl zy het zuur veel raſſer en volkomener wegneemen, dan de opſlurpende aarden, de verrotting dus ook niet bevorderen? Doch ik antwoorde, dat het vermogen, waar mede zy het water aantrekken, naar evenredigheid veel grooter, en dus de rottingweerende kragt veel vermogender is, als die andere eigenſchap, die, op

zig

zig zelven beſchouwd, de verrotting zoude bevorderen.

Uit deeze beſchouwing vloeit een gevolg, dat aan Proefneemingen onderhevig is, en niet weinig tot bevestiging van het gezegde zal kunnen dienen: dat is, indien de gemeene vaste Loogzouten, hoewel zy uit haaren aard het bederf zouden bevorderen, hetzelve nochtans verhinderen, door de werking des waters op de dierlyke Zouten te beletten, en 'er andere Loogzouten bekend zyn, die eene geringe hoeveelheid van zuur even gretig opſlurpen, maar oneindig minder betrekking tot het water hebben: zo zullen deeze laatſte veel onvermogender zyn, om het bederf te verhinderen, dan de eerſte, of mogelyk zullen zy de Verrotting eerder bevorderen, dan beletten.

Het *Sal Sodae*, die bekende *baſis* van het Keukenzout, is zodanig een Loogzout, hoewel minder kragtig, als het Zout van Wynſteen, enz. is het nochtans in ſtaat, om eene aanmerkelyke hoeveelheid van zuuren op te ſlurpen: doch wat de betrekking tot het water aangaat, is 'er een oneindig verſchil; want, daar de gemeene vaste Loogzouten, aan de werking der lugt blootgeſteld, zeer ſpoedig verſmelten, ondervind men in tegendeel, dat de lugt het water uit de volkomen zui-

zuivere crystallen van het *Sal Sodae* aantrekt, en het zelve in een wit Poeder veranderd. Met dit Zout heb ik verſcheidene Proeven, altoos met denzelven uitkomst, in het werk geſteld, maar kortheidshalve zal ik 'er maar eene van beſchryven: ik goot in vyf verglaasde kopjes, na in ieder een ſtukje Vlees, ter zwaarte van $\frac{1}{2}$ lood, gelegd te hebben, twee oncen water: met dit onderſcheid, dat het water van het eerſte kopje volkomen zuiver was, terwyl ik in het tweede had geſmolten vyf greinen Zout van Wynſteen, in het derde een ſcrupel *Sal Sodae*, in het vierde tien greinen, en in het vyfde vyf greinen van het zelve Zout. Na dat deeze kopjes ongeveer tien uuren lang in eene bloedwarme plaats hadden geſtaan, beſpeurde ik in het eerſte kopje eene geringe zuurheid, maar het vierde en vyfde gaven reeds eenen zeer onaangenaamen rottigen ſtank, die allengskens vermeerderde; en, na dat de kopjes twee weeken in de opene lugt hadden geſtaan, altoos veel grooter was, als in het eerſte kopje. De hoedanigheid van het ingelegde Vlees was ook zeer verſchillende; dat van het eerſte kopje behield altoos, hoewel in eene zeer verre gevorderde verrottinge, eene zekere vastheid en geſcheidenheid van Vezelen; maar het Vlees van N°. 4 en 5. was zeer ſlap, en in de byna ſlymerige oppervlakte kon-

konde men nauwelyks de Vezelen van malkanderen onderſcheiden.

§. VI.

Uit het bovengezegde meen ik veilig te kunnen beſluiten, dat het *Sal Sodae* in eene kleine hoeveelheid by eenige dierlyke zelfſtandigheid gedaan, de verrotting bevorderd: en dewyl een Zout, dat hoofdzaakelyk van de gemeene *Alcalia* verſchilt, door de mindere betrekkinge, die het tot 't water heeft, de Verrotting vermeerderdt, vind ik myne gedagten omtrent de redenen der algemeene bederfweerende vermogens van Zouten, die in eene groote hoeveelheid by verderffelyke lichaamen worden gedaan, volkomen bevestigd.

Men zoude my ondertuſſchen met veel ſchyn van reden kunnen tegenwerpen de waarſchuwing, by den voortreffelyken PRINGLE te vinden (*d*), die ons vermaant, dat men den onaangenaamen reuk der mengſels, uit Vlees en vaste Loogzouten beſtaande, niet met de verrotting moet verwarren, noch ook hun vermogen, waar door zy ſommige zelfſtandigheden ontbinden kunnen: Doch myne proe-

(d) *Loc. cit.* pag. XI.

Proeven zyn zodanig ingerigt geweest, dat ik 'er zeer gemakkelyk op kan antwoorden; want met dit oogmerk had ik in het tweede kopje der gemelde Proeven gedaan vyf greinen *Sal Tartari*, en in het derde een ſcrupel *Sal Sodae*, en dus was in N°. 2. een ſterker *Alcali*, en in N°. 3. eene grootere hoeveelheid delfbaar Loogzout, dan in N°. 4. en 5. Indien derhalven, de walgelyke reuk, in N°. 4. en 5. waargenomen, van die zoort was geweest, zoude ik ze ook in N°. 2 en 3. hebben beſpeurd, naardien zodanig een onaangenaame reuk alleenlyk is eene uitdryving van het vlugge Loogzout der *Ammoniacale* Zouten van het Vlees, door het daar by gevoegde vaste Loogzout. Ik beſpeurde wel iets diergelyks in N°. 2 en 3. maar deeze reuk had niets gemeen met den walgelyken ſtank van N°. 4 en 5. ja in tegendeel, het ſcrupel *Sal Sodae* verhinderde het bederf, geduurende verſcheidene uuren, en werkte dus in het weeren of bevorderen des bederfs eveneens, als de groote PRINGLE omtrent het Zeezout heeft waargenomen (*e*).

Omtrent de ontbindende kragt der Loogzouten merkt PRINGLE aan (*f*), dat zy den

(*e*) *Loc. cit.* pag. XXXVIII & XXXIX.

(*f*) *Loc. cit.* pag. XI in nota.

den zamenhang der Vleesvezelen in het begin ſcheenen te verminderen, maar in het vervolg vermeerderden: in myne Proeven met 10 greinen Zout van *Soda* had dit geenzins plaats, en het eens verſlapte Vlees werd dagelyks weeker en ſlymeriger.

§. VII.

Na ondervonden te hebben, dat het *Sal Sodae* eveneens omtrent de verrotting werkt, als het Zeezout, oordeelde ik het niet onnut, een diergelyk onderzoek omtrent andere Zouten te doen. Met het zogenoemde wonderlyke Zout van GLAUBERUS beginnende, deed ik 'er 10 greinen van by het gewoone mengſel, en beſpeurde, dat niets het bederf meerder bevorderde, want na 12 of 14 uuren, toen 'er in het byſtaande mengſel met 10 greinen Zeezout noch geene verandering was, had het potje met *Sal Mirabile*, reeds een aanmerkelyk bederf ondergaan, en verſpreide eenige uuren daarna eenen ondraagelyken ſtank: en deeze proef, die eenige maalen herhaald werd, had altoos denzelven uitkomst.

Eene *drachma* van het genoemde Zout by het gewoone mengſel gedaan, verhinderde het bederf, hoewel minder, dan eene gelyke

lyke hoeveelheid Zeezout zoude hebben gedaan. De werking van het *Sal Mirabile* is derhalven zeer evenredig aan die van 't Zeezout, maar altoos minder vermogend om het bederf te weeren.

§. VIII.

Dewyl het *Sal Mirabile Glauberi* uit het Vitrioliſche zuur, en het delfbaar Loogzout, of *Sal ſodae* is zamengeſteld, daar het Zeezout is eene vereeniging van gemelde Loogzout met de *Spiritus ſalis* en het *Sal ſodae* op de verrottende lichaamen werkte, eveneens als de genoemde zamengeſtelde Zouten, kwam het my zeer waarſchynlyk voor, dat haare aanmerkelyke werking, waar door zy; naar maate haarer hoeveelheid, de verrotting voortzetten of verhinderen, aan deeze *baſis* was toe te ſchryven. Dan, om dit met eenige zekerheid te weeten, maakte ik *Nitrum cubicum*, door het *Sal ſodae* met Salpetergeest te verzadigen, en deed 'er 10 greinen van by het gemeene mengſel: dus had ik een nieuw Middel-zout, waar in dezelve *baſis* was, als in het gemeene Zeezout, en dat dus eveneens omtrent het bederf moest werkzaam zyn, zo myne gedagten met de waarheid overeenſtemde; maar ik werd het tegendeel gewaar: want, naar verloop van den

vereiſchten tyd, toen het mengſel uit enkel Vlees en water reeds ſterk begon te rieken, vernam ik geen de minſte verandering, en ondervond by herhaalinge, dat 10 greinen van dit Zout een zeer goed bederf-weerend middel was.

§. IX.

De verhaalde Proef was genoegzaam, om de gemelde uitlegging te ontzenuwen; maar de volgende bewyst de zaak noch veel zekerder. Ik verzaadigde het vaste Zout van Wynſteen met het zuur van Zeezout, en kreeg dus het zogenoemde *Sal Febrifugus Sylvii*. 10 Grein voegde ik 'er van by het gewoone mengſel, en ondervond, dat ook dit Zout, in zo eene kleine hoeveelheid genomen, het bederf vermeerderde; terwyl het zelve Loogzout met Salpetergeest verzadigt, dat dan het gemeene Salpeter is, het bederf altoos tegenſtaat.

Uit deeze Proef beſluit ik met eene volkomene zekerheid, dat de byzondere bederfverwekkende kragt van het Zeezout op geenerlye wyze aan het delfbaar Loogzout, dat 'er de *baſis* van is, kan worden toegeſchreeven, en nog veel minder aan eenig aardagtig beginzel. Liever zoude ik denken, dat dit door het zuur zelfs, wanneer het in eenen ver-

verzaadigden ſtaat is, wordt voortgebragt: dewyl de geest van Zeezout, met het tweederleije vaste Loogzout vereenigd, en in eene kleine hoeveelheid gebruikt, ſteeds het bederf vermeerderd, daar de Salpeter-geest eveneens behandeld, altoos het bederf wederſtaat. Men kan ondertusſchen niet ontkennen, dat de onzydige Zouten, uit minerale Zuuren en delfbaare Loogzouten beſtaande, in het bevorderen der verrottinge werkzamer zyn, dan dezelve Zuuren met gemeene Loogzouten, uit het groeijend Ryk vereenigd. Het *Sal Febrifugus* is in de gemelde kleine hoeveelheid wel een bederfverwekkend middel, maar egter minder dan het waare Zeezout. Het *Nitrum cubicum* verhinderd wel altoos de verrotting, maar minder dan het opregte Salpeter. En eindelyk het Zout van GLAUBER is een zeer aanmerkelyk *Septicum*, terwyl in de *Tartarus Vitriolatus*, zo veel ik weet, niets diergelyks wordt beſpeurd.

§. X.

Dat de kalkagtige Aarden in 't gemeen de verrotting bevorderen, is door de Proeven van den Heer PRINGLE voldoende beweezen. Zyn Hoog Ed. ſchynt 'er egter van uittezonderen de Eijerſchalen; maar ik heb

haar bederf-vermeerderend vermogen in myne *Diſſertatio de Putredine* genoegzaam bewezen: dan, dewyl de Heer PRINGLE zyne Proef met grof Poeder heeft genomen, heb ik het onderzoek op nieuws in het werk geſteld met tweederlei Poeder, waarvan het eerſte grof geſtoten, en het ander zeer fyn was. In het mengſel met ½ lood der eerſte zoort van Poeder, konde ik naauwlyks eenig bederf-verhaastend vermogen beſpeuren; maar de tweede ſoort, in dezelve hoeveelheid by het gewoone mengſel gedaan, gaf geheel andere verſchynzels: het daarin gelegde Vlees dreef ras naar boven, ontlaste een groote menigte Lugtbellen, en gaf reeds eenen zeer onaangenamen ſtank, toen ik nog niets byzonders, in een mengſel uit enkel Vlees en Water, konde beſpeuren.

Begeerende te weeten, hoedanig de kalkagtige Aarden, zo zy met eenig vermogend Zuur vereenigd worden, zouden werken, nam ik drie zodanige Zouten, welker eerſte was Kryt, verzadigd met het Vitrioliſch Zuur, daar de beide andere uit dezelve *baſis* met Sterkwater, en Geest van Zuur vereenigd, beſtonden. Ik deed van elk 10 greinen by het gewoone mengſel, en ondervond, dat het met Vitriool-zuur verzadigd Kryt (*Selenitis*) het bederf zeer ſterk vermeerderde, terwyl de beide andere aardagtige Zouten,

ten, en voornaamlyk het *Nitrum Calcareum*, geduurende 20 à 24 uuren, de verrotting weerden: een half *drachma* van deeze beide waren zeer voortreffelyke bederf-weerende middelen; maar eene *drachma Selenitis* was vooral geen minder bederf-verwekkend middel, dan de 10 greinen van het zelve.

Deeze verſchynzels bevestigen wederom myne gedagten omtrent de reden der verrottinge, en der algemeene bederf-weerende kragten der Zouten. De *Selenitis* is, gelyk men weet, wel een Zout, maar zodanig een, dat naauwlyks door water kan worden ontbonden, terwyl het de doordringende kragt van dat vogt vermeerderd; en dewyl 'er dus geen Zout bekend is, dat minder betrekking tot het water heeft, is 'er ook geen te vinden, dat de verrotting meerder bevorderd. In tegendeel levert de Kalkaarde met den geest van Zeezout en Salpeter, Zouten uit, die door de minſte vogtigheid ſmelten, en dus eene alleraanmerkelykſte betrekking tot het water hebben, het geen de waare reden is van de bederf-weerende kragten deezer Zouten, die, zo zy minder ſmeltbaar waren, door haare ongemeene openende en verdunnende vermogens, naar alle waarſchynlykheid, de verrotting zouden vermeerderen.

De aangewezene eigenſchap van het kalkagtig Zeezout bewyst ook voldoende, dat men het bederf-verwekkend vermogen van eene kleine hoeveelheid Zeezout geenzins aan eene aardagtige *baſis*, gelyk groote Mannen gegist hebben, kan toeſchryven. De proef van §. 9. bewyst dit insgelyks; en men kan 'er nog byvoegen, dat de *baſis* van het Zeezout geen Kalkaarde, maar delfbaar Loogzout zy; en dat het Zeezout, 't welk door de byvoeging van eenig *Alcali* geheel en al van de weinige aankleevende aarde was gezuiverd, volgens myne Proeven, eveneens werkt, als het gemeene ongezuiverde Zeezout.

§. XI.

Voor deezen (*g*) heb ik aangetoond, dat de *Armeniſche Bolus* de Verrotting bevorderd, en nog onlangs is my het zelve door herhaalde Proefneemingen gebleeken. Dewyl 'er geene overtollige kalkagtige, maar wel eene door het Zuur niet ontbindbaare glasagtige Aarde in de *Bolus* is, kan men dit verſchynzel niet gevoegelyk aan de opſlurping des zuurs, dat in het begin der verrottinge word geboren, en dezelve eenigen tyd verhin-

(*g*) *Diſſertat. de Putredine*, pag. 11.

hinderd, toeſchryven: en hierom ſchynt men de reden in den byzonderen aard der *Bolus* te moeten zoeken. De zogenoemde *Armeniſche Bolus* is eene gemeene Klei-aarde, gevormd door Yzer-kalk, en de natuur der Kley-aarde ontdekt men door de volgende Proeven. Poeder van Vuurſteen, of eenige andere glasagtige Aarde, gecalcineerd met evenveel vast Loogzout, gaat over in een glasformig, doch door water ſmeltbaar, lichaam: zo men hier byvoegt Vitrioolgeest, præcipiteert de Aarde, en kan in deezen ſtaat door Vitriool-oly worden ontbonden; voegt men 'er veel zuur by, zo krygt men Aluin; maar gebruikt men geen meerder Vitrioolgeest, als ter volkomene verzadiging noodig is, dan ontſtaat 'er een aardagtig Zout, dat zeer veel overeenkoomst heeft met de gemeene *Selenitis*, en even moeijelyk door water kan worden ontbonden: het verſchilt 'er voornaamlyk van door de *baſis*, die hier niet kalkagtig, maar glasagtig is, en verder door de gretigheid, waar mede het alle olyagtige en brandbaare ſtoffen aantrekt, en 'er zig op 't nauwſt mede vereenigt. Om kort te gaan, deeze *Bolus* is eene volkomene Kley, en de gemeene Kley, door verſchillende ſcheivogten onderzogt, toont zeer blykbaar, dat zy niets is, als zodanig eene glasagtige *Selenitis*, met een gedeelte glasagtige Aarde

vereenigd, gelyk men in 't breede kan vinden by den uitmuntenden BAUMÉ, in zyne *Verhandelinge over de Kleyaarde*, en in het Eerſte Deel zyner *Chymie* (*h*). De Kley is derhalven een waar aardagtig Zout, van zodanig eene natuur, dat eene groote menigte water 'er maar een zeer klein gedeelte van kan ontbinden: en dit is, myns oordeels, de waare reden, waarom de *Bolus* in zyne manier van werken volkomen met de *Selenitis* overeen koomt.

Dewyl 'er in de *Armeniſche Bolus* Yzeraarde is, kwam het my bedenkelyk voor, of men haare bederf-vermeerderende kragt niet aan de opſlurpinge des zuurs, door het Yzer, zoude mogen toeſchryven. Ik deed hierom $\frac{1}{8}$ lood Yzer-vylzel by het gewoone mengſel, maar de uitkomst beantwoorde niet aan myne gedagten: in 't begin ſcheen het Vylzel de verrotting nog tegen te ſtaan, nog te verhaasten, maar allengskens werd het water geheel zwart, en na verloop van eenige dagen was het bederf minder, dan in het eenvoudig mengſel. Het Yzer-vylzel heeft naar alle waarſchynlykheid een gedeelte der dierlyke *Ammoniacale* Zouten ontbonden, en is, met derzelver zuur vereenigd zyn-

(*h*) Pag. 354 & ſeqq.

zynde, in een yzeragtig Zout overgegaan, het welk door zyne zamentrekkende kragt, den voortgang des bederfs eenigzints heeft verhinderd.

§. XII.

Uit het verhandelde beſluit ik:

I. Dat de verrotting veroorzaakt word door de werking des waters op de Zouten, die met de dierlyke Olyen vereenigd zyn.

II. Dat de algemeene bederf-weerende kragt der Zouten; een gevolg zy van haare groote betrekking op het water, waar door het laatſte eveneens, als of het opgeſlurpt werd, zyne kragt verliest, om op de dierlyke Zouten te werken.

III. Dat niet alleen het Zeezout, maar ook het *Sal Sodae*, *Glauberi*, *Febrifugus*, en de kalkagtige en glasagtige *Selenitis*, die byzondere eigenſchap hebben, om het bederf te verhaasten, als zy in eene geringe kwantiteit by eenig verrottend lichaam worden gedaan: daar zy, in eene groote hoeveelheid gebruikt zynde, de verrotting volkomen verhinderen; waar van men egter de beide laatſte moet uitzonderen, die altoos het bederf bevorderen.

IV. Dat men deeze aanmerklyke eigenſchappen dier Zouten geenzins aan haare byzondere *baſis* kan toeſchryven.

V. Dat het heilzaam gebruik der *Armeniſche Bolus*, in ſommige Rotziekten, op geenerlye wyze, aan eenig verborgen zuur kan worden toegeſchreeven. De *Bolus* is, gelyk reeds boven is aangetoond, eene volkomen gezatureerde glasagtige *Selenitis*, gemengd met glasagtige en Yzer-aarde: men kan hier dus even weinig aan het opgeſloten Vitriool-zuur eene byzondere werking toeſchryven, als in het *Sal Glauberi* of *Tartarus Vitriolatus*, die hetzelve zuur bevatten: want alle de byzondere kragten der Zuuren zyn in eenen ſtaat van werkeloosheid, zoo lang zy in volkomene onzydige Zouten met de Loogzouten of Aarden, op 't nauwkeurigst vereenigd zyn. Mogelyk zal iemand tegenwerpen, dat het Zuur, met eenig Loogzout vereenigd, veel werkeloozer is, dan in de vereeniginge met aardagtige ſtoffen. Doch ik antwoorde hier op, dat het kalkagtig Salpeter en Zeezout ook Zouten zyn, die uit Zuuren, met eene Aarde vereenigd, worden zamengeſteld, en nochtans veel eerder de werking der Loogzouten, als der Zuuren, naarbootzen: waar by ik voege, met den voortreffelyken Baumé, dat de Kleizouten, in

in water ontbonden, niet alleen geen tekens geeven van zuur, maar zelfs den Syroop van Violen groen doen worden. Men zal derhalven beter doen, om de gemelde heilzaame kragten van dit Geneesmiddel, aan deszelfs zagten, zamentrekkenden en ſlibberigen aard toe te ſchryven. Dat de zamentrekkende middelen in Rotziekten ſomtyds zeer nuttig zyn, leeren SYDENHAM en HUXHAM zeer voldoende: en het nut der ſlymerige zelfſtandigheden blykt onder anderen uit de aanmerkingen van den Heer ADANSON (*i*), die, na den beroemden Boom *Baobak* beſchreeven te hebben, ons onderrigt, dat de Wilden de gedroogde Bladeren van denzelven, die volkomen in aard met de *Malva*, enz. overeenkomen, tot een Poeder ſtoten, en daar van, met zeer goed gevolg, in hunne Spyzen gebruik maaken, ter voorbehoedinge tegen de geweldige Loopen, en beſmettelyke Koortſen der heete *Africaanſche* Gewesten. Ja hy voegt 'er by, dat hy zig zelfs, door het aanhoudend gebruik van een afkookſel dier bladen, in *Senegal* altoos tegen diergelyke Ziekten heeft kunnen beveiligen.

(*i*) *Mem. de l'Acad. Roj.* 1761. pag. 234.

§. XIII.

§. XIII.

Eer ik deeze Verhandeling eindige, zal ik 'er nog twee algemeene aanmerkingen byvoegen:

I. Alles wat ik heb geſteld omtrent de algemeene bederf-weerende kragt der Zouten, en de redenen, waarom zy ſomtyds, in eene kleine menigte gebruikt zynde, de verrotting bevorderen, moet worden begreepen, als eene algemeene ſtelling, die geenzins alle byzondere gevallen inſluit. Zouten, by voorbeeld, die maar eene zeer geringe betrekking tot het water hebben, kunnen uitmuntende bederf-weerende middelen zyn, zo zy in tegendeel eene aanmerkelyke zuure of zamentrekkende kragt bezitten, of met *Balſamique* deelen vereenigd zyn.

II. In het neemen van Proeven omtrent de Verrotting is niets dienſtiger, dan de ſtoffen met een ſpateltje te roeren, dewyl men op deeze wyze den waaren voortgang van het bederf veel beter door het zintuig des reuks kan bepaalen.

VER-

VERHANDELING

OVER DE

TRIPLARIS AMERICANA,

BESCHREEVEN EN AFGEBEELD

DOOR

PETRUS JONAS BERGIUS (*).

Niets is 'er van grooter belang ter voltooijing der Kruidkunde, dan dat men, zoo veel mogelyk, eene onderſcheidene kennis bekomt van zeer veele Planten. Uit dien hoofde hebben niet weinig Kruidkundigen eenen grooten en pryswaardigen yver van tyd tot tyd aangewend, om de Planten behoorlyk af te ſchetſen, en door eene goede Beſchryving op te helderen; oordeelende, dat men door geenen anderen weg dat doelwit kon bereiken. Doch, het is tevens zeer klaar,

(*) Op verzoek der Maatſchappye uit het Latyn vertaald.

klaar, dat eene naauwkeurige en behoorlyk gemaakte Beſchryving, nevens eene daarbygevoegde Afbeelding van eene Plant, veel meêr toebrengt, om dezelve duidlyk te kennen, dan eene ſchraale uitlegging van ſlegts eenige weinige kentekenen des onderſcheids. Wie zig ſterk aan deze laatſte wyze van voorſtellen bind, voornaamlyk wanneêr 'er Planten, welke minder bekend zyn, moeten afgeſchetst worden, die geeft inderdaad dikwils gelegentheid tot veelvuldige, ja zelfs naadelige wankelingen.

Doch, niettegenſtaande de Kruidkundigen, zoo als ik gezegd heb, reeds voor lang eenen loffelyken en ernſtigen arbeid beſteed hebben, om de Planten, die hier en daar ontdekt zyn, te beſchryven, zoo hebben zy egter dit veld, 't welk zig zeer wyd en breed uitſtrekt, zoo niet doorſnuffeld, of zy hebben nog zeer veele Planten overgelaaten, welken zy, of ſlegts ter loops hebben aangeroerd, of als overal onbekende gantſch voorby gegaan. Dit heeft vooral plaats omtrent die Planten, welken het vrugtbaare *America* voortbrengt; nadien 'er zeer weinigen van dat Land voor onze latere tyden behoorlyk en te recht beſchreven, maar veelen als in 't voorbygaan voorgeſteld, niet dan gebreklyk tot de kenniſſe der Kruidkundigen zyn gekomen, daar

'er

'er mogelyk noch veelen voor hen verborgen zyn.

Na dat onze Landsman, de zeer geleerde DAN. ROLANDER, voor ruim vyftien jaaren van zyne *Surinaamſche* Reize was te rug gekomen, en ik deelgenoot geworden van de meeste Planten, welken hy aldaar verzameld had, ben ik in het bezit geraakt van veele zeer zeldzame, en ook weinig of niet bekende Gewasſen, wier beſchryving my niet vry ſtond de geleerde Waereld mede te deelen, vermids hy beloofd had zelf zulks te doen, tot dat my nu eindelyk gebleken is, dat hy van dat werk afziet. Dus dan, gelyk ik reeds begonnen heb, de eene en andere Waarneming omtrent deze Planten aan andere *Maatſchappyen der Weetenſchappen* mede te deelen, zal de beroemde *Haarlemſche Maatſchappye* my, gelyk ik hoop, vergunnen, Haar aan te bieden eene Waarneming omtrent eene andere zeer zeldzame Plant, uit die zelve Verzameling ontleend. Ook zal ik de vryheid nemen, in 't vervolg meerder Waarnemingen, welke ik van tyd tot tyd zal gemaakt hebben, aan die bloeijende Maatſchappye op te draagen, als ik verneme, dat dit gering geſchenk Haar niet onaangenaam is geweest.

Onze

Onze LOEFLING heeft allereerst den naam *Triplaris* aan de Planten, welke ik hier beſchryven zal, toegeëigend; en naa hem hebben LINNÆUS en JACQUIN dien naam daar aan gelaaten. *Zy is*, volgens het getuigenis van LOEFLING, (*Iter Hispanicum*, gedrukt te *Stokholm* 1758. in 8°. bladz. 256.) *een aanzienlyke Boom, met eenen grooten Bloemkelk, welke in drieën geſneden is, maar zonder Bloemkrans; zy heeft drie Helmſteeltjes en drie Stampertjes.* Zie daar al 't geen hy van deezen Boom zegt, behalven dat hy 'er nog by voegt, de Vrugt niet gezien te hebben. JACQUIN, welke dien Boom in de Bosſchen van *Carthagena* heeft aangetroffen, heeft wel de Vrugt gezien, maar om dat hy geenen Boom van dit geſlagt in bloei ſtaande had gevonden, zoo heeft hy, daar ter plaatſe zynde, de gantſche beſchryving verzuimd; weshalven, al wat hy in zyne *Stirpium Americanarum Hiſtoria* (bladz. 13 en 14.) van dezen Boom gewaagt, niet anders, zoo als hy zelf bekent, is, dan het geen hy, naa zyne wederkomst, zig desaangaande had kunnen te binnen brengen. Het zal egter niet ondienſtig zyn hier by te brengen, het geen hy nopens de byzondere gedaante dezes Booms verhaalt. *Het is*, zegt hy, *een regtopſtaande en cierlyke Boom, heb-*

hebbende eenen ſtam van eene Mans hoogte, en maakende eenen pyramiedswyzen lommer, beſtaande uit weinige vlakuitgeſtrekte takken, welke aan haare toppen eenen dunnen, langen en regtopgaanden Air voortbrengen, waardoor zy eene fraaije gedaante bekomt, gelykende (waar over ik my reeds ter dier tyd verwonderde) aan het Polygonum Orientale *of Oosterſch Perſikkruid van Tournefort, wanneer dit Gewas met regtopſtaande Airen in eenen Boom veranderd wierd.* Het geen deeze Schryver, nopens de wonderbaare gelykenis van den *Triplaris* met het Oosterſch Perſikkruid, opgeeft, komt my ganſch niet onwaarſchynlyk voor, naadien ik meer andere kenmerken in dit geſlagt van Planten beſpeurd heb, waar mede zy zeer na komt aan de gelykenis van het geſlagt *Polygonum*, en waar uit ik zelfs geoordeeld heb, dat 'er eene zekere verwantſchap tusſchen deze twee Geſlagten plaats heeft. Dog om niet verder uit te wyden, gaa ik thans over tot de beſchryving zelve, welke ik beloofd had.

TRIPLARIS.

TRIPLARIS (*Americana*) LINN. *Spec. Plant.* 130. *Syſt. nat.* 12. *pag.* 103.

TRIPLARIS (*Pyramidalis*) *Spicis erectis terminalibus.* JACQU. *Hiſt. Americ.* 13. *t.* 173. *f.* 5. (de afbeelding van de Bloemkelk).

TRIPLARIS *Arbor inſignis.* LOEFLING *itin.* 256. Zy bewoont de Bosſchen van het Vaste Land, *Surinamen* en *Cuba.*

BESCHRYVING.

De *Stam* is als die van een Boom. De *Takken* zyn purperagtig, rolrond, geringd, doorboord, glad, iets geſtreept, bladryk, wat buigzaam, regt uitſtaande. De *Bladen* zyn overhands lang ter lengte van negen duimen, uit den Eironden ſpeersgewys, puntig, volmaakt geheel, van wederzyden glad, wat gepolyst, gezenuwd met byna overhands loopende Zenuwen, die aan de onderzyde verheven zyn; voorts met een ſteeltje voorzien, aan 't voetſtuk ongelyk, en aan ieder ring geplaatst. De *Blad-ſteeltjes* zyn kort, ſtevig, van boven plat, van onder bolrond, de ring iets omvattende. De *Bloemen* zyn trosgewys geaird. De *Airen* zyn pluimsgewys, draadvormig, een ſpan lang, uit de toppen der takken opſchietende. De *Pluim* der Airen is wyd uitgebreid met takken, die vlak

vlak, uitgeſtrekt, rolrond, iets geſtreept, glad, en hier en daar in kleinere takjes verdeeld zyn. De *Lovertjes* zyn Eirond, puntig, volmaakt geheel, klein, hol, uitwendig ruig, inwendig glad, boven de Bloemen gezeten. 'Er zyn geen *Bloemſteeltjes*, maar de Bloem rust op een ruige ſtip.

De BLOEMKELK. Een *Bloemdop*, die eenbladig, van wederzyden ruig, niet afvallend, bleek, in drieën verdeeld is; wiens Pyp klootrond, en in kerfſels, ſpeersgewys, ſtomp, naar het voetſtuk een weinig ſmaller toeloopende, vliezig, iets ruigachtig, netsgewys geaderd, zeer lang, byna elkander gelyk, en regtop gapende zyn. De BLOEMKRANS is 'er niet. De HELMSTEELTJES. De *Draadtjes* zyn drie, zeer kort, byna rolrond, aan den binnenkant ruig, aan den buitenkant glad, en met een teder Vliesje bekleed. De *Helmtjes* zyn liniaalsgewys, opſtaande, wat ſtomp, zeer lang, ter hoogte van het Vrugtbeginſel, aan den binnenkant ruig, aan den buitenkant alleenlyk aan het ribbetje ruig. Het STAMPERTJE. Het *Vrugtbeginſel* is groot, Eirond, puntig, volſtrekt driekant. De *Styltjes* zyn drie, en zeer kort. De *Merkjes* zyn liniaalsgewys, aan den binnenkant hairagtig. Het ZAADHUIS is 'er niet; de blyvende Kelk bewaart

de Vrugt. Het ZAAD, zynde eene *Noot*, die Eiswyze, puntig, glad, wat gepolyst, volmaakt driekant, met holle zyden en ingedrukte hoeken, driedeurig, eenkamerig is; wordende de driekante Kern door eenen lederzagtigen korst omvangen.

Ik kan verzekeren, dat de bygevoegde Afbeelding zeer goed is, dewyl ik my beſtendig by den Schilder, zynde een Meester in de Konst, vervoegd heb, tot dat hy op 't allernaauwkeurigst den Tak had afgemaald, welken ik uit *Surinaamen* bekomen heb, en nog bewaar.

UNIV OF

STAAT DER GEZONDHEID

VAN ZYN HOOGHEIDS REGIMENT

ORANJE GELDERLAND,

GEDUURENDE DESZELFS GARNIZOEN TE

SLUIS IN VLAANDEREN:

Met eenige Waarneemingen over de Natuur, het Beloop, en de Geneeswyze van de aldaar voorgekomene

ZIEKTEN:

Beginnende met April 1773. *tot het einde van April* 1774.

WAAR AGTER EENE

VERHANDELING

OVER DE

VOORBEHOEDING;

DOOR

JACOBUS DACHS,

Chirurgyn Major van het Tweede Battaillon van het voorſchreeven Regiment.

Kort naa deszelfs aankomſte in dit Guarnizoen, zynde op den tienden van de voorgenoemde Maand *April*, wierd een groot getal der Soldaten aangetast van Borst-ziek-

ten, ontſtekingen van het Ribbe-vlies, en Long; die, naar de verſchillende Lighaamsgeſteldheden der Lyderen min of meer hevig waren. Deeze Ziekten met de hen eigene en gewoone Toevallen verzeld, vereiſchten doorgaans ſterke laatingen; dewelke, niet tegenſtaande de voortreffelyke uitwerkſelen van de terſtond, op de beledigde plaatſen, geappliceerde *Veſicatoria*, by de meeſte moeſten herhaald worden. De ſtoffe, die zig door middel van d'*Expectoratie* ontlastte, was in het begin doorgaans met Bloed gemengd, en dit, voor veelen zoo vreeſelyk, verſchynſel verſtrekte allen tot eene merkelyke verzagtinge der Toevallen. De geneeswyze verſchilde niets van de gewoone, en de Lyders herſtelden doorgaans zeer gelukkig. Daar waren 'er ook, die aan tusſchenpoozende Koortſen laboreerden, die van eenen *Reumatieken* aart waren, en grootſtendeels om den anderen dag den aanval vernieuwden. De Lyders gevoelden geduurende dezelve, en byzonder in de Koude, zeer hevige ſteekingen, dewelke zig, by ſommigen, in de buitenſte Borſtſpieren, en by anderen in de Borſt zelve opdeeden. Deeze ſteekingen belemmerden de adémhaaling geweldig, en maakten den aanval, (voornaamlyk in de koude, die wel eenige uuren aanhield,) by uitſtek benauwd en pynlyk. De Laatingen waren hier noodzaak-

zaaklyk, en de op de pynelyke deelen gelegde *Veſicatoria* van eene gewenſchte uitwerking. De genen, by welken de Long zelve van deeze ſcherpe ſtoffe was aangetast, wierden geduurende den aanval, en byzonder het hevigst in de koude, met een ſoort van *Convulſive* Hoest overvallen. De geneeswyze beſtond, buiten de aanvallen, in zagt buikzuiverende en de doorwaſeming bevorderende geneesmiddelen, en de Kwaal wierd, middels het gebruik van de Koortsbast, geëindigd. De laatstgenoemde vereenigde ik, (om de hier noodige *Expectoratie* niet te verhinderen) met een *Decoctum emolliens*, met een gewenſchten uitſlag. De Wind was, geduurende deeze Maand, Noord en Noord-west; het Weêr koel en vogtig.

De Maand *May* was minder nadeelig voor de gezondheid van het Volk. De voornoemde Ziekten begonnen, naar maate het Weêr verzagtte, langzamerhand af te neemen, en, tegen het einde van dezelve, geheel op te houden. Het Weêr was, geduurende die Maand, minder koud en drooger; de Wind als voren.

Geduurende de Maand *Juny* genoot het Volk eene gewenſchte gezondheid: het Weêr was lugtig en droog, de Wind als voren.

Geduurende het grootſte gedeelte van de Maand *July* bleef de gezondheid van 't Volk mede in eenen zeer goeden ſtaat; Wind en Weêr als voren: doch, tegen het einde van dezelve, begon het zelve hier en daar van afgaande Gal-Koortſen aangetast te worden. Deezen waren egter niet kwaadaartig, en wierden doorgaans met verkoelende en zagte buikzuiverende Geneesmiddelen, (door een zagt Braakmiddel voorafgegaan) gemakkelyk herſteld. Het Weêr was thans zeer buijig, met ſterke Stormwinden, en zwaare Stortregens; de Wind Weſt.

De grootſte helft van de Maand *Auguſtus* paſſeerde mede, zonder de gezondheid van het Volk te benadeelen, niet tegenſtaande de zeer groote hitte, dewelke op den veertienden (volgens de waarneeminge met de Warmte-Meters van FAHRENHEIT) op twee graaden na de hitte op *Batavia* evenaarde. De Wind was toen Oost en Zuid-Oost. Doch naa dien tyd begonnen zig de voornoemde Galkoortſen verder onder het Volk te verſpreiden, en tevens van haare goedaartigheid wat af te gaan: deeze Koortſen overvielen het Volk zeer ſchielyk en onverwagt, met eene geringe en kortduurende huiveringe over het geheele Lighaam, die met eene lomigheid aller ledematen verzeld ging.

ging. De daarop terſtond volgende en voor veelen by de vierentwintig uuren aanhoudende hitte was zeer groot; de Dorst ongemeen ſterk; de Tong droog; de Pols ſnel en wat geſpannen; de Lyders klaagden over eene ondraagelyke Hoofdpyn; hadden geduurige neigingen tot braaken, en ontlastten, langs dien weg, eene menigte van ſcherpgewordene Galſtoffen, en een ſoort van levende groote Wormen, die aan lengte en dikte de gemeene Touw-Worm volkomen evennaarden; en de aanval eindigde altoos met een overvloedig zweet, van een ſcherpen en verveelenden reuk. De verpoozingen waren, byzonder in het begin van de ziekte, van zeer korten duur, wanneer een nieuwe aanval dezelve Toevallen voortbragt. Deeze Koortſen duurden doorgaans tot den veertienden, zeventienden, en by ſommigen tot den vierentwintigſten dag, wanneer dezelve doorgaans gelukkig eindigden. Zoo dra de eerſte aanval geeindigd was, tragtte ik de Maag van de overmatige en ſcherpgeworden Galſtoffen, door een Braakmiddel, te zuiveren; 't welk, naar den eiſch der omſtandigheeden, uit de *Ipacacuan*-Wortel, of den *Tartarus emeticus* bereid was. Deeze wyze van de zondigende ſtoffe te ontlasten, was altoos van zoo veel vrugt en voordeel voor de Lyders, dat ik reden had, dezelve, als eene der voor-

naamſte hulpmiddelen in deeze Ziekte aantemerken; dus ik het zelve wel eens herhaalde, wanneer de tweede aanval geëindigd was. Egter liet ik by ſommige volbloedigen twee uuren voor het gebruik van het zelve, eene Laatinge doen. In den aanval zelve ordonneerde ik verkoelende en zuure Middelen; terwyl de friſſe huy van Karnemelk, waaronder eene gepaste hoeveelheid van het pynſtillend Vogt van HOFMAN, of de *Spir. Sulphuris per Campanam*, gemengd was, ten ordinairen drank verſtrekte. Tuſſchen de volgende aanvallen ontledigde ik vervolgens de eerſte wegen, door een verkoelende laxeerdrank, dewelke uit de *Tamarinde*, de Sennesbladen, het *Polychrest*-Zout, en de *Rhabarber* was zaamgeſteld; waar mede ik zoo lang continueerde, tot dat dezelve genoegzaam van de zondigende ſtoffen gezuiverd waren: laatende de Lyders, om het uur, een Theekopje vol van dezelve gebruiken; wanneer ik alsdan tot een ſterk en aanhoudend gebruik van den Koortsbast overging, waarop gemeenlyk in het kort eene gewenſchte geneezing volgde. Het voedſel beſtond in rype Zomervrugten, Salade, friſſe Groenten, en dergelyke; terwyl ik 't gebruik van Vleeſch, en van al dat van het zelve bereid word, op het ernſtigſte verbood. Het getal der Zieken beliep met het einde van deeze Maand al by zestig.

zestig. Het Weêr was, geduurende de laatſte helft van deeze Maand, zoel en vogtig; de Wind Zuid en Zuid-West.

Met de Maand *September* begonnen deeze Galkoortſen zig met menigte onder het Volk te verſpreiden, en by veelen eene regt kwaadaartige Natuur aan te neemen; egter ontworſtelde het grootſte gedeelte van deeze Lyders het dreigend gevaar, tegen alle verwagting. Deeze kwaadaartige Ziekten maakten zig, met de Lyders in zeer korten tyd op de verbazendſte wyze te verzwakken, door de gevaarlykſte toevallen, die dezelve verzelden, en door de naadeeligſte gevolgen, die dezelve naar zig ſleepten, als mede door hunne beſmettelykheid, zeer opmerkelyk; vereiſchten dus eene nauwkeurige opletten-heid, en eene prompte hulpe. Een zeer geringe en kortduurende huivering over het geheele Lighaam, verzeld van eene perſende pyn in en omtrent de Ruggegraat, en van eene buitengewoone zwaarte en loomigheid aller Ledemaaten, maakte altoos het begin van den eerſten aanval; welke toevallen terſtond van eene ondragelyke hitte, onuitblusſchelyken Dorst, en eene allerhevigſte Hoofdpyn, gevolgd wierden; de neigingen tot braaken waren aanhoudende en hevig, en hier door wierd eene menigte van eene uiter-

uitermaate ſcherpgeworden en groen geverwde Galſtoffen uitgeworpen. De Pols was ingetrokken en ſnel; de Huid droog: de Tong met eene dikke en zwartagtige korst overtrokken: de Lyders lagen in eenen beſtendigen dommel, dewelke met ylhoofdigheid gepaard ging. De aanvallen duurden gemeenlyk twaalf of veertien uuren, wanneer de Lyders, by zig zelven komende, over eene buitengewoone kragteloosheid klaagden, en van een *colliquatief* en hevig ſtinkend zweet als wegſmolten; het Lighaam bleef altoos hardnekkig geſlooten; de meesten hadden ſterke bloedingen uit de Neus, dewelke zig aan geenen tyd bepaalden, en, nog tot verſlimmeringe, nog tot verzagtinge der toevallen, iets toebragten; de verpoozingen waren doorgaans van eenen zeer korten duur, en, in het begin van de ziekte, byna onvoelbaar. In den aanval zelve ordonneerde ik den Lyderen eene *Mixtuur*, uit twee *drachma's Sal Abſynthii*, met een once Citroen-ſap verzadigd, twee *drachma's* Salpeter, en een once Syroop uit het ſap van Citroenen, met eenige oncen van het een of ander gedeſtilleerd water; waarvan ik om het uur een vol Theekopje liet gebruiken: eene mengeling, dewelke my geſchikt ſcheen, om de ſcherpheid van de zondigende ſtoffe te ontkragten. De ordinaire drank beſtond uit Gerstewater,

't welk

't welk met het ſap van Citroen, wat Zuiker en Rhynſen Wyn gemengd was, waarvan de Lyders rykelyk dronken. De eerſte aanval geëindigd zynde, gaf ik aan dezelven een zagt Braakmiddel, 't welk teffens in ſtaat was den Stoelgang te bevorderen, beſtaande in een halve *drachma Ipocacuana*, een ſcrupel *Rhabarber*, en eenige greinen *Nitrum*. Maar by ſommigen was dit Braakmiddel, zoo wel als alle andere ſoorten van evacueerende middelen, hoe zagt dezelve ook mogten zyn, geheel vrugteloos: vermits dezelven door aanhoudende looze braakingen nutteloos wierden uitgeworpen. Eene omſtandigheid, waardoor ik, in meer dan een opzigt, in geene geringe verlegenheid gebragt wierd: gemerkt ik hier door, op de eene zyde, een voornaam oogmerk misste, en, aan de andere zyde, de Lyders door dezelve op de verbaazendſte wyze wierden afgemat. Dit moeijelyk en teffens gevaarlyk Toeval wederſtond op de hardnekkigſte wyze, alle ſoorten van pynſtillende en Zenuw-verdoovende middelen; de verzagtendſte Dranken, die anders zoo geſchikt zyn, om de ſcherpheid van de zondigende ſtoffe met zich intewikkelen en te verdunnen, en dus te ontkragten, wierden werkeloos uitgedreeven. Ik raadpleegde hier over met den, met zoo veel roem als yver alhier praktizerenden, Geneesheer,

van

van het Lands Hospitaal VAN DER BEEK; en zyn Ed. had de goedheid, om my een hulpmiddel aan de hand te geeven, 't welk my in deeze *intricate* omſtandigheid nooit gemist heeft, beſtaande in twee *dragma's Sal Abſynthii*, met een halve once Sap van Citroenen: welk mengſel in deszelfs volle gistinge, op ééne reize aan den Lyder moest worden toegediend. De looze Braakingen, hier op geſtuit zynde, liet ik de bovengenoemde *Mixtuur* op de aldaar bereide wyze continueren, vermits hier alle de minſte prikkeling-verwekkende Middelen zorgvuldig moesten worden vermyd. Om de ylhoofdigheid en het dobben van de Lyders tegen te gaan, liet ik op de Kuiten en tusſchen de Schouderbladen *Veſicatoria appliceeren*; en de Voeten met een Pap van gekookte Havergort, met Azyn en Mostaart ſcherp gemaakt, tot aan de Enkelen inwinden. Welke middelen, in dat opzigt, altoos van een voortreffelyke uitwerkinge waren. Teffens dienden my de *Veſicatoria* als tot handleiders, waaruit ik enigzins den toeſtand van de Ziekte konde opmaaken. Egter heb ik, zoo wel in deeze als andere ſoorten van kwaadaartige Ziekten, hier en elders opgemaakt, dat de bloedige Etter, zig op de Plaasters vertoonende, (ſchoon zeer gevaarlyk) niet altoos voor een doodlyk kenmerk zy te houden;

den ; vermits verſcheiden van myne Lyders, by dewelke zig de Etter eenige dagen lang zoodanig had vertoond, door een ſterk en aanhoudend gebruik van den Koortsbast, het doodlyk gevaar nog zyn ontworsteld. Dit merke ik hier maar aan, om te doen zien, hoe de Natuur, zelfs in de wanhoopigſte gevallen, nog dikwils zegepraalt, wanneer derzelver kragten maar genoegzaam worden onderſteund. Buiten de aanvallen bleef dezelve ook altoos het kragtigſte hulpmiddel. Dan, de verpoozingen zeer kort zynde, zoo als boven reeds is aangemerkt, zoo moesten dezelven ook in ſterke giften worden toegereikt. Dus gaf ik aan de Lyders ieder uur twee *drachma's* met wat *Nitrum* in eenige greinen *Theriac. Andromachi*, in form van een *Concerff*. Om de hardlyvigheid te hulp te komen, en de ingewanden te verzagten, bediende ik my met veel voordeels van de ſpuitmiddelen, dewelken ik met veel vrugt kort voor den nieuwen aanval deed *appliceeren*. By ſommige Lyders wierd het Zenuwgeſtel op eene zonderlinge wyze aangetast, zoo dat de daarvan aangedaane deelen in eene *convulſive* beweeginge geſteld wierden, waar door het gevaar, naar de edelheid der daarvan aangetaste deelen, min of meer vergroot wierd ; en dit toeval wierd altoos door een ſpringende Pols (*Pulſus ſaliens*) als voorzegd. Dit toe-

toeval hadde, onder anderen, by een jong Officier, die aan deeze kwaadaartige Ziekte laboreerde, een zeer gevaarlyk uitwerkſel: hier bepaalde zig dezelve op de Spieren van de Keel, waar door dezelve zoodanig wierd ſamengetrokken, dat het eene volſtrekte onmogelykheid was, hem eenigerlei hulpmiddelen te kunnen bybrengen. Deeze ongelukkige omſtandigheid deed my myn toevlugt neemen tot een Geneesmiddel, 't welk ik tot hier toe in deeze Ziekte nog niet hadde beproeft: ik meen den Geest van Vitriool: twee *drachma's* van dezelve onder een once *Althæ*-Syroop gemengd hebbende, liet ik dit mengſel binnen weinig uuren in gepaste verdeelingen gebruiken: Dit Middel de Keel ongehinderd doorgaande, had ik het genoegen, na het gebruik van de genoemde *portie*, den Lyder niet alleen van dit gevaarlyk toeval verlost, maar teffens den volgenden nagt, door eene gewenſchte ſcheiding, buiten gevaar geſteld te zien. Deeze heilzaame uitwerking van dit ſcherp *Mineraal*-Zuur, by eenen Lyder, voor denwelken alle hoop tot herſtel geheel verlooren ſcheen, maakte myne nieuwsgierigheid verder gaande, om my omtrent deszelfs deugd in deeze Ziekte door meer proefneemingen te verzekeren. Ik ſtelde derhalven dezelve op gezegde wyze by andere Lyderen in het werk, ſchoon

ſchoon dezelve juist geene Stuiptrekkingen hadden, laatende de voornoemde *portie*, in plaatſe van de eerst beſchreevene *Mixtuur*, geduurenden den aanval *conſumeeren*; en de ondervinding leerde my, dat dit middel in der daad het geſchiktſte was, om de kwaadaartigheid der zondigende ſtoffen te verbeteren, en de eerst gebruikte *Mixtuur*, in dat opzigt, verre overtrof. Ik onderhield hierover welgemelden Geneesheer, en Zyn Ed. verzekerde my van het zelve Geneesmiddel onder den tytel van *Tinctura Roſarum*, volgens het Voorſchrift van de *Edenburgſche Apotheek*, en wel met het zelfde *ſucces*, in deeze Ziekte gebruik te maaken. Deeze kwaadaartige Ziekte bepaalde zig aan geenen tyd, in de geenen, die het ongeluk hadden, de ſlagtoffers van dezelve te worden; eenigen ſtierven binnen weinig dagen, anderen dobberden tot aan den twintigſten dag tusſchen dood en leeven; de geenen, die het geluk hadden het gevaar te ontkoomen, waren aan geduurige inſtortingen onderhevig, die, niet tegenſtaande een ſterk en aanhoudend gebruik van de Koortsbast, naa derzelver herſtellinge, geenzins konden worden voorgekomen. Daar waren 'er, die tot vyf herhaalde reizen de woede deezer vreeſelyke Ziekte hebben doorgeſtaan. Deeze Inſtortingen, een algemeene verſlapping der Spier-

vezelen bewerkende, moesten noodzaaklyk allerhande verwarringen in het werktuiglyk geſtel der Ingewanden voortbrengen, en de naadeeligſte gevolgen naa zig ſleepen, dewelke zig ook werklyk, door eene algemeene verſlyminge der Vogten, openbaarden, welke tot de hardnekkigſte verſtoppingen der Ingewanden, byzonder in de Milt, en in het Darmſcheil, aanleidinge gaf; waar door verſcheide ſoorten van geregelde en ongeregelde tusſchenpozende Koortſen gebooren wierden, die de kragtigſte hulpmiddelen op het hardnekkigſte wederſtonden, en byna onverwinnelyk waren. Sommigen vervielen in eene volkomene *Cachexie*, die tot veelerhande ſoorten van Waterzugten den weg baande, en byzonder die van den Buik, de Borst en Ledemaaten. In alle de nu genoemde omſtandigheeden, voldeed, onder alle de beproefde hulpmiddelen, het gebruik van de *Medicinaale* Zeep, van twee tot drie *drachma's* daags, best aan het oogmerk, dewelke ik naar den eiſch dier verſchillende omſtandigheeden, als met de *Terra fol. Tartari*, het *Extract* van Gras, en van de *Rhabarber*, en wat Salpeter; of met water afzettende middelen, als het *Gum. Amoniac*, de *Squilla Marina*, de *Millepedes*, en diergelyke, in form van Pillen zamenſtelde. In de Waterzugt van de Borst bediende ik my

van

van een *Decoctum Emolliens*, met de *Cortex Tamariſci*, met zeer veel *ſucces*. Op deeze wyze de kwaadſappigheid, en de verſtoppingen der Ingewanden, met derzelver voortbrengſelen, door langheid van tyd overwonnen hebbende, tragtte ik de vezels hunne verloorene kragten weder te doen verkrygen; ten dien einde gaf ik aan de Lyders een *Aromatique* Kruider-Wyn, die, volgens het Voorſchrift van de *Edenburgſche Apotheek*, onder den tytel van *Tinctur. ad Stomachicos* was toebereid, waar van dezelve 's morgens ten tien en 's avonds ten zes uuren een half Theekopje vol gebruikten. De wateragtige Gezwellen der Voeten wierden, door dezelve eenige reizen daags met geestige Middelen zagt te wryven, op de veiligſte wyze verdreeven; maar veeltyds belette de dikke huid van de Voetzoolen de uitwaſemingen van dit deel, 't welk deeze Gezwellen op eene verbazende wyze deed toeneemen. In dit geval ordonneerde ik den Lyderen dagelyks een Voetbad te gebruiken, met deeze omzigtigheid nogtans, dat geene andere deelen, dan de Voetzoolen, door het warme water wierden aangedaan. Tegen de helft van deeze Maand hadde het *eerſte Bataillon* al 28 Zieken in 't *Hospitaal*, en 34 in de *Kwartieren*; en het *tweede Bataillon* 24 in 't *Hospitaal*, en 21 in de *Kwartieren*; te zamen

een getal van 107 Zieken; met het einde van dezelve hadde het *eerſte Bataillon* 46 in 't *Hospitaal*, en 32 in de *Kwartieren*; het *tweede Bataillon* 37 in het *Hospitaal*, en 24 in de *Kwartieren*; te zamen 139 Zieken, Vrouwen en Kinderen uitgenoomen, welker getal ik onmogelyk heb kunnen naagaan. Van het *eerſte Bataillon* waren 'er één in de *Kwartieren*, en van het *tweede Bataillon* twee in het *Hospitaal*, aan deeze kwaadaartige Ziekte overleeden. Het Weêr was, geduurende die Maand, doorgaans zoel en vogtig; de Wind Zuid en Zuid-west.

Hier kan ik niet naalaaten van een zonderling uitwerkſel gewag te maaken, het welk deeze Ziekte heeft gehad by een Soldaat van het *tweede Bataillon* van de *Compagnie* van den Heer *Overſten* VAN NIEL; dewelke, naa dat hy aan deeze kwaadaartige Ziekte, niet zonder gevaar van zyn leeven, in het *Hospitaal* had gelaboreert, en daar van herſteld zynde, omtrent agt dagen in zyn *Kwartier* hebbende doorgebragt, het eensklaps in 't hoofd kreeg, dat hy, over eene gepleegde diefſtal, aan een van zyne Maats gepleegd, zoude te regt geſteld worden. In deeze verbeelding was het, dat hy op den 12. October zekere gelegenheid waarnam, om heimelyk te ontvlugten. De *Commandant* van het

het *Regiment* van dit voorval onderregt zynde, liet aanſtonds door eenen Onderofficier en eenige Manſchap dien ongelukkigen Vlugteling agtervolgen; maar het ſchynt, dat de angst, over het pleegen van de vermeende misdaad, dien Lyder, die weinig tyds te vooren niet in ſtaat was de minſte *fatigue* te kunnen verdraagen, zoo vlug had gemaakt, dat dezelve, ongeagt alle moeite, niet te agterhaalen was; ſchoon de ſpoedende Naavolger zekere narigten van deszelfs genomen weg had bekomen, moetende dezelve onverrigter zaake terug keeren. Alle van welgemelde *Commandant* in het vervolg aangewende moeite, om den ongelukkigen te ontdekken, was geheel vrugteloos, en zyn verblyf bleef omtrent drie weeken een geheim, wanneer men van *Hulst* bericht ontfing, dat de Lyder op den 23. October aldaar in een zeer elendigen ſtaat was aangekomen, en in het *Regiments Hospitaal* was aangenoomen en bezorgt. Hy wierd op den 21. November daaraanvolgende van daar afgehaald; en zoo draa was ik niet van deszelfs terugkomst verwittigt, of de nieuwsgierigheid dreef my terſtond derwaards, en geen verdere krankzinnigheid aan hem kunnende beſpeuren, ondervroeg ik hem omtrent het gebeurde nauwkeurig: maar ik konde niets anders van hem vernemen, dan dat hy, na byna 14 dagen

te hebben omgezworven, zonder te weeten waar hy zig bevond, te *Dendermonde* was aangekoomen, alwaar hem door een Officier een briefje was ter hand geſteld, waar door hy zynen weg op *Hulst* had kunnen vervorderen. Op de Vraag: in wat ſtaat hy zig bevond, toen hy het gebruik van zyne redelyke vermogens wederkreeg? antwoorde hy, dat hy geen ander ongemak aan zig had kunnen beſpeuren, dan dat zyne Teeldeelen en Dyen op eene buitengewoone wyze waren opgezwollen geweest, 't welk men in *Hulst* als een gevolg van zyne geleedene ongemakken had aangemerkt, en waarvan hy in korten tyd was herſteld geweest. Een dag of twee naa deszelfs aankomst aldaar, wierd hy (volgens zyn zeggen) van eenen anderendaagſche Koortſe aangetast, van welke hy, omtrent vier dagen voor zyn vertrek naa dit zyn *Guarnizoen*, bevryd was. Ik onderzogt den Lyder verder omtrent deszelfs tegenwoordigen toeſtand, en zyn Pols nog zeer ongeregeld, en in eene koortſige beweeging vindende, beval ik denzelven naar 't *Hospitaal* te brengen, alwaar hy, op nieuws eenige weeken aan een anderendaagſche Koortſe gelaboreert hebbende, zig, ſedert zyn laatſte herſtel van dezelve, wel bevind. Dat dit geval eene plaatſe onder de zeldzaamheeden verdiene, is buiten ſtryd. In wat opzicht men

men hetzelve ook beſchouwt, en hoe gaerne ik ook myne gedagten zeide, over die in der daad vewonderenswaardige rolle, dewelke deeze Ziekte hier heeft geſpeelt, moet ik echter (uit vreeze van de paalen van myn beſtek te overtreeden) zulks aan het wyzer oordeel van myne Leezers overlaaten. Dat echter ſoortgelyke gevallen in deeze Gewesten niet enkelvoudig zyn, is my van meergemelden Geneesheer VANDER BEEK verzekert, hebbende my Zyn Ed. verſcheiden gevallen verhaald, daar, naa dergelyke Koortſen, zoodanige krankzinnigheden zyn overgebleeven, die, naa verſcheiden weeken geduurt te hebben, eindelyk van zelve zyn verdweenen.

Geduurende de Maand *October* bleeven de voornoemde Galkoortſen nog in hunne volle kracht aanhouden, wordende aan dezelve, door het voortduurende zoel en vogtig Weêr, en de onveerkragtige geſteltheid van de lugt, geduurig voedſel verſchaft. Deeze Koortſen (waarvan ik het geſchied- en geneeskundige, zoo omſtandig my doenlyk is geweest, reeds heb opgegeeven) het voornaamſte gedeelte van de Ziekten uitmaakende, die in deeze Maand geheerſcht hebben, blyft my noch maar overig iets aantemerken omtrent eenige tusſchenpoozende Koortſen, dewelke mede

tot de Ziekten van deeze Maand behooren; van welken het meeste gedeelte zeer ongeregeld waren, en de overigen zig op den derden dag bepaalden. De ongeregelde Koortsen, dewelke op geenen juisten tydstip den aanval vernieuwden, hadden eene bedorvene Galstoffe ten grond, en waren doorgaans niet langduurend of hardnekkig, maar wierden, (naa dat de eerste wegen behoorlyk van de zondigende stoffen door braaken-verwekkende en zagt *purgeerende* Middelen waren gezuiverd) door het gebruik van de Koortsbast, gemakkelyk overwonnen. Echter maakten derzelver ongeregeldheid de toediening van de hier zeer noodige *evacueerende* Geneesmiddelen by uitstek moeijelyk; dus ik genoodzaakt was deeze middelen, kort naa dat de aanval geëindigt was, aan de Lyders te laaten toedienen; vermits ik anders gevaar liep, dat de nieuwe Koorts-verheffingen, zig met de werkinge deezer middelen vergezellende, hier door eene verderfelyke wanorder mogten veroorzaaken. Omtrent het gebruik van de Koortsbast (waar toe ik, naa dat de eerste wegen op gemelde wyze gezuiverd waren, onmiddelyk overging,) moet ik nog aanmerken, dat, vermids my de ondervinding altoos heeft geleerd, dat derzelver gebruik in *substantie* alle soorten van afkookfels, *Infusien*, *Tincturen*, en uittrekfels, ten

ten aanzien van eene ſpoedige en kragtige werkinge, zeer verre overtreft, ik ook van dezelve nooit anders heb gebruik gemaakt: beſtaande de gewoone gifte, tusſchen ieder aanval, in eene halve once met wat *Nitrum* en *Rhabarber*, in form van een *Concerf*; 't welk in gepaste verdeelingen in dien tusſchentyd van de Lyders wierd gebruikt; uitgenoomen by al te zeer verzwakte Ingewanden, in welk geval ik my, van derzelver *Extract*, tot twee *drachma's* tusſchen ieder aanval, in form van Pillen, of in het een of ander tot het oogmerk dienend *gedeſtilleert* water opgelost, bediende. De derdendaagſche Koortſen hadden altoos eene verſlyming der Vogten, of verſtoppingen in het een of ander Ingewand, ten grond; dezelve waren dus doorgaans zeer hardnekkig en langduurende, doch overeenkomſtig derzelver oorzaak by eenigen meer dan by anderen. Omtrent deeze Koortſen heb ik in het algemeen opgemerkt, dat braaken-verwekkende, en ſterk *purgeerende* Middelen, doorgaans meer nadeel dan vrugt aanbrengen, en dat dezelve meer dienen, om derzelver genezing te vertraagen, dan dezelve te bevorderen. Daarentegen, de geenen, dewelke, volgens de reeds boven aangehaalde wyze, (alwaar van deeze Ziekten ter loops geſproken is,) behandeld wierden, gemakkelykst en vroeger herſtelden. De geenen,

by welken deze koortſen uit eene bloote verſlyming der Vogten hunne oorſprong hadden, vorderden, door een enkel gebruik van de *Medicinale* Zeep, van twee of drie *drachma's* daags, en van een zagt *Laxeer*-middel om de agt dagen, zoo verre, dat zy maar een gering gebruik van de Koortsbast, tot derzelver volmaakt herſtel, noodig hadden. In anderen, by welken eene kwaadſappigheid of verſtopping in de Ingewanden de overhand had, en dus eene meer zamengeſtelde geneeswyze vereiſchte, voegde ik by eene halve once Zeep, 20 greinen van de *Terr. fol. Tartari*, twee *drachma's Extract* van Gras, anderhalve *drachma Extract* van *Rhabarber*; en 20 greinen gezuiverde Salpeter. Hier van wierden Pillen gevormt, ter zwaarte van vyf greinen, waar van ik de Lyders, naa de verſchillende geſteltheid der lighaamen, tien, twaalf of vyftien ſtuks 's daags deed gebruiken; hier mede vervolgde ik zoo lang, tot de oorzaak van de Koorts ophield. Want, hier verdient vooral in aanmerkinge genoomen te worden, dat een al te vroegtydig gebruik van de Koortsbast, byzonder daar verſtoppingen in de Ingewanden plaats hebben, niet alleen vrugteloos, maar teffens zeer naadeelig is; en dat dit anders zoo heilzaam Geneesmiddel niet kan worden toegedient, dan wanneer dezelve zyn weggenomen. Echter

moet

moet ook met de gemelde of dergelyke ſmeltende Geneesmiddelen, niet langer worden aangehouden, dan het de omſtandigheden vereiſchen; en dat men tot een aanhoudend gebruik van de Koortsbast in ſterke giften moet overgaan, zoo draa het dezelve toelaaten: want in deezen tydſtip behoorlyk te treffen, beſtaat de eigentlyke kunst, om deeze veeltyds zoo hardnekkige Koorſen, ten genoegen van zig zelven en den Lyder, te herſtellen. Dan, terwyl eene, met deeze Ziekte onbeſtaanbaare, levenswyze derzelver genezing grootelyks vertraagt, en dikwils onmogelyk maakt, zoo verbood ik deeze Lyders op het ernſtigſte het gebruik van alle *ſubſtantieuſe* en zwaar-verteerende ſpyzen, en byzonder alle ſoorten van Gebak, Meelſpyzen en Peulvrugten, tot welker behoorlyke verteeringe, gezonde, en door arbeid verſterkte Ingewanden vereiſcht worden. Echter waarſchoude ik hen ook teffens voor een aanhoudend en overmaatig gebruik van warme en natte ſpyzen en drank, waar door de zwakheid der Ingewanden moet toeneemen; raadende denzelven aan het gebruik van gezonde en matig toebereide Moeskruiden, Salade, Vrugten, en een matig gebruik van Kalfs en Hoendervleeſch. Eene naar de kragten van den Lyder *geproportioneerde* en regt tydige beweging van het lighaam (zoo voor

als

als eenige uuren naa het eeten,) is meede zeer noodzaaklyk, en brengt veel tot eene ſpoedige en gelukkige herſtelling by; als zynde in der daad het kragtdadigſte middel, om de verzwakte vezels hunne verloorene veerkragtigheid weder te doen verkrygen. Alle regels, tegen dewelke doorgaans zoo ſterk gezondigd word, dat men dezelve nooit genoeg aan de Lyders kan inprenten; en aan derzelver onagtzaamheid is veeltyds, op dat ik niet zegge altoos, de verveelende langduurigheid van dezelve te wyten, waar over men de Lyders zig zoo dikwils hoort beklaagen. Maar zeer zelden zullen zy de waare reden daar van op zig zelven, maar liever op de onvolmaaktheid van de Kunst leggen.

Met de helft van deeze Maand had het *eerſte Bataillon* 43 Zieken in het *Hospitaal*, en 27 in de *Kwartieren*; het *tweede Bataillon* 27 in het *Hospitaal*, en 21 in de *Kwartieren*; dus had het geheele *Regiment* 118 Zieken. Met het einde van dezelve, had het *eerſte Bataillon* 41 Zieken in het *Hospitaal*, en 23 in de *Kwartieren*; het *tweede Bataillon* 20 in het *Hospitaal*, en 21 in de *Kwartieren*; dus het geheele *Regiment* 105 Zieken; van dewelke vyf in het *Hospitaal* aan de kwaadaartige Koortſen zyn overleeden. Het Weer was, geduurende deeze

deeze Maand, mede doorgaans zoel en vogtig; de Wind Zuid-west.

Met de Maand *November* begonnen de Galkoortſen, dewelke tot hier toe het gewigtigſte voorwerp van dit Vertoog hebben uitgemaakt, in kwaadaartigheid en in getal te verminderen, en tegen het einde van dezelve geheel op te houden: terwyl, in derzelver plaatſe, eene menigte van tusſchenpoozende Koortſen zig onder het Volk verſpreiden. Deeze Koortſen, waar van ik reeds heb gewag gemaakt, begonnen nu eene meer geregelde, en teffens hardnekkige natuur aan te neemen; bepaalende zig, voor het grootſte gedeelte, op den anderen en derden dag. Deeze Ziekten, waaromtrent het weetenswaardige, zoo wel ten aanzien van derzelver natuur en oorzaak, als derzelver geneeswyze, reeds is opgegeeven, wierden ook het veiligst op de aldaar gemelde wyze behandeld en herſteld: zoo dat ik daaromtrent nog maar zal aanmerken, dat ik de Anderendaagſche nu op de aldaar gezegde wyze met de Zeep alleen behandelde, en om de agt dagen een zagt buikzuiverend middel gaf: terwyl ik my by de Derdendaagſche van de meer zaamgeſtelde, mede aldaar opgegeevene, Geneeswyze bediende. Deeze tusſchenpoozende Koortſen, nevens eenige niet gevaarlyke

Borst-

Borst- en Keelziekten, dewelke op de gewoone wyze behandeld, en gelukkig herſteld wierden, de heerſchende Ziekten van deeze Maand uitmaakende, agte ik ook nutteloos, omtrent dezelve breeder uittewyden.

Met de helft van deeze Maand hadde het *eerſte Bataillon* 24 Zieken in het *Hospitaal*, en 25 in de *Kwartieren*; het *tweede Bataillon* 12 in het *Hospitaal*, en 23 in de *Kwartieren*; te zamen 84 Zieken. Met het einde van dezelve, had het *eerſte Bataillon* 20 Zieken in het *Hospitaal*, en 25 in de *Kwartieren*; het *tweede Bataillon* 18 in het *Hospitaal*, en 14 in de *Kwartieren*; te zamen 77 Zieken. Het Weêr was, geduurende deeze Maand, vogtig en koel; de Wind West en Zuid-west.

Geduurende de Maand *December* bleeven deeze tusſchenpoozende Koortſen de hoofdrolle voortſpeelen, ontfangende dezelven, door het aanhoudende koel en vogtig Weêr, haaren rykelyken onderhoud; echter begonnen de anderendaagſche Koortſen tevens eene *Rheumatique* natuur aan te neemen, en zig van de voorgaande te onderſcheiden: omtrent deeze *Rheumatique* tusſchenpoozende Koortſen, van dewelke ik het geſchied- en geneeskundige by de verhandeling der Voorjaars-Ziektens in de Maanden *April* en *Mey* mede

mede reeds heb opgegeeven, verdient nog aangemerkt te worden; dat, vermits deeze Lyders grootendeels door te voren uitgeſtaane Ziekten, reeds verzwakt waren, dus de Latingen voor het grootſte gedeelte minder noodzaaklyk zynde dan toen ter tyd, dezelve ook veel ſpaarzaamer en met veel omzigtigheid moesten worden ingerigt. Daarentegen waren de op de beledigde plaatſen *geapplicceerde Veſicatoria* zoo veel minder te ontbeeren; en niet zelden wierd eene vernieuwing van dezelve vereiſcht. En dewyl de zondigende ſtoffe zig dikwils op de inwendige deelen van de Borst bepaalde, kwamen die en de *Expectoratie* bevorderende Geneesmiddelen meest in aanmerkinge.

Met de helft van deeze Maand had het gantſche *Regiment* in het *Hospitaal* en in de *Kwartieren* 74 Zieken; en met het einde van dezelve beliep derzelver getal op 69. Het Weêr was, geduurende deeze Maand, mede koel en vogtig; de Wind West en Zuid-west.

Met de Maand *January* 1774. begonnen deeze tusſchenpoozende Koortſen, en byzonder de anderendaagſche, zeer af te neemen, zynde het getal der Zieken, reeds met de helft van dezelve, tot op 44 verminderd; en met het einde van de Maand bedroeg

droeg derzelver getal in de beide *Bataillons* nog maar ruim 30. Het Weêr was, geduurende deeze Maand, lugtig en droog; de Wind Noord, Oost, en Zuid-oost.

Door het voor de gezondheid zeer voordeelige Weêr van de Maand *January*, wierd de voortgang der Ziekten zoo kragtig geſtuit, dat dezelve (ongeagt het onvoordeelige koel en vogtig Weêr, 't welk, geduurende het grootſte gedeelte van de Maand *February*, plaats had) ſedert dien tyd, tot op de grootſte helft van de Maand *Maart*, het laatstgenoemde getal nooit hebben overtroffen.

Tegen het einde van de Maand *Maart*, begonnen de *Rheumatique* Koortſen zig op nieuws te verſpreiden, dewelke het getal der Zieken tot ruim 40 deed ſtygeren; en deeze Ziekte bleef nog tot tegen het vertrek van het *Regiment* aanhouden, echter zonder groote voortgang te maaken, of in gevaarlykheid toe te neemen. Het Weêr was die geheele Maand, en tot op den tyd van ons vertrek, by uitſtek warm en droog; echter veroorzaakte, de doorgaans de overhand hebbende Noorde Wind, voor den op- en naa den ondergang der Zonne, eene gevoelige koelte.

De

Den 14. van de Maand *April* begaf zig het *Regiment* op marſch naar deszelfs nieuw *Guarnizoen* te *Maaſtrigt*: neemende zyne *route* door *Oostenryks Vlaanderen* in *Braband*. Op deezen Marſch, waar mede wy elf dagen doorbragten, wierd het Volk van ontſtekingen in het Ribbevlies en in de Long aangetast; welker behandeling, door de onvermydelyke, met zulk eene reize verknogte, ongemakken, by uitſtek moeijelyk, en derzelver herſtelling, geduurende dezelve, volſtrekt onmogelyk gemaakt wierd. Het Weêr was doorgaans zeer buijig en koel; de Wind West en Noord-west.

Dit vertoog tot hier toe alles bevattende, wat ik omtrent de natuur, beloop, en geneeswyze van de my in deeze plaatſe voorgekomene Ziekten heb opgemaakt, zal ik nu overgaan, om (zoo veel myne zwakke vermogens, en kortheid van tyd, my hebben toegelaaten na te gaan) aan te toonen, in hoe verre de naaste oorzaaken van dezelve, uit de natuurlyke *ſituatie* van dit gewest voortvloeijen; en hoe dezelve verder door eene onvoordeelige geſteldheid van de Lugt, naar de verſchillende Saiſoenen, menigvuldiger worden, en eene kwaadaartige Natuur aanneemen.

Ten opzigte van de natuurlyke *ſituatie* van dit Gewest, behoeft men niet zeer verre in de Natuurkunde te zyn gevorderd, om den oorſprong van de, aan deeze plaatſen eigen en kwaadaartige, Ziekten te ontdekken. Ten dien einde behoeft men ſlegts, wanneer het Water is afgeloopen, eene wandeling langs de oevers van het Canaal te doen, door dewelke de Schepen uit Zee naar de Stad vaaren, en men zal maar twee zintuigen nodig hebben, om zig van derzelver grondoorzaak te overtuigen: eene lange reeks van Slikken, dewelke zig als dan langs dit Canaal uitbreiden, en ruim een uur gaans, aaneengeſchakelt, voortduuren, levert aan het het oog eene akelige vertooning uit, en de zig alom verſpreidende rioolagtige reuk ſtrekt ten bewyze van de allerſchadelykſte uitdampingen, dewelke onze Dampkring vervullen, welke, ons omgevende, en met voor de gezondheid allernadeeligſte deeltjes bezwangerde Lugt, men noodzaaklyk moet inademen. Boven dien levert de wydloopige omtrek der Stad, binnen haare uitgeſtrekte *Fortifica[illegible]n*, door de menigvuldige onopgevulde *Baſtions*, laage Weilanden en Slooten, eene menigte van kleine Moerasſen uit, dewelke, wanneer het water (t welk zig naa veele Regens, byzonder geduurende den Winter, en het Voorjaar, heeft vergaderd, en in het welk

eene

eene menigte van Planten en Inſekten zyn geſtorven en verrot,) door de hitte van de Zomermaanden is weggedampt, mede door hunne ſchadelyke uitwaſemingen, min of meer voedſel aan deeze Ziekten toebrengen. Dan vermits de ondervinding leert, dat deeze ſchadelyke dampen, ſchoon dezelve altoos *existeeren*, niet altoos die kwaade uitwerking hebben, vermits het eene jaargetyde, en het eene jaar van 't ander, ten opzigte van deeze heerſchende Ziekten, grootlyks verſchilt, zoo moet 'er noodwendig eene andere oorzaak zyn, dewelke die, aan dezelve natuurlyker wyze eigene, kwade uitwerkſelen verzwakt of werkzamer maakt; en deeze oorzaak kan, myns 'eragtens, nergens anders, dan in eene goede of kwade geſteldheid van de lugt, worden gezogt, en aangetroffen. Onder eene goede geſteldheid van de lugt verſta ik zodanig eene, die door van gezonde Gewesten afkomende en matige Winden, in eene geduurige beweeging word gehouden, waar door dezelve, als van de vreemde en ſchadelyke deeltjes, waar mede haare tuſſchenruimten vervuld zyn, by aanhoudendheid word gezuiverd, en teffens eene behoorlyke veerkragtigheid behoud. Hoe meer nu de lugt met zodanig eene geſteldheid overeenkomt, hoe beter dezelve ook de verzwakking van die kwaade uitwerkſelen dier ſchadelyke uitdam-

pingen zal bewerken; daar en tegen, hoe meer de lugt, door welk eene beweegoorzaak het zelve ook mag gebeuren, van deeze goede hoedanigheden afwykt, hoe meer dezelve, natuurlyker wyze, het gevaar moet vergrooten. Dit nu veronderſtelt zynde, laat ons nu verder zien, hoe verre dit geſtelde met de ondervinding overeenſtemt. Aan het geſchiedkundig gedeelte van dit Vertoog, alwaar ik, van Maand tot Maand, de *gepredomineerd* hebbende Winden, de geſteltheid van de Lugt, als mede den ſtaat van de gezondheid van het Volk, hebbe opgegeeven, kan dezelve best ter toetſe worden gebragt: wanneer men den Maand *April* uitzondert, in dewelke het Volk van Ziekten wierd aangetast, die in alle *Climaaten* kunnen voorvallen, wanneer de Lugt (zoo als dezelve toen was) koud en vogtig is, en tot welke Ziekten het Volk, door het *transport* naar dit Gewest, mede reeds was *gepredisponeerd*; en by gevolg niet als aan dit *Climaat* eigene Ziekten kunnen worden aangemerkt,) zoo genoot immers het Volk, tot tegen het einde van *July*, onder het *faveur* van eenen Noordelyken Wind, dewelke gedurende dien tyd altoos de overhand behield, eene gewenſchte gezondheid. En geen wonder! want, door dezelve, wierd de Lugt van alle die kwaade dampen geduurig gezuivert, en, hier door

een

een behoorlyke veerkragtigheid bezittende, behielden zy, door dezelve verſterkte vezels van het Lighaam, door hunne natuurlyke ſpanning, de nodige kragt, om alle de tot het leven en de gezondheid vereiſcht wordende handelingen in eene goede order te onderhouden. Maar zoo ras begon de Lugt, door eene onvoordeelige veranderinge van den Wind, met het einde van die gemelde Maand, niet iets van haare voorgaande goede geſteldheid af te gaan, of de gezondheid van de Soldaten, (die pligtshalven het meest aan dezelve zynde bloot geſteld, dus ook de uitwerkſels daarvan het eerst moesten ondervinden) begon reeds aanſtoot te lyden; wordende dezelve als toen voor het eerst van Galkoortſen aangetast, die, naar mate van de geringe *Infectie* van de lugt, die toen nog plaats had, niet kwaadaartig zyn konden.

Door de zeer groote hitte, dewelke, geduurende de grootſte helft van de Maand *Augustus* plaats had, dampte het water, 't welk zig, door de voorgaande zwaare Stortregens, in de gemelde laage omtrekken der Stad had vergaderd, grootendeels weg, en liet veelvuldige kleine Moerasſen te rug, welke nadeelige uitdampingen, zig met die van de Slikken vergezellende, in ſtaat waren, de Lugt te vergiftigen; vermits, door de over-

hand krygende Zuiden Wind, en de tegenwerking der Zee, in plaats dat die ſchadelyke dampen, als te voren, wierden verſtrooid, nu veel meer wierden te rug gehouden en ingeſloten. Hier door wierd de met zoo veeele vreemde en ſchadelyke ſtoffen bezwaarde Lugt, van haare veerkragtigheid beroofd, derzelver drukking verminderd, de vezels ontſpannen, en veelerhande verwerringen in de tot het leven en de gezondheid noodige handelingen, byzonder in de uit- en affcheidingen van de overtollige en ſchadelyke ſtoffen van het lighaam, en allermeest van degenen, die door de ongevoelige uitwaſemingen werden uitgeworpen, te weege gebragt. Deeze nu gemelde nadeelige omſtandigheden, juist in een warm Saiſoen, zamenloopende, konden dus ook niet anders, dan voor de gezondheid allerſchadelykſte uitwerkſelen voortbrengen; dewelke zig ook werklyk tegen het einde der gemelde Maand *Augustus* begonnen te vertoonen. En, vermits dezelve, geduurende de Maand *September*, en het grootſte gedeelte van de Maand *October*, onafgebroken voortduurden, zoo valt het juist niet zwaar, om de waare reden van den verbaazenden aangroei der voorgenoemde Galkoortſen te begrypen, dewelke als toen plaats greep; en hoe dezelve teffens tot dien graad van kwaadaartigheid hebben kunnen ſtygen: gemerkt

de

de ons omgevende dampkring, door de mede reeds opgegeeven oorzaaken, hoe langs hoe meer met die kwaadaartige ſtoffen aangevuld en bezwangerd wordende, noodzaaklyk ook de ſchadelyke uitwerkſelen van dien, hoe langs hoe meer in gevaarlykheid moesten toeneemen. Te vergeefs zal men hier tegenwerpen, dat die twee gemelde Maanden altoos voor dit Gewest gevaarlykst zyn: vermids men voorgeeft, dat de Landlieden, geduurende dien tyd gewoon zynde hunne Akkers en Velden om te graven en te ploegen, veele uit dezelve voortkoomende ſchadelyke dampen zig in de Lugt verſpreiden. Want deeze ſchadelyke dampen kunnen, zoo min als de Slikken en Moerasſen, voor de gezondheid nadeelig worden, wanneer dezelve, door gezonde Winden, en eene goede geſteldheid van de Lugt, worden verſtrooit en werkeloos gemaakt. Hoewel men zeker niet kan ontkennen, dat, het tegenovergeſtelde plaats hebbende, deeze uit een zwaare Kleigrond (dewelke dit Gewest in vrugtbaarheid doet uitmunten) voortkoomende uitwaſemingen, zig met de overige vergezellende, het gevaar kunnen vergrooten. Deeze ſtelling, door de gezonde reden geſtaaft zynde, word teffens door de ondervinding ontegenzeggelyk bevestigd. Want, toen ik, nu agt jaaren geleden, de eer had,

om het *Zwitſerſche Regiment*, thans geleid wordende door den Heer VAN WATTEVILLE, naar deeze plaatſe te geleiden, en een gedeelte van het zelve te bedienen, wist men dien geheelen Zomer van deeze Galkoortſen zeer weinig, en het kwaadaartig ſoort van dezelve *exiſteerde* toen geheel niet, niettegenſtaande de *excesſive* hitte, die dien geheelen Zomer tot laat in het Najaar aanhield; waar door de Wateren zoodanig wierden uitgedroogt, dat verſcheiden Beesten, door gebrek van het zelve, op de Weiden verſmagtten en ſtierven. Te dier tyd (zeg ik) beliep het grootſte getal der Zieken, in die zoogenaamde kwaade Maanden, van 't gantſche *Regiment*, ruim ſeventig; een getal, het welk in alle *Guarniſoenen*, by zoo een ſterk *Regiment* doorgaans plaats heeft: een geluk, 't welk men enkel aan den aanhoudenden Noorden en Noord-oosten Wind, en de zuivere geſteldheid van de Lugt, die tot laat in het Najaar voortduurde, verſchuldigd was. Dit by eene Natie gebeurende, die boven alle anderen (als zynde in eene uittermaate *elastieke* en fyne lugt gebooren en opgevoed) die kwaade uitwerkſelen van eene met Dampen vervulde en onveerkragtig geworden Lugt, het gevoeligst moet ondervinden, agte ik dit voor een allerkragtigst bewys, om deeze myne ſtelling te bevestigen;

gen: zoo dat ik daar omtrent niet breeder behoeve uit te wyden.

Door het koel en vogtige Weêr van de Maand *November*, onderging de geſteldheid van den Dampkring eenige verandering; vermids door het aanhoudende regenagtig Weêr, de Moerasſen met verſch water wierden bedekt, en de uitdampingen van de Slikken wierden, door de verminderde warmte, minder gevaarlyk, het welk die Galkoortſen in getale en kwaadaartigheid deed afneemen; gemerkt de Galſtoffe nu die hooge graad van bedervinge niet konde aanneemen, dewelke te vooren door de warmte aan dezelve verſchaft wierd; dus de verkoeling van de Lugt langs hoe meer toeneemende, moest deeze ſoort van Galkoortſen ook met het einde van deeze Maand geheel ophouden; terwyl mede die nadeelige geſteldheid van de Lugt, ſchoon niet zoo gevaarlyk als de voorgaande, (met de doorwaſeming te onderdrukken, en den kreitsloop te vertraagen,) tot de verdikking en verſlyfning der Vogten aanleiding geevende, die tusſchenpoozende Koortſen voortbragt, dewelke zig tegen het einde van deeze Maand in menigte onder het Volk verſpreidden. Die vogtige geſteldheid van de Lugt, geduurende de Maand *December* niet alleen aanhoudende, maar ook teffens door

de toenemende koude van het Saiſoen verzeld, wierden deze Koortſen niet alleen hardnekkiger, maar moesten ook uit dien grond eene meer *Rheumatique* aart aanneemen.

Wat voor eenen voordeeligen invloed eene lugtige, drooge, en zuivere geſteldheid van de Lugt op de gezondheid heeft, bewyst de Maand van *January* zeer overtuigend. Hoe kragtig wierd niet, geduurende dezelve, de voortgang deezer Ziekten geſtuit? Hoe voorſpoedig wierd derzelver geneezing bevorderd? en hoe gewenſcht waren de gevolgen, die daar uit voortvloeiden? als hebbende zy, die te voren door de ontſpande Vezels verzwakte Lighaamen hadden, zoo veel ſterkte ontfangen, dat dezelve in ſtaat geſteld waren, de naadeelige uitwerkſelen van het onvoordeelige Weêr, het welk, geduurende de Maand *February*, plaats had, tegenſtand te bieden. Hoe voordeelig ook het Weêr voor de gezondheid was, het welk geduurende de Maand *Maart* en de eerſte helft van *April* plaats had, zoo was echter de gevoelige Koelte, die voor den op- en naa den ondergang der Zonne, door den Noorden Wind veroorzaakt, met de in dat Saiſoen wat onnatuurlyke Warmte afwisſelende, in ſtaat, om de te wyd geopende Zweetgaatjes ſchielyk toe te ſluiten, en

dus

dus voor eenen tyd de doorwaſeming te onderdrukken, en de *Rheumatique* Koortſen voort te brengen, dewelke zich alstoen op nieuw onder het Volk begonden te verſpreiden. Echter belette de drooge en zuivere geſteldheid van de Lugt, en de aanhoudende warmte des daags, derzelver voortgang; vermits maar alleen de zwakſte Lighaamen voor dezelve vatbaar waren.

VERHANDELING

OVER DE

VOORBEHOEDING

DIER ZIEKTEN.

DOOR DENZELFDEN SCHRYVER.

De Ziekten van den Menſch (om niet onnoodig uit te wyden) hier voorby gaande, zal ik tot een gewigtiger, en tot deeze Verhandeling betrekkelyker ſtuk overgaan, het welk my nog over blyft, om aan het oogmerk van myn beſtek, zoo veel my mogelyk is, te beantwoorden; en nog iets aan te merken, omtrent de Regels van de *Voorbehoedinge*; of de wyze, op welke de afgehandelde Ziekten best kunnen worden voorgekomen, of hoe van werklyk *exiſteerende*, derzelver kwaade uitwerkſelen, door een tydig gebruik van bekwaame hulpmiddelen, als het ware, in hunne geboorten kunnen wor-

worden verzwakt, en onwerkzaam gemaakt. Want zoo zeker als de waarheid vast gaat; dat het in de magt van geen Sterveling geſteld is, om eene voor de gezondheid naadeelige geſteldheid van de Lugt, of eenen onvoordeeligen Wind te kunnen veranderen, zoo ontegenzeggelyk is het ook, dat de Alwyze, en voor het behoud van het Schepſel altoos wakende Voorzienigheid, den menſch teffens heeft in ſtaat geſteld, om zig door een vernuftig gebruik van zyne redelyke vermogens, voor derzelver kwaade invloeden veeltyds gelukkig te beſchermen, of derzelver gevaarlyke uitwerkſelen te ontzenuwen; hier toe komt vooral een geregeld, en naa ieders natuurlyke Lighaams geſteldheid ingerigt gebruik maaken van de in de Geneeskunst zoogenaamde zes niet natuurlyke dingen, (voor zoo verre het zelve van ons afhangt,) in aanmerkinge; wordende daaronder de *Lugt*, *Spyze en Dränk*, *beweeginge en rust*, *ſlaapen en waaken*, *de af- en uitſcheidinge van de overtollige en ſchadelyke ſtoffen van het lighaam*, en *de gemoedsaandoeningen*, begreepen en verſtaan. Hier van niets minder, dan een gelukkig genot van het wezentlykſte goed, 't welk wy in dit leeven bezitten, ik meen de gezondheid, afhangende, zal ik dit gewigtig ſtuk, ('t welk eene eigene en uitgebreider Verhandeling verdiende) zoo veel

als

als my de naauwe palen van dit beſtek, en myne geringe kennis toelaaten, afhandelen, zonder my echter met onnoodige beſpiegelingen, maar enkel met het zakelyke en *practicale* van dezelve op te houden.

Het geen onder eene goede of kwaade geſteldheid van de *Lugt* word verſtaan, en de invloeden, die dezelve op de gezondheid hebben, reeds in het voorgaande breedvoerig aangetoont zynde, zal het ook onnodig zyn het zelve hier te herhaalen; ik zal daar omtrent nog maar aanmerken, het geen daartoe dienſtig zou kunnen zyn, om derzelver kwaade uitwerkſels, zoo veel mogelyk, te verzwakken. In eene drooge en heete geſteldheid van de Lugt, moet men alle ſterke bewegingen van het lighaam, het gebruik van geeſtryke dranken, zwaar verterende en ſterk gekruide ſpyzen vermyden; zig nooit, zonder noodzaak, aan de vrye Zonnehitte bloot ſtellen; en vooral van het geen in ſtaat is, het blood in een driftige beweging te brengen, zig zorgvuldig wagten. Daarentegen is het dienſtig, matig koele en ſchaduwagtige plaatſen te verkiezen, zig van eene ligter kleeding te voorzien; ligt verterende en zuuragtige ſpyzen te gebruiken, en zig van dunne en teffens *demulceerende* dranken, in genoegzaame hoeveelheid, te bedienen.

Zyn

Zyn de nagten teffens koel, zoo is het zeer noodzaaklyk (om eene gelykmatige doorwaſeming te bevorderen) zig voor den op- en naa den ondergang der Zonne, byzonder als men genoodzaakt is, zig als dan aan de Lugt te *exponeeren*, met eene warme kleeding te voorzien, en in beweging te blyven. Het welk ook in agt dient genomen te worden, wanneer de hitte met de koelte dikwils en ſchielyk verwiſſelt, als zynde dit in deeze Gewesten geen zeldzame gebeurtenis. Wanneer de Lugt zoel en vogtig, en teffens met onzuivere, en voor de gezondheid nadeelige dampen bezwangerd is, is het beste behoedmiddel tegen de gewoone als dan verſchende kwaadaartige Ziekten, dat men alles zorgvuldig vermyde, het geen in ſtaat is het lighaam te verzwakken, en zig van verfriſſende en verſterkende ſpyzen en dranken te bedienen. Een matig gebruik van Wyn, en andere geestryke dranken, is hier niet ondienſtig; daarentegen zyn de warme wateragtige Dranken, als mede een onmatig gebruik van Vleeſch, vette en ſterk-voedende Spyzen, hier byzonder naadeelig. Vooral moet men zorg draagen, dat de af- en uitſcheidingen van de overtollige ſtoffen van het lighaam, en byzonder de doorwaſeming, haaren natuurlyken voortgang hebben.

Is

Is de Lugt zeer koud en droog, dan moet men niet te veel ſtil zitten; alle te geestryke dranken, en alle moedwillige ontblootingen van het lighaam vermyden; een vernuftig gebruik van warme dranken is hier niet ondienſtig; de vertrekken moeten matig warm, en de kleedinge naar de koude *geproportioneerd* zyn.

Wanneer de Lugt koud en vogtig is, komen alle de gemelde regels in aanmerkinge. Bovendien is hier een matig gebruik van een glas Wyn en geestryke dranken dienſtig; en vooral moet men tragten eene gelykmatige doorwaſeming te bevorderen; welker onderdrukking als dan de gewoonlyk heerſchende Verkoudheden en Zinkings-koortſen voortbrengt.

Betreffende *Spys en Drank*, onder welke benaaming alles word begreepen, het geen tot onderhoud en voedſel van het Lighaam verſtrekt: daar omtrent komt voornaamlyk de Matigheid, als een hoofdregel, in aanmerking: want zoo als de overdaad in de gezondſte Spyzen en dranken, zelfs in de gezondſte lighaamen, eene volſappigheid, de vrugtbaare moeder van allerhande Ziekten en ongemakken, voortbrengt, en by zwakke en ongezonde menſchen noodwendig een kwaadſappigheid, (welker kwaade gevolgen ieder van

van zelve inziet) moet gebooren worden; zoo is daarentegen eene naar ieders natuurlyke lighaams-geſteltheid geſchikte, en naar de maate van de beweeginge en verrigtingen, waar door men veel of weinig voedſel noodig heeft, *geproportioneerde* matigheid, het voornaamſte Behoedmiddel tegen alle Ziekten en ongemakken, dewelken dit leeven laſtig en onaangenaam maaken: dus is het gebruik van veelerhande en menigerlei geregten, byzonder als dezelven naar den voornaamen ſmaak zyn toebereid, voor de gezondheid zeer naadeelig. Deeze Regels dienen vooral by menſchen, welken van zwaare Ziekten herſtellen, of die van natuure zwakke Ingewanden hebben, en van de geenen, die beroepshalven een zoogenaamd zittend leeven moeten lyden, in agt genomen te worden, wanneer zy niet de onaangenaame gevolgen van derzelver overtreedinge gevoeligſt willen ondervinden.

Betreffende de *Dranken*, welker gebruik tot betere verteering der ſpyzen in de Maag, onder derzelver genot, hoogſt noodig zyn, is onder dezelve eigentlyk het Water het natuurlykſte en beſte; terwyl het zelve echter in deeze Landſtreek, de hoedanigheden niet bezit, dewelken voor de gezondheid vereiſcht worden, bedient men zig van Dranken, die

dóór de konst van het zelve worden toebereid, onder welken het Bier, wanneer het wel gekookt, matig gehopt, en zuiver uitgewerkt is, den voorrang verdient; echter moet het zelve, wanneer het voor een gewoonen drank, en over tafel zal dienen, niet te oud, noch te zwaar zyn. Omtrent de warme waterige Dranken, als Thee, Koffy, enz. hoewel derzelver nuttig gebruik veelryds dienſtig zyn kan, is derzelver misbruik echter, byzonder in deeze Gewesten, daar al het geen de Ingewanden verzwakt, zorgvuldig moet worden voorgekomen, voor de gezondheid allernadeeligst; en men heeft aan het zelve de algemeen heerſchende zoogenaamde *Chronique* of kwynende Ziekten voornaamlyk te wyten. Byzonder zyn dezelve voor menſchen, die aan Zenuwziekten, Moederkwaalen, en andere ſoortgelyke Ziekten *laboreeren*, of die zwakke Ingewanden hebben, zeer ſchadelyk. Omtrent de geeſtryke Dranken, als de Wyn, Brandewyn, Genever, enz. kan men in het gemeen aanmerken, dat, hoe voordeelig ook een nuttig gebruik van een goed glas Wyn voor de gezondheid zy, byzonder by die geenen, die van natuure een zwakke Maag en Ingewanden hebben, of van zwaare Ziekten herſteld zyn, voornaamlyk wanneer men zig van dezelven over tafel, onder het genot van

de

de ſpyzen, tot beter verteering derzelve, bedient; dat echter deszelfs overdaadig gebruik, byzonder wanneer dezelve zyne couleur aan de kunst, of de geestigheid aan den daaronder gemengden Brandewyn verſchuldigd is, groote ſchaade aan de gezondheid toebrengt. De ſterke Dranken, hoe genaamd, onder wat voorwendſel men ook derzelver onſchadelykheid tragt aan te wyzen, zyn, myns ertagtens, meer door de gewoonte, dan door derzelver weezentlyke nuttigheid, die dezelve in deeze Gewesten zullen aanbrengen, noodzaaklyk geworden. De ondervinding heeft my geleerd, dat men hier en elders zonder dezelven, en zelfs zonder den Wyn, kan gezond blyven, wanneer men zig niet door de gewoonte aan dezelven verbonden heeft. En de genen, die een misbruik daarvan maaken, zullen altoos vroeg of laat reden vinden om zig over deszelfs onheilzaame gevolgen te beklaagen: hoewel ik echter niet wil ontkennen, dat derzelver matig gebruik by menſchen, die zig met een nugtere Maag, aan eene met vuile dampen bezwaarde lugt moeten blootſtellen, als by voorbeeld by de Soldaaten, dienſtiger zy, dan de Maag met warm water op te vullen. Boven dien verdient hier nog aangemerkt te worden, dat het eene verkeerde gewoonte zy, wanneer men, naa veele harde en zwaar verteerende ſpyzen ge-

nooten te hebben, ſterke dranken gebruikt, met inzigt om dezelve beter te doen verteeren, naadien men zig door proefneemingen kan verzekeren, dat dezelven meer dienen, om de ſpyzen te verharden, dan dezelven tot de koking geſchikter te maaken. Niet minder verkeerd, en dikwils gevaarlyk, is ook derzelver gebruik in veelerlei ſoorten van *Colyken*; waartoe men gewoonlyk zyne toevlugt neemt, om zig daar van te bevryden, waar door men zig veeltyds eene ontſteking in de Ingewanden op den hals haalt, zoo als ontelbaare voorbeelden dit bewyzen.

Betreffende den *Slaap*: dit 's eene zaak, welker nut en volſtrekte noodzaaklykheid, tot de behoudenis van de gezondheid, ons de natuur leert, en daarvan overtuigende bewyzen aflevert, doch dewelke hier op te geeven, eene onnoodige uitwyding zyn zoude, vermids dezelven door dien onwederſpreeklyken getuigen, de ondervinding, genoegzaam bevestigd worden. Daar omtrent komt in aanmerking, dat, wanneer dezelve aan het bekwaam oogmerk zal voldoen, men ook in het gebruik maaken van denzelven een behoorlyke orde dient in agt te neemen. Dus is het een hoofdregel, dat men zig nooit met een opgevulde Maag van denzelven bediene, vermids zulks niet ſlegts eenen onrustigen, en

met

met angſtige droomen verzelden ſlaap veroorzaakt, maar bovendien hier door de verteeringe der ſpyzen in de Maag verzwakt wordende, tot kwalyk uitgewerkte voedingſtoffen, en daar uit voortvloeijende verflyminge der vogten, en verdere uitwerkſelen van dien aanleiding word gegeeven. Voornaamlyk is dit een regel van veel gewigt voor zwakke en zieklyke menſchen, en uit dien grond is het ook raadzaamst des avonds weinig en ligt verteerende ſpyzen te gebruiken.

De Slaapvertrekken moeten lugtig, ruim en droog, en, om eene gelykmatige ademhaalinge en doorwaſeminge te bevorden, niet al te warm, noch al te koud zyn. Het lighaam met al te veel dekſel te bezwaaren, is mede, om de bygebragte reden, voor de Gezondheid zeer naadeelig. Omtrent de vraag, hoe lang men ſlaapen moet? laaten zig geene algemeene regels vaſtſtellen: vermits dezelven, naar de verſchillende geſteldheden der lighamen, en andere omſtandigheden, uitzonderingen onderhevig zyn. En, hoewel een ſlaap van zes of zeven uuren by gezonde menſchen als voldoende word aangemerkt, zoo moeten echter de Kinderen, Oude Lieden, die veel en zwaar werk doen, of die den geest met veel ſtudeeren vermoeijen, menſchen, die van een *Cholori-*

lorique geſteldheid zyn, en de geenen, die van zwaare Ziekten herſtellen, langer ſlaapen, dan anderen. Daarentegen hebben zig de zulken, die van eene koude en vogtige natuur zyn, welker vogten verſlymd, als mede die zwaarlyvig en volbloedig zyn, voor het al te lang ſlaapen, zorgvuldig te wagten.

Zoo nadeelig nu het al te lang en veel *ſlaapen* voor de gezondheid is, zoo ſchadelyke gevolgen moeten noodwendig ook uit het al te weinig ſlaapen, of een aanhoudend waaken, voor dezelve voortvloeijen: gemerkt, door die voortduurende rusteloosheid, de krachten der Natuur wordende afgeſloofd, dit eene verderfelyke wanorde, in alle de tot het leven en de gezondheid noodige handelingen, moet naa zig ſleepen: welke gevaarlyke gevolgen te kenbaar zyn, dan dat ik my by dezelven zoude ophouden.

Ten opzigte van de *Beweeginge*: De volſtrekte noodzaaklykheid, door den voortreffelyken invloed, die dezelve in de gantſche dierlyke huishouding van het Lighaam, tot deszelfs behoudeniſſe, oeffent, valt te klaar in de oogen, dan dat ik het noodig agt, my met veelvuldige bewyzen, die de noodwendigheid daar van, tot het beſtaan van de gezondheid, onwederſpeekelyk aantoonen, op-

optehouden. Ik zal dan maar kortlyk eenige Regels opgeeven, dewelken moeten worden in agt genomen, zal dezelve aan het heilzaam doelwit beantwoorden. Doch, eer ik tot de nadere ontvouwinge van dezelve overgaa, zal het noodig zyn aantemerken, dat onder de beweeginge, die hier bedoeld word, geene andere, dan eene willekeurige, en die enkel voor de gezondheid word voorgenoomen, te verſtaan zy, en dewelke gewoonlyk in eene oeffenende en lydende beweeging word verdeeld; wordende onder de *eerſte* het gaan, ſpreeken, danſen, arbeiden, en dergelyken; en onder de *laatſte* het ryden, vaaren, en de wryvingen begreepen. Deeze bewegingen moeten nu naar de verſchillende geſteldheeden der lighaamen geſchikt, en naar maate van de krachten, en het gebruik van veel of weinig voedſel, *geproportioneerd* zyn; ter regter tyd worden waargenomen; en eindelyk komt hier noch het Weêr en de geſteldheid der Lugt in aanmerking. Onder alle de oeffenende beweegingen is het *gaan* als de bekwaamſte aantemerken, vermits by het zelve het grootſte gedeelte der Spieren, als de eigentlyke Werktuigen der beweeging, aan het gantſche lighaam in werking zynde, door den hierdoor verſterkten, en gelykmatig bevorderden omloop des bloeds, aan de vaste deelen van het lighaam, eene genoegzaame

ſpanning byzettende, eenen geregelden voortgang van alle, tot het leven en de gezondheid noodige handelingen, bewerken zal. Dus ook de ondervinding leert, dat hier door de eetlust verſterkt, de verteering der ſpyzen begunstigd, en de af- en uitſcheidinge van de overtollige ſtoffen ongemeen bevorderd, en de krachten als vernieuwd worden. Bovendien kan deeze wyze van beweeginge, ten allen tyde, op alle plaatſen, van de meeste menſchen, en byzonder van de geenen, die geene andere ſoort van beweeging kunnen verdraagen, als door ouderdom, of door ziekten verzwakte lighaamen, die bloedſtortingen onderheevig zyn, of die aan borstziekten, braakingen, of andere diergelyke ongemakken *laboreeren*, en van zwangere Vrouwen, met veel vrucht in het werk geſteld worden. Voor menſchen, die door een of ander ongemak, buiten ſtaat zyn, deeze wyze van beweging te oeffenen, levert het *ſpreeken* gewenſchte ſtoffen, om dit gebrek te verbeteren, vermids door hetzelve de ademhaaling verſterkt, en teffens de omloop des bloeds, door het geheele Lighaam bevorderd word: waaruit eenigzins dezelfde nuttigheid voortvloeit, die in het gemeen aan de beweeging word toegeſchreeven. Echter hebben menſchen, die zeer volbloedig zyn, of die aan het Bloedſpuwen of Longe-ziekten *laboreeren*,

zig

zig voor het veel en ſterk ſpreeken zorgvuldig te wagten.

Het *loopen*, *danſen*, *arbeiden*, en dergelyke ſterkere oeffeningen van het Lighaam, wanneer dezelven in eene behoorlyke orde en maate geſchieden, hebben eene byzondere nuttigheid by menſchen, die van eene koude en traage natuur zyn, die dikke en verſlymde Vogten hebben, en dus tot kwynende Ziekten overhellen, die uit verzwakte Ingewanden haaren oorſprong hebben; en byzonder zullen 'er zig de bleekzugtige Juffers, die aan een opſtopping of ongeregeldheid der Maandſtonden ſukkelen, niet kwalyk by bevinden.

Onder de *Lydende* beweegingen van het lighaam komt voornaamlyk het *ryden*, te Paard en in Rytuigen, in aanmerking. Hier door worden, byzonder de Ingewanden van den Onderbuik, in eene dreunende beweeging gebragt, en uit dien grond de omloop van het bloed door dezelve bevorderd. Deeze bewegingen hebben dus eene voornaame nuttigheid in alle, uit verſtopping der Ingewanden voortvloeijende, *Chronique* Ziekten, in de *Hypochondrie*, in de opſtopping der Maandſtonden en des Speenvloeds; echter zyn dezelven in alle inwendige Verzweeringen, en by menſchen, die aan de Nieren en Steen

in de blaas, of aan Breuken en dergelyke Ongemakken *laboreeren;* voor zwangere Vrouwen, byzonder als de Rytuigen niet in riemen hangen, en op ſteenwegen ryden, zeer naadeelig. Daarentegen kan het *vaaren op* Schepen, wanneer het ſtil Weêr is, deeze ſoorten van Lyderen, als eene zagtere beweeging, zeer voordeelig zyn. Eindelyk zyn de *wryvingen*, in alle *Rheumatique* en jigtagtige toevallen, die de uiterlyke deelen van het Lighaam treffen, en in beginnende Verlammingen van het zelve, 't zy dat dezelve met de hand, met een ruwe doek, of met borſtels geſchieden, en welken tot eene zagte roodwordinge van het lydende deel worden agtervolgd, van eene uitneemende uitwerkinge. Alle deeze ſoorten van bewegingen, en voornaamlyk de ſterke oeffeningen van het lighaam, moeten echter in eene behoorlyke orde en maate geſchieden, zullen dezelven voor de gezondheid voordeelig zyn. Dezelven moeten naar de krachten, en het gebruik van veel of weinig voedſel, *geproportioneërd* zyn; dus word by vette, ſterke, veel en *ſubſtantieus* voedſel - gebruikende menſchen, een ſterker en langer aanhoudende beweeging vereiſcht, dan by magere, tedere en zwakke Lighaamen, of by lieden, die van zwaare Ziekten herſteld zyn, by welken de ſterke oeffeningen in het geheel niet te

ſtade

ſtade komen, en de zagte beweegingen, zonder zig te veel te vermoeijen, de voorrang moet worden gegeeven. Als een algemeene regel kan hier omtrent dienen, dat men de beweeging, langzaam begonnen, en allengskens ſterker voortgezet, zoo lang moet doen voortduuren, tot dat het geheele Lighaam gelykmaatig warm, en met een zagt zweet bevogtigd worde; wanneer het gevoel van eenige vermoeidheid het rechte tydſtip aanwyst, om zig door eene trapswyze verminderinge van dezelve tot rusten te begeeven, wanneer men zig voor togtige plaatſen, van het gebruik van koude dranken, en voor al het geen in ſtaat is, om de doorwaaſeming ſchielyk te beletten, zorgvuldig heeft in agt te neemen, het welke byzonder by zwakke en van Ziekten herſtelde lighaamen gevaarlyke gevolgen kan naa zig ſleepen. De bekwaamſte tyd, om beweeging te hebben, is, wanneer de verteering der ſpyze in de Maag is voleindigd: want naa een goede maaltyd gedaan te hebben, terſtond ſterke beweegingen te maaken, zoude de verteering te veel verhaasten, en dus een ruwe en onzuivere *Chyl* voortbreng[illegible] Uit dien hoofde zyn de morgen-uur[illegible] en die tegen den avond, best tot dezelve geſchikt. De wyze, eindelyk, hoe men de beweeging naar de verſchillende geſteldheden der Lu[illegible]

moet rigten, reeds boven by de verhandelinge der Lugt, en derzelver invloed op de gezondheid, aangetoond zynde, zal het ook onnoodig zyn, my hier by verder op te houden.

Vermids de menſch tot onderhoud van het Lighaam *Voedſel* noodig heeft, en zig van het zelve doorgaans in eene ruimere maate bedient, dan hem noodig is; blykt daar uit ten klaarſte, dat uit dien hoofde niet alleen onzuivere en ſchadelyke, maar teffens ook overtollige ſtoffen dagelyks in het zelve moeten geboren worden: welk laatſte allermeest plaats heeft by zulken, dewelken tegen de wyze *ordonnantie* van hunnen Maaker, niet in het zweet huns aanſchyns hun brood eeten. Men behoeft juist geen Wysgeer te zyn, om te begrypen, dat de gezondheid altoos aanſtoot zal lyden, wanneer dezelven gedeeltelyk te rug blyven, en dat, naar den verſchillenden aart, hoeveelheid en hoedaanigheid dier te rug blyvende ſtoffen, ook verſcheide ſoorten van Ziekten moeten voortkomen. De Alwyze Schepper heeft *daarom* ook het Lighaam zoodanig toebereid, met byzondere kunst-tuigen daar in te brengen, door welken al die onnutte en ſchadelyke ſtoffen, van de anderen afgeſcheiden, en uit het zelve weggevoerd worden. Deeze *af-*

en

en *uitſcheidingen van die ſchadelyke en overtollige ſtoffen van het lighaam*, worden in de Geneeskunst, in gewoonen en ongewoonen, natuurlyken en kunſtigen afgedeeld: dan, terwyl my dit ſtuk voor ſtuk aftehandelen, al te verre van myn beſtek zoude afleiden, zal ik my hier maar kortlyk by het natuurlyken en gewoonen bepaalen, en omtrent derzelver beſtieringe, (zoo veel dezelve van den menſch afhangt,) eenige regels aan de hand geeven. Ten opzigte van de ſchadelyke en onzuivere ſtoffen, komen hier de af- en uitſcheidingen van die, dewelke naa de voleindigde verteeringe van het genooten voedſel, en de volbragte afzonderinge der voedingsſappen, in de Darmen te rug blyven, en door den ſtoelgang worden uitgeworpen; als mede van die onnutte, en uit veelerhande ſchadelyke deeltjes zaamgeſtelde vloeiſtoffen, dewelken in de Nieren op de kunſtigſte wyze van het bloed worden afgeſcheiden, naa dat dezelven door daar toe beſtemde buizen, op de verwonderenswaardigſte wyze, in de Blaas zyn gebragt, en van daar door de waterwegen uit het lighaam worden uitgedreeven; als mede de vlugſten en ſchadelykſten van dezelven, die door de onzigtbaare doorwaſeming, en het Zweet, door de allerfynſte vaatjes, dewelke zig op de gantſche oppervlakte van de huid, in eene ontallyke menigte

nigte openen, uitdampen, in aanmerkinge. Hier toe behooren nog de afſcheidingen van de ſlymige en ſmeerige ſtoffen, dewelken door den Neus en andere plaatſen worden uitgeworpen, en ten aanzien van de overtollige ſtoffen, worden daar onder de afzonderingen van het Zaad, de Melk, en de bloedige uitwerpſelen begreepen.

Vermits uit de reeds aangehaalde reden ten klaarſten blykt, niet alleen de volſtrekte noodzaaklykheid van eene geregelde en daaglykſche ontlasting dier vuile ſtoffen, dewelken zig daaglyks op de voorzegde wyze verzamelen, maar ook dat dezelve teffens naar de hoeveelheid en hoedanigheid van het genoten voedſel moet *geproportioneerd* zyn; zo vloeit hieruit die hoofdregel: dat men omtrent deeze zoo noodige ontlastingen, in het een en ander opzigt nooit onverſchillig moet zyn, maar dat men op de daar omtrent voorgevallene veranderingen altoos behoorlyk agt moet geeven, vermids hier door veelerhande Ziekten en ongemakken, op de eenvoudigſte wyze, kunnen worden voorgekomen. Want wanneer aan de eene zyde die ſtoffen te lang in het Lighaam worden te rug gehouden, word, door de oplosſinge van derzelver vloeibaarſte en vlugſte deelen, (waar van de eerſten door de Melkvaten in het Bloed overgaan, en

en de laatſten zig in vuile dampen veranderen) tot de hardlyvigheid, opzettinge der Darmen in den Onderbuik, en den daar uit voortvloeijenden ſterken aandrang na de Borst en het Hoofd, en tot de beſmettinge des Bloeds aanleiding gegeeven. Zoo word aan de andere zyde eene aanhoudende loslyvigheid, telkens voor de gezondheid ſchadelyk, verwekt: vermids het Bloed hier door van zyne vloeibaarſte deelen beroofd, de doorwaſeming verhinderd, en verder het gantſche werk der ſpysverteeringe, en de behoorlyke verdeeling der voedings-ſappen in wanorde geraakende, een daar uit voortvloeijend geheel verval van kragten, en een uitteering van het Lighaam gebooren word.

In het *eerſte* geval, ('t welk byzonder by heete en droge natuuren, en ook gemeenlyk by de zulken plaats heeft, die van natuure zwakke Ingewanden hebben, of door voorafgegaane zwaare Ziekten, in dien ſtaat geraakt zyn,) is de oorzaak daar van te zoeken in het gebrek van de ſlymige ſtoffe, dewelke in de Darmen word afgeſcheiden, om de uitwerpſelen tot de uitdryvinge geſchikter te maaken; en ook voornaamlyk by de *laatſte* in de verzwakking van die *alternative* beweging, (*Motus periſtalticus*) dewelke tot de voortſtuwinge derzelver ongemeen veel toebrengt;

en

en daaromtrent heeft men de volgende regels in agt te neemen: dat men vooreerst, de geringſte neiging tot den ſtoelgang nooit moet onderdrukken, maar veel meer door eene verlengde perſinge tragten tot *effect* te brengen; dat men het al te veel ſtilzitten, en het gebruik van allerhande drooge, koude, uit meel bereide en gebakkene ſpyzen, moet vermyden; daarentegen zyn hier alle ſpyzen, die zoet of zoutagtig en maatig gekruid zyn, en byzonder de Fruiten van eene byzondere nuttigheid; het genoegzaam drinken is ook hier noodzaaklyk, benevens eene maatige beweeginge van het lighaam. Intuſſchen moet men, zoo lang de hardlyvigheid aanhoud, voor alle ſterk prikkelende, bloedverhittende, en dus alle ſterk *purgeerende* middelen zig zorgvuldig wagten niet alleen, maar ook voor het geen in ſtaat is een ſterk zweeten te verwekken; al het welke dit toeval maar hardnekkiger maakt: in tegendeel kunnen zagt *laxeerende* en verkoelende middelen, en naar de omſtandigheeden geſchikte *Clysteeren*, byzonder wanneer men van dezelven niet dikwils gebruik maakt, van eene heilzaame uitwerking zyn. By de laatstgemelden komen boven dien de uittrekſels van Gras en bittere Planten, en het gebruik van de *Medicinaale* Zeep, tot verbetering der Galſtoffen, en de verſterkende en zagt aanhoudende middelen,

len, als de Koortsbast, en een nuttig gebruik van een goed glas Wyn, ter verſterkinge van de Ingewanden, in aanmerkinge. In eene aanhoudende en bovenmaatige loslyvigheid, moet men alle ſoorten van wateragtige, ſterk gekruide, gistende en vette ſpyze en dranken, en byzonder de gramſchap, tragten te vermyden; in tegendeel zyn hier de ſpyzen en dranken dienſtig, die eene verzagtende, ſtompmaakende en lymige hoedanigheid bezitten; kleine giften van *Rhabarber* of de *Ipecacuana*-wortel, van vier tot vyf greinen, dewelken men om de vier uuren herhaalt, zyn hier van een uitneemend uitwerkſel; teffens zyn de oeffenende beweegingen van het Lighaam, ter bevorderinge van de belemmerde doorwaſeminge, van eene volſtrekte noodzaaklykheid. Echter moet men de heilzaame Buikvloed, dewelke de natuur dikwils, ter uitvoeringe van ſchadelyke en overtollige ſtoffen voortbrengt, met de voorgaande niet verwarren, vermids deszelfs ontydige onderdrukking, gevaarlyke gevolgen kan naa zig trekken. Omtrent de afſcheidinge der ſchadelyke vloeiſtoffen, dewelken door de Waterwegen uit het Lighaam worden uitgevoerd, en welker volſtrekte noodzaaklykheid tot het beſtaan van de gezondheid, meede in het voorgaande overtuigend is aangetoond, vloeid wederom die hoofdregel,

dat men deeze zoo noodige ontlasting op alle wyzen moet tragten te bevorderen: want, blyven deeze ſtoffen in het bloed te rug, zo word daardoor de weg tot de kwaadſappigheid, en daar uit voortkoomende Ziekten, gebaand. Hier uit volgt de noodzaaklykheid van het genoegzaam drinken, inzonderheid, wanneer het bloed, door al te veel zweeten by groote hitte of zwaaren arbeid, of door ſterke ontlastingen door den ſtoelgang, van deszelfs vloeibaarſte deelen beroofd is geworden; op dat, by gebrek van dezelven, *die* ſchadelyke deeltjes in het bloed niet mogen toeneemen. Voornaamlyk zyn deeze regels noodig voor menſchen, by welke deeze ontlasting niet in eene genoegzaame hoeveelheid geſchied, dat is, die nooit [naar reden] zoo veel wateren, als zy gedronken hebben. Boven dien is by de zulken eene genoegzaeme beweeging volſtrekt noodig; met deeze omzigtigheid nochtans, dat men by dezelve het ſterk zweeten vermyde, het welk om de reeds aangehaalde reden, hier zeer ſchaadelyk is. Zulke menſchen kunnén zig ook van die Planten en Vrugten bedienen, dewelke deeze ontlasting bevorderen, als Pieterſelie, Aspargies, Seldery, witte Wortelen, Aardbeziën, Perzikken, bittere Amandelen, en dergelyken. Echter zullen, mynes eragtens, het genoegzaam drin-

drinken en de beweegingen, altoos de voornaamſte hulpmiddelen tegen dit ongemak blyven: vermids een aanhoudend gebruik maaken van waterafdryvende middelen, meer ſchade dan vrugt aanbrengt. Het ſpreekt ook van zelf, dat, wanneer eene verminderde waterloozing, of gantſchelyke opſtopping van dezelve, uit tegennatuurlyke hinderpaalen of ziekten haaren oorſprong neemt, dezelven naar den verſchillenden aart der oorzaaken, genees- of heelkundig, moet worden uit den weg geruimd; en dat men zig in alle zulke gevallen, voor alle ſterke op het water werkende middelen, zorgvuldig hebbe in agt te neemen; en dat dezelven door in de Kunst ervarene lieden moeten worden aangewend en beſtierd. Eindelyk komt hier nog in aanmerking eene kwaade gewoonte, om deeze ontlastingen, het zy door eene kwalyk geplaatste ſchaamte, of, gemakshalven, op te houden, niettegenſtaande de natuur dezelve door een onaangenaam gevoel op het ſterkſte aandringt: gemerkt de hier door buiten hunnen *diameter* uitgerekte vliezen van de Blaas, na dat dezelve langer of korter in deezen onnatuurlyken ſtaat blyven, ten deelen, of geheel, hunne kragt, om zig weder zamen te trekken, verliezende, zulks eene verzwakking, of eene verlamming van dezelve,

en de daar uit verder voortvloeijende onheilen, ten gevolge kan hebben.

Ten opzigte van de *ongevoelige doorwaseminge*, door welke de allervlugſte en teffens ſchadelykſte, uit het bloed afgeſcheidene, deeltjes, op voorzegde wyze, beſtendig uit het Lighaam worden uitgedreeven, en waar uit derzelver volſtrekte noodzaaklykheid tot het beſtaan van de gezondheid, mede ten klaarſten blykt, kan men doorgaans aanmerken, dat men omtrent de bevorderinge van deeze zoo onontbeerlyke ontlastinge, byzonder in deeze Gewesten, alwaar veeltyds onveerkragtige, en teffens onzuivere geſteldheeden der Lugt, den aangroei dier ſchadelyke ſtoffen in het bloed, in meer dan een opzigt, ongemeen bevorderen, (gelyk zulks in voorgaande gedeelten van deeze Verhandeling overtuigend is aangetoond,) reden hebbe, alle mooglyke oplettendheid te gebruiken. Hier uit blykt de groote ſchaade, die door alle moedwillige verkoelinge van het Lighaam, byzonder wanneer het zelve zig in eene volle *transpiratie* bevind, het zy door het zelve onvoorzigtig te ontblooten, of zig in togtige plaatſen op te houden, of door een ſchielyk gebruik van zeer koude en ſterk verkoelende dranken, of eene al te ligte kleedinge by koud, vogtig en veranderlyk

lyk Weêr, aan de gezondheid word toegebragt; voornaamlyk by zwakke en van Ziekten herſtelde Lighaamen, als zynde by deezen de onderdrukking van die ontlasting byzonder naadeelig; wordende by de laatſten hier door niet zelden de gevaarlykſte inſtorting bewerkt, gelyk zulks de daaglykſche ondervinding onwederſpreekelyk bevestigt. Maar wanneer deeze ontlasting, door onnatuurlyk geſtelde vogten belemmerd, of dat eene bovenmatige ſlapheid of ſtyvigheid van de huid, of andere ongeſteldheden derzelve, deeze doorwaſemende ſtoffen de doortogt betwist word, zoo volgt natuurlyk, dat men deeze hinderpaalen, naar den verſchillenden aart hunner oorzaaken, moet tragten uit den weg te ruimen. Ten dien einde komt, in het eerſte geval, het genoegzaam drinken, het gebruik van vloeibaare en ligtverteerende ſpyzen, eene genoegzaame beweeging van het Lighaam, en wel derzelver oeffenende aart, als mede de wryvingen, om de dikke, taaije en ſlymerige geſteldheid der vogten te verbeteren, en tot de ontlasting geſchikter te maaken, in aanmerkinge. In de andere gevallen kunnen vooreerst de koude baden, om de ontſpande vezels van de huid hunne natuurlyke ſpanning weder te doen krygen, een voortreffelyk hulpmiddel zyn, wanneer niet de meeste menſchen eene byna

onverwinnelyken weerzin voor dezelven toonden; dus ik my in dit geval, of wanneer andere omſtandigheden zulks ondoenlyk maakten, van de wasſchingen met geestryke middelen met veel *ſucces* bediend hebbe. Maar als, in het tegenovergeſtelde geval, door eene krampagtige *conſtrictie* der vezels, het zy dezelve door eene hevige en aanhoudende koude, ſchrikken, of dergelyken word veroorzaakt; of door eene al te groote ſtyvigheid derzelve; (welk laatſte veeltyds by heete en drooge lighaams geſteldheid, en meest by zeer oude lieden plaats heeft) deeze ontlasting gebrekkig is, zoo zyn de warme baden, of wasſchingen met warm water, als mede de dampbaden, van eene voortreffelyke uitwerking. Niet zelden word de doorbreeking dier uitwaſemende deeltjes, door vuile en ſmeerige ſtoffen verhinderd, dewelken zig op de huid aanzetten; 't welk voornaamlyk de met hairen bedekte deelen wederſtaat; waar uit veeltyds bezwaarlyke toevallen, als ontſtekingen en verzweringen van de huid, hardnekkige uitſlagen, en byzonder by de laatſte, ondraaglyke hoofdpynen, en andere toevallen gebooren worden. Hier uit blykt de noodzaaklykheid der verſchooning en zuivering van de huid, door wasſchen, kammen, borſtelen en dergelyken, naa welke zig de menſch altoos friſſer en ligter bevind, ver-

vermids hier door de doorwaſeming ongemeen word begunſtigd. Zulks dient byzonder by Zieken, en van Ziekten herſtelde menſchen, doch met de noodige omzigtigheid (om alle verkouding van het Lighaam te vermyden) in agt genomen te worden; niettegenſtaande het niet zonder groot naadeel der Lyders dikwils word verboden en tegengehouden.

Het *Zweet*, zynde een voortbrengſel van eene natuurlyke of kunſtig verſterkte beweeging en omloop des Bloeds, en daardoor vermeerderde warmte, word daarom met regt van de ongevoelige doorwaſeming onderſcheiden; vermids dezelve niet alleen minder natuurlyk, maar langs dien weg ook een grooter hoeveelheid, en eene groover ſoort van ſtoffen door de boven hunnen natuurlyken *diameter* verwyderde zweetgaatjes, uit het lighaam word uitgedreeven; dezelve kan dus veeltyds van groote nuttigheid, ja zelf zeer noodzaaklyk zyn; zoo wel in veelerhande Ziekten, wanneer hetzelve ter regter tyd, of van zelf voortkomt, of door de kunst bevorderd word; als by gezonde menſchen, wanneer zig de natuur, by volſappige Lighaamen, ſomtyds van hetzelve bedient, om zig van overtollige en ſchadelyke ſtoffen te ontlasten: doch, hoe heilzaam hetzelve ook in dergelyke opzigten moet worden aange-

merkt, zoo veel onheil en ſchade kan ook, aan de andere zyde, door een ontydig, bovenmatig, en aanhoudend zweeten, veroorzaakt worden; vermids hier door het Bloed van deszelfs vloeibaarſte deelen beroofd, het Lighaam verzwakt, alle andere ontlastingen verhinderd, en tot meer andere onheilen aanleiding gegeeven word. Hier uit blykt de groote ſchade, dewelke zoo veele menſchen aan hunne gezondheid toebrengen, dewelke door een onmatig gebruik van heete en ſterk verhittende Dranken, of door al te dikke en broeijende kleding, bedden en dekſelen, of door onmatig heete vertrekken, of *geforceerde* beweegingen, als 't ware, in een geduurig dampbad zig bevinden; waar door verder, boven de reeds genoemde ongemakken, by de minſte beroeringe van eene koudere lugt, terſtond allerhande toevallen, als Verkoudheden, Zinking-koortſen en dergelyken voortkomen. En hoe veele Kinderen worden niet ongelukkige ſlagtoffers van de in dit ſtuk al te verre gaande zorgvuldigheid; wanneer Moeders of Oppaſſers, dezelve onmatig, en veeltyds uuren lang broeijen voor ſtikkende Vuurmanden, en tot ſtikkens toegeſtopte Wiegen, in het warmſte Saiſoen, en in voor allen toe- en ingang van friſſe lugt zorgvuldig geſlootene en benaauwde Vertrekken. En hoe veele Kraamvrouwen onder-

gaan

gaan niet uit gelykſoortige, door de ongelukkigſte vooroordeelen voortgebragte behandelingen, het zelve noodlot? Ik zwyge van de veelvuldige misſlagen, dewelken dagelyks ten opzigte van de Ziekten hier omtrent begaan worden, door een ontydig en aangezet zweeten, waar door de zig zelven mishandelende, of van anderen mishandeld wordende Lyders, in gevaarlyke en veeltyds doodlyke omſtandigheden gebragt worden, ('t welk, wilde ik hier uitwyden, ik met menigvuldige voorbeelden zoude kunnen bevestigen). En het is ook uit dien hoofde, dat men, op de, boven verhandelde boosaartige Koortſen, gewoonlyk volgende, en eenigen tyd naa derzelver geneezing nog aanhoudende *Colliquative* Nagtzweeten, zynen aandagt vestige; dewelke niet alleen het zwakke overſchot der kragten nog ten vollen verteeren, maar tevens, uit reeds gemelde oorzaaken, tot de hardnekkigſte koude Koortſen en anderen, uit de verſlyming en verdikking der vogten voortvloeijende, *Chronique* Ziekten den weg baanen. Het is ook daarom, dat zig zulke lieden voor alle die voornoemde dingen, dewelken tot zulk onmatig zweeten aanleiding kunnen geeven, zorgvuldig moeten wagten.

Omtrent de *Slymſtoffen*, dewelke op een menigte van plaatſen door de Klieren van het

Bloed afgeſcheiden, en door derzelver uitdryvende Buizen, uit het Lighaam worden weggevoerd, komt kortelyk in aanmerking, dat derzelver behoorlyke affcheiding, (niet tegenſtaande deeze vloeiſtoffen tot de goede en noodige hoedanigheden van het Bloed behooren, om dat onder anderen, derzelver nuttigheden, dezelve de onderlinge wryving der zig onder den omloop geduurig elkander ontmoetende oly- en zoutagtige Deeltjes belet, en het zelve tevens tot den omloop geſchikter maakt,) meest noodzaaklyk zy; vermids dezelve door het daaglyks genooten voedſel geduurig toeneemende in hoeveelheid, tot eene algemeene verſlyming der vogten, en daar uit voortvloeijende nadeelige geſteldheid van dezelven, zoude aanleiding geven. Aan de andere zyde heeft de Alwyze Schepper der Natuur ook de uitdryving der overtollige ſtoffen zoo wonderbaar verordend, dat dezelven, op verſcheiden plaatſen, op reeds gemelde wyze worden afgezet, die de bevogtiging van zoodanige ſtoffen, om verſcheiden vatbaare redenen hoogst noodig hebben, als de Neus, de Keel, de *Lugtpyp*, de Darmen, de Waterwegen, de Moederſcheede, de Holligheden der Gewrigten van het gantſche Lighaam, en wat dergelyken meer zyn. Dus de noodzaaklykheid deezer affcheidinge in een dubbel opzigt aangetoond heb-

hebbende, zal ik, (zonder in de verdere ontvouwing van dit gewigtig ſtuk onnoodig uittewyden) alleen daaromtrent aanmerken, dat, zoo als ik reeds in het voorgaande meermaalen heb aangetoond, eene genoegzaame beweeging van het Lighaam, en wel de oeffenende aart van dezelve, het voornaamſte hulpmiddel zy; ſtrekkende niet alleen, om deeze zoodanige handeling behoorlyk te bevorderen, maar tevens ook te beletten, dat deeze ſtoffe in het Bloed niet al te zeer de overhand neeme. Een gebrek, 't welk byzonder koude en vogtige natuuren aankleeft, en den genen, welke zoodanig een lugtſtreek bewoonen, voornaamlyk eigen is, en dus ook aan allerhande *Chronique* Ziekten, die uit de ſlymerige geſteldheid des Bloeds voortvloeijen, meest onderhevig zyn. Verder komen hier alle de regels te ſtade, dewelke ik by de behandeling der koude Koortſen heb opgegeeven. Dan, dewyl uit het bovengezegde blykt, dat deeze vloeiſtoffen in eene gewisſe hoeveelheid in het Bloed noodig zyn, en dezelven by heete en drooge natuuren veeltyds ontbreeken, ook in die tweederlei opzigten groote ſchade aan de gezondheid toebrengen; zoo dient zulken lieden ten regel, dat zy alles zorgvuldig vermyden, 't welk het Bloed van deeze zoo noodige ſtoffe kan berooven: tot welke *Claſſe* alle ſterk *purgeeren-*

rende, bloedverhittende, en zweetbevorderende *Artſenyen*, en dergelyke Spyzen en Dranken, als mede de ſterk oeffenende beweegingen, behooren; maar dat de zulken, in tegendeel, zig bedienen van al het gene, het welk de aangroeijinge dier ſtoffen in het Bloed eenigzins begunſtigt. En tot deeze *Claſſe* behooren alle Geley-agtige en vloeibaare ſpyzen, en de *demulceerende* dranken, als de Zoete Wey en het Bier, dewelken de voornoemde hoedanigheden bezitten. En onder de Geneesmiddelen komen hier de genen, die eene ſtompmakende, verzagtende en *demulceerende* kragt hebben, en eindelyk nog de ſlaap, als een, by zulke geſteldheden, zeer geſchikt hulpmiddel, in aanmerkinge.

Ten opzigte van de *affcheidinge van het Zaad en de Melk*, zal ik maar kortelyk aanmerken, dat, vermids de eerſte ſtoffe uit de *Eſſentieelſte* deelen van het Bloed beſtaat, dus ook deszelfs onnoodige verkwisting, byzonder wanneer het Lighaam zynen volkomen wasdom nog niet heeft bereikt, voor de gezondheid in veele opzigten, en ook voor den wasdom zeer nadeelig zynde, men ook de jonge lieden daar omtrent niet genoeg kan waarſchouwen; leerende de ondervinding genoegzaam de kwaade gevolgen, zoo wel ten op-

opzigte van de gezondheid, als ten aanzien van de *Generatie*, waar toe zy of voor den tyd onbekwaam worden, of zulke Kinderen *genereeren*, die van de ſlegte geſteldheid hunner Vaderen daaromtrent de levendigſte bewyzen opleveren. Insgelyks hebben zig de volwasſenen, en byzonder magere en tedere lighaamen, voor de onmatigheid daar omtrent zeer te wagten.

Omtrent de *Melkſtoffen*, dewelke de wyze Schepper tot voedſel voor de eerſte Kindsheid heeft geſchikt, komt kortlyk in aanmerking, dat dezelven de aan het oogmerk voldoende hoedanigheden moeten bezitten: dus zoogenden zig voor alles, wat het Bloed verhit, en tot kwaadſappigheid kan overgaan, zorgvuldig moeten wagten; zoo als het ook van zelfs ſpreekt, dat zulken, die reeds kwaadſappig zyn, of eene zwakke geſteldheid hebben, zoo ten opzigte van zig zelf, als van het Kind, daartoe onbekwaam zyn. Ook is de heerſchende gewoonte te mispryzen, om de Kinderen langer dan een jaar, met zulk een alsdan onvoldoend voedſel te onderhouden, ten ware, dat gewigtige redenen zulks langer vereiſchten; vermids zulks den wasdom van het Kind verhindert, en de Moeder onnoodig verzwakt; de Maandſtonden benaadeelt, en de onvrugtbaar-

baarheid gunſtig is. Ook word het Speenen derzelven, by toenemenden ouderdom, zeer moeilyk, en niet zelden gevaarlyk, waarvan ik verſcheide voorbeelden zou kunnen bybrengen.

Onder de gewoone en natuurlyke *bloedige Uitwerpſelen*, worden, in het gemeen, de Neusbloedingen, en Speenvloeden, en bepaaldelyk tot de Vrouwen, de zoogenaamde Maandſtonden begreepen. En vermids zig de Natuur van dezelve bedient, om zig van eene overtollige volbloedigheid te ontlasten; zoo blykt hier uit derzelver nuttigheid, en te gelyk ook de ſchaade, die uit derzelver terughoudinge noodzaaklyk moet voortvloeijen.

In der daad, van derzelver nadeelige gevolgen levert ons de daaglykſche bevinding zoo menigvuldige bewyzen op, dat deeze, waarlyk gewigtige ſtoffe, eene eigene, en uitgebreidere Verhandeling verdiende, dan de paalen van dit beſtek nu toelaaten. Om echter eenigzins aan dit voornaam ſtuk te beantwoorden, zal ik voor eerst aanmerken, dat, als deeze ontlastingen aan het wyze oogmerk van de Natuur zullen voldoen, dezelve, zoo wel ten opzigte van den tyd, naar den verſchillenden ouderdom, als ten aanzien van de hoeveelheid, naar de verſchillende gra-

graden van de volbloedigheid, in eene behoorlyke order en regelmatigheid dienen te geſchieden. Een zekere graad van volbloedigheid is aan beide Kunnen, ter voltooijing van den wasdom hunner Lighaamen noodig; en by de Vrouwelyke word dezelve uit ligtvatbaare gronden, ook naa dien tyd vereiſcht; uit welken hoofde ook het maakſel haarer Lighaamen zodanig is ingerigt, dat dezelven, van wegens den minderen graad der veerkragtigheid van derzelver vaten, eene grootere hoeveelheid Bloeds bevatten kunnen. Hieruit volgt nu onwederſpreeklyk, dat wanneer de noodzaaklykheid der volbloedigheid, naar de voltooijing van den wasdom, en by de Vrouwen buiten den tyd haarer zwangerheid, ophoud, dezelve echter by beiden, byzonder by de laatſten, noodzaaklyker wyze blyft aanhouden; of wanneer zelfs, geduurende die tyden, de volbloedigheid de nodige graad overtreft, als dan de wegvoering der overtollige vogten, ter behoudenisſe der gezondheid, hoogst noodzaaklyk zy. Uit dit laatſte blykt verder de reden, waarom de Neusbloedingen by de jeugd zoo dikwils voorkomen, en waarom derzelver onvoorzigtige opſtopping, (wanneer derzelver oorzaak niet eerst door gepaste hulpmiddelen is weggenomen,) dikwils gevaarlyke gevolgen heeft; en waarom de Laatingen by zwangere Vrouwen

niet

niet zelden onvermydelyk zyn. Uit het vorige word verder openbaar, waarom zig by het Mannelyk geſlagt, wanneer de volbloedigheid, naa den bereikten wasdom hunner lighaamen, blyft voortduuren, en dus niet alleen overtollig, maar tevens lastig en ſchadelyk word, zoo dikwils zig veelerhande min of meer gevaarlyke toevallen opdoen, dewelke enkel, van wegens de bekende wetten der beweeginge, volgens welke deeze overtollige vogten naar die plaatſen henen dringen, alwaar dezelven den geringſten tegenſtand ontmoeten, van elkander verſchillen; zoo dat dezelfde volbloedigheid by dezen de oorzaak van den Speenvloed geeft, die by anderen de gevaarlykſte Bloedſpuwingen, Bloedbraaken, Bloedwateren, zwaare Borst- en Keel-Ziekten, en dergelyken, voortbrengt. Dan, deeze Kunne, door de alwyze ſchikking van den Schepper, (door den vasteren bouw hunner lighaamen,) minder voor deeze onmatige volbloedigheid als dan vatbaar zynde, kleeft dezelve ook gewoonlyk maar die genen aan, die overdaadig leven, en weinig beweeging, of door eene al te tedere en weeklyke opvoeding, als 't ware, een Vrouwelyk lighaam verkreegen hebben.

Uit dit tot hier toe beredeneerde de grondoorzaak van zoo veele gevaarlyke ongemakken,

ken, als mede van den Speenvloed, waarmede zoo veele menſchen overvallen worden, ten klaarſten blykende, vloeit hier uit deze regel: dat men die onmatige volbloedigheid, en derzelver gevaarlyke uitwerkſelen, op alle mogelyke wyze moet tragten voor te komen en tegen te gaan, wordende het eerſte voornaamlyk door de matigheid en eene genoegzaame beweeging van het Lighaam verkreegen, als twee voortreffelyke hulpmiddelen, welker gepastheid reeds in het voorgaande, ook ten dezen opzigte, breeder is aangetoond; maar dewelken tevens tegen den ſmaak van de meeste menſchen zoodanig aanloopen, dat derzelver *Practyk* zeer weinig in agt genomen word. Tot het laatſte behooren de Laatingen, en voornaamlyk die op den voet, de Voetbaden, alle de *Artſeny*-middelen, die van eenen zagten *laxeerenden* aart, door hunne verkoelende en krampſtillende kragt, geſchikt zyn, om den gelykmatigen omloop des Bloeds te herſtellen en te onderhouden, maaken ook dat de volbloedigheid vermindert, derzelver driftige uitwerkſelen bedaaren, en de voornoemde toevallen best worden voorgekomen. Wanneer zich echter eenige neigingen tot den Speenvloed openbaaren, welke ontlasting (mids dezelve regelmatig, en naar den graad der volbloedigheid geëvenredigd zy, zonder gevaar-

lyke toevallen, als van zelfs voortkoomt en ophoud,) met alle regt voor nuttig en heilzaam mag worden aangemerkt; worden dezelven ook best en veiligst naar de reeds opgegeevene regels bevorderd en beſtierd; inzonderheid, wanneer men zorg draagt, dat het Bloed in eene behoorlyke vloeibaarheid gehouden worde, op den vorigen doortogt der zig hier ontlastende overtollige vloeiſtoffen door derzelver onnatuurlyke dikheid niet belemmerd, en daar door de zoogenaamde blinde Speenen (*Hæmorrhoides cæcæ*) veroorzaakt worden; dewelke niet alleen aan het oogmerk der Natuur gantſch niet voldoen, maar bovendien niet zelden tot veelerhande bezwaarlyke en veeltyds gevaarlyke *Accidenten* aanleiding geeven. Uit welken hoofde men ook dezelven op alle mooglyke wyze tot de vloeijingen moet tragten te brengen, waar toe de Dampbaden, en het *appliceeren* der Bloedzuigers, nevens het gebruik van zagt afzettende Geneesmiddelen, het genoegzaam drinken, en verzagtende Spuitmiddelen, van eene uitnemende uitwerking zyn. Het geen boven omtrent de bevordering van den Speenvloed gezegd is, heeft ook ten vollen omtrent die ontlastinge plaats, dewelke, uit reeds aangeweezen gronden, aan de *Sexe* alleen eigen is, en dewelke gewoonlyk als dan haaren aanvang neemt, of ten minſten als-

alsdan eerst natuurlyker wyze diende te neemen, wanneer het Lighaam, zynen groei in lengte hebbende bereikt, de volbloedigheid, buiten den tyd haarer Zwangerheid, onnoodig en bezwaarlyk word, indien het welleven en ledig zitten niet by veelen hier omtrent eene uitzondering veroorzaakt. Verder komt hier als een algemeene regel in aanmerking: dat men, uit hoofde van de volſtrekte noodzaaklykheid deezer ontlastinge, dezelve op alle mooglyke wyze moet tragten te bevorderen, zoo draa zig de minſte neiging tot dezelve opdoet; 't welk by heete, drooge en krampagtige Onderwerpen, best door verkoelende, krampſtillende en zagt afzettende Geneesmiddelen, en door genoegzaam drinken kan worden uitgewerkt; waar toe mede de Voetbaden, en, wanneer het de omſtandigheden vereiſchen, de Laatingen op den Voet behooren, dewelken hier van een byzondere nuttigheid zyn. Doch wanneer deeze ontlasting by koude en vogtige natuuren, door eene, dezelven eigene, al te geringe ſpanninge der vezels, en een taaije en ſlymige geſteldheid der vogten, of geheel verhinderd, of gebrekkig is, zoo is vooral noodig, (naa dat men de kwaadſappigheid door daar toe dienende Geneesmiddelen heeft getragt te veranderen) aan de ontſpande vezels hunne natuurlyke veerkragtigheid weder te

geeven, en den traagen omloop der Vogten gelykmaatig te verſterken; waar toe de van yzer en ſtaal bereide Geneesmiddelen, als mede de *Aromatique* en eene verſterkende kragt bezittende Kruiden en Wortels, nevens den Koortsbast met Wyn gemengd, by uitneemendheid geſchikt zyn. Verder zyn ook de oeffenende beweegingen van het lighaam volſtrekt noodig, zoo als te voren *reeds is aangemerkt*: een regel, waar tegen doorgaans zoo ſterk word gezondigd, dat men *denzelven* nooit genoeg kan inſcherpen. Omtrent de levenswyze heeft men, geduurende deeze ontlasting zelve, de volgende regels in agt te nemen: voor eerst eene zorgvuldige vermyding van al het geen in ſtaat is, het Bloed in eene al te driftige beweeging te brengen, en van al het geen voor de kwaadſappigheid naadeelig is; waar toe alle ſoorten van ſterk verhittende, of al te zeer verkoelende, als mede alle ſcherpe, grove en zwaar verteerende ſpyzen en dranken, al te ſterke beweegingen en alle verkoudingen des lighaams, en byzonder van die gedeelten, waar door die ontlastingen geſchieden, als mede alle hevige gemoedsaandoeningen behooren. Eindelyk verdient nog aangemerkt te worden, dat wanneer deeze ontlasting, door haare overmaat, de gezondheid benadeelt, men dezelve nooit met geweld door kwalyk geplaatſte

ſte te rug dryvende middelen opſtoppe, waar door tot gevaarlyke toevallen aanleiding word gegeeven; zoo min als in eene tegenovergeſtelde gebrekkige geſteldheid derzelven, de hevig afdryvende en ſterk verhittende *Artſenyen* te ſtade komen: welke niet zelden, tot merklyke ſchaade van de gezondheid, in diergelyke gevallen worden gebruikt; en vermids beide die omſtandigheeden veele oorzaaken kunnen ten grond hebben (welke alle hier op te haalen, my in een zeer ruim Veld zoude inleiden) zoo blykt hier uit genoegzaam, dat het hoofdzaaklyk aankomt, op de eigentlyke oorzaak daar van te onderzoeken, en dus de geneeswyze, naar den aart der verſchillende oorzaaken, behoorlyk te kunnen inrigten.

Niettegenſtaande de wonderbaare wyze, op welke de Ziel op het Lighaam werkzaam is, en hoe derzelver gedagten in het oogenblik, dat zy dezelven voortbrengt, door de daar toe beſtemde deelen van het Lighaam, dadelyk worden uitgevoerd; en hoe verder in de Ziele, door de in haar Lighaam zig bevindende kunst- en zintuigen, duidlyke begrippen van aangenaame of onaangenaame gevoelens, naar den verſchillenden aart der voorwerpen, worden voortgebragt, is tot hier toe voor het naavorſchende vernuft der

Stervelingen een diep geheim gebleeven, en zulks ſchynt tot het uitgeſtrekte Ryk dier Waarheden te behooren, dewelke (als op de onbedrieglyke bevinding ſteunende) eenvoudig onze toeſtemming vorderen, zonder dat wy in ſtaat zyn, omtrent de wyze van derzelver oorſprong of werkingen, eene onfeilbaare verklaaring te geeven. Het ſtaat echter op onwrikbaare, en door de dagelykſche bevindinge, ontegenſpreeklyk betoogde gronden vast, dat (hoewel 'er dus eene tweederlei aart van werkingen plaats heeft, waarvan de eene bloot werktuiglyk zynde, zonder de kennis en wille van de Ziele geſchieden kan, daar de anderen alleen van die twee zielsvermogens afhangen) nochtans elke aart van deeze werkingen eenen zeer aanmerklyken invloed op de anderen oeffent, en een allernaauwst verband onder elkanderen hebben; zoo dat alle de werkingen van de Ziel, ſchoon dezelven onſtoffelyk zyn, door zekere, daar toe geſchikte, gedeelten van het Lighaam moeten worden werkzaam gemaakt; zoo als aan de andere zyde, door de in het Lighaam zig bevindende kunst- en zintuigen, alle de onder hun bereik komende voorwerpen, aan de Ziele, ter haarer beoordeelinge, worden overgebragt. Hier uit dan onwederſpreeklyk blykende, dat Ziel en Lighaam, ſchoon twee zoo zeer van elkander verſchillende Wezens,

door

door eene ons onbegryplyke *Harmonie*, zoo naauw met elkander zyn vereenigd, dat geen van beiden kan werkzaam zyn, of lyden, zonder dat het andere mede lyd, of werkt: zoo laaten zig nu eenigzins de verbaazende uitwerkſelen begrypen, dewelken de aandoeningen van het gemoed, naar derzelver verſchillenden aart en graaden, ten opzigte van de gezondheid, tot derzelver voordeel of ſchaade, op ons Lighaam hebben. Alle de aandoeningen van het gemoed worden, of door uiterlyke voorwerpen voortgebragt, of hebben eene aangeboorene, of door Ziekten verkreegene *diſpoſitie* tot derzelver grond; van dewelke de eerſte zeer ſchielyke veranderingen ten goede of ten kwaade, naa dat dezelve voor ons aangenaam of onaangenaam, of ſterk treffende zyn, kunnen veroorzaaken; daar de laatſten, als 't ware, tot eene gewoonte geworden zynde, of ten minſten minder heftig werkende, eenen langeren tyd noodig hebben om de gezondheid te benaadeelen: zoo als ook de bevinding leert, dat ieder menſch, naar de hem eigene lighaamsgeſteldheid, voor zekere gemoedsaandoeningen vatbaarder is dan voor anderen.

Onder alle de gemoedsbeweegingen, dewelken door uiterlyke Voorwerpen worden voortgebragt, is 'er naauwlyks eene, dewel-

ke vermogender is, om ſpoediger en ſterker op ons Lighaam te werken, dan de hevige *Schrik*; byzonder, wanneer dezelve met de *Vreeze* gepaard gaat. De daar op terſtond volgende bleeke couleur, de koude beeving van het lighaam, de belemmerde Ademhaaling en Hartkloppingen, bewyzen genoegzaam de hevige en krampagtige zamentrekkingen der uiterlyke bekleedſelen, *dewelken* daar door worden veroorzaakt, en waardoor de vogten op eene geweldige wyze na de inwendige deelen van het Lighaam worden te rug gedreeven. Hier uit kan men de veeltyds daar op volgende zwaare Toevallen, als onder anderen Stuiptrekkingen, Flaauwtens, Beroertens, ſchielyke Opſtoppingen der Maandſtonden, en andere noodige Uitwerpſelen gemakkelyker afleiden, dan zig de eigentlyke wyze, op welke deeze door een wezentlyk of ingebeeld voorwerp veroorzaakte gemoedsbeweeging, de eerſte ſtoffelyke uitwerkinge op ons Lighaam oeffent, zou laaten verklaaren. Ondertusſchen heeft ook dezelfde gemoedsaandoening by menſchen, die aan overmaatige Buik- en Bloed-vloeden, of aan hardnekkige Zenuw- en andere *Chronique* Ziekten *laboreeren*, niet zelden eene gewenſchte uitwerking, en zelfs by ſommigen eene volmaakte herſtelling ten gevolge; waar omtrent men in de Gedenkſchriften der Geleer-

leerden verbaazende gevallen vind aangeteekend, dewelken hier aan te haalen, my dit beſtek niet toelaat. Verder leert de ervaaring, dat in menſchen, welken, door eene byzondere geſteldheid hunner Lighaamen, eene al te groote ſpanning der vezelen plaats heeft, (het zy dat zulks hen natuurlyk eigen, of door eenige zondigende ſtoffen, of andere omſtandigheeden, veroorzaakt zy,) voor deeze gemoedsbeweeginge vry vatbaarder zyn dan anderen. En, onder deezen, heeft dezelve by zwangere Vrouwen den grootſten en tevens gevaarlykſten indruk. Hier uit blykt vooreerst de onbetaamlykheid van het vermaak, om onverwagt zulk eene gemoedsaandoening te veroorzaaken, daar dit zodanige gevaarlyke gevolgen kan naa zig ſleepen. Verder zal uit het geen boven omtrent de veeltyds op dezelve volgende toevallen gezegd is, derzelver geneeswyze als van zelf voortvloeijen. Al wat vermogende is om de vogten naar de buitenſte deelen van het lighaam te doen wederkeeren, en den gelykmaatigen omloop der vogten te herſtellen, zal hier een middel ter geneezinge uitmaken: dus zullen hier de krampſtillende, en de doorwaſeming bevorderende *Artſenyen*, nevens de wryvingen der uiterlyke Ledematen, en het gebruik van maatig warme dranken, en by zwakken van een goed glas Wyn, best aan het oog-

merk beantwoorden. De Laatingen moeten naar den eiſch der omſtandigheeden geſchikt worden, doch zonder noodzaake niet in den beginne geſchieden.

Daarentegen heeft de *Gramſchap* eene juist tegenovergeſtelde uitwerking, wordende de vogten hierdoor meer van de inwendige deelen van het Lighaam na deszelfs uiterlyke deelen, als 't ware, uitgedreeven; de huid word rood en opgezwollen; de ſpierige deelen met bloed opgevuld; de *vezels ontvangen* eene ſterker ſpanning; en, door de hier door aangezette beweeginge des bloeds, word het Lighaam niet zelden eene buitengewoone kracht bygezet. Doch, wanneer deeze gemoedsbeweeging den hoogſten trap bereikt, zal men byna dezelfde krampagtige zamentrekkingen der uiterlyke deelen, als by de voorgaande, gewaar worden; dewelke ſomtyds tot een volkomen *Catalepſie*, of ſtyve onbeweeglykheid van het gantſche Lighaam overſlaat. Inzonderheid oeffent deeze ſchadelyke gemoedsaandoening haare werking in de Gal-buizen, door eene krampagtige zamentrekkinge van dezelve, waar door, of door eene al te ſterke invloeijinge der Galſtoffen in de Maag en Darmen, eene galagtige Buikvloed, of door eene gantſche ſtremming van derzelver afſcheidinge, de Geelzucht, en

dere daar uit voortvloeijende onheilen geboo-ren worden. Verder zyn niet zelden gevaar-lyke Bloedvloeden, heete Koortſen, Stuip-trekkingen en diergelyken, de gevolgen van dezelven; hebbende zulks echter meer by heete en zoogenaamde *Cholorique* natuuren plaats, dan by kouden en vogtigen; by welken deeze gemoedsbeweeging zelden dien hoogen trap bereikt. Uit dit gezegde nu, de ge-vaarlykheid deezer gemoedsaandoeningen ten klaarſte blykende, zoo volgt van zelf, dat, inzonderheid de eerstgemelden, zig van de-zelve, en voor al het geen daar toe aanlei-ding kan geeven, zorgvuldig te wagten heb-ben. Om nu de gemelde toevallen voorte-komen en afteweeren, moet men alle Bloed-verhittende, prikkelende, of zamentrekken-de, als mede alle ſterk afzettende en braa-ken verwekkende Geneesmiddelen, en alle zeer koude en geestryke dranken vermyden; in tegendeel zyn hier de zagt verkoelende, krampſtillende, als mede zagte *laxeerende Artſenyen*, een weinig bekoelde *demulceerende* dranken, en de ſpuitmiddelen, elk naar den eiſch der omſtandigheden toegediend, van een byzondere nuttigheid; als mede de wryvin-gen der uiterlyke ledemaaten, en het beſpren-gen met koud water, wanneer de hoogſte trap der Gramſchap dit gemelde toeval te weeg brengt, van eene uitnemende uitwerking.

Tot

Tot de gemoedsaandoeningen, dewelke de gezondheid mede kragtig benadeelen, behooren ook met alle regt, de aanhoudende *Droefheid* en de *Vreeze*; als van welken de bevinding leert, dat dezelven, door de natuurlyke ſpanningen der vezelen te verzwakken, den gelykmaatigen omloop der vogten belemmeren, en dezelven verdikken; waar door de tot het leven en de gezondheid noodige handelingen in wanorde gerakende, de weg tot veelerhande kwynende Ziekten gebaand, en ſomtyds zelfs tot den Kanker, of Kankeragtige Gezwellen aanleiding word gegeeven; hebbende zulks inzonderheid by de zoodanigen plaats, die van natuur, of door voorafgegaane Ziekten, tot droefgeestigheid geneigd zynde, deeze ſchaadelyke aandoeningen, zelf zonder de minſte reden, by zig onderhouden en koesteren. Uit dien hoofde kan men begrypen, in hoe verre de Vreeze in ſtaat zy, diergelyke menſchen, by algemeen heerſchende Ziekten, voor dezelven vatbaarder te maaken, dan anderen, dewelken, door hunne gemoedigdheid van geest, uit tegenovergeſtelde gronden, zig veeltyds gelukkig voor dezelven beſchermen. Uit dit alles zal men gemakkelyk zien, hoe groote reden men hebbe, om deeze gevaarlyke Vyanden voor de gezondheid, op alle mooglyke wyze te verdryven; waar toe de ver-

verandering van Voorwerpen, aangenaame Gezelſchappen, het gebruik van verſterkende en verkwikkende Spyzen en Dranken, en naar de keuze van den Lyder voorgenomene beweegingen van het Lighaam, als mede verſtandige voorſtellingen, en de Muzyk, de beste hulpmiddelen zyn; maar wanneer deeze ſchaadelyke aandoeningen, door de voorgemelde lighaamsgeſteldheid, worden voortgebragt of onderhouden, dan ſpreekt het van zelve, dat dezelven, door met haare oorzaak overeenkomſtige Geneesmiddelen, moeten worden weggenomen, of, zoo veel mooglyk, verbeterd.

Met deeze ſchaadelyke gemoedsaandoeningen heeft een ſterk en aanhoudend verlangen na iets, welks vervulling, of geheel onmooglyk, of ten minſte met groote zwaarigheden gepaard gaat, ten aanzien van derzelver naadeelige gevolgen, de grootſte overeenkomst.

Inzonderheid oeffent deeze Hartstogt haaren nadeeligen invloed op het Zenuwgeſtel, vermids alle de werkzaamheeden der Ziele, als 't ware, alleen op dit voorwerp haarer begeerte, onbeweeglyk wordende bepaald, zulks eene ongeregeldheid in de afſcheidinge en den loop der Zenuw vogten veroorzaakende, noodzaaklyk eene verwarring in de gant-

gantſche dierlyke huishoudinge ten gevolge moet hebben. Hier uit zyn de uitteerende Koortſen, het gantſche Verval van kragten, en andere ſoortgelyke toevallen afteleiden en te verklaaren, dewelke men gewoonlyk by de zoogenaamde Heemziekten, of by ten uitſten verliefde Perſoonen aantreft, en de[illegible], (wanneer het verlangen na het geliefde voorwerp onvervuld blyft) *niet* zelden of tot eene volmaakte Krankzinnigheid overſlaan, of door den Dood gevolgd worden; zoo dat men zig by zulke omſtandigheeden weinig hulp van de Geneesmiddelen moet belooven, vermids derzelver oorzaak hier door niet kunnende worden weggenomen, dezelve dus ook niet anders, dan ter verzagtinge der toevallen dienen kunnen, en naar derzelver verſchillenden aart moeten ingerigt worden. En ſchoon, natuurlyker wyze, de verkryging van het gewenſchte voorwerp de eigentlyke geneezing alleen kan uitmaaken, zoo kan echter, het geen in het voorgaande omtrent de droefheid is opgegeeven, hier ook van eene zeer ſterke uitwerking zyn. En dewyl vooral de eenzaamheid voor zulke menſchen hoogst naadeelig en gevaarlyk is, moet men zorg draagen, hen, zoo veel mooglyk, door menſchen, by hen in achtinge, te doen vergezelſchapt worden.

Dat

Dat de *Verbeelding*, of het vermogen, om zig afweezende dingen te kunnen vertegenwoordigen, eenen verbaazenden invloed, zoo wel tot ſchade als ten voordeele van de gezondheid, op ons lighaam oeffene, is eene door de bevinding al te bevestigde waarheid, dan dat dezelve van iemand zoude kunnen worden in twyfel getrokken; dewyl het voor eene bekende waarheid vastgaat, dat dezelve in ſtaat zy, zoo wel wezentlyke Ziekten voorttebrengen en te verſlimmeren, als dezelven te beteren, of geheel aftewenden. Niet minder is het bekend, dat deeze hartstogt mede geſchikt zy, om de werkingen der Geneesmiddelen te verſterken en te verzwakken, of wel zoodanig te veranderen, dat dezelven eene geheel tegenſtrydige uitwerking hebben: dus kan een gevestigd vertrouwen op den *Artz* en de Geneesmiddelen wondere geneezingen verrigten; daar een tegenovergeſteld begrip daaromtrent de beproefſte Geneeskundigen beſchaamt maken, en de gepastſte Geneesmiddelen vrugtloos, of wel zelfs ſchadelyk kan doen zyn. Waar uit die regel voortvloeit, dat men zig in het aanneemen van eenen *Artz* naar de verkiezing van den Lyder hebbe te gedraagen, en dat men aan denzelven nooit zulke Geneesmiddelen opdringe, waar voor hy eenen onbedwingelyken weerzin betoone. Verder blykt hier uit de re-

reden, waarom een *Artz* dikwils genoodzaakt is, om de onwederſtaanbaare trekken, dewelken ſommige Lyders na het een of ander gevoelen, optevolgen, ſchoon het ſomtyds met de regelen van de Kunst ſchynt te ſtryden; alzoo derzelver vervulling niet zelden eene gewenſchte geneezing ten gevolg heeft gehad; zoo als zulks een menigte van voorbeelden ontegenzeggelyk bewyst. Dikwils word ook de kragt der verbeelding door werklyke Ziekten, of eene onnatuurlyke geſteldheid der werktuiglyke gedeelten van het Lighaam, waar door de Ziele onmiddelbaar werkt, of den aart der uiterlyke voorwerpen ter haarer beoordeeling ontfangt, zoodanig verdoofd en in wanorder gebragt, dat de uitwerkſels daar van dikwils alle begrip te boven gaan. Zulks bewyzen de raazernyen van menſchen, die aan hevige Koortſen ſukkelen, en de wonderlyke rollen, dewelken van de *Maniaci*, en van ſommige *Melancolique* en *Hypochondrique* Menſchen geſpeeld worden: waar omtrent men mede in de gedenkſchriften der Geleerden de zonderlingſte gevallen vind aangetekend. In alle deeze gevallen zal het (gelyk in alle andere Ziekten) voornaamlyk daarop aankomen, dat men derzelver oorzaak op alle mooglyke wyze moet tragten optezoeken, om de geneeswyze naar derzelver verſchillenden aart te kunnen inrigten;

ten; 't welk ontwyfelbaar in het eerſte geval gemaklyker zal vallen, dan in het laatſte, wanneer derzelver ontdekking meestal zeer moeijelyk, en niet zelden volſtrekt onmooglyk is. Bovendien ſtaat het nog niet altoos in onze magt, dezelve weg te neemen, al was het, dat wy in derzelver naaſpooringe gelukkig ſlaagden. Ondertusſchen dient een regtſchaapen Geneeskundige niets onbeproefd te laaten, 't welk tot redding van zulke ongelukkigen ſtrekken kan; alzoo veele gelukkige geneezingen, zelfs in daaromtrent wanhoopig ſchynende gevallen, de mooglykheid daarvan genoegzaam bewyzen. Vooral dienden men niemand in het Dolhuis te verwyzen, eer al het mooglyke ter herſtelling is in het werk geſteld; vermids die uitſluiting van alle verkeering met verſtandige Schepſelen, alle poogingen daar omtrent, zo niet geheel vrugtloos, ten minſten oneindig bezwaarlyker zal maaken.

De veranderingen, dewelken de werkingen der *Blydſchap* in ons lighaam voortbrengen, komen in zoo verre met de genen, die van de onmaatige Gramſchap zyn opgegeeven, overeen, dat men, by deeze gemoedsaandoeningen, dezelve uitdryving der Vogten van de inwendige deelen des lighaams na de uiterlyken, dezelfde roodwording der huid,

en eene vermeerderde beweeging des bloeds door de ſpierige deelen van het gantſche lighaam, als by de voorgaande, gewaar word. Doch verſchilt deeze, door de by ons aangenaame voorwerpen veroorzaakte gemoedsbeweeging, als met byzondere gevoelens van genoegen gepaart gaande, ongemeen, ten opzigte van de gevolgen, van de voorgemelde: leerende ook de bevinding, dat, wanneer deeze gemoedsbeweeging de grenzen van gematigdheid niet al te zeer overtreft, *dezelve* voor de gezondheid allervoordeeligst zy. *Byzonder* heeft deeze hartstogt eene uitnemende uitwerking by door Ouderdom of Ziekten uitteerende, verzwakte en afgeſloofde menſchen, met dezelven als op nieuws te doen herleeven, kragten bytezetten, en tot verrigtingen geſchikt te maaken, waar toe zy te vooren volſtrekt onmagtig waren. Niet minder is door de ervaring bevestigd, dat, door dezelve, de hardnekkigſte *kwynende* Ziekten volmaakt genieezen zyn gewotden. Echter is het niet minder waar, en door de bevinding veelvuldig beweezen, dat deeze in zig zoo heilzaame en gemoedverrukkende hartstogt, naar maate dezelve de paalen van de gematigdheid overtreed, tot verſcheide gevaarlyke Toevallen, jaa tot den Dood zelven, gelegenheid kan geeven. Om zulks te begrypen, behoeft men ſlegts op de ver-

an-

anderingen agt te geeven, dewelken by deeze gemoedsbeweegingen in ons lighaam ontſtaan; en men zal by eene ernſtige overweeging geene groote Wysgeerte noodig hebben, om in te zien, dat, wanneer dezelve, by eenen overmatigen graad der Blydſchap, van trap tot trap toeneemen, (byzonder by zeer aándoenlyke en krampagtige menſchen) het niet alleen in ſtaat is, om den gantſchen omloop der vogten in wanorde te brengen, en volgens de wetten der beweeging, veelerhande gevaarlyke Toevallen te veroorzaken, maar ook, den hoogſten graad bereikende, door een volkomen ſtilſtand derzelven, den Dood te bewerken; al het welke ontegenzeggelyk zoude kunnen worden aangetoond, wanneer my dit beſtek zulks toeliet. Uit dit gezegde nu het gevaar en de nuttigheden, dewelken met deeze gemoedsbeweegingen verknogt zyn, kortlyk hebbende aangetoond, en de wyze van gedrag omtrent dezelve, als van zelf daar uit voortvloeijende, zal het ook onnoodig zyn, my daar by verder op te houden; zoo als ik ook, ten aanzien van de hier voorkomende Toevallen, nog maar zal aanmerken, dat hier de krampſtillende en 't Hart verſterkende Geneesmiddelen, als mede de wryvingen der uiterlyke deelen, en al wat den vryen omloop in het lighaam weder kan herſtellen, voornaamlyk te ſtade komen.

Het geen hier van de gematigde blydſchap is opgegeeven, heeft ook ten volle omtrent de *Hoope* en het gevestigde *Vertrouwen* plaats; hebbende deeze gemoedsaandoeningen, ten opzigte van de gezondheid, dezelfde nuttige en heilzaame uitwerkſelen. Dat deeze hartstogten byzonder geſchikt zyn, om de Geneesmiddelen te verſterken, en de geneezing te bevorderen, is reeds boven aangeweezen, gelyk ook de naadeelige uitwerkſelen van het *Wantrouwen* aldaar aangetoond zynde, blykt daar uit de noodzaaklykheid voor de *Artzen*, om zig het goede vertrouwen hunner Lyderen op alle mooglyke wyze te verwerven, zoo als het aan de andere zyde de pligt is der laatſten, om het zelve zoo veel mooglyk, jegens hunnen *Artz* te onderhouden.

Onder de dingen, dewelken de gezondheid in dit opzigt mede ſterk benaadeelen, behooren ook de aanhoudende diepe *naadenkingen*, en de al te ſterke *vermoeijing des Geestes*, door het al te veel en ontydig *ſtudeeren*; byzonder, wanneer het zelve geduurig zittende, en met een vooroverhangend lighaam, of ook veel ſtaande geſchied; waar door niet alleen, wegens het groot verlies der kragten door de overtollige verſpilling der levensgeesten, maar ook door het gebrek van de zoo noo-

noodige beweeging des Lighaams, en voor de gezondheid zeer naadeelige houding van het zelve, de weg tot allerhande onheilen gebaand word. Insgelyks zyn diergelyke bezigheden geduurende de ſpysverteering, en kort op het ſlaapen, voor dezelve zeer ſchadelyk, vermids die handelingen daar door zeer gebrekkig geſchieden. En nog verderfelyker is het, de Nagten hier toe te beſteden; als wordende hier door de rust benomen, zonder welke het leven en de gezondheid volſtrekt niet kunnen beſtaan. Uit dit gezegde blykt de reden, waarom de Geleerden (dewelken niet zelden de grenzen van gematigdheid te buiten gaan,) meest aan kwynende Ziekten onderhevig zyn, en dat zulke voor de zamenlevinge zo nuttige en onontbeerlyke menſchen, maar al te dikwils, als 't ware, voor hunnen tyd, op de beklagenswaardigſte wyze, der waereld ontrukt worden. Hier omtrent komt het bekende Spreekwoord, (*Aurora Muſis Amica*,) met opzigt tot de gezondheid, treffelyk te ſtade; vermids de Morgen-uuren best tot dezelve geſchikt, en voor de gezondheid het minst nadeelig zyn. Men zou wél doen de overdenkingen, zoo veel mooglyk, wandelende te verrigten; en zig by het ſchryven aan eene regtopzittende houding van het lighaam te gewennen.

Eindelyk komt hier de geweldige Beheerſcheresſe, *de Gewoonte*, in aanmerking; van welke ons de bevinding leert, dat, wanneer wy ons eens aan derzelver Wetten hebben onderworpen, al waaren zy voor de gezondheid nog zoo ſchadelyk, wy dezelven naaderhand nooit, dan met min of meer gevaar, verlaaten kunnen. Uit welken hoofde een verſtandig *Artz* ſomtyds word genoodzaakt, by zyne Lyders, in dit opzigt eenige toegevendheid te gebruiken, en denzelven niet geheel en al te verbieden, waar *aan zy zig* zoo zeer door de gewoonte verbonden hebben; alzoo het mede door de bevinding bekend is, dat zulks veeltyds naadeelige gevolgen hebben kan. Verder vloeit hier uit deeze regel, dat men zig, zonder noodzaaklykheid, niet ligt aan iets gewenne, voor men gewis verzekert zy, dat zulks aan den eigenen ſtaat der gezondheid niet kan benaadeelen; vermids de leertyd dikwils *gevaarlyk*, en het weder afwennen niet zelden groote zwaarigheden onderhevig is. Echter moet men zorg draagen, dat men eene gevestigde ſchaadelyke gewoonte nooit *eensklaps*, maar by trappen van vermindering, en by gezonde dagen, afſchaffe, alzoo zulks veeltyds mede zeer naadeelige gevolgen naa zig ſleept.

Uit

Uit het gene, 't welk hier kortelyk, en maar ſchetswyze, nopens het nuttig gebruik van die zes niet natuurlyke dingen gezegd is, zal nu ontegenzeggelyk blyken, dat het, (ſchoon niet altoos en volſtrekt,) echter veeltyds van den Menſch afhangt, om niet alleen veele, voor zyn leven en gezondheid gevaarlyke, kwaalen van zig aftekeeren en tegenſtand te bieden; maar tevens derzelver uitwerkſels, door een tydig gebruik van bekwaame hulpmiddelen, veeltyds gelukkig te voorkoomen. En, wie zou dus kunnen twyfelen, dat, wanneer de menſch zig, met opzigt tot zyne gezondheid, in de groote *Zelfskenniſſe* meer wilde oeffenen, en daarvan een nuttig gebruik maaken, hy geen moedwillige Slaaf van zoo veele ſchadelyke hartstogten zou zyn; hy zou niet alleen in ſtaat zyn, om oneindige Ziekten en ongemakken voor te komen, maar zelfs in veele gevallen zig de gepaſtſte hulpmiddelen te kunnen toebrengen, 't welk (konde ik hier uitwyden) ik met ontelbaare voorbeelden klaar zoude kunnen aantoonen. En het is ook uit dien hoofde, dat ik meene reden te hebben om te vertrouwen, dat de genen, die de moeite willen nemen, de hier daaromtrent opgegeeve regels optevolgen, (dewelken niet alleen tot dit Gewest, maar tot een algemeen gebruik betrekkelyk zyn) voor zoo verre

het een ieders omſtandigheeden vergunnen dezelven te betragten, zich ook gewis wel zullen betaald vinden.

Hier mede nu ook aan dit gewigtig ſtuk, naar myne geringe vermoogens, in dit eng beſtek hebbende voldaan, zal ik deeze Verhandeling met nog twee Aanmerkingen beſluiten, van dewelken ik de eerſte in geen van derzelver gedeelten gevoeglyk kon plaatſen, en de laatſte, myne oplettendheid geheel ontgaan zynde, in het *voorgaande* is over het hoofd gezien. Betreffende het eerſte: zoo blykt uit het geſchiedkundig gedeelte van dit Vertoog, dat het *Eerſte Bataillon*, 't welk de Zuid- en Westelyke gedeelten van de Stad bewoonde, ongelyk meerder door deeze Ziekten heeft geleeden, dan het *Tweede*, welks grootſte deel in de Noord- en Oostelyke deelen van dezelve gehuisvest was; ſchoon de *Barakken* van de eerſten vry beter waren dan die van de laatſten. En dit gewigtig verſchil is, myns eragtens, nergens anders, dan in de verſchillende ligging dier *Kwartieren* te zoeken; zynde de Zuid- en Westlyke mede de laagſten van de Stad, en bovendien met Weilanden en ſlooten omringd, waar uit zig veele zigtbaare vuile dampen, voor en naa den ondergang der Zon, verheffen. Daar, in tegendeel, die van

van het Noorden, en byzonder de Oostelyke, hooger en lugtiger gelegen zynde, schoon niet geheel en al daar van bevryd, echter vry minder aan dezelven zyn bloot gesteld. Om dit gezegde nader te bevestigen, zal ik maar het volgende in overweging geeven. Van het *Eerste Bataillon* was de *Compagnie* van zyn Hoogheid, den Heere *Prinse van Hesse-Philipsthal*, in twee deelen verdeeld, waar van het eene in de Zuidelyke, en her andere in de Oostelyke gedeelten *gelogeerd* waren; de eerste ondergingen het algemeene noodlot dier *Kwartieren*, terwyl de laatste het geheele jaar door byna geen Zieken had: in tegendeel waren de *Compagnien* van den Heer *Colonel Commandant* GRAVE VAN WELDEREN, en die van den Heer *Lieuten. Colonel* ZOLTKAIT, de eenigsten van het *Tweede Bataillon*, die de Zuidelykste deelen van de Stad bewoonden; en deeze twee *Compagnien* byzonder de eerste, dewelken nog laager lag dan de tweede, waren ook de eenigsten van dat *Bataillon*, dewelke die van het eerste aan Zieken evenaarden. By deeze aanmerking, dewelke ook van veel gewigt is voor de genen, aan welken de verkiezing der *Kwartieren* vry staat, zal ik deeze tweede nog voegen, dewelke, ten opzigte van dit Gewest, van geen minder belang is; te weeten, dat een al te overvloedig gebruik van

den Zeeviſch, byzonder geduurende de Zomermaanden, en het begin van het Naajaar, in een dubbeld opzigt, voor de gezondheid zeer naadeelig is: gemerkt dezelve, geduurende dat Saiſoen, zelden verſch zynde, door hun ſlegt en ſlymerig voedſel, den weg tot kwaadſappigheid baanen; en, aan de andere zyde, de hoeveelheid van geſmolten of gebraade Boter, dewelke by derzelver toebereiding word gebruikt, byzonder geduurende het warme Saiſoen, door de Gal aantezetten en ſcherp te maaken, vermogende *is*, *het* lighaam tot de Galkoortſen te bereiden, zynde het uit dien hoofde niet onwaarſchynlyk, dat de groote menigte van Zeeviſch, dewelke geduurende den Zomer aldaar worden geveild, en buitengewoon goedkoop verkogt, door het Gemeen al te overvloedig word genooten, en dit het zyne tot de hier verhandelde Ziekten hebbe kunnen toebrengen.

Hoe gewenſcht was het nu, als ik thans zeggen konde, dat ik met deeze geringe Verhandelinge, zoo wel ten opzigte van my zelven als van het Gemeen, aan het groote oogmerk had voldaan, 't welk ik hier mede beoogd hebbe. Myn gering verſtand en een jaar tyd, zyn twee al te gewigtige hinderpaalen, om aan eene pooging te beantwoorden, dewelke niets geringers, dan de welvaart van een

een aanmerklyk gedeelte van het menſchdom ten doel heeft. De onvolkomene ziekte-ſcheidingen, dewelken doorgaans (zoo als dit uit het geſchied-verhaal duidelyk blykt) het gevolg van de kwaadaartige Koortſen is geweest, bewyzen genoegzaam, dat de daar omtrent opgegeevene Geneeswyze nog der verbetering noodig heeft; echter mag deeze myne geringe pooging, de Geleerden van myn Ampt- en Kunstgenooten, en de geoefende Verſtanden aanſpooren, om zulk een gewigtig ſtuk, door my maar gebrekkig begonnen, tot eene gewenſchte volmaaktheid te brengen: zoo als ik mede vertrouwe, dat de geneege Leezer het gebrekkige, 't welk dezelve, zoo wel ten opzigte van de verhandelde ſtoffen, als ten aanzien van den ſchryftrant, (als van eenen in de zuiverheid deezer taale nog onervaren Uitlander voortgekomen) mogt voorkomen, hy het met een gunſtig oog zal gelieven te beoordeelen, vermids het goede oogmerk, en de zwakheid in het volvoeren, by edelmoedige Verſtanden, altoos verſchooning vind. En ſchoon my ten vollen bewust is, dat ik voor kundige Lieden geheel niets nieuws gezegd hebbe, zoo meene ik echter reden te hebben, van my te mogen vleijen, dat dit Vertoog aan hun, voor welken het zelve hoofdzaaklyk is opgeſteld, van gee-

geene geringe nuttigheid zal kunnen zyn, en de geringſte bevinding daar van, zal my altoos tot eene ryke belooning verſtrekken, voor de weinige moeite, waar toe ik, in meer dan één opzigt, my verpligt agtte.

Nec malum ſine cauſa,
Eamque aufferre eſt Medici.

MAASTRIGT,
den 3. October 1774.

KORTE

KORTE AANMERKINGEN

NOPENS DE

GEVOLGEN

DER

KNEUZINGEN

OP HET

MENSCHELYK LICHAAM;

MET EEN WAARNEMING GESTERKT

DOOR

G. TEN *HAAF*,

LID VAN DEEZE MAATSCHAPPYE.

Merkwaardig zyn de gevolgen en uitwerkingen van Kneuzingen, dewelke de harde of zagte deelen van het Menſchelyke Lighaam treffen; want zoo dezelve geheel of ten deelen verpletterd zyn, ſcheiden ze doorgaans meer of min van de levenden af, maar

maar wanneer de vaten of werktuiglyke deelen alleenlyk uitgerekt, vernauwt, verlamd, of dusdanig van gedaante veranderd zyn, dat ze, of ſchoon in leven en beweging blyvende, echter haare gewoone form verlooren hebben, en de Vogten dus in hunnen loop gehinderd zyn, word het gekneusde deel ontaart, de uitgerekte Vaten, en de ſtilſtaande Vogten vereenigen zich, en hier van daan komen, zoo ik my niet bedriege, op ligte en herhaalde Kneuzingen, op het lichaam der Klieren zoo menigmalen harde Knobbelen, ja waare Knoestgezwellen, gelyk in de Lippen, in de Borsten der Vrouwen, enz.; die als voorgaande oorzaaken van openbaare Kankerzweeren, ook zelfs in de allergezondſte lichaamen, kunnen worden aangemerkt.

Hoe wanſchapen de Mans Ballen, na geringe Kneuzingen, kunnen uitgroeijen, ſteen hard worden, beenige geſteldheid aannemen, en eindelyk in volkome Kankers veranderen, leert ons de dagelykſche ondervinding (*).

Hier van daan volgen op Kneuzingen der Beenderen van het *Cranium*, van den ſcherpen rand des Scheenbeens, enz. yvoorachtige

(*) Ziet myne Aanmerkingen en Waarnemingen over dit Stuk in het *Bataafſch Genootſchap*, Eerſte Deel, bladz. 497 tot 508.

tige Been-Gezwellen, die als *Schirhi* der Beenderen zyn aantemerken. Ja, hier van daan komen dikwerf dermaten hardnekkige Gezwellen en Verzweringen omtrent de Geledingen, onder den naam van *Exoſtoſis* en *Caries* bekend, en die door geen middelen, dan door het wegnemen van het gantſche deel te genezen zyn, zoo als de dagelykſche ondervinding leert. De zagte deelen des lighaams worden veelmaalen door Kneuzingen ontaart, en in vuile hardnekkige Verzweringen dermaten veranderd, dat ze door geene uit- of inwendige middelen, hoe genaamd, te genezen zyn; maar door de Handkonst, en door die alleen, moeten genezen worden. Het volgende Geval zal dit ten klaarſten bewyzen.

JACOB ROSEL, een zeer gezond Zeeman, omtrent 30 jaaren oud, had het ongeluk van met den regter Bil te vallen op een Scheeps-hoekhout; dan, dit niet veel agtende, begon de aangedaane plaats naar verloop van eenigen tyd pynlyk te worden, en vervolgens aanmerklyk te verzweren.

Dit gebrek eerst door den *Scheeps-Heelmeester*, en ongelukkig na deszelfs dood door het Scheepsvolk vrugteloos behandeld zynde, kwam hy na verloop van eenige maanden op den

den 11. Augustus 1764. in het Gasthuis dezer Stad, en wierd aldaar door de zeer kundige en ervarene *Genees*- en *Heelmeesteren* van dat Huis tot in October 1765. met allen mooglyken aandacht, en met de meest heilzaamſte uit- en inwendige Middelen behandeld.

Niettegenſtaande de Lyder welvarende was, hield men nochtans, wegens de hardnekkigheid van zyn gebrek, hem van eene verborgen Venusziekte verdacht. *De Kwik* en Kwylkuur; en daar na een ruim en aanhoudend gebruik van de middelen tegen het *Scorbut*; als mede eene groote hoeveelheid van de *Cortex Peruv.* wierden de eene na de andere, op eene zeer oordeelkundige wyze, hem toegediend.

Meermalen had men deze hardnekkige en vuile Zweer, met ſcherp-bytende middelen aangetast, gezuiverd, en dermaten van gedaante veranderd, dat 'er hope ſcheen, om in de genezing te zullen ſlagen; dan alles werd eindelyk vrugteloos bevonden.

Den 8. October 1765. dezen Lyder, op myn beurt, in het Gasthuis beſchouwende, vond ik, zoo als reeds gemeld is, op, of in zyne rechter Bil eene rottige, geduurig lekkende, met ſlap witachtig Vlees gevulde Zweer,

Zweer, ter groote van een mans hand, hebbende nu byna anderhalf jaar in deezen toeſtand voortgeduurd.

Ik wende insgelyks alle bedenklyke en anderzins zeer beproefde middelen, ter genezing van hardnekkige gebreken, gepaste verbanden enz. aan, doch alles vrugteloos; zoo dat ik eindelyk beſchaamd en verlegen wierd, van niet in de genezing te kunnen ſlagen, en hier door aangezet wordende, nam ik in overweging, dat waarſchynlyk door den ongelukkigen val en zwaare kneuzing van dit deel, niet alleen de Huid en het daar onder gelegen Vet, maar tevens een groot deel van de groote Bilſpier ontaart, en van eene knoest- en kankeragtige natuur moest geworden zyn: te meer kwam my zulks waarſchynelyk voor, om dat, hoe week en rottig de Zweer ook was, 'er nochtans in deszelfs grond en omtrek ontaarte hardigheden wierden beſpeurd. En naadien de Lyder voor, en geduurende dit gebrek, door geene de minſte ongeſteldheid of ziekte is aangedaan geweest, zoo merkte ik het zelve geenzins als een lichaamlyk, maar als een plaatſelyk gebrek aan, dat door het mes alleen kon en moest uitgeroeid worden.

Ten dien einde verzogt ik den zeer kundigen *Geneesheer* en *Profesſor in de Ontleed-*

en Heelkunde, H. VINK, nevens mynen Medebroeder, den ervaren *Stads Heelmeester* J. VAN LIL, om hun oordeel, en was het mooglyk, hunne inſtemming nopens myne gedachten te mogen hooren. Gemelde Heeren ſtonden met my in het zelve denkbeeld, oordeelende, dat, zo de uitſnyding van 't geheele gebrek geſchieden konde, zulks als de veiligſte, ja eenigſte weg ter genezing moest aangemerkt worden.

Aanſtonds naa dit ingenomen *Advies*, deed ik op den 20. December 1765. de *Operatie* in hunne tegenwoordigheid, op de volgende wyze:

Ik deed den Lyder, ſtaande voor het bed en tegen het zelve leunende, voorover bukken, en hem door vereiſchte hulpe in dit postuur bepaalen. Ik bragt een dubbeld haakje in den bovenrand of het bovenſte *gedeelte* van het gebrek, en ligtte het daar mede eenigermaten in de hoogte, en haalde het naar my toe: dit echter moest met de grootſte omzigtigheid geſchieden, wyl 'er, door de rottigheid van het gebrek, vreeze was, dat het haakje mogt uitſcheuren; en zonder zulk een werktuig was 'er geene mooglykheid, om het kwaad ter ſnydinge aan te vatten. Terwyl ik dit met myne linkerhand deed, bracht

ik

ik met myne rechter een ſcheppend of holſtaande mesje van boven en agter het gebrek: zulk een werktuig was, om dit kwaad te ontwortelen, onvermydelyk, aangemerkt het zelve uit eene diepte ſcheppende moest worden weggeſneden. Eerst ſneed ik het zelve van boven met alle omzigtigheid een weinig los, om alzoo tot agter het gebrek te geraaken, en in den Vetrok, die de eerſte Spier van de tweede affcheid, te komen. Dit gelukte my volmaaktelyk, dewyl ik aan den zagten en gemaklyken voortgang van het mes merkte, dat ik in het gezegde Vet agter de groote Bilſpier gekomen was. Aldus voortſnydende, nam ik een groot gedeelte van den buitenſten Bilſpier, waar in het gebrek zynen zetel had, tot op den tweeden of middelſten Bilſpier geheel weg. De hier door gemaakte holte of wonde, met verlies van *Subſtantie*, was zeer diep en groot, maar de bloeding, dewyl 'er geen groote vaten gekwetst waren, zeer gering zynde, hadden wy buiten het drooge plukſel geene bloed-ſtempende middelen noodig.

Door gepaste Verbanden, overeenkomstig den aart van het gebrek, by alle kundige Heelmeesteren genoegzaam bekend, eerst door my, en vervolgens door mynen Medebroeder, den Heer J. VAN LIL, op zyn

beurt aangewend, zagen wy op eene alleraangenaamſte en verwonderlykſte wyze, hoe door de uitbottingen der vaten, deeze aanmerklyke holte gevuld wierd, en hoe ſommigen dierzelven opwaarts, anderen van ter zyden naar het middelpunt, by aanvoegingen, zich te zamen vereenigden, en, naar maate dat deeze vereeniging meerder voortgang maakte, zag men de holte meer en meer aanvullen, en de genezing zigtbaar vorderen.

Eindelyk wierd de Huid herboren, in dier voegen, dat men kleine Eilandjes, die zich meer en meer van den rand naar het middelpunt verſpreiden, zag te voorſchyn komen, en deezen vervolgens te zamen vereenigd zynde, brachten een volmaakt ingetrokken lidteken voort.

Aldus is dit, zoo het ſcheen, ongeneeslyk gebrek, midsgaders deeze zeer aanmerkelyke, en met verlies van *Subſtantie* gepaarde Wonde, zonder eenig bygekoomen toeval, in den tyd van omtrent vier maanden, volkomen genezen; zoo dat deeze, aan zyne genezing wanhopende, Lyder deszelfs dienst ter Zee wederom heeft aanvaard, en zonder hinder heeft kunnen waarnemen. Eenige maanden naa de genezing, van eene reize t' huis komende, betuigde hy

ſedert

ſedert niets aan zyne voorledene Wonde te zyn ontwaar geworden.

Het weggenomen ſtuk der groote Bilſpier, dat de grootte en meer dikte dan eene Mans hand beſloeg, beſchouwende, vonden wy zeer klaar, dat het zelve, met het daar aan verknogte Vet, vast, hard, ontaart, ja van eene volkomen knoest- en kankeragtige natuur geworden was.

Uit dit geval leeren wy (zoo als ik in de Inleiding reeds eenigermaten gemeld heb), dat Kneuzingen niet alleen de lichamen der Klieren, maar ook die der Spieren dermaten kunnen doen ontaarten, dat ze den aart van knoest en kankergebreken, ook in de allergezondſte lichamen, aanneemen, en dieswegens door geene middelen, dan door het ſtaal en het vuur (zoo als HIPPOCRATES ſpreekt) te genezen zyn.

Dat echter deeze Gebreken, in gezonde lichamen, door uitwendige oorzaken voortgebracht, zeer zeldzaam van eenen haastig vernielenden aart zyn, en, uit aanmerking van dien, den allerkundigſten kunnen bedriegen. En dat, offchoon dit gebrek agttien maanden lang alle bedenkelyke middelen hardnekkig had wederſtaan, het nochtans, na het uitſnyden, door eenvoudige Verban-

den, met een vast Lidteken is genezen geworden.

Leerd dit niet zonneklaar, dat 'er in dit gebrek, zulk eene verbastering van deelen heeft plaats gehad, die door geene konst veranderd, of herbooren kon worden? Dit geval zal ook, naar onze gedachten, aan de leer der openbaare zweerende Knoest- en Kanker-gebreken eenig licht kunnen byzetten; want, dat waare Knoestgezwellen, en Kankeragtige Verzweringen, altoos *in tegennatuurlyke* verhardingen beſtaan, en, zonder eenige inwendige of *Materieele* oorzaaken, ook in de allergezondſte menſchen, door een uitwendig geweld kunnen voortgebracht worden, word door het zelve bevestigd.

Komt het derhalven niet in bedenking, of het niet meest verbeelding is, als men deeze zoo verregaande verbastering der deelen, *door* inwendige hulpmiddelen, zoo als eenige gedacht, anderen gepoogt hebben, ja ſommigen noch gelooven, wil uitroeijen; vooral, die door uitwendige oorzaaken zyn voortgebracht.

Ook zoude men kunnen, ja mogen vraagen, of het geoorloofd is daar toe Vergiften, die op eene heimelyke wyze onze lighaamen kunnen ondermynen, zoo als ſommi-

migen hebben aangeprezen, zelfs het *Arſenicum* niet uitgezonderd, te mogen gebruiken (*)?

Wat al vruchtelooze proeven zyn 'er met de *Belladona*, *Cicuta*, en *Merc. ſublimat. corroſ.* in het werk geſteld?

Eindelyk, dit geval heeft ons geleerd, dat om gelukkig voor zyne Lyderen te zyn, alle omſtandigheden met de grootſte oplettenheid dienen overwoogen en gadegeſlagen te worden; ten dien einde moet men den waaren aart en oorzaak des gebreks leeren kennen; want een gebrek aldus gekend zynde, kan reeds als half genezen aangemerkt worden.

(*) De Heer G. R. LE FEBURE, *Med. Doct.* in zyne onlangs uitgegevene Verhandeling onder den tytel: *Remede eprouvé pour geurir radicalement le Cancer occulte & manifeſte ou ulcerée*; pryst het Rottekruit ten uit- en inwendige gebruike aan.

VERHANDELING

OVER HET

ZOUT VAN WIER,

OF

SAL QUERCUS MARINÆ;

DOOR

WESSELIUS VAN RIEMSDYK,

Apotbeker in 's Hage.

Dat alle Plant-gewaſſen, behalven die welke veel vlug *Alcaliſch* Zout in zich bevatten, met een open vuur en een heldere vlam verbrand zynde, in hunne aſch eene groote hoeveelheid vast Loogzout te rug laaten; en dat hetzelve, zoo het Zee-Planten geweest zyn, overeen koomt met het *Alcali Minerale*, 't welk de grondſlag van het Zee-Zout is; word als eene grondwaarheid by de voornaamſte Scheikundigen gehouden:

den : doch zie hier een voorbeeld, 't welk ſchynt te bevestigen, dat men ook in dezen uit byzondere gevallen, ſchoon noch zoo menigvuldig, geene algemeene gevolgen te trekken hebbe.

Ten geneeskundigen gebruike het Zout van Wier bereidende, ontdekte ik de volgende byzonderheden, die ik de eer hebbe, gelyk dezelven my zyn voorgekomen, aan het nader onderzoek van Scheikundige Liefhebberen hier mede te deelen.

Ik nam de *Quercus Marina*, of *Fucus Marinus*, van DODONÆUS, in 't Hollandſch *Wiera* of *Wier* genoemd, dewelke in den Herfst in genoegzaame hoeveelheid, aan het Strand der Noord-Zee, te vinden is: en wel zoo, als de Zee dezelve opgeeft, met of zonder blaasjes; de eerſtemaal meest van de derde ſoort van DODONÆUS, de volgende van alle vier die ſoorten byna evenveel, zonder daar eenig onderſcheid in beſpeurd te hebben.

Na dezelve ſterk gedroogd te hebben, heb ik die op een rooster met een open vuur verbrand: men heeft moeite, om 'er den brand in te krygen, doch beginnende te branden, verneemt men een ſtinkenden Viſchreuk, wel ras gevolgd van een hevige vlam, die verzeld

zeld gaat van een geweldig gekraak, door het ſpringen der blaasjes. De vlam ophoudende, was 'er noch zeer veel *Phlogiſton* overig, 't welk in het Zout verſtikt wierd, ziende het alles genoegzaam 'er uit als kleine doove kooltjes: des ik de zeer traag voortgaande uitglimming door zagt blaazen, zoo veel mooglyk, bevorderde; het welk gedaan, en het vuur van zelf uitgegaan zynde, was de overgebleven ſtoffe, deels in aſchkleurige brokken veranderd, deels nog in zwarte doove kooltjes.

Een gedeelte hier van heb ik met water, in een beſloten vat, tot een Loog gekookt, 't welk door een vloeipapier gelekt zynde, 'er groenagtig uitzag, (eene eigenſchap (*), die aan de ontbinding van den *Hepar Sulphuris*, met Vitrioliſche Zouten en Houtskolen bereid, ook boven de gewoone word toegeſchreven) den reuk hadde van vuile eijeren; een ſtuk zilver 'er in gehouden zynde, aanſtonds eene zwarte loodagtige kleur gaf; de Syroop van Violen groen maakte, en door den Geest van Vitriool witagtig en meer ſtinkende wierd; zonder echter met dit of eenig ander Zuur, eenige opbruiſching te veroorzaaken: het was eene ſlappe *Sympathetiſche* Inkt jegens den Loodazyn, en *præcipiteerde* het

(*) Zie *Dictionaire de Chymie.*

het in water ontbonden *Vitriolum Martis* tot een *Æthiops Martialis*: alle, dunkt my, duidelyke tekenen eener Zwavelige ontbinding.

Voorts dit Loog maar even verkoeld zynde, kwam 'er een zwavelig of olieagtig Vlies op, 't welk van ter zyden beſchouwd, verſcheiden kleuren vertoonde, en door eene zagte uitwaasſeming van tyd tot tyd dikker wierd, en eindelyk zich, min of meer, van een ſcheidende, de gedaante van een zoutagtig Vlies aannam, dat al wierd het geroerd, bleef boven dryven; en de evengenoemde zwavelige eigenſchappen verminderde ook merklyk door de uitdamping van tyd tot tyd. Het Loog verkoeld zynde, nam ik het Vlies 'er af, en deed het, met eenig aanhangend vogt, in een Theeſchoteltje, met een wit papier gedekt, waar op ik met Lood-azyn iets ſchreef, 't welk naa verloop van twee dagen bruin, en het Vlies zeer droog was geworden; het woog nauwlyks tien greinen, ſmolt bezwaarlyk in water, en veranderde het Violen-blaauw niet, 't welk het groen maakte, toen ik het in 't ſchoteltje ſchepte.

Het Loog, van dit Vlies beroofd, veranderde noch de Violenkleur in groen, en uitgedampt zynde, tot dat 'er een Vliesje op kwam, gaf het een weinig bykans ſmakeloos Zout,

Zout, 't welk zeer bezwaarlyk, en niet volkomen in veel warm water ſmolt, laatende een weinig aardagtigs tè rug; het veranderde 't Violenblaauw niet, bruiſchte noch met Zuuren, noch met Loog-zouten op; maar liet, op bygieting van de laatſte, een menigte witte ſtoffe vallen, en gaf, op het bydoen van één droppel *Oleum Vitrioli*, geen zuure damp van zich, dan liet by eene ontbinding van Kwik, in ſterk water gedaan, een *Turbith Minerale* naar den bodem zinken, ſchynende dus een Vitrioliſch aardagtig of zoogenoemd *Selenitiſch* Zout te zyn.

Het Loog wederom als vooren uitgedampt en verkoeld zynde, vond ik my verrast, door eene menigte groote Krystallen, die in gedaante, ſmaak en andere eigenſchappen, zoo volkomen met het *Sal mirabile Glauberi* overeen kwamen, dat ik dezelven nergens in van elkanderen kon onderſcheiden. Zy veranderden het Violenblaauw niet, (zelfs de overige Loog nu ook niet meer) en maakten met Zuuren of *Alcaline* Zouten, geene opbruiſching, maar een weinig vogt van Wynſteen-Zout by de ontbinding van dit Zout gegoten zynde, ontſtond 'er eene ligte troebelheid (zeer verſchillende van die van 't Ebſons Zout) als ook in het *Sal mirabile Glauberi*, plaats heeft, wyl het *Alcali Minerale* voor

het

het *Vegetabile* wyken moet: het maakte het *Sal-Ammoniacum* niet vlug: op een gloeijende kool gelegd, ſmolt het als Ys, droogde uit, en liet een wit Zout te rug; ja zelf in eene maar matige drooge lugt, verloor het zyn *Crystalliſeer*-water, en verviel tot een wit Poeder; gaf met Houtskool en *Alcali Vegetabile*, behoorlyk geſmolten, een *hepar Sulphuris*; en plofte de Kwik uit het *Salpeter*-Zuur tot eene *Minerale Turbith* neder: te gelyk met dit Zout was 'er ook een weinig als het tweede afgeſcheiden.

Twee vervolgens herhaalde uitdampingen en Crystalſchietingen hebben beide die zelfde Zouten gegeeven; doch in de volgende kwamen 'er Crystalletjes te voorſchyn, die tot het laatſte toe, door herhaalde Crystalſchietingen afgezonderd, hoe langer hoe ligter in de lugt ſmolten, en door hunne gedaante, gekraak in het vuur, en den witten damp, welke de Vitriool-Olie 'er uitjoeg, en die een blaauw daar boven gehouden papier rood maakte, van een Zee-zoutigen aart ſcheenen te zyn; doch werkten ook noch al eenigzints als de vorigen op Kwik, in Salpeter-geest ontbonden; en lieten op bygieting van geſmolten Wynſteen-zout een aardagtigen *baſis* vallen; doch zelfs de laatſte *dragma* Loog, tot droogwordens toe uitge-

gedampt, gaf geen de minſte blyk van eenig vry *Alcali* in zich te bevatten; 't welk ik voornaamelyk te betogen hadde.

Agt *oncen* verbrande Wier, gaven, dus behandeld, één *dragma* en twee en een halve *ſcrupel Selenitiſch* Zout; twee en een halve *once* en twee *ſcrupels Sal mirabile Glauberi*: en een *once* en een *ſcrupel* van het laatſte, 't welk uit gemeen Zee-zout, en een Zout uit het Vitrioliſch en Zee-zuur, in een aardagtige *baſis* ſchynt te beſtaan, te zamen *drie oncen*, zes *dragma's*, en twee en een halve *ſcrupel*; en dus byna de helft van de agt *oncen* Aſch.

Een ander gedeelte dus gebrande Wier, heb ik, ſtyf in eene gedekte kroes gepakt, geduurende één uur in een hevig vuur gegloeid, en het even zoo bereide Loog merkelyk zwaveliger als het vorige bevonden, in zoo verre, dat het zyne *Sympathetiſche* kracht jegens de Lood-azyn door een twintig dubbel ſchryfpapier in een vierde uurs oefende, en my (ſchoon niet onder de Planeet *Saturnus* geboren) wat te veel met 't hoofd daar boven zynde, door zyne *Phlogiſtiſche* uitwaasſeming, welke onmiddelyk op 't hoofd en de zenuwen werkte, eene hevige hoofdpyn, met braking verzeld, veroorzaakte.

De

De hoofdpyn hadde ik van de eerſte Loog ook gekreegen, maar nog geene gedagten op derzelver waare oorzaak gemaakt; die echter gisſende, vond ik een heilzaam Geneesmiddel in het opſnuiven van Wyn-azyn, en daar een goeden teug van te drinken.

Voorts waren de Zouten hoofdzaaklyk dezelfden; doch behielden, nog eenigen tyd, den zwavelagtigen reuk, inzonderheid het *Sal mirabile Glauberi*, als meer vogts in zich bevattende, doch dezelve verdween eindelyk geheel.

Zal men vraagen, waar van daan dit alles? Behoudens beter oordeel, begryp ik kortlyk dit dus: een Aſch, die veel Vitrioliſche Zouten bevat, word met koolige ſtoffen gegloeid; dit geſchied gedeeltelyk onder het uitglimmen van de Aſch, doch volkomener in de kroes; het Vitrioliſch Zuur (gelyk bekend is) de allernaaſte betrekking hebbende op het zuivere *Phlogiſton*, verlaat zyne *baſis*, welke die ook zy, en vereenigt zich met het *Phlogiſton*, op het oogenblik, dat het zelve zoude verteerd worden, als zynde dan het zuiverſt, en het Zuur het *geconcentreerdst*, makende dus een waaren Zwavel uit: doch het *Alcali Minerale* nu vry zynde, valt deeze naauwlyks geboren vrugt op zyne beurt aan, en ontbind dezelve tot een *Hepar Sulphuris*, wiens

wiens *Phlogiſton* vervliegt, en het Zuur vereenigt zich weder met zyne vorige *baſis*. Zoo lang dit niet geſchied was, maakte het Loog de Violen Syroop groen, gelyk wy gezien hebben, laatende daarnaa dezelve zyn Hemelsblaauw behouden.

'Er zyn dan Zee-Planten, welken, op de gewoone wyze verbrand, uitgeloogd en uitgedampt zynde, geen Loog- maar Onzydige Zouten te rug laaten.

Geneeskundigen kunnen uit de opgegevene evenredigheid derzelven, van de krachten, (zo het Loog eenvoudig, tot dat het droog is, word uitgedampt) oordeelen; en Scheikundigen zien, dat zy zich wagten moeten, van in plaats van 't *Sal Quercus Marinæ*, het *Alcali Marinum* of *Minerale*, en noch minder het *Vegetabile* te gebruiken: als menigmaal ter goeder trouwe, in veronderſtelling van de zaaklyke overeenkomst der Zouten, uit tot Aſch gebrande Planten gehaald, geſchied is.

PROE-

PROEVE

OVER

's MENSCHEN GEWAARWORDING

VAN ZYN

LIGHAAM;

DOOR

C. A. KLOEKHOF,

MBD. DOCT. EN LID DEEZER MAATSCHAPPYE.

's MENSCHEN gewaarwording- en reden-magtige Ziele, en zyn levend lighaam, van den beginne af, dat zy aan ons, door elks onderſcheidene eigenſchappen merkbaar worden, en dus tot bekwaame voorwerpen van onderzoek konnen verſtrekken, klimmen allengskens, langs ontelbaare trappen, van den allerlaagſten ſtaat haarer betrekkelyke volmaaktheden, tot die hoogte, welke wy in eenen Volwaſenen, Welgeſtelden, en Wyzen Man bewonderen.

Eene ſchetze van dat gedeelte des levenden lighaams, 't welk men waarneemt ter gewaarwording byzonderlyk te dienen, is deze:

Vier takken der groote Slagader, tot binnen de holligheid van het Bekkeneel voortgelopen, maken, door hare gedurige beurtlingſche vereenigingen en verdeelingen, het weefzel van het zeer uitgebreid dun hersſenvlies. Deeze telkens verdeelde en dus telkens verfynde ſlagaderlyke takjes doen, uit ieder ſtip der inwendige oppervlakte van dat Vlies, een zeer veel fynder buisje voortkoomen: alle welke Buisjes, zamengevoegd, de zogenaamde ſchorſe of baſt van de halfronden, zo der groote, als der kleine Hersſenen uitmaken. Dit alles is door de Ontleedkunde zeker.

Deze Hersſen-ſchorſe doet, uit ieder ſtip van deszelfs inwendige oppervlakte, voortkomen een buisje van eenen tweeden rang, in fynheid te boven gaande de voorgemelde buisjes der Hersſen-ſchorſe, gelykerwys deze laatſte het ſlagaderlyk weefzel van het dunne Hersſenvlies in fynheid te boven gaan, en zelve, zamengevoegd, het zogenaamd Hersſen-merg uitmaken.

Dit Hersſen-merg, aldus geboren, vereenigd, en verſcheidentlyk gevormd, zonder

der dat het menſchelyk vernuft eenige zekere en voldoende eindoorzaak van verre het grootſte gedeelte dezer vorming zoude durven opgeeven, blyft ten deele bepaald binnen zig zelve, en word ten deele afgeſcheiden in Zenuwen, dat is in bondels van verlengde Merg-buisjes of draaden: de takjes welker zenuwen, tot een onnaſpeurlyke fynheid verdeeld, zig door alle vaste deelen des lighaams verſpreiden.

En al zulks beſluit men uit aanneemelyke redenen.

Het vaardigst bewogen Herten-bloed word door de bovengezegde vier takken der groote Slagader, aan het weefzel van het dunne Hersſen-vlies toegevoerd: en deszelfs fyner deel, met uitſluiting van alle grovere, in de buisjes der Hersſens-ſchorſe toegelaten. Dit is wederom zeker.

Het allerfynſte en best-bereide deel van dit vogt der Hersſen-ſchorſe word, met uitſluiting van alle grovere, toegelaten in die allerfynſte buisjes van het Hersſen-merg, en voorts van de Zenuwen, voor zo verre de buisjes of draaden van dat Merg in Zenuwen verlengd worden. En dit beſluit men wederom uit aanneemelyke redenen.

Deze Slagaderen, takjes en onderſcheidene ſoorten van buisjes, benevens de onderſcheidene ſoorten van vogten, die door dezelve vloeijen, bloot en op zig zelve, gelyk alle lighamen, werkeloos ſchynende, deelen mede in het leven des menſchelyken lighaams.

Het beginſel dezes levens, zelf verborgen, doch noodzaaklyk, in tegenſtelling van keuze, werkende, heeft tot merkbaare uitwerkingen 's lighaams groei, voeding, herſtelling, kragt, beweging, warmte, en andere: zo, dat dit beginſel het eerſte zy onder alle de tweede oorzaaken dezer uitwerkingen: geene van welke uit de gemeene bewegings regelen der vaste en vloeibare lighamen, alleen, konnen worden afgeleid.

Dit afgeſchetst Hersſen-merg, met de Zenuwen daar uit geſproten, en dit allerfynst vogt, dat dit zamenſtel doorvloeit, beide levende, maaken het deel des lighaams uit, 't welk door waarneemingen blykt, zo in 't algemeen, met de ziele onmiddelyk verbonden te zyn; als in 't byzonder, door middel van de zintuigen, ten werktuig te verſtrekken, waar door de ziele eenig lighaam gewaar word.

De waarheid dezer ſtelling, blykt door waarneemingen." Want, het afgeſchetst levend Hers-

Hersſen - merg, met de Zenuwen, en het vogt, door beide vloeijende, leveren, door haare enkele beſchouwing, geen eerder of meerder blyk op van haare betrekking tot de gewaarwordende ziele, als de levende Hersſen - ſchorſe, en het vogt, door haar vloeijende. En nadien één deel van het levend Hersſen - merg, door waarneemingen, zoo weinige en ongewiſe blyken van zulke betrekking, eerder of meerder oplevert, dan ſommige andere deelen derzelven, zo is ook de kennisſe weinig of ongewis, welk deel van dat Merg, boven ſommige andere, ten werktuig, waar door de ziele eenig lighaam gewaar word, zoude mogen verſtrekken.

DE MENSCH word een vreemd lighaam gewaar, wanneer het zelve de Zenuwen zyner welgeſtelde zintuigen, middelyk of onmiddelyk, beweegt, dermaten, dat deze beweging, door der Zenuwen vaste of vloeibare deelen, of die beide tevens, in het zelve tydſtip, met eenen vereiſchten trap van kragt aan het Hersſen - merg word medegedeeld.

Deze vereiſchte trap van kragt, waar mede eerst het vreemd lighaam de Zenuw, en voorts, de Zenuw het Hersſen - merg, ter verwekkinge dezer gewaarwording, beweegt, word waargenomen te verſchillen, naar de verſchillende tederheid en aandoenelykheid

van elk derzelve, zo natuurlyke, als toevallige.

Dat by de gewaarwording van een vreemd lighaam, de beweging van eenige Zenuw of Zenuwtakje, door dat lighaam veroorzaakt, in het zelve tydſtip, met zekere kragt, tot het Hersſen-merg worde overgebragt, zulks beſluit men eerder uit waarnemingen, dan wel uit enkele beſchouwing dezer deelen.

Want men kan zig geen lighaam, op 's menſchen zintuigen werkende, als de oorzaak van gewaarwording in 's menſchen ziele voorſtellen, dan door zodanige overgebragte beweeging.

Doch, hoe het geſchiede, dat een Zenuwtakje in den top der vinger, even aangeraakt, eene zulke beweeging, door de vaste of vloeibare deelen van den ſtam dier Zenuw, of door die beide, in het leven des lighaams deelende, tot aan het Hersſen-merg kan overbrengen; dat dezelve van eene aanmerkelyke uitwerking op dat Merg zy, zulks is door enkele beſchouwing dezer deelen niet ligter te begrypen, dan dat een ſlagaderlyk of aderlyk takje in den top der vinger, even aangeraakt, eene zulke beweeging, door hare levende ſtammen en vogten, tot aan het herte zonde konnen overbrengen, welke van

eene

eene aanmerkelyke uitwerking op het zelve was. Men ziet de ligt-beweeglykheid der levende ſpier-vezelen. Men gelooft vry vastelyk die der levende Zenuwen. Maar die der draden van het levend Hersſen-merg, maakt men alleenlyk op uit aanneemelyke redeneringen, ſteunende op afgelegener waarneemingen.

Het Zintuig nu van het Gevoel, is, onder alle Zintuigen, door welke de ziele gewaar word, het groffte: zo dat het begrip van beweeging, door de Zenuwen van eenig ander zintuig overgebragt, noch naar evenredigheid, moeilyker zy.

Dus verre, rakende 's Menſchen gewaarwording van vreemde lighamen, ter inleiding en bekorting van het volgende.

's MENSCHEN gewaarwording van zyn lighaam, ontſtaat door de werking van zyn lighaam op zyne ziele, of van zyne ziele op zyn lighaam.

I. Door de werking van het lighaam op de ziele, word de menſch eenig deel zynes lighaams gewaar, wanneer het een deel deszelven de Zenuwen van het welgeſtelde zintuig, des anderen middelyk of onmiddelyk beweegt, dermaten, dat deze beweeging, door der Ze-

nuwen vaste of vloeibare deelen, of die beide tevens, in het zelve tydſtip, met eenen vereiſchten trap van kragt, aan het Hersſenmerg worde medegedeeld; of ook, wanneer een vreemd lighaam 's menſchen zintuig van 't gevoel, in 't byzonder, alzo aandoet.

Deze gewaarwordingen van 's menſchen lighaam zyn ten deele verzeld met eene aandoening der ziele, die hem noodzaakt het deel des lighaams op zyne ziele werkende, gedurende de gewaarwording, *als zyn eigen* te erkennen; en ten deele zyn zy, even als de gewaarwordingen van vreemde lighamen, niet verzeld met eene zodanige aandoening der ziele.

Door het Zintuig van het Gezigt ontſtaan gewaarwordingen der deelen van 's menſchen lighaam, *niet* verzeld met evengemelde aandoening der ziele.

Door het zintuig van 't gevoel, ontſtaan gewaarwordingen der deelen van 's menſchen lighaam, *al* verzeld met die aandoening der ziele.

Een vreemd lighaam eenig deel van 's menſchen lighaam, voorzien met het zintuig des gevoels, aanrakende, verwekt gewaarwording van beide, met zulk eene aandoening der ziele, die hem noodzaakt het aangeraakte

te deel, in tegenſtelling van het aanrakend lighaam, gedurende die gewaarwording, als *zyn eigen* te erkennen.

Twee deelen van 's Menſchen lighaam, beide met het zintuig des gevoels voorzien, en malkanderen aanrakende, verwekken onderling eene gewaarwording, door welke zy beide als *zyn eigen* moeten worden erkend.

Een gantſchelyk verlamd of verſtorven deel van 's menſchen lighaam, bewogen, en dus mede bewegende de welgeſtelde, ten gevoel dienende, Zenuwen dier deelen, waar aan het gehegt is, verwekt gewaarwording van deze laatſte, als van *zyn eigen*, maar van zig zelf, als van een vreemd.

Behalven de Zenuwen, tot het eigentlyk zintuig des Gevoels dienende, konnen ook andere, en misſchien alle Zenuwen, onder het vereiſchte als voren, de deelen, tot welke zy behooren, doen gewaar worden, als *'s menſchen eigen.*

Immers zulke Zenuwen, die, in haare gewoone bediening, deelen van 's menſchen lighaam doen gewaar worden, zonder gemelde aandoening; ofte ook zulke, die in haare gewoone bediening, in het geheel geene gewaarwording van lighamen verwekken; - ook zulke Zenuwen, - buitengewoon ſterk bewoo-

gen wordende, doen klaarlyk, in ſommige gevallen, de deelen, tot welke zy behooren, gewaar worden, als *'s menſchen eigen.* Een zeer ſterk licht is den Oogen, en een zeer ſterk geluid den Ooren, pynlyk.

Zoo dat tot het zintuig des Gevoels, by ontſtenteniſſe van onderſcheidene naamen, mede moeten gebragt worden alle Zenuwen, bekwaam om eenig deel van 's menſchen lighaam, als *zyn eigen*, te doen gewaar worden, ter oorzaake van Opſpanningen der Vaten, Gezwellen, knagingen, verbeelding, hitte, koude, en anderen.

Echter zyn onder alle gewaarwordingen van 's menſchen lighaam, als *zyn eigen*, deze de meest onderſcheidene, welke door de Zenuwen, tot het eigentlyk zintuig des gevoels dienende, ontſtaan: meer nog, wanneer zy door eenige uitwendige oorzaak, — min, wanneer zy door eenige inwendige, in of onder de huid, — bewoogen worden.

Deze zyn de gewaarwordingen van 's menſchen lighaam, welke door de *rechtſtreekſche* werkingen des lighaams op de ziele ontſtaan: in onderſcheiding van die, welke hierna zullen aangetekend worden, en door de wederkeerende werkingen des lighaams op de ziele, worden geboren.

II. Door

II. Door de werkingen der ziele op het lighaam, word de menſch eenig deel zyns lighaams gewaar, in denking, en in willekeurige beweeging.

Ingeſpannene denking maakt de gewaarwording van eenig deel des lighaams, reeds ontſtaan door de werking van 't lighaam op de ziele, levendiger.

Ingeſpannene denking verwekt een gevoel van laſt en ſmerte in het hoofd, doende het zelve dus gewaar worden, als een deel van *'s menſchen eigen* lighaam.

Beſtendige ziels-geſteltenisſen, en ſchielyke ziels-beweegingen voor al verbeeldingen, konnen veranderingen in 't lighaam te weege brengen, die gewaarwordingen veeler deelen des lighaams, als *'s menſchen eigen*, ten gevolg hebben.

Bekommering over de beweeging van het herte en ſlagaderen, kan die beweeging veranderen, en 't herte doen gewaarworden als een deel van *'s menſchen eigen* lighaam.

Vestigingen der gedagten op de uitwerkingen van eenig middel, ter vermeerdering van de Wormswyze beweeging der Darmen genomen, kan die beweeging merkelyk aanzetten.

Alle

Alle deze en dergelyke gewaarwordingen van deelen des lighaams, ontſtaan, het zy door de werking der ziel op het begin der merg-draaden, 't zy door den invloed van levens-geesten en andere vogten, die denking volgt, op de merg-draaden binnen de Hersſenen zelve bepaald blyvende, ofte op de Zenuwen tot in die deelen, welke men gewaar word, voortgelopen: alles, met eenen vereiſchten trap van kragt.

Willekeurige beweeging verwekt gewaarwording van het bewoogen deel, als *'s menſchen eigen.*

Tot de gewaarwordingen door willekeurige beweeging, konnen, in dezen, gebragt worden zulke, die ontſtaan door kramp en ſtuiptrekkingen. Onwillige beweeging van Spieren, geſchikt tot willekeurige!

Wyders konnen tot dezelve gewaarwordingen, in dezen, ook gebragt worden zulke, die ontſtaan door eene buitengewoone beweeging van het Herte, van de Slagaderen, en van andere deelen.

Alle deze gewaarwordingen worden geboren door middel van de rekking of onderlinge drukking der Zenuwen en Zenuw-draaden van het bewogen deel, met eenen vereiſchten trap van kragt, verwekt: en welke beweeging zel-

zelve geboren word door den invloed van levensgeesten en andere vogten, die op de wille volgt.

Alle gewaarwordingen dan, der deelen van 's menſchen lighaam, als *zyn eigen*, op denking, of op willekeurige beweeging volgende, hebben ter eerdere en afgelegener oorzaak, de werking der ziele op het lighaam, naamlyk op het begin der Merg- en Zenuwdraden voorgemeld; of op de levens-geesten; of op die beide tevens: en ter nadere en onmiddelyker oorzaak, de werking des lighaams op de ziele: terwyl de beweeging der Merg-draden zelve, — of de meerdere invloed van levens-geesten en andere vogten, in de Merg-draden binnen 't Hersſen-merg bepaalt, maar meestal in de voorgelopene Zenuwen, — of ook de rekking en drukking, door willekeurige beweeging ontſtaande, — eene aandoening verwekken als andere lighamen, die 't zintuig van 't gevoel aanraken, en dus die deelen van 's menſchen lighaam doen gewaar worden, als *zyn eigen.*

En zyn derhalven deze alle eigentlyk mede gewaarwordingen, welke door het lighaam geboren worden, maar door deszelfs *wederkeerende* werkingen op de ziele: in onderſcheiding van die, welke bevorens zyn aangetekend, door de rechtſtreekſche werkingen

gen des lighaams op de ziele, te worden gebooren.

Zo ontſtaat dan alle gewaarwording van vreemde lighamen in 's menſchen ziele, regtſtreeks, door zyn lighaam, als waarop zy alleen werken. Alle gewaarwording der deelen van 's menſchen lighaam, zonder eene aandoening der ziele, die hem noodzaakt het gewaar geworden deel als *zyn eigen* te erkennen, ontſtaat rechtſtreeks door het lighaam. Alle gewaarwording der deelen van 's menſchen *lighaam*, verzeld van die noodzakende aandoening der ziele, ontſtaat, of by rechtſtreekſche, of by wederkeerende werking door het lighaam. Weshalven alle gewaarwording van alle lighamen, in 's menſchen ziele, ontſtaat door zyn lighaam.

HET ſchynt gepast, om nu te overwegen die betrekkingen tusſchen 's menſchen ziele en lighaam, mitsgaders beider werkingen en leidingen op en van elkander, die men waarneemt geene gewaarwording des lighaams in de ziele te doen opryzen, offchoon men zulks uit beſpiegeling zoude mogen vermoeden te zullen geſchieden.

Het verband van ziele en lighaam verwekt op zig zelve in den menſch, ook terwyl hy wakende zig zelfs bewust is, geene gewaarwor-

wording van zyn lighaam. Een menſch, die op zyn lighaam agt geeft, kan wel natuurlyker wyze geen oogenblik zyn, zonder deze of geene deelen deszelven gewaar te worden. Het licht doet hem die zien. Hy word zulke, als *zyne eigene*, gewaar, — welke onderſteund worden, — welke door dekſel worden aangeraakt, — welke malkander onderling aanraaken, — welke, aan een gehegt, op malkanderen zwaar weegen, — welke willekeurig, of door eenige uitwendige kragt, bewoogen worden, — welker vaten, door ongemeene doortogt der dierlyke vogten, worden uitgezet; — welke door hitte of koude der lugt worden aangedaan. Maar ieder byzondere gewaarwording van ieder byzonder deel, kan ophouden. Men doe, de oogen ſluitende, de bloote hand rusten, de Onder-arm vry van knelling, de Vingeren ſlegts even verwyderd, zonder poging tot beweeging, by eenen bedaarden omloop der dierelyke vogten, in een gematigde en ſtille lugt. Alsdan zal 's menſchen gewaarwording van zyne hand bepaald zyn tot deszelfs rustende oppervlakte. De menſch word, noch zyne onbelemmerde ingewanden, noch zyne levende vogten, noch de buizen die haar bevatten, ooit gewaar, ten zy zy de zintuigen buitengewoon, en met eenen vereiſchten trap van kragt, aandoen.

Niet

Niet alle werking of lyding van 's menſchen lighaam, verwekt gewaarwording van het zelve. Dit blykt onderſcheidentlyk in de volgende waarneemingen.

Niet alle werking van vreemde lighaamen op 's menſchen lighaam verwekt gewaarwording, 't zy van haar zelve, 't zy van 's menſchen lighaam. Het zintuig van 't Gezigt, door al te zwakke licht-ſtraalen aangedaan, verwekt geene gewaarwording van eenig lighaam. De zintuigen van Gehoor, Reuk en Smaak, verwekken geene gewaarwording van eenig lighaam, dan alleen voor zo verre zy onder het zintuig van Gevoel, in eene zeer uitgebreide betekeniſſe, begreepen zyn. Het zintuig van gevoel, al te zwak aangedaan, verwekt geene gewaarwording van eenig lighaam: eene ſtille en gematigde lugt, ſchoon alsdan in eene gedurige verandering, beide van beweeging en warmte, verwekt geen gevoel.

Niet alle werkingen van vreemde lighaamen op 's menſchen lighaam, die invloed heeft op de ziele, verwekt gewaarwording, 't zy van hun zelve, 't zy van 's menſchen lighaam. Hoe vermogend werkt een veelzins bezwangerde dampkring op 's menſchen lighaam, en ook, door het lighaam, op de ziele, zonder dat de menſch, door die werking,

king, ofte de uitvloeizelen, die de lugt bezwangeren, ofte zyn lydend lighaam, gewaar word.

Niet alle middelyke werking van deelen des lighaams op malkanderen, verwekt gewaarwording van 's menſchen lighaam. Het Oog, door al te zwakke lichtſtraalen aangedaan, doet eenig deel van 's menſchen lighaam, zo min als een vreemd, gewaar worden. Het gekraak van bewoogene Gewrigten in *Scorbutique* ongeſteldheden, verwekt geene gewaarwording der bewoogene deelen. Geen deel van 's menſchen lighaam, vast of vloeibaar, is een voorwerp van reuk of ſmaak: alle zyn het gewezene deelen deszelven, die reuk of ſmaak doen ontſtaan.

Niet alle onmiddelyke werking van deelen des lighaams op malkanderen, verwekt gewaarwording derzelve. De omloop der vogten door haare buizen, de klopping van het hart en ſlagaderen, de Wormswyze beweeging der Darmen, verwekken veelal, in den ſtaat der gezondheid, geene gewaarwording dier deelen.

Niet alle onmiddelyke werking der deelen des lighaams op malkanderen, die invloed heeft op de ziele, verwekt gewaarwording derzelve. Een belemmerde omloop van bloed

door de Hersſenvliezen, veroorzaakt zwaarmoedigheid: eene verſnelde beweeging van vogten, door een zwak en ligt-aandoenlyk Hersſen-merg, baart veele en zeer verſchillende gemoedsdriften. Duidelyke blyken van haaren invloed op de ziele, zonder eenige gewaarwording der byzondere deelen des lighaams, die dit alles in de ziele uitwerken!

Niet alle werking van 's menſchen ziele op zyn lighaam, verwekt eene wederkeerende werking des lighaams op de ziele, noch verwekt derhalven altoos gewaarwording van eenig deel des lighaams. Dit blykt onderſcheidenlyk in de volgende Waarneemingen.

Denking verwekt, onmiddelyk en op zich zelve, in 't geheel geene gewaarwording van eenig deel van 's menſchen lighaam, ſchoon zy, in den menſch, altoos den dienst van 't Hersſen-merg, en deszelfs allerfynſte vogten, vordere. Men herinnere zich, 't geen van het verband der ziele en des lighaams, betrekkelyk tot gewaarwording van eenig deel des lighaams, bevorens is aangetekend.

Willekeurige beweeging verwekt onmiddelyk, op zich zelve, en in haaren oorſprong, in het geheel geene gewaarwording van het Hersſen-merg en Zenuwen, ſchoon zy alleenlyk door middel van die beiden en derzel-

zelver allerfynſte vogten, begonnen worde. Dit is kennelyk.

Maar wyders: Willekeurige beweeging verwekt niet altoos gewaarwording van Spieren of Gewrigten, ſchoon zy door dezelve onmiddelyk volbragt worde. De klaarheid der gewaarwordingen van eenig deel, als *'s menſchen eigen*, door willekeurige beweeging ontſtaande, is evenredig aan de meerdere of mindere verknogtheid van den werkenden Spier, met de Huid. De Spieren der Gehoorbeentjes beweegen zich vermoedelyk, even als de Spieren der Oogenleden, en die tot de ademhaling dienen, ten deele volgens eene drift, den levenden Dieren eigen, en ten deele door den invloed der wille: zulks zy by inſpanning van het Gehoor, vermoedelyk, den wille opvolgen, nevens de Spieren van het uitwendig Oor. Ondertuſſchen ontſtaat, door haare beweeging, geene gewaarwording van 't bewoogen deel. Dan, het volgende bewys van het voorſtel ſchynt beſlisſende.

By een geheel verlies van het gevoel, en een gedeeltelyke overblyving van de beweegings-kracht in eenen Voet; zal de menſch zyne Teenen noch, na keuze, beweegen. Hy zal als dan de bewoogene Teenen gewaar worden door het Gezigt, even als vreemde

lighaamen, maar niet als *zyne eigene*, door het Gevoel. Hy ſluite zyne Oogen, of bedekke zynen Voet: en een ander zal hem de Teenen, naa keuze, zien beweegen, zonder dat hy zelfs eenige gewaarwording, hoe genaamd, van haar hebbe: hy zal ſlegts bewust zyn, dat hy haar beweegen wil. In eene verlamming, als voren, van een Been, en Dye tevens, zal de menſch, al gaande, het geheele Been noch, na keuze, beweegen. Hy lette als dan niet, door 't Gezigt, op de voortzetting van het Been, maar hy wille alleenlyk by aanhoudendheid gaan, ter zelver tyd, dat het Been, buiten zyn weeten, door eenige hindernis, wederhouden word. In dit geval zal hy meenen, dat het Been zynen wille na gewoonte gevolgd zy; en dat hy derhalven daar op als voren ſteune, als wanneer hy het gezond Been zal pogen op te ligten om voort te gaan; maar, door zyne mening misleid, met der daad nederploffen: gelyk hy dan ook zich dikwils, nopens de ligging van dat verlamd Been, geheel en al misleid zal bevinden.

De REDEN, waarom in zo veelvuldige werkingen van vreemde lighaamen op den menſch, van 's menſchen lighaam op de ziele, en van de ziele op het lighaam, geene gewaarwording van 's menſchen lighaam in de ziele

ziele ontſtaa, die men, volgens beſpiegeling, in dezen zoude mogen vermoeden, is zeer eenvoudig, en doet zich ſtraks op, in eene voorafgaande ſtelling, houdende de waargenomene vereiſchten ter gewaarwording van vreemde lighaamen, als een regel der natuur, ter gewaaarwording mede van 's menſchen eigen lighaam, even gelykelyk plaats hebbende.

De gewaarwording van 's menſchen eigen lighaam heeft wel, in tegenſtelling der gewaarwording van vreemde lighaamen, deze byzonderheden: dat dezelve uit de werking der ziele haaren oorſprong kan hebben; dat zy door de onderlinge werking van de deelen des lighaams op malkanderen, kan verwekt worden; en dat zy ten deele verzeld gaat met eene aandoening, die den menſch noodzaakt, het gewaargeworden deel, geduurende de gewaarwording, als *zyn eigen* te erkennen. Maar die byzonderheden veranderen niet de gemeene vereiſchten ter gewaarwording van lighaamen.

Deze vereiſchten nu, in alle aangeroerde en ſoortgelyke gevallen ontbreekende, zoo moet ook in dezelve alle gewaarwording van lighaamen, eigen zo wel als vreemde, meede ontbreeken.

Het zintuig van 't gezigt, de eerſte weg ter gewaarwording van lighamen, doet 's menſchen lighaam, niet anders als een vreemd, gewaar worden.

Het zintuig van 't Gevoel, in deszelfs uitgebreide betekenis, de tweede weg ter gewaarwording van lighamen, is het groffte der Zintuigen. De beweeging der Zenuwen, ter gewaarwording van lighaamen door dit zintuig, is na evenredigheid grof.

Dus begrypt men ligtelyk, dat vreemde lighaamen veelzins op 's menſchen lighaam, en door het zelve op 's menſchen ziele, kunnen werken; gelyk meede, dat deelen van van 's menſchen lighaam, veelzins, middelyk en onmiddelyk, op malkanderen kunnen werken; ja dat zy rechtſtreeks en by wederkeering op de ziele kunnen werken, zonder tevens aan den menſch zelve eenig lighaam, vreemd of eigen, te doen gewaar worden; vermids ontſtentenisſe van zulke kracht haarer werking, als tot dat einde is toereikende.

WYDERS ſchynt het gepast, aan te roeren het onderſcheid tusſchen verbeelde en wezenlyke gewaarwordingen van lighaamen in het gemeen, en van 's menſchen eigen lighaam in het byzonder.

Men

Men kan zich verbeelden, zyne geheele hand, met geſlotene oogen, en zonder aanraaking, gewaar te worden; maar vervolgens, door het Gezigt, wezentlyk gewaar wordende de verhevene Aderen, over 's hands rugge loopende, de nagelen, de knokkels en verdere huid, alle in kleur of gedaante verſchillende; en voorts door het Gevoel, alle die deelen der hand dadelyk onderſcheidende, erkent men draa het verſchil eener verbeelde en wezentlyke gewaarwording van lighaamen. De verbeelding kan zoo levendig zyn, dat afgezette ledematen eene zeer onderſcheidene gewaarwording van zich zelven ſchynen te verwekken, als deelen van *'s menſchen eigen* lighaam. Hier toe zyn betrekkelyk de Verbeeldingen in bedwelming, Droomen, en Ylhoofdigheid.

De reden, het geheugen, het onderling behulp der Zintuigen, en het bevindelyk onderſcheid in 's menſchen overreding, die de waarheid, ofte in tegendeel de dwaling, ten grondſlag heeft, kunnen en moeten den menſch, in het ſchiften van verbeelde en wezentlyke gewaarwordingen van lighaamen, geleiden.

TEN beſluit dezer Proeve, zullen de volgende Aanmerkingen, in de voorgaande Waarneemingen gegrond, verſtrekken.

I. Hy, die het zamenſtel aller deelen des levenden lighaams, zoo verre zy den menſch kennelyk zyn, en tot onderſcheidene gewaarwordingen van lighaamen dienen, byzonder de twee halfronden der Hersſenen, met de Zenuwen, in haren oorſprong, loop en einde, zoo onderſcheiden, zich in beſpiegeling voorſtelt, en tevens het één, ondeelbaar, zelf bewust, en gewaarwordend beginſel gade ſlaat: Hy, die de deelen zyns lighaams, welke hy als *zyne eigene* gewaar word, en tevens zyne ziele, die dezelve dadelyk gewaar word, in het zelve tydſtip, zamen vergelykt, ſchynt *eene zekerheid* te moeten erlangen, *van ziele en lighaam, als in natuur verſchillende*, welke geenen twyffel gedoogt, geene dwaaling onderhevig is, en op zyn verſtand als indringt. Men heeft aangetekend, hoe BOERHAAVE, zoo gewoon zyne woorden te weegen, in zyne ernſtigſte oogenblikken te kennen gaf: „ dat „ hy het ontwyffelbaar onderſcheid tusſchen „ ziele

„ ziele en lighaam, by ondervinding veel „ levendiger gevoelde en doorzag, als ie„ mand ooit door wysgeerige overdenkingen „ zoude kunnen opmaken." Dit is veelal het voorregt van kennisse, op ondervinding steunende, of uit ondervinding, door eene voor elk bevattelyke redenering, afgeleid.

II. Wederom: Hy, die zich voorstelt dat zelve zamenstel, met de Zintuigen, als bestemd om de vermogens der ziele, in den beginne verborgen en werkloos, te ontwikkelen, en werkzaam te doen worden: die deze vermogens der ziele gadeslaat, als bestemd, om door den dienst van dat zamenstel en zintuigen te worden ontwikkeld en werkzaam gemaakt: die uit dit oogpunt het verband van ziele en lighaam beschouwt: deze schynt ook in de zamenvoeging van die beide, schoon in natuur zelf verschillende, te moeten merken eene wisse proeve des algemeenen en alouden regels: *dat alles op malkander passende gemaakt zy.*

III. Het gestel van 's menschen levend lighaam, na alle Ontleedkundige en Natuurkundige ontdekkingen en waarneemingen tot hier toe, levert geen meerder begrip op van gewaarwording en zelf-bewustheid, als eene levende Plant; dat is, in 't geheel geene.

Hier uit is af te neemen, wat men van verdere naſpeuringen en ontledingen, ook van levende Dieren, mitsgaders van verdere waarneemingen, rakende de ligt-beweeglykheid en aantrekkings-kracht, ten deezen opzigte, na reden, kan verwagten.

IV. Zelf-bewustheid in den levenden menſch, afhankelyk van den toeſtand zyns lighaams, is onafhankelyk van alle gewaarwording van lighaamen, zelf van 's menſchen eigen. Het behelst niets ongerymds, *zich* eenen menſch voor te ſtellen, die, gelyk in eene ſoort van onvolkomen verlamming gedeeltelyk plaats heeft, alzoo, nopens alle deelen zyns lighaams, miste de gewaarwording derzelve, als *zyne eigene*, door dergelyke algemeene verlamming, het gevoel ſchorsſende; en wiens oogen tevens door geen licht beſtraald wierden.

V. Indien de mededeeling eener beweeging van een afgelegen Zenuw-takje aan het Hersſen-merg, de ziele ter gewaarwording van lighaamen dienende, zeer bezwaarlyk valt te begrypen; zo moet het begrip van den dienst dezes mergs, en deszelfs byzondere deelen, ter verwekking van verbeelding, geheugen, en andere werkingen der ziele, noch ongelyk veel duisterer zyn; als

waar

waar toe de gewaarwording ſlegts de eerſte trap is. Men mooge dus, daaromtrent uit vergelyking redenkavelende, eenige niet onaanneemlyke algemeene bedenkingen opgeeven; maar die dienst tot gemelde einden in het byzonder te willen verklaaren, ſchynt nauwlyks beſtaanbaar met den ernst, aan eenen Onderzoeker der Natuur voegende.

VI. Nopens den onderlingen invloed van ziele en lighaam, is aangemerkt: „ dat „ de menſch, in dien invloed, ſomtyds zyn „ werkend of lydend lighaam gewaar word, „ als *zyn eigen*, en dat ſomtyds geene zoo„ danige gewaarwording dezen invloed ver„ zeld." In de laatſte gevallen heeft de menſch geen meerder bezef van zyn lighaam, als hy zoude hebben van eenig vreemd lighaam, 't welk zich na zynen willekeur zoude beweegen: of, als hy zoude hebben, wanneer een andere, dan zyn eigene geest, in hem, willekeurig zulke verandering deed ontſtaan, als anderzins door dien onderlingen onmerkbaren invloed van ziele en lighaam verwekt word.

VII. De gemeenſchap van 's menſchen ziel en lighaam is, aan de eene zyde beſchouwd, allerinnigst. Zy is, aan eene andere zyde beſchouwd, zeer bepaald. Ziel

en

en lighaam oorſpronkelyk, en in haare natuur, verſchillende, worden dus niet begreepen, van natuur eenig verband te hebben. Dat verband word begreepen te beſtaan door inſtelling. Dat de menſch in 't geheel eenige deelen zyns lighaams gewaar word, dat hy eenige dier deelen, als *zyne eigene*, gewaar word, dat hy ſommige van 's lighaams werkingen kent, word begreepen te zyn enkel door inſtelling, en afhankelyk van bepaalde voorwaarden. De deelen van 's menſchen lighaam, die hy niet gewaar word, de deelen des lighaams, die hy niet als *zyne eigene* gewaar word, en 's lighaams werkingen, waar van hy geen kennisſe heeft, zyn onvergelykelyk talryker, dan de tegenovergeſtelde. Derhalven leert de zaak zelve, eerder na te ſpeuren de voorwaarden, middelen en wegen, op en door welke de ziele eenige deelen des lighaams gewaar word, en eenige van deszelfs werkingen kent; dan wel, zich te bevreemden over 's menſchen geheele onbewustheid van zoo talryke deelen en werkingen. Ondertusſchen geſchied het laatſte meest: als moest de ziele gedagt worden, van natuur bezef te hebben van alles, dat het lighaam, waar aan zy verbonden is, betreft. Dan, zelf de Ontleedkundige en de Geneeskundige ondervind, even-

eveneens als de onervarenen in die Wetenſchappen, ook ſomtyds zeer ongaarne, het tegendeel; zoo nopens de welgeſtelde, als nopens de ongeſtelde deelen van zyn eigen ligbaam.

VIII. Beſtendiglyk waargenomen verſchynzelen der natuur, die men, naa alle onderzoek, niet beſpeurt te vloeijen uit de eigenſchappen der dingen zelve, of ook uit eenige middel-oorzaak, worden toegeſchreeven aan de *Inſtelling*, dat is, aan den onmiddelyk-werkenden Wille, der Eerſte en Opper-oorzaak aller dingen. Het is echter, in het algemeen, mogelyk, dat eenigen dier verſchynzelen, door volgende naſpeuringen, blyken uit de eigenſchappen der dingen zelve, ofte ook uit eenige middel-oorzaak, beiden tot dus verre verborgen, te vloeijen. In dit geval zoude men, 't is waar, in de verklaaring dier Verſchynzelen, eene der tweede oorzaaken, hebben gemist. Maar ook deze zelve, ofte noodzaaklyk werkende, ofte immers afhankelyk zynde, zoude ons als dan tot de Eerſte en Opper-oorzaak geredelyk voortleiden.

Het

Het is bevorens uit Waarneemingen opgemaakt, dat het verborgen beginſel des levens van 's menſchen lighaam, als de band zy van zyne ziele en lighaam, buiten welke hy geene verbintenis van deze zyne deelen kent. Indien dit beginſel op zich zelve beſtaat, zoude zulks eene proeve van zoodanige feil, in de gewoone verklaaring der onderlinge werking van Ziele en Lighaam, opleveren.

NIEUWE WAARNEEMINGEN OVER HET LICHTEN DER VETTE OLIEN, EN SOORTGELYKE STOFFEN;

DOOR

MARTINUS VAN *MARUM*,

A. L. M. PHIL. EN MED. DOCT. TE GRONINGEN.

Sedert het door de menigvuldige Waarnemingen van verſcheide Natuurkundigen, doch inzonderheid door de onvermoeide vlyt van de Heeren DUSAY en BEECARI gebleeken is, dat zeer veele Lighaamen het vermogen bezitten, om, als zy in de duisternis gebragt zyn, zig lichtende te vertoonen, (om die reden *Phosphori* genaamd;) heeft men 'er zig op toegelegd, om aan andere Stoffen, welke dit vermogen misſen, het zelve door konst meede te deelen.

BEE-

BEECARI, en naa hem anderen, hebben bevonden, dat ſommige ſtoffen, zo wel uit het dierlyk, als uit het groeijende Ryk, de eigenſchap kunnen verkrygen, om in het duiſtere eenig licht van zig te geeven, alleen door hun eene zekere graad van Hitte mede te deelen. Het verwondert my, dat het hun onder alle deeze proeven nochtans onbekend is gebleeven, dat de *Vette Olien*, als zy eene groote trap van hitte verkreegen hebben, ſterk lichtende *Phosphoren* zyn.

Voor eenigen tyd met de kundige *Phyſiſche Inſtrument-maker*, GERHARD KUYPER, de kookende *Lynzaad-Oly* by avond tot eene *Phyſiſche* proef gebruikt hebbende, zetteden wy dezelve op eene duiſtere plaatſe weg, wanneer wy tot onze verwondering bemerkten, dat derzelver geheele oppervlakte verlicht waare.

De nieuwheid van dit fraai verſchynſel, heeft my aangezet, om hier omtrent verder eenige proeven in 't werk te ſtellen. In de eerſte plaats heb ik verſcheide anderen van het geſlagt der Vette Olien, ten deezen opzigte onderzogt, als de *Raapzaad-Oly*, *Hennipzaad-Oly*, en *Olyven-Oly*. Allen bevond ik even als de Lynzaad-Oly, ſterk lichtende, wanneer zy kookend heet waren.

Ver-

Vervolgens dagt het my wel der moeite waardig te zyn om te onderzoeken, of deeze eigenſchap zich alleen aan het Geſlagt der *Vette Olien* van Planten bepaalde, dan of zy ook in de overige ſoorten van Olien plaats hadde. Ten dien einde heb ik van de wezentlyke Olien (*Olia Eſſentialia*), de *Terebinthyn Olie*, en van de Verbrande Olien, (*Olea Empyreumatica*), de *Olie van Hartshoorn* beproefd, en bevonden, dat dezelven, ſchoon tot hun uiterſte graad van hitte gebragt, echter in het minſte niet lichtende waren.

Deeze eigenſchap dus aan de *Vette Olien* alleen eigen bevindende, veronderſtelde ik, dat dezelve ook in het *dierlyk Vet* zoude plaats hebben, vermids het zelve, Scheikundig onderzogt, van de Vette Olien der Planten niet anders verſchille, dan dat het met meerder vuur vereenigd zy, en daardoor eene meerdere graad van hitte vereiſcht om vloeibaar te zyn. Ik nam de proef met het *Runder-*, *Schaapen-* en *Varkens-Vet*, de *Boter* en de *Traan*. Allen bevond ik ze ſterk lichtende, als zy kokend heet waren, even gelyk de Vette Olien.

Laatſtelyk heb ik ook de proef met het *Waſch* in 't werk geſteld, dewyl het zelve een groot gedeelte Vette Olie bevat, het

welk niet alleen in dit opzigt aan myne verwagting voldeed, maar my daarenboven noch een zeer zonderling verſchynſel deed zien, het geen, zo verre ik weet, tot noch toe omtrent deeze of ſoortgelyke ſtoffe van niemand is waargenomen. Het *Waſch* naamlyk, zo draa het begon te kooken, vloog van zelfs in brand. Eerst rees 'er een zeer dikken rook uit op, welk ſchielyk in vlam veranderde. Offchoon ik wel oplettend was geweest, dat de vlam van de kolen de kookende Waſch niet konde bereiken, *twyffelde* ik echter noch eenigzins, of niet misſchien de dikke rook, door de wind neergeſlaagen zynde, de vlam van de kolen geraakt had, en daardoor het Waſch ontſtoken ware: doch deeze twyffeling verdween ras; want toen ik, de pot van 't vuur gezet, en met een plankje gedekt hebbende, het zelve 'er weder afnam, naa dat de vlam gebluſcht was, ontvlamde het weder op nieuw, *na verloop* van één of twee ſeconden. Ik bluſchte het weder op dezelfde wyze, en plaatste de pot met het plankje gedekt, na het duistere omtrent 25 ſchreeden ver. Het plankje daar af neemende, zag ik, dat niet alleen de oppervlakte van 't Waſch ſterker lichtende was dan eene van de Olien, welke ik onderzogt had; maar dat ook zelfs de rook zich als verſcheide vlammen vertoonde, welke uit de op-

oppervlakte van het Waſch opreezen. Dit duurde maar weinige ſecunden, wanneer het Waſch voor de derde maal in brand vloog. Het zelve, gelyk te vooren, dempende, en aanſtonds weder aan de vrye lugt blootſtellende, vattede het nu echter geen vlam meer, offchoon de oppervlakte van 't Waſch en de rook, in het eerst niet minder lichtende waren.

Dus dan bevonden hebbende, dat niet alle Olien, maar alleen de Vette Olien der Planten, en ſoortgelyke ſtoffen, door eene ſterke hitte in het duister lichtende zyn; ben ik voortgegaan, eenige omſtandigheden hier omtrent nader te onderzoeken.

Eerst heb ik beproefd, welke graad van hitte zy hebben aangenomen, wanneer hun oppervlakte zich lichtende begind te vertoonen. By geen van allen heb ik eenig licht kunnen bemerken, voor dat zy de hitte van 300 graden volgens de Schaal van FAHRENHEIT bereikt hadden. Doch, als zy daar weinig graden boven waren, begon hun oppervlakte eenigzints, doch zeer flaauw, verlicht te worden. Dit vermeerderde langzamerhand, tot dat de *Thermometer* omtrent tot 450 graden geklommen was, het geen by alle de ſtoffen, welke ik onderzogt heb,

ten naastenby eenpaarig geschiedde. Ik kon niet bemerken, dat het lichten aanmerkelyk vermeerderde, wanneer ik hun eene hogere graad van hitte mededeelde. Allen heb ik echter tot op 600 graden hitte kunnen brengen, uitgenomen het Wasch, het welk in de eerste proef in brand vloog, wanneer de *Thermometer* op 570 graden geklommen was, doch dezelve naderhand herhaalende, ontvlamde het Wasch eerst, wanneer het 582 graden hitte verkregen had.

Willende onderzoeken, of deeze eigenschap der Vette Olien, door hun dikwils te kooken, vermeerderd of verminderd word, heb ik de Lynzaad-Olie zoo lang gekookt, tot dat dezelve in eene *Phlogistische* Kool veranderde; doch deeze lichtte even sterk, als de Olie zelfs. Ik smeet dezelve uit de pot, en ze in stukken breekende, bevond ik, dat het niet alleen deszelfs oppervlakte was, welke zich lichtende vertoonde, maar dat de geheele *massa* deeze eigenschap verkreegen had.

Dewyl alle Vette Olien en het dierlyke Vet dit gemeen hebben, dat zy met eenig vuur vereenigd zyn, en het Wasch, 't geen heet zynde, het sterkst lichtende is, ook meerder zuur in zich bevat; ben ik hierdoor

op

op de gedagten geraakt, om de Olien met Zuuren te vermengen, waar toe ik de *Olie van Vitriool*, en den *Geest van Salpeter*, gebruikt heb; doch hiervan heb ik niet kunnen bemerken, dat het lichten eenigzints vermeerderd wierd. Ook heb ik Lynzaad-Olie met $\frac{1}{8}$ gedeelte *Zwavel* vereenigd; doch ook dit gaf geene verandering. Daarna heb ik eerst de Olie gekookt, en 'er den Vitriool-Olie, of Geest van Salpeter ingegoten. Wanneer ik slegts eenige druppen by vyf of zes oncen Olie gebruikte, konde ik hier van geene verandering bemerken; doch eene meerdere hoeveelheid van deeze Zuuren 'er bygevoegd hebbende, verminderde het lichten zeer aanmerkelyk.

Ik heb ook beproefd, of ik konde bemerken, dat de lichtende Olien iets met een geëlectriseerd lighaam gemeen hadden. Hier toe heb ik gebruik gemaakt van een *Electrometer* van CANTON, (beſtaande uit twee kleine Balletjes van Vlier-pit, aan dunne linnen draaden naast elkanderen hangende,) welke ik digt aan derzelver oppervlakte bragt; doch ik heb geene de minſte afſtooting van deeze Balletjes kunnen zien.

Laatſtelyk, dewyl het licht van ſommige *Phosphoren* vermeerderd word, door hun by

een geëlectriſeerd lighaam te plaatſen, heb ik ook de kookende Olie, vry ſtaande by den *Conductor* van eene ſterke *Electriſeer-Machine* geplaatst; doch hier van kon ik niet bemerken, dat het licht vermeerderd wierd, noch toen de Olie kookend heet ware, noch naaderhand, toen de hitte veel verminderd was, en het licht verflaauwde. Ook heb ik eene opgewekte Glaze Buis, als ook den knop van eene geladene Leidſche Fles, 'er by gebragt, maar zonder eenige verandering hier van te zien.

BERICHTEN

AAN DE

MAATSCHAPPYE

GEGEEVEN.

f

BERICHT

WEGENS EEN

NIER,

DAAR HET

BEKKEN

GEHEEL BUITEN DEZELVE GEPLAATST WAS;

DOOR

JACOBUS ROCQUETTE,

STADS MED. DOCTOR EN LECTOR.

In de maand January dezes loopenden Jaars 1774. vond ik by gelegenheid, dat ik in het *Theatrum Anatomicum* alhier, het Lighaam van eene tagtig-jaarige Vrouw ontleedde, in beide de Nieren dit opmerkenswaardige: naamlyk, dat het Bekken der Nieren (doorgaans binnen in dezelve geplaatst, zoo dat men het niet ontdekken kan, dan door

eene overlangſe doorſnyding over haar bolle zyde) geheel en al buiten dezelve geplaatst, en veel grooter was, dan in een natuurlyke en welgeſtelde Nier; dat is in zulk eene, daar noch in het Bekken, noch in de Pisleiders eenige Steenen of Graveelachtige ſtoffen plaats hadden, welke in ſtaat zouden hebben kunnen zyn, deze uitzetting te veroorzaaken. Dit zegt BARTHOLINUS menigmaal gevonden te hebben in die geenen, die met den Steen of het Graveel behebt waren; hy ſchryft zelfs, dat hy in diergelyke gevallen de Pisleiders zo uitgezet gevonden heeft, dat zy in haar omtrek zo groot waren als een Darm; doch niets van die natuur hadt in de Nieren van deze oude Vrouw plaats. Het maakſel, de plaatſing, de gedaante, en het gebruik der Nieren is ieder een, die in de Ontleedkunde maar eenigzins bedreven is, overbekend. Ieder een is het bekend, dat zy de werktuigen zyn, waar door de *Urine* van het Bloed afgeſcheiden, en waar uit dit vogt ontlast word, langs de *Ureteres* of Pisleiders in de Waterblaas, waarin de *Urine* zoo lang vergaderd en bewaard word, tot dat men genoodzaakt word zich daar van te ontlasten. Ieder Ontleedkundige weet ook, dat de Pisleiders, uit den boezem der Nieren voortkomende, en digt aan den hals van de Blaas eindigende, een vervolg zyn van een vliezig

Uit-

Uitſpanſel, binnen de Nieren geplaatst, het welk het Bekken der Nieren genaamd word. Dit Bekken nu, of de Vergaderplaats, (om dat de Tepels van BELLINUS, binnen in de Nieren geplaatst, alle met opene mondjes in het zelve eindigen, en 't *ſerum* van 't Bloed daar in uitſtorten,) is binnen de Nier geplaatst, waarſchynlyk, op dat het des te beter tegen alle uitwendige beledigingen beſchut zoude blyven. Doch in beide de Nieren van deze Vrouw vond ik het zelve geheel en al buiten dezelve geplaatst, gelyk men in de AFBEELDING duidelyk zien kan. — De letters *a. b. c.* verbeelden de drie Pypen, die het Bekken uitmaaken. Eén van deze Pypen gaat naar het bovenſte, één naar het onderſte, en één naar het midden des Boezems, de Nier in. Deze Pypen zyn grooter, dan naa gewoote. — WINSLOW zegt, dat het Bekken der Nieren in Menſchen geen enkele holligheid uitmaakt, maar onderſcheiden word in drie byzondere pypen of halzen. Dit zien wy, dat hier ook plaats heeft; maar teffens ziet men klaar, dat de drie byzondere Pypen als in één ſmelten, en eene holligheid uitmaken, die men eigentlyk het Bekken zoude kunnen noemen, 't welk alhier door de letter *d.* verbeeld wordt. Vervolgens ziet men, dat deze holligheid allengskens kleinder en naauwer wordt, zoo

dat

dat ze eindelyk in een nauwe Buis *e.* eindigt, welke een gedeelte van de *Ureter* of Pisleider is. — In beide de Nieren van dit Lighaam had even het zelve plaats; beiden waren zy langwerpiger en ſmalder, dan zy doorgaans zyn *f*, waar van waarſchynlyk de reden is, de buitenwaartſche ligging van het Bekken. Ik heb nauwkeurig de Nier van de andere zyde onderzogt, doch daarin niets anders dan in deze ontdekt, waar van ik een Afbeelding heb laten maken, om dat het geval my en meer anderen Genees- en Heelkundigen als zeer byzonder voorkwam, en waar van men by zeer weinige Schryvers ſlegts een diergelyk voorbeeld vind. —

By den onopgeſmukten, maar getrouwen Waarnemer SCHENKIUS, vind men wel verſcheide Waarnemingen over de Nieren, waar by veele voorbeelden worden aangehaald van Lighamen, in welke men maar eene Nier, in anderen, daar men drie, ja vier, Nieren gevonden heeft; zelf vind men daar ook voorbeelden van Nieren, die twee Bekkens en twee Pisleiders hadden, doch die zich vereenigden, eer zy de Water-blaas ingingen. Ook van Nieren, die met de Lever waren vastgegroeit. By SCHENKIUS zeg ik, die ons zoo veele Waarneemingen aangaande de Nieren heeft medegedeeld, vind ik geen geval, dat met dit eenigzins te vergelyken is.

By

By VESALIUS vind ik 'er geen voorbeeld van; ook niet by MORGAGNE, noch by RIOLANUS, ſchoon deze een menigte voorbeelden uit verſcheiden Schryvers aanhaald, van byzonderheden in de Nieren waargenomen. Hy verhaalt van twee Pisleiders in ééne Nier gevonden te hebben, doch hier in van die, daar SCHENKIUS van ſpreekt, onderſcheiden, dat zy op afzonderlyke plaatſen in de Waterblaas eindigden, de eene namelyk by den hals, en de andere in den bodem van de Blaas. FALLOPPIUS ſpreekt insgelyks van twee Pisleiders en twee Boezems of Bekkens in ieder Nier, doch binnen en niet buiten geplaatst. Nog by DIONIS, nog by WINSLOW, LIEUTAND, VERDIER, PETIT, HEISTER, VERHEYEN, CHESELDEN en COWPER, vind ik 'er een eenig voorbeeld van. De wydberoemde HALLER haalt vier Schryvers aan, by welke men een ten naastenby gelyk geval kan vinden; naamelyk by SPIGELIUS (1), BAUHINUS (2), RUYSCH (3), en EUSTACHIUS (4), te weten in zyne *Anatomiſche Werken*, want onder zyne Plaaten met de Verklaring van den wyd-

(1) Lib. VIII. tom. 10.

(2) Lib. I. tom. 21.

(3) Theſ. 3. t. 3. fig. 4. Theſ. IV. t. 1. fig. 1. Theſ. 6. prodr. t. 1.

(4) Tom. 12. fig. 12.

wydberoemden en onſterflyken ALBINUS, vind ik 'er geen voorbeeld van. — In het *Kweekſchool der Heelkunde*, vind men ook iets, dat 'er eenigzins by komt. Dan men moge vry de Afbeeldingen, die de aangehaalde Schryvers van deze Gevallen geven, naazien, men zal draa gewaar worden, dat zy met het onze in byzonderheid op verre naa niet gelyk ſtaan. Onder de vier aangehaalde Schryvers is EUSTACHIUS de eenigſte, by wien men eigentlyk kan zeggen, dat een voorbeeld plaats heeft van eene geheele buitenwaartſche plaatſing van het Bekken. My zyn geen Schryvers meer bekend, ſchoon ik 'er verſcheiden over hebbe naagezien, die Voorbeelden van dezen aart aanhaalen. — Doch geſtelt zynde, dat de aangehaalde gevallen gelyk waren, zoo neemt zulks de byzonderheid van het geval niet weg, en ik denk ook niet, dat het my iemand kwalyk zal duiden, dat ik, in navolging van deze beroemde Schryvers, dit geval tragtte der Geleerde Wereld mede te deelen. En aan wien konde ik 'er dan gevoeglyker verſlag van doen, dan aan eene Maatſchappy, die haar luisterryke Vergadering houd binnen deze Stad, in welke het geval ontdekt is, by gelegenheid, dat 'er ten nutte en ten dienſte van het algemeen, op het *Theatrum Anatomicum*, dit Vrouwlyk lighaam ontleed wierd.

— Om

— Om de byzonderheid van het geval heb ik de Nier in *Liquor* bewaard, en daar naa laten afbeelden; welke Afbeelding, en het Bericht daar van, als mede het *Origineele*, ik de vryheid gebruike aan de Maatſchappy mede te deelen, en tot een gedagtenis aan te bieden. Aangenaam zal het my zyn, en tot eere zal 't my ſtrekken, indien de Maatſchappy dit Bericht een plaats waardig acht in haare fraaije Werken, en het *Preparaat* onder haare Verzamelingen van Byzonderheden mag geplaatst worden. Zo ik hier in myn oogmerk bereike, zal het my aanmoedigen, der Maatſchappye nu en dan eenige voorkoomende byzonderheden mede te deelen; waar toe het Ampt, daar ik door den Edelen Groot Agtbaren Magiſtraat mede vereerd ben, my menigvuldige gelegenheden verſchaffen kan.

Haarlem
den 13. *Mey* 1774.

BERICHT

EENER UITZAKKINGE DES

KRONKELDARMS

DOOR DE

SCHEDE,

NAA EENE MOEILYKE VERLOSSING;

WAARGENOMEN DOOR

MAXIMILIAAN JACOB DE *MAN*,

MBD. DOCTOR.

Veelvuldig zyn de voorbeelden van ſcheuring der Baarmoeder onder de Verloſſing, welke ons, in de Gedenkſchriften der Genees- en Heel-kundigen, voorkoomen, zoo met, als zonder eenen gedeeltlyken, of geheelen ondergang van het Kind in de holte des Buiks: men zie GREGOIRE, in de *Hiſtoire de l'Academie Royale des Sciences*, *l'an* 1724. alwaar van 16 gevallen gewag gemaakt word,

word, welken hy in den tyd van 30 jaaren waargenomen heeft; voorts *Journal de Medecine, Chirurgie, par* Mr. A. ROUX, *tom.* XXV. *Decembre* 1766. en *tom.* XXVIII. *Mai* 1768. A. HALLER, *Opusc. Pathol. pag.* 85. G. D. BÖSSEL, *von der Wendung*; de *Stokholmſche Geneeskund. Berichten*, uitgegeeven 1765.; FLURANT, in de *Melanges de Chirurgie, par* Mr. CL. POUTEAU; HENR. HEPOM. CRANTZ, *de Rupto, in partus doloribus, a fœtu, utero*; GUILLEMEAU, *Livre des Accouch. liv.* II. *chap.* 13.; DE LA MOTTE, *liv.* IV. *obſ.* 313.; L. HEISTER, *Inſtit. Chir. Part.* II. *pag.* 728.; en de door hem aangehaalde Schryvers, als RUNGIUS; ROSSETUS; FAUSIUS by STRAUSSIUS; HILDANUS; ROONHUIS; SOLINGEN; STALPART VAN DER WIEL, *Miſcell. Nat. Curioſ.*; SALMUTH; MAURICEAU; ALBINUS; DIONIS; LOESCHER; *Act. N. Curioſ.*; PISTOR; SAVIARD, enz. Waar by men voegen kan: PLAZZONIUS; SCHOLZUS; BEHLING; RAYGERUS; *Acta Londinenſ.*; DOLDIUS; MULLER; PINEAU, en meer anderen. Invoegen dat de uitmuntende *Hoogleeraar* GUALTH. VAN DOEVEREN, myn oud en hoogstgeacht Vriend, in zyn voortreffelyk *Specimen obſ. Academ. cap.* VIII. die aldaar mede eene Waarneeming van eene doorſcheurde Baarmoeder opgeeft, te recht, in overeenſtem-

ming met den Grooten HALLER, *Opuscul. Pathol. pag.* 93. van meeninge is, dat dit ongeval minder zeldzaam plaats grype, als doorgaans geloofd word. Ja dat het zelve, met en nevens eene geweldige Bloedvloejing na de Kraam, de twee meest gemeene oorzaaken uitmaaken van die ſchielyke en onverwagte Sterfgevallen, welke, kort na de verloſſing, zoo meenig huis, uit eene nauwlyks bekomene Vreugde, in eenen diepen Rouw gedompeld hebben.

Dan, hoe uitgeſtrekt het getal zy dier Waarneemingen van geſcheurde Lyfmoeders, zoo vlye ik my nochtans, dat het volgend geval eenig onderſcheid en byzonderheden in zich bevatte, welke, zoo aan de beſpiegelende als beoeffenende Genees- en Heelkunke, van nut zoude kunnen zyn.

Op Maandag, den 3. *Augustus* 1772, het Weder, gelyk ook eenige naast voorige dagen, zeer warm zynde, wierd ik geroepen by eene gehuwde jonge ſterke Boerin; in het naabuurig Dorp *Hees*, binnen deezer Stads Schependom gelegen; by welke Donderdags te voren, zynde den 30. *July*, de Kraamweën eenen aanvang hadden genomen; den 31. het Water met een kennelyk geluid gebrooken, en het Kind in het Bekken gezon-

zonken was, met het hoofd naa beneden, doch ſchuins-overdwars, zoo dat het linker Oor ſchuins-voorwaards komende, het Achterhoofd tegen het regter Schaambeen, en een gedeelte van het Heupbeen, gelyk het Voorhoofd tegen het agterſte van het linker Heupbeen, en tegen het linker gedeelte van het Heilig Been, aanlag; en aldaar, door het geweld der Poozen, dermaate ware aangedrongen geworden, dat 'er geene omkeering der Vrucht plaats konde vinden, en alle Weën ydel afliepen; ja, ten laatſten, op eenmaal een einde namen.

De Vroedvrouw, welke 'er tegenwoordig was, geene kans ziende, wierd de verloſſing Saturdags, den 1. *Augustus*, met uitneeming der Herſenen, door middel van twee Haaken, met de vereiſchte voorzichtigheid, wederzyds eenen in het Hoofd vastgemaakt, bevorderd door de hand van onzen *Stads Operateur en Vroedmeester* J. MAAS; na dat hy, alvoorens, onder een nauwkeurig onderzoek, niet alleen door de opgemelde plaatſing des Kinds, maar ook door de grootte van deszelfs Hoofd, en tevens eene ſlinkſe voorwaard ſcheef liggende Baarmoeder, alle andere wegen van redding onmogelyk bevonden hadde.

Dit, niet zonder moeite, verrigt zynde, (want gelyk het Hoofd, zoo was ook het overige Lighaam des Kinds, vry groot en zwaar,) ontſtond 'er aanſtonds eene geweldige Bloedſtorting; en, vooraan in de Scheede, ontdekte de Vroedmeester een vreemd, langwerpig en worstagtig lighaam, het welk andere kleine lighaamtjes in zich bevatte.

Het was te dik, dan dat hy 't voor eenen tweeden Navelſtreng konde aanmerken, en het gebrek van een aanhangend Vlies, gelyk het *Meſocolon* of *Meſenterium* is, gaf hem, des tyds, aanleiding, om het niet voor een uitgezakt gedeelte van eenen Darm te houden. Evenwel vond hy agterwaards aan de linker zyde, 't zy *in*, 't zy *by* de Baarmoeder, (want dit te onderſcheiden, wierd, door de toenmaalige Bloedſtorting, en naderhand, door de verwygerde ontleding des Lyks, geheel belet,) eene opening, van waar het voorſz. onverwagt lighaam heenen kwam, en door welke hy het zelve, zonder moeite of pyn, wederom binnen bragt: waarna hy de Moederkoek, welke aan de Lyfmoeder noch overal vast zat, los maakte en uitbragt, leggende vervolgens de Vrouw met eenen losſeren ſluitband, ter vermyding van eene ſchaadelyke drukking, voorzien, hoo-

hooger met het beneden-, dan boven-lyf, te bedde.

Geduurende deeze geheele behandeling, had de Kraamvrouw, welke ik daar omtrent by herhaaling zeer naauwkeurig ondervraagd heb, geene buitengewoone hevige ſmerten gevoeld. Alleen klaagde zy, zoo *voor*, als *onder* het baaren, over pyn beneden in het linker en agterſte gedeelte van het Bekken; zynde dit de plaats, van waar het voorgenoemd vreemd lighaam, door de gevoelde opening, heenen kwam: terwyl de linkere Dye (zeker door drukking van den *Nervus Cruralis*, by deszelfs oorſprong uit het onderſte des Rug-mergs,) vooral voorwaards, zeer ongevoelig was.

Ondertusſchen bevond zy zich des nachts na de Kraam, en den volgenden dag, naa haar doen, redelyk wel.

Maar, 's Maandags 's morgens, haar water op eenen pot willende ontlasten, ſchoot de geheele linkere en benedenſte Omwending van den Kronkeldarm of *Flexura Coli*, waar mede hy in den Aarsdarm, of *Inteſtinum Rectum*, overgaat, ter lengte van ruim twee ſpannen, in eene dubbele buiging, gelyk dezelve in het Lighaam natuurlyk heeft, ter

Scheede uit; nochtans zonder eenig aanhangend *Meſocolon;* wordende dit door verſterving daar van afgeſcheiden, en gantſch verteerd bevonden.

Ik wierd toen voor het eerst geroepen; en, by myne aankomst, zag ik den uitgezakten Darm, nevens eenige daarbyhangende vezelen van het *Meſocolon*, reeds geheel zwart en verſtorven te zyn; als mede (gelyk naderhand by doorſnyding gebleeken is) hier en daar bezet met zoodanige Kerſenſteenen, als de Lyderes, volgens ontvangene bericht, in 't begin van haaren Barensnood; door den ſtoelgang in menigte geloosd hadde; en welke die harde lighaamtjes geweest zyn, die de Vroedmeester, by den aanvang, in dat worstagtig, en, toen ter tyd, niet genoeg bekend lighaam, gevoeld hadde.

Dit alles echter onaangezien, was de Lydereſſe niet alleen volkomen by kennis, maar had ook geene de minſte tusſchenpozing in den Pols; geenen Hik; geen koud en lymig Zweet; geen betrokken aangezicht, enz.

Haar Pols in tegendeel was byna natuurlyk; het Aangezicht bloozend; haare warmte maatig: blyvende zy in dien ſtaat, onder een ruim in- en uitwendig gebruik van Koortsbast,

bast, tot Dingsdag na den middag toe; als wanneer de Krachten ſpoedig afnamen; de Pols verviel; een kout Zweet, enz. en daags daarna, den 5. *Augustus*, des namiddags, omtrent vier uuren, de Dood volgde.

Myn oogmerk is hier niet, te onderzoeken, of, en op wat wyze, deeze ongelukkige Vrouw, vooral in 't begin, alvorens het hoofd des Kinds vast geklemd ware, 't zy door verſchuiving van het zelve, 't zy door omkeering dier Vrucht, en afhaaling by de Beenen, (ik zwyg, met opzet, van de *Keizerlyke Sneede*, als in dit ons gantſche geval, voor of naa, niet te pas komende: zie *Memoire de l'Academie Royale de Chirurgie*, *tom.* II. *pag.* 323. en G. VAN DOEVEREN, *loc. cit. cap.* VIII.,) had kunnen behouden worden.

Alleen vermeen ik, uit de bygebragte geſchiedenis, dit een en ander gevolg te moeten trekken:

I. Dat, hoe weinig men, wegens verweigerde opening des Lyks, en verder aangehaalde redenen, met genoegzaame zekerheid, de nette plaats bepaalen kan, alwaar het door den Vroedmeester gevoeld Gat geweest zy, door 't welk de Kronkeldarm was

uitgezakt, het nochtans zeker zy, dat men het zelve zoeken moest, of in den hals, of in het Lighaam der Baarmoeder, of in de Scheede.

II. Dat de Hals der Lyfmoeder alhier niet wel in bedenking komen kan; gemerkt, dat dezelve, hoe zeer ook, volgens HALLER, *Opuscul. Pathol. pag.* 96. vergeleeken met J. G. ROEDERER. *Elem. Artis Obſtetr. pag.* 25. in de laatſte maanden der Zwangerheid, allengskens opgetrokken, verwyderd, en verdund worde, zoo dat hy eindelyk ophoude, eene langwerpige Pyp, of *Tubus Cylindricus* te zyn; maar zich met de algemeene holte der Baarmoeder vermenge, of als één worde, onder de gedaante van een openſtaand gat in het onderſte dier Lyfmoeder; en nochtans, in geval van ſcheuring, eerder iets zoude doorlaaten in de tegenovergeſtelde Scheede, dan van buiten uit het Bekken eenig deel aanneemen.

III. Dat het vermoeden mede niet ligt vallen kan op het lighaam der Baarmoeder, wanneer men in overweeging neeme, dat het zelve, al aanſtonds na de verlosſing, zich te zamentrekkende, en een hard rond lighaam boven de Schaambeenen te gevoelen geeve; waar door de juiste tyd word aangeduid, om de

de Nageboorte, zonder gevaar van eene ſomtyds doodlyke Bloedvloeijing, uit te haalen. Invoegen dan, dat door die zamentrekking, de geſcheurde opening, na verloop van twee volle dagen, zoodanig zoude moeten zyn toegetrokken geweest, dat de wederuitzakking van den reeds ingebragten Karteldarm, byna onmögelyk ware. Het geval van RUNGIUS, aangehaald by HEISTER, *Inſtit. Chir. Part.* II. *pag.* 728. diend ter bevestiging: Deeze naamlyk, eene Vrouw, langs de gewoone wyze verlost hebbende, voelde duidelyk de Darmen, door een gat, in den bodem der Baarmoeder, wederhield dezelven, met zyne hand zoo lang, tot dat, door genoegzaame zamentrekking der Lyfmoeder, de doorzakking dier Darmen belet wierde, waarna de Lyderes gelukkig herſtelde.

IV. Dat derhalven de Scheede, en wel derzelver boven- en links agterwaardſche gedeelte, de meest waarſchynlyke plaats onzer ſcheuring geweest zy.

V. Dat aan den Vroedmeester geene verwyting van deeze Scheuring gedaan kan worden; wyl, behalven veele andere redenen, dezelve dan, met zoodanig eene vermeerdering van pynen zoude verzeld gegaan

zyn, als de Lyderes, by herhaaling getuigd heeft, niet ondervonden te hebben.

VI. Dat die Scheuring veel eer ſchyne, trapswyze, en daarom zonder eene ſchielyk vooraf gaande en hevige ſmerte, (waar van het tegendeel te zien is, *Journal de Medecine, Chirurgie, &c. par* A. ROUX, *tom.* XXV. *Decembre* 1766. en *tom.* XXVIII. *Mai* 1768.) veroorzaakt, en toe te kennen te zyn, aan eene geweldige drukking van het voorhoofd des Kinds, tegen het onderſt omgewend gedeelte van den, met harde, ongelyke, en tegenſtand-biedende Kerſenſteenen bezetten Karteldarm; waar door, zoo in denzelven, nevens het aanhangend *Meſocolon*, als in de Scheede; vooral by zoo een ſterk, jong, en bloedryk Menſch, als deeze Vrouw was, noodwendig eene onſteking heeft moeten onſtaan; welke, door eene zo lang aanhoudende knelling; gelyk ook de warmte, en tot het verderf hellende geaartheid der Teeldeelen; de hitte van het Weder, enz. niet anders, dan in eene verſterving, heeft kunnen overgaan. Invoegen dat door de verlosſing, en het uithaalen van zulk een zwaar Kind, 't geen, gelyk gezegd is, niet zonder moeite te werk gegaan is, 'er niets natuurlyker zy, dan dat die verſtorvene, en nauwlyks zamenhangende deelen, geſcheurd

zyn

zyn geworden; met uitzakking van den verſtorven, en van zyn *Meſocolon*, of reeds afgeſcheiden, of op de minſte aanroering, ligt af te ſcheidenen, Kronkeldarm.

VII. Dat dienvolgens de *Clysteren* by barende Vrouwen tydig, en zelfs by herhaaling, gezet, ter ontruiming van alle ſchadelyke lighaamen in de Darmen, zich hier door op nieuws niet weinig aanpryzen.

VIII. Dat het te verwonderen zy, dat by zoo eene aanmerkelyke Verſterving, de Lyderes zoo lang vry gebleven is van alle zoodanige Toevallen, welke anderzins, als eerſte, en zoo veele zekere kenmerken der verſterving, alomme worden opgegeeven: Waar uit dan blykt, dat onze *Semeiotica*, ook in deeze, vry gebrekkig zy; althans, dat 'er eene inwendige Verſterving, al eenigen tyd plaats kan hebben, zonder dat een tuſſchenpozende Pols, koud en lymig Zweet, Hik, enz. zulks te kennen geeven.

IX. Dat de zwaare Bloedſtorting, welke aanſtonds op de verloſsing gevolgd is, niet oorſpronglyk zy van de losgemaakte Moederkoek; aangezien deeze noch overal vast bevonden wierd: ook niet van de plaats der Scheu-

Scheuring; wyl aldaar alles verſtorven moet zyn geweest, en alzoo buiten ſtaat om bloed te geeven.

Dan, ik vergenoege my hier mede, en laat aan het oordeel en doorzicht van meer kundigen over, om verdere gevolgen uit deeze myne Waarneemingen, ten nutte van zich en anderen, te trekken.

Nymegen,
den 24. *November* 1773.

BERICHT

BERICHT

WEGENS HET LIGTVAARDIG INSTEEKEN VAN

KREEFTEN-OOGEN

IN DE

OOGEN DER MENSCHEN;

DOOR

JACOB VANDER HAAR.

't Is by veele menſchen een gemeen gebruik, en 't heeft zelf de aanpryzing van den beroemden HEISTER, en van anderen (*), dat, wanneer iemand eenig vreemd

(*) *Inſtitut. Chirurg.* Part. II. cap. 42. —— Dezelve Schryver raad ook het inſteeken van een Paarl; en C. v. SOLINGEN, bladz. 70. een plat Koekje van warm en week gekneed Waſch. Mooglyk blyven de kleinſte Kreeftenſteentjes het ligtst in de Oogen zitten; althans ik heb'er eenigen, dewelke een uur of twee, doch zonder merkelyke verhindering, onder het bovenſte Ooglid gezeten had-

vreemd lichaam, of ſteekend ſtof, in zyne Oogen heeft gekreegen, om aanſtonds een klein Kreeften-oog of Kreeften-ſteentje in of onder het bovenſte Ooglid te 'oen, om, door de daar door veroorzaakte traanvloed, het verveelend en pyn-verwekkend lichaam uit het Oog te dryven; en 't kan niet ontkend worden, dat dit ſomwylen wonder wel gelukt; maar dat het ook van kwaade of gevaarlyke gevolgen niet geheel vry is, meene ik, dat de volgende Gevallen kunnen toonen.

N. N., *Schipper van Rotterdam op 's Hertogenboſch*, een ſteekend en verveelend vreemd lichaam in het linker Oog gekreegen hebbende, ging aanſtonds daar op by eenen *Apotheker*, die hem in het zelve een Kreeften-Steentje deed. Vervolgens merkende, dat zyn Oog gemaklyker wierd, zonder dat hy nochtans het Kreeften-oog te rugge had zien komen, meende hy en den *Apotheker*, dat het met de traanen was uit het Oog gevallen, waarom hy vergenoegd, en zonder hinder na huis ging.

Twaalf

hadden, met eenige moeite moeten uitdoen; waarom het misſchien beter was, dezelve, of ook een Paarl, of glad doorgaat Koraaltje, met een zyden draad of Paardehair vast te maaken, om ze, na genoegen, wederom te kunnen wegneemen.

Twaalf jaaren daar na, zonder dat hy, in al dien tyd, eenig merklyk ongemak aan dit Oog beſpeurd hadde, kreeg hy in het zelve eene hevige ontſteking met zwelling, welke, niettegenſtaande alle bekende en vermoogende in- en uitwendige hulpmiddelen, door de beroemde *Stads Heelmeester*, de Heer TEN HAAFF, aangewend, tot verzweering van den Oogbol, tot uitpuiling van het Druifbeziën-vlies, en tot openbarsting van het Oog, overging; en, na dat zich een groot gedeelte van de inwendige Oogvogten door deeze opening ontlast hadden, en de zwelling eenigzins geweeken was, zag vervolgens de Heer TEN HAAFF een wit en vast lichaam binnen de randen der Oogleeden; en, na dat hy dit met een Werktuig had weggenomen, vond hy, tot zyne groote verwondering, dat het zelve een Kreeften-oog was. Wyders genas de Lyder, doch met verlies van het Oog. — Dit geval is my, door de goedheid van den Heer TEN HAAFF, medegedeeld, en door den Lyder, wanneer ik hem van een Glaazen-Oog voorzag, meermaalen verhaald.

In Maart 1772. zag ik een jong en gezond Vrouwsperſoon, met eene hevige roozige ontſteking in het regte Oog, doch zonder merkelyke zwelling, maar met krampagtige

tige toetrekking der Oogleeden, en geduurige ontlasting van traanen. Dit Oog eenige weinige dagen met een verkoelend Oog-water, en met dikke koude doeken te vergeefs gedekt hebbende, zette ik haar Spaanſche-Vlieg plaasters in de ſlaap van het Hoofd, en naby het Oog; dan hier mede ook niets vorderende, gaf ik ze ſterke Buik-ontlastende middelen, en was zelfs voornemens haar Ader te laaten, ware haar Pols niet zoo klein en week geweest. Ondertusſchen zeide zy my, dat ze voor anderhalf jaar, eenige vuiligheid in dit Oog gekreegen hebbende, een Kreeften-ſteentje in het zelve hadde doen ſteeken, maar niet wederom had zien uitvallen, ſchoon ze verder aan dit Oog geen ongemak altoos was gewaar geworden. Dit zeggen verontrustte my, en herinnerde het voorgaande geval, en ik noemde haar den Schipper, die zy kende. Ik volhardde echter, als geene beetere kennende, met de voorheen gemelde hulpmiddelen; maar, na een verloop van noch eenige dagen, wanneer de pyn, prikkeling en ontſteking, doch zonder eenige kennelyke loozing van Etter, op het felſte waren, opende ik, als na gewoonte, de Oogleeden, en zag toen een wit, rond lichaam, 't welk ik, met de vinger, van den kleinen na den grooten Ooghoek dreef, en uit het Oog deed vallen; wan-

wanneer ik zag, dat het een der kleinſte ſoort van Kreeften-oogen was. Voorts zeide zy my, dat dit Kreeften-oog, wanneer het voor agttien Maanden in het Oog was gedaan, ruim eens zoo groot, als nu, geweest ware; en het bleek ook, dat het zelve eenigzins was afgeſleeten. Ondertusſchen bleef de ontſteking van het Oog; doch in eene mindere maate, noch eenige weeken duuren, en ging niet geheel weg, dan met een kleine verduistering van het doorſchynende Hoornvlies na te laaten.

't Aanmerklykſte by deeze twee gevallen is: hoe het mooglyk zy, dat een Kreeftenſteentje, van min of meer twee of drie greinen zwaarte, in het aangeboren Bindvlies, in of omtrent de groote Traanklier, en onder den rand van het Voorhoofds-been, zoo een geruimen tyd zonder verhindering heeft kunnen blyven zitten? Dan, het is niet zoo zeer myn oogmerk de *Mooglykheid*, dan wel de *Waarheid* daar van te bewyzen, en te toonen, dat het algemeen gebruik, van Kreeften-oogen in of onder de Oogleden van Menſchen te doen, geenzins zoo onverſchillig, noch van alle gevaar, om een Oog te verliezen, bevryd is.

's Hertogenboſch den 22. *Mei* 1772.

SCHEIKUNDIGE WAARNEEMING,

DIENENDE TER NADER BETOOG VAN DE

AANWEEZENHEID

DES

YZERS

IN HET SNEEUW- EN REGENWATER,

EN DES

PHLOGISTONS

IN DEN

GLAUBERIAANSCHEN SALPETER-GEEST;

DOOR

B. TIEBOEL.

Dat niet zelden, by toeval, nieuwe eigenſchappen in de Lighamen ontdekt, of reeds bekende, opgehelderd worden, is eene in de Natuurkunde bekende waarheid.

Het

Het laatſte heb ik toevallig, door eene my voorgekomene Scheikundige Proeve, in den Winter van 1767. bekragtigd gezien.

Na de bereiding der *Glauberiaanſche Salpeter-Geest*, uit twee deelen *Salpeter*, en een deel zuivere, niet gekleurde, *Vitriool-Olie*, ſpoelde ik den noch dampenden Ontvanger uit met Regen-water, en ſtortte dit water uit, in myn Tuin, op een hoop Sneeuw.

Op de aanraking deezer verdunde *Salpeter-Geest*, werdt de Sneeuw overal, waar de Geest nederviel, met eene uitmuntende blaauwe kleur geverfd. — Zeer verwonderd over deeze zo rasſe kleursverandering, herhaalde ik deeze Proeve eenige reizen met den reeds bereiden, en niet verdunden, *Salpeter-Geest*. De uitkomst was als voren.

Dit Verſchynſel was te opmerkelyk, dan dat ik niet onderzoeken zoude, of deze *Salpeter-Geest*, ten opzicht van dit Verſchynſel, iets vooruit hadde boven de andere graafbaare Zuuren. Ten dien einde nam ik de proefneming met, door my zelf bereide, rokende *Zout-Geest*, gemeene en overgehaalde *Vitriool-Olie*; met gemeen, en met ſterker, of zogenaamd dubbeld, Sterk Water. Maar met geene van allen deezen lukte de

Proeve. — Hier uit bleek derhalven, dat de oorzaak moest gezogt worden in den rokenden *Salpeter Geest*; doch teffens oordeelde ik, dat 'er ook iets in de Sneeuw moest huisvesten, waar in, of waar door, deeze verandering geſchiedde.

Ik wist zeer wel, dat gewoon Regenwater eenigzins groenagtig wierd door bymenging van deezen *Salpeter-Geest*; dit had ons den uitmuntenden GAUBIUS meer dan eenmaal in zyne *Scheikundige Lesſen getoond*. My ſtond echter niet voor, en heb ik 'er ook niets van aangetekend, dat de Hoogleeraar byzonder over deeze verandering uitweidde; en myne kundigheden in de Scheikunde, ik beken 't, reikten toen zo verre niet, dat ik my zelven, aangaande de oorzaak van dit Verſchynſel, konde overtuigen.

In de volgende jaren heb ik telkens deeze proefneming met een zelfden uitſlag herhaald; en zogte door veele gisſingen, onnodig hier te melden, agter de waarheid te komen. — Zy kwamen 'er echter alle op uit, om my te overtuigen, dat het Yzer hier zyn rol ſpeelde. Ik bleef nochtans in de onzekerheid, of ik dit Yzer moest zoeken in de Sneeuw, of in den *Glauberiaanſchen Salpeter-Geest*, dan wel in 't *Vitriool-Zuur*, welk misſchien den *Salpeter-Geest*, by de bereiding, beſmet

ſmet hadde; aangezien men heden, zo veel my ten minſten bewust is, van de tegenwoordigheid des Yzers in het *Vitriool-Zuur* overtuigd is.

Als ik my deezen Winter onledig hield met eenige eigenſchappen van het *Berlynſche Blauw* na te ſporen, kwam dit Verſchynſel my op nieuw in gedachten; en daar de proeven van den uitmuntenden MARGGRAF, in deszelfs voortreffelyke *Verhandeling over het Water* (*Chymiſche Schriften*, *I. Th. S.* 301.) my volkomen overtuigden van de aanwezenheid der Yzer-deeltjes in de kalkagtige aarde van het Sneeuwwater, beſloot ik eindelyk, dat de geboorte der blauwe kleur in myne proeve, even als die der blauwe kleur in 't *Berlynſche Blauw* verklaard moeste worden; en hier uit, dacht my, ſproot de bekragtiging der twee waarheden:

Voor eerſt: dat 'er Yzer-deeltjes in de lucht, of liever in de kalkagtige aarde van 't Seeuwwater zyn.

Ten tweeden: dat de kleur der *Glauberiaanſche Salpeter-Geest* van het *Phlogiſton* afhangt.

Het eerſte is ten overvloede door de beroemde MARGGRAF aangetoont.

Het tweede bevestigd het gevoelen van den uitmuntenden STAHL, (*Opusc. Phyſ.-Med. pag.* 554.); van POTT, (*Miſcellan. Berolin. Tom.* VII. *pag.* 296.). Zynde ook dit gevoelen door den Heer VOGEL (*Inſtit. Chemic.* §. 436.) omhelsd; ſchoon andere ze wilden afgeleid hebben uit Zwavel-deelen, anderen uit Yzer-deeltjes, welke uit het *Vitrioot-Zuur* in den *Salpeter-Geest* overgegaan waren; anderen uit Yzer teffens en een vluggen *Alcalinen* Pis-geest.

Om my nu nader van de aanwezenheid des *Phlogistons* in den *Salpeter-geest* te overtuigen, heb ik twee oncen rokende *Glauberiaanſche Salpeter-Geest* op ééne once zuivere *Salpeter* overgehaald. De eerſte overgegane ééne once was fraai rood-geel of vuurkleurig, en de proeve gelukte zeer wel met deeze Geest. Ik haalde verder van het overblyffel noch zes *drachma's* over; dit gedeelte had geen kleur, en was een weinig dikker; en ook mislukte hier mede de proeve. Ik mengde deeze tweede Geest op nieuw by het overblyffel, en haalde toen al het Zuur, tot droogwordens toe, over Deze nu overgehaalde Geest hadde een zeer ligte Citroenkleur, en dampte een weinig, des niettegenſtaande veroorzaakte zy geen verandering aan de Sneeuw. — Het *Phlogiston* derhalven, als

als vlug zynde, hadde zich alleen by den eerſten Geest gemengd; wel is waar, dat de laatſte Geest, uit hoofde van zyn kleur en damp, eenig vermoeden gaf van bygemengd *Phlogiston*, en wel op nieuw door de bygedane *Salpeter* daar in overgebragt. Het bleek echter, dat ze niet in dien ſtaat ware, om de vereiſchte verandering in de Sneeuw te kunnen veroorzaken. — Ik hadde den *Salpeter-Geest* op nieuw over *Salpeter* overgehaald, om hem dus van alle *Vitriool-Zuur* te zuiveren: en dus was, in dit geval, de eerst overgegane Geest allerzuiverst, om dat het *Salpeter-Zuur* vlugger is, dan het *Vitriool-Zuur*. — Het gewone Sterk-Water is ook wel *Salpeter-Geest*; zy bezit echter dat *Phlogistiſche* niet van den *Glauberiaanſchen Salpeter-Geest*; maar is zwakker en minder zuiver: en ſchoon ik het zogenaamd dubbeld Sterk-Water, tot droogwordens toe op *Salpeter* overhaalde, en deeze Geest, hoewel niet gekleurd, een weinig dampte, wilde echter de Proeve hier mede niet lukken.

Om tot de hoofdzaak, de oorſprong namelyk der kleurverandering, weder te keeren, moeten wy vooraf melden, welk eene ſtoffe het *Berlynſche Blauw* zy.

Volgens een algemeen aangenomen en bekrachtigd gevoelen, beſtaat dit Blaauw uit

Yzer-deeltjes, omkleed met een overvloedig *Phlogiston*, welk daar aan, door middel van het vaste Loogzout, in dit geval, den blaauwen kleur mededeeld: voorts zyn deeze Yzer-deeltjes ingewikkeld in de Aluinaarde, welke in dit geval niets anders doet, dan door haare zuivere witheid, den anderzins te hogen kleur te verminderen.

Het blykt uit de Proeven van den Heer MARGGRAF, dat de Kalk-aarde, die in 't Sneeuwwater gevonden word, eenige Yzerdeeltjes in zich heeft. Om dit te onderzoeken, *calcineerde* hy deeze aarde in een kroes, om ze dus van de misschien noch aanhangende, niet aardagtige, deeltjes, te zuiveren. Naa deeze *gecalcineerde* Aarde in *Vitriool-Geest* ontbonden te hebben, vermengde hy ze met eene *Alcaline* Bloed-loog, en 'er viel eene blaauwagtige stoffe op den grond. Dergelyke Proefneming word ook door den Heer VOGEL (§. 99.), ter betoog van de aanwezenheid des Yzers in Regenwater, aangehaald. Men zou kunnen tegenwerpen, dat deeze Yzer-deeltjes ontstaan waren uit het in 't Bloed zynde Yzer, waar mede deeze Bloed-loog bereid ware. Hy heeft in eene andere Proefneming, de ontbinding deezer Kalk-aarde in *Vitriool-Geest*, door zuiver Loog-zout neêrgeslagen, en deeze neêrgeslage-

ſlagene Oker-aarde in eene welgedekte kroes *gecalcineerd*: de overgeblevene Stoffe was zwartagtig, en gedeeltlyk door den *Magneet* aantrekbaar.

Daar nu de bereiding van het *Berlynſche Blauw* ontſtaat door eene opeenvolgende trap van werkingen, welken men in de ogenblikkelyke geboorte van onze blauwe kleur, in dien trap, niet kan nagaan; en dat 'er daarenboven, by onze blauwe kleur, geen vast Loog-zout noch Aluin gebruikt worden: op welk eene wyze ontſtaat dan in onze Proefneming deeze ogenblikkelyke kleurs-verandering?

Om deeze vraag, daar het op aankomt, wel te beantwoorden, moet men hier het *Phlogiſton* aanneemen, als in een ſtaat van meerder fynheid, dan het wel in de *Calcinatie* van Bloed met vast Loog-zout aan het Yzer word medegedeeld. Is dit nu zo, dan mag men 'er zeker dit gevolg uit trekken, dat het ook fynder en vermogender is in deszelfs werkingen; en dus des te gereeder het Yzer een blauwe kleur kan mededeelen: te meer, daar men de tegenwoordigheid des Yzers onder een blauwe kleur, niet zonder medewerking des *Phlogiſtons*, zo veel my bewust is, kan aannemeen. Eene zeer bekende en eenvoudige Proefneming, beves-

tigd in deszelfs uitkomst, naar myne gedachten, deeze ſtelling: namelyk de ſchielyke blauwwording van, voornamelyk gepolyst, Yzer en Staal in het vuur. In dit geval immers, vinden wy eene ogenblikkelyke aanplaatzing van *Phlogiston* aan 't Yzer en Staal. En wel wordt deeze kleur fraaijer in een zuiverder vuur van Houtskolen, dan in een min zuiver Turfvuur. Mag men nu de Yzer-deeltjes in ons geval ook niet aannemen in een ſtaat van meerder fyn- en zuiverheid, dan wel in het tot *Berlynſch Blauw* gebruikt wordende *Vitriool?* Dus men dan deeze beiden hier nemende in eene ſtaat van meerdere fynheid en zuiverheid, in tegenoverſtelling van by het *Berlynſch Blauw*, hunne uitwerking ook des te gereeder moet zyn. Dit nu zo zynde, volgt, dat wy in ons geval het Loog-zout niet nodig hebben, daar dit alleen diende, om by een grover en olieagtiger *Phlogiston* in 't Bloed, de werking van dit *Phlogiston* op het Yzer te bevorderen. — Maar, zal men verder vragen, waar blyft nu de Aluin? Men ſtaat toe, dat ze niets bybrenge tot de geboorte van deeze kleur, maar alleen dient om de hoge kleur te minderen. En, wat zwarigheid was 'er, zo wy in onze proeve, alwaar de kleur ook niet zeer hoog blauw is, de witte Kalk aarde van 't Sneeuwwater ſtelden in plaats van de Aluin-aarde?

Maar,

Maar, eindelyk, vraagt men noch, welke is de reden, waarom het Regenwater groenagtig wordt op de bymenging des *Glauberiaanſchen Salpeter-Geest?* Ik bekenne dit niet zo voldoende te konnen beantwoorden, dan ik wel wenſchte.

Men ziet wel eens, in de bereiding van 't *Berlynſche Blauw*, eene ligt groene kleur op de oppervlakte der ondereengemengde *Alcaline* en zuure Logen; ook heeft wel eens de nedergeſlagene ſtoffe een tedere ligt-groene korst, of dergelyk vliesje, als 't ware, welk door omroeren verdwynt, en onder 't blauw vermengd wordt. Deze korst toont zich meest altoos, wanneer men te veel *Vitriool* gebruikt. — In dit geval worden alle de Yzer-deeltjes, die in het *Vitriool* zyn, niet door het *Phlogiston* gekleurd, maar enigen vallen neder, onder de gedaante van eene geele Oker-aarde, even als of men een ontbinding van Yzer in *Vitriool-Zuur*, door zuiver, niet *Phlogistiſch*, Loog-zout, nederſloeg. De geele Aarde nu veroorzaakt, met de reeds nedergeſlage blauw-gekleurde Aluin-aarde, eene groene kleur. Of 'er nu iets dergelyks gebeurd, op de menging der *Glauberiaanſchen Salpeter-Geest* met Regenwater, durf ik met geene zekerheid bepalen. Misſchien geeft de mindere zuiverheid van het

het Regenwater boven het Sneeuwwater hier toe gelegenheid; misschien is 'er eene andere reden voor dit Verschynsel. Dit laat ik door geoeffender, dan ik ben, beslissen; terwyl ik teffens aan hunne meerdere bekwaamheid overlaate, om te oordeelen, of myn gevoelen omtrent deeze ogenblikkelyke voortbrenging der blauwe kleur gegrond zy, dan niet. Men zal in 't nemen deezer Proeve eene zelfde verandering met my gewaar worden; en het is evenveel, door wien de waarheid eener zaak ontdekt wordt.

Groningen,
den 3. *November* 1774.

BERICHT

BERICHT

VAN EENE

OUDE DAME;

WELKE IN HAAR LXXXVI. JAAR

DRIE NIEUWE TANDEN

HEEFT GEKREEGEN:

WELK GETAL SEDERT VIER JAAREN TOT

VIERENTWINTIG

IS AANGEGROEID;

DOOR

J. DACHS,

CHIRURGYN-MAJOR VAN HET TWEEDE BATAILLON ORANJE GELDERLAND.

Schoon het volgende, 't welk ik hier mede de eer hebbe, aan de wydberoemde Maatſchappye ter bekendmaakinge aantebieden, geen ſtuk is, om het beoeffenende gedeelte van de Genees- of Heelkunde te verlichten, of dezelven van eenige byzondere nut-

nuttigheid te kunnen zyn; ſcheen het my echter toe, dat zulk een buitengewoon geval, 't welk, zo niet zonder voorbeeld, toch gewislyk tot de byzonderſte zeldzaamheden behoord, wel waardig was, der vergetelheid ontrukt, en aan de Naakomelingſchap, met andere merkwaardigheden deezer Eeuwe, ter bewonderinge te worden overgeleverd. Doch eer ik tot het zonderlinge van het Verhaal overgaa, zal het noodig zyn kortlyk aantemerken, dat men zich op de egtheid van het zelve gerust kan verlaaten; vermids die Heer, die de goedheid heeft gehad, my het zelve mede te deelen, met die *Dame* in eene allernauwſte betrekking ſtaat, en een Perſoon van te groot eenen rang en geloofwaardigheid is, dan dat daar omtrent de geringſte twyffeling zoude kunnen plaats hebben.

Eene oude Adelyke *Dame*, (dus luid het eigen verhaal van dien Heer,) woonagtig in het Steedje *Ter Borgh*, in het Graaffchap *Zutphen*, hebbende thans den ouderdom van ruim negentig jaaren bereikt, wierd, in haar zesentagtigſte jaar getreeden zynde, in het Naajaar, van eene zwaare Koortſe overvallen: dewelke met zeer hevige pynen in den Mond verzeld ging; dit eenige dagen geduurd hebbende, was men niet weinig ver-

won-

wonderd, deeze toevallen, als een gevolg van iets, te moeten aanmerken, 't welk men immers by iemand van die jaaren, welke alle haare Tanden reeds voorlang verlooren had, nimmer had kunnen verwagten; en echter, ontdekte men drie Nieuwe Tanden, welken, geduurende dien tyd, waren doorgebroken.

Maar, dat deeze byzonderheid ten hoogſten top deed ſtygeren, is, dat deeze negentigjaarige *Dame*, welke thans een volkomen goede gezondheid geniet, met vierentwintig nieuwe volkomen gezonde Tanden ſpreekt, dewelke van tyd tot tyd, ſedert de doorbreking van de eerstgemelden, in dien tuſſchentyd van jaaren, onder de voornoemde zwaare Toevallen, zyn ten voorſchyn gekomen. Zynde het, (zoo als zich dien Heer verder geliefde uittedrukken) hoogst waarſchynlyk, dat, als deeze zonderlinge werking der Natuur niet door den Dood wierd afgebrooken, deeze *Dame* de grootſte kans had, om alle haare Tanden en Kiezen weder op nieuw te kunnen toonen, die haar de Ouderdom te vooren had ontrukt.

Schoon ik nu, ten opzigte van dit zonderling geval, ('t welk men, niet zonder reden, een Wonder onzer Eeuw zou mogen noe-

noemen, waar van, naar myne geringe belezenheid, noch de gryze Aloudheid, noch ook de laatere tyden, zoodanig een voorbeeld hebben aangeweezen,) aan ieder gaarne de vryheid vergunne, zyne gedagten te uiten, en ik myn gevoelen dienaangaande niemand zoeke optedringen; komt het my echter voor, dat deeze byzondere gebeurteniſſe, voornaamlyk in de twee volgende opzigten, hoogst opmerklyk zy. En wel vooreerst: terwyl het, volgens den gewoonen loop der Natuuur, als eene bekende waarheid vast gaat, dat de ſtoffe tot de toekomende Tanden, zelfs by de noch ongeboorene Vrucht, in de gedaante van eenen taaijen Slym, in de Tandhuisjes (*Alveolæ*) van de beide Kaakbeenderen, in eene dubbele reek reeds aanwezig zyn, van dewelke de eerſte en bovenſte, na dat dezelve met den aangroei van het Kind, naa deszelfs geboorte, de, voor deezen tederen ouderdom hoodige, grootte en vastigheid hebben verkreegen, langzamerhand doorbreekt; doch, by meer toenemende jaaren, door de aangroeijende ſterkte en vastigheid van de tweede en onderſte word verdrongen en uitgeſtoten. Dan, deeze laatſte, grooter en vaster wortels hebbende kunnen uitſchieten, om dat 'er natuurlyker wyze geen derde rei

plaats

plaats heeft, die zulks beletten kon, zoo is te begrypen, dat deeze de voorgaande, ook in vastheid en ſterkte verre overtreffende, by gezonde Perſoonen, zelfs den gryzen ouderdom kunnen verduuren. Dan hier zou de groote vraag zyn, of by deeze *Dame*, door eene zonderlinge ſpelinge van de Natuur, ook zulk eene derde rei van Tandſtoffen hebbe plaats gehad, dan of dezelve, eerst, naa het uitvallen van de tweede, zy gevormd geworden? De eerſte ſtelling moet, naar myn gering inzigt, als van zelve verdwynen, als men overweegt, dat de aanweezigheid van eene derde rei, uit voorgemelde gronden, de tweede rei in korten tyd het zelve noodlot zoude hebben moeten doen ondergaan, 't welk dezelve aan de eerſte rei heeft moeten veroorzaaken; en dat dezelve dus geenen ouderdom van in de zestig jaaren hadde kunnen verduuren, zoo als by die *Dame* geſchied is. En, in de tweede plaatſe, kan ik niet zien, waarom die derde rei, door het uitvallen van de tweede van derzelver drukking bevryd zynde, niet terſtond, of ten minſten korten tyd daarnaa, zoude zyn ten voorſchyn gekomen; 't welk echter eerst in de twintig jaaren daarna gebeurde.

Betreffende de tweede ſtelling, zoo doed zich daaromtrent deeze zwaarigheid op, hoe

zich, in eenen zoo hoogen ouderdom, noch zulke ſtoffen hebbe kunnen voortbrengen, het welke, volgens de Natuur-Wetten, een jong en ſappig lighaam vereiſcht. Want hier word van geen twee of drie Tanden geſprooken, waar van men hier en daar, hoewel zelden, gevallen by oude Lieden aantreft, hebbende hier eene volkomen nieuwe Tandverwisſelinge plaats, dewelke in alle opzigten die van de Kindsheid evenaart; waartoe, naar myn gering verſtand, de volkomenſte werking van de Natuur, *volſtrekt* noodwendig is, dewelke men in een lighaam van meer dan zestig jaaren, (als men ook wilde vooronderſtellen, dat de vorming dier nieuwe Tandſtoffen, terſtond na de tweede uitvalling, begonnen hebbe,) natuurlyker wyze, niet meer zoude denken plaats te kunnen hebben. Het geval echter ontwyfelbaar exiſterende, wie ziet hier niet iets groots, iets wonderbaars in? Wanneer men nu, in een tweede opzigt, de zwaare toevallen overweegt, dewelke de uitbotting der Tanden by de Kindsheid gewoonlyk verzellen, die te bekend zyn, dan dat ik my by dezelven zoude behoeven op te houden, en dewelken een natuurlyk gevolg zyn van de langzaame en pynlyke doorbooring van het Tandvlees, en van deszelfs overkledend al-

ler-

lergevoeligst zenuwagtig Vlees, en deszelfs gemeenschap met de Kaakbeen-Zenuw, en door dezelve met het zoogenaamde omzwervende tusschenribbige Zenuwpaar; wanneer men, zegge ik, die toevallen met derzelver oorzaak overweegt, wie zal dan niet verwonderd staan, hoe zulk eene hoog-bejaarde *Dame*, by welke het Tandvlees, door het zoo lange jaaren van te voren geleden verlies van alle de Tanden, eene beenagtige hardigheid moest hebben aangenomen, die wreede pynen, van alle die herhaalde doorboringen van zoo een aanmerklyk getal van Tanden, en daar door noodwendig veroorzaakte zwaare toevallen, hebbe kunnen doorstaan; daar dezelve by de Kinderen, by welke de tedere weekheid van het Tandvlees in lang dien tegenstand niet kan bieden, dewelke hier ontwyfelbaar moet hebben plaats gehad, zoo gevaarlyke, en niet zelden doodlyke gevolgen heeft. Te meer, om dat 'er hier geen de minste blyk is, dat men door de doorsnyding van het Tandvlees, of andere diergelyke kragtige hulpmiddelen, de uitbotting hebbe tragten te bevorderen. Maar mogelyk zullen meer verlichte en geoeffende Verstanden, dan het myne, dien *Gordiaanschen* Knoop gelukkiger ontwarren, en, met dit middel op te losfen, my en veele anderen,

van een groot gedeelte dier ſtoffe van verwonderinge ontheffen, welke in dit buitengewoon verſchynſel legt opgefloten.

In der daad, de ongemeene zeldzaamheid van dit geval, komt my der nadere onderzoekinge van grooter Natuurkundigen zoo waardig voor, als my de bekendmaaking van het zelve noodzaaklyk ſcheen.

Maaſtrigt,
den 3. *October* 1774.

WAARNEEMING

VAN ZEER ZWAARE EN LANGDUURIGE

CONVULSIEN

OF

STUIPTREKKINGEN,

DOOR STEENSTOF VEROORZAAKT,

EN DOOR HET UITLOZEN VAN DEZELVE GENEZEN;

DOOR WYLEN

PETRUS HECKERS,

IN LEVEN MED. DOCTOR TE AMSTERDAM.

Hoe verwonderlyk het zamenſtel der Zenuwen in het algemeen is, zoo wegens deszelfs oorſprong als maakſel; noch meer verwondering-waardig zyn ſomtyds deszelfs uitwerkſelen, gevolgen en Ziekten, 't welk het volgend Geval voor het grootſte gedeelte zal bevestigen.

Een Man, oud 37 jaaren, van een gezond *Temperament*, en matig in leevens-wyze, wierd in de laatſte Maand van het jaar 1755. ſchielyk overvallen, zonder voorgaande ongemakken, door een zwaare Pyn in de Ingewanden des Buiks, waarom hy my ſpoedig ter hulpe verzogt: by hem gekomen zynde, hoorde ik zyne klagt, en vond voor het overige hem zeer wel geſteld.

Naa alles ondervraagd te hebben, kon ik geen andere oorzaak beſluiten, dan die hy zelf aan my ontdekte, zeggende een geruimen tyd met koude Voeten gekweld geweest te zyn.

Ik ſchreef hem derhalven voor een Windbreekend en *laxeerend Lavement*, als mede een *Mixtuur* van het zelve vermogen.

De Pyn daar door minder geworden zynde, ordonneerde ik den volgenden dag een *ordinair Decoctum Aperiens & Laxans*, waar door hy, zo als ook door de *Clysteer*, eenige reizen ontlastede, met aanmerklyke verligting van Pyn.

Den derden dag vond ik den Lyder zonder Pyn, maar vervallen in eene Lag, die men *Riſus Sardonius* noemt, zonder verder eeni-

eenige Stuiptrekkingen of Krampige bewegingen te ontdekken, zynde voor het overige, zo het ſcheen, vry wel geſteld.

Tot dien tyd toe niet wetende, door welke oorzaak zulks werd voortgebragt, begon ik bedugt te zyn voor verplaatſing van ſtoffe, die ik derhalven tragtte te *derivéeren*, en ſchreef daar toe gepaste Middelen voor; ook gebood ik *Veſicatorien* aan den Hals en Beenen aan te leggen, doch zonder voordeel. Het toeval bedaarde niets, maar vervolgde geſtadig eenige dagen achter elkanderen, tot dat naa verloop van vier dagen, daar by kwam eene groote vermoeijing in de Dyen, het welk ik na al myn vraagen en onderzoeken, eindelyk door hem ontdekte; want altoos was het antwoord, zoo als het my ook toeſcheen: *My deert niets anders, dan dat ik tegen myn wil moet laggen.*

Aanmerklyk was het, dat geen ander deel in die bepaalde dagen tekenen van aandoening te kennen gaf.

Ik liet hem geſtadig *Pilulæ Gummoſæ Nervinæ*, en een *Mixtuur* met *Caſtoreum*, en diergelyke gebruiken: hy hield een gezette levenswys, en was altoos zeer wel gemoed.

Doch, na dit toeval ruim agt dagen geleden te hebben, wierd op ééne keer het geheele Zenuwgeſtel in beweging gebragt. Daar is niets, dat op den *Teerling* loopt, ofte ooit in Stuiptrekkingen gezien is, of hy ondervond zulks op een dag agtervolgende; als: *Empiosthotonique*, *Episthotonique* bewegingen, ſchreeuwen en zingen in een toon, op den grond geſmeten te worden, buitelen, bewegingen van zwemmen met de handen en voeten, en diergelyken.

Na dit alles twee dagen geſtadig, en byna zonder tusſchenpozing, geleden, en geduurig het een door het ander ondervonden te hebben, eindigde het zelve met ſchaterend laggen en huppelen of ſpringen; waar op, zo als door de ondervinding, in vervolg van tyd, opgemaakt wierd, wanneer het tot het ſchaterend laggen of danſen kwam, de langstdurende tusſchenpozing volgde, welke nochtans nooit langer dan twee agtereenvolgende uuren geweest is.

Byzonder was het, dat de Spraak nooit belemmerd was, maar dat de Lyder ſomtyds genoodzaakt wierd, in het midden van een verhaal of geſprek eensklaps ſtil te zwygen, en voor een tyd op te houden, als niet kun-

kunnende ſpreeken, beginnende de Lyder dan daarna zyn verhaal te vervolgen, en zyne rede te eindigen.

Onder dit alles, at en dronk de Lyder zeer wel, doch moest daar toe altyd de tusſchenpozende tyden waarneemen, en hield altoos zyn volkomen verſtand.

De Ontlastingen en Stoelgangen waren natuurlyk en zeer geregeld, meerendeels veelvuldig door het gebruik der *Medicynen*; hy was vrolyk van Geest, en zag daaglyks goede Vrienden; hy wierd dikwils van Geleerde Mannen bezogt, die om de grootheid en zeldzaamheid van het Toeval hem byna daaglyks gingen zien.

Zyn Slaap was zelden langer dan een uur agtereen, ſomtyds zeer gerust, en dan wierd hy eens op één keer uit den Slaap, door de hevigheid der toevallen, als buitelen en diergelyke, van het Bedde geworpen.

Gedurende nu deze *vehemente Convulſive* bewegingen, had ik myn genezings-inzigt veranderd, en liet den Lyder geſtadig Wurmdodende *Purgeer*- en ſtinkende Zenuw-middelen gebruiken; ſomtyds gaf ik tusſchen-

beiden *Opiata* of *Narcotica*, doch zonder vrucht. Niets bedaarde. Alles bleef woedende.

De *Urine* was van den aanvang, dat ik by den Lyder gekomen was, tot nu toe, zynde de vyfde Week van de Ziekte, ongekookt en bleek, zo als gemeenlyk in aandoeningen der Zenuwen opgemerkt word, doch veranderde naa dien tyd, en wierd zeer troebel, met een ſteenagtig zinkſel, het welk by aanhoudenheid eenige dagen *duurde*, zonder aanmerkelyke verligting der Toevallen; waarom ik alles nauwkeuriger ondervraagde, en tot antwoord kreeg, geen moeilykheid in het wateren, Lenden-pynen, of diergelyke te ondervinden, of ondervonden te hebben, ſtaande den gantſchen tyd der Ziekte, welke men anderzins in Graveel en Steen in de Nieren of Blaas ontwaar word.

Ik begon, wyl alles, wat ik voorgeſchreeven had, zo als men gemeenlyk in diergelyke toevallen doet, vruchtloos was, bedagt te zyn, om die uitlozing te helpen bevorderen, waarom ik de *Nervina Balſamica Diuretica* voorſchreef, met dat gewenſcht gevolg, dat hy geſtadig meer en meer in grofheid toenemende zanderige Stoffen begon te lozen, en

ein-

eindelyk zodanige, die somtyds in de Piswegen vry wat smerte aanbragten.

Evenredig minderde de Toevallen met de meerdere uitlozing van Steenstof: eerst wierden de tusschenpozingen langwyliger; vervolgens bedaarden de Toevallen, en wierden minder geweldig. Ik bleef derhalven bestendig in myn voorschrift, laatende ondertusschen geduurig het *Aqua Calcis*, uit Oesterschelpen, met Zoete Melk aangelangd, in ruime maate gebruiken, tot dat de Lyder, op zekeren tyd, naa de beschreevene toevallen ruim twee Maanden geleden te hebben, met zeer veel moeite en aandoening, een Steentje loosde, waar naa alle de Toevallen eensklaps ophielden, en daar naa niet weder gekomen zyn.

De *Urine* wierd gezond en zonder zetsel, zo dat 'er niets overbleef, als te versterken, het welk, door het geduurig gebruik van den *Cortex Peruvian.* verkreegen wierd; zoo dat de Lyder, naa, door die vreeslyke Toevallen ruim twee maanden gefolterd geweest te zyn, een groten Maand daar naa volkomen hersteld aan zyn arbeid ging, en naa dien tyd tot heden zeer gezond geleefd heeft.

Hoe

Hoe gemaklyk nu de beſchrevene Toevallen, uit de ontdekte oorzaak, door medelydentheid ſchynen afgeleid te kunnen worden, waar toch is de eigentlyke plaats geweest, daar zich die Steenſtof en Steentjes zoo lang hebben opgehouden, wyl 'er gééne de minſte aanduiding van geweest is?

WAAR-

WAARNEEMING

VAN EENE BUITENGEWOONE

ZWELLING DER DYE,

GEPAART MET EENE VREEMDE

ONTAARTING DER SPIEREN,

EN

BEENBEDERF;

DOOR

B. FRANKEN,

STADS HEELMEESTER, EN VAN HET ELIZABETHS GASTHUIS TE HAARLEM.

Een Vryster van omtrent negentien Jaaren, wierd den 16. Augustus 1774. in het *Elizabeths Gasthuis* dezer Stad gebragt, hebbende de linker Dye zoo zeer gezwollen, dat derzelver omtrek anderhalve duim minder dan eene elle bevatte, terwyl de gezonde Dye een duim minder dan de helft van deze dikte had.

Onderzoek doende na de oorzaak van dit zeldzaam gebrek, bleek het uit haar gegeeven bericht, dat zy tien maanden of daaromtrent geleeden, gevallen was op het Zitbeen, en het was op deeze plaats, daar zy zeide altoos pyn te gevoelen.

De ganſche Dye was in den geheelen omtrek, van de Lieſch af tot een handbreed boven de Knie, alwaar het gebrek zich ſcheen te bepaalen, zeer gezwollen: doch van voren, op de uitſtrekkende Spieren van het Been, was de zwelling wel het allergrootst, het geen veroorzaakt wierd door het geſtadig leggen en zitten, waar door het agterſte gedeelte der Dye zich platter, en het voorſte zich meer verheven vertoonde: ook was de *Vulva* door de zwelling geheel na de andere zyde gedrongen, en de linker *Labium* door de drukking zugtig gezwollen.

De Lyderes zag 'er vry wat vermagerd en ongedaan uit, en zeide, dat het deel langzaam was begonnen te zwellen. De Huidvaten waren zeer uitgezet, en het Been was te dezer tyd ook zugtig gezwollen, byzonder aan de Enkelen.

Het deel nauwkeurig betaſtende, en op het zelve de proef neemende, die men gewoon is in een *Aſcites* in het werk te ſtellen,

len, ten einde men zeker zy, of 'er vogt in den Buik is, kwam het den meesten Geneesen Heelkundigen voor, dat 'er een dun vogt onder de bekleedſelen vergaderd was. De ſchommeling altans was zoo kenbaar, dat men dezelve in een waare *Aſcites* niet duidelyker kon gewaar worden. Het was ook alleen om deze reden, dat een myner Kunstgenooten van gedachten was, door middel van de *Troïcar*, zich van den aart des gebreks, of der bevatte ſtoffe te willen verzekeren. Doch hier toe konde ik niet beſluiten, om dat ik als nog twyfelde over den waaren aart van het gebrek. Wie ook zou my hebben verzekerd, dat het geen *Aneurysma Spurium* was? en wat zou 'er dan van de doorbooring geworden zyn?

Dit, gevoegd by den kwynenden en zwakken toeſtand der Lydereſſe, deed de Heeren WILLEMSE, en VAN WYK DE VOS, beiden *Doctoren* van het gemelde Gasthuis, als ook my, van alle *Operatie* afzien, maar in tegendeel behandelde ik uitwendig het gebrek met het aanleggen van het *l'Eau Vegeto-Minerale*, en het *Ceratum Saturni* van den Heer GOULARD, beurtelings; doch, ik moet het bekennen, zonder voordeel: daar naa appliceerde ik het *Empl. Rustingii* over de geheele Dye, en hier door, zeide zy, minder pyn te gevoelen.

De

De Dye was onder deze behandeling, naa vier of vyf weeken, noch anderhalve duim in dikte toegenomen, zulks dezelve nu volkomen een elle dik was; en, onaangezien deeze dikte, heeft de Lyderes altoos, zelfs noch daags, voor dat haar het zo aanſtonds te melden toeval overkwam, *alleen*, ſchoon gebrekkig, konnen gaan, het geen ik meermalen met verwondering gezien heb.

Den 12. September vertoonde zich op het voorſte gedeelte, in 't midden, aan de buitenzyde van deze gezwollen Dye, eene ligte oppervlakkige Verzweering, die men niet veel meer, dan een ontvelling kon noemen: deeze ontlastte een weinig dun vogt. Uit deeze Verzweering ontſtond den 20. daaraan volgende een zwaare Bloedſtorting.

Ik ſpoede my tot haar, en kwam gelyktydig met den Heer VAN WYK DE VOS, (wiens beurt het dit Vierdedeeljaars was de Zieken te behandelen,) in het Gaſthuis. Wy vonden, dat 'er toen reeds twee en een half pond Bloed in een pot, waar in het gevangen was, was ontlast, en de bloeding was daar op van zelve opgehouden.

De Lyderes klaagde zeer over pyn in het Been, haar kleur was als die van een doode, en haare krachten waren derwyze verminderd, dat men byna geen Pols kon voelen.

Myn

Myn eerſte werk was, voorzigtig de Plaaſter weg te neemen; dan, hoe omzigtig ik zulks ook deed, kon ik doch niet beletten, dat het Bloed niet onmiddelyk met een ſtraal ter dikte van een Tabakspyp, uit eene opening van dezelfde grootte, ter plaatſe der oppervlakkige Verzweering, zich ontlaſtte, maakende grooter boog, dan gemeenlyk by eene gewoone Aderlating gezien word. Dit ziende, plaatste ik aanſtonds myn vinger op de opening, en bragt daarnaa eenig Plukſel onder denzelven, en vervolgens eenige *Compreſſen*; welk een en ander, met een behoorlyk drukkende Zwagtel, die echter niet al te ſterk wierd aangehaald, om de Lyderes voor pyn te bevryden, wierd bezorgd, plaatſende ter zelver tyd een Oppaster by de Lyderes, om het Verband met de hand te onderſteunen.

Na verloop van eenigen tyd zag ik, dat het bloeden ſtond, nadien het verband niet doorvloeide. Ik ging van daar, belastende, dat men met de drukking moest aanhouden, en zo het wederom begon te bloeden, my doen roepen.

De Lydereſſe wierd vervolgens een weinig Wyns, en daarna van tyd tot tyd Vleeſch-*Soupe* gegeeven, om haare verloorene krach-

ten wat optewakkeren. Nu klaagde zy nochtans meer, dan ooit te voren, over pyn aan het Zitbeen, welke door een ligte vryving ſcheen te verzagten.

Des anderen daags vond ik haar zeer onrustig, pynlyk, en door een zwaare Koorts aangetast. Allerlei Geneesmiddelen weigerende, nam zy alleenlyk een weinig vogts, en den volgenden nagt ſtierf zy.

Het is noodig, aleer ik het gevondene in het Lyk mededeele, te berichten, dat de Heer *Doctor* VAN WYK DE VOS de Lydereſſe van tyd tot tyd zodanige inwendige Middelen toediende, als met haaren zwakken toeſtand best overeen kwamen: te weeten, zy heeft in den aanvang, om dat het bleek, dat de eerſte wegen met *Sordes* opgevuld waren, eenige reizen een zagt buikzuiverend Middel gebruikt. Het geduurig Koortsje, dat haar altoos bybleef, baarde een billyk vermoeden, dat 'er *reſorptie* van eenige Etteragtige ſtoffe geſchiedde: om deze reden gaf de Heer DE VOS haar een ſterk Afkookſel van de Koortsbast, met den Zuuren Geest van *Vitriool*, het welk zy een geruimen tyd gebruikte, maar op het laatst alle Geneesmiddelen weigerde.

Den

Den volgenden dag naa haar afſterven onderzogten de *Doctoren* en ik, in het byzyn van den Wel Edel. Geſtr. Heer JEAN LA CLÉ, *Schepen dezer Stad*, en *Regent van het Gasthuis*, de natuur van dit Gebrek.

Uit het laatſte verſchynſel, de Bloeding naamlyk, waren wy allen van gedagten, dat wy eene *Aneurysma Spurium*, welks Zak opengebarsten, en de Bloedſtorting verwekt had, zouden vinden: dan, zoo draa ik een dunne *Sonde* in het gaatje bragt, waaruit het Bloed gevloeid was, zag men wel haast, dat het Bloed niet uit de diepte van het Gezwel, maar uit een' der zeer verwydde Huidvaten was ontlast geworden, nadien 'er geen weg tot in de holte van het Gezwel te vinden was. Ik bragt dan een gewoon *Separeer*-Mesje in het gaatje, en ſtak daar mede de Bekleedſelen door: vervolgens een groote holle *Sonde* 'er onder brengende, ſneed ik deeze, die zeer dik, zugtig en ontaart waren, door, na boven tot aan de groote *Trochanter*, en na onderen tot even boven de Knie; en, om meerder ruimte te hebben, maakte ik een kruis-ſneede.

Dit verrigt hebbende, vertoonde zich een weeke papagtige ſtoffe van verſchillende kleur; het eerſte gedeelte was witagtig; wat dieper en hooger wierd dezelve grauwer, en

aan het bovenſte van de Dye was dezelve bruinagtig van kleur; het witagtig gedeelte geleek vry wel na de ſtoffe der Hersſenen, ook met betrekking tot de *Conſiſtentie*. Deze ſtoffe vulde de gantſche Dye. Te vergeefſch zogten wy na de Spieren van de Dye, want van dezelven was geen overblyffel te vinden, dan alleen een kleine bundel van Vleeſchveezelen, die men hier en daar onder de opgenoemde ſtoffe gewaar wierd, en waar van men moest zeggen, dit ſchynt tot een Spier behoord te hebben; nochtans was ook dit gedeelte zoodanig ontaart en veranderd, dat men niet konde gisſen, tot welken Spier het zelve behoord had. Alles, wat in de gantſche Dye kenbaar was overgebleven, waren de Bloedvaten; deze vonden wy in hun geheel, althans de groote takken.

Na dat ik de gantſche holligheid van de Dye met veel moeite en gemors had ledig gemaakt van deszelfs inhoudende Pap, en het overige met water afgeſpoeld, en met Sponſen gezuiverd was, ontdekte ik het Dye-been, waar aan zich een aanmerklyke *Caries* opdeed. Deeze begon drie vingeren breed boven de Knie, en nam allengs meerder toe, aan het binnenſte en agterſte deel des Beens, tot dat zy zich by den hals en den kraakbeenigen rand bepaalde.

Men

Men vind in de *Genees- en Heelkundige Waarneemingen* weinige Gevallen aan dit gelyk, met betrekking tot de vreemde ontaarting der omleggende Spieren (*). Twee Waarneemingen van een gezwollen Dye, die aanmerklyk zyn, zyn my bekend, en van een derde, die ik zelve met den Heer *Doctor* WILLEMSE heb bygewoond, zal ik ſtraks met een woord ſpreeken.

De

(*) Kort na dat ik deeze Waarneeming der Maatſchappye hadde medegedeeld, heeft de Heer W. WILDRIK in de *Hedendaagſche Vaderlandſche Letteroefeningen*, IV. Deel, Nom. 2. een Geſchiedkundig Verhaal gegeeven van een ongemeen dik gezwollen Dye, in welke de Spieren mede zeer ontaart, en in een ongeſchikte *maſſa* van allerhande ſtoffe veranderd waren; dus deeze waarneeming, met betrekking tot de ontaarting der Spieren, het allermeest met de onze overeenkomt.

De Waarneeming van den *Hoogleeraar* N. G. OOSTERDYK, over een *Gezwollen Dye*, met *exoſtoſis* en Beenbreuk gepaard, te vinden in het II. Deel van het *Zeeuwſch Genootſchap*, bladz. 343. verſchilt met de onze allermeest daarin, dat dit ongemak door kneuzing van het Beenvlies is veroorzaakt, en dus het Been allereerst is aangedaan geworden. In de onze nochtans heeft dit geen plaats gehad, zynde de Lyderes op de Bil gevallen, en is het Been alleen by vervolg door de ſcherpte der ſtoffe *gecarieerd* geworden.

Men vind in de *Verhandelingen der Koninglyke Academie der Heelkunde te Parys*, I. Deel, bladz. 271. een Waarneeming van een *Gezwolle Dye*, door den Heer FOUART; doch men behoeft dezelve alleenlyk met de onze te vergelyken, om het aanmerkelyk onderſcheid, dat 'er tuſſchen beiden is, gewaar te worden.

De eerſte vind men in de *Uitgeleezene Heelkundige Verhandelingen*, in 't jaar 1759 te *Rotterdam* uitgegeeven, waar by men een nauwkeurige Afbeelding van het Gebrek gevoegd heeft. In dit geval kon niemand der Genees- of Heelkundigen, den waren aart van het ongemak bepaalen.

De veel verſchillende middelen, welken men uit- en inwendig gebruikte, toonen duidelyk, dat men na de oorzaak dezer gezwollen Dye giſtte. Alleen de *Hoogleeraar* GAUBIUS kwam 'er het naaste by: Zyn Ed. begreep zeer wel, dat het gebrek een Beenziekte was, doch meende teffens, dat het in een *Tophus* beſtond.

Het

JOB VAN MEEKREN geeft in zyne *Obſ. Med. Chirurg. Poſtbum.* cap. X. een Beſchryving en teffens een Afbeelding van een *Gezwolle Dye*; maar de Schryver is in deezen zoo kort, dat men niet raden kan, of de oorzaak in een Beenziekte beſtaan hebbe, dan niet: hy zegt alleenlyk: „ dat de Lyderes het Ongemak twee Jaaren gedragen had, dat het eindelyk open brak, en veel Bloeds „ ſtortte, zo dat de Lyderes ſtierf."

Eindelyk geeft H. SMETIUS, een bekwaam Schryver, die in de Zestiende Eeuw bloeide, in zyne *Miscell. Medica*, pag. 560. een Waarneeming van een *ongemeen gezwollen Dye*, waarin het Vleeſch ſponsagtig, maar van een goede kleur was; doch in deeze was teffens het Been, onder de Knie, en de geheele Voet, *Scirrheus* ontaart,

Het onderzoek naa de dood leverde een *Fungus Osſis* op, zoo als de Waarneemers zeggen, dat men het zoude kunnen noemen: „ om dat het bleek een zeer groote uitzet„ ting van het Dyebeen zelfs te zyn, die „ door drukking, byna al het vleezige der „ Spieren verteerd, en zoo zamengedrukt „ had, dat 'er niets, dan een dik Vlies, „ bleek van kleur, uit verſcheiden op een „ leggende laagen beſtaande, was overge„ bleeven, waarin hier en daar eenige ſpier„ vezelen te zien waren. De zelfſtandig„ heid van het Been was geheel van gedaan„ te veranderd, zynde ſponsagtig, en zeer „ gelyk aan *Celluleus* Kraakbeen, ongemeen „ zagt, kunnende gemakkelyk doorſneden „ worden."

Het tweede Geval vind men in de *Acta Phyſico Medica Naturæ curioſor. Vol. I. obſ.* 15. en is, myns bedunkens, wel waardig, hier medegedeeld te worden; te meer, om dat ik niet weet, dat dezelve immer is vertaald geweest.

Een *Timmermans Knecht*, oud ruim 20 jaaren, viel in Juny 1703. te *Frankfort*, uit een huis, dat gebouwd wierd, op zyn Rug, en voelde hevige pyn in zyn Lendenen, welke door een *Oxycroceum*-Plaaster

verdreeven wierd, maar kort daar op in het middenſte binnen-gedeelte der rechter Dye wederkwam. Ter dezer plaatſe kwam een rond Gezwel, het welk eerst de grootte had van een Ey, maar langzaam grooter wordende, eindelyk de geheele Dye innam, en het gaan moeijelyk maakte; terwyl de geduurige pyn, en het toeneemen van het Gezwel, hem zeer deed vermageren. Te vergeeffch wierden verſcheiden uit- en inwendige middelen gebruikt. In vervolg van tyd wierden de Huidvaten zeer met ſpatten, en het Been wierd ook zugtig. Terwyl de hevige pyn dag en nagt het Been als verteerde, kwam 'er ontſteking in de Dye en Knie, die mede gezwollen, en hard op het aanraken was. Deeze wierd door *Sp. Matricalis*, *Sp. vini Camphor. Crocatus*, als ook met warm Kalkwater, Loodwit, en Kamfer-Brandewyn, verdreeven, lekkende 'er hier en daar door de huid van de Dye een dun ſcherp Vogt, verzeld met eene ondraaglyke jeukte. De Lieſklieren zwollen ook, zonder te ontſteeken, en verwekten vry wat pyn. Door alle deeze Toevallen, en de uitteerende Koorts, zeer verzwakt en vermagerd, kwamen 'er eindelyk een *Aphonia* en geduurige Flauwten by, die den Lyder den 8. Maart 1704. uit het leeven rukten.

Het

Het gebrek naa den dood onderzoekende, vond de Heer NEBEL, dat de Dye dikker was dan drie ſpannen; dezelve openende, ontlastte 'er zich een bloedige Geleyagtige Wey, welke zich onder de huid in het Celwyze Vlies ophield. De Spieren van de Dye waren zeer mager en dun; onder dezelven zag men een wit, hardagtig en byna kraakbeenig Vlies, het welk de Schyver meent, dat het Beenvlies was; aan het welke verſcheiden kleine ronde witte *Scirrhi* vast waren, en onder dit Vlies vond men dunne kleine langwerpige ſchilfers van het Dyebeen, welke in een dikke witte ſponsagtige ſtoffe, aan Spek gelyk, zaten: De Celletjes van deeze ſtof waren vervuld met een geleyagtige Wey, die hier en daar verzakt was, holligheden gemaakt had, en op ſommige plaatſen aan dunnen Etter gelyk was, doch zonder eenigen ſtank. Deeze ſtof had de plaats van het Dyebeen, van de Knie af tot genoegzaam aan de Lies, ingenomen. Dezelve met de vingeren van de aanhangende Spieren afgeſcheiden zynde, woog agt en een half pond zwaar, behalven noch omtrent één pond, het welk rondom het hoofd van het Dye-been is blyven zitten, om dat het niet gemakkelyk daar van kon afgeſcheiden worden.

Deze ſponsagtige *masſa* in de lengte doorgeſneden zynde, was het Dye-been in zeer kleine en ontelbaare ſchilfers verdeeld, waar aan hier en daar eenige kleine, hardagtige en teffens *fungeuſe* Knobbels hingen. In het midden van deze ſtoffe vond men niets, dat naar hard been geleek, maar alleen de Mergvaten half verteerd en ledig. De Knieſchyf was grooter dan gewoonlyk, en een vierdedeel ponds zwaar: de omliggende Vliezen bevatteden mede een geleyagtige Wey: ook was het Scheenbeen *poreus*, week en gezwollen, en de Cellen van het Vetvlies hadden mede een geleyagtig Vogt, het geen zich als Spek vertoonde.

De Schryver vraagt, „ of niet in dit ge„ val, het Wey-vogt, het welk door den „ val uit de hoogte, uitgeſtort is, door de „ *Oxycroceum*-Plaaster is verdreeven gewor„ den, vervolgens na het Dyebeen gebragt, „ aldaar het Been-vlies, en daar naa het „ Been zelve heeft week gemaakt; en door „ de geduurige pyn in beweeging gebragt, „ en met het Bloed, in meerder hoeveel„ heid daar na toe gelokt, indringende; „ het Beenwezen zelve derwyze langzaam „ heeft uitgezet, dat dit in kleine ſchilfers „ ontbonden en verbrooken is, terwyl dit „ Wey-vogt, midden in het Been ophoo„ pen-

„ pende, langzaam verdikt, en in Geley
„ veranderd is?"

Het laatſte geval, het geen onder myne behandeling is geweest, was in eene hoogbejaarde Vrouw in deeze Stad, welke ook gevallen had, waar naa haar Dye langzaam was beginnen te zwellen tot eene *monſtreuſe* dikte. Toen ik eenige weeken voor haar dood, met den Heer *Doctor* WILLEMSE, by haar geroepen wierd, vertoonde zich omtrent in het midden van de Dye, aan de binnenzyde, een kleine Uitbulting, welke wel ras ontvelde, en een *Eſcar* naliet, die daaglyks grooter wierd, verzeld met een ondraaglyken ſtank, die door geene *Antiſeptica* was te verbeteren, veel min te overwinnen. 'Er ontſtonden hevige Bloedſtortingen, waar door haar leeven ieder oogenblik in gevaar was. Zy verloor nochtans haar leeven door de geduurige *reſorptie* der bedorven vogten.

Met leedwezen moet ik zeggen, dat het ons naa den dood niet toegelaaten wierd, de natuur van dit gebrek te onderzoeken, hoe veele moeite wy daar toe ook in het werk ſtelden. Zoo ſterk is het vooroordeel by de *Nederlanderen* ingeworteld!

UIT HET OPGEGEEVEN GEVAL BLYKT: VOOR eerſt de mooglykheid, dat een val op de Bil ſomtyds de allerelendigſte gevolgen kan naa zich ſleepen.

Ten

Ten anderen, dat men zodanig een Val niet zo ligt moet achten, gelyk men veelal gewoon is te doen; denkende, dat deeze plaats, door de dikte der Spieren, aan geen gevaar door vallen onderhevig is: daar men in tegendeel billyk mag beſluiten, dat men deeze Toevallen zou hebben kunnen voorkomen, zo 'er in tyds, door ſterke Aderlatingen, en verdere gepaste afleidende en ontbindende middelen, zoo uit- als inwendig, de behoorlyke zorg was gedraagen.

Ten derden: hoe onzeker de Heelkunde tot hier toe is, in het bepaalen van de natuur eener gezwollen Dye, ter oorzaake der bedrieglykheid van de Verſchynſelen, die 'er ſomtyds mede gepaard gaan. Nimmer voelde men duidelyker de golving van Vogt in een holligheid, dan in ons geval. Naa den dood nochtans, vond men niets minder, dan dit. Kan de zugtige Zwelling in de Bekleedſelen het gevoel misleid hebben?

Ten laatſten blykt het, hoe nuttig het zy, ſoortgelyke gebreken naa den dood te onderzoeken, om den aart van dezelven te kennen; dan toch leert men, wat een Val doen kan, welke verwoestingen deszelfs gevolgen kunnen aanrechten, hoe veel deze in ſoort kunnen verſchillen, en hoe behoedzaam wy behooren te zyn, om in diergelyke omſtandig-

he-

heden te waken, tegen de jammerlyke Gevolgen, die 'er door een Val kunnen ontſtaan.

Men zegge dan niet: *Al kenden wy het gebrek voor den dood, wie zou het geneezen?* Voorzeker niemand, als het tot die hoogte geklommen is; maar de Natuur doet nooit zulke ſprongen, zy gaat by trappen voort. Wie zou durven vastſtellen, dat men in den beginne deeze Onheilen niet zou hebben kunnen afkeeren? In welk geval is de Geneeskunde krachtdaadiger, dan in die, daar Afleiding de *Indicatio primaria* is?

WAARNEEMING

EENER AANMERKELYKE

ZOGVERPLAATSINGE;

DOOR

WILLEM DEN *APPEL*,

MEDIC. DOCTOR TE DELFT.

Offchoon eene aanmerklyke Zogverplaatſinge zelden in de *Praktyk* voorkome, zoo zal nochtans het volgende Geval leeren, dat dezelve kan plaats hebben.

Een Vrouw, in een Dorp in *Delfland*, oud 28 jaaren, van haar vierde Kind in het Kraambedde leggende, wierd, in de Maand Juny van den jaare 1773. op den derden dag van haare Verlosſing, zeer verſchrikt en beangst, doordien de Blikſem in het vertrek, daar zy in het Bedde lag, kwam, waar door haar Zog terſtond verdween en wegbleef.

Kort daarnaa voelde zy hevige pyn op de regte Heup, welke, waarſchynlyk door eene Ontſtekinge, meer en meer, tegen alle aangewende Middelen, verhefte, zoo dat haar Been zeer hoog opgetrokken wierd, en zy naauwlyks meer zitten konde.

In

In dien pynlyken toeſtand eenigen tyd gebleven zynde, begon zy, zonder eenig ongemak, zuiveren Etter met de Pis te lozen, en in vervolg van tyd wel vier, vyf, ja zes oncen daags, den eenen dag meer, den anderen minder, waardoor zy zeer verzwakte.

In de Maand November van dat zelve jaar door haar *Chirurgyn* hier over geraadpleegd zynde, ſchreef ik haar voor de Koortsbast, met zagte pisdryvende Middelen, benevens een behoorlyken Eetregel; doch, dewyl zy van dag tot dag verzwakte, wierd ik verzogt om haar te komen zien.

Ik vond de Lyderesſe zeer pynlyk en vermagerd, met een *Febris Hectica*, Buikloop, Nachtzweet, en verdere tekenen van eene Teering.

Het pynlyke deel onderzoekende, vond ik aldaar geen de minſte uitzettinge, of tekenen van eene verzameling van ſtoffen, naadien dezelve onder de *Fascia Lata*, waarſchynlyk, verborgen lag; derhalven raadde ik haar *Chirurgyn*, op het pynlyke deel eenige dagen agter den anderen, eene verzagtende Pap te leggen, en dan eene diepe inſnydinge te doen: het welke gedaan zynde, ontlastte zich, volgens bericht van den *Chirurgyn*, eene groote hoeveelheid zuiveren Etter, die ten gevolge hadde, dat dezelve Etter daarna in de Pis niet meer gezien wierd.

De

De Wonde behoorlyk behandeld, en de Koortsbast met eene goede Eetregel by aanhoudendheid gebruikt zynde, verminderde daaglyks de ontlastte Etter, en de Wonde begon langzaam te fluiten; alle toevallen verdweenen, de krachten namen daaglyks toe, en het opgekrompe Been, naa eenigen tyd, eerst met een kruk onder den arm, daarnaa agter een ſtoel hebbende leeren gaan, rekte zich langzaam wederom uit, en is volkomen herſteld, en zy gebruikt het zelve als voren, zonder dat het eenige tekenen van *bederf in* het Been, het geen door het langduurig verblyf der Etter, niet zonder reden, gevreest wierd, beſpeurt werd. Zy geniet tegenwoordig eene volmaakte gezondheid.

Zoo dat in dit geval het gezegde van den zeer ervaren en geleerden Heer JACOB VAN DER HAAR (*a*) bevestigd word, dat de nederlaagen van Melk by zwangere, eerst verloste, of zogende Vrouwen, of van *zuiveren* Etter, zeer zelden uit hunnen eigen aart de Beenderen aandoen.

(*a*) *Hollandſche Maatſchappy*, XV. Deel, bladz. 86.

Delft den 6. Maart 1775.

WAAR.

WAARNEMINGEN

VAN HET

WEER

EN DE

WARMTE

OP

RIO DE BERBICE,

OVER 'T JAAR 1772,

Gedaan door den Wel Ed. Geſtrengen Heer

PIETER MASSÉ,

Oud Raad van de beide Hoven van Juſtitie.

Medegedeelt met eenige Aanmerkingen

DOOR

J. C. PALIER.

Ter bevordering van de Natuurlyke Historie van den Dampkring, en de Climaten in onderſcheiden Landſtreken, heeft de Heer Massé, op 't verzoek van den Heer

VAN DER HAAR en 't myne, de moeite wel willen neemen, om met eenen naauwkeurigen Thermometer, gemaakt door P. WAST, volgens de Schaal van FAHRENHEIT, de nodige aantekeningen te maken, en de waarnemingen omtrent het Weer te doen op *Rio de Berbice*, 's morgens ten zeven, 's middags ten drie, (wanneer het daar 't warmst is,) en 's avonds tusschen half-zeven en zeven uren, gelyk ze hier van dag tot dag over 't jaar 1772, volgen.

Gemelde Heer MASSÉ heeft de goedheid gehad my zyne Waarneemingen van 't Jaar 1773. te laten toekomen; doch, alzo dezelve, met die van 't Jaar 1772, genoegzaam overeenstemmen, oordeelde ik het onnodig, om daar van gebruik te maken.

JANUARY.

	's Morg.	's Midd.	's Av.	
1	76	81	79	regen
2	75	83	79	regen
3	71	79	79	regen
4	70	79	79	regen
5	71	83	79	mooi w.
6	71	77	76	regen
7	75	77	77	regen
8	75	81	79	regen
9	75	83	80	regen
10	76	83	80	regen
11	76	83	79	regen
12	77	83	81	regen
13	71	85	80	regen
14	75	77	81	regen
15	75	86	81	regen
16	71	87	81	mooi w.
17	78	81	78	regen
18	75	82	77	regen
19	73	83	79	mooi w.
20	71	83	78	regen
21	72	81	78	regen
22	78	83	77	betrokk
23	73	83	81	regen
24	75	80	79	regen
25	74	81	79	regen
26	73	81	78	mooi w.
27	75	79	81	regen
28	74	86	82	mooi w.
29	75	79	79	regen
30	76	84	80	regen
31	73	93	82	mooi w.

FEBRUARY.

	's Morg.	's Midd.	's Av.	
1	73	86	79	mooi w.
2	73	84	80	mooi w.
3	74	79	77	regen
4	73	82	80	regen
5	74	86	80	mooi w.
6	73	84	80	mooi w.
7	73	87	80	mooi w.
8	74	82	76	regen
9	75	82	78	mooi w.
10	75	81	77	regen
11	75	79	77	regen
12	74	80	77	regen
13	74	83	78	regen
14	74	85	80	mooi w.
15	76	80	77	regen
16	75	86	80	regen
17	75	85	81	mooi w.
18	75	75	77	regen
19	77	85	79	regen
20	76	85	79	regen
21	75	83	78	mooi w.
22	76	84	75	r. dond:
23	75	79	78	regen
24	76	78	77	regen
25	75	83	78	mooi w.
26	76	82	78	regen
27	76	82	78	regen
28	75	87	79	regen
29	75	80	80	mooi w.

MAART.					APRIL.				
	's Morg.	's Midd.	's Av.			's Morg.	's Midd.	's Av.	
1	73	87	80	mooi w.	1	75	89	81	betrokk
2	72	86	79	mooi w.	2	75	87	80	betrokk
3	72	87	80	mooi w.	3	74	86	80	mooi w.
4	72	87	80	mooi w.	4	75	87	80	betrokk
5	72	87	80	mooi w.	5	73	85	80	mooi w.
6	72	86	80	mooi w.	6	72	84	80	betrokk
7	73	88	81	mooi w.	7	72	84	80	mooi w.
8	73	80	80	mooi w.	8	75	83	80	regen
9	73	88	81	mooi w.	9	78	86	79	regen
10	72	86	80	mooi w.	10	76	85	79	r. dond.
11	71	85	80	mooi w.	11	74	86	80	mooi w.
12	73	88	81	mooi w.	12	75	87	80	mooi w.
13	73	85	81	mooi w.	13	72	84	77	regen
14	72	87	80	mooi w.	14	74	86	80	regen
15	71	89	81	mooi w.	15	72	84	80	regen
16	74	84	80	regen	16	72	89	80	mooi w.
17	77	84	79	r. dond.	17	72	85	80	betrokk
18	76	82	77	regen	18	73	87	80	regen
19	75	88	83	regen	19	76	85	80	mooi w.
20	76	88	81	regen	20	76	82	78	regen
21	75	87	80	mooi w.	21	77	87	80	mooi w.
22	74	89	81	mooi w.	22	77	89	81	mooi w.
23	77	85	81	mooi w.	23	74	85	81	mooi w.
24	76	88	80	mooi w.	24	72	86	80	mooi w.
25	73	87	79	mooi w.	25	76	87	80	regen
26	72	87	80	mooi w.	26	76	88	82	mooi w.
27	75	89	80	betrokk	27	73	84	81	mooi w.
28	76	88	80	r. dond.	28	76	85	82	regen
29	76	82	79	regen	29	76	88	80	mooi w.
30	72	87	80	betrokk	30	76	87	80	regen
31	72	80	78	regen					

MEY.

	's Morg.	's Midd.	's Av.	
1	75	77	76	regen
2	75	76	80	regen
3	74	86	80	regen
4	76	82	79	regen
5	74	82	79	regen
6	74	82	79	r. dond.
7	80	82	81	r. dond.
8	79	87	79	regen
9	75	89	80	regen
10	79	80	76	r. dond.
11	76	82	79	regen
12	78	81	80	regen
13	79	81	80	betrok.
14	76	88	82	regen
15	76	90	81	mooi w.
16	77	89	82	regen
17	81	87	84	mooi w.
18	77	86	81	regen
19	82	87	80	regen
20	77	83	80	regen
21	77	82	80	r. dond.
22	77	87	79	regen
23	76	90	82	mooi w.
24	79	91	82	mooi w.
25	77	88	82	m. w. d.
26	77	88	82	r. dond.
27	77	86	81	regen
28	75	82	80	regen
29	75	88	82	mooi w.
30	76	86	79	r. dond.
31	75	90	83	m. w. d.

JUNY.

	's Morg.	's Midd.	's Av.	
1	78	86	82	betrok.
2	78	90	82	regen
3	77	82	80	r. dond.
4	77	83	83	r. dond.
5	77	93	81	m. w. d.
6	78	93	83	m. w. d.
7	76	92	85	mooi w.
8	76	92	81	m. w. d.
9	77	91	84	r. dond.
10	77	83	80	r. dond.
11	77	83	79	r. dond.
12	75	89	76	r. dond.
13	75	87	80	r. dond.
14	77	91	82	m. w. d.
15	77	88	80	regen
16	76	91	84	mooi w.
17	78	93	84	mooi w.
18	78	91	84	mooi w.
19	77	90	82	r. dond.
20	77	81	80	r. dond.
21	77	81	81	r. dond.
22	77	93	80	regen
23	77	80	79	r. dond.
24	75	87	80	regen
25	76	92	82	betrok.
26	75	84	81	r. dond.
27	77	88	81	r. dond.
28	76	93	82	regen
29	77	93	80	mooi w.
30	77	91	80	m. w. d.

JULY. AUGUSTUS.

	's Morg.	's Midd.	's Av.			's Morg.	's Midd.	's Av.	
1	76	86	81	r. dond.	1	76	92	84	m. w. d.
2	76	90	80	betrokk	2	77	94	85	m. w. d.
3	76	90	84	mooi w.	3	76	91	79	r. dond.
4	77	92	84	mooi w.	4	75	90	82	mooi w.
5	80	91	83	mooi w.	5	75	91	82	mooi w.
6	76	87	81	regen	6	76	91	80	mooi w.
7	75	93	84	m. w. d.	7	76	93	84	mooi w.
8	76	93	85	regen	8	77	91	86	mooi w.
9	77	93	84	r. dond.	9	73	94	84	betrokk
10	77	88	83	mooi w.	10	77	94	82	r. dond.
11	76	93	84	mooi w.	11	77	93	85	mooi w.
12	77	94	80	mooi w.	12	77	95	85	mooi w.
13	75	93	80	betrokk	13	79	92	82	betrokk
14	77	90	82	betrokk	14	76	94	82	regen
15	77	92	83	m. w. d.	15	75	92	85	r. dond.
16	77	91	83	r. dond.	16	76	93	85	r. dond.
17	76	93	83	regen	17	77	92	80	r. dond.
18	75	88	83	mooi w.	18	76	94	81	betrokk
19	75	92	80	regen	19	77	90	82	mooi w.
20	75	88	81	mooi w.	20	75	94	84	mooi w.
21	75	90	83	mooi w.	21	76	87	80	r. dond.
22	78	92	82	r. dond.	22	78	94	84	mooi w.
23	77	80	79	mooi w.	23	76	92	81	mooi w.
24	77	93	82	mooi w.	24	76	94	85	mooi w.
25	76	90	80	r. dond.	25	77	96	84	mooi w.
26	76	90	81	m. w. d.	26	77	96	86	m. w. d.
27	77	93	82	m. w. d.	27	79	94	84	r. dond.
28	75	93	84	mooi w.	28	74	94	86	mooi w.
29	78	85	82	mooi w.	29	77	95	87	mooi w.
30	77	92	83	regen	30	80	95	86	mooi w.
31	76	93	85	betrokk	31	77	93	85	mooi w.

SEPTEMBER.					OCTOBER.				
	's Morg.	's Midd.	's Av.			's Morg.	's Midd.	's Av.	
1	77	95	84	mooi w.	1	76	91	79	r. dond.
2	76	87	83	mooi w.	2	75	92	85	mooi w.
3	76	90	84	mooi w.	3	76	93	80	mooi w.
4	76	94	86	mooi w.	4	77	90	84	mooi w.
5	76	95	86	mooi w.	5	77	92	85	regen
6	75	96	84	mooi w.	6	76	94	86	mooi w.
7	77	94	85	mooi w.	7	76	95	80	r. dond.
8	77	96	87	m. w. d.	8	73	94	82	r. dond.
9	78	95	81	betr. d.	9	74	94	83	r. dond.
10	77	93	83	regen	10	76	92	80	mooi w.
11	75	86	82	r. dond.	11	79	93	86	mooi w.
12	75	93	84	mooi w.	12	77	93	84	mooi w.
13	76	94	80	r. dond.	13	76	95	86	mooi w.
14	76	89	84	regen	14	77	95	86	berr. d.
15	77	93	85	mooi w.	15	76	95	85	m. w. d.
16	77	94	86	mooi w.	16	76	94	84	betrokk
17	77	95	79	r. dond.	17	77	86	81	betr. d.
18	73	93	80	m. w. d.	18	77	93	83	r. dond.
19	73	94	83	r. dond.	19	80	93	86	mooi w.
20	75	90	80	r. dond.	20	76	94	83	mooi w.
21	74	84	80	r. dond.	21	75	92	82	mooi w.
22	75	95	83	betrokk	22	76	94	83	m. w. d.
23	75	92	86	mooi w.	23	77	94	84	mooi w.
24	78	93	83	mooi w.	24	76	92	84	m. w. d.
25	76	90	84	mooi w.	25	76	92	83	mooi w.
26	75	93	84	mooi w.	26	78	91	84	betr. d.
27	75	93	83	r. dond.	27	79	95	85	mooi w.
28	74	94	83	r. dond.	28	78	94	86	mooi w.
29	77	94	80	r. dond.	29	78	94	84	mooi w.
30	77	95	84	betrokk	30	77	80	78	r. dond.
					31	77	91	83	mooi w.

NOVEMBER.

	's Morg.	's Midd.	's Av.	
1	74	93	84	mooi w.
2	76	94	86	betrokk
3	77	93	86	betrokk
4	77	92	85	mooi w.
5	76	90	84	r. dond.
6	77	88	81	r. dond.
7	75	93	82	mooi w.
8	76	93	84	mooi w.
9	76	87	81	mooi w.
10	77	90	84	mooi w.
11	78	92	83	betrokk
12	78	92	86	mooi w.
13	77	91	84	m. w. d.
14	76	90	82	mooi w.
15	78	93	85	r. dond.
16	76	90	82	regen
17	75	86	80	r. dond.
18	75	88	81	mooi w.
19	77	92	84	betrokk
20	73	88	80	r. dond.
21	74	89	81	mooi w.
22	76	78	79	regen
23	75	86	83	regen
24	76	86	81	mooi w.
25	75	89	81	regen
26	76	88	83	regen
27	77	89	82	mooi w.
28	75	90	81	betrokk
29	76	91	83	mooi w.
30	76	90	81	mooi w.

DECEMBER.

	's Morg.	's Midd.	's Av.	
1	76	86	77	r. dond.
2	74	87	80	betr. d.
3	76	88	81	betrokk
4	75	90	79	regen
5	74	89	81	mooi w.
6	76	89	79	mooi w.
7	75	88	83	mooi w.
8	76	91	83	m. w. d.
9	76	88	80	mooi w.
10	75	90	81	regen
11	76	83	79	regen
12	75	87	80	regen
13	77	87	80	mooi w.
14	75	89	80	r. dond.
15	75	89	79	regen
16	74	84	81	mooi w.
17	75	89	79	mooi w.
18	77	86	80	mooi w.
19	76	85	80	mooi w.
20	73	81	81	mooi w.
21	75	83	82	regen
22	75	84	72	mooi w.
23	74	80	75	mooi w.
24	75	87	83	regen
25	74	82	75	regen
26	76	85	79	regen
27	75	82	78	mooi w.
28	74	83	80	regen
29	75	81	78	mooi w.
30	76	85	80	mooi w.
31	74	86	80	mooi w.

Men heeft niet veel aan zulke waarnemingen, ten zy men met een opſlag van 't oog aanſtonds vinden kan, welke de uitſlag van zulke waarnemingen zy over een geheel jaar.

Dit heeft my bewogen, het berekende Tafeltje van Recapitulatie hier by te voegen, op dat men ſpoedig en gemaklyk, de warmte en 't Climaat van *Rio de Berbice* met andere plaatzen des Aardbodems, daar men waarnemingen van heeft, zoude kunnen vergelyken.

Recapitulatie van de Waarnemingen van de Warmte en 't Weer op Rio de Berbice in 't jaar 1772.

Maanden in 1772.	THERMOMETERS. Grootste. hoogte	laagte	verschil	Gemiddelde Hoogte. 's morg.	's midd.	's avonds	's daags	WEER. Mooi Weer	Betrokk. lugt	Regen	Donder
January.	87	70	17	$74\frac{1}{31}$	$81\frac{25}{31}$	$79\frac{9}{31}$	$78\frac{35}{93}$	6	1	24	-
February	87	73	14	$74\frac{21}{29}$	$82\frac{22}{29}$	$78\frac{11}{29}$	$78\frac{18}{29}$	11	-	18	1
Maart	89	71	18	$73\frac{19}{31}$	$86\frac{5}{31}$	80	$79\frac{86}{93}$	21	2	8	2
April	89	72	17	$74\frac{7}{15}$	$85\frac{9}{10}$	$80\frac{1}{30}$	$80\frac{2}{15}$	14	5	11	1
Mey	91	74	17	$76\frac{25}{31}$	85	$80\frac{10}{31}$	$80\frac{28}{31}$	7	1	23	8
Juny	93	75	18	$76\frac{22}{30}$	$88\frac{11}{30}$	$81\frac{2}{15}$	$82\frac{11}{90}$	10	2	18	18
July	94	75	19	$76\frac{12}{31}$	$90\frac{18}{31}$	$82\frac{7}{31}$	$83\frac{2}{31}$	17	4	10	9
Augustus	96	74	22	$76\frac{19}{62}$	$92\frac{28}{31}$	$83\frac{13}{31}$	$84\frac{59}{186}$	20	3	8	10
Septemb.	95	73	23	$75\frac{5}{6}$	$92\frac{19}{30}$	$8\frac{1}{5}$	$83\frac{8}{39}$	16	3	11	12
October	95	73	22	$76\frac{37}{62}$	$92\frac{15}{31}$	$83\frac{11}{31}$	$84\frac{9}{62}$	20	4	7	12
Novemb.	94	73	21	76	$89\frac{7}{10}$	$82\frac{17}{30}$	$82\frac{14}{45}$	15	5	10	6
Decemb.	91	73	18	$75\frac{4}{31}$	$85\frac{19}{31}$	$79\frac{16}{31}$	$80\frac{6}{31}$	17	2	12	4
In 't Jaar	96.	70.	26.	$75\frac{211}{366}$.	$87\frac{217}{366}$.	$81\frac{53}{366}$.	$81\frac{581}{1098}$.	174.	32.	160.	83.

In

In 't zelve ziet men:

I. Het verſchil tuſſchen de grootſte en minſte warmte voor elke maand, en dat dit verſchil het grootst geweest is in de maand September, zynde 23 graden, en 't minst in dc maand February, zynde 14 graden.

II. Dat de minſte warmte geweest is na den Winter-Zonsſtilſtand, te weten den 4. January, en de meeste na den Zomer-Zonsſtilſtand, den 25. en 26. Augustus, en den 6. en 8. September, het geen naauwkeurig overeenſtemt met de waarnemingen over dit ſtuk in Europa (*a*).

III. Dat het verſchil van de grootſte en minſte warmte in het ganſche jaar niet meer geweest is dan 26 graden.

Als men dit verſchil vergelykt met andere plaatzen des Aardkloots, zal men een merkelyk onderſcheid beſpeuren.

De volgende Voorbeelden dienen tot een proeve:

Plaat-

(*a*) Vergelyk hier mede LULOFS, beſchouwing des Aardkloods, §. 591., en myne Aanmerkingen over de Koude van de maand January 1767. in de Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappye, IX. Deel, 3. ſtuk, bladz. 272.

Plaatzen.	*hoogſte Therm.*	*laagſte Therm.*	*Verſchil.*
Curacao	85	75	11 graden.
Quito	64	52	12 - -
Batavia	87	71	16 - -
Rio de Berbice	96	70	26 - -
Nederland (*b*)	97½	18 onder o	115½ - -
Solykamsky	90	34 onder o	124 - -
Petersburg	98	42 onder o	140 - -
Jeniſea (*c*)	70	125 onder o	195 - -

Wie zoude van voren hebben durven vaſt ſtellen, dat op plaatzen, daar zo weinig verandering van hitte en koude is, gelyk te Curacao, Quito, Batavia en Rio de Berbice, en zo verbazend veel, als in Nederland,

(*b*) Dat in 't jaar 1709. de Kwik, volgens de Schaal van FAHRENHEIT, geſtaan zoude hebben 18 graden onder o, geef ik op 't gezag van den Heer LE FRANCQ VAN BERKHEY, in zyne Natuurlyke Historie van Holland, I. Deel, bladz. 272.

(*c*) Uitgezogte Verhandelingen, V. Deel, bladz. 128. CHAPPE D'AUTEROCHE Reize naar Siberie, I. Deel, bl. 154. Hier moet ik waarſchouwen, dat de warmte te Jeniſea by giſſing is geſteld, doch die niet ver van de waarheid zyn zal, wyl uit de gemelde Reis, en die van GMELIN naar Siberie ontegenzeggelyk blykt, dat de Zomerwarmte te Jeniſea, en door geheel Siberien ſomtyds zeer groot is.

land, Solykamsky, Petersburg en Jenisea, menschen zouden kunnen leven, en zy leven 'er, en met genoegen (*d*).

Wy zien 'er in de wonderbare wysheid en goedheid van den Schepper, die wil, dat zyne waereld, hoe verschillende van Climaat, overal bewoont werde.

En dat de Natuurkunde, voor al in dit stuk, niet door stoute gissingen en redenkavelingen, maar door ondervindingen en proeven voortgezet en voltooit moet worden.

(*d*) Ellis Reize naar Hudsons Baai, bl. 246 en 247. Hy zegt: „ de grond in de Hudsons Baai bevriest elken „ Winter meer, dan 16 voeten diep; en echter leven de „ Bewoonders, die geboren Engelschen zyn, op Jorks- „ fort, aan die Baai liggende, zeer vergenoegt, —— „ zo dat ze naar Engeland gekeerd, altoos weer naar die „ koude gewesten verlangen, ja het is 'er, 't geen waar- „ lyk allerzeldzaamst is, zo gezont, dat 'er wel zeven „ jaren voorby gaan, zonder dat 'er van de 100 Man- „ nen, die 't gemelde Fort bewonen, één sterft;" —— daar 'er, volgens 't gemeen beloop der sterfelykheid in Engeland, binnen den tyd van zeven jaren, van de 100 Menschen wel 15 of meer sterven zullen.

BE-

BESCHRYVING

VAN EEN

WANSCHAAPEN BOT,

WIND-EI;

EEN

UITWAS

AAN DEN TAK VAN EEN EIKENBOOM,

EN VAN

BLAAUWE AARDE;

DOOR

J. F. MARTINET.

Wy hebben verſcheiden' Schryvers, die de Monsters, welken onder de Menſchen en Dieren voorkomen, aangetekend hebben: ook zyn 'er, die 'er noch in voortgaan, gelyk de beroemde CAMPER, die 'er een

een groot Werk over onder handen heeft genoomen. — Niemand heeft echter, zoo veel ik weet, over de Monsters, die onder de Visschen vallen, opzettelyk geschreeven, waarover wy ons niet te verwonderen hebben, wanneer men aanmerkt, dat Mismaakten onder dezelven zeer zeldzaam aangetroffen worden, 't geen in de daad onze opmerking zeer verdient. — Indien dan de grootste Mannen van belang gerekend hebben, en noch achten, de Wanschepsels, onder Menschen en Dieren gevonden, hoe gemeen, echter te beschryven en aftebeelden, zal het vertrouw ik, der Hollandsche Maatschappye niet onaangenaam zyn, dit Monster, onder onze Vaderlandsche Visschen gevonden, te ontvangen, en in haar Kabinet van Natuurlyke Zeldzaamheden te bewaaren. — Het is een gewoone *Bot*, door de Visschers van het Zee-Dorp *Volendam* in de Zuider-Zee gevangen, aan anderen van zyn Geslagt volkomen gelykvormig, uitgezonderd dat hy den Staart mist: doch de goede Schepper het gewigtig gebrek van dit gering Dier met gunstige oogen aanziende, heeft dat willen vergoeden door deszelfs Zy-Vinnen zodanig te verlengen, dat ze thans aan beide kanten afloopen, tot aan de plaats, waar anders de Staart gevonden wordt.

Het

Het *Wind-Ei*, dat ik hier by voege, is my vereerd door den Heer KRAAI te *Monnikendam*, die het in den nest zyner Hoenderen gevonden heeft. Het verſchilt van de gebrekkige Afbeelding, welke MISSON van een ſoortgelyk gemaakt heeft (*a*), als ook van de naauwkeuriger Uitbeelding, welke de Heer PALIER van een ander gegeeven heeft (*b*); des het by het laatſte kan bewaard worden in ons Kabinet, om het getal der Vaderlandſche Wanſchepſels te vermeerderen.

Nog voeg ik hier by een *Takje van een Eikenboom*, omzet met een ongemeen grooten Uitwas, gegroeid in de *Meyery van 's Boſch*. Aan knodſen en uitwaſſen aan de ſtammen der Boomen is ons oog gewoon; maar die aan de takken zyn overzeldzaam. Dit Takje, dat deswegen aan een opletten-den terſtond onder het oog viel, heeft een hobbelagtigen Uitwas, die zich volmaakt rondom het zelve gezet heeft, ovaal rond. Het Takje heeft in den omtrek de geringe dikte van anderhalven duim, Rhynlandſche maat; den Uitwas in de rondte heb ik van twaalf

(*a*) *Reize door Italien*, I. Deel, bladz. 98.

(*b*) *Verhandel. der Hollandſche Maatſchappye*, XII. Deel in de *Berichten*, bladz. 116 en 117.

twaalf en een halven duim bevonden, en in de lengte heeft dezelve de maat van veertien volle duimen.

Eindelyk heb ik de eer van der Maatſchappye aan te bieden eenige brokken *Blaauwe Aarde*, van eene zeer fraaije kleur, gevonden onder de aarde van een uitgegraaven ſloot te *Veghel*, een Dorp in de *Meyery van 's Boſch*. Weetende, dat de *Hoogleeraar* CAMPER begerig was dezelve te zien, heb ik Hem daarvan een gedeelte gezonden, en terug ontvangen een brok van deeze, hierby gaande; welke in het delven van een ſloot in de *Wildervank* of *Pekel-a*-Veenen, in de Provintie van *Groningen* gevonden, en geſlaagen was van een groot plat ſtuk, anderhalven voet lang, meer dan het *Veghelſche* met Oer bezwangerd. — Beide ſoorten ſcheikundig onderzogt zynde, ter ontdekkinge, of die Aarden voor onze Fabrieken van eenige nuttigheid zouden kunnen zyn, ſcheenen zy, in alle opzigten, van denzelfden aart te weezen, naamelyk *la Mine de Fer Limoneuſe, ou le Taf ferrugineux; Minera ferri lacuſtris, & paluſtris; Tophus Martis; Minera ferri ſubaquoſa*; in het Hoogduitſch *See-erts*, oder *Sumpferts*, van BERTRAND, in zyn *Dict. Oryctolog.* pag. 219. of de *Slibagtige Yſer-erts* van BOMA-

RE, op 't Artikel *Yser*, geheeten. — Met Scheivogten onderzogt zynde, bevond men, dat deeze Aarde grootendeels uit Yzer- en Kalkagtige Aarde beſtond: door *precipitatie* kwam 'er eene blaauwagtige Verw uit, doch die nog door haare fraaiheid nog waardy eene zodanige Fabriek zou aanpryzen. De zo genoemde Schryvers pryzen ze ook niet zeer aan, om 'er Yzer uit te ſmelten, het geen ik meen, dat men in voorige tyden omtrent de *Veghelſche* beproefd, doch niet voortgezet heeft, om dat men 'er de kosten niet uit goed kon maaken.

ONDER-

ONDERZOEK

WEGENS DE

COMEET (*)

VAN 1774,

Benevens verſcheiden Onderſtellingen omtrent de bepalingen van derzelver Loop, welke voldoen aan de verſchillende Waarnemingen deswegen gedaan;

DOOR DEN HEER

MECHAIN,

Sterrekundigen van het Depôt de la Marine.

De Comeet van 1774. wierd den 11. Augustus door den Heer MONTAGNE te *Limoges* ontdekt, op den rug van het Rendier, digt by *Casſiopea*, en verdween den 8. November. De Heer MESSIER, welke de-

(*) Op verzoek der Maatſchappye door éénen haarer Leden uit het Franſch vertaald.

dezelve by geduurzaamheid heeft waargenomen, heeft de goedheid gehad, my zyne Waarnemingen mede te deelen. De drie, welken ik in myn eerſte onderzoek aangaande den weg van deze Comeet gebruikt heb, zyn die van den 19. Augustus, den 4. en den 25. September.

waare tyd.	waargen. lengte van de Comeet.	waargenome breedte.
	u ′ ″	T ° ′ ″	° ′ ″
19. Aug.	17. 48	2. 1. 45. 8.	60. 29. 55.
4. Sept.	8. 9. 36	1. 6. 6. 17.	58. 6. 41.
25. dito	7. 15. 49	11. 22. 46. 58.	31. 17. 57.

De bepaalingen, welke aan deeze drie Waarnemingen voldoen, zyn:

Plaats van den ☊	T ° ′ ″ 6. 0. 48. 39.
Helling van den weg	83. 0. 51.
Plaats van het naaste punt	10. 17. 19. 12.
Doorgang door het naaste punt den 15. Augustus ten middeltyd te *Parys*.	u ′ ″ 9. 59. 20.
Naaste afſtand van de Zon	1, 427025.
De loop volgens de order der Tekenen.	

Deze bepalingen voldoen nauwkeurig aan alle drie de Waarnemingen; wat de lengte aan-

aangaat, en geven ſlechts 1′. 40″ te veel op de breedte van den 4. September. Ook heb ik onderzogt, hoe zy ſtrookten met de Waarnemingen van den 9. September, en den 9. October; en ik heb gevonden, dat zy 1′. 25″ te veel geven op de lengte van den 9. Sept. 2″ te veel op de breedte, doch 3′. 14″ te min op de lengte; en 6½′ te min op de breedte van den 9. October.

Dewyl de Heer MESSIER my de Waarnemingen van den 9. en 25. September, als mede van den 9. October had opgegeven als de nauwkeurigſte, en het meest geſchikt, om den weg der Staartſterre te bepalen, heb ik van dezelve gebruik gemaakt, met eene geringe Verbetering in de Waarneming van den 25. Sept. welke hy noodig keurde.

Zie hier deze drie Waarnemingen:

waare tyd.	*waargenome lengte.*	*waargenome breedte.*
u ′ ″	☊ ° ′ ″	° ′ ″
9. Sept. 8. 15. 34	0. 24. 56. 10.	55. 3. 38.
25. dito 7. 15. 49	11. 22. 47. 38.	31. 19. 13.
9. Oct. 7. 16. 18	11. 8. 6. 53.	5. 37. 4.

Hier uit heb ik de volgende bepalingen opgemaakt :

Plaats van den ☊ -	T 6.	° 0.	′ 48.	″ 47.
Helling - - -		83.	1.	20.
Plaats van het naaste punt		10.	16.	57. 14.

Doorgang door het naaste punt den 14. Augustus, ten tyd te *Parys*. u 23. ′ 28. ″ 0. middeltyd

Naaste afſtand van de Zon 1,425973.

Den 13. October des avonds omtrent 10½ uuren, ging de Comeet door haren Knoop. Ik had de Waarneming van den 14de, berekende dezelve volgens de tweede bepalingen, en vond dat dezelve ſlechts 19″ te min gaven op de lengte, welke was 11. 5. 12′ 52″ ten 9. 30′ 3″ ware tyd, en 1⅔″ mede te min op de breedte, welke was waargenomen 1° 15′ 0″ Zuid.

Den 2. September vond ik 2½′ te min voor de lengte, en eindelyk in de Waarneming van den 25. October (*), de laatſte, welke

(*) Zo moet het ongetwyfeld zyn. 'Er ſtaat 25 7bre. Zekerlyk een ſchryffeil. Het ſchynt ook, dat de waarneming

ke de Heer MESSIER gedaan heeft, was 'er ſlechts 1′ te veel op de waargenomen lengte van 11ᵀ. 1ᵒ. 38′. 24″, en maar 44″ te min op de waargenomen breedte van 11°. 31′. 4″ Zuid, ten 7ᵘ. 39′. 18″ ware tyd; zo dat de Waarnemingen, geduurende 46 dagen, op ongeveer 2′ na uitkwamen; doch deze overeenkomst hield geen ſtand in de maand van Augustus.

Den 19. had ik op de lengte	$4\frac{1}{3}'$	te veel.
Den 23. - - - -	$9\frac{1}{4}'$	te veel.
En den 24. na genoeg -	14′	te veel.

Men moet hier omtrent opmerken, dat in de eerſte dagen van de waarneming de Comeet zeer digt by de Pool was, hebbende 75° *declinatie*, en dat hare dagelykſche beweging derhalven zeer traag was, zo wel als die van de vaste Sterren, met welke men dezelve vergeleken heeft, behalven dat ook die

neming van den 4. September, waar van in het begin, en die van den 2. September, waar van in het midden en laatst van dit onderzoek geſproken wordt, één en dezelfde is. [*Aanmerking van den Vertaler*].

die Sterren niet al te wel bekend waren. De Heer MESSIER denkt, dat niettegenſtaande alle zyne aangewende zorgvuldigheid, in dit opzicht eenige onzekerheid overblyft, en dat men weinig ſtaat moet maken op de waarnemingen van Augustus. Ik geloof derhalven, dat men de tweede bepalingen, zoo aanſtonds opgegeven, moet aanzien voor de nauwkeurigſte, en welke het naast aan de waarheid komen. Ondertusſchen heb ik alle de Waarnemingen, welke ik hadde, zamengevoegd, ten einde eenige bepalingen te vinden, welke meer voldeeden aan de Waarnemingen van de maand Augustus, waar door echter eenig meerder verſchil ontſtaat in de nauwkeurige Waarnemingen van September en October.

Zie hier deze bepalingen, welke een ſoort van midden uitmaken tusſchen alle de Waarnemingen:

	T	°	′	″
Plaats van den Knoop -	6.	0.	49.	48.
Helling - - -		83.	0.	25.
Plaats van het *Peribelium*	10.	17.	22.	4.

	u	′	″	
Doorgang door het *Peribelium* den 15. Augustus, ten	10.	55.	35.	middeltyd te *Parys*.

Naaste afſtand van de Zon 1, 428586.

De Loop volgens de order der Tekenen,

Voor

Voor verſchil heb ik gevonden op de lengte van den

		′	″			′	″
19 Aug.	—	6.	24.	25 Sept.	+	1.	41.
23 Aug.	+	0.	7.	9 Oct.		0.	
24 Aug.	+	5.	50.	14 Oct.	—	1.	23.
2 Sept.	+	4.	6.	25 Oct.		1.	9.
9 Sept.		0.					

Hoewel deze laatſte bepalingen beter met de Waarneming ſchynen overeen te komen, geloof ik echter om bovengemelde redenen, dat men die, welke op de Waarnemingen van den 9, en 25. September, en van den 9. October gebouwd zyn, voor beter houden moet. Ook is het verſchil tusſchen alle deze bepalingen al te gering, om deze Comeet niet te kunnen herkennen, wanneer zy wederom verſchynen mogt. De Sterrekundigen merken wel, dat de doorgang door het *Perihelium* de moeilykſte bepaling was, om vast te ſtellen, en dat de helling en de knoop met genoegzame nauwkeurigheid hebben kunnen bepaald worden.

Ik heb de Zons-tafelen van den Heer *Abt* DE LA CAILLE gebruikt, en my bediend van de manier van rekenen in de Sterrekunde van den Heer DE LA LANDE aangeweezen. De *aberratie* heb ik niet in aanmerking genomen, als zynde van weinig aanbelang, uit hoofde van de kleinheid der Comeet, welke de waarneming daar van ten uiterſte moeilyk maakte.

BERICHT

WEGENS DE

UITGEBLUSCHTE VUURSPUWENDE

BERGEN (*);

DOOR

R. E. RASPE.

Het onpartydigst Onderzoek der Uitgebluſchte Vuurſpuwende Bergen, van welken 'er een groote menigte omſtreeks *Caſſel* en door geheel *Nedet-Heſſen* is, heeft my overtuigd;

I. Dat de Onderſtelling van den Heer DESMAREST, rakende den oorſprong der kantzuilige *Baſaltes* (†), voorge-

(*) Dit is op verzoek der Maatſchappye door éénen haarer Leden uit het Franſch vertaald.

(†) *Baſaltes*, een ſoort van toets-ſteen, die als een hockige zuil opryst. Zy is bruin of graauw, en gemeenlyk agtkantig. Zie LINN. *Syſt. Nat.* Tom. III. MENDEZ DACOSTA *Nat. Hiſt. of Foſſils*, Tom. I. VALMOND DE BOMARE, Tom. I. Art. *Baſalte*, p. 565. Edit. d'*Yverdon. Mineralog.* Tom. I. [*Vertaler*].

geſteld in de verklaring der Plaaten van de *Encyclopedie*, minder zwarigheden onderhevig is, dan alle andere onderſtellingen; dat zy reden geeft van verſcheiden Verſchynſelen, die men anders niet kan uitleggen; en dat zy door vele Crystalſchietingen, die door ſcheikundige uitwaasſemingen worden voortgebragt, kan geſtaafd worden, vooral door de rechthoekige Crystalſchietingen (*Cristalliſations à la Grecque*), die, by geval, in de Smelteryen van *Clausthal* voortgebragt zyn.

II. Dat de meer of min uitgebrande *Lava* eene groote verſcheidenheid van gemengde Stenen (*Roches*) (*) voortbrengt.

III. Dat de op ſteenen groeijende Steenen (*Pierres paraſitiques*), die in de holligheid der *Lava's* en der *Baſalten*, en in de Asſchen der brandende Bergen voortgebragt worden, niet overeen komen met die, welke in de gemeng-

(*) *Roches* zyn verzamelingen van kalk-aartige, glaswordende, en tegen het vuur beſtand zynde Steenen, of het geen men in het Latyn *Saxum* noemt. Zie BERTRAND *Diction. Oryctolog.* Tom. II. WALLER *Mineralog.* Tom. I. pag. 175. VALMOND DE BOMARE *Mineralog.* Tom. I. [*Vertaler*].

mengde ſtenen der oorſpongelyke Bergen (*Montagnes originaires*) worden voortgebragt, noch met die, welke groeijen in de holten en beddingen der Bergen, die uit de aarde voortkomen (*Montagnes ſecondaires*); dat de bende dezer op ſtenen groeijende ſteenen der brandende Bergen zeer talryk is; dat de *Chalcedon* verſcheiden ſoorten van *Agaten*, vele ſoorten van *Schörl* (*), de *Tourmaline* vooral, de *Zeolithes* en misſchien ook de *Granaat-ſteen*, daar onder behooren. En dat men

IV. Alle de zamenſtellen der *Mineralogie*, die tot heden toe bekend zyn, moet veranderen of verbeteren, als welken geene ſoorten van brandende Bergſtoffen kennen of ſchynen te kennen, die echter talryker en verſcheidener zyn, dan men tot heden toe gedagt heeft.

(*) *Schürl* of *Schirl*, kant zeer na aan de *Wolfram*, doordien het uit dunne *Prisma's* beſtaat, op het Water dryft en blauwachtig is. [*Vertaler*].

R. E. RASPE.

Caſſel den 2. *April* 1774.

BE-

BERICHT

BETREFFENDE DEN

TAMARISCH-BOOM,

IN HET VYFTIENDE DEEL DEEZER

VERHANDELINGEN

Beſchreeven in eene Kruidkundige Verhandeling over Jerem. XVII. vs. 6.

DOOR

D. DE *GORTER.*

Naa dat myn Vertoog over *Jerem. XVII. vs. 6.*, vervat in het *XV. Deel* der *Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen*, in het licht is gekomen, heb ik gezien, dat 'er een Tak van de *Egyptiſche Tamariſch*, doch zonder Bloem of Vrugt, ſtaat afgebeeld in PLUCKNET *Phytogr. Tab.* 318. *fig.* 3. Uit deze figuur blykt, dat die *Egyptiſche* in gedaante zeer overeenkomt met de *Franſche Tamariſch*,

welke, om redenen, door my bygebragt, voor een *Varieteit* van de *Egyptiſche* kan gehouden worden. Dezelve PLUCKNET, en andere Kruidkundige Schryvers, maaken ook gewag van andere ſoorten van *Tamariſch*; doch deezen behooren tot geheel andere Geſlachten van Planten, en worden niet gevonden in *Egypten*; ook hebben zy niet die eigenſchappen, welke *Jeremia* van de Plant, door *Heide* vertolkt, opgeeft.

OP. ZWANENBURG.

JANUARY, 1774.

Baro-met.	Ther-mom.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-ge-steldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen.
29. 5	36	NW 6	Hagel betr.	6	
- 5	39	—— 4	Betrokken	4	
- 4 2/4	36	—— 4	——	4	
- 3	36	 0	Sneeuw	12	
- 2 2/4	35	NNO 2	——	10	1
- 4 1/4	32	NNW 4	——	12	1/2
- 7 1/4	29	NW 6	—— o. held.	10	Ys
- 8	32	NtO 8	Betrokken	17	
- 10 1/4	31	—— 6	Omtr. held.	18	
- 11 1/4	30	 0	——	0	
- 11	29	ZW 6	—— z. bet.	12	Ys 3
- 9 2/4	34	NW 2	Sneeuw betr.	2	2
30.	34	—— 2	Sneeuw o. h.	4	Ys 2
- 1	36	NtW 2	Omtr.-helder	2	L□)
- 2 1/4	35	 0	——	0	
- 2 3/4	33	ZW 6	Sneeuw z. b.	18	Ys 1
29. 11 1/2	36	—— 6	Geheel betr.	24	
- 9 1/2	36	—— 6	—— regen	18	1
- 5 2/4	33	ONO 4	Sneeuw	10	
- 5 1/2	35	NNO 2	——	12	1 1/2
- 7 3/4	36	NW 8	Regen betr.	15	2 1/2
- 10	37	—— 4	Hagel o. h.	12	Ys 2
- 10 3/4	41	WtN 2	Omt held.	12	
- 9 1/2	35	ZW 6	Zeer betr.	10	
- 5	36	 0	Sneeuw	0	
- 5 1/2	35	NW 2	—— g. betr.	10	
- 8 2/4	33	NtO 6	Zeer b. o. h.	12	
- 11 1/2	26	 0	Omtr. helder	0	Ys 3
- 11 1/2	28	 0	Helder	0	
- 11	21	OtN 2	——	2	
- 10	24	 0	——	0	Ys 12
- 9 2/4	32	ONO 2	——	0	
- 9 1/4	28	 0	——	0	Ys 4
- 8	25	NO 6	Mist	0	
- 8 3/4	29	—— 4	—— g. betr.	2	N ☽
- 7 3/4	22	—— 2	Betr. held.	2	
- 6.	28	ZO 2	Mist g. betr.	2	Ys 10
- 5 3/4	35	ZtW 2	——	6	
- 3 1/2	36	 0	Mist	4	
- 0	38	OZO 10	Regen	18	
28. 11 1/2	40	ZtW. 10	Mottig	24	1 1/2
- 11 1/2	37	ZW 6	Zeer betr.	18	1/2
29. 0	42	WZW 10	Geh. betr.	24	
- 1	41	—— 10	Mottig ——	†24	
- 5 3/4	33	NW 6	Geh. b vocht	†15	
- 5 1/2	36	ZO 2	Geh. betr.	10	1
- 3 1/4	37	—— 2	Sneeuw reg.	12	
- 2 1/2	43	WZW 6	Mist o. held.	2	

WAARNEMINGEN
JANUARY, 1774.

Dagen	Barom.	Therm.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen
	29. 3¼	44	ZW 10	Regen z. bet.	†30	
17	- 2¾	43	ZZW 8	Regen	†40	- ½
	28. 9¾	45	—— 10	——	†36	- 3
	- 11	34	NtO 10	—— sneeuw	†54	2
18	29 2	35	NNO 10	Sneeuw o. h.	†48	
	- 4½	33	NW 4	Betr. sneeuw	0	
	- 7½	33	—— 4	Hagel sneeuw	†24	
19	- 9¾	37	NNO 2	Sneeuw, betr.	12	
	- 10	36	W 4	Omr. h. z. b.	4	E ☐)
	- 9¼	34	WtN 2	Be rokken	8	½
20	- 9	38	ZW 2	Omtr. held.	6	
	- 9	34	 0		0	
	- 9½	34	 0	Zeer betrokk.	-	Ys 8
21	- 10¼	39	 0	Betr. geh. b.	-	
	- 11¼	36	 0	Zeer betr.	-	
	- 10½	31	 0	Helder	6	Ys 4
22	- 9¾	33	ZO 2	Zeer betr.	14	
	- 4¾	35	ZZO 8	Betr. geh. b.	15	
	- 1¼	38	Z 6	Regen	18	
23	- 0	41	—— 8	Mottig	†15	½
	28. 11¾	36	ZZW 4	Omtr. helder	10	
	- 10¼	36	ZtO 8	Betrokken	†15	
24	- 9½	37	ZZW 12	—— sneeuw	†12	
	- 11¼	37	WtZ 10	Sneeuw regen	†30	1
	29. 3¼	39	W 10	Geh. betr.	24	½
25	- 4½	39	WtN 10	Sneeuw z. bet	†15	
	- 6½	34	ZtW 4	Omtr. helder	6	
	- 4	37	ZZW 6	Vochtig	18	Ys
26	- 4¼	38	ZW 8	Betrokken	15	
	- 5	39	—— 8	Reg. s. h. z. b.	18	
	- 6	40	WZW 4	Geh. betr.	12	1
27	- 5¼	39	ZZW 2	Mist moet.	12	½
	- 2	43	ZW 8	Regen	12	3 V)
	- 4¼	42	WtZ 8	Omtr. held.	24	2½
28	- 4¾	43	—— 8	Zeer betr.	†30	
	- 6	41	W 8		†18	
	- 7¼	36	 0	Omtr. helder	6	
29	- 7	39	Z 2	Betrokken	8	¼
	- 7¾	38	ZZW 2	Zeer betr.	0	
	- 8¼	39	WtN 8	Betrokken	15	
30	- 8¾	39	—— 8		18	
	- 9¾	37	NW 10	Hagel o h.	15	
	- 10½	36	—— 4	Sneeuw z. b.	12	
31	- 10½	37	—— 6	Zeer betr sn.	†18	
	- 11	35	NO 4	Sneeuw g. b.	2	

Hoogste Barom. 30 D. 2¼ L.
Laagste dito 28 - 9½
Middelb. dito 29 - 5⅝
Hoogste Therm. 45 } Gr.
Laagste dito 21 }
Middelb. dito 33 }

Gemidd. Barom. 29 D. 6 1/8 L.
- - - - Therm. 35½ Gr.
't Gevallen Water 26½ Lyn
Dagelykſche kragt der Winden 4 7/10

FEBRUARY, 1774.

Barom.	Therm.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Reg. en Ys in Lynen.
29. 10 3/4	34	 0	Sneeuw	6	Ys 2
- 10 1/4	37	WtZ 2	Betrokken	6	
29. 9	33	NNO 8	—— g. betr.	12	
- 2	31	—— 6	Betrokken	18	Ys 2
- 3	32	—— 6	Zeer betr.	18	
- 3 1/4	29	—— 4	Betr. helder	15	
- 3 3/4	30	NO 2	Zeer betr.	6	Ys 9
- 3 3/4	35	—— 2	Omt. held.	6	
- 4 1/2	32	 0		2	
- 5	35	 0	Geh. betr.	0	Ys
- 5 1/4	36	 0		6	
- 4 1/4	35	WtZ 2	Mist held.	2	L □ ☾
- 4	37	NNW 2	Geh. betr.	0	dauw
- 4	42	—— 2	—— o. held.	0	
- 3 1/2	35	 0	Mistig	0	
- 2 1/4	84	WtZ 2		3	Ys 1
- 2	40	W 2		6	
- 1 1/4	39	WtZ 2	Omt. h. g. b.	4	
29. 9 1/4	42	—— 6	Geh. betr.	12	w. dauw
- 9 1/2	45	W 4	Betrokken	24	
- 7 3/4	39	WZW 2		8	
- 7 3/4	40	—— 4	Regen	†15	
- 7 1/2	34	NW 12	—— sneeuw	†60	1
- 6	35	NNW 10	Hagel sneeuw	†54	
- 7 1/4	34	NW 10		18	1
- 8 1/4	36	—— 8	Sneeuw hagel	24	2
- 9 1/2	32	—— 2	Hagel sneeuw	6	1
- 10 3/4	33	WtN 2	Sneeuw hagel	10	
- 10 1/2	40	—— 2	Hagel sneeuw	12	
- 9 1/2	35	ZZW 6	Betr. geh. b.	10	N ☾
- 4 1/2	37	ZW 10	Sn. hag. reg.	†24	4
- 3 1/4	39	—— 8	Regen	†36	3
- 3	39	WZW 2	—— z. betr.	2	
- 5 1/2	40	WtZ 8	Zeer betr.	12	
- 6 3/4	43	W 6	Omtr. held.	18	
- 9	39	WZW 2	—— regen	6	
- 8 1/4	40	ZtW 4	Mistig	12	1
- 9 1/2	45	—— 6		18	
- 10 3/4	45	WZW 6	Geh. betr.	15	
- 10 1/2	42	ZZW 6	Omtr. helder	18	
- 9 3/4	47	—— 4		24	
- 8 1/4	44	—— 8	—— z. betr.	12	
- 9	42	—— 4	Regen z. bet.	12	1
- 8 1/2	45	—— 2	Geh. b. mist	15	
- 7	41	ZtW 8	Betrokken	12	
- 8	47	—— 8	Regen	†18	2
- 2 1/2	50	ZW 14	—— geh. b.	†65	
- 24	44	WZW 12	Omtr. helder	†54	

WAARNEMINGEN
FEBRUARY, 1774.

Dagen.	Barometer.	Thermom.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Reg. en Ys in Lynen.
	29. 4¼	43	WZW 10	Helder	24	
17	- 5¼	48	—— 12	——	†30	
	- 7¾	43	WtZ 8	Omtr. held.	24	v. dauw
	- 10	41	WZW 4	Helder	12	
18	- 10¼	46	—— 6	——	18	EIK
	30. ¼	42	—— 4	Omtr. helder	12	
	- 1¼	40	ZZW 4	Betr. mist	15	ryp
19	- 1¼	44	—— 6	Mist g. bet.	12	
	29.10	44	Z 10	Geh. b. reg.	15	
	- 10¾	44	ZW 6	Regen	12	1
20	- 11¾	48	W 4	Helder	12	
	30. 1¼	41	ZW 4	Omtr. helder	9	
	29.11	42	ZtO 8	Betrokken	†18	ryp
21	- 8	47	ZZO 12	Omtr. helder	†45	
	- 8	42	WZW 10	Regen helder	†42	
	- 11	40	ZW 6	Omtr. helder	12	2 w. dau
22	- 10¾	45	ZZW 8	——	18	
	- 6½	45	—— 10	Geh. b. reg.	†36	
	- 5½	48	WZW 10	Regen g. b.	24	1
23	- 5¼	52	—— 10	Geh. b. reg.	†24	
	- 2¾	49	ZW 12	Betr. regen	†18	
	- ¾	45	WZW 16	Reg. hag. b.	†18	1
24	- 1¼	48	—— 14	Betrokken	†54	
	- 4	44	WtZ 14	Omtr. helder	†60	
	- 4¾	44	WZW 6	Geh. betr.	12	
25	- 2¼	41	O 4	——	24	
	- [illegible]	38	WtN 12	Regen	†48	
	- 5¼	40	W 6	Omtr. held.	12	1
26	- 6¼	44	—— 4	Betrokken	15	
	- 8¾	39	—— 4	—— hagel	9	VC
	- 10¾	40	—— 4	Betrokken	12	ryp
27	30. 0	46	—— 8	——	15	
	- ¼	43	WZW 10	Zeer bet o. h.	18	
	29. 9¼	42	ZW 12	Regen hag.	†45	
28	- 7½	45	—— 14	Regen	†65	2
	- 7½	42	W 10	—— o. h.	†36	2

Hoogste Barom. 30 D. 5¼ Lyn.
Laagste dito 29 - ½
Middelb. dito 29 - 8⅞
Hoogste Therm. 52 }
Laagste dito 29 } Gr.
Middelb. dito 40¼ }

Gemidd. Barom. 29 D. 9 1/16 L. om.
- - - - Therm. 40 6/16 Gr.
't Gevallen Water 26 L.

Dagelyksche kragt der Winden 6 1/16.

OP ZWANENBURG.

MAART, 1774.

Barom.	Therm.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Reg. en Ys in Lynen.
		's Morgens ten 7 uuren.			
29. 7¾	42	W 10	Zeer bett.	†24	
- 8	45	—— 10	——	†36	
- 7	42	WtZ 10	—— o. held.	†30	
- 6	41	—— 6	Zeer betr.	15	dauw
- 5	40	WZW 8	Bet. hag. reg.	24	
- 4	38	W 4	Reg. h. o. h.	15	r
- 3¼	38	WNW 8	Reg. hag. sn.	18	
- 4¼	43	NW 6	Bet. reg. hag.	24	
- 6¼	38	WNW 6	Reg. h. o. h.	21	
- 2¼	38	ZZW 4	Betrokken	24	½ ryp
- 4¾	41	ZtO 6	—— g. betr.	†24	
- ¾	41	ZtW 8	Regen	†18	2
- 1	43	WZW 6	Zeer betr.	15	½ w. dau
- 1½	45	—— 8	——	†5	
- 1½	41	 0	Geh. bet. reg.	0	1 L ☐ ☾
- 3¾	43	ZtW 4	Reg. g. betr.	15	1½
- 5	48	ZW 4	Omt. h. z. k.	24	
- 6¾	44	WZW 10	Reg. z. betr.	†24	2½
- 7	48	ZW 8	Regen	†18	1½
- 7½	54	—— 10	Vochtig	†30	
- 8	48	WZW 4	Regen	6	1½
- 7¼	49	ZZW 4	Zeer betr.	24	
- 7¼	50	—— 4	Regen	12	r
- 11	44	NO 8	Zeer betr.	24	
30. ¼	42	—— 8	Geh. betr.	†36	
- ½	44	ONO 8	——	†36	
- 0	39	—— 10	——	†30	
29. 11	38	—— 10	Sneeuw g. b.	†36	r
- 11	43	—— 10	Betrokken	†42	
- 11¼	35	NO 8	—— geh. b.	†30	
- 10¾	33	NNO 6	Omt. held.	24	ryp
- 10	38	NO 4	——	24	
- 8½	34	—— 2	Helder	12	
- 7½	38	W 2	Sneeuw g b.	10	w. dauw
- 7¼	45	NNW 4	Betrokken	15	⊙ Ecl.
- 9½	38	NNO 4	Hag. betr.	6	N ☾
- 11½	36	ONO 4	Omtr. held.	9	Ys
30. ½	42	—— 4	Betr. held.	15	
- 1¼	37	—— 6	Helder	6	
- 2	34	OtN 4	——	9	Ys r
- 2	49	—— 6	——	15	
- 1¼	37	—— 4	——	12	N licht
- 0	35	—— 4	——	12	Ys
29. 11¼	43	OZO 2	——	9	
- 10	39	ONO 2	——	2	
- 9¼	37	OtZ 2	——	6	Ys
- 8¾	49	NO 2	——	12	
- 8	39	—— 2	——	6	

WAARNEMINGEN
MAART, 1774.

Dagen	Barometer	Thermom.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Reg. en Ys in Lynen.
	29. 7 1/4	36	 0	Helder	2	
17	- 7 1/2	47	 0	——	0	ryp
	- 8	45	 0	——	0	
	- 7 3/4	45	OZO 2	Zeer betr.	-	w. dauw
18	- 7 3/4	56	 0	——	-	
	- 6 3/4	49	OtN 2	Omtr. h. wl.	-	
	- 6 3/4	46	ZO 2	Betrokken	-	dauw
19	- 7 1/4	54	 0	Omtr. helder	-	
	- 7 3/4	48	NtO 2	——	-	
	- 8 1/2	47	WtN 2	Mist	-	ryp
20	- 9	57	NNO 2	Helder	4	E□(
	- 10	48	 0	——	-	
	- 11 1/2	46	NtW 2	——	2	ryp
21	30. 0	56	NNW 2	Mist helder	2	
	- 1 1/4	50	NO 2	Betr. held.	2	
	- 2 1/2	46	—— 4	Geheel betr.	12	w. dauw
22	- 2 3/4	47	OtN 4	——	15	
	- 3	47	NO 4	——	0	
	- 3	44	ONO 2	——	10	
23	- 3 1/4	52	NO 4	Helder	12	
	- 3 1/2	45	—— 6	Betr. helder	12	
	- 3 1/2	40	OtN 4	Helder	12	ryp
24	- 3 1/2	57	O 2	——	-	
	- 3 3/4	44	NO 2	——	-	
	- 2 3/4	41	OZO 4	——	6	Ys
25	- 2	59	—— 2	——	6	
	- 1	46	 0	——	-	
	30. 1/4	45	 0	——	-	Ys
26	- 1/2	55	ZW 2	——	-	
	- 1	49	 0	——	-	
	- 3/4	48	ZZO 2	——	4	ryp
27	- 3/4	64	Z 2	——	-	
	- 0	50	NO 2	——	6	V (
	29. 11 1/2	48	—— 2	Omtr. helder	4	ryp
28	- 11 1/2	58	—— 2	——	-	
	30. 0	51	NtO 2	——	6	
	29. 11 3/4	47	NNO 4	Helder	6	dauw
29	30. 0	57	NO 4	——	6	
	- 0	51	—— 4	Betr. helder	12	
	29. 11 3/4	47	—— 4	Omtr. helder	12	w. dauw
30	30. 0	60	—— 4	——	15	
	29. 11	52	—— 4	——	10	
	- 10 1/2	49	ONO 5	——	15	dauw
31	- 10 1/4	62	OtN 6	——	-	
	- 10 1/4	48	ONO 8	—— helder	18	

Hoogste Barom.	30 D.	3 1/2 L.	Gemidd. Barom. 29 D. 9 7/10 L.
Laagste dito	29 -	1/8	- - - - Therm. 45 1/10 Gr.
Middelb. dito	29 -	8 1/8	't Gevallen Water 14 L.
Hoogste Therm.	64 } Gr.		't Uitgewaasemde 29 1/2
Laagste dito	33 }		Dagelykse kragt der Winden 4 1/10.
Middelb. dito	48 }		

OP ZWANENBURG.

APRIL, 1774.

Barometer.	Thermom.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lyneni.
29.10	43	OZO 8	Helder	18	
- 9½	53	ONO 8	——	24	-
- 7¾	46	NOtO 6	Omtr. held.	20	
- 5½	43	OZO 6	——	12	ryp
- 4½	54	ZO 4	——	12	-
- 5	47	ZtO 6	Betr. regen	15	-
- 6	49	ZZW 6	Omtr. helder	18	2 dauw
- 6½	57	—— 6	——	24	
- 5¾	51	Z 8	Regen buijig	12	L□☾
- 7	48	ZWtZ 8	Zeer betr.	†18	
- 8½	54	ZW 10	Betrokken	†24	
- 10	48	—— 2	Omtr. helder	24	
- 10	47	ZtO 2	——	9	v. dauw
- 9¾	56	ZW 4	Zeer betr.	6	
- 10	46	ZWtZ 4	Reg. buijig b.	12	
- 9	47	Z 6	Omtr. helder	†24	v. dauw
- 6¾	55	—— 8	Betrokken	†27	
- 5	51	—— 6	——	†24	
- 5½	48	ZWtZ 8	Regen buijig	†24	
- 6	50	ZW 8	Regen hag.	†30	
- 6½	47	ZZW 6	—— wl. d.	12	
- 6¼	48	ZtW 6	Betrokken	15	2 dauw
- 6¾	54	ZZW 8	——	-	
- 7½	48	ZtO 1	——	6	
- 7¼	47	Z 1	Omr. held.	2	ryp
- 7½	58	NNO 2	Betrokken	6	
- 6¼	50	NO 8	Zeer betr.	12	
- 6	50	NOtN 8	Geheel betr.	18	
- 6½	48	NNO 8	——	†15	-
- 9¾	45	NW 2	——	12	
- 11	47	ZW 1	——	2	N☾
30. 0	57	ZtO 4	Betrokken	4	-
- ½	54	ZZO 4	——	2	
- 1	50	— 2	——	4	v. dauw
- 1¾	63	ZOtO 4	——	2	(⊙)
- 2	54	OtN 6	——	-	
- 1¾	50	NOtN 8	Omtr. held.	18	v. dauw
- 2	59	OtN 8	Helder	†15	-
- 2¼	52	NO 6	Omtr. held.	†18	-
- 2¼	50	NOtO 8	Zeer betr.	24	dauw
- 2¼	52	OtN 8	——	†18	-
- 2¼	49	ONO 8	Geheel betr.	†18	-
29.11½	46	— 6	——	†15	w. dauw
- 10¾	51	OtN 6	——	18	
- 9¼	49	NO 4	——	10	
- 9	51	NNO 6	——	10	
- 9¼	53	— 6	——	12	
- 9¾	47	NtW 4	Zeer betr.	6	

WAARNEMINGEN
APRIL, 1774.

Dagen	Barom.	Therm.	Kragten der Wind	St.	Lugtgesteltheid.	hoek v. Verh.	Regen in Lyn
	29. 9 1/2	47	NW	4	Regen z. bet.	6	1/2
17	- 9 1/2	53	WZW	4	Betrokken	6	
	- 9	48	ZW	4	——	9	
	- 6 3/4	49	——	6	——	15	
18	- 6	48	WtN	6	Regen	12	1/2
	- 5	41	W	6	Betr. hagel	6	EO(
	- 5 1/2	41	WNW	8	Regen	†24	1
	- 7 1/2	46	——	8	Hagel regen	†30	1
19	- 7	42	W	4	Donker reg.	†18	
	- 7 1/2	43	NW	6	Hagel regen	15	2
	- 8 1/2	49	——	4	Betrokken	12	
20	- 10 1/4	43	. . . .	0	—— helder	6	
	- 11 1/4	43	——	2	Betrokken	9	W. dauw
	30,	49	——	4	Omtr. helder	12	
21	- 1/4	45	WZW	4	Betrokken	9	
	29. 10 1/2	48	W	6	Geh. betr.	24	
	- 11 1/4	58	WtN	6	——	24	
22	- 11 1/4	49	ZW	2	——	12	
	- 10 1/4	52	WtN	6	——	24	
	- 11 1/4	57	WNW	6	——	†18	
23	30. 0	52	W	6	Zeer bet. reg.	18	
	29. 11 1/4	54	WtN	8	Geheel betr.	†18	1/4
	- 11 1/2	54	WtZ	8	——	†18	
24	- 11 1/2	51	W	4	—— regen	6	
	- 10 1/2	50	——	8	Regen	†18	1 1/2
	- 10 1/2	54	——	6	Geheel betr.	†21	
25	- 7 1/2	52	ZW	10	—— z. betr.	†18	
	- 6	47	WtN	8	Zeer betr.	24	
26	- 6 1/2	51	——	8	Betrokken	24	
	- 6 1/2	48	ZZW	4	Omtr. helder	15	V)
	- 7	46	ZW	2	——	9	
27	- 7 1/4	52	WtN	2	——	9	
	- 8	48	NNW	4	—— z. bet.	6	
	- 8	49	NtO	8	Voehtig	†24	1/2
28	- 8 1/4	60	ONO	6	Betrokken	†24	
	- 9	55	NNO	8	Donder reg.	†18	
	- 10	54	NO	2	Zeer bett.	6	1
29	- 10 1/2	54	——	2	Omtr. helder	-	
	- 10 3/4	57	. . . .	0	——	2	
	- 10 1/2	54	NtW	2	Helder	4	v. dauw
30	- 10 3/4	60	NW	2	——	6	
	- 11 3/4	52	NNW	6	Bet. wl. dond.	12	

Hoogste Barom. 30 D. 2 1/2 L.
Laagste dito 29 - 4 1/2 . . .
Middelb. dito 29 - 9 1/2 . . .
Hoogste Therm. 64
Laagste dito 41 } Gr.
Middelb. dito 52 1/2 }

Gemidd. Barom. 29 D. 9 3/10 L. on-
- - - - Therm. 50 1/8 Gr.
't Gevallen Water 1 7/8 L.
't Uitgewaasemde 28 1/2
Dagelyksche kragt der Winden 5 1/8.

OP ZWANENBURG.

MEY, 1774.

Barom.	Therm.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen.
29.11¾	50	NO 6	Zeer betr.	18	
- 11¼	58	NOtO 6	Betrokken	6	
- 10	52	ONO 6	Omtr. helder	12	
- 7¾	54	ZOtO 6	Damp betr.	18	
- 7	68	ZtO 8	Betrokken	†30	L□)
- 6¾	56	ZW 4		9	
- 3¼	59	NNW 2	Regen wl. d.	12	3
- 4	62	ZWtZ 6	Regen	15	
- 7¾	54	ZWtW 4	—— betr.	12	4
- 8¾	53	ZO 4	Betrokken	4	v. dauw
- 8¾	64	NO 8	Zeer betr.	18	
- 6¼	55	—— 12	Regen	†30	2
- 6½	56	ZWtZ 4	—— betr.	-	1⅛
- 7⅓	59	WZW 4	Betrokken	15	
- 7⅓	53	NNO 4	Zeer betr.	6	
- 7	52	O 0	Geheel betr.	-	
- 7	56	ONO 4		2	v. dauw
- 7¼	49	NW 4	Zeer betr.	2	
- 8¼	49	WtN 0		9	
- 9¼	52	W 8	Betrokken	†15	w. dauw
30.	46	WZW 4		18	
- 1½	51	ZtW 2		6	
- 2	61	OtZ 4	Omtr. held.	9	
- 2	54	ONO 4		6	
- 1¾	52	O 4		2	dauw
- 1¾	64	—— 8	Helder	12	
- 1½	58	ONO 6	Omtr. helder	15	
- 1¼	55	OtN 8		24	w. dauw
- 0	66	O 8		†18	
29.11	59	ONO 8		†15	N)
- 11	56	O 8	Zeer betr.	†18	
- 11	63	—— 8	Betrokken	-	
- 11	56	NO 6	Zeer betr.	12	
- 11	56	NOtN 6	Geheel betr.	12	
- 11	66	NO 6	Betrokken	12	w. dauw
30. 0	61	—— 6		12	
- 0	57	NNO 6	Damp. betr.	6	
- ¾	66	NO 6	Betrokken	9	
- 1	58	NNO 6		12	
- 1	58	NOtN 6	Omtr. helder	12	v. dauw
- 1	67	NOtO 6		15	
- ¾	58	NNO 6	Betrokken	15	
- ½	53	NOtN 4	Zeevlam	12	
- ¼	59	N 6	Zeer betr.	15	
- ¼	50	NtW 6		18	
- ¼	48	—— 6	Hag. r. buijig	21	
- ¼	51	NWtN 8	Zeer betr.	24	
- ¼	47	NW 4		15	

WAARNEMINGEN
MEY, 1774.

Dagen	Barom.	Therm.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lyn
	30. 0	48	NNW 6	Regen betr.	12	
17	- $\frac{1}{2}$	54	NW 6	Betrokken	18	
	- $\frac{1}{2}$	45	—— 4	Reg. h. buijig	15	
	- $\frac{1}{2}$	48	—— 4	Regen	9	1
18	- 1	51	—— 6	Betrokken	15	E□)
	- 2$\frac{1}{4}$	45	NWtW 4	———	6	
	- 2$\frac{3}{4}$	47	WtN 4	Zeer betr.	4	77
19	- 2	56	—— 4	———	-	
	- 2	48	NtO 4	Betrokken	-	
	- 1$\frac{3}{4}$	50	OZO 4	———	2	v. dan
20	- 1$\frac{3}{4}$	58	—— 4	Zeer betr.	-	
	- $\frac{1}{4}$	53	OtZ 4	Betrokken	9	
	29.10	52	—— 6	Geh. betr.	6	
21	- 9	65	—— 6	—— regen	12	
	- 5$\frac{1}{2}$	58	ONO 6	Regen wl. d.	-	$\frac{3}{4}$
	- 4$\frac{1}{4}$	59	Z 4	Regen	10	1
22	- 5	66	WZW 6	———	12	$\frac{1}{2}$
	- 3$\frac{3}{4}$	59	—— 6	———	18	2
	- 5$\frac{1}{2}$	55	ZW 6	Betrokken	4	
23	- 5$\frac{1}{2}$	65	ZZW 8	———	18	
	- 6$\frac{1}{4}$	55	ZW 2	———	12	
	- 7	56	ZZW 2	Zeer bet. reg.	12	$\frac{1}{2}$ w. d.
24	- 7$\frac{1}{2}$	62	ZWtW 4	Betrokken	9	
	- 8	56	ONO 2	Bui.ig betr.	2	
	- 8	58	ZZW 4	Betrokken	2	v. dauw
25	- 8$\frac{1}{2}$	62	WZW 6	———	9	V)
	- 9	55	W 4	———	12	
	- 8$\frac{3}{4}$	53	NW 8	Geheel betr.	†36	
26	- 8$\frac{1}{4}$	54	—— 10	———	†48	
	- 6$\frac{3}{4}$	50	—— 12	Regen	†30	
	- 6$\frac{1}{2}$	50	NNW 12	———	†60	5$\frac{1}{2}$
27	- 7$\frac{1}{2}$	49	—— 12	———	†60	1
	- 9$\frac{1}{4}$	49	NW 10	———	†36	$\frac{1}{2}$
	- 10$\frac{1}{2}$	47	—— 8	Betrokken	†21	$\frac{1}{2}$
28	- 11$\frac{1}{4}$	51	WNW 6	———	9	
	- 11	48	W 4	Regen buijig	6	
	- 10	49	—— 6	—— betr.	12	1
29	- 10	50	WtZ 6	Betrokken	15	
	- 10	50	Z 4	Zeer betr.	12	
	- 10$\frac{1}{2}$	51	—— 4	Regen z. b.	15	1
30	- 10$\frac{1}{2}$	60	—— 4	Betrokk.	15	
	- 11	51	ZtO 2	———	6	
	- 11	55	Z 4	Omtr. helder	12	v. dauw
31	- 10	68	ZOtZ 6	Betrokk.	15	
	- 10$\frac{3}{4}$	58	ZOtO 2	———	6	

Hoogste Barom.	30 D.	2$\frac{3}{4}$	L.
Laagste dito	29 -	3$\frac{3}{4}$	
Middelb. dito	29 -	9$\frac{1}{4}$	
Hoogste Therm.	68		Gr.
Laagste dito	45		
Middelb. dito	56$\frac{1}{2}$		

Gemidd. Barom.	29 D.	10$\frac{1}{10}$	L.
- - - - Therm.	55$\frac{1}{10}$		Gr.
't Gevallen Water	28		Lyn
Uitwaseming	34		
Dagelykse kragt der Winden,	5$\frac{6}{10}$.		

OP ZWANENBURG.

JUNY, 1774.

	Barom.	Thermom.	Kragten St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen.
	29.10 3/4	58	. . . 0	Zeer betr.	-	w. dauw
	- 11 1/4	68	WZW 2		-	
	30. 1/4	58	NWtN 2	Betrokken	6	L □ ☾
	- 1/4	53	ZtO 4	Omtr. helder	4	
	- 0	68	ZZ● 4	Betrokken;	4	v. dauw
	29.10 3/4	58	ZW 2		9	
	- 10 1/4	57	WZW 6		9	3 2 4 uur.
	- 11	61	— 6		12	(⊙)
	- 10	57	ZWtZ 2	Zeer betr.	9	
	- 8	55	ZO 4	Regen	4	1/2
	- 7	61	ZZO 4	Betrokken	12	
	- 6	53	ZW 2	Regen z. b.	6	
	- 6 1/4	53	WNW 8	Regen	15	1 1/2
	- 7 1/4	56	W 8	— betr.	†24	2
	- 8 1/4	57	WZW 2	Betrokken	12	
	- 8 1/4	57	ZWtZ 2	Reg. z. betr.	6	1/2 dauw
	- 8 1/2	64	ZO 4	Zeer betr.	2	
	- 9 1/2	59	NtO 6		9	
	- 11 1/2	57	NOtN 6	Geh. betr.	6	dauw
	30. 3/4	65	NtO 6	Betrokken	12	
	- 2	55	NW 4		12	
	- 2 1/2	55	— 6	Zeer betr.	12	
	- 3	60	— 6	Betrokk.	-	
	- 3	56	W 2		6	
	- 3 1/2	57	ZWtW 6		9	
	- 1	64	W 6		12	
	- 1 1/4	56	— 4		9	N ☾
	- 1 1/4	56	NW 6	Zeer betr.	12	w. dauw
	- 1 1/2	61	— 6	Betrokken	-	
	- 1 1/4	56	— 2		2	
	29.11 3/4	57	ZZW 4	Zeer betr.	15	w. dauw
	- 10	67	W 6	Betrokken	18	
	- 10 1/2	58	NNW 2	— damp	6	
	- 9	60	NO 6	Zeer betr.	4	w. dauw
	- 8 3/4	70	— 6	Betrokken	2	
	- 7	65	ZtO 4		4	
	- 5 1/2	63	ZW 6	Regen	24	2
	- 7	6●	W 6	— betr.	21	
	- 10 1/4	56	— 2	Betrokken	-	
	- 11 1/4	63	ZZW 2		9	v. dauw
	- 11 3/4	69	ZW 6		6	
	- 11 1/4	63	NO 2		12	
	- 11	65	ZtO 4	Omtr. held.	4	v. dauw
	- 11	77	ZO 4		-	
	- 10 1/4	71	ZZW 2	Betrokken	-	
	- 10 3/4	69	WZW 4		-	dauw
	- 11 3/4	73	NW 4		4	
	30. 1/4	68	NO 4	Zeer betr.	2	

WAARNEMINGEN
JUNY, 1774.

Dagen	Baromet.	Thermom.	Kragt en St. der Wind.		Lugt-gesteltheid.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen
	29.11¼	69	OZO	6	Omtr. helder	4	Nev. da
17	- 11½	84	ZtO	6	———	6	E□☾
	- 10¾	75	ZZO	2	———	-	
	- 10½	69	WtZ	2	Zeer betr.	-	v. dauw
18	- 11½	63	W	6	Reg. buijig b.	18	1
	30. 1	60	——	2	Betrokken	-	
	- ¼	61	ZO	4	———	4	v. dauw
19	29.11¼	73	O	6	———	6	
	- 8¼	59	ZO	4	———	4	
	- 6½	59	ZW	6	———	12	
20	- 6½	64	WZW	8	———	15	
	- 6½	59	ZZW	6	Reg. wl. d.	6	1
	- 7	60	Z	8	Regen betr.	†30	
21	- 7¾	62	ZW	8	Betrokken	†24	1
	- 9	60	ZZW	4	Regen betr.	2	
	- 9¾	60	——	6	Betrokken	15	
22	- 10	64	ZW	6	—— regen	18	3
	- 10¾	59	NW	2	Regen betr.	6	dauw
	- 11	60	——	2	Zeer bet.	6	
23	- 11	65	W	4	———	4	
	- 11¼	55	WZW	2	———	9	V☽
	- 11¼	60	ZZW	4	—— regen	12	1
24	- 11¼	62	ZW	6	Betrokken	15	
	- 11¾	60	ZWtZ	4	Zeer betrokk.	4	
	- 11¾	62	WZW	6	———	4	dauw
25	30. ¼	67	W	6	Betrokk.	6	
	- ¼	64	OZO	2	———	2	
	29.11¾	66	ZZO	4	———	4	w. dauw
26	- 11½	72	——	4	———	2	
	- 11¼	68	——	2	———	-	
	- 10¾	65	ZOtZ	4	Reg. wl. d.	6	1
27	- 10	74	ZtO	4	Regen betr.	6	1½
	- 9¾	64	ZZW	2	Betrokken	4	
	- 9½	63	ZW	6	Zeer betr.	24	w. dauw
28	- 9½	68	——	8	———	†18	
	- 9½	61	——	6	Betrokken	†18	
	- 9¾	59	WtZ	8	———	†21	
29	- 10½	64	——	8	Zeer betr.	†27	
	- 10¼	61	WZW	8	—— buijig	†36	
	- 9¼	62	——	8	Zeer betr.	†36	w. dauw
30	- 9	65	——	10	———	†45	
	- 10¼	61	W	4	Betrokken		L□☾

Hoogste Barom. 30 D. 3 L.
Laagste dito 29 - 5½
Middelb. dito 29 - 10¼
Hoogste Therm. 84 }
Laagste dito 53 } Gr.
Middelb. dito 58¼ }

Gemidd. Barom. 29 D. 10⅛ L. onz.
- - - - Therm. 62 1/16 Gr.
't Gevallen Water 18 L.
't Uitgewaaslemde 52
Dagelyksche kragt der Winden 41 6/8.

OP ZWANENBURG.

JULY, 1774.

Barom.	Therm.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen.
29.11¼	60	W 6	Betrokken	10	w. dauw
30. 0	67	WZW 6	——	15	
29.11¾	62	ZW 4	——	12	
- 11⅞	64	WZW 6	Zeer betr.	12	w. dauw
30. 0	67	— 6	Betrokken	15	
29.11	66	ZZO 4	Omt. held.	4	
- 9⅛	68	ZOtZ 4	——	9	dauw
- 9	78	ZW 6	Zeer b. wl. d.	12	
- 9⅛	64	Allerlei 4	Zeer betr.	-	
- 10	64	WZW 6	——	6	
- 10⅛	68	— 6	Betrokken	4	
- 11¼	62	ZW 4	——	4	
- 11⅛	62	WtZ 6	——	4	w. dauw
30. 0	67	W 6	——	6	
29.10½	62	OZO 1	——	-	
- 8¾	64	ZtW 6	Buijig	12	
- 9	65	WZW 8	Betrokken	15	
- 9¼	58	ZW 6	——	12	
- 11	60	W 6	Regen betr.	12	I.
30. ⅛	65	— 6	Betrokken	15	
- ⅜	62	ZW 2	——	9	
- ¼	64	Z 6	Omtr. held.	15	
- 0	74	— 6	——	18	
29.11	65	ZZW 4	Betrokken	12	NC
- 11¼	62	WZW 6	——	12	w. dauw
- 11⅜	68	— 6	——	9	
- 11¾	61	ZW 4	——	6	
30. 0	62	ZZW 4	——	6	dauw
- ¼	67	ZZO 4	——	4	
29.11½	60	ZtO 4	Zeer betr.	2	
- 11	60	ZZW 6	Betr. regen	12	⅛
- 11¼	65	ZWtW 6	Regen buijig	24	⅛
- 11⅜	61	WZW 4	Betrokken	12	
- 11½	63	W 6	——	9	dauw
- 11½	66	— 6	——	6	
- 11	61	ZZW 4	——	6	
- 10	60	ZZO 6	Geh. betr.	24	
- 10	65	ZtW 6	——	24	
- 11	62	WZW 4	Zeer betr.	12	
- 8¼	59	ZZW 6	Regen	24	2
- 5½	64	ZWtZ 6	—— betr.	†15	2
- 8¾	59	NW 6	Betrokken	21	
- 9	60	— 6	Reg. buijig b.	12	⅛
- 11½	64	— 8	Betrokken	†30	
30. 1	59	— 4	——	†24	
- 1⅛	60	— 6	——	24	dauw
- 2¼	65	— 6	——	18	
- 2⅝	58	WNW 2	——	4	E□C

WAARNEMINGEN
JULY, 1774.

Dagen	Barometer	Thermom.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen
	30. 2¼	59	ZZW 4	Betrokken	6	v dauw
17	- 2	70	WZW 4	——	2	
	- 1¼	64	ZZW 2	——	4	
	29.11⅞	61	WNW 6	Reg. betr.	9	5
18	30. ¼	64	NWtW6	Zeer betr.	18	
	- 1	57	WNW 4	Betrokken	6	
	- ¾	61	W 6	Zeer betr.	4	dauw
19	- ½	66	WZW 6	——	24	
	29. 9¾	60	ZW 6	——	†30	
	- 8¾	58	NW 6	Regen	18	6½
20	- 8¾	65	WNW 6	Buijig betr.	†24	
	- 9	60	—— 6	Omtr. helder	†30	
	- 10⅛	60	WtN 6	Betrokken	24	
21	- 11	64	—— 6	——	18	
	- 11⅛	58	WNW6	Zeer bet. reg.	12	1
	30. 1	59	NW 6	Zeer betr.	15	
22	- 2	63	NNW 6	Betrokken	15	
	- 3	55	NW 6	——	12	dauw
	- 3	60	W 2	——	-	
23	- 3	67	—— 6	Omtr. helder	6	V ☾
	- 3	68	WZW 2	Betrokken	2	
	- 2½	63	ZZW 2	——	4	dauw
24	- 1⅝	72	ZWtW 4	——	4	
	- 1	63	ZZW 2	Omtr. helder	2	
	- 1	63	ZtW 2	——	-	v. dauw
25	- 1	73	Z 2	——	-	
	- ¾	68	NNO 2	——	2	
	- ½	68	NO 2	——	2	v. dauw
26	29.10½	80	ZZO 4	——	3	
	- 9¾	74	ZtO 2	——	2	
	- 10	67	WZW 6	Geh. betr.	24	
27	- 11¼	69	—— 8	Zeer betr.	24	
	- 11¼	63	ZW 6	Betrokken	12	
	- 10¼	63	WZW 4	Mottig	24	
28	- 10½	66	—— 6	Buijig betr.	12	
	- 11	64	ZW 4	Betrokken	12	
	- 10½	65	ZWtZ 6	Zeer betr.	†30	w. dauw
29	- 10½	67	ZW 10	Betrokken	†36	
	- 10	66	—— 10	——	†45	
	- 10½	63	W 6	Reg. buijig	15	½
30	- 11¾	67	—— 6	—— betr.	12	1
	- 11¾	63	—— 6	Betrokken	6	L ☐ ☾
	- 11½	63	ZW 2	——	12	dauw
31	- 11¼	72	—— 4	——	9	
	30. 0	63	NW 4	——	4	

Hoogste Barom. 30 D. 3½ L.
Laagste dito 29 - 5½
Middelb. dito 29 - 10½
Hoogste Therm. 80
Laagste dito 55 Gr.
Middelb. dito 67½

Gemidd. Barom. 29 D. 11½ L. omt.
- - - - Therm. 64 Gr. omt.
't Gevallen Water 20½ L.
't Uitgewaasemde 46½
Dagelykſche kragt der Winden 5.

OP ZWANENBURG.

AUGUSTUS, 1774.

Barom.	Therm.	Kragten St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen.
30 1/2	63	NNO 2	Geh. betr.	15	
- 1 1/4	65	NO 6	Zeer betr.	9	
- 2 1/2	59	—— 6	Betrokken	12	
- 3	60	NNW 4	——	9	v. dauw
- 3 1/4	66	WNW 4	Omtr. helder	6	
- 3	59	WtN 2	——	4	
- 2 1/4	59	ZW 4	Helder	6	v. dauw
- 2	68	WZW 4	——	6	
- 1 3/4	63	WtZ 4	Betrokken	4	
- 1 1/4	65	NNO 4	Zeer betr.	2	
- 1 1/4	72	NO 4	——	2	
- 1	61	NOtN 8	——	15	1
29. 10	60	NO 8	Regen	15	2
- 10 1/2	66	ONO 6	—— betr.	18	
- 11 1/4	61	N 4	Betrokken	9	w. dauw
30 1/4	62	WtZ 6	——	15	
- 3/4	68	W 8	Zeer betr.	†18	
- 0	64	WZW 6	——	15	w. dauw
- 0	65	—— 6	——	24	
- 0	68	—— 10	Betrokken	†15	N ☾
- 1/4	66	—— 4	——	-	
- 1	67	WtN 4	——	2	v. dauw
- 1	75	WNW 2	——	2	
29. 9	64	NO 6	——	3	
- 9 1/4	68	O 6	Zeer betr.	2	dauw
- 9 1/4	77	ZO 4	Betrokken	2	
- 8 1/2	68	WtZ 6	——	9	
- 9 1/2	65	W 6	Zeer betr.	12	
- 10 1/2	66	—— 6	Betrokken	15	
- 11	61	—— 4	——	9	
- 11 1/4	62	—— 6	——	-	dauw
30. 1/4	68	WtN 6	——	15	
- 1/4	57	W 4	—— regen	12	
- 1 1/4	61	WNW 4	Regen z. bet.	6	1/2
- 1 1/4	66	WtN 6	Zeer betr.	15	
- 1 1/4	63	—— 4	——	9	
- 1 1/4	64	W 6	——	6	
- 1 1/4	68	—— 6	Betrokken	9	
- 1 1/4	60	—— 4	Omtr. helder	4	dauw
- 1 1/2	62	ZZW 4	Betrokken	9	
30. 0	69	ZW 6	Geh. betr.	-	E □ ☾
- 0	62	Z 6	Zeer betr.	6	
29. 8 1/2	63	—— 4	Regen	2	1 1/2
- 8 1/2	67	WZW 8	——	24	1
- 8	61	—— 8	Geh. betr.	24	
- 8 1/2	63	—— 8	——	6	
- 9	67	—— 4	——	9	
- 8	65	Z 8	Regen	12	1

WAARNEMINGEN
AUGUSTUS, 1774.

Dagen.	Barom.	Therm.	Kragten St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lyn.
	29. 7 1/8	62	ZWtW 8	Regen	†36	1 1/8
17	- 8 2/8	65	WZW 12	Zeer betr.	†42	
	- 8 1/2	64	—— 6	Betrokken	†15	
	- 9 1/4	61	W 8	Regen	18	
18	- 10	64	—— 8		12	1/8
	30. 1/8	60	N 4	Betrokken	12	
	- 1 2/8	61	—— 2		3	v. dauw
19	- 2 1/4	69	ONO 4	Zeer betr.	9	
	- 2 1/4	65	O 6	Helder	6	
	- 2 1/4	62	—— 6		9	v. dauw
20	- 2 2/4	71	—— 8	Omtr. held.	21	
	- 2	64	—— 6	Helder	4	
	- 2	60	OZO 6		9	dauw
21	- 1 2/4	74	—— 6		24	
	- 1 1/4	63	—— 6		6	V(.
	- 1 1/4	58	—— 6		2	dauw
22	- 1 2/4	73	O 4		6	
	- 0	66	—— 2	Omtr. held.	2	
	- 0	63	 0	Zeer betr.	-	v. dauw
23	- 0	74	NW 2	Betrokken	-	
	- 1/4	65	NWtN 2		2	
	- 1/4	65	NNW 2		6	dauw
24	- 1/4	75	N 4		9	
	- 1/4	63	NNO 4		6	
	29. 11 1/8	65	N 2		4	
25	- 10 1/8	74	O 2		4	
	- 9	69	Z 4		-	
	- 7 1/8	68	—— 6		24	
26	- 7 1/8	71	ZZW 8		†18	
	- 7 3/4	64	—— 6	—— regen	15	
	- 6 3/4	61	—— 4	Regen	12	3
27	- 7	66	WZW 10		†15	
	- 8 1/4	62	ZW 8	Betrokken	24	
	- 8	60	Z 8	Regen	18	2
28	- 7 1/8	68	—— 8	Betrokken	24	
	- 5	60	ZW 10	Regen	†30	2
	- 6 1/4	59	ZZW 8		24	3
29	- 7 2/4	65	W 8	Betrokken	18	
	- 9 3/4	60	ZW 10		10	L□)
	- 10	60	ZZW 6	Regen	24	1
30	- 9 1/4	67	—— 8	Betrokken	27	
	- 7 3/4	67	ZWtW 12	Regen	†42	5
	- 9 1/4	66	—— 10	Geh. betr.	†21	
31	- 9 2/8	67	—— 10		†24	
	- 10 1/8	66	WZtW 8	Regen	†42	1/16

Hoogste Barom. 30 D. 3 1/4 Lyn.
Laagste dito 29 - 5
Middelb. dito 29 - 10 1/8
Hoogste Therm. 77
Laagste dito 57 } Gr.
Middelb. dito 67

Gemidd. Barom. 29 D. 11 1/16 L.
- - - - Therm. 64 1/8 Gr.
't Gevallen Water 26 1/2 L.
Uitwaseming 38 1/8
Dagelykse kragt der Winden 5 7/16.

OP ZWANENBURG.

SEPTEMBER, 1774.

Barom.	Therm.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen.
29. 11 5/8	,66	WZW 4	Geh. betr.	12	
30. 0	69	— 6	— —	12	
- 0	66	— 8	— —	9	
29. 11	65	Z 4	Helder	9	v. dauw
- 10 3/4	76	— 4	Omt. held.	10	
- 11 1/4	66	NNW 4	— —	-	
30. 1/4	63	N 4	— —	6	dauw
- 1/4	72	— 4	Betrokken	6	
- 1/4	65	NO 4	Helder	4	
29. 11 1/4	65	 0	Damp	-	v. dauw
- 10 3/4	76	Z 4	Betrokken	2	
- 10	69	— 4	— —	-	
- 10 1/4	64	NNW 4	Regen	12	1 1/2
- 11	67	NWtN 4	— —	15	
- 11 1/4	58	. . . 0	Helder	10	
- 10 1/2	59	ZW 8	Betrokken	24	
- 10 3/4	64	WZW 8	— —	†36	☉ Ecl.
- 11 1/4	59	NW 4	Regen	12	1 1/2 N☾
- 11 1/2	60	NNW 4	— —	6	1 1/2
30. 0	64	— 4	Zeer betr.	15	
- 1/2	57	N 4	— —	12	
- 1	56	NW 6	— —	†15	
- 1 1/4	55	NNW 8	— —	†24	
- 1 1/2	54	NtW 4	— —	†15	
- 1 1/4	56	NW 2	— —	-	
- 1 1/2	61	— 2	— —	3	
- 1 1/4	57	 0	Geh. betr.	-	
- 1 1/4	63	OZO 2	Zeer betr.	2	w. dauw
- 1 1/4	63	ZO 4	Betrokken	9	
- 1/2	56	ZZO 4	Omtr held.	3	
- 0	58	ZZW 4	Betrokken	12	
- 0	65	W 8	— —	21	
29. 11 1/8	59	Z 6	— —	12	
- 9 1/4	58	ZZO 6	— —	15	
- 8	62	Z 4	— —	24	
- 6 1/2	54	— 4	Regen	12	1/2
- 6	54	— 2	Dampig	4	
- 6 3/4	62	ZZW 2	Zeer betr.	-	
- 7 3/4	58	NO 2	Geh. betr.	6	E□☾
- 7	62	ONO 8	Regen	†36	5
- 7 1/4	64	— 10	Geh. betr.	†36	
- 7 1/2	60	— 8	— —	†24	
- 7 3/4	59	NNO 6	— —	18	
- 7 3/4	61	— 6	— —	15	
- 8 1/4	57	 0	Regen	9	1
- 8 1/2	57	NW 4	— —	9	2 1/2
- 8 3/4	64	NNW 6	Zeer betr.	12	
- 9 1/4	57	N 4	Regen	9	1/2

WAARNEMINGEN
SEPTEMBER, 1774.

Dagen	Barometer.	Thermom.	Kragten St. der Wind.	Lugt-gesteltheid.	hoek v. Verh.	Regen in Lyn.
	29.10 1/4	57	Nt.O 4	Zeer betr.	6	
17	- 10 3/4	61	NNO 4	Betrokken	9	
	- 11 1/4	58	NO 6	Geh. b tr.	12	
	- 11 3/4	55	ONO 10	Betrokken	†18	
18	30. 1/2	60	—— 10	——	†36	
	- 1	55	—— 4	Zeer betr.	12	
	- 1/2	48	 0	—— ——	-	v. dauw
19	- 0	69	Z 2	Omtr. held.	2	
	29.10 1/2	48	OZO 4	—— regen	-	
	- 8 1/4	48	ZO 4	Reg. g. betr.	6	2
20	- 7 1/2	54	—— 4	Geh. betr	9	
	- 8 1/2	54	W 4	—— regen	-	V)
	- 9	56	WtZ 4	Regen betr.	3	1
21	- 9 1/4	62	ZWtW 4	Betrokken	18	
	- 7 3/4	57	ZZW 8	—— regen	15	1
	- 7	57	ZW 4	Geh. betr.	9	
22	- 7	64	Z 4	Betrokken	12	
	- 5 1/4	57	ZtO 6	G h. b. reg.	12	
	- 4	57	Z 4	Regen	24	4
23	- 5	64	ZZO 4	Betrokken	15	
	- 6 1/2	57	—— 4	—— ——	6	
	- 7 1/4	54	ZO 4	—— ——	12	
24	- 7	65	O 4	—— ——	15	
	- 6 1/2	57	—— 6	Geh. betr.	9	
	- 6 1/4	54	—— 6	Regen	12	1 3/4
25	- 6 1/4	53	—— 6	——	9	
	- 6 1/4	56	—— 4	——	-	1
	- 7 1/4	55	ZO 4	——	12	
26	- 8	60	—— 6	Geh. betr.	15	
	- 9 1/2	50	O 6	Zeer bet.	12	
	- 11 1/4	48	—— 6	——	15	W. dauw
27	- 11 3/4	55	—— 6	Betrokken	18	
	30. 1/4	45	ZO 6	——	9	
	- 1/2	48	—— 6	——	15	
28	- 0	53	—— 8	——	24	
	29.10 3/4	49	—— 6	——	15	LLK
	- 9 1/2	49	ZZO 6	Regen	12	1/2
29	- 9 1/2	54	Z 4	Geh. betr	9	
	- 8 1/4	56	—— 6	—— regen	-	
	- 6 1/4	59	ZW 6	Regen	15	1 1/2
30	- 7	62	—— 8	Betrokken	-	
	- 7 1/4	56	—— 4	Regen	9	1

Hoogste Barom. 30 D. 1 3/4 L.
Laagste dito 29 - 4
Middelb. dito 29 - 8 7/8
Hoogste Therm. 76
Laagste dito 45 } Gr.
Middelb. dito 60 1/8 }

Gemidd. Barom. 29 D. 8 1/12 L.
- - - - Therm. 58 1/12 Gr.
't Gevallen Water 31 L.
't Uitgewaasemde 20
Dagelykſche kragt der Winden 4 7/12.

OP ZWANENBURG.

OCTOBER, 1774.

	Barom.	Therm.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen.
29.	7	54	ZZW 6	Betrokken	15	v. dauw
	6½	63	ZW 8		18	
	5¾	56	— 6		12	
	5¼	56	— 6	Regen	21	⅛
	5½	60	— 2		24	⅛
	7¾	55	N 8		12	10
	11	52	NWtN 6		18	1
30.	⅛	59	NWtW 4	Betrokken	24	
	2¼	53	NW 4		15	
	3½	53	WNW 2	Geheel betr.	2	
	3¾	60	W 2	Zeer betr.	4	
	4½	55	 0	Omtr. held.	3	dauw
	5	53	ZWtZ 2	Betrokken	4	
	5¼	62	ZW 4	Omtr. helder	4	N ☽
	4¼	52	ZZW 4	Helder	3	v. dauw
	3⅝	52	— 4	Omtr. helder	9	
	3¼	63	ZW 6	Zeer betr.	12	
	2¾	55	— 2	Omtr. helder	9	v. dauw
	2½	58	WtZ 4	Geheel betr.	6	
	3	64	W 4		-	
	4	57	 0	Helder	-	
	5½	56	N 2	Omtr. held.	3	
	6	64	— 2		2	
	6¼	52	 0	Helder	-	
	5¾	50	Z 2	Dampig	-	
	5	62	— 2	Zeer betr.	-	
	3⅝	55	ZW 2	Helder	3	
	1¾	55	WtZ 6	Betrokken	12	
	1¼	60	WZW 6		18	
	1	52	NW 4	Regen	9	1
	2	51	N 6	Betrokken	6	
	2¼	57	WNW 6		9	
	1½	55	W 8		6	
	1	51	— 6		12	
	1½	61	— 4		18	E □ ☾
	2½	58	WNW 2		12	
	3	57	NNW 4		6	
	3¾	60	— 4		6	
	4½	52	NNO 4		5	
	5	52	NO 2		-	
	5	62	— 2		-	
	5	49	 0	Omtr. helder	-	
	4⅝	52	W 2	Betrokken	2	
	4⅝	60	NNW 4		4	
	4	56	 0	Geheel betr.	-	
	3½	56	 0		-	
	3	58	 0		-	
	2¾	54	Z 2	Betrokken	-	

WAARNEMINGEN
OCTOBER, 1774.

Dagen	Barom.	Therm.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lyn.
	30. 2	51	Z 4	Betrokk.	4	
17	- 2	57	— 4		3	
	- 1 3/4	54	ZW 2		-	
	- 2	54	— 4		-	v dauw
18	- 2 1/8	62	— 4		6	
	- 2 1/4	55	WZW 4		6	
	- 2 1/4	58	— 4	Geh. betr.	9	
19	- 2 1/4	59	— 4		15	V)
	- 2 1/8	54	W 4		12	
	- 3	57	WZW 4	Betrokken	9	
20	- 3 1/8	59	— 4		6	
	- 3 1/8	55	. . . 0	Omtr. helder	-	
	- 3 1/4	52	ZO 2	Zeer betr.	2	
21	- 3	58	Z 4	Omtr. helder	4	
	- 2 3/4	54	ZZW 2	Betrokken	-	
	- 2	53	WZW 6		-	
22	- 1 1/2	58	W 4		9	
	- 0	57	ZW 4		12	
	29. 11	56	WZW 6		24	
23	- 11 1/4	57	W 4	Regen	12	1 1/2
	11 1/4	50	O 2		6	1/2
	- 8 1/4	52	Z 4		21	7
24	- 7 3/4	57	W 6		-	2
	- 8 1/4	53	WtZ 2	Betr. regen	12	
	- 9 1/8	52	WZW 6	Zeer betr.	12	1
25	- 10 1/4	55	WtZ 6		18	
	- 10 3/4	50	W 2		12	
	- 11 1/2	49	WZW 2	Regen	9	1/2
26	- 11 1/4	52	NW 6		12	4 1/2
	29. 1	49	N 2	Zeer betr.	6	
	- 1/4	47	— 4	Regen	9	1
27	- 1/4	52	NNO 6	Betrokken	15	
	-	47	— 6		18	L□)
	-	47	ONO 6		15	
28	- 1	49	— 8		21	
	- 1 1/4	44	O 8		24	
	- 0	43	— 6		18	
29	29. 11	46	— 8		21	
	- 10	41	— 10	Omtr helder	18	dauw
	- 9 1/8	42	— 10	Betrokk.	†15	
30	- 9	55	— 8		†18	
	- 9	44	— 8		†15	
	- 9 1/2	44	— 8		†18	
31	- 9 1/4	50	— 8		†18	
	- 10	46	— 10		†21	

Hoogste Barom. 30 D. 6 1/4 L.
Laagste dito 29 - 5 1/4
Middelb. dito 29 - 11 3/4
Hoogste Therm. 64
Laagste dito 41 } Gr.
Middelb. dito 52 1/2

Gemidd. Barom. 30 D. 1 1/16 L. eng.
- - - - Therm. 54 1/16 Gr.
't Gevallen Water 30 Lyn
Uitwaseming 12
Dagelykſche kragt der Winden 4 1/10 E.

OP ZWANENBURG.

NOVEMBER, 1774.

Barometer.	Thermom.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen.
		's Morgens ten 8 *uuren.*			
29.10	46	OtZ 6	Geh. betr.	9	
- 10	50	— 4	Betrokken	9	
- 11	45	O 2	———	6	
30. 0	45	— 4	———	6	dauw
-	48	OZO 2	———	6	
-	46	O 4	Geh. betr.	2	
- 0	44	OtZ 2	———	8	
- 0	49	— 2	———	6	
- 0	48	 0	Betrokken	2	
- 0	46	ONO 4	Geh. betr.	12	
- 0	44	— 4	———	15	NC
29.11	40	— 6	———	4	
- 9	40	— 6	———	3	
- 9	40	— 4	———	4	
- 7	41	O 10	———	4	
- 5	41	— 8	———	12	
- 4	41	— 8	———	15	
- 5	39	— 10	———	24	
- 6	35	NOtO 8	———	15	
- 7	37	OtN 6	———	12	
- 7	34	O 6	———	12	
- 6	38	— 4	———	6	
- 5	40	— 2	———	6	
- 5	37	NO 2	———	3	
- 6	41	Z 2	Betrokken	2	
- 6	44	— 2	———	4	
- 7	38	N 4	———	-	
- 10	37	NtO 4	Zeer betrokk.	2	
- 11	42	— 4	——— ———	4	
30. 1	44	W 6	Omtr. helder	2	
-	45	WZW 6	Betrokken	6	
29.11	44	NNW 4	——— ———	9	EC
- 10	38	 0	———	3	
- 10	38	Z 4	Geheel betr.	9	
- 10	41	ZZW 4	Regen	12	2
- 9	37	NO 8	Hag. regen	2	1
- 11	32	NOtN 6	Zeer betr.	†24	
30.	40	NO 4	Omtr. helder	6	
- 1	35	 0	Betrokken	4	
- 0	43	NW 4	Regen.	6	1
29.11	46	— 2	———	4	1
- 11	47	WNW 4	———	-	1
- 10	43	W 6	———	18	2
- 10	50	— 6	Geh. betr.	24	
- 10	49	NW 8	Regen	18	2
- 11	46	N 2	Geheel betr.	6	
- 11	52	WtN 2	——— ———	4	
- 11	52	WtZ 4	——— regen	2	

WAARNEMINGEN
NOVEMBER, 1774.

Dagen	Barometer	Thermom.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lyn.	
	29.11	52	W 4	Regen	15	1 1/2	
17	- 10 3/4	52	WZW 6	Geh. betr.	12		
	- 9 1/2	51	—— 6	—— regen	12		
	- 5 1/2	50	ZWtW 8	Regen	24	2 1/2	
18	- 3	51	WZW 10	——	†15	2	
	- 5	42	WNW 12	——	†54	1	☾
	- 6	42	NW 8	——	†30	1	
19	- 6	41	O 8	——	†18	1	
	- 8	37	—— 4	——	6	2	
	- 9	34	ZZW 6	——	2		
20	- 10	32	NO 6	Sneeuw	10	2	
	- 11 3/4	29	—— 4	Geheel betr.	-		
	30. 1/4	30	NNW 2	—— ——	-		
21	-	36	NO 2	—— ——	2		
	- 1	29	 0	Omtr. helder	4		
	29.11 1/4	29	ZWtZ 8	Sneeuw	24		
22	- 10	28	ZZW 8	——	†30		
	- 10 3/4	28	ZO 4	Omtr. helder	†24		
	- 11	17	ZW 4	Geh. betr.	4		
23	- 11	28	—— 4	——	6		
	- 11	36	—— 10	—— regen.	15		
	- 2 1/2	37	NtO 10	Reg. sneeuw	†30	4	
24	- 1	36	—— 8	Sneeuw	†24		
	- 3 1/2	27	NO 12	——	†36		
	- 7	29	ONO 10	Geh. betrokk.	†18		
25	- 7 3/4	33	—— 10	—— ——	†18		
	- 9	31	—— 10	—— ——	†18		
	- 9 1/2	31	—— 10	—— ——	†18		
26	- 10	34	NOtO 10	—— ——	†18		
	30. 0	31	—— 10	—— ——	†18		L□☾
	-	30	—— 6	Betrokken	6		
27	-	35	NO 4	Zeer betr.	4		
	-	29	 0	Betrokken	2		
	29.10	27	ZZW 6	Geheel betr.	12		
28	- 8 3/4	30	—— 10	—— ——	18		
	- 4	29	—— 10	Sneeuw	†21		
	- 2 1/4	35	—— 4	——	6		
29	- 1 1/2	38	WNW 4	Geheel betr.	9		
	- 1	36	ZW 2	Zeer betr.	10		
	28.10 3/4	35	NNW 2	Sneeuw	4	4	
30	29. 0	36	N 4	Geheel betr.	6		
	- 3	35	WNW 2	Betrokken	2		

Hoogste Barom. 30 D. 1 1/4 L.
Laagste dito 28 - 10 3/4
Middelb. dito 29 - 6
Hoogste Therm. 52 }
Laagste dito, 17 } Gr.
Middelb. dito 34 1/2 }

Gemidd. Barom. 29 D. 8 1/10 L.
- - - - Therm. 38 1/10 Gr.
't Gevallen Water 28 L.
't Uitgewaasemde Dagelykse kragt der Winden 5 1/8.

OP ZWANENBURG.

DECEMBER, 1774.

Dagen	Barometer	Thermom.	Kragten St. der Wind.		Lugtgesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen
	29. 4	36	WNW	4	Sneeuw	4	
1	- 4 3/4	39	—	4	——	-	•
	- 6	37	. . . .	0	——	-	-
	- 7	33	Z	4	Betrokken	6	-
2	- 7	34	—	6	——	9	-
	- 5 1/2	35	ZZO	6	Sneeuw	18	
	- 4	37	ZO	6	Regen	18	1
3	- 4 1/4	39	Z	6	——	24	1 1/2
	- 5 1/2	41	——	6	——	24	1 1/2 NC
	- 7 1/2	42	——	4	Betrokken	4	
4	- 8 1/2	44	——	4	——	6	
	- 10 1/4	37	O	4	——	2	
	- 11 1/4	34	——	6	——	12	
5	- 11 3/4	37	——	6	——	21	
	30. 1	33	——	10	——	24	
	- 3	27	——	10	Geh. betr.	15	
6	- 3 1/2	29	——	10	——	15	
	- 4 1/4	26	——	8	Helder	-	
	- 4 1/2	25	——	6	Betrokken	12	
7	- 3 1/2	31	——	6	——	-	
	1 1/2	28	——	6	——	-	
	29. 11 1/2	19	ONO	6	Geh. betr.	15	
8	10	25	——	4	——	2	
	7 1/2	19	OZO	10	Sneeuw	†30	
	- 6 1/2	26	Z	8	——	†18	
9	- 7 1/4	29	——	8	Geh. betr.	†18	
	- 8	26	ZtO	4	——	24	
	- 5 1/2	26	O	6	Sneeuw	9	
10	- 5 1/2	38	Z	4	Betrokken	6	
	- 6 1/2	40	OZO	4	Regen	9	
	- 8	40	Z	6	——	12	3
11	- 8 1/2	43	——	6	Betrokk.	12	1
	- 10 1/2	42	— —	4	——	9	-
	- 10 1/2	40	——	4	——	6	E□C
12	- 10 1/2	43	——	4	——	9	
	- 11	41	ZZW	4	— —	9	
	30. 1	38	——	4	——	4	
13	- 1 1/2	41	——	4	Zeer betr.	2	
	- 1	40	. . . .	0	Mist	4	
	29. 11 1/2	41	ZW	4	Regen	6	
14	- 11 1/2	45	——	4	Mist	4	
	- 10 3/4	43	——	2	Regen	-	
	- 8 1/2	41	NW	6	——	9	12
15	- 10	46	WNW	6	Geheel betr.	12	
	30. 1	41	——	2	Damp	6	
	- 2	44	Z	2	——	2	
16	- 2	44	. . . .	0	——	-	
	- 1 1/2	37	ZW	2	—— regen	-	

Dagen.	Barom.	Therm.	Kragt en St. der Wind.	Lugt-gesteldheit.	hoek v. Verh.	Regen in Lynen
	30. 1 2/4	35	ONO. 2	Damp	-	1
17	- 1 2/4	38	—— 2	——	3	
	- 2	35	O 2	——	-	
	- 2 1/4	36	—— 2	——	-	
18	- 2 1/4	37	—— 2	——	-	
	- 2 1/4	35	—— 2	——	-	V(
	- 2 1/4	37	ZZW 2	Mist	-	
19	- 2 1/4	42	W 2	Betrokken	-	
	- 2 1/4	40	NNW 2	Zeer betr.	2	
	- 2 1/4	36	NNO 4	Mist	6	
20	- 2 1/4	38	NO 4	——	-	
	- 2 1/4	35	ONO 4	——	2	
	- 2 1/4	36	- - - - 0	——	2	
21	- 2 1/4	37	- - - - 0	——	-	
	- 1 3/4	36	W 2	Geheel betr.	-	
	- 2 1/4	37	N 4	——	-	
22	- 3	41	NNW 4	Betrokken	2	
	- 4 1/4	38	NNO 4	Geh. betr.	6	
	- 6	37	NtO 4	——	12	
23	- 6 1/4	39	—— 4	——	9	
	- 6 1/4	40	N 6	——	3	
	- 6 1/4	41	NNW 6	——	6	
24	- 6 1/4	42	—— 6	——	15	
	- 6 1/4	40	—— 4	——	12	
	- 6 1/4	41	—— 4	——	12	
25	- 6 1/4	42	—— 4	——	6	
	- 6 1/4	41	- - - - 0	——		
	- 6 1/4	41	N 2	——	4	
26	- 6 1/4	44	- - - - 0	——	3	
	- 6 1/4	41	- - - - 0	——	-	[
	- 6 1/4	39	NNW 2	——	-	
27	- 6	41	—— 2	——	-	
	- 5 1/4	40	- - - - 0	——	2	
	- 4 1/4	40	WZW 4	——	3	
28	- 3 1/4	42	—— 6	——	9	
	- 2	42	NNW 6	Betrokk. reg.	12	1
	- 4	38	NNO 6	Regen z. b.	18	1/2
29	- 5	40	—— 6	Omtr. held.	9	
	- 6 2/4	33	- - - - 0	——	12	
	- 7	29	OZO 2	Betrokken	6	
30	- 6 1/4	34	ZZO 2	——	2	
	- 6	30	ZZW 6	Geh. betr.	9	
	- 3 2/4	28	ZtW 4	Betrokken	-	
31	- 2 1/2	24	—— 6	Zeer betr.	12	
	29.11	29	ZW 8	Betrokken	15	

Hoogste Barom.	30 D. 7 Lyn.	Gemidd. Barom.	30 D. 1 L. omt.
Laagste dito	29 - 4	- - - - Therm.	56 7/16 Gr.
Middelb. dito	29 - 11 1/2	't Gevallen Water	22 1/2 L.
Hoogste Therm.	46 } Gr.	Uitwaseming	
Laagste dito	19 } Gr.	Dagelykse kragt der Winden	42 8/16.
Middelb. dito	32 1/2 } Gr.		

Gemidd. Maandel. Waarn. dit gantsche Jaar door één gerekent, komt de Barom. 29 D. 10 8/16 L. Therm. 50 1/2 Gr. Gevallen Regen 24 4/16 L. Uitwaasseming 32 16/16 L. Kracht der Winden 47 8/16.